

Inštitut za novejšo zgodovino
Ljubljana 2009

Žarko Lazarević in
Aleksander Lorenčič (ur.)

PODOBE MODERNIZACIJE

Poglavja iz
gospodarske
in socialne
modernizacije
Slovenije
v 19. in 20.
stoletju

ZBIRKA

RAZPOZNAVANJA/RECOGNITIONES 8

Žarko Lazarevič in Aleksander Lorenčič (ur.)

PODOBE MODERNIZACIJE

Poglavja iz gospodarske in socialne modernizacije Slovenije
v 19. in 20. stoletju

Urednik:

dr. Žarko Lazarevič

Tehnična urednica:

Marta Rendla

Izdal in založil:

Inštitut za novejšo zgodovino

Za založnika:

dr. Damijan Guštin

Lektor:

Tine Logar

Oblikovalec:

Andrej Verbič

Računalniški prelom:

Uroš Čuden, MEDIT d.o.o.

Tisk:

Tiskarna DTP d.o.o.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)°18/19°(082)

338(497.4)°18/19°(082)

308(497.4)°18/19°(082)

PODOBE modernizacije : poglavja iz gospodarske in socialne
modernizacije Slovenije v 19. in 20. stoletju / Žarko Lazarevič in
Aleksander Lorenčič (ur.). - Ljubljana : Inštitut za novejšo
zgodovino, 2009. - (Zbirka Razpoznavanja = Recognitiones ; 8)

ISBN 978-961-6386-17-3

1. Lazarevič, Žarko

247438592

Pregled vsebine

PREDGOVOR	7
PODOBE ZGODOVINOPISJA	
<i>Žarko Lazarevič: Identitetne zadrege slovenskega ekonomskega zgodovinopisja</i>	13
GOSPODARSKE PODOBE	
<i>Peter Vodopivec: Južna železnica in industrializacija</i>	57
<i>Janja Sedlaček: Regionalne razlike v Dravski banovini v tridesetih letih</i>	79
<i>France Kresal: Tiskarna Merkur – Tiskarna Tone Tomšič 1922–2003</i>	112
<i>Mitja Sunčič: Kdo je podjetnik?</i>	133
<i>Jože Prinčič: Modernizacija in gospodarski razvoj Slovenije 1945–1991</i>	160

SOCIALNE PODOBE

<i>Andrej Studen:</i> <i>Delavstvo, alkoholizem in delavske gostilne</i> <i>v dobi meščanstva</i>	213
<i>Andrej Pančur:</i> <i>Judovsko prebivalstvo v Sloveniji</i> <i>do druge svetovne vojne</i>	249
<i>Mojca Šorn:</i> <i>V ljubljanskih šolah od aprila</i> <i>do osvoboditve</i>	297
<i>Marta Rendla:</i> <i>Oris osebnega in družbenega standarda</i> <i>v Sloveniji 1946–1991</i>	318
<i>Željko Oset:</i> <i>Vpliv modernizacije na oblikovanje</i> <i>slovenskega naravoslovno-tehničnega</i> <i>besedišča</i>	350

PODOBE TRANZICIJE

<i>Nina Vodopivec:</i> <i>Modernizacija in tranzicija</i>	377
<i>Aleksander Lorenčič:</i> <i>Slovensko podjetništvo v prvih letih tranzicije</i>	403

POVZETEK	437
----------	-----

ABSTRACT	451
----------	-----

VIRI IN LITERATURA	467
--------------------	-----

OSEBNO KAZALO	495
---------------	-----

Predgovor

Vsaka knjiga ima svojo preteklost. Tako tudi pričujoča. Je plod sprememb v raziskovalnem in institucionalnem okolju, ter sprememb na matični ustanovi. In na tem mestu je potrebno nameniti nekoliko več besed ozadjem, ki so v spletu okoliščin privedle do objave te knjige. Pred desetimi leti smo z začetkom programskega financiranja v letu 1999 na Inštitutu za novejšo zgodovino oblikovali posebno skupino za raziskovanje gospodarske in socialne zgodovine. Poslanstvo programske skupine je bilo, in je še, opredeljeno kot dolgoročno in sistematično preučevanje gospodarske in socialne zgodovine slovenskega prostora v kontekstu evropskih razvojnih značilnosti v 19. in 20. stoletju. V tem pristopu je bila, in je še vedno, edinstvena znotraj Slovenije. Izven te skupine, zunaj Inštituta za novejšo zgodovino, je tovrstnih raziskav malo, celo zelo malo, so sporadične in necelovite. Nedvomno je to na eni strani prednost, a hkrati tudi izjemno velika odgovornost. Velika odgovornost tudi zato, ker je skupina sorazmerno maloštevilna, kompleksnosti in razsežnosti raziskovalnega polja pa izjemno široke, tako v časovnih koordinatah kot vsebinskih opredelitvah raziskovalnega področja.

Oblikovanje programske skupine je sovpadalo z metodološkimi in vsebinskimi premiki znotraj zgodovinskega pisanja v prvi polovici devetdesetih let prejšnjega stoletja. Spremembe so bile močno očitne na področju gospodarske in socialne zgodovine, kar je omogočilo ustanovitev posebne programske skupine. Z delom te sku-

pine se je gospodarska in socialna zgodovina povsem etablirala ob drugih zvrsteh zgodovine. Vzpostavila se je kot samostojna poddisciplina historične znanosti, kar je pomenilo tudi zaključek procesa njenega konstituiranja znotraj slovenskega zgodovinopisja in intelektualnega prostora. V preteklih desetih letih se je njena sestava spreminjala, saj so odhajali starejši kolegi, prihajali pa mladi, zlasti po zaslugi programa »mladi raziskovalci«. Struktura skupine je danes uravnotežena, saj združuje več generacij zgodovinarjev, kar omogoča ploden dialog, sprotin in samodejen pretok znanja in izkušenj. Znotraj skupine tudi raziskovalno usposabljamolade raziskovalce in kolegice na doktorskem študiju, kar bo zaradi predvidenih upokojitev omogočilo ohranjanje strokovne ravni in obsega raziskav tudi v prihodnosti. Ob tem je potrebno opozoriti, da bi morali v prihodnosti v še večji meri poudariti interdisciplinarno naravo raziskovalnega dela skupine, kar bo terjalo nadaljnjo kadrovsko širitev, ne samo zaradi pričakovanih upokojitev, temveč zaradi širjenja in poglobljanja raziskav. To je toliko bolj pomembno, ker je področje gospodarske in socialne zgodovine eno najhitreje razvijajočih se področij znotraj evropskega/svetovnega zgodovinopisja in to ne samo po vsebinski plati, temveč predvsem po inovativnih metodoloških pristopih in razvijanju novih analitičnih orodij.

Po zaslugi raziskovalcev iz te skupine je bil historično obdelan nemajhen del slovenske gospodarske in socialne preteklosti, kar nameravamo v prihodnosti še poglobiti in celostno zaokrožiti. Hkrati so bili po zaslugi dela te skupine v slovenski prostor vneseni novi metodološki pristopi na področju gospodarske in socialne zgodovine, lastni sodobnemu evropskemu in svetovnemu zgodovinopisju. S tem je bil vsaj malo ublažen zaostanek, ki ga na tem področju beležimo v Sloveniji. Po zaslugi raziskovalnega dela in rezultatov te skupine je omogočena komunikacija in vključevanje slovenskega zgodovinopisja v mednarodno izmenjavo znanja in izkušenj.

Po teh besedah, ki označujejo vlogo skupine in pomen znotraj raziskovalnega prostora, je smotrno ob koncu nameniti nekaj prostora še predstavitvi našega dela. Raziskovalno delo, ki ga izvaja raziskovalna sku-

pina je široko in raznoliko v vsebinskem in časovnem oziru. Vse to delo je razvidno iz obsežne bibliografije skupine. Samo v zadnjih petih letih smo objavili krepko prek 400 bibliografskih enot. V tej številki prevladujejo izvirni znanstveni članki v revijah ter poglavja v monografijah, tako na domačih kot tujih tleh. Potrebno je tudi izpostaviti rubriko znanstvenih avtorskih monografij. V navedenem obdobju so člani raziskovalne skupine objavili kar 10 znanstvenih monografij. V vsej tej raznoliki paleti predstavitev našega raziskovalnega dela pa smo pogrešali skupen nastop skupine v eni monografiji, ki bi predstavila vso pestrost naših raziskovalnih tem na enem mestu. In tako se je tudi porodila ideja za pričujočo monografijo. V njej smo želeli predstaviti posamezne etape modernizacije slovenskega prostora v razsežnostih 19. in 20. stoletja. Vsebino smo razdelili v štiri poglavja: na modernizacijo stroke, gospodarstva, socialnega življenja in podobe tranzicije. Na ta način zaobjamemo celoto našega raziskovalnega dela v historični perspektivi zadnjih dveh stoletij, od začetkov družbene in gospodarske modernizacije v obliki proto-industrializacijskih procesov do nedavne ekonomske in socialne ter vrednostne transformacije slovenske družbe ob koncu 20. stoletja.

*Žarko Lazarević
Aleksander Lorenčič*

Podobe zgodovinopisja

Žarko Lazarević

Identitetne zadrege slovenskega ekonomskega zgodovinopisja

*Poti emancipacije
gospodarskega zgodovinopisja
o 19. in 20. stoletju pri
Slovencih*

V problematizaciji gospodarskega razvoja Slovenije v 19. in 20. stoletju velja poudariti, da gre za obdobje velikih sprememb. To velja za družbo kot celoto, a tudi za njene posamezne podsisteme. Tudi gospodarstvo pri tem ni bilo zaradi vzročno-posledične povezanosti nobena izjema. Slovenija je v tem času opravila epohalen prehod iz agrarne v industrijsko družbo z vsemi socialnimi implikacijami v dveh različnih družbenoekonomskih kontekstih. Podajanje teh osnovnih kontur historigičnega razvoja gospodarstva v Sloveniji v preteklih dveh stoletjih vzpostavlja vsebinski okvir raziskovalnih tematizacij. K temu je treba že na tej točki pridružiti konceptualni kontekst razvoja gospodarskega zgodovinopisja na ravni stroke in umestitve znotraj družbenopolitičnih razmer, ki se kažejo kot izjemno pomembne. V nadaljevanju tako nameravamo predstaviti le najbolj značilne točke v prestrukturiranju slovenskega gospodarskega zgodovinopisja o ekonomskih procesih 19. in 20. stoletja. Se pravi točke, ki v retrospektivnem pogledu pomenijo dodano vrednost siceršnjim dosežkom. Nikakor pa ni naš namen podati komentirane bibliografije zgodovinopisnih člankov, razprav ali monografij o gospodarski preteklosti Slovenije. Predstaviti nameravamo torej transformacijo od tradicionalne zasnove k moderni konstrukciji historigične znanosti.

Na začetku tako postavljamo štiri trditve, ki opredeljujejo nadaljnjo vsebino in predstavljajo ozadje, na katerem se je razvijalo slovensko gospodarsko zgodov-

vinopisje. Prva trditev glasi, da je slovensko zgodovinopisje glede na število raziskovalcev skromno. In znotraj tega majhnega števila aktivnih in pišočih raziskovalcev je tistih, ki se ukvarjajo z gospodarsko zgodovino 19. in 20. stoletja, še toliko manj. Kakega drugačnega sklepa glede repertoarja raziskovalnih tem tudi ni mogoče zapisati, saj je bil omejen na različne vidike industrializacije. Ne samo da so bile vsebinsko omejene, tudi v prostorsko-geografskem smislu je bilo enako. Ena temeljnih značilnosti slovenske historiografije, ne da bi iz te opredelitve izključevali gospodarsko zgodovinopisje, je opredelitev referenčnega prostora slovenskega zgodovinopisja. Ta je bil v preteklosti in v aktualnosti zožen le na slovenski etnični prostor.

Druga trditev je interpretativne narave in izpostavlja vprašanje definiranosti gospodarske zgodovine kot poddiscipline, kot specifične zvrsti znotraj historične znanosti. Dolga desetletja je bila gospodarska zgodovina na obrobju zanimanja strokovne javnosti. Povsem drugače kot v primeru gospodarske zgodovine srednjega veka, ki je bila deležna znatno več pozornosti, raziskovalci pa neprimerno več ugleda. V spletu različnih okoliščin je k temu nekaj pripomogel tudi odnos vodilnih historiografskih avtoritet. V tem kontekstu so značilne besede prof. Frana Zwittra, ki je v polemiki z Rudolfom Bičaničem sredi petdesetih let odločno odklanjal potrebo po posebnih predavanjih iz tematike gospodarske zgodovine z argumenti, da so te teme sestavni del siceršnjih učnih vsebin.¹ Odsotnost specifičnih gospodarskozgodovinskih vsebin na akademski ravni je prav gotovo prispevala k odložitvi uveljavitve gospodarskega zgodovinopisja znotraj slovenskega prostora in pridobitve samostojne identitete znotraj slovenskega zgodovinopisja ne samo za čas raziskovanja 20. stoletja, temveč velja enaka ugotovitev tudi za 19. stoletje.

Tretja trditev, ne presenetljivo, posega na področje politike oziroma prevladujoče ideologije v Sloveniji

---

¹ Rudolf Bičanič, *Ekonomska povijest medju ekonomskim in historijskim nauka-ma*. V: *Kosov zbornik, Zgodovinski časopis 1952/1953*, str. 820–825; Fran Zwitter, *Gospodarska zgodovina kot znanost*. V: *Zgodovinski časopis št. 1–4, 1954*, str. 169–172. Rudolf Bičanič, *Još jedna riječ o ekonomskoj povijesti in Fran Zwitter, Odgovor*. V: *Zgodovinski časopis št. 1–4, 1955*, str. 197–201.

v drugi polovici 20. stoletja. Gotovo ne gre prezreti dejstva, da je tudi komunistična oblast po letu 1945 kazala nerazumevanje in nenaklonjenost do gospodarske zgodovine. Ne samo na ideološki ravni, ko so morale biti v ospredju kolektivitete, temveč tudi na povsem praktični raziskovalno-prezentacijski ravni. Dejansko je podajala interpretacijski vzorec. Zgodovinarjem ni dovolila veliko manevrskega prostora. Zgovorna je anekdota, ki jo vedo povedati starejši kolegi o letu 1929, ki je v partijski ideologiji veljalo za krizno kot posledica uvedbe šestojanuarske diktature. Ugovori zgodovinarjev, ki so brez interpretacije navajali samo dejstva, čeprav je tudi to že interpretacija – da je bila diktatura uvedena 6. januarja, da je bil borzni zlom v ZDA šele 24. oktobra, da je v Jugoslaviji gospodarska konjunktura trajala še celo leto 1929 in da je bilo glede ekonomskih kazalnikov to eno najbolj uspešnih let, ko je gospodarska aktivnost dosegla višek v celotnem obdobju med vojnama –, so bili ostro zavrjnjeni. Skorajda se je zdelo, da zgodovinarji z navajanjem vrstnega reda dejstev zagovarjajo diktaturo in predvojno družbeno ureditev in da izkazujejo nerazumevanje »zakovitosti« lastnega dela in historičnega materializma.

Zgodovinarji so pač trčili na komunistično razumevanje nedavne preteklosti. Zato se je povsem upravičeno zastavlja vprašanje geneze partijske interpretacije gospodarske preteklosti pred letom 1945. Gre za preveritev vprašanja, ali je bila res izoblikovana za nazaj z oblastnih pozicij in neprikritega komunističnega hotenja po monopoliziranju historičnega spomina tako v interpretativnih odtenkih kot na selektivni empirični ravni. Legitimiranje sedanosti je terjalo tudi ustrezno enostransko konstrukcijo preteklosti v skladu z ideološkim dojemanjem sveta in položaja ljudi v njem. Ne samo sedanost, tudi preteklost je morala biti postavljena v marksistični epistemološki model razumevanja in interpretacije historične procesne dinamike. Prav gotovo lahko zatrdimo, da so bili globalni okviri podani že v času med obema vojnama, o čemer pričajo številna dela komunistično opredeljenih publicistov na temo socialnih nepravilnosti znotraj gospodarskega kompleksa v času med obema vojnama. Prav tako je treba izpostaviti

interpretacijska navodila in priporočila oziroma natančnejše rečeno direktive organov komunistične stranke, ki niso dopuščale dvoma. V tem pogledu je značilen Kardeljev govor na goričanski konferenci, v katerem je na temelju predhodnih tez podal shematični interpretativni vzorec medvojne gospodarske zgodovine, ali, denimo, njegova poročila centralnemu komiteju Komunistične partije Jugoslavije o stanju v Sloveniji.² Tudi v povojnem obdobju ni bilo odstopanj od tega vzorca. Zgodovinarji naj bi samo dali potrebno strokovno legitimacijo.

Zanimivo je, da se je v času po drugi svetovni vojni pojavila tudi literarizirana različica komunistične interpretacije gospodarske preteklosti Slovenije izpred druge svetovne vojne. Izšla je takoj po koncu druge svetovne vojne. Mislimo na delo priznanega slovenskega pisatelja Lovra Kuharja oziroma Prežihovega Voranca in njegov znamenit roman *Jamnica*,³ ki je na sofisticiran način utrjeval predpisani ideološki vzorec pravega razumevanja gospodarske preteklosti. *Jamnico*, kot sinonim Slovenije, lahko brez zadržkov opredelimo za prvo gospodarsko zgodovino Slovenije o obdobju med vojnama, resda v romaneskni podobi, a vendar. Delo prav gotovo ni bilo naročeno, saj je bil avtor viden in vodilen slovenski oz. jugoslovanski komunist z izrazitim literarnim darom in kot kakovosten pisatelj je tudi ostal v literarnih analizah. Roman je bil napisan po temeljitem študiju predvojnih gospodarskih in socialnih razmer in lastne avtorske izkušnje. Hkrati pa predstavlja partijsko komunistično enostransko interpretacijo gospodarskega stanja z izrazito tendenciozno, celo pejorativno podobo gospodarskega stanja pred drugo svetovno vojno, z neprikrito tendenco izpostavljanja struktur in mehanizmov »krivične preteklosti«.

Kot četrto trditev zapisujemo vtis, da znotraj gospodarskega zgodovinopisja o 19. in 20. stoletju, kljub posrednim in neposrednim pritiskom, ki smo jih ravnokar predstavili, ne moremo govoriti o uveljavljanju marksistične konceptualizacije zgodovinskega razvoja. Profesionalni raziskovalci so se temu skušali izogniti na

---

² Edvard Kardelj, *Zbrana dela*, 1, Ljubljana, 1989, str. 320–364, 421–437.

³ Prežihov Voranc, *Jamnica*: roman soseske, Ljubljana, 1945.

dva, enako učinkovita načina. Na eni strani je šlo za zavesten umik v starejša obdobja, ki so bila politično manj občutljiva. Na drugi strani pa so se pri obravnavi gospodarskozgodovinskih pojavov iz novejše in najnovejše dobe zatekli v deskriptivni pozitivizem in obravnavo procesov, kar njihovim delom še danes daje vrednost v empiričnem pogledu. Zavestno so se odrekli izpostavljanju jasnih interpretativnih stališč. Povsem razumljivo stališče, saj se je zastavljalo pomembno vprašanje: Kako v ozračju »partijske historične resnice«, časovne in predvsem čustvene »nedistance« relevantno ocenjevati oz. interpretirati gospodarski razvoj Slovenije v okvirih kapitalistične družbene ureditve in pri tem ohraniti zavezanost profesionalni historični etiki? In nadalje: Kako vrednotiti zasluge za gospodarski razvoj Slovenije in poslovne večine posameznih podjetnikov? In to tistih, ki so bili kot pripadniki gospodarskih elit v povojnih procesih komaj dvajset let poprej ožigosani kot »narodni izdajalci«, »brezvestni izkoriščevalci, pijavke slovenskega ljudstva in delavskega razreda«, »ki jih je doletela zaslužena kazen«, in s tem postavljeni zunaj zakona in zapovedano izključeni tudi iz zgodovinskega spomina.⁴

***

Navedba teh okoliščin je bila nujna, da se predstavi okolje in razmere, da spoznamo logiko in duh časa, kar je vplivalo na konstituiranje oziroma identitetno redefiniranje slovenskega gospodarskega zgodovinopisja o 19. in 20. stoletju. Vsekakor je težko v enem zamahu z enoznačno trditvijo opredeliti razvoj slovenskega gospodarskega zgodovinopisja v drugi polovici dvajsetega stoletja. Zlasti zato, ker to ni bilo enovito obdobje. Skušali ga bomo opredeliti v nekaj medsebojno povezanih zaključkih. Kot prvi sklep služi trditev, da se je slovensko gospodarsko zgodovinopisje kot usmeritev začelo oblikovati v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Temu empiričnemu dejstvu dodajamo konceptualno-

---

⁴ Na primeru bančnikov je bila obravnava predvojnih podjetnikov ilustrativno predstavljena v razpravi Žarka Lazareviča, Slovenski bančniki in leto 1945. V: Bančni vestnik, št. 10, 2002, str. 55–57.

metodološki poudarek, da se je slovensko gospodarsko zgodovinopisje konstituiralo na podlagi tradicionalnega deskriptivnopozitivističnega vzorca. Obe dosedanji izhodišči ustvarjata podlago tretjega ugotovitvenega sklepa, da čas resnih sprememb v konceptualnem in metodološkem pogledu prav gotovo predstavljajo devetdeseta leta prejšnjega stoletja. Pri tem moramo tudi poudariti dejstvo, da je v vsaki predstavitvi razvoja zgodovinopisja nujno na konceptualni ravni ločevati med 19. in 20. stoletjem ne samo zaradi različne narave in kontekstov gospodarskozgodovinskih procesov, temveč zaradi zgoraj omenjene časovne in predvsem – kar se v zgodovinopisju novejše dobe kaže kot bistveno bolj problematično – čustvene distance. In ta brez vsakega dvoma ni bila vgrajena v prevladujočo ideološko in interpretativno paradigmo zgodovine, kar je močno vplivalo na razvoj ekonomskega zgodovinopisja novejše dobe v Sloveniji.

Znanilec nastanka posebne discipline znotraj zgodovinopisja, ki sliši na ime gospodarska zgodovina, se je že zelo zgodaj pojavil na obzorju slovenske historične znanosti. Pravzaprav še preden je bila ta sama konstituirana in prepoznana kot taka. Oznaka znanilec v tem primeru ni mišljena v nobenem drugem pomenu kot pozitivnem. Opozoriti namreč želim na osebnost in delo Ivana Slokarja,⁵ prvega slovenskega šolanega gospodarskega zgodovinarja, ki je v povojnem času sicer obveljal za politično kontroverzno, a v vseh drugih pogledih izjemno zanimivo osebnost. Tudi njegova življenjska zgodba je nenavadna za zgodovinarsko srenjo, v zgodovino se je zapisal z dvema temeljnima deloma. Prvo je povezano z zgodovinopisjem, ko je Ivan Slokar zgodovino interpretiral raziskovalno, drugi z aktivnim ustvarjanjem slovenske gospodarske zgodovine.

Slokar je na dunajski univerzi študiral gospodarsko zgodovino in pravo oziroma ekonomijo. Na obeh študijskih smereh je bil promoviran s temama iz starejše gospodarske zgodovine avstrijskega prostora.⁶ Nato

---

⁵ Žarko Lazarevič, Dr. Ivan Slokar – zgodovinar, geograf, pravnik bančnik in izumitelj. V: Bančni vestnik, št. 4, 2002, str. 47–49.

⁶ Disertacija na gospodarski zgodovini je imela naslov Die Beziehungen Herzog Friedrichs von Tirol zu Kaiser Sigmund (1410–1437). Zgodovinarska disertacija je bila nato objavljena v reviji Forschungen und Mitteilungen zur Geschichte Tirols und

je sledilo temeljno, življenjsko delo na področju zgodovinopisja. Leta 1914 je izšla njegova knjiga o industrializaciji Avstrije za časa cesarja Franca I. (1835–1848).⁷ Knjiga šteje skorajda 700 strani in še danes velja za eno temeljnih del na to temo. Tudi današnji avtorji jo še vedno citirajo, pa čeprav z današnjega stališča ne izstopa po metodološki inovativnosti. V tem pogledu ostaja tipični predstavnik in dosežek ravni zgodovinopisja svoje dobe. Odlika Slokarjevega dela je namreč izdatna dokumentiranost, saj navaja veliko podatkov in virov.

Z razpadom habsburške monarhije je Slokar »izgubil« tudi predmet preučevanja. Namesto univerzitetne kariere, za katero si je prizadeval na Dunaju, ga je zaneslo na položaj direktorja Zadružne gospodarske banke v Ljubljani, ki je postala njegovo drugo življenjsko delo. Namesto podoživljanja zgodovine z reprezentacijami v pisani besedi je postal njen aktivni akter, soustvarjalec slovenske gospodarske zgodovine. Banko je vodil ves čas njenega obstoja do leta 1945, vmes pa je bil tudi predsednik slovenskega bančnega združenja. Zaradi preudarne politike je banka hitro napredovala, navsezadnje je med vsemi bankami imela najvišji delež pri zajemanju depozitov prebivalstva. Njegov ugled kot bančnika je zelo porasel. Izpostavljene funkcije pred drugo svetovno vojno in med njo so njegov položaj po drugi svetovni vojni izdatno slabšale. Z vsemi svojimi sposobnostmi in talenti je bil odrinjen na družbeno obrobje.⁸

Razbremenjen drugih dolžnosti se je Slokar na stara leta ponovno vrnil k raziskovalnemu delu, ki ga je opravljal v mladosti, in se znova lotil gospodarske zgodovine. V visoki starosti, z večjimi ali manjšimi zdravstvenimi težavami in kljub nekaj desetletij trajajočemu premoru mu je delo gladko steklo. Tako je v osrednjih slovenskih zgodovinarskih revijah (*Kronika in Zgodovinski časopis*) v desetih letih (1954–1963) objavil kar štirinajst gospodarskozgodovinskih razprav iz različnih,

---

Vorarlberg, VIII. Jahrgang, 1911. Na pravo pa je promoviral s temo *Die industrielle Export Oesterreich-Ungarns und seine Einfluss auf die Handelspolitik der Monarchie*.

⁷ *Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I.*

⁸ Društvo bančnih zavodov Slovenije, *Ob osemdesetletnici ustanovitve društva* 21. december 1921, Ljubljana 2002.

predvsem starejših obdobjih slovenske zgodovine. Napisanih, vendar neobjavljenih pa je ostalo še skoraj ducat njegovih razprav.⁹

Izmed neobjavljenih je treba posebej izpostaviti raziskovalno tematizacijo oglaševanja v Sloveniji 19. stoletja, ki se z današnjega stališča zdi še najbolj pomembna. Z modernim pristopom, z izdelano in zaokroženo zamislijo je želel prek analize oglasov v slovenskih medijih predstaviti časovno dinamiko in strukturne spremembe industrializacije slovenskega prostora.¹⁰ Delo je ostalo v rudimentarni rokopisni obliki, na ravni popisane in v smiselne vsebinske celote razvrščenega gradiva. Izostala je sicer analiza in postavitev v družbenogospodarski kontekst, a rokopis vendarle izžareva inovativnost in iniciativnost. Slokar je bil v tem času izjema znotraj slovenskega zgodovinopisja, kar si je lahko privoščil, saj je deloval na obrobju, zunaj »uradnega« toka institucionaliziranega zgodovinopisja.

Obetavnim začetkom gospodarskega zgodovinopisja moderne dobe, ki ga je zastavil Slokar s knjigo o industrializaciji iz leta 1914, ni sledilo nadaljevanje. Slokarjeva perspektiva slovenskega zgodovinarja iz dunajskega zornega je bila znatno širša, kot se je videlo in čutilo iz ljubljanskega pogleda. Raziskovalna omejenost na slovenski etnični prostor je postala prej pravilo kot ne. In tako je preteklo pol stoletja, da je izšla knjiga podobnih dimenzij kot Slokarjeva iz 1914, a drugačnih ambicij. Tako se prav značilno tudi na primeru gospodarskega zgodovinopisja kaže splošna značilnost slovenskega razvoja. Aktualni modernistični pojavi dolgo časa ostanejo osamljeni, nekako sporadičen vzklík, ne sledi jim proces. Tačas pa se tudi stimulatívna moč inovativnih in modernističnih pobud povsem izčrpa, iz historične perspektive zdrsnejo na raven poskusa.

Slovensko gospodarsko zgodovinopisje je tako stanje preseгло v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. S polstoletnim zamikom je dobilo lastno nepretrgano pro-

---

⁹ Jože Šorn, In memoriam – dr. Ivan Slokar. V: Zgodovinski časopis št. 1–2, 1971, str. 103–106.

¹⁰ Kaledoiskop razvoja obrti in industrije na slovenskem ozemlju gledan skozi prizmo reklame in propagande do razpada Avstrije, Rokopis, Ljubljana, 1964.

cesno dinamiko, ki sega tudi v današnji čas. Začelo se je z dihotomijo, z identitetno razdvojenostjo, tako značilno za slovensko gospodarsko zgodovino pisje v konceptualnih in metodoloških vidikih. Sredi šestdesetih let sta se pojavili dve knjigi, druga ob drugi sta izšli le v razmaku enega leta. Vsaka posebna in vsaka drugačna, a za gospodarsko zgodovino pisje enako pomembna. Ena je predstavljala pogled iz Slovenije na Slovenijo, druga pogled na Slovenijo od zunaj. Ena je ostala na ravni poglobljene obravnave sicer velikega, a s stališča zgodovine kot kompleksa človeško-duhovnih in materialno-naravnih razmerij manjšega problema, druga je prakticirala univerzalistično načelo celovitosti.

Naj najprej začnemo s pogledom na Slovenijo iz ljubljanske perspektive. Začetek razvojne procesnosti slovenskega gospodarskega zgodovino pisja je bil v Ljubljani povezan z zgodovino 19. stoletja. Doba tega stoletja je bila namreč ravno prav odmaknjena, da je ostala zunaj budne pozornosti »uradne interpretacijske doktrine«. Vsebinskega loka s Slokarjevim delom ni bilo, nadaljevalo se je, samo na videz presenetljivo, z agrarno zgodovino. Natančneje z razpadom fevdalne agrarne strukture na Kranjskem in postopno komercializacijo in individualizacijo v kmetijstvu od srede 18. do srede 19. stoletja. V jedru zavidljivo obsežne doktorske raziskave je bil agrarnotehnični prevrat s proizvodno modernizacijo kmetijstva in formalno-pravna defevdalizacija kmetijskega sektorja. Na ravni miselnih konceptov je raziskava sodila v jedro doktrinarne interpretacijskega vzorca, saj je vključevala dva sestavna elementa komunističnega pogleda na zgodovino in kmetijstvo: izvore in historično krivičnost »agrarnega kapitalizma« ter »poglobitev in pospeševanje družbenega razslojevanja na vasi«, tako priljubljene politične floskule komunistične retorike. Če je v začrtanih časovnih koordinatah delo ostalo v slovenskem gospodarskem zgodovino pisju zaradi ambiciozne obravnave enega stoletja prej izjema kot ne, pa je bilo drugače na ravni metodološke definiraniosti. Marjan Britovšek je namreč apliciral, v skladu z duhom časa in seveda tudi stroke, metodološko konstanto in strukturo obravnave problemov. Njegove besede so bile jasne: »Delo je pisano s historijsko rekonstrukcijskega

stališča, dognanja pa so utemeljena s podrobnimi arhivalnimi raziskavami.«¹¹ V skladu z neprikrito in proudušno izraženim deskriptivno-pozitivističnim pristopom je delo v empiričnem smislu občudujoče dokumentirano. Je tipičen primer pristopa, ki je dal slovenskemu gospodarskemu zgodovinopisju nekaj izjemnih del.

Vzporedno z Britovškovo knjigo pa je nastajala še druga, vsestransko drugačna in znatno bolj ambiciozna. Iz današnjega zornega kota je ni mogoče opredeliti drugače kot kontrapunkt, in to ne samo Britovškovega delu, temveč tudi porajajočemu se slovenskemu gospodarskemu zgodovinopisju v času izida, a tudi kasneje. V New Yorku je bila namreč leta 1965 natisnjena prva slovenska gospodarska zgodovina izpod peresa Toussainta Hočevarja. Hočevarjevo delo je bilo plod povsem drugačnih okoliščin, kot so jih doživljali zgodovinarji v Sloveniji. Kot ekonomist in zgodovinar je Hočevar preživljal profesionalno kariero na ameriških univerzah.¹² Miselni svet, koncepti tamkajšnje odprte akademske sfere in sproščeno družbeno vzdušje so Hočevarja zaznavno razlikovali od slovenskih zgodovinarjev. Tako je sredi šestdesetih let z vso močjo stopil v slovensko gospodarsko zgodovinopisje s sintetičnim pregledom gospodarske zgodovine Slovencev od zemljiške odveze do začetka šestdesetih let dvajsetega stoletja. Koncept njegove knjige je bistveno odstopal ne samo zaradi dela v tujini, temveč zaradi predhodne izobrazbe. Kot ekonomist je Hočevar v strukturo historičnega koncepta in problematizacijo raziskovalnih poglavij vgradil repertar in kategorialni aparat, ki ni bil lasten tedanjemu slovenskemu zgodovinopisju. Večinsko je temeljil na družboslovnih disciplinah, predvsem na ekonomski vedi. Obravnavo gospodarskega razvoja je sektorsko razčlenil na kmetijstvo, industrijo in finančni sektor in znotraj tega natančno razločeval vzroke in posledice dolgoročnih strukturnih sprememb. Že leta 1965 je natančno razčlenil posledice slovenskega prestopa v jugoslovansko

¹¹ Marjan Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, Ljubljana, 1964.

¹² O življenjski poti Toussainta Hočevarja glej: Stane Granda, Toussaint Hočevar (25. 6. 1927–21. 4. 1987). V: *Zgodovinski časopis*, št. 1, 1988, str. 129–131. Ivan Ribnikar, Dr. Toussaint Hočevar (1927–1987) – v spomin. V: *Bančni vestnik*, št. 5, 1987, str. 155.

državo in spremembo relativnega ekonomskega položaja Slovenije znotraj jugoslovanske države vse do šestdesetih let prejšnjega stoletja. Težko je bilo prezreti, da je kot prvi povzel značilnosti razvoja in učinke uveljavitve drugačnega družbenega koordinacijskega mehanizma po letu 1945. Pri tem je z izpostavljanjem strukturnih značilnosti slovenskega gospodarstva uporabil povsem samosvojo periodizacijo, ki se je izogibala členitvi obdobja po letu 1945 glede na dinamiko političnih procesov in označevanja značilnosti posameznih period s popularnimi poimenovanji tedanje politične retorike.¹³

Uporaba pojma »slovenska ekonomija« pri Hočvarju ni bila naključje. Je logična izpeljava njegovega velikega poudarjanja pomena nacionalnega v gospodarstvu in tesne prepletenosti in medsebojne pogojenosti ekonomske in kulturne sfere v konstituiranju Slovencev kot posebne etnične skupnosti. Po njem naj bi šlo za dve plati istega procesa. Podrobno in prepričljivo je to tezo predstavil v dveh razpravah na temo etničnosti in gospodarskega razvoja ter ekonomskih determinat pri oblikovanju Slovencev kot modernega naroda.¹⁴ Hočvarjevo izhodišče se je izkazalo za upravičeno, saj ni malo primerov, ki potrjujejo pogojenost nacionalne/kulturne emancipacije z ekonomsko.¹⁵ Od sodobnejših raziskav velja omeniti primer Lužiških Srbov, pri katerih je ekonomska emancipacija povsem izostala. S prehodom prebivalstva v industrijski in storitveni sektor v dobi velikih strukturnih gospodarskih in socialnih sprememb 19. stoletja so kot etnična skupnost postopno zdrsnili na raven folklorne kuriozitet.¹⁶

Hočvar je torej odpiral vprašanja, ki jih v Sloveniji niso mogli ali smeli, in pri tem imel interpretacijsko svobodo, da mu ni bilo treba vztrajati na deskriptivnem

¹³ Toussaint Hočvar, *The Structure of Slovenian Economy*, New York, 1965. Toussaint Hočvar, *Slovenian role in Yugoslav Economy*, Columbus, Ohio, 1964.

¹⁴ Toussaint Hočvar, *Slovenski družbeni razvoj*, New Orleans, 1977. Toussaint Hočvar, *Finančno posredovanje v večjezični državi – primer slovenskega delniškega bančništva v Avstriji, 1900–1912*. V: *Bančni vestnik*, št. 12, 1986, str. 384–389.

¹⁵ Miroslav Hroch, *Social preconditions of national revival in Europe*, Cambridge University Press, 1985.

¹⁶ Eduard Kubu, *Lusatian Sorbs in Germany before the Second World War: the influence of the economy on the national question*. V: Alice Teichova, Herbert Matis and Jaroslav Patek (ed.), *Economic Change and the National Question in the Twentieth-Century Europe*, Cambridge University Press, 2000, str. 72–84.

načelu. Ker se je ob tem oprijel še modernih prijemov zahodnega akademskega ekonomskega zgodovinopisja, je znatno prehiteval slovenski zgodovinarski čas tako na konceptualni kot tudi metodološki ravni. Mirno lahko zapišemo, da je sredi šestdesetih let napovedal konceptualna in metodološka preoblikovanja slovenskega gospodarskega zgodovinopisja iz konca osemdesetih oziroma devetdesetih let 20. stoletja. Izjemnost in odmaknjenost Hočevarjevih izhodišč se je vedno znova potrjevala. Vse do začetka osemdesetih let, ko je bil z nekaj objavami v Sloveniji »sprejet« v zgodovinarsko občestvo.¹⁷

Izjemen je bil tudi Marjan Britovšek, vendar z druge plati kot Hočevar. Profesionalna kariera je Britovška žal odpeljala iz gospodarskozgodovinskih voda. Žal zato, ker bi svojo s vneto in natančnostjo lahko veliko prispeval h gospodarskemu zgodovinopisju. Če je bil izgubljen za gospodarsko zgodovinopisje, pa ni bil za zgodovinopisje kot tako, čeprav je obstal na njegovem obrobju. Postal je cenjen raziskovalec zgodovine mednarodnega delavskega gibanja. Usmeril se je v tedaj družbeno bolj cenjeno zgodovino mednarodnega delavskega gibanja in zgodovino Sovjetske zveze.¹⁸ Tako obravnava kmetijskega sektorja v drugi polovici 19. stoletja do danes še ni dočakala nadaljevanja, ki bi ga odlikovali enaka sistematika in enaka globina. Magistrska raziskava Staneta Grande o davčni obremenitvi slovenskega kmetijstva je prinesla pomembna spoznanja, vendar je ostala omejena na davčno področje.¹⁹

Tako so temeljni problemi agrarne zgodovine v drugi polovici 19. stoletja ostali zapostavljeni. In to v času, ki se kaže s stališča kmetijstva kot zelo pomemben. V retrospektivi kmetijstva v obdobju kapitalistične ekono-

---

¹⁷ Toussaint Hočevar, Začetki slovenskega poslovnega bančništva 1900–1912. V: Bančni vestnik, št. 12, 1983, str. 335–343. Toussaint Hočevar, Slovensko poslovno bančništvo 1913–1941. V: Bančni vestnik, I. del, št. 7, 1984, str. 230–234. II. del, št. 9, 1984, str. 267–272. Toussaint Hočevar, Slovensko poslovno bančništvo kot inovacijski dejavnik 1900–1930, Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1987, str. 61–74.

¹⁸ Iz obsirne bibliografije naj izdvojimo Stalinov termidor, Ljubljana, 1984. Carizem, revolucija, stalinizem. Ljubljana, 1980. Boj za Leninovo dediščino, Ljubljana, 1976.

¹⁹ Stane Granda, Obremenitev slovenskega kmeta z davki 1850–1914, Magistrska naloga, Ljubljana, 1978.

mije, ki jo v terminih Ferda Gestrina umeščamo v čas stotih let od srede devetnajstega pa do srede dvajsetega stoletja, lahko ločimo dve veliki strukturni kmetijski krizi, ko je bila prilagoditvena sposobnost slovenskega kmetijstva na veliki preizkušnji. Ob tem imamo v mislih kmetijski krizi v sedemdesetih in osemdesetih letih 19. stoletja ter v času prve jugoslovanske države. Obe sta bili posledici strukturne neprilagojenosti kmetijstva – razdrobljenost kmetij, nizka donosnost ter temu ustrezna rentabilnost in prenaseljenost podeželja – oziroma čedalje bolj uveljavljajoče se komercializacije v tem sektorju. V bistvu se je zastavljalo eno samo, vendar temeljno vprašanje, kako zagotoviti tržno usmerjenost slovenskega kmetijstva, ki ga je zaznamovala prevladujoča drobnoposestniška struktura, in višjo raven pridelave. Tako v kakovostnem kot tudi količinskem smislu, ki bi omogočila kmetom višje dohodka in s tem vsemu v kmetijstvu zaposlenemu prebivalstvu višji življenjski standard, to pa bi spodbudilo industrializacijo. Gre za dolgoročen problem, ki ga je, sicer ne tako formulirane-ga, zaznal že Britovšek.

Krizne razmere v slovenskem kmetijstvu v drugi polovici devetnajstega stoletja niso bile samo slovenska posebnost, temveč je šlo za splošno evropsko agrarno krizo. Izход iz te krize, ki smo jo poimenovali prva strukturna kriza slovenskega kmetijstva, se je kazal samo v odpravi že omenjenih strukturnih neskladij in prilagoditvi proizvodne sestave kmetij denarnemu gospodarstvu. In ravno to se je zgodilo v pogojih splošne konjunktуре avstrijskega gospodarstva, saj je na eni strani prišlo do specializacije proizvodnje s predstavljivo težišča s pretežne proizvodnje žit na intenzivno živinorejo, posledica česar je bilo povečanje deleža travnikov. Poleg tega so se uveljavile tudi nove panoge kot so sadjarstvo, hmeljarstvo in obnovljeno vinogradništvo. Racionalizacija je prinesla znatno znižanje stroškov proizvodnje, tako v celoti kot tudi na hektar. Kmeti so v proizvodni proces uvajali železne pluge in stroje, širila se je uporaba umetnih gnojil, kar je omogočila cenejša serijska industrijska proizvodnja. Kmeti so dodatno vpeljevali nove kakovostnejše in donosnejše vrste semen. K okrevanju kmetijstva je pripomogla tu-

di država s predpisovanjem zaščitnih carin za domače kmetijstvo, kar je zaradi višjih kmetijskih cen dvigovalo dohodke kmečkega življa. Zaradi velikega razmaha združnega omrežja so bili kmeti pod ugodnejšimi pogoji deležni uslug finančnega posredništva, ki niso povzročale nesorazmernega prelivanja sredstev od dolžnikov k upnikom. Hkrati so z zadružništvom dobili pripomoček, ki je na kolektivni ravni lajšal prilagajanje novim gospodarskim razmeram in krepil relativni položaj kmetov kot celote. Druga pomembna strukturna sprememba se je odražala v znižanju števila kmečkega prebivalstva oziroma uskladitvi s produktijskimi potenciali, saj je v devetdesetih letih prišlo do velikega izseljevanja na kmetih »odvečnega« prebivalstva, ki je iskalo kruh v industrijskih središčih na robu slovenskega etničnega prostora ali drugje v tujini.²⁰

Na vsebinski ravni je kontinuiteto s Slokarjevim delom o industrializaciji vzpostavil Jože Šorn. Na začetku šestdesetih let je zagovarjal doktorsko disertacijo na temo razvoja premogovništva v slovenskih deželah²¹ in tako najavil svoj raziskovalni interes. Hkrati se je navezoval tudi na Britovškov pristop, saj je med svojega raziskovalna načela vključil dolgoročnost. Usmeril se je namreč v dolgoročno preučevanje gospodarskih tendenc, kajti le časovno široko zasnovane raziskave – doba dveh stoletij, ki ju je zajel v svojih raziskavah, pa zanesljivo ustreza tem merilom – nam izluščijo temeljne razvojne silnice in strukturne spremembe v slovenskem gospodarstvu. Šorn je svoje raziskave začel globoko v predindustrijski dobi in jih prek protoindustrializacijske etape zaključeval v času pred drugo svetovno vojno, ko je Sloveniji le malo manjkalo do sklepnega koraka prehoda v industrijsko družbo. Odločilno je zaznamoval gospodarsko zgodovinopisje na temo gospodarske modernizacije slovenskega prostora v obliki industrializacije kot najbolj značilnega procesa postopne transformacije iz agrarne proti industrijski družbeni podobi.

---

²⁰ Žarko Lazarevič, Slovensko kmetijstvo od zemljiške odveze do druge svetovne vojne, Zbornik ob 100-letnici Kmetijskega inštituta Slovenije. Ljubljana, 1998, str. 13–30.

²¹ Jože Šorn, Premogovništvo na slovenskem do sredine devetnajstega stoletja, Ljubljana, 1962.

Hkrati je bil žal tudi tipičen primer nezanimanja okolja za temeljne ekonomsko-historiografske izsledke. Za življenja mu že pripravljene knjige ni uspelo izdati.

Posmrtno izdana knjiga pa je postavila standarde v gospodarskem zgodovinopisju o 19. stoletju. V knjigi z naslovom Začetki industrije na Slovenskem je Šorn »zgoščeno in sintetično prikazal 150 let slovenskega gospodarskega razvoja od začetkov industrije v prvih desetletjih 18. stoletja do velikih strukturnih sprememb v drugi polovici 19. stoletja, ki jih je povzročilo uvajanje pridobitev industrijske revolucije. Monografija je napisana na podlagi arhivskega gradiva, hranjenega v domačih in avstrijskih arhivih, odlikuje jo izvirna razporeditev snovi, pri kateri upošteva avtor tudi širše socialne in kulturne pogoje na Slovenskem, kot so npr. šolstvo, prevladujoča podeželska struktura slovenskih dežel, relativna zaostalost slovenskega prostora in podobno, hkrati pa – ob spoznanju prevlade podeželja – posebej obravnava tudi neagrarne panoge gospodarstva, ki so bile povezane s proizvodno in trgovsko dejavnostjo kmečkega prebivalstva. Z opozorili na širše značilnosti avstrijske gospodarske politike in avstrijskega gospodarskega razvoja dobiva prikaz razvoja na Slovenskem svoj logični državopolitični in časovno-prostorski okvir. Šornu je prvemu uspelo podrobno, s konkretnimi izračuni in podatki prikazati posamezne značilnosti in stopnje razvoja neagrarne proizvodnje v obdobju nastajanja industrije na Slovenskem, pri čemer je prepričljivo razkril, da so imele različne gospodarske panoge marsikdaj večji pomen in pomembnejši obseg, kot se je domnevalo dotlej. S številnimi podatki o lastnikih podjetij in kapitala omogoča Šornova knjiga natančnejši vpogled v zapletene procese 'akumulacije kapitala' na slovenskih tleh in strukture kapitala glede na njegov izvor ter med drugim razkriva, posebno v prvem obdobju, razmeroma močno podjetniško vnemo trgovcev in lastnikov kapitala, ki so bili doma v slovenskih deželah. Čeprav so bili procesi prenašanja težišča z agrarne na neagrarno proizvodnjo na Slovenskem nedvomno počasnejši kot v razvitejših deželah habsburške monarhije in na Češkem, se – kot kaže Šornova knjiga – začenja močnejše zaostajanje šele v prvi polovici 19. stoletja, ko se začne razmerje med do-

mačim in tujim kapitalom odločneje kot v predhodnem obdobju spreminjati v tujo korist.«²²

Eden pomembnih pojavov znotraj širokega spektra industrializacije je prav gotovo izgradnja železniškega omrežja. Tej temi je v zgodovinopisju namenjena obsežna monografija Ivana Mohoriča,²³ ki je tako kot Slokar posebnost v slovenskem gospodarskem zgodovinopisju. Pri Mohoriču namreč velja poudariti dejstvo, da ni bil zgodovinar in da je v zgodovinopisno polje vstopil od zunaj. S svojim posegom v zgodovinopisje je izdatno okreplil skromno kadrovsko zasedbo profesionalnih raziskovalcev in predvsem razširil obseg tematizacij gospodarskih vsebin. Ne samo na železnico, temveč tudi na posamezne vidike industrializacije,²⁴ zlasti rudarstva.²⁵ V svojem konceptu je Mohorič ostajal v okvirih paradigmatškega okvira tradicionalnega zgodovinopisja in je značilen primer Britovškovega »historijsko-konstruktivskega stališča«, z utemeljitvijo dognanj »s podrobnimi arhivalnimi raziskavami«. Delo je v informativnem pogledu izjemno bogato in dragoceno in s tem ohranja vrednost tudi v današnji čas. Mohorič je fenomen železnic zajel v celovitosti časovne dimenzije, od začetkov do tako rekoč izida knjige. Osnovno stališče, ki preveva knjigo, je, da je železniško omrežje prineslo veliko gospodarsko korist slovenskemu prostoru. Na dolgi rok je bilo to prav gotovo res, kratkoročno, z izjemo neposrednih učinkov gospodarske rasti zaradi trenutno povečanega povpraševanja ob gradnji železnic na lokalnih trgih, pa se zdi, da je bilo nasprotno. Odprtje slovenskega prostora v širši evropski gospodarski prostor, kar je železniško omrežje nedvomno pomenilo, je povzročilo transformacijsko krizo gospodarstva na slovenskih tleh. Nekonkurenčna kmetijska in neagrarna proizvodnja je stopila na bolečo pot dolgoročnega prestrukturiranja z imperativom nujnega dviga konkurenčnosti v regionalnih okvirih. A teh vprašanj, ki bi

---

²² Jasna Fischer, Peter Vodopivec, O avtorju in njegovem delu. V: Jože Šorn, Začetki industrije na Slovenskem, Maribor, 1984, str. 6.

²³ Ivan Mohorič, Zgodovina železnice na Slovenskem, Ljubljana, 1968.

²⁴ Ivan Mohorič, Industrializacija mežiške doline, Maribor, 1954. Ivan Mohorič, Zgodovina industrije in obrti v Trziču, Tržič, 1957.

²⁵ Ivan Mohorič, Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem, Maribor, 1978.

zahtevala spremembo konceptualnega okvirja, si Mohorič še ni zastavljala.

Vendar ni bilo treba čakati dolgo – le leto dni po izidu impozantne Mohoričeve zgodovine železnic je ta vprašanja v drugačnem kontekstu odprl ugledni univerzitetni pedagog in raziskovalec gospodarske zgodovine starejših obdobij, zlasti začetkov kapitalizma v slovenskih deželah.²⁶ Ferdo Gestrin je nedvoumno opozoril na problem gospodarskega zaostajanja slovenskih dežel, ko je, v enem svojih redkih izletov zunaj ožjega raziskovalnega področja, prodorno izpostavil značilnosti gospodarskega razvoja v drugi polovici 19. stoletja. S trditvijo, da je Kranjska, kot osrednja slovenska dežela, v drugi polovici 19. stoletja imela bolj agrarni značaj kot v prvi polovici,²⁷ je pravzaprav problematiziral videnje industrializacije in izgradnje železniškega omrežja kot pot takojšnjega in konstantnega napredka. Primerjalni pogled, ki dopolnjuje Gestrinovo problematizacijo, pa pokaže, da proces »reagrarizacije« ni bil samo slovenska posebnost in ni nekaj neobičajnega v transformirajočih se družbah. Podobne procese so raziskovalci zaznali tudi drugod po vzhodni Evropi. Nema lokrat so na posameznih področjih z intenzivnejšim vstopanjem v evropski gospodarski prostor in z začetkom industrializacije agrarne dejavnosti znova okrepile svoj položaj v gospodarski strukturi. Na neki način gre za prilagajanje novim razmeram, saj je bil neagrarni sektor neučinkovit in s tem nekonkurenčen, mednarodni trg kmetijskih izdelkov pa je bil odprt.²⁸

Vprašanje problematizacije gospodarskega razvoja kot poti determiniranega napredka je razvidno tudi iz dela Petra Vodopivca, zlasti iz njegovih razprav o recepciji industrijskih pojavov v slovenskem okolju 19. stoletja. Vodopivec je naredil še korak dlje in je industrializacijo in njene posledice, za razliko od drugih, postavil na ozadje družbenih idejnih in ideoloških vzorcev, s či-

---

²⁶ Ferdo Gestrin, *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*, Ljubljana, 1991.

²⁷ Ferdo Gestrin, *Oris gospodarstva na Slovenskem v prvem obdobju kapitalizma* (do leta 1918). V: *Kronika št. 3*, 1969, str. 129–138.

²⁸ David Turnock, *The Economy of East Central Europe*. Routledge, 2006. Ivan Berend, *History derailed, Central and Eastern Europe in the long nineteenth Century*, Berkeley and Los Angeles, 2003.

mer je inovativno dopolnil podobo 19. stoletja. S problematiziranjem gospodarskih in socialnih nazorov izstopajočih posameznikov, vplivnih družbenih skupin ter njihovih odzivov oziroma doživljanj počasnih gospodarsko-socialnih modernizacijskih procesov mu je uspelo predstaviti družbeno ozračje, konstrukcijo realnosti, kakor so jo videli sodobniki. In ravno te »subjektivne« konstrukcije stvarnosti so bile tiste, ki so poleg povsem ekonomskih dejavnikov pomembno določale parametre gospodarskega in socialnega razvoja na Slovenskem v devetnajstem stoletju,²⁹ a tudi v kasnejših obdobjih, pa čeprav tega še nimamo predstavljenega ne empirično ne interpretacijsko.

Tradicionalni metodološki in interpretativni okvir pa je ostal prevladujoč v delih Jasne Fischer. Kot zanimivost naj navedemo, da je v poklicni karieri naredila obraten korak kot Marjan Britovšek. Če se je slednji odmaknil od gospodarske zgodovine v zgodovino delavskega gibanja, pa je Jasna Fischer prehodila nasprotno pot. Nekaj let po opravljeni doktorski disertaciji³⁰ je »družbeno zaželeno zgodovino delavskega gibanja« zamenjala za gospodarsko zgodovino. Spoznala je, da bi bilo raziskovati delavsko gibanje izolirano od okolja, v katerem se je odvijalo, povsem neproduktivno. Delavstvo kot posebna kategorija je bilo samo posledica drugih globokih gospodarskih procesov. Zato je že pri disertaciji gospodarskim okoliščinam oziroma gospodarskemu razvoju posvetila kar nekaj prostora. Sčasoma je vedno bolj zapuščala okvire delavskega gibanja in končno o tem povsem nehala pisati. S preusmeritvijo so začele nastajati razprave o kvantitativnih vidikih sprememb v gospodarstvu in družbi iz zornega kota populacijske in poklicne sestave v slovenskih deželah v času od druge polovice devetnajstega stoletja do prve svetovne vojne.³¹

Podoba, ki jo lahko zgradimo na temelju omenjenih raziskav, kaže, da na ravni modernizacijskih jeder in protoindustrializacijskih pojavov Slovenija pravzaprav

---

²⁹ Peter Vodopivec, O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju, Ljubljana, 2006.

³⁰ Jasna Fischer, »Čas vesolniga socialnega punta se bliža« – socialna in politična zgodovina delavskega gibanja v Ljubljani od začetkov do leta 1889, Ljubljana, 1983.

³¹ Jasna Fischer, Družba, prebivalstvo in poklici, Ljubljana, 2005.

nič ne zamuja za bližnjo sosesčino. Prvi pojavi industrijskih podjetij ali denarnih zavodov segajo že desetletje ali dve pred sredino 19. stoletja. Se pravi v čas, ko je industrializacija kot kontinuiran proces že preskočila z britanskega otoka na zahodnoevropske atlantske obale. Potem pa se pokaže temeljna dilema slovenskega prostora in gospodarskega razvoja. Sorazmerno zgodnjim modernizacijskim začetkom ne sledi proces, prvi poskusi ostanejo za dolgo osamljeni poskusi, tujki v tradicionalnem prevladujoče agrarnem gospodarskem okolju. Tudi odprtje Slovenije v evropski prostor za izgradnjo južne železnice ni prineslo pospeška v tej smeri. Prej nasprotno, vsaj za Kranjsko je mogoče reči, da je imela v drugi polovici devetnajstega stoletja bolj agrarni videz kot prej. Pričakovane koristi od železniškega omrežja so bile potisnjene nekam v oddaljeno prihodnost. Nekoč razvito obrtno proizvodnjo je izpodrivala industrija. In tako se je zgodilo, da je zlagoma usahnila tudi donosna proizvodnja platna na Gorenjskem. Niso se našli možje, ki bi to proizvodnjo povezali in jo dvignili na drugo vsebinsko in tehnološko raven, kot se je zgodilo v primeru plavžarstva s Kranjsko industrijsko družbo.

Industrializacija na Slovenskem je dobila značilnosti kontinuiranega procesa v osemdesetih, raje v devetdesetih letih 19. stoletja, tj. približno pol stoletja po prvih obetavnih začetkih. Podobno kakor v primeru denarnih zavodov, le desetletja so malo bolj vsaksebi. S tako poznim izhodiščem se Slovenija v času do prve svetovne vojne ni zmoгла industrializirati. Dežele, ki so se industrializirale do prve svetovne vojne, so še danes v vrhu evropskega razvoja. Zadnja država, ki je še uje-la ta vlak zunaj področij zahodne in severne Evrope, je bila Italija. Slovenija pa je za povrh vsega za kaki dve desetletji zamudila tudi živahno ustanoviteljsko mrzlico v Avstriji. Gospodarski dosežki so Slovenijo uvrščali v sivo avstrijsko povprečje in s tem glede na primerjalni mednarodni položaj habsburške monarhije na obrobje evropskih gospodarskih modernizacijskih procesov. Tudi stopnje gospodarske rasti v slovenskih deželah, ki so malenkostno odstopale navzgor v primerjavi z drugimi avstrijskimi deželami, niso, tudi na dolgi rok ne, obetale hitre konvergence z razvitejšimi sosednjimi predeli.

Tak tok dogodkov poraja vprašanja o strukturi, pojavnih oblikah in vsebini slovenskega podjetništva. Možni razlogi se ponujajo v izostajanju polovice meščanstva, kar kot razlog počasnega napredka navaja Vasilij Melik. Peter Vodopivec gre za korak dlje in k temu dodaja, da je izostalo podjetniško meščanstvo kot nosilec napredka na gospodarskem in socialnem področju.³² Izostale so ideje in pobude, teoretske in praktične, o drugačni gospodarski in socialni strukturi. Miselni svet odločujočih družbenih protagonistov je bil razdvojen med tradicijo in moderno. Ni prav tvegana ocena, da je bil z večjo zazrtostjo v tradicionalno družbeno in gospodarsko sestavo manj naklonjen modernim gospodarskih in socialnim tokovom. Zdi se, da je prevladujoča ideologija postala antikapitalizem in protekcionizem – kot odgovor na nezadostno sledenje modernizacijskim procesom. Najprej sta bila oba pojava posledica, kasneje sta deloma že postajala tudi vzrok zamudništva, saj se je izoblikovalo družbeno ozračje vrednostno nenaklonjeno hitrejši modernizaciji. Namesto individualizma so prednjačile kolektivitete, namesto tveganja gotovost; morda v tem pogledu ni predrzno celo reči, da je namesto podjetništva bilo vrednostno višje rentništvo. Opazna je bila tudi instrumentalizacija ekonomskega nacionalizma kot razvojne strategije.

V povzetku lahko zatrdimo, da je bila doba do leta 1918, tj. do vstopa v jugoslovansko državo, s stališča industrializacije pomembna, kajti v tem času so vzpostavili osnovno gospodarsko infrastrukturo: prometno in energetska, vzpostavili pa so tudi sistem slovenskih finančnih institucij. Pozabiti ne smemo niti na izobrazjenost delovne sile. V tedanjem času se je to merilo s pismenostjo, ki je bila v Sloveniji zelo visoka, več kot 90-odstotna. Poleg tega je pred prvo svetovno vojno industrializacija že dobivala značaj napredujočega procesa.³³

---

³² Vodopivec, O gospodarskih in socialnih nazorih.

³³ Žarko Lazarevič, Sočasnosti slovenskega gospodarskega razvoja. V: Zgodovinski časopis, št. 3–4, 2007, str. 397–398.

Drugačna pa je bila zgodba gospodarskega zgodovinopisja o 20. stoletju. Le to se je začelo na časovnem izseku obdobja med obema vojnama. Z dejstvom obstoja Jugoslavije so se razmere večplastno spremenile, zlasti na ravni gospodarsko-socialnega okolja. Slovenija v novem okolju navkljub svojim relativno skromnim dosežkom postane gospodarsko najnaprednejši del. Kot pri drugih vzhodnoevropskih narodih tudi v Sloveniji v tem času začne prevladovati retorika in praksa ekonomskega nacionalizma. Kot zelo pomemben dejavnik vstopi država, in to država kot kompenzacija za nezadostno oblikovano družbeno in institucionalno okolje za hitrejši gospodarski razvoj. Kot konstitutivni element nove države Slovenci pridobijo tisto, kar jim je izostalo znotraj habsburške monarhije. To je dostopnost državnih mehanizmov za uveljavljanje lastnih interesov. Država je nastopila kot porok pospešene akumulacije kapitala, kar ni bilo v nasprotju z večdesetletnimi slovenskimi hotenji. In v takem protekcionističnem okolju, v pogojih spremembe relativne ravni cen v korist industrijskega sektorja, je v Sloveniji prišlo do industrializacijskega sunka. Tako kot drugje v vzhodni Evropi je prednjačila tekstilna industrija, tako da se je tehtnica ustvarjenega domačega proizvoda oziroma dohodkov že nagnila v prid neagrarnih dejavnosti. Obdobje med obema vojnama je temeljito zaznamovala velika gospodarska kriza. Za trideseta leta ni bilo mogoče uporabljati glagolov, ki bi gospodarsko življenje opisovali s pozitivnim napredovanjem ali rastjo, govorimo lahko le o upadanju, zdrsu, zniževanju ali izgubljanju in velikih socialnih pretresih.³⁴

Slovensko gospodarsko zgodovinopisje o 20. stoletju se je začelo konstituirati v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Raziskovanje tega obdobja je bilo prevladujoče in prepoznavno vezano na dve imeni, in sicer na Jožeta Šorna in Franceta Kresala. Pri tem pa je treba dodati, da sta začenjala svoje raziskovalno delo v nehvaležnem okolju, saj je bila odsotnost čustvene distan-

³⁴ Žarko Lazarevič, *Prebivalstvo, družba, gospodarstvo pri Slovencih v tridesetih letih*. V: Slovenska trideseta leta, Ljubljana, 1997, str. 33–42.

ce, ki je lajšala delo kolegom na tematikah 19. stoletja, zelo obremenjujoča. Oba sta se usmerila v preučevanje dinamike industrializacije slovenskega prostora, kar je bila politično zaželena tema. Z industrializacijo se je vzpostavljala tudi slovenski delavski razred, s tem pa se je v historičnem in legalističnem smislu legitimirala tudi komunistična stranka. Večino svojega raziskovalnega dela je Jože Šorn opravil na starejših obdobjih. Usmeritev v starejša obdobja ni bil samo »beg« pred »političnim nadzorom«, ampak tudi posledica želje po preučevanju dolgoročnih gospodarskih tendenc in struktur.

Jože Šorn je čas med obema vojnama obravnaval v nekaj razpravah, pri čemer je bila najpomembnejša o industrializaciji in splošnem gospodarskem položaju,³⁵ ko je postavil osnovno periodizacijo tega časa s stališča značilnosti industrializacije in plastično z ustrezno empirijo pokazal na okrepljeno procesno dinamiko industrializacije Slovenije znotraj jugoslovanskega prostora. Nadaljevanje teh raziskav ga je vodilo v oblikovanje obširnejše razprave o gospodarskem stanju Slovenije prvih letih po vstopu v jugoslovansko državo leta 1918, v novem gospodarskem okolju. Z vstopom v jugoslovansko državo je namreč prišlo do velike spremembe v ravni relativnih cen znotraj ekonomsko nacionalistične politike spodbujanja domačega podjetništva. Šorn je to dobro zaznal in je želel v monografski publikaciji tematizirati gospodarske učinke spremembe državno-političnega okvira po letu 1918. Svoj namen ni uspel povsem uresničiti, saj ga je prehitela smrt. Uspelo pa mu je izoblikovati rokopis o slovenskem gospodarstvu do srede dvajsetih let, ki je izšel daleč po njegovi smrti.³⁶

Šornovo delo na področju preučevanja industrializacije je dopolnjeval France Kresal kot njegov sodelavec. Študij razvoja tekstilne industrije, ki je bila v obdobju med vojnama najbolj ekspanzivna gospodarska panoga,

---

³⁵ Jože Šorn, Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnama. V: Kronika, št. 1, 1959, str. 10–21. Jože Šorn, Karakteristični premiki v industrializaciji slovenskega prostora 1873–1929. V: Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1978, 10. zvezek. Osijek, 1978, 1982.

³⁶ Jože Šorn, Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924, Ljubljana, 1997. Delo sta za objavo dokončno pripravila in uredila Žarko Lazarevič in Neven Borak.

je Kresalu na široko odprl vrata v gospodarsko problematiko časa pred drugo svetovno vojno. Rezultat je bila obsežna monografija s skromnim naslovom Tekstila industrija v Sloveniji.³⁷ Naslov knjige je le polovično zajemal njeno vsebino. V knjigi je mogoče brati še o marsičem drugem in ne le o tekstilni industriji, kakor nas prepričuje izbrani naslov. Zakrit je ostal drugi del knjige o socialni politiki in materialnem položaju delavstva. S svojo dvojnostjo knjiga ponazarja zahteve tedanjega družbenega okolja in seveda predpisani konceptualni okvir. Industrializacijo je bilo namreč teba obravnavati v kontekstu nastajanja delavskega razreda in specifičnih »delavskih tem«.

Tudi Kresal se ni mogel izogniti celostnemu vrednotenju gospodarskega položaja Slovenije v času med obema vojnama. Pri tem je šel korak naprej od Šorna in segel čez meje industrializacije, skušal je podati celovit pregled gospodarskega stanja v Sloveniji pred drugo svetovno vojno po vstopu v jugoslovansko državo. Kresal je v tej izčrpni razpravi registriral raziskovalne probleme gospodarske zgodovine – transformacijo iz agrarne proti industrijski družbi in s tem povezan problem socialnih strukturnih sprememb iz časa med obema vojnama – in jih povezal v enovit in vzročno-posledični proces.³⁸ Ker se Kresal v svojem raziskovalnem delu ni umaknil v starejša obdobja, se je moral izogniti zagatni interpretativni zanki. Da ne bi zapadel v okvire »predpisane« oziroma boljše rečeno želenega vzorca pristranskega tolmačenja zgodovinskega razvoja, se je oprijel pozitivizma, deskripcije in zapovrstnega navajanja empiričnih podatkov. Tako je ohranjal strokovno digniteto in relevantnost svojih del zaradi empirične utemeljenosti podaljšal tudi v današnji čas.

Sorazmerno skromne pozornosti, z izjemo razprave Janeza Kosa,³⁹ je bila deležna tudi elektrifikacija. Vrednost Kosovega dela je tudi v današnjem času velika zaradi izjemno obsežne in tehtne dokumentiranosti rekon-

³⁷ France Kresal, *Tekstilna industrija v Sloveniji*, Ljubljana, 1976.

³⁸ France Kresal, *Oris gospodarskega razvoja Slovenije in ekonomskega položaja delavstva 1918–1941*. V: *Delavsko gibanje v Sloveniji 1918–1941*, Ljubljana, 1974.

³⁹ Janez Kos, *Kranjske deželne elektrarne*. V: *Zgodovinski časopis*, št. 1–2, 1976, str. 79–144.

strukcije poteka oziroma tehničnih vidikov elektrifikacije do druge svetovne vojne. V skladu s tedanjo tradicionalno konceptualizacijo historične stroke, zlasti pa gospodarsko-zgodovinskega dela, ni bilo za pričakovati, da bi se odpirala vprašanja elektrifikacije kot zelo pomembnega modernizacijskega procesa, ki je presegal le pomen novega energetskega vira. Torej ni presenetljivo, da je izostala problematizacija elektrifikacije kot raziskovalnega izziva s stališča dolgoročnega vpliva na prestrukturiranje ekonomije in strukturo delovne sile ter velikega vpliva na druge družbene segmente, omenimo le področje izobraževanja na vseh ravneh in zlasti modificiranje življenjskega stila s »podaljšanjem dneva«. Enako velja tudi za čas po drugi svetovni vojni, ko je bila pospešena elektrifikacija za dobršen del tega obdobja osrednji ideološko-ekonomski cilj. Sami nosilci oziroma izvajalci elektrifikacijske dejavnosti so predstavili svojo plat, ki ni presegla tehnične in tehnicistične plati zunaj vsakega družbenega ali kulturnozgodovinskega konteksta.⁴⁰

Členitev raziskovalnega dela in rezultatov začetnega obdobja gospodarskega zgodovinskega dela o 20. stoletju očitno zaznamuje ukvarjanje z omejenim segmentom gospodarsko-socialnih procesov med obema vojnama. Bolj ali manj so odpirali le vprašanja industrijskega razvoja, izjemoma elektrifikacije in prek Kresala dodatno še vzpostavljanje socialnovarstvenih sistemov. Zunaj tega paradigmatskega okvira se ni prebil tudi Ivan Mohorič, ki je v svojih delih o zgodovini železnice, rudarstva, industrializacije Mežiške doline in Tržiča posegal tudi v čas med obema vojnama, vendar pa je bilo težišče njegovega dela vendarle na starejših obdobjih.⁴¹ Kot sodobnik in pričevalec časa med obema vojnama – navsezadnje je bil kratek čas tudi minister v jugoslovanski vladi, tudi tajnik osrednjega gospodarskega združenja v Sloveniji – je dodobra poznal ustroj in socialne mehanizme Slovenije izpred druge svetovne vojne. Tako je bil seznanjen z notranjimi informacijami, ki sicer niso dokumentirane v drugi obliki, so pa zelo verjetne. Za obdobje med vojnama je prispeval marsikateri pomem-

---

⁴⁰ Razvoj elektroenergetike Slovenije. Ljubljana, 1982.

⁴¹ Več o Mohoriču glej v razdelku o gospodarskem zgodovinskega dela o 19. stoletju.

ben detalj za vrednotenje gospodarsko-socialne skice razvojnih značilnosti v dvajsetih in tridesetih letih.

Kot je razbrati je zunaj zanimanja zgodovinarjev ostalo celotno področje kmetijstva, kar tudi ni naključje glede na narekovanje »prioritet« slovenskega zgodovino-pisja od zunanjih dejavnikov. Je pa seveda značilnost paradigmatnega vzorca, da usmerja raziskovalno pozornost na teme, s katerimi se je na ideološki ravni lahko identificiral. Tako je ostala zanemarjena dejavnost, ki je vendarle zagotavljala skromno preživetje dveh tretjin slovenske prebivalstva med vojnama. Poleg tega pa so jo vsesplošna komercializacija in dolžniško financiranje modernizacije, kar niso opravičevali ne dolgoročni, kaj šele kratkoročni donosi, v kriznih tridesetih letih gnali v ekonomski precep, da je bila ogrožena eksistenca kar četrtine slovenskega prebivalstva. Izjema pri obravnavi kmetijstva je bila le Olga Janša Zorn s svojo razpravo o poteku medvojne agrarne reforme,⁴² ki je ostala na preizkušeni deskriptivno pozitivistični ravni predstavitve izvajanja agrarne reforme. V tem času raziskovalci še niso problematizirali komparativnih in ekonomskih vidikov agrarne reforme, kar bi prineslo spoznanje, da se je po svojih tipoloških in morfoloških značilnostih uvrščala ob bok podobnim procesom po širnih prostranstvih vzhodne Evrope v obdobju med vojnama. S stališča ekonomskih učinkov je za Slovenijo moč zatrditi, da je bila to obrobna tema. Šlo je predvsem za izrazito politični akt.

Vse do začetka devetdesetih let je slovensko gospodarsko zgodovino ostajalo zamejeno v tradicionalni konceptualni okvir, ki se je izoblikoval v šestdesetih letih. Posebne kadrovske okrepitve ni bilo. Stanje je ilustrativno in kritično predstavil že omenjeni prof. Ferdo Gestrin. Njegovo izčrpno izvajanje, zgoščeno v nekaj točk, nam stanje slovenskega gospodarskega (in socialnega) zgodovino-pisja na začetku osemdesetih let kaže v naslednji luči:⁴³

---

⁴² Olga Janša Zorn, Agrarna reforma v Sloveniji. V: Zgodovinski časopis, 1964, str. 173–189.

⁴³ Ferdo Gestrin, Nekaj pogledov na gospodarsko zgodovino v slovenskem zgodovino-pisju. V: Zgodovinski časopis št. 3, 1982, str. 205–211.

- Nedefiniranost discipline znotraj zgodovinopisne stroke.
- Nezadostna izobraženost zgodovinarjev.
- Metodologija – pozitivizem/deskripcija namesto analize.
- Odsotnost raziskav kompleksnih gospodarskih (socialnih) pojavov/institucij na dolgi rok.
- Pomanjkanje sintetičnih pregledov.

***

Nezavidljivo stanje se je začelo spreminjati konec osemdesetih let, ko je pritisk interpretativne enotnosti že popustil. Prestrukturiranje ekonomskega zgodovinopisja se je povsem izoblikovalo v devetdesetih letih in je sovpadalo z generacijskim prelomom, z nastopom nekaj mlajših gospodarskih zgodovinarjev, ki so se kot raziskovalci formirali na začetku devetdesetih let. Prišlo je do kadrovske okrepitve, število raziskovalcev se je podvojilo, s tem tudi obseg raziskav. Tako kot v začetnem obdobju se je proces konceptualnega in vsebinskega premika zaradi majhnosti slovenskega prostora in skromnosti kadrovske zasedbe spet posebil v dveh zgodovinarjih, v Žarku Lazareviću in Jožetu Prinčiču. Spremembe, ki so nastopile, niso bile tako dramatične kot na področju interpretacije politične zgodovine, zlasti druge svetovne vojne, kjer se je vnel »spopad za zgodovino« oziroma za reinterpretacijo nedavne preteklosti. Tovrstna podmena je v primeru gospodarskega zgodovinopisja neupravičena, spremembe so bile postopne, prav nič dramatične, in to na obeh ravneh – tako na konceptualni kot tudi metodološki ravni. Poudariti je tudi treba, da v času od devetdesetih let dalje ne moremo govoriti o prevladujočem vzorcu. S posplošitvijo lahko izoblikujemo dve usmeritvi, in sicer novo usmeritev ambiciozne problemske obravnave v dolgih časovnih obdobjih s težnjo k interdisciplinarnosti in tradicionalni historiografski deskriptivno pozitivistični pristop.

Soobstoj obeh usmeritev ni konfliktne narave, saj se v svojem sicer različnem pristopu pravzaprav dopolnjujeta. In to se je tudi izkazalo, ne samo enkrat. Najbolj značilen primer tovrstnega dopolnjujočega pri-

stopa je monografska obdelava zgodovine slovenskega bančništva.⁴⁴ Knjiga glede na tradicionalni pristop in interpretativni okvir iz sedemdesetih in osemdesetih let predstavlja večkratno novost. Bančništvo namreč z njegovo funkcijo finančnega posredništva postavlja v srčiko gospodarskega mehanizma pri alokaciji sredstev znotraj nacionalne ekonomije. Argumentirano dokumentira tesno povezavo med dinamiko uspešnosti kapitalne akumulacije v bankah in pospešenim gospodarskim razvojem v celotnem obdobju 19. in 20. stoletja ne glede na tip družbene in gospodarske ureditve. S problemskim zajemom celovitosti razvojnih razsežnosti v dolgem časovnem obdobju sta avtorja presegla prevladujoči vzorec. Hkrati se je nazorno izpostavila notranja razdvojenost zaradi diferenciranosti pristopa. Če je prvi del, ki obravnava bančništvo od njegovih začetkov do konca druge svetovne vojne, zastavljen izrazito analitično in sintetično, pa drugi del sloni na deskriptivni rekonstrukciji historičnega dogajanja na bančnem področju. In ta dvojnost je pravzaprav temeljna značilnost slovenskega gospodarskega zgodovinopisja v zadnjih dveh desetletjih.

Kot smo že omenili, je bilo raziskovanje razvojnih dilem slovenskega agrarnega sektorja izrazito deficitarno. In ravno s tem področjem je povezano tudi oblikovanje novega pristopa k gospodarski zgodovini. Več kot očitno ga je razpoznavati v delu Kmečki dolgovi v Sloveniji,⁴⁵ ki izstopa po celovitosti in analitičnosti obravnave dolžniškega financiranja kmetijskega sektorja v obdobju t. i. »stoletja kapitalizma« v Sloveniji, v obdobju od zemljiške odveze do konca druge svetovne vojne, od začetkov intenzivnega vključevanja slovenskega kmetijstva v blagovno-denarne tokove s preseganjem naturalnih okvirjev pa do odprave tega problema v nekaj letih po drugi svetovni vojni v sistemu komunistične ekonomije. Celostno zaokrožena obravnava je bila postavljena tako v kontekst splošnega gospodarskega razvoja in gospodar-

---

⁴⁴ Žarko Lazarevič, Jože Princič, Zgodovina slovenskega bančništva, Ljubljana, 2000.

⁴⁵ Žarko Lazarevič, Kmečki dolgovi na Slovenskem, Socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848–1948, Ljubljana, 1994.

ske in finančne politike ter za čas med obema vojnama, kjer je bil vendarle temeljni poudarek tudi v primerjalni umestitvi v mednarodni okvir.

Avtor monografije je tako postavil izhodiščna načela svojega raziskovalnega dela in predruženega pristopa k gospodarski zgodovini 20. stoletja, ki je bil uveljavljen tudi v prvem delu omenjene Zgodovine slovenskega bančništva. K temu je kasneje pridružil še sintetične obravnave različnih področij gospodarskega razvoja Slovenije. Tako tematika njegovega raziskovalnega dela sega od preučevanja razvoja kmetijstva,⁴⁶ procesa industrializacije,⁴⁷ zadružništva,⁴⁸ vloge nacionalizma v ekonomiji,⁴⁹ reprezentacij in percepcij nacionalnega interesa⁵⁰ ter razvoja finančnega sektorja v Sloveniji v evropskem kontekstu.⁵¹ Svoje raziskovalno delo pa dopolnjuje z raziskovanjem vpliva gospodarskih procesov na družbeno strukturo in v tem okviru zlasti dolgoročno strukturno spreminjanje gospodarsko-socialne podobe Slovenije v primerjalnih razsežnostih evropskega gospodarskega prostora v 19. in 20. stoletju.⁵²

Žarko Lazarevič je skušal vplivati tudi na spremembo metodoloških zavez, raziskovalnih prijemov in tehnik. Dejstvo je, da raziskovanje gospodarske in socialne zgodovine postavlja raziskovalca v nov položaj, ko mora spremeniti običajni način dela. Spoznati in izoblikovati mora nov pristop k obdelavi ogromne količine podatkov, tudi z izkoriščanjem tehnoloških možnosti. S priučitvijo mora k običajni zgodovinski metodi pridružiti še druge metodološke prijeme, z njimi tudi terminologijo. In to

---

⁴⁶ Žarko Lazarevič, Slovensko kmetijstvo od zemljiške odveze do druge svetovne vojne. V: Zbornik ob 100-letnici Kmetijskega inštituta Slovenije, Ljubljana, 1998, str. 13–30.

⁴⁷ Žarko Lazarevič, Gospodarski vidiki slovenskega življenja v Jugoslaviji do druge svetovne vojne. V: Slovenci in Makedonci v Jugoslaviji, Ljubljana-Skopje, 1999, str. 49–70.

⁴⁸ Žarko Lazarevič, »Aristokrati« in »demokrati« med zadružniki? V: Darja Mihelič (ur.), Gestrinov zbornik, Ljubljana, 1999, str. 351–364.

⁴⁹ Žarko Lazarevič, »Economy and Nationalism in Yugoslavia«. V: Helga Schultz-Edvard Kubu (eds.), History and Culture of Economic nationalism in East Central Europe, Berlin, 2006, str. 265–277.

⁵⁰ Žarko Lazarevič, Slovenski nacionalni interes v gospodarstvu do druge svetovne vojne. V: Zgodovinski časopis št. 1–2, 2005, str. 101–110.

⁵¹ Serija člankov v Bančnem vestniku od leta 2005 dalje.

⁵² Žarko Lazarevič, Sočasnosti slovenskega gospodarskega razvoja. V: Zgodovinski časopis, št. 3–4, 2007, str. 397–398.

tiste prijeme, ki so lastni statistični in ekonomski vedi ter sociologiji oziroma ekonomski sociologiji. Če namreč želi s površinske, opisne ravni prodreti v globino dolgoročnih strukturnih sprememb v različnih razvojnih etapah slovenskega gospodarstva in družbe, kar običajna zgodovinarska pot ne omogoča v celoti, mora nujno poseči po analitičnih orodjih, ki so jih izoblikovale druge stroke.

Rezultat tovrstnih pobud je bilo vzpostavljanje sodelovanja z ekonomisti. Izpeljani sta bili dve skupni konferenci na temo dolgoročnih ekonomskih in socialnih strukturnih sprememb⁵³ in vprašanja manifestacije in tipologije gospodarskih kriz v slovenskem prostoru,⁵⁴ ki sta kasneje izšli v posebnih monografskih publikacijah v uredništvu Žarka Lazareviča in Nevena Boraka, v posebni knjižni zbirki Ekonomska knjižnica, ki sta jo spodbudila in urejala imenovana. Obe srečanja sta omogočili plodno izmenjavo interpretacij in analitičnih pristopov prek meja obeh disciplin. Nadalje sta spodbudili okrepljeno zavedanje o relevantnosti historičnih ozadij in empirične izkušnje za tolmačenje ekonomističnih pojavov in fenomenov ter na drugi strani prikladnost uporabe analitsko-teoretičnega kategorialnega aparata ekonomske vede znotraj historične stroke.

V ta miselni koncept se uvršča tudi delo Andreja Pančurja o monetarni politiki v habsburški monarhiji in odzivih nanjo pri Slovencih od srede devetnajstega stoletja do izbruha prve svetovne vojne. Lotil se je tematike, ki je veljala je za hermetično, naporno/zahtevno in predvsem za težko razumljivo v spoznavnem in interpretativnem smislu. Monetarni politiki ni bilo mogoče slediti oziroma jo razumljivo tolmačiti brez navezave na teorijo, brez temeljitega poznavanja del ekonomistov na to temo. Zelo obsežen seznam literature in številna sklicevanja v Pančurjevi knjigi pričajo, da se je tega dobro zavedal. V ospredju obravnave je sicer monetarna politika, vendar pa se nam v ozadju izrisu-

---

⁵³ Neven Borak, Žarko Lazarevič (ur.), *Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju, 1918–1945–1991*, Ljubljana, 1996.

⁵⁴ Žarko Lazarevič, Neven Borak (ur.), *Gospodarske krize in Slovenci*, Ljubljana, 1999.

jejo domišljene konture splošne gospodarske in politične zgodovine habsburške monarhije do prve svetovne vojne. Monetarne politike ni interpretiral iz nje same, temveč iz okolja, v katerem je nastajala in učinkovala in bila z njim determinirana.⁵⁵ Pančur ni sledil večinski skupini zgodovinarjev, ki so s posegom na področje gospodarske zgodovine vsebinsko sicer obogatili stroko, a na metodološki in konceptualni ravni ostali v omejitvah tradicionalnega pristopa.⁵⁶ Pančur je nasprotno pokazal zvrhano mero sistematičnosti in občutka za sintezo, kar se je potrdilo tudi z drugimi objavami.⁵⁷

V novi konceptualni usmeritvi velja izpostaviti tudi Janeza Cvirna,⁵⁸ čigar osrednje raziskovalno delo je sicer politična zgodovina, vendar pa je s svojimi razpravami in v vlogi univerzitetnega profesorja storil veliko za uveljavitev t. i. historične antropologije v zgodovinarski srenji. Znotraj kompleksa historično-antropoloških tem se je dotaknil tudi pomembnega vprašanja ekologije. Gre za pojav, ki do tedaj ni bil ustrezno ovrednoten. Janez Cvirn je problem na primeru Celja postavil v kontekst stihijskega industrijskega razvoja in vpliva na okolje v širokem smislu. Odprl je vprašanje fenomena konfliktnosti interesov znotraj gospodarske sfere, to je konflikta med enostranskimi interesi industrijskega kapitala in interesi vlagateljev v turistično dejavnost. Hkrati seveda tudi konfliktnost med interesi nosilcev industrijskega kapitala in širšim družbenim hotenjem preprečevanja pojavov okoljske in posledično zdravstve-

⁵⁵ Andrej Pančur, V pričakovanju stabilnega denarnega sistema, Celje, 2003.

⁵⁶ Naj naštejemo le najbolj izstopajoče, kot so Nadja Terčon o gospodarstvu slovenske Obale in vlogi Trsta v tem prostoru v 19. stoletju (Z barko v Trst. Koper, 2004). Alenka Kačičnik - Gabrič o položaju kmetov na nekdanjem gospodstvu Snežnik (O kmečkih dolgovih drugače, Ljubljana, 2004). Nina Zupančič - Pušavec o pravnih podlagah statusnega položaja gospodarskih subjektov od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne (Oblike organiziranja gospodarstva na Slovenskem, Ljubljana, 2003). Hedvika Zdovc o sejemski dejavnosti v Celju (Sejmi na Celjskem, Celje, 2006). Milko Mikola o industrializaciji Celja (Zgodovina celjske industrije, Celje 2004). Bojan Himmelreich o prehrabeni oskrbi Celja med vojnama (Namesto žemlje črni kruh - organizacija preskrbe z živil v Celju v času obeh svetovnih vojn, Celje, 2001). Mojca Šorn, Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno, Ljubljana, 2007).

⁵⁷ Andrej Pančur, Ekonomska vloga Avstro-Ogrske v evropskem prostoru s stališča modernizacijskih procesov in položaja posameznih dežel v njej. V: Prispevki za novejšo zgodovino, št. 2, 2002, str. 17-30.

⁵⁸ Janez Cvirn, Ekološki problemi v Celju med obema vojnama. V: Celjski zbornik 1994, Celje, 1994, str. 159-172.

ne patologije. Problemiziral je torej vprašanje industrializacije s kvalitativnega vidika in ne s kvantitativnega, kar na splošno prevladuje v slovenskem gospodarskem zgodovinopisju.

Tudi z Borisom Brovinskim se je potrdilo, da interdisciplinarni pristop lahko prinese opogumljajoče rezultate. Zaradi svoje tehniške izobrazbe je Brovinsky, z izpričanim pripovednim darom, v obravnavi razvoja avtomobilizma na Slovenskem poleg interakcije z okoljem, družbo in posamezniki močno izpostavil tudi tehnološki vidik razvoja slovenske industrije v zadnjih dveh stoletjih.⁵⁹ Brovinsky se je v teh prizadevanjih po osvetlitvi vloge tehnologije v gospodarskem razvoju Slovenije pridruževal naporom predhodnika Sandija Sitarja kot pisca o historičnih vidikih aplikacij in inovacij na področju tehnologije.⁶⁰ Zanimariti pa tudi ne smemo njegovega uredniškega dela pri Zborniku za zgodovino naravoslovja in tehnike, edine tovrstne edicije med Slovenci.

***

Z družbenimi spremembami konec osemdesetih oziroma na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja je konceptualni preskok nastopil tudi na drugih področjih ekonomskega življenja in ekonomskega zgodovinopisja. Reorganiziranje družbe na postulatih tržne ekonomije, osebne pobude in osebne odgovornosti za ekonomski in socialni uspeh ni moglo obiti zgodovinopisja. Sprožala so se vprašanja historične legitimnosti in kontinuitete oziroma diskontinuitete zasebne gospodarske in socialne pobude v formalizirani obliki podjetništva. Na pobudo Žarka Lazareviča je januarja 1994 Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani priredil znanstveni sestanek na temo historičnih dimenzij in form podjetniške pobude v slovenskem prostoru do odprave zasebne gospodarske pobude po koncu druge svetovne vojne.⁶¹ S tem je bila

⁵⁹ Boris Brovinsky, *Kako so konjske moči izpodrivale konje*, Ljubljana, 2005.

⁶⁰ Iz obsežne bibliografije naj opozorim na njegovo doktorsko disertacijo iz leta 1989 o zgodovini letalstva in na 100 let avtomobilizma na Slovenskem, Ljubljana, 1998.

⁶¹ *Podjetništvo na Slovenskem, Razprave s simpozija v Ljubljani*, 19. 1. 1994. V: *Prispevki za novejšo zgodovino št. 1*, 1994, str. 45–55.

odprta pot postopne spremembe konceptualnega izključevanja tematizacije podjetniških podvigov in usod iz historičnega znanstvenokritičnega spoznavnega repertoarja. Podjetništvo kot raziskovalni problem je postalo sestavni in nepogrešljivi del celostne interpretacije gospodarskega razvoja slovenskega prostora. Kot dodatna spodbuda je štiri leta kasneje učinkovala kolektivna monografija *Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva*.⁶²

S prehodom v novo tisočletje so monografske obdelave posameznih podjetnikov postale samoumevni del znanstvenoraziskovalnega dela, ki privlači predvsem mlajše raziskovalce.⁶³ Opozoriti velja, da večina teh del ne prinaša metodološkega ali kakega drugega konceptualnega novuma, temveč njihovi avtorji kot manj izpostavljeni zgodovinarji vztrajajo na preizkušenem deskriptivnem pozitivizmu. Glede inovativnosti velja izpostaviti delo Andreja Studna in Katarine Kobilice,⁶⁴ ki sta vnesla prezrt interpretacijski vzorec v raziskovalni predstavitvi individualnega podjetnika s stališča njegovega pomeščanjenja tako v ekonomskem udejstvovanju kot na področju zasebnega vrednostnega sveta in življenjskega stila. Vse v maniri socialno-zgodovinskega pristopa.

Kot nov pristop je omeniti tudi monografijo o slovenskih bančnikih v 19. in 20. stoletju,⁶⁵ v kateri je predstavljenih več kot dvajset bančnih direktorjev, ki so vodili najpomembnejše bančne ustanove ali pa so bili kako drugače zaslužni za razvoj bančništva na Slovenskem. Monografija je predstavljala dvojno novost v slovenskem zgodovinopisju. Na eni strani je preseгла klasično pojmovanje podjetništva kot aktivnega lastništva

---

⁶² Jasna Fischer, Ferdo Gestrin, Olga Janša - Zorn, France Kresal in Žarko Lazarevič, *Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva*, Vrhnika, 1998.

⁶³ *Denimo: Miran Aplinc, Vošnjaki - industrialci iz Šoštanja*. Šoštanj, 2005. Majda in Jože Žontar, *Stavbenik Josip Ipavec*, Ljubljana, 2001. Jože Žontar, *Kaznovana podjetnost - kranjski trgovec in industrialec Franjo Sirc*, Ljubljana, 2005. V tem oziru je zanimivo delo arhitekta Boga Zupančiča, ki s stališča pomena arhitekture posameznih stavb v Ljubljani govori tudi o njihovih lastnikih, med katerimi je srečati množico vidnih in manj izstopajočih slovenskih podjetnikov pred drugo svetovno vojno. Glej serijo knjig *Usode ljubljanskih stavb in ljudi* (Ljubljana, 2005, 2006, 2007).

⁶⁴ Andrej Studen, Katarina Kobilica, *Volja do dela je bogastvo*, Mikrozgodovinska študija o ljubljanskem stavbnem podjetniku Matku Curku (1885-1953) in njegovi družini, Ljubljana, 1999.

⁶⁵ Žarko Lazarevič, Jože Prinčič, *Bančniki v ogledalu časa, Življenjske poti slovenskih bančnikov v 19. in 20. stoletju*, Ljubljana, 2005.

in vodenja določene gospodarske družbe in izpostavila vprašanje kakovosti strukture in tehnik upravljanja delniških družb ter kontekstov in relacij med upravo in lastniki. Na drugi strani pa je problematizirala vlogo posameznika v gospodarskem življenju znotraj državne ekonomske pobude hierarhične komunistične ureditve.

Na vsebinskem področju je izjemno velik napredek viden na področju raziskovanja gospodarske zgodovine komunističnega obdobja. Presenetljivo je bila tudi v tem času agrarna problematika ponovno zunaj obsežnejšega raziskovalnega interesa. Izjemo predstavlja vprašanje agrarne reforme kot ene od etap odpravljanja zasebne pobude oziroma spremenjene vloge kmetijstva v komunistični ureditvi. Hkrati pa tudi kot uvoda v, na začetku petdesetih let opuščeno, kolektivizacijo kmetijstva.⁶⁶ Zdenko Čepič kot najbolj izpostavljen raziskovalec področja kmetijstva po letu 1945 je ta »dolga« nato več kot izdatno poravnal na straneh sintetične Slovenske novejšje zgodovine. Na obrobju zgodovinarskega zanimanja je ostalo tudi vprašanje zavarovalništva, ki je povsem v domeni ljubiteljskih zgodovinarjev iz zavarovalniških vrst ali mladih kolegov.⁶⁷

Velik raziskovalni in človeški napor je bil vložen v tematizacijo gospodarsko-političnih razmer in procesov v Sloveniji za ves čas komunistične ureditve. Kot že rečeno, predstavlja leto 1945 v slovenski (in seveda tudi v jugoslovanski) zgodovini veliko prelomnico. Gre za izrazito cezuro, ki je ekonomski in socialni razvoj postavila na povsem nove temelje. Nastopila je obsežna preobrazba družbenega in gospodarskega tkiva v skladu s komunističnim ideološkim vzorcem. Če je Slovenija s prevratom leta 1918 zamenjala le državni okvir, ne da bi se sistemsko okolje (duh in način poslovanja), ki je določalo pogoje gospodarjenja, bistveno spremenilo, pa za čas po letu 1945 to ne drži. Nastopil je čas novih vrednot, zlasti na ekonomskem področju, kjer so se obračale v svoje nasprotje. Nekdaj pravno in vredno-

---

⁶⁶ Zdenko Čepič, *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji 1945–1948*, Maribor, 1995.

⁶⁷ Franc Škufca, *Zavarovalstvo na Slovenskem*, Ljubljana, 2003. Sašo Radovanović, Srečko Čarni, *Zgodovina zavarovalništva v Mariboru*, Maribor, 2007.

stno jasno opredeljene norme so postale relativne, če že ne izrecno prepovedane, pa vsaj nespodobne in s tem tudi nezaželene. Uveljaviti je bilo treba nove vrednote, povsem drugačne od tistih pred drugo svetovno vojno. Proces odstranjevanja predvojnih gospodarskih vrednot je stekel sočasno z vzpostavljanjem novega režima, najznačilnejša ukrepa pa sta bila poddržavljenje proizvodnih sredstev in dejavnosti v neagrarnem sektorju in agrarna reforma v kmetijstvu.

Podržavljanja so oznanila v temelju spremenjena izhodišča pospeševanja gospodarskega razvoja. Komunisti so obljubljali hitro in temeljito preseganje predvojnih razmer. Oprijeli so se nauka, zasnovanega v Sovjetski zvezi, ki je v teoretskem smislu obetal hiter, skladen in učinkovit gospodarski razvoj. Strogo centralizirano in do zadnje malenkosti načrtovano gospodarsko življenje naj bi omogočilo vsesplošno blagostanje. Dosledno uredničenje teoretskih izhodišč, ki jih lahko opredelimo bolj kot zbir želja kakor stvarno izkušnjo, je hitro pokazalo številne pomanjkljivosti. Tako ni presenetljivo, da so že po enem desetletju ta razvojni model začeli opuščati in ga nadomeščati z nekoliko drugačnim, za katerega je bilo značilno večje upoštevanje načel ekonomičnosti in bolj skladnega gospodarskega razvoja, s čedalje bolj napredujočo decentralizacijo odločanja v gospodarstvu – prenos pooblastil z zvezne na republiško raven.

Najpomembnejša strukturna sprememba, ki jo je prinesel čas po drugi svetovni vojni, je bila vidna v dokončanju procesa industrializacije. Treba je poudariti, da so komunisti samo dokončali in pospešili že pred vojno napredujoč proces, pač v skladu s svojim osnovnim vodilom, da je potrebno v najkrajšem času ne glede na ceno in žrtve postati industrijska dežela. To pa je pomenilo prelom z dotedanjim značajem industrializacijskega vzorca, stihijskost in nenačrtnost, tako značilni za predvojni čas, je zamenjala izrazito centralistično zasnovana industrializacijska praksa.

Sestava družbenega proizvoda kaže, da se je gospodarska struktura v Sloveniji v primerjavi s predvojnimi obdobjem povsem spremenila. Slovenija je v slabega pol stoletja po drugi svetovni vojni postala visokoindustrializirana dežela, kjer sta industrija in rudarstvo prispe-

vala skorajda polovico družbenega proizvoda. Skladno z napredujočo industrializacijo so rasli tudi deleži storitvenih dejavnosti, ki jih industrija potrebuje za svoje nemoteno poslovanje – gradbeništvo, promet, trgovina. V tem času se je zgodila tudi pomembna sprememba. Stopnja industrializacije v povojnem obdobju je bila tolikšna, da je v Sloveniji začelo primanjkovati delovne sile, zlasti od šestdesetih let naprej. Slovenija se je tako prvič v svoji dotedanji gospodarski zgodovini srečala s pojavom, ki ga do tedaj ni poznala. Nasprotno, celo za 19. stoletje je bilo značilno izrazito nesorazmerje med obsegom potencialne delovne sile in realnimi zaposlitvenimi možnostmi. Slovenija je tako postala tudi imigrantska dežela.⁶⁸

Zvesti preučevalec in interpret teh procesov je prav gotovo najbolj izpostavljen zgodovinar povojnega obdobja. Gre za že omenjenega Jožeta Prinčiča, ki je v občudujočem številu monografij raziskal procese odpravljanja predvojne gospodarske-socialne strukture in na to navezujočih se vrednot,⁶⁹ vzpostavljanja nove gospodarske ureditve po sovjetskem vzorcu⁷⁰ in postopno uvajanje gospodarskih reform v šestdesetih letih⁷¹ ter zadnji dve desetletji gospodarskega razvoja Slovenije v jugoslovanskem okviru⁷² in kot zadnjo tudi natančno predstavitev delovanja socialističnega podjetja.⁷³ Nedvomno je treba poudariti tudi monografijo, s katero je postavil v ospredje vlogo in položaj ekonomistov kot posebne intelektualne skupine, ki je od šestdesetih let dalje s poglobljanjem gospodarske krize, tako kot v drugih komunističnih državah, vedno bolj pridobivala na pomenu v očeh politikov.⁷⁴ Na ravni periodizacije je Prinčič prevzel časovni koordinatni sistem, ki ga je izoblikovalo sočasno aktualno-politično besedišče oziroma

⁶⁸ Žarko Lazarevič, O stoletju industrije v Sloveniji. V: Drago Jančar in Peter Vodopivec (ur.), Slovenci v XX. Stoletju, Ljubljana, 2001, str. 106–115.

⁶⁹ Jože Prinčič, Povojne nacionalizacije v Sloveniji, 1945–1963, Novo mesto, 1994.

⁷⁰ Jože Prinčič, Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu, Novo mesto, 1992.

⁷¹ Jože Prinčič, V začaranem krogu – Slovensko gospodarstvo od nove ekonomske politike do velike reforme (1955–1970), Ljubljana, 1999.

⁷² Jože Prinčič, Neven Borak, Iz reforme v reformo – Slovensko gospodarstvo 1970–1991, Ljubljana, 2006.

⁷³ Jože Prinčič, Tovarna vijakov Plamen Kropa – Od konca druge svetovne vojne do stečaja in novega začetka (1945–1997), Kropa, 2007.

⁷⁴ Jože Prinčič, Zveza ekonomistov Slovenije v času in prostoru, Ljubljana, 2001.

dinamika političnega razvoja. Na prvi pogled presenetljivo, vendar smotrno, saj so zaradi zasnove komunistične gospodarske ureditve kot v prvi vrsti političnega sistema politična poimenovanja izražala tudi novo vsebino gospodarskih procesov.

Prinčičev prispevek je v vsebinskem smislu, v smislu odpiranja novih raziskovalnih področij, gotovo neprecenljiv. Namensko usmerjanje vse energije v uresničitev ambicioznega raziskovalnega načrta čimprejšnje rekonstrukcije historične gospodarsko-politične dinamike druge polovice dvajsetega stoletja je potekalo v skladu s tradicionalnim zgodovinarskim konceptualnim in metodološkim vzorcem, v deseminacijskem pogledu pa z uporabo deskriptivno pozitivističnega pristopa. Na tej točki je Prinčiča dopolnil Neven Borak, ki je tudi soavtor knjige o zadnjih dveh desetletjih Slovenije v jugoslovanskem nacionalnem gospodarstvu.⁷⁵ Samostojno je Borak posegel na področje zgodovinopisja z obravnavo ekonomskih vzrokov delovanja in razpada Jugoslavije.⁷⁶ Po osnovni izobrazbi ekonomist je v zgodovinopisju apliciral metodološko-konceptualni okvir, ki je lasten ekonomski vedi. Oborožen s sodobnimi ekonomskoteoretičnimi spoznanji ter analitičnimi orodji in tehnikami matične stroke se je lotil reinterpretacije konstrukcije historične realnosti glede mesta in vloge Slovenije znotraj jugoslovanskega ekonomskega prostora. Kot prvi v Sloveniji je deloma uporabljal tudi kliometrične konceptualizacije⁷⁷ ali, kot je zapisal Eric Hobsbawm,⁷⁸ prijeme retrospektivne ekonometrije.

***

V svoji analizi stanja gospodarskega zgodovinopisja je Ferdo Gestrin med drugim poudaril pomanjkanje sintetičnih pregledov transformacijskih značilnosti ekonomije na slovenskih tleh. Ta njegova pripomba velja tako za kolektivna kot avtorska dela in je upravičena.

---

⁷⁵ Prinčič, Borak, *Iz reforme v reformo*, 2006.

⁷⁶ Neven Borak, *Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije*, Ljubljana, 2002.

⁷⁷ Neven Borak, *Denarne reforme*, Ljubljana, 1998.

⁷⁸ Eric Hobsbawm, *O istoriji*, Beograd, 2003, str. 107–138.

Kot smo spoznali, je prvi samostojen pregled gospodarske zgodovine Slovenije izšel v angleščini, in to pred štiridesetimi leti. Na manjšem časovnem izseku sta se Hočevarju, leto dni za njegovo knjigo, pridružila Ferdo Gestrin in Vasilij Melik. V njunem pregledu slovenske zgodovine dolgega 19. stoletja sta v gospodarskozgodovinske teme uvrstila ob bok drugim in tako predstavila celovitost emancipacije Slovencev kot kulturnega, ekonomskega in političnega subjekta. Sicer ne povsem ekspliciten, a vendarle zadosti zaznaven je poudarek na korelaciji ekonomske in nacionalno-politične emancipacije Slovencev do razpada habsburške monarhije.⁷⁹

V šestdesetih letih je nastajal tudi izjemno ambiciozen projekt z naslovom *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*.⁸⁰ Šlo je za projekt leksikografsko-enciklopedične strukture velikih časovnih in vsebinskih razsežnosti, da bi zajeli večplastnost gospodarskega in socialnega razvoja v Sloveniji. Okoli projekta so združili izkušnje in znanje številni zgodovinarji z očitno prevlado kolegov, katerih primarno področje je bila zgodovina srednjega veka. Delo je na koncu izšlo v dveh zvezkih z obravnavami različnih vidikov samo agrarne zgodovine. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev* je ostala za najnovejša historična obdobja vsebinsko pomanjkljiva, nedorečena in neuravnovešena, tudi na področju agrarnih panog. Njen bistven poudarek je še vedno ostajal na starejših obdobjih, ki jih je pokrila z zavidljivo mero natančnosti in dokumentiranosti v vseh pogledih, kar potrjuje tezo o umiku zgodovinarjev v starejša obdobja. Hkrati pa tudi izpostavlja, da zamudniško konstituiranje gospodarske zgodovine novejših obdobjev v nenaklonjenem družbenem okolju in ozračju matične stroke torej ni ostalo brez posledic.

Nenaklonjenost okolja gospodarski zgodovini novejših obdobjev je postala še bolj očitna leta 1979, ko je izšla prva ambiciozna obravnava zgodovine Slovencev od naselitve do trenutka natisa.⁸¹ Trenutek je bil pravi, saj

---

⁷⁹ Ferdo Gestrin, Vasilij Melik, *Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918*. Ljubljana, 1966.

⁸⁰ *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I.* (1970) in *II.* (1980).

⁸¹ *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana, 1979.

se je gospodarsko zgodovinopisje o 19. in 20. stoletju do takrat že dodobra konstituiralo in je bilo sposobno sintetizirati gospodarske in socialne dosežke. Gospodarski zgodovini 19. stoletja je bilo namenjeno sorazmerno veliko prostora,⁸² seveda le v primerjavi s pokritostjo gospodarske zgodovine 20. stoletja, nikakor pa ne v deležnih razmerjih do drugih vsebin, denimo političnih ali kulturnih. Razlika je bila nesorazmerno velika, da ne bi dala misliti. Delež gospodarskih vsebin za čas po letu 1918, po vstopu v jugoslovansko državo, je bil sploh izjemno skromen. Če za čas po letu 1945 lahko to pripišemo mladostni neizkušenosti kolegov, ki so bili šele na začetku raziskovalne poti, in večdimenzionalni »nezaželenosti oz. neprimernosti« Hočevarjevega dela, pa je za obdobje med dvema vojnama mogoč le drugačen sklep. Še zlasti, če spomnimo, da so publicirana raziskovalna spoznanja že omogočala sintezicizacijo.

V tako skromno odmerjenem prostoru se je izražal odnos prevladujoče konceptualizacije zgodovinske znanosti v Sloveniji, ki gospodarskih vsebin najnovejših obdobj ni prepoznavala kot zadosti relevantnih, da bi jim odmerila sorazmeren prostor, tudi v primerljivih razmerjih do drugih vsebin historične prezentacije, denimo absolutno prevladujočih političnih tem. Druge samostojne monografske predstavitve gospodarske zgodovine Slovencev v slovenskem jeziku sicer še nismo bili deležni. Natis ekonomske zgodovine Slovenije, ponovno v angleščini, iz leta 1999⁸³ je bil v povsem drugi funkciji in zaradi koncepta, omejenega na najbolj temeljne informacije o dolgem obdobju od terezijansko-jožefinskih reform do osamosvojitve Slovenije leta 1991, tudi omejenega potenciala in s tem skromnega dosega. Založnik je delo ponudil tujim poslovnim krogom, tujim poslovnežem, ki so vzpostavljali ali že imeli vzpostavljeno ekonomsko sodelovanje s slovenskimi gospodarskimi subjekti. Osnovna ideja, resda nekoliko naivna, je bila, da naj bi ta način spodbudili tuje poslovneže k uporabi

---

⁸² Gre za posledico dejstva, da sta avtorja Ferdo Gestrin in Vasilij Melik za objavo v Zgodovini Slovencev priredila in dopolnila svojo knjigo Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918.

⁸³ Jasna Fischer, Žarko Lazarević, Jože Princič, *The Economic History of Slovenia (1750–1991)*, Vrhnika, 1999.

slovenske gospodarske preteklosti kot identitetne točke, kot enega od elementov za legitimacijo odnosa do slovenskega prostora v sedanjosti.

Če so snovalci Zgodovine Slovencev iz leta 1979 še lahko – resda ne v celoti, a vendarle – prezrli gospodarskozgodovinske teme, pa se trideset let kasneje to ni moglo več ponoviti. Kadrovska pomnožitev, konceptualno-metodološko prestrukturiranje in izjemna rast vsebinskega raziskovalnega repertoarja so pritegnili pozornost širše strokovne in drugih laičnih javnosti. Samozavedanje o lastni strokovni identiteti znotraj historične stroke in sposobnost sintetiziranja obsežnih gospodarsko-socialnih procesov, pojavov in fenomenov sta okrepila samozavest gospodarskih zgodovinarjev. Rezultat tega je bil viden, ko je izšla izjemno obsežna dvodelna Slovenska novejša zgodovina,⁸⁴ ki zajema čas zadnjega poldruega stoletja slovenske zgodovine. Kot pobudnik projekta in eden urednikov je Žarko Lazarevič že v izhodiščni zasnovi vgradil gospodarsko-socialne zgodovinske teme enakovredno ob bok politično-kulturnim temam od sredine 19. stoletja, ko so se Slovenci uveljevali kot politično-kulturna, z zamudo tudi kot prepoznavna gospodarska entiteta, pa do pridobitve slovenske državnosti leta 1991 oziroma mednarodnega priznanja leta 1992. V Slovenski novejši zgodovini je tako ponujen v branje in kritično presojo prvi celovit in vsestranski pregled gospodarske zgodovine Slovencev od druge polovice 19. do konca 20. stoletja. Med avtorji nastopajo gospodarski in socialni zgodovinarji različnih generacij, kar je omogočilo dopolnjevanje mladostne zagnanosti in seniorske previdnosti in izkušenosti.⁸⁵

Temeljni konceptualni in vsebinski okvir predstavitve gospodarske in socialne zgodovine na straneh Slovenske novejše zgodovine predstavlja proces oblikovanja slovenskega gospodarskega sistema in integracije slovenskega ozemlja v enoten gospodarski prostor v različnih sistemsko-političnih okvirih (habsburška mo-

---

⁸⁴ Slovenska novejša zgodovina, Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992, Ljubljana, 2005.

⁸⁵ Med avtorji tako nastopajo Jasna Fischer, France Kresal, Peter Vodopivec, Zdenko Čepič, Jože Prinčič, Neven Borak, Žarko Lazarevič, Andrej Studen in Andrej Pančur.

narhija, Jugoslavija – kapitalizem, komunizem) in ob tem potekajoč prehod iz agrarne v industrijsko družbo z vsemi posledicami na socialnem področju. Določneje rečeno, gre za tematizacije kratko- in dolgoročnega prestrukturiranja tradicionalne gospodarske podobe oziroma modernizacije slovenske gospodarske in socialne sestave v obdobju od srede 19. stoletja dalje; od začetkov oblikovanja moderne gospodarske ureditve z opustitvijo fevdalizma do današnje postindustrijske družbe. To epoko velikih socialno-gospodarskih strukturnih sprememb so kot najbolj značilni opredeljevali naslednji procesi: deagrarizacija in industrializacija v gospodarskem pogledu ter urbanizacija in spremljajoča sprememba življenjskega stila v socialnem pogledu.

Uredniško je bila obravnava gospodarsko-socialnih procesov sektorsko razčlenjena na agrarno in neagrarno zgodovino. V okviru kmetijske problematike je bila v ospredju deagrarizacija Slovenije, kot njen sestavni del jo opredeljujejo naslednje vsebine: dolgoročno prestrukturiranje kmetijstva (proizvodna/panožna sestava ter njen obseg, dinamika in dejavniki sprememb), individualizacija in komercializacija kmetijstva, uvajanje dosežkov agrarnotehničnega prevrata, sistemsko okolje, položaj, vloga in delež kmetijstva v različnih državnih okvirih in družbenih ureditvah ter mehanizmi institucionalnega spodbujanja strukturnih sprememb in podjetništva v kmetijstvu. Za sklop neagrarnih historičnih spremenljivk je bila vsebina zajeta v združujočem pojmu industrializacije, to je njene procesne dinamike v različnih državno-političnih okvirih in sistemsko različno opredeljenem gospodarsko-političnem okolju. To pomeni obravnavo posameznih stopenj industrializacije prek preraščanja okvirov izoliranih modernizacijskih jeder v 19. do industrializacije kot kontinuiranega družbenega in gospodarskega procesa v 20. stoletju. Predstavitev industrializacije je terjala tudi odpiranje še cele vrste tem: prometna infrastruktura, institucije finančnega posredništva, financiranje podjetniške pobude (domači in tuji kapital), energetska oskrba, trgovina in obrt, razvoj tehnologije, vodenje in upravljanje, inovacije, oblikovanje gospodarskih elit in njihove relacije do drugih družbenovplivnih slojev. V okviru socialne zgodovine pa

so izpostavljene soodvisne socialne posledice obsežnih procesov deagrarnizacije in industrializacije. Poglavja o gospodarstvu in socialni zgodovini vsebujejo tudi analize dolgoročnega spreminjanja socialne strukture (prebivalstvo, poklici, notranje in zunanje migracije, zdravstvena podoba) in krajine (urbanizacija), razvoj socialnovarstvenega sistema (zdravstveno, nezgodno in pokojninsko ter zavarovanje zoper brezposelnost), spreminjanje življenjskega stila različnih družbenih slojev, kot so šege in navade, družabno življenje, prehrana, oblačilna in stanovanjska kultura, življenjska raven, načini oblikovanja in razvoj potrošniške družbe. V ta sklop pa sodi tudi predstavitev turizma v vsej večplastnosti kot gospodarskega, socialnega in kulturnega fenomena.

Emancipacija gospodarske zgodovine je razvidna tudi iz dela že večkrat omenjenega Petra Vodopivca. Tokrat izpostavljamo njegov sintetični pregled slovenske zgodovine od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja. Gre za avtorsko sintetično delo, ki gospodarsko zgodovino vključuje kot neločljiv del slovenske zgodovine zadnjih dveh stoletij. Avtor postavlja gospodarsko zgodovino v širši družbeni kontekst in izpostavlja (ne) modernizacijske tendence znotraj ekonomije v povezavi s splošno družbeno in kulturno-duhovno (ne)modernizacijo, za obdobje komunizma pa v soodvisnosti politike in ekonomije in sinhronosti političnih in gospodarskih reformnih procesov. Vodopivec je namreč predstavnik integralističnega pristopa v zgodovinopisju, ki močno izpostavlja kompleksnost družbeno-historičnih procesov v različnih sferah družbene sestave, tako materialne kot duhovne. Kot take jih je tudi mogoče celostno tolmačiti le v dolgoročni perspektivi z upoštevanjem njihove vzajemne interakcije. Dodatno smiselno dimenzijo tega izhodišča je predstavljalo vztrajanje imenovanega na nujnosti izstopa iz paradigmatske referenčne ujetosti v meje slovenskega etničnega prostora, kar je hkrati pomenilo tudi prelom s tradicionalnim vzorcem podobe in mesta slovenske zgodovine. S tem svojim stališčem je imel Peter Vodopivec v osemdesetih in devetdesetih letih kot univerzitetni profesor velik vpliv na cele generacije študentov, na njihove konceptualne in metodološke usmeritve. Navedena knjiga je požela izjemen uspeh ne

samo v strokovnih krogih, temveč tudi ali predvsem pri nezgodovinarskem občinstvu. Poleg visoke ravni strokovnosti je k temu pripomogel tudi »duh literarnosti«. Narativnost, kar zgodovino približuje literaturi in kar avtor že dolgo poudarja kot temeljno načelo komunikacije zgodovinarja z javnostmi, ni mogla ostati brez posledic.

Slovenska novejša zgodovina in Vodopivčev sintetični pregled slovenske zgodovine, ki predstavljata sintetiziranje dosedanjega znanja oziroma stanja raziskovalnih dosežkov, prav gotovo hkrati pomenita tudi emancipacijsko prvino za slovensko gospodarsko zgodovinopisje. Nesporno je namreč mogoče zatrditi, da se je gospodarska zgodovina po dolгих desetletjih povsem uveljavila ob drugih zvrsteh zgodovine. Vzpostavila se je kot samostojna poddisciplina zgodovinske znanosti, s tem pa se je tudi končal proces njenega konstituiranja.

Gospodarske podobe

Peter Vodopivec

Južna železnica in industrializacija

Že prve vesti o nameravani gradnji »južne železnice« leta 1836 so tako v Trstu kot v »notranjeavstrijskem« tržaškem zaledju povzročile veliko vznemirjenje. Po optimističnih ocenah, ki jih je bilo slišati na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem, naj bi nova prometna pot zlasti južnim deželam monarhije obetala nagel gospodarski razvoj in »svetlo« gospodarsko prihodnost. Predsednik Kranjske kmetijske družbe grof Lichtenberg je na seji kranjskih deželnih stanov 19. septembra leta 1836 dejal, da »nastopa nova doba, ko bo treba od cest preiti na železnice, ki jih gonijo stroji z bajno hitrostjo«. ¹ Ilirski guverner je pozval kranjske železarske delavnice, naj razmišljajo o izdelavi tirnic in potrebne železniške opreme, saj so v notranjeavstrijskih deželah sprva menili, da bodo vsaj del materiala za gradnjo železnice lahko proizvedli domači železarji in ga ne bo treba uvažati iz Anglije. Za gradnjo železnice prek Štajerske so se vneto zavzemali tudi v graškem krogu nadvojvode Janeza, kjer so odločno zavračali zamisli, da bi progo od Dunaja proti jugu in Trstu – zaradi prestrmih pobočij Semmeringa – speljali prek Ogrske. Takšna odločitev bi imela, so ugotavljali, katastrofalne posledice za štajersko gospodarstvo in posebej železarstvo, brez katerega bi bila Štajerska v »finančnem oziru enaka ničli«. ² Nadvojvoda Janez in njegovi bližnji sodelavci so

¹ Ivan Mohorič, *Zgodovina železnic na Slovenskem*, Ljubljana, 1968, str. 10.

² Einfluss der Eisenbahnen auf die Landwirtschaft des Herzogthums Steiermark von

– čeprav sprva tega sami niso verjeli – dokazovali, da je gradnja železnice prek Semmeringa tehnično izvedljiva, hkrati pa so za novo prometno zvezo med Dunajem in Trstom, opremljeni z izračuni o njeni rentabilnosti, navduševali za gospodarski razvoj odgovorne in zavzete može na Kranjskem, Koroškem in v Trstu in jih pozivali naj projekt z vsemi močmi podprejo. Tako so se povezali tudi s tržaškimi trgovci, ki so spomladi leta 1836 poslali na Dunaj svoje predstavnike in jih pooblastili, naj se pri cesarju Ferdinandu zavzamejo za železniško zvezo med Trstom in Dunajem prek Štajerske.³

Ob navdušenih občudovalcih tehničnih novosti so se vse od začetka oglašali tudi dvomljivci, ki so svarili pred prevelikim optimizmom in trdili, da bodo imele nove prometne poti ne le pozitivne, temveč tudi negativne posledice. Trditve, da bodo z železnico »bogati postali še bogatejši«, obče blagostanje pa bo trpelo, saj bodo propadle številne družine gostilničarjev, kmečkih prevoznikov, kovačev, tovornikov in drugih obrtnikov, so marsikje naletele na odprta ušesa. Glasne pomisleke so povzročali tudi stroški gradnje, ki so bili v alpskih deželah, kot so bile Štajerska, Koroška in Kranjska, posebej visoki. Tako na Štajerskem kot v Trstu so se oglašali »strokovnjaki«, ki so menili, da lokomotivna železnica prek gorskih grebenov zlepa ne bo rentabilna, in so zato zagovarjali železnico s konjsko vleko, ki naj bi bila sicer res počasnejša, toda v isti sapi bolj praktična, bolj varna in najmanj za polovico cenejša. Leta 1839 je dopis s takšnimi stališči, ki ga je podpisal »civilni inženir« M. Reinscher z Dunaja, objavil tudi Journal avstrijskega Lloyda v Trstu⁴ in z njim spodbudil živahno polemiko, ki je odmevala v obeh Lloydovih listih (nemškem Journalu in italijanskem Giornalu) in v nekaterih »notranje-avstrijskih« časnikih. Polemika se je končala s popolnim Reinscherjevim porazom, nekateri kritiki pisanja dunajskega inženirja – med njimi znani kmetijski strokovnjak Franz Xaver Hlubek – pa so celo menili, da bi ure-

---

F. X. Hlubek, Herausgegeben von k. k. Landwirtschaftsgesellschaft für Steiermark, Gratz, 1844, str. 5–7, 26

³ Giulio Roselli, Trieste e la Ferrovia Meridionale, Trieste, 1977, str. 11–13.

⁴ Journal des oesterreichischen Lloyd V, N. 14, 15. Februar 1840.

dništvo Journala Reinschnerjevim stališčem ne smelo odpreti strani. Grazer Zeitung je v odmevu na razpravo v Journalu leta 1840 ugotavljal, da »se bo s preudarnostjo zgrajena železnica vedno obrestovala«, uredništvo »Giornala« pa je v odgovoru Hlubeku zapisalo, da so se za objavo Reinscherjevega pisma odločili zato, ker so polemike koristne in »prispevajo k odstranitvi predsodkov«, ki so se »delno zaradi nepoznavanja zadeve in delno iz morda manj čistih motivov« tudi v primeru železnice proti Trstu kar »preveč razširili«. ⁵

Prvi načrt železniške povezave med avstrijsko prestolnico in morjem je leta 1830 pripravil profesor mineralogije in blagoznanstva na dunajskem politehničnem inštitutu Franz Xaver Riepl, ki se je že leto prej – torej v letu, ko je stekla železnica med Liverpoolom in Manchesterom – zavzel za gradnjo železniške proge od Dunaja proti severu – prek ostravskih premogovniških revirjev do nahajališč soli v okolici galicijske Bochnie. Rieplov projekt proge proti morju je bil tako naravni podaljšek proge proti severu, železnica proti jugu pa bi se morala po njegovih zamislih, da bi se izognila Semmeringu, od Dunaja obrniti proti Brucku na Leithi, se od tam prek zahodne Ogrske usmeriti k Varaždinu in nato od Varaždina prek Ptuja, Celja in Ljubljane steči do Trsta. Rieplu je uspelo za projekt severne železnice pridobiti bankirja Salomona Rotschilda, ki je leta 1835 zaprosil za cesarski privilegij za gradnjo proge in ga je leto kasneje tudi dobil. Pri načrtih za gradnjo južne železnice pa ga je prehitel dunajski tekmeč in ravnatelj ene tedaj največjih avstrijskih bank Simon Georg Sina, ki je, še preden je imel Rotschild koncesijo za severno železnico v svojih rokah, zaprosil za privilegij za gradnjo železnice proti jugu. ⁶

Sinov prvotni načrt ni bila železnica do Trsta in morja, temveč le do Győra na Ogrskem, ki je bil tedaj pomembno trgovsko središče. Proga naj bi imela dva

---

⁵ Journal des oesterreichischen Lloyd VI, N. 38, 12. Mai 1841, Gratzter Zeitung N. 120, 28. Juli 1840, Giornale del Lloyd Austriaco VII, N. 64, 23. Maggio 1840.

⁶ Hermann Strach, Geschichte der Eisenbahnen Oesterreich-Ungarns, Von den ersten Anfängen bis zum Jahre 1867. V: Geschichte der Eisenbahnen der Österr.-Ungar. Monarchie, I. Band, I. Teil, Wien 1898, str. 134–170. Josef Dultinger, Die Erzherzog Johann-Bahn, Erste Eisenbahnverbindung der Reichshaupt und Residenzstadt Wien mit der Stadt und dem Adriaahafen Triest, Wien, 1985, str. 15–16, 22–25.

kraka: prvi bi Dunaj povezal z Györom prek Brucka na Leithi, drugi pa bi se usmeril proti Wiener Neustadtu s podaljškom do Gloggnitza pod Semmeringom. Pod vplivom vztrajnih zagovornikov železnice proti Trstu in obiska zastopnikov tržaške trgovske zbornice na Dunaju pa je Sina svoje načrte spremenil in tržaškim trgovcem ponudil, da bo železnico »podaljšal« do Trsta, če bodo sami odstopili od svojih projektov in mu prepustili gradnjo. Ti so to res storili in Sina je ustanovil svojo železniško družbo, ki je leta 1839 končno dobila ustrezno koncesijo in gradbeno dovoljenje ter začela z gradnjo prvega dela proge proti Wiener Neustadtu. Severno železnico cesarja Ferdinanda so tedaj gradili že tri leta, Sina pa za svojo progo – v nasprotju z Rothschildom in družbo severne železnice – ni dobil izključnega privilegija, temveč le prehodno dovoljenje, saj so v državnem vrhu spremenili stališče do železniške gradnje in si pridržali pravico do podelitve koncesij za gradnjo privatnih ali državnih železnic. Proga do Gloggnitza pod Semmeringom je bil izgrajena maja leta 1842, toda na Dunaju so se že konec leta 1841 odločili, da bodo v prihodnje železniške proge – in tako tudi železnico proti Trstu – gradili v državni režiji. Hkrati so sklenili, da bodo Sinovo privatno progo Dunaj–Gloggnitz priključili državni južni železnici, čemur pa se je Sina vse do leta 1853 uspešno upiral.⁷

V pristojnih avstrijskih ministrstvih so še nekaj časa razmišljali o progi proti jugu prek Ogrske ali vsaj ob ogrsko-avstrijski meji (med drugim prek Soprona in Porabja do Gradca), toda leta 1842 je bil sprejet sklep o gradnji železnice prek Semmeringa. Glavni projektant semmerinške proge je – kot je znano – postal Carl vitez von Ghega, ki je v letih 1836–1837 obiskal Anglijo, kjer se je seznanil z izkušnjami angleške železniške gradnje, v letih 1836–1840 pa je bil – potem ko si je pridobil ugled pri gradnji gorske ceste iz Cortine d'Ampezzo v Toblach (Dobbiaco) – vodilni inženir in nadzornik pri gradnji severne železnice (na odseku med Brnom in slovaškim Breclavom). Po imenovanju za projektanta semmerinške

---

⁷ Ivan Mohorič, *Zgodovina železnic*, str. 13–14. Gerhard Dienes, *Südwärts, Die Südbahn, Vom Donauraum zur Adria (Wien-Graz-Marburg-Laiabach-Triest)*, Graz-Wien 1987, str. 26–27.

proge je potoval še v ZDA, ki so slovele po tehniki gradnje železnic v hribovitih in goratih območjih, in dobro leto po vrnitvi domov predlagal dve različici proge prek Semmeringa. Toda v državnem vrhu so se zaradi visokih gradbenih stroškov obotavljali in so se za začetek gradnje odločili šele v revolucionarnem letu 1848, ko so poskušali z zaposlitvijo okoli 20.000 delavcev na gradbiščih semmerinške proge blažiti nezadovoljstvo v dunajskih delavskih četrtih.⁸ V letih 1842–1844 so medtem že zgradili progo med Mürzuschlagom (na južni strani Semmeringa) in Gradcem, leta 1843 pa so začeli graditi tudi progo od Gradca proti Celju in septembra pri Šentilju z gradbenimi deli segli na slovensko ozemlje.

V očeh avstrijskega državnega vrha je imela južna železnica velik gospodarski in vojaško-politični pomen, saj naj bi Dunaj povežala ne le s Trstom, temveč tudi z Milanom ter na ta način Lombardijo »približala« Avstriji. V gospodarskem pogledu pa je seveda glavna pozornost veljala Trstu. Za predmarčne avstrijske vladne kroge je bil Trst izjemno gospodarsko modernizacijsko središče, ki bi moralo slediti zgledu Londona in Rotterdama in avstrijsko in srednjeevropsko gospodarstvo povezati z mednarodnimi tržišči.⁹ O tem, da je prihodnost Trsta lahko le v učinkoviti povezavi z širokim »industrijskim zaledjem«, so bili prepričani tudi v Trstu, kjer so se v zadnjih letih predmarčne dobe vneto zavzemali za kar najhitrejšo izgradnjo železnic, ki bi avstrijsko, južnonemško in severnoitalijansko trgovino usmerile proti tržaškemu pristanišču in Jadranu ter Trstu na ta način omogočile, da postane ne le avstrijski, temveč tudi nemški emporij.¹⁰ Na Dunaju pa so želeli proti jugu v preusmeriti predvsem trgovino s češkimi deželami (in iz čeških dežel), ki so se po podaljšanju plovbe na Labi do Dečina na saško-češki meji trgovsko in prometno vedno bolj usmerjale proti severu in severnonemškim

⁸ Csaba Szekely, Manfred Tuschel, Von Wiener Bahnhof auf den Semmering, Die Südbahn, cit. v op. 7, str. 36.

⁹ Helmut Rumpler, *Economia e potere politico. Il ruolo di Trieste nella politica di sviluppo economico di Vienna, Storia economica e sociale di Trieste, Volume II, La città dei traffici 1719–1918*, a cura di Roberto Finzi, Loredana Panariti, Giovanni Panjek, Lint, Trieste 2004, str. 79.

¹⁰ Arduino Agnelli, *La genesi dell'idea di Mitteleuropa*, Pubblicazioni della Facoltà di giurisprudenza della Università di Trieste 11, Milano 1973, str. 103–121.

pristaniščem.¹¹ V tej luči so pri načrtovanju in gradnji železniške vertikale sever-jug precej manj kot interese industrijsko hitro se razvijajočih čeških in spodnjeavstrijskih področij upoštevali gospodarske koristi počasneje se razvijajočih pokrajin, skozi katere je tekla železnica. Če so se npr. pri odločitvi, da bo proga – kljub velikim stroškom in težavam – tekla prek Semmeringa in Štajerske, še prislunhili štajerskim železarjem in podjetnikom, zbranim okoli nadvojvode Janeza, so pri določanju trase na slovenskem ozemlju zvečine prevladala finančna in gradbeno-tehnična merila. Južna železnica je bila od Maribora do Trsta projektirana kot tranzitna proga, ki mora po najkrajši možni poti in kar se da hitro doseči Trst. V tej luči je bila sprejeta tudi odločitev za traso od Celja po dolini Savinje in skozi savsko sotesko, kjer so prav v času gradnje odkrili nove zaloge premoga, medtem ko predloga, da bi progo speljali skozi Tuhinjsko dolino ali mimo Žalca in pod Trojanami, torej skozi gosteje naseljena področja z nekaterimi obrtnimi in novonastajajočimi industrijskimi obrati, nista dobila podpore.¹² Izbrana trasa je pustila podobno ob strani rudarsko-železarsko področje med Prevaljami, Ravnami, Mežico in Črno, kar so obžalovali že sodobniki, in je od Maribora stekla mimo Celja, ki je bilo še sredi stoletja sedež okrajnega glavarstva brez pomembnejše industrijske in obrtne proizvodnje (večja proizvodna obrata v bližini sta bila le leta 1839 v Preboldu ustanovljena predilnica in leta 1851 v Štorah nastala železarna).¹³

Podobni premisleki kot pri izbiri trase od Maribora do Celja in od Celja do Ljubljane so prevladali tudi pri odločitvi za traso od Ljubljane do Trsta. Proga je v glavnem sledila stari cesti proti Trstu, le da je prečkala Ljubljansko barje, se od Borovnice povzpela na Postojnska vrata in od tam spustila do Postojne.¹⁴ V krogu glavnega projektanta Carla viteza von Ghege so sprva podcenjevali opozorila na težave, ki jih bosta pri gradnji

---

¹¹ Rumpler, *Economia e potere politico*, str. 78.

¹² Tadej Brate, *Von Graz südwärts nach Laibach*, *Südbahn*, cit. v op. 7, str. 52.

¹³ Jelka Pirković, *Južna železnica in razvoj mest na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja*, *Kronika*, časopis za slovensko krajevno zgodovino 35/1987, št. 1–2, str. 13. Jože Šorn, *Začetki industrije na Slovenskem*, Maribor, 1984, str. 198–199.

¹⁴ Pirković, *Južna železnica*, str. 13.

povzročala Ljubljansko barje in kraški teren, in niso bili pripravljeni prisluhniti predlogom, da bi bilo železnico laže graditi po trasi, ki bi tekla po dolinah poljanske Sore, Idrije in Soče. Predlog trase od Ljubljane proti Trstu v tej smeri (ki je bil prvi slovenski železniški načrt sploh) je že leta 1936 pripravil član kranjske kmetijske družbe Peter Leskovec (zapisan tudi kot Leskovic) in se z njim zavzel za dve možni različici proge: po prvi, naj bi se železnica od Ljubljane usmerila proti Vrhniki, od tam stekla proti zahodu do Cerknega, nato pa nadaljevala pot ob Idriji in mimo Sv. Lucije (Most na Soči) v Soško dolino ter mimo Gorice do Trsta. Po drugi različici pa naj bi se proga od Ljubljane obrnila proti Medvodam in Škofji Loki, se skozi Poljansko dolino prebila do Cerknega in od tam nadaljevala pot po prvi varianti.¹⁵ Zanimivo in nekoliko presenetljivo je, da ni Leskovec ne v prvi ne v drugi različici predvidel železniške povezave z Idrijo, pri čemer so gradnjo železnice po soški dolini podpirali tudi nekateri krogi v Trstu. Toda glavni projektant Ghega se je že konec štiridesetih let odločil za traso po Ljubljanskem barju in Krasu, ki sta jo – kot najkrajšo in najprimernejšo – podpirala tudi dolgoletni ravnatelj avstrijskega Lloydja in v letih 1848–1851 avstrijski trgovinski minister Karl Ludwig von Bruck ter knez Windischgrätz, lastnik obsežnih kraških gozdov.¹⁶ Že kmalu po začetku gradbenih del leta 1850 pa se je izkazalo, da opozorila na težavnost izbranega terena niso bila brez osnove. Težave so se vrstile druga za drugo, čas gradnje se je podaljševal in gradbeni stroški so vrtoglavo rasli. V odzivu na probleme, ki jih je projektantom povzročal vzpon od Borovnice proti postojnskim vratom, se je med drugim oglasil profesor anatomije Voigt z Dunaja, ki je opozoril na podzemno povezanost kraškega sveta in v posebnem, tiskanem spisu, opremljenem z ilustracijami, celo povsem resno predlagal, da bi progo – namesto prek postojnskih vrat – speljali skozi kraške jame.¹⁷

---

¹⁵ Jože Jenko, Vloga Škofje Loke v snovanju železniškega omrežja, Loški razgledi VI/1959, Muzejsko društvo v Škofji Loki 1959, str. 182.

¹⁶ Tadej Brate, Die Südbahn erreicht das Meer. Der Abschnitt von Laibach nach Triest, Die Südbahn, str. 59.

¹⁷ Chris. Aug. Voigt, Vorschlag zu einer Eisenbahn, welche Triest und Fiume direkt untereinander und...mit Laibach verbindet, Wien, 1850.

Zaradi vse bolj negotovega stanja državnih financ, širjenja gospodarske krize po krimski vojni in naraščajočih gradbenih stroškov so se leta 1854 na Dunaju – kot je znano – odločili, da železnic ne bodo več gradili v državni režiji in bodo njihovo gradnjo prepustili privatnemu kapitalu, že zgrajene železnice pa s koncesijami ponudili v zakup zasebnim podjetnikom oz. delniškim družbam. Severna železnica je tako konec leta 1854 prešla v roke družbe, ki so jo obvladovali Rothschildovi francoski tekmeči bratje Pereire, v delniški družbi, ki je leta 1856 prevzela železnice v severni Italiji, in družbi južne železnice, ki je leta 1858 prevzela komaj zgrajeno progo od Dunaja proti Trstu ter se konec istega leta združila s severnoitalijansko železniško družbo, pa so postali glavni delničarji dunajski, pariški in londonski Rothschildi ter dunajska Credit-Anstalt. Ta zavod je leta 1855 kot osrednjo avstrijsko hipotekarno banko, ki naj bi v liberalnem smislu pospeševala trgovino in industrijo, ustanovil tedanji avstrijski finančni minister Karl Ludwig von Bruck, toda prevladujoči vpliv nanjo so dobili Rothschildi, ki so bili tesneje kot z avstrijskimi in češkimi industrijskimi krogi povezani z velikimi plemiškimi veleposestniki in njihovimi (zvečine češkimi) bankami. To je neizogibno zaznamovalo tudi poslovno politiko uprave leta 1858 ustanovljene družbe južne železnice, ki je zavzela stališče, da je prihodnost Trsta po vzpostavitvi železniške povezave predvsem v posredniški trgovini s kmetijskimi pridelki iz srednje in jugovzhodne Evrope in v njihovem izvozu proti evropskemu zahodu.¹⁸ Ključno vlogo v tej trgovini naj bi imela avstrijska in srednjeevropska žitnica Ogrska, ki naj bi z žitom in kmetijskimi pridelki, kot je leta 1861 napovedoval komercialni direktor južne železnice Eugene Bontoux, »prehranjevala Evropo«. Med vrstami blaga, ki so ga do druge polovice sedemdesetih let 19. stoletja prepeljali po progah južne železnice, so bili res opazno zastopani žito, stročnice, riž ter drugi prehranski izdelki in pijače. V upravi južne železniške družbe so pri tem upali, da se bo s priključitvijo avstrijskega na rusko železniško

---

¹⁸ Rumpler, *Economia e potere politiko*, str. 84–85, Nil Ferguson, *Kuća Rotšilda, Svetski banakar*, II. knjiga (1849–1999), Beograd, 2002, str. 102–111.

omrežje tržaško trgovsko in prometno zaledje razširilo še v vzhodno Evropo.¹⁹

Prodaja in prepustitev upravljanja železnic zasebnemu kapitalu ter napovedi uprave družbe južne železnice, da bo v nasprotju z dolgoletnimi načrti tržaških trgovcev in dunajskih zagovornikov liberalne trgovinske politike, ki so se zavzemali za razvoj v Trsta v izvozno pristanišče za avstrijske (in srednjeevropske) industrijske izdelke, proti morju in prek tržaškega pristanišča usmerila predvsem trgovino s kmetijskimi proizvodi, v neposrednem tržaškem zaledju sprva niso sprožile glasnějšíh komentarjev in ugovorov. Čas izražanju osebnih stališč res ni bil najbolj naklonjen, čeprav je v drugi polovici petdesetih let politični in cenzurni pritisk že popuščal. Tajnik kranjske trgovske in obrtne zbornice Vinco Fereri Klun je tako leta 1856 v Laibacher in Grazer Zeitung vzneseno podprl Bruckove »fantastične sanje« o Trstu in avstrijskem Lloyd, ki Avstriji in njeni industriji odpirata pot na levantinska in azijska tržišča, saj naj bi bilo – kot je pisal – jasno, da vzhaja »sonce prihodnosti« avstrijske trgovine in industrije na Vzhodu (na Orientu).²⁰ Klun je v tem smislu dokazoval, da ima – kot druge dežele v zaledju Trsta – tudi Kranjska odlične pogoje za razvoj industrije. Podobno mnenje so v začetku petdesetih let, ko so začeli graditi železnico od Ljubljane proti Trstu, zastopale Novice, pri čemer pa je Bleiweis osebno sodil, da je Kranjska »po natori svojej /.../ dežela živinoreje in kmetijstva« in je treba zato tudi v spremenjenih gospodarskih razmerah po izgradnji železnice vložiti vse sile predvsem v pospešeno modernizacijo in krepitev kmetijstva. V svojem govoru v kranjski kmetijski družbi leta 1856, v katerem je opozarjal na posledice izgradnje železnice za kmečko prebivalstvo na Notranjskem, se je zavzel za reševanje kmetovih težav zaradi izgube dohodka od prevoznitva z intenzivnejšo živino-

---

¹⁹ Hans Haas, Triest im altösterreichischen Verkehrssystem. (Ein eisenbahngeschichtlicher Versuch). V: Rudolf Altmüller (Hrsg.), Melanges Felix Kreissler Wien-München-Zürich, 1985, str. 94–95.

²⁰ Oznako »fantastične sanje« je za Bruckove načrte o avstrijski trgovinski ekspanziji proti Vzhodu in Aziji uporabil Paul W. Schroeder v članku: Bruck versus Buol: The Dispute over Austrian Eastern Policy 1853–1855, V: Journal of Modern History, XL (1968), str. 217. Rumpler, *Economia e potere politico*, str. 82

rejo, »umnejšim sadjarstvom« in gojenjem industrijsko uporabnih kultur, medtem ko je bil glede industrije bolj črnogled in prepričan, da Kranjska – zaradi prešibkega meščanstva in pomanjkanja kapitala – za dinamičnejši industrijski razvoj še nima ustreznih možnosti.²¹

Bleiweisove ocene so se kmalu pokazale za točne. Kriza v kmetijstvu, ki so jo v petdesetih letih povzročili liberalnejša, tržno usmerjena gospodarska politika, povečane davčne obremenitve in kmetove denarne obveznosti, povezane z odškodnino za zemljiško odvezo, se je v šestdesetih letih še stopnjevala, podeželje pa je postalo s prenehanjem fužinarstva in propadanjem kmečke obrti, ki ni mogla tekmovati s cenejšimi industrijskimi izdelki, celo bolj kmetijsko, kot je bilo dotlej. V kranjskem deželnem zboru so leta 1865 ugotavljali, da je južna železnica občutno prispevala k poslabšanju kmetovega položaja, in trdili, da so bili kmetje po izgradnji železnice samo zaradi izgube zaslužka od prevoznitva prikrajšani za okoli 2 milijona guldnov letno. Nekdaj navdušeni privrženec slovenskega in od začetka šestdesetih let prav tako zavzeti pristaš nemškega tabora Dragotin Dežman je leto pozneje, resda v razpravi o načrtovani gorenjski železnici, za katero so se zavzemali slovenski »prvaki«, pozval k preudarnosti in previdnosti pri gradnji železnic na Kranjskem ter se pri tem skliceval na neugodne posledice izgradnje južne železnice za kranjsko gospodarstvo.²² V imenu slovenskih deželnozborskih poslancev mu je odgovoril Etbín Costa, ki ni zanikal, da je »zidanje železnice do Trsta prineslo veliko revščine«, vendar je v isti sapi menil, da to ne more biti ovira za gradnjo železniške proge, ki bo »pospeševala deželne koristi«.²³ Sicer pa so opozorila, da kar zadeva železniško gradnjo, ne kaže preveč dobesedno verjeti nekritičnim napovedim o možnostih, ki jih odpirajo nove prometne poti, kajti »izkušnje učijo, da žele-

²¹ Peter Vodopivec, O socialnih in gospodarskih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju, Ljubljana, 2006, str. 51–55, 135–136.

²² Stenographischer Bericht der 22. Sitzung des Landtages zu Laibach am 29. Jänner 1866. V : Berichte über die Verhandlungen des krainischen Landtages zu Laibach in den Monaten November bis Dezember 1865, Januar bis Februar 1866, str. 379–380.

²³ Prav tam, str. 281. Jože Jenko, 90-letni jubilej gorenjske proge. V: Kronika, št. 3, 1960, str. 196.

znica ni povsod prinesla blagostanja«, prihajala tudi s slovenske strani. Ponekod so se tako kmetje in lastniki zemljišč pritoževali, da so z gradnjo železnic več izgubili kot pridobili že zato, ker oblasti pri zakonski ureditvi železniške gradnje niso dovolj upoštevale njihovih interesov. Slovenski poslanci so tako v državnem zboru na Dunaju leta 1877 glasovali proti sprejetemu zakonu o zemljiških razlastitvah zaradi železniške gradnje. Dokazovali so, da predlagani zakon kmetom ne zagotavlja polne povrnitve škode, ki jim je bila (ali bo) povzročena ne le z razlastitvijo, temveč tudi z razkosanjem posesti.²⁴ Kot razkriva tudi kasnejše gradivo, so bili kmetje res posebej nezadovoljni z odškodnino, ki so jo dobili zaradi izgube starih in obljubljenih, a neizgrajenih novih dovornih poti, zaradi slabšega dostopa do gozda, travnikov in vodnih izvirov ali zaradi razpolovitve »najboljših« polj in zemljišč.²⁵

Toda med možni, ki so se čutili odgovorni za gospodarsko prihodnost dežel v tržaškem zaledju in so se v kmetijskih družbah, trgovskih in obrtnih zbornicah in časopisju zavzemali za hitrejši razvoj kmetijstva in neagrarne proizvodnje, je nedvoumno prevladalo stališče, da je treba – kljub težavam, ki so jih povzročale kmečkemu prebivalstvu – z gradnjo železnic nadaljevati in jih čim prej povezati v razvejeno in učinkovito prometno mrežo. V kranjski trgovski in obrtni zbornici so že leta 1864, v razpravi o načrtu avstrijskega železniškega omrežja, ki ga je pripravilo trgovinsko ministrstvo na Dunaju, pozvali h gradnji železniške transferzale v smeri Beljak–Ljubljana–Št. Peter (Pivka)–Reka–Karlovac, ki bi se na zahodu navezovala na projektirano progo od Beljaka proti Lienzu in Brixnu, na vzhodu pa na načrtovano progo od Karlovca proti Sisku in Zemunu in bi tako prek Kranjske povezala »evropejske zahodne dežele«, Jadransko morje in »jutrovo«. Sočasno so podprli in poslali na Dunaj predlog za gradnjo dolenske proge, ki bi se začela v Ljubljani in prav tako končala v Karlovcu, tekla pa bi mimo Grosupljega, Žužemberka, Dvora,

²⁴ Novice, list 46, 14. November 1877, str. 370.

²⁵ Gradivo železniškega gospodarstva Ljubljana, Dolenske železnice.

Dolenjskih Toplic in Črnomlja.²⁶ Vendar na Dunaju – kot je znano – za te zamisli niso imeli posluha, saj ni avstrijsko trgovsko ministrstvo v svoj program gradnje železniške mreže – z izjemo gorenjske železnice – sprejelo nobene od predlaganih prog.

V Ljubljani so zato na pobudo kranjske trgovske in obrtne zbornice ustanovili poseben odbor, v katerem so bili predstavniki zbornice, deželnega odbora, mestnega sveta in kmetijske družbe, in ta je pripravil načrt mreže t. i. centralnih Ilirskih železnic. Načrt, ki so ga pobudniki poslali avstrijskemu trgovskemu ministrstvu in leta 1872 objavili v časopisju, je bil – kot je znano – prvi program prometne in gospodarske povezave celotnega slovenskega ozemlja in je bil v literaturi že večkrat podrobno prikazan.²⁷ Med drugim je predvideval tudi drugo, od južne železnice neodvisno železniško zvezo s Trstom, za katero so se od prve polovice šestdesetih let glasno zavzemali s prometno in tarifno politiko južne železnice nezadovoljni trgovci in poslovneži v Trstu in njegovem »notranjeavstrijskem« zaledju. V Trstu in Ljubljani so se namreč pritoževali, da uprava južne železnice ne spoštuje rokov in dogovorov o prevozu blaga in število vagonov in vlakov ne ustreza potrebam, prevozne tarife pa so nesprejemljivo visoke, kar naj bi bili le dokaz več, da je bila prepustitev južne železnice francoski zasebni družbi, ki misli le na lasten dobiček, »obžalovanja vredno dejanje«.²⁸ Monopolni položaj južne železnice bi – kot so trdili – lahko omajala le nova, »druga« in konkurenčna železniška zveza s Trstom, ki bi ostala v državnih rokah. V upravi južne železnice so nasprotno ugotavljali, da so težave pri organizaciji prevoza in pretovarjanju blaga posledica omejenih prostorskih možnosti tržaškega pristanišča, in dokazovali, da bo promet pospešila šele izgradnja novega »železniškega pristanišča« (tega so ga nato res zgradili v letih 1867–1883). Hkrati so zavračali kritike na račun previsokih prevoznih tarif, saj naj bi bi-

---

²⁶ Peter Vodopivec, O socialnih in gospodarskih nazorih, str. 74. Mohorič, Zgodovina železnic, str. 94–96.

²⁷ Mohorič, Zgodovina železnic, str. 97–101. Vodopivec, Socialni in gospodarski nazori, str. 77, 269.

²⁸ Triester Zeitung, N. 279, 4. Dezember 1868. Mohorič, Zgodovina železnic, str. 142–143.

le te oblikovane v skladu z avstrijskimi zakoni in tarifno politiko tako državnih kot zasebnih železniških družb. Prevozne tarife oz. cene prevoza blaga naj bi v tem smislu na vseh progah – državnih in zasebnih – padale s povečevanjem prevožene razdalje, kar je pomenilo, da so bile cene za prevoz blaga na daljše razdalje precej ugodnejše kot na krajše. Prevozne tarife zasebnih železnic so bile dejansko višje od državnih, povprečne avstrijske pa tudi v zadnjem desetletju pred prvo svetovno vojno višje od povprečnih nemških, toda južna železnica pri tem ni bistveno izstopala – leta 1907 je bil npr. njen dohodek na tono blaga na prevožen kilometer okoli 11% višji od povprečja avstrijskih državnih železnic, vendar še vedno za več kot 2% nižji od povprečja avstro-ogrske železniške mreže kot celote.²⁹

Vprašanje o »drugi« železniški zvezi s Trstom in njeni možni trasi je postalo sredi šestdesetih let 19. stoletja predmet široke in živahne javne razprave, ki je trajala več kot dve desetletji. V pristojnih ministrstvih na Dunaju so se – kot je znano – zavzemali za gradnjo proge, ki bi se pri Beljaku od Rudolfove železnice odcepila proti Trbižu, od tam pa stekla čez Predil in skozi dolino Soče proti Gorici in Trstu (misel na alternativno različico Trbiž–Udine–Cervignano–Trst so po izgubi Benečije leta 1866 iz razumljivih razlogov opustili). Železnico po dolini Soče in čez Predil do Trbiža in Beljaka so podpirali tudi v Beljaku, v Gorici in v tržaški trgovski in obrtni zbornici, kjer so ugotavljali, da bi bila železnica v tej smeri najbližja zveza Trsta z Bavarsko, Gornjo Avstrijo in Češko. Drugačno je bilo stališče tržaškega mestnega sveta in nemajhnega dela tržaških podjetnikov, ki so bili bolj kot predilski naklonjeni trasi skozi Herpelje, Divačo, Razdrto, Žiri in Škofjo Loko do gorenjske železnice, nato pa od tam – pod Ljubeljem ali čez Jezersko – proti severu do Celovca. Nad »škofjeloško« različico »druge zveze« proti Trstu so se od začetka sedemdesetih let navduševali tudi Celovcu in v kranjski trgovski in obr-

---

²⁹ Dr. Friedrich Hertz, Die Schwierigkeiten der industriellen Produktion in Österreich, V: Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung, Organ der Gesellschaft österreichischer Volkswirte, Neunzehnter Band, Wien und Leipzig 1910, str. 711–715. Na članek me je opozoril dr. Andrej Pančur, za kar se mu iskreno zahvaljujem.

tni zbornici v Ljubljani, medtem ko so avtorji programa t. i. Ilirskih železnic, ki so prav tako zagovarjali »drugo zvezo« s Trstom prek Škofje Loke, sledili Leskovčevim zamislim iz tridesetih let in v načrtu »ilirske« železniške mreže predvideli progo, ki bi skozi Poljansko dolino in prek Žirov povezala Škofjo Loko z Idrijo, se od tam – namesto na jug in proti Razdrtemu – obrnila proti zahodu in Sv. Luciji (Mostu na Soči) in se nato po soški dolini usmerila proti Gorici in Trstu. Zagovorniki vsake izmed predlaganih tras so obširno in z izračuni dokazovali prednosti in gospodarski pomen proge, za katero so se zavzemali, hkrati pa odločno zavračali načrte, ki so po njihovem prepričanju upoštevali le ožje krajevne in deželne, ne pa tudi širše regionalne ali »nacionalne« gospodarske interese. V Gorici so tako menili, da bo železnica prek Predila, če bo zgrajena, pospešila ne le razvoj obrti in kmetijstva, temveč tudi turizma, s čimer bosta »Tolminsko in Cerkljansko« postala »slovenska Švica«, kranjsko trgovsko in obrtno zbornico v Ljubljani pa so obtoževali, da z nasprotovanjem predilski železnici in z enostranskim zavzemanjem za progo prek Škofje Loke, Razdrtega in Divače do Trsta misli le na ožje »kranjske interese«. ³⁰ Še bolj so bili razdeljeni na Koroškem, kjer so v Celovcu zagovarjali progo proti Škofji Loki, Razdrtemu in Divači, v Beljaku pa mimo Trbiža in prek Predila v soško dolino.

Polemične razprave in prepire o trasi »druge železniške zveze« s Trstom, ki so dosegli vrhunec v sedemdesetih in osemdesetih letih 19. stoletja, je v drugi polovici devetdesetih let dokončno prekinila na Dunaju sprejeta odločitev o gradnji karavanško-bohinjske proge, ki naj bi se navezala na projektirano tursko progo od Beljaka prek Spittala in Mallnitza proti Salzburgu. Vlada in pristojna ministrstva, ki so leta 1901 državnemu zboru predložili v potrditev investicijski program gradnje novih železniških prog, seveda karavanško-bohinjske trase, čeprav naj bi bila ta kompromis med predilsko in škofjeloško različico, ³¹ tudi tokrat niso izbrali zaradi interesov krajev in področij, skozi katere je železnica te-

³⁰ Soča N. 22, 1. Juni 1872.

³¹ Karol Rustja, Proga predorov, Ljubljana, 1990, str. 18.

kla. Za karavanško-bohinjsko traso so se pač odločili v prepričanju, da je to najkrajša zveza med Trstom na eni in Salzburgom, Gornjo Avstrijo in Češko na drugi strani in bo zato prometno-trgovske tokove iz severnejših, industrijsko razvitih avstrijskih dežel in južne Nemčije končno preusmerila proti jugu. Tržaško prometno-trgovsko zaledje se je namreč že v osemdesetih letih, ko je ceneno rusko in ameriško žito izpodrinilo ogrsko na evropskem trgu, večino translajtanske trgovine proti morju pa sta prevzela železnica Budimpešta–Reka in reško pristanišče, zvečine skrcilo na Primorsko, notranjeavstrijske dežele ter Spodnjo Avstrijo in Zgornjo Avstrijo. Iz gradiva, s katerim so leta 1901 pristojna ministrstva v državnem zboru na Dunaju utemeljevala gradnjo tursko-karavanško-bohinjske železniške vertikalne proti Trstu, je bilo razvidno, da je od 8 milijonov avstrijskih centov blaga, ki so ga leta 1898 po železnici in kolesih prepeljali v tržaško pristanišče, kar 6,8 milijona prihajalo iz omenjenih pokrajin, okoli 880.000 centov je bilo tovorov iz Ogrske in le 160.000 centov iz nemškega cesarstva.³² V kopenskem prometu proti Trstu sta bili Kranjska in Primorska tako udeleženi s kar 43,5% blaga, medtem ko je bilo blaga iz čeških dežel manj kot 20%, iz Salzburga, Tirolske in Vorarlberga pa celo ne bistveno več kot 30%.³³ Trst potemtakem ni postal niti izvozno pristanišče za ogrsko žito in kmetijske pridelke, kot so nekaj časa napovedovali v upravi južne železnice, niti tranzitno pristanišče za avstrijsko industrijo, kot so od srede stoletja upali na Dunaju, saj so severno avstrijske in češke dežele prometno zvečine še naprej težile proti Nemčiji in severnonemškim pristaniščem, zahodnoavstrijske in zahodnočeške pa po izgradnji brennerske železnice (1867) tudi proti Benetkam. V avstrijski prestolnici so v začetku 20. stoletja tako ugotavljali, da je Trst v štirih desetletjih – od konca petdesetih let 19. stoletja – občutno zaostal za uspe-

---

³² Begründung zu Gesetzentwürfe, betreffend der Herstellung mehrerer Eisenbahnen auf Staatskosten und die Festsetzung eines Bau und Investitionsprogramms der Staatseisenbahnverwaltung für die Zeit bis zum Ende des Jahres 1905, Zu 60 der Beilagen zu den stenographischen Protokollen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes im Jahre 1901, Band I, 60/68–69.

³³ Haas, Triest im altösterreichischen Verkehrssystem, str. 97.

šnimi sredozemskimi in severnonemškimi pristanišči, medtem ko so se Reka, Benetke, Genova in Hamburg konkurenčno okrepili.³⁴

Večina v zadnjih desetletjih 19. stoletja v Trst po kopnem pripeljanega blaga je torej prihajala iz Kranjske, Štajerske, Koroške ter Zgornje in Spodnje Avstrije, kar pomeni, da je tudi večina po južni železnici v Trst prispelega blaga prihajala iz teh dežel. Južna železnica je bila v tej luči, kar zadeva neposredno tržaško zaledje (tj. spodnjo Štajersko in Kranjsko), sicer lahko projektirana in grajena predvsem kot tranzitna proga, ki naj bi povezala tržaško pristanišče in industrijsko razvitejši avstrijski sever, toda ob razmeroma velikem deležu blaga, ki je od osemdesetih let 19. stoletja prihajalo v Trst iz teh dežel, je imela nesporen gospodarsko-prometni pomen tudi zanje, kar med drugim potrjujejo podatki o strukturi prepeljanega tovora, pri katerem (po tonaži) prevladujejo premog, koks in druge rude (brez železa), les in papir, različna živila, žito in pijače, ter železova ruda in železarski izdelki.³⁵ To pa so bili pred prvo svetovno vojno najpomembnejši notranjeavstrijski izvozni proizvodi.³⁶ S povečanjem obsega prometa skozi Trst od devetdesetih let 19. stoletja in zlasti po izgradnji turske in karavanško-bohinjske proge, ki je ob koncu prvega desetletja 20. stoletja tržaško pristanišče približala Moravski, Češki in južni Nemčiji,³⁷ se je struktura skozi Trst prepeljanega blaga seveda še spreminjala, vseeno pa naj bi bila po ocenah Milka Brezigarja še leta 1913 skoraj tretjina tržaškega pomorskega prometa izvozno ali uvozno povezana s slovenskimi deželami (skupaj s Primorsko).³⁸ Južna železnica je bila potemtakem – kljub kritikam, da se njena uprava ne ozira na interese

³⁴ Begründung zu Gesetzenwürfe, str. 66.

³⁵ Sonja Weyrich, Die wirtschaftliche Bedeutung der Südbahn für das Gebiet des heutigen Slowenien. V: Richard Plaschka, Anna Drabek und Birgitta Zaar (Hrsg.), Eisenbahnen und Kapitalinteressen in den Beziehungen der österreichischen mit den südslawischen Ländern, Wien, 1993, str. 95. Podatki, ki jih navaja Weyrichova, se sicer nanašajo na celotno avstrijsko omrežje južne železnice, toda večina tovora v tem omrežju je bilo prepeljanega po progi proti Trstu.

³⁶ Jasna Fischer, Slovenska gospodarska bilanca ob vstopu v Jugoslavijo. V: Neven borak, Zarko Lazarević (ur.), Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju, Ljubljana, 1996, str. 13–21.

³⁷ Rumpler, *Economia e potere politico*, str. 113.

³⁸ Milko Brezigar, *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva*, Celje, 1918, str. 6.

in koristi dežel, skozi katere je tekla, tudi za slovenske dežele izjemno pomembna prometna pot, ki je slovensko ozemlje odprla proti morju in proti razvitejšemu avstrijskemu severu.

***

»Hrbtenico slovenske industrije /.../ tvorijo nekdanje »južna«, gorenjska ter kamniška železnica z lokalnimi progami,« je leta 1939 v Geografskem vestniku ugotavljal Mirko Novak. Ob teh treh progah je bilo pred drugo svetovno vojno 76,8% vseh industrijskih obratov v Dravski banovini, pri čemer jih je kar 56,7% delovalo ob južni železnici.³⁹ Koncentracija industrije ob železniških progah seveda ni bila nič nenavadnega, saj so industrijska podjetja povsod nastajala ob pomembnejših prometnih poteh, toda v slovenskih razmerah je bil tudi ta proces precej počasen in ob južni železnici ne bistveno hitrejši kot drugod na slovenskem ozemlju.⁴⁰ Kot je že pred skoraj štirimi desetletji opozoril Ferdo Gestrin, se je na Spodnjem Štajerskem in na Kranjskem dinamičnejša industrijska rast začela šele v osemdesetih in devetdesetih letih 19. stoletja, (tehnološko in podjetniško) sodobnejši industrijski obrati pa so bili še naprej razmeroma majhni in jih je bilo glede na število prebivalstva manj kot v avstrijskem povprečju.⁴¹ Izgradnja južne železnice torej na slovenskih tleh sama po sebi ni sprožila ali posebej pospešila živahnejše in takojšne industrializacije, bila pa je za slovenski prostor vse do propada monarhije (potemtakem tudi po izgradnji tursko-karavanško-bohinjske proge) najpomembnejša prometna pot, ki je povezovala industrijski sever Cislajtanijske z Jadranskim morjem. Za del industrijskih in rudniških obratov, ki so nastali ali širili in posodabljali proizvodnjo v krajih ob progi, je bila zveza proti severu sploh pomembnejša kot zveza proti jugu, saj so

---

³⁹ Mirko Novak, Razmestitev industrije v Sloveniji. V: Geografski vestnik, št. 1-4, 1939, str. 92.

⁴⁰ Jasna Fischer, Razvoj obrti, industrije in trgovine. V: Slovenska novejša zgodovina 1848-1992, I. del, Ljubljana, 2005, str. 77-83.

⁴¹ Ferdo Gestrin, Oris gospodarstva na Slovenskem v prvem obdobju kapitalizma (do leta 1918). V: Kronika, št. 3, 1969.

bili uvozno ali izvozno (ponekod pa tudi oboje) navezani predvsem na severna avstrijska industrijska središča.

Industrijski razvoj ob južni železnici lahko razdelimo v tri obdobja. V prvem obdobju od srede 19. stoletja do gospodarske krize leta 1873 so ob progi od Maribora do Ljubljane odprli vrata naslednji večji in trajnejši industrijski obrati: pudlarna in livarna v Štorah (1851 – začetek gradnje, 1856 – začetek proizvodnje), steklar na v Hrastniku (1856), cementarna v Zidanem Mostu (1857), kemična tovarna v Hrastniku (1860), steklar na v Zagorju ob Savi (1861), delavnice južne železnice v Mariboru (1863), tobačna tovarna v Ljubljani (1871) in cinkarna v Celju (1873). V sodobneje urejena industrijska podjetja naj bi v šestdesetih letih 19. stoletja (do krize leta 1873) v Mariboru prerasle tudi Kleinschusterjeva čevljarska delavnica, Staudingerjeva usnjarna, Götzova pivovarna in Gasteigerjeva tovarna rozolije (likerja), ki naj bi bila sploh največji davkoplačnik med tedanjimi mariborskimi tovarnami,⁴² kar na svoj način ponazarja njihovo velikost in obseg njihove proizvodnje. V Celju je bila še leta 1873 edino večje industrijsko podjetje državna cinkarna, v industrijske proizvodne obrate pa naj bi se od šestdesetih let postopoma spreminjali modernizirani mlin in delavnica za proizvodnjo mila v Spodnji Hudinji ter podjetje za proizvodnjo vinskega kamna in kisa v Zavodni.⁴³ V Ljubljani so bratje Kozler leta 1864 ustanovili pivovarno, zvonarsko podjetje Samassa je po letu 1866 razširilo proizvodnjo na izdelovanje gasilskih črpalk in zahtevnejših livarskih izdelkov, bližina železnice pa naj bi ugodno vplivala tudi na razvoj papirnice Vevče, ki je prešla v začetku sedemdesetih let v roke graške delniške družbe Leykam – Josefthal. V prvem obdobju po izgradnji južne železnice je torej ob novi progi doživljalo dinamičnejši gospodarski razvoj predvsem Zasavje, kjer je bilo največ novih tovarn, napredovalo pa je tudi rudarstvo oz. premogovništvo, čeprav je bila

---

⁴² Antoša Leskovec, *Gospodarstvo v Mariboru od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne*. V: Darko Friš in Franc Rozman (ur.), *Od Maribora do Trsta (1850–1914)*, Maribor, 1998, str. 108–112.

⁴³ Bojan Cvelfar, *Gospodarska podoba Celja pred prvo svetovno vojno*. V: Darko Friš in Franc Rozman (ur.), *Od Maribora do Trsta (1850–1914)*, Maribor, 1998, str. 133–136.

opremljenost premogovnikov še vse do šestdesetih let razmeroma slaba in so jih začeli tehnološko hitreje posodabljati šele v sedemdesetih letih, ko jih je prevzela in povezala leta 1873 ustanovljena in dve leti pozneje pri investicijah s francoskim kapitalom okrepljena Trboveljska premogokopna družba.⁴⁴

V drugem obdobju od gospodarske krize leta 1873 do približno leta 1890 je ob južni železnici zraslo razmeroma malo povsem novih tovarniško-industrijskih podjetij. Leta 1876 so v Trbovljah odprli cementarno, leta 1879 v Štorah delavnico za proizvodnjo šamota, ki se je sčasoma razvila v tovarno, leta 1886 sta začela v Litiji obratovati predilnica in v Sevnici obrat za proizvodnjo kopit, ki je postopoma prav tako prerasel v uspešno industrijsko podjetje, leta 1890 pa je ob cinkarni v Celju postavila nov proizvodni obrat kemična tovarna iz Hrastnika. V cinkarni so v letih 1886–1888 zgradili valjarno na parni pogon, ki so jo med drugim uporabljali za proizvodnjo raznovrstne pločevine, v istem času pa so se tehnološko posodobila in proizvodno razširila še nekatera podjetja kot železarna Štore, ki je v kriznem času po borznem polomu leta 1873 za nekaj časa celo prenehala obratovati in je dobila nov zagon šele s pomočjo dunajskega kapitala.⁴⁵ Kriza je v sedemdesetih letih podobno prizadela več drugih podjetij: v Mariboru so z zvezo Kleinschusterjeve čevlarske delavnice in Staudingerjeve usnjarne nastalo družbo za proizvodnjo usnja in čevljev (Marburger Schuhwaren – Fabriksgesellschaft), ki naj bi v konjunktornem, predkriznem obdobju zaposlovala kar neverjetnih 500 delavcev,⁴⁶ zaradi bankrota banke, ki jo je finančno omogočala, razpustili in jo preselili v avstrijsko prestolnico, Staudingerjevo usnjarno pa je prevzel na novo se vzpenjajoči usnjarski podjetnik Anton Bradl in je po letu 1879 doživljala novo

---

⁴⁴ Jasna Fischer, Modernizacija slovenskih dežel v Avstro-Ogrski monarhiji. V: Prispevki za novejšo zgodovino, št. 2, 2002, str. 37. Jože Šorn, Karakteristični premiki v industrializaciji slovenskega prostora 1873–1929, Mednarodni kulturno-zgodovinski simpozij Modinci 10, 1978, Osijek, 1982, str. 123.

⁴⁵ Cvelfar, Gospodarska podoba Celja pred prvo svetovno vojno, str. 133. Fischer, Modernizacija slovenskih dežel, str. 36. Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana, 1939, str. 687–88, 692. Enciklopedija Slovenije 5, Ljubljana, 1991, Kemična industrija, str. 43.

⁴⁶ Leskovec, Gospodarstvo v Mariboru, str. 124.

rast.⁴⁷ Lastnike so v sedemdesetih in osemdesetih letih 19. stoletja večkrat zamenjale in proizvodnjo s spremenljivo srečo posodabljale tudi mariborske opekarske, keramične in lesno-»industrijske« delavnice. Sočasno so širila obseg ali na novo odpirala vrata manjša podjetja, ki so kljub nazivu »tovarna« šele v naslednjih desetletjih prerasla v prave, strojno opremljene industrijske obrate. V Ljubljani je bila na ta način leta 1882 ustanovljena tovarna kleja, leta 1888 pa je bilo kot »tovarna pohištva« protokolirano Naglasovo mizarско podjetje, ki je svoje izdelke med drugim prodajalo v severnoavstrijske pokrajine. V Dolu pri Ljubljani je od leta 1875 t. i. zemeljske barve proizvajal lastnik žitnih mlinov Viktor Gale, ustanovitelj tamkajšnje tovarne barv, leta 1887 pa je poslala na trg prve izdelke tudi poznejša tovarna mila, čistilnih praškov in kozmetike v Mariboru.⁴⁸

Novo – tretje obdobje – industrijskega razvoja ob južni železnici se je začelo v devetdesetih letih 19. stoletja, pri čemer so bili začetki nekaterih, pozneje večjih industrijskih obratov prav tako razmeroma skromni. Leta 1894 v Celju ustanovljena Westnova tovarna emajlirane posode, ki je v prvem desetletju 20. stoletja ob cinkarni prerasla v drugo največje celjsko industrijsko podjetje, je začela delovati kot majhna delavnica z desetimi delavci (do leta 1900 je število zaposlenih naraslo na 150, do leta 1913 pa na več kot 1000).⁴⁹ Kot delavnica z ročnimi stroji in le 25 delavci je leta 1899 začela z delom tudi Prva slovenska mehanična avtomatična tvornica pletenja in tkanin Dragotin Hribar v Ljubljani, ki se je razmahnila in s stroji na električni pogon opremila šele po letu 1900. V letih 1905–1907 je zaposlovala od 90 do 100 delavcev, pred začetkom prve svetovne vojne pa okoli 150.⁵⁰ Med večjimi po letu 1900 nastalimi industrijskimi podjetji v Ljubljani so bile še Bonačeva kartonažna tovarna (1906), Kemična tovarna G. Giulianija v Mostah (1906) in Kolinska tovarna kavnih primesi in hranil (1909); v Celju je bila leta 1906 ustanovljena

⁴⁷ Prav tam, str. 109–110.

⁴⁸ Spominski zbornik Slovenije, str. 620, 628.

⁴⁹ Cvelfar, *Gospodarska podoba Celja pred prvo svetovno vojno*, str. 134.

⁵⁰ Angelika Hribar, *Rodbinska kronika Dragotina Hribarja in Evgenije Šumi*, Ljubljana, 2008, str.76–77.

kamnoseška Prva južnoštajerska industrijska družba, v Mariboru, kjer so od konca 19. stoletja napredovali zlasti gradbeni, opekarski in industrijski obrati, pa so češki podjetniki 1908 odprli podružnico češke tovarne kmetijskih strojev.⁵¹ Med usnjarskimi podjetji v Mariboru je bila nekoliko večja usnjarna naslednikov Anton Bradla, ki se je razvila iz v sedemdesetih letih 19. stoletja propadle Kleinschusterjeve in Staudingerjeve tovarne, Pollackova usnjarna v Ljubljani je bila sicer dovolj moderno opremljena, vendar manjša, ob koncu 19. stoletja pa je v Šmartnem pri Litiji usnjarno z nekaj deset zaposlenimi zgradil Franc Knaflič. V Pragerskem je leta 1902 začela s proizvodnjo še ena večjih opekarn na spodnjem Štajerskem, leto pozneje pa je povečala proizvodnjo tudi že dobro desetletje in pol prej posodobljena pivovarna v Laškem.

Proces industrializacije ob južni železnici je bil torej postopen in v primerjavi z industrijsko razvitejšimi področji Cislaljtaniije ne posebno dinamičen, hkrati pa je bil omejen na kraje od Maribora do Ljubljane, saj južno od Ljubljane – vse do Trsta – ob progi do prve svetovne vojne ni bilo večjih industrijskih podjetij. Skratka: »revoluciji« v prometu⁵² celo v krajih ob glavni prometni poti proti morju zvečine ni sledila živahnjša industrijska rast, večjih industrijskih obratov pa je bilo malo. V Mariboru je prvo in dolga leta največje industrijsko podjetje šest let potem, ko je železnica stekla do morja, zgradila železniška družba, v Celju in Mariboru pa so štirinajst oz. šestnajst let po izgradnji proge do Trsta kot prva res velika industrijska obrata odprli državni tovarni. Južna železnica, ki je bila skozi slovenski prostor prvotno načrtovana in grajena predvsem kot tranzitna proga, je bila za dežele v tržaškem zaledju – kot smo videli – vsaj od sedemdesetih/osemdesetih let 19. stoletja življenjsko pomembna uvozno-izvozna prometna pot, vseeno pa ambicioznejše industrializacije na Kranjskem in Spodnjem Štajerskem tudi tedaj ni pospešila. Vpra-

---

⁵¹ Antoša Leskovec, Upravni in gospodarski razvoj Maribora v 19. stoletju. V: Kronika, št. 2-3, 1983, str. 173–174. Cvelfar, gospodarska podoba Celja pred prvo svetovno vojno, str. 131. Spominski zbornik Slovenije, str. 665.

⁵² Slovenska novejša zgodovina, I del, str. 86.

šanje, zakaj ni bil industrijski razvoj na slovenskem ozemlju pred prvo svetovno vojno – kljub razmeroma ugodni zemljepisni legi v bližini tržaškega pristanišča – hitrejši in v kakšni meri so nastajanje večjih podjetij ovirali pomanjkanje kapitala, ustreznih surovin, podjetniške tradicije ali celo poslovne podjetnosti, je v tej luči tema, ki se ji bo moralo slovensko zgodovinopisje še natančneje posvetiti.

Janja Sedlaček

Regionalne razlike v dravski banovini v tridesetih letih

Razlike med posameznimi območji tako na svetovni kot na državni in lokalni ravni niso niti pojav sodobnega sveta niti le zgodovinska posebnost. So nekaj, kar je zaradi različnih naravnih danosti, družbenih, zgodovinskih ali pa kakšnih drugih posebnosti in različnosti vedno bilo in je prisotno.

Namen pričujočega prispevka je orisati regionalne razlike (predvsem razlike v razvitosti) med posameznimi deli Dravske banovine v tridesetih letih 20. stoletja. Analiza je narejena na podlagi statističnih podatkov o prebivalstveni, kmetijski in industrijski strukturi okrajev, na katere je bila banovina tedaj razdeljena, in večjih mest (upravno razdelitev banovine prikazuje slika 1). Podatki, ki so pogosto pomanjkljivi in parcialni, spremembe meja med posameznimi okraji¹ in odsotnost »klasičnih«

---

¹ Marca 1931 je imela Dravska banovina 25 okrajev, in sicer : Brežice, Celje, Črnomelj, Dolnja Lendava, Dravograd (s sedežem v Prevaljah), Gornji Grad, Kamnik, Kočevje, Kranj z izpostavo v Škofji Loki, Krško, Laško, Litijo, Ljubljano okolico, Ljutomer, Logatec, Maribor desni breg, Maribor levi breg, Metliko, Mursko Soboto, Novo mesto, Ptuj, Radovljico, Slovenj Gradec, Slovenske Konjice in Šmarje pri Jelšah. Poleg tega so imela upravno oblast prve stopnje tudi mesta Ljubljana, Maribor, Celje in Ptuj. Aprila 1931 so iz območja okrajnega sodišča Metlika, ki je bilo do tedaj del črnomaljskega okraja (takrat še pod Savsko banovino), in iz občine Radatoviči ustanovili metliški okraj. Avgusta 1931 so okraja Črnomelj in Metlika ter občina Štrigovo iz čakavskega okraja prišli pod Dravsko banovino, okraj Čabar pa je pripadel savski banovini. Del štrigovske občine je prišel pod dolnjelendavski, del pa pod ljutomerski okraj. Leta 1933 je bila izvedena večja preureditev občin, do novih popravkov pa je prišlo leta 1936, ko je bila izvedena komasacija občin in je bilo temu treba prilagoditi tudi okraje. V Dravski banovini je spremembe takrat doživelo 12 okrajev, metliški okraj je bil vključen v črnomaljskega, izpostava v Škofji Loki je postala okrajno načelstvo, sedež dravogradskega okraja pa je bil leta 1937 iz Prevalj

Slika 1. Okraji in mesta z upravno oblastjo prve stopnje leta 1939

Vir: Milivoja Šircelj, *Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja*, str. 27.

ekonomskih kriterijev razvitosti (kot je na primer BDP na prebivalca) so raziskovanje močno otežili. Statističnih prikazov, ki sledijo na prihodnjih straneh, zato ne gre jemati kot povsem natančne, kljub temu pa dajejo dobro splošno sliko regionalne razvitosti in regionalnih razlik na ozemlju Dravske banovine v tridesetih letih.

***

Med obema svetovnjima vojnoma so med najmanj razvite predele slovenskega prostora v Jugoslaviji (oz. pred tem kraljevini SHS) spadali deli Prekmurja, Dolenjske in vzhodne Štajerske, pa tudi Notranjske, med najrazvitejše pa večja mesta, zlasti po kriteriju stopnje industrializacije tudi večji del Gorenjske, laški okraj in okraj Maribor desni breg. V grobem bi nasprotja med najmanj

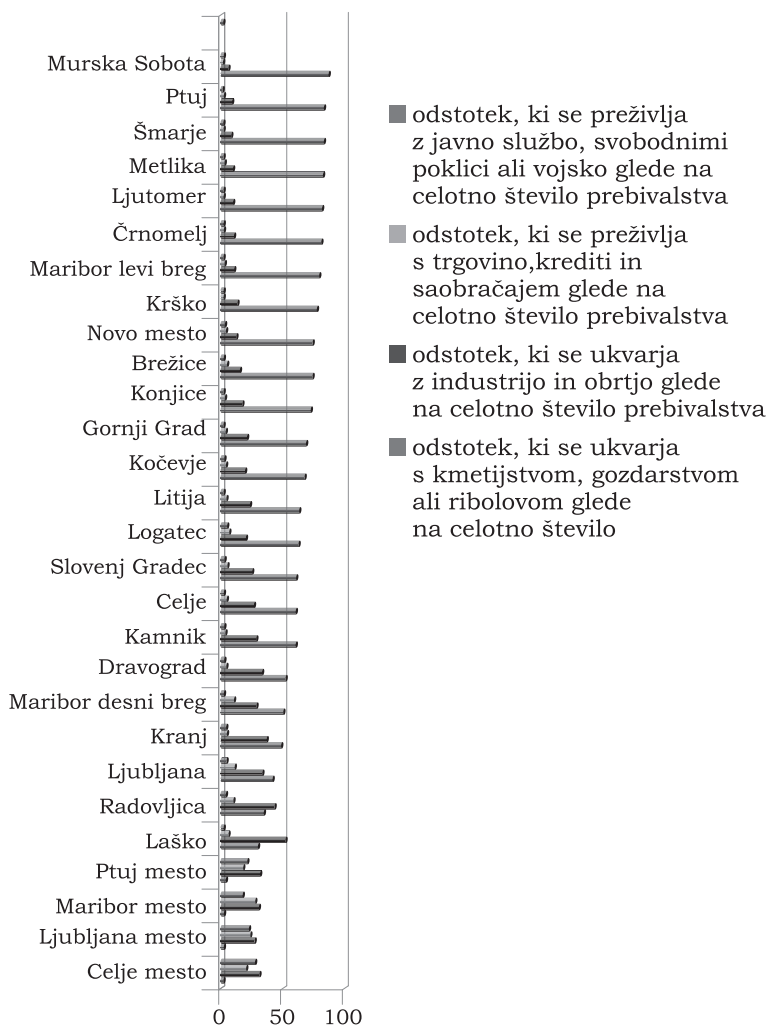
---

prestavljen v Dravograd. Novemu škofjeloškemu okraju je pripadla tudi občina Črni Vrh iz ljubljanskega okraja. Še pred tem, leta 1935 je bil s priključitvijo okoliških občin močno povečan obseg mest Ljubljana in Celje. (Žontar Jože: *Splošna okrajna uprava v Sloveniji v letih 1918 do 1941*. V: Arhivi, št.1, 2003, str. 133–138. Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana, 1937, str. 4).

in najbolj razvitimi deli v tridesetih letih prejšnjega stoletja lahko opisali kot razliko med izrazito agrarnimi in že močneje industrializiranimi predeli, kar odseva tudi podoba grafa 1. Med prve so spadali zlasti Prekmurje, Slovenske gorice, Kobansko, spodnji del Dravskega pohorja, Haloze, porečje Dravinje in jugovzhodna stran Pohorja, Mislinjska dolina, celotno hribovje med Celjsko kotlino, Mislinjsko dolino in Ljubljansko kotlino, področje med Savinjo, Voglajno, Savo in Sotlo, skoraj celotna Dolenjska z Belo krajino, še posebej Kočevsko, Ribniško in Bloška planota ter predeli vse do Ljubljanskega barja. V preostalem delu Slovenije so bila tako izrazito agrarna področja le še ponekod v Škofjeloškem hribovju. Deli banovine, v katerih je bilo kmečkega prebivalstva celo več kot 90%, so bili v veliki meri vinogradniški, gozda praviloma niso imeli, gosto so bili naseljeni in včasih močno odmaknjeni od prometnih povezav. Na drugi strani so bili predeli, kjer je prevladovalo industrijsko-obrtno prebivalstvo. Sem so spadala industrijska območja na nekdanjem agrarnem prostoru ali na področju manjših mest: jeseniško, kranjsko, trziško, domžalsko-kamniško ter rudarski revirji – trboveljski, mežiški... Nadalje so se tja prištevale obrtno-industrijske okolice velikih mest: okolica Ljubljane, Maribora in Celja ter redko naseljena gorska območja z izrazito izrabo gozda: dele severnega Pohorja in dele Karavank – Jezersko, sv. Katarina nad Trzičem. Prehod med tema dvema skrajnostma so predstavljala agrarna področja z močnim obrtništvom. Tam je večinoma še vedno prevladovalo kmečko prebivalstvo, a poleg tega so bile razvite tudi različne male obrti (po navadi ob prometno ugodnejših legah) ali pa žagarstvo. Sem so spadali zgornje porečje Savinje, večina gorenjskega podeželja, z gozdovi porasla Notranjska in delno Kočevsko. Poseben prostor so predstavljala mesta – med večja bi lahko šteli le Ljubljano, Maribor, Celje in Ptuj. Pri tem Ptuj razen tega, da je bil upravno središče, ni imel močnih gospodarskih učinkov na svojo okolico, nasprotno pa sta bila Maribor in Celje močni industrijski središči, ki sta vplivali tudi na sestavo prebivalstva svoje okolice. Ljubljana je imela kot največje mesto tudi največje število industrijsko-obrtnega prebivalstva, vendar pa, če preračunamo delež glede na celotno prebivalstvo

Graf 1. Prebivalstvo po poglavitnem viru preživljanja po okrajih²

Vir: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine, str. 72–91.

² Poleg aktivnega prebivalstva je v prikazanih deležih všteto tudi vzdrževano, kot dejavnost, s katero so se prebivalci preživljali, pa je upoštevana le osnovna, ne pa tudi postranske, ki so marsikdaj lahko bile pomemben vir dohodka. Za meje okrajev so vzete tiste s 30. junija 1933.

mesta, ugotovimo, da je bila pravzaprav veliko bolj upravnostno in kulturno kot pa industrijsko središče.³

Takšna je torej slika razlik v razvitosti med posameznimi deli Dravske banovine, če upoštevamo predvsem nasprotje med agrarnim in industrijskim. Ker pa po teoriji demografskega prehoda to ni edini kriterij za ocenjevanje razvitosti družbe, pač pa naj bi tradicionalne družbe poleg njihovega agrarnega značaja med drugim označevala tudi visoka umrljivost, še posebej dojenčkov in otrok, visoka nataliteta, nizka raven izobrazbe ter velike družine in gospodinjstva (za razvite pa naj bi veljalo ravno obratno),⁴ si bomo na prihodnjih straneh najprej ogledali še druge kazalnike razvitosti, v nadaljevanju pa bomo natančneje obravnavali tudi kmetijsko in industrijsko podobo posameznih okrajev.

***

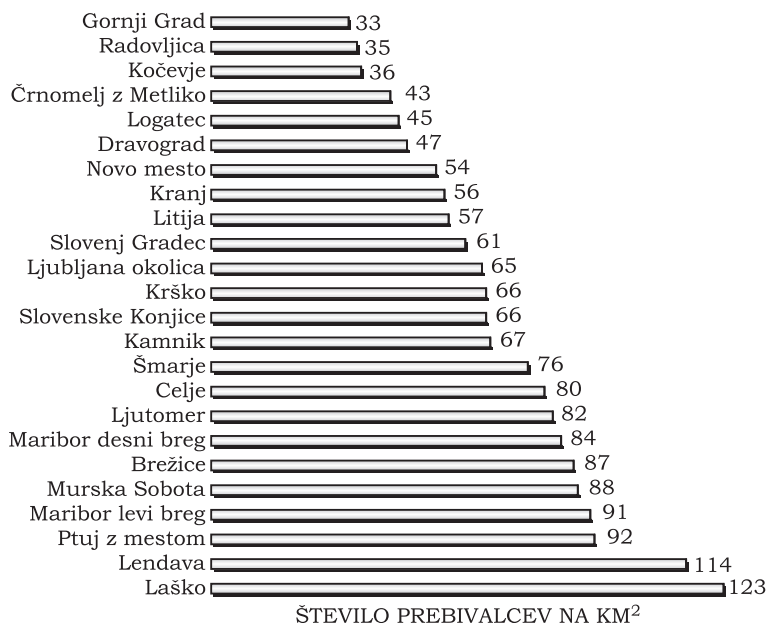
Dravska banovina je po podatkih popisa prebivalcev z marca 1931 obsegala 15.746 km², v njej pa je živelo 1.144.298 prebivalcev, kar je na km² povprečno znašalo 72,6 človeka. Posamezni okraji so imeli različno gostoto prebivalstva, a na splošno je bila ta, kot je razvidno iz grafa 2, značilna predvsem za vzhodni in severovzhodni del banovine. Nadpovprečno veliko ljudi je glede na površino živelo v okrajih Laško, Lendava, Ptuj (vključno z mestom), Maribor levi breg, Murska Sobota, Brežice, Maribor desni breg, Ljutomer, Celje in Šmarje. Pri tem je treba povedati, da so pod laški okraj spadali rudarski predeli s Hrastnikom in Trbovljami, kjer je bila koncentracija prebivalstva zelo velika in da bi brez omenjenih dveh občin na kvadratnem kilometru laškega okraja bivalo le 66 ljudi. Najmanjšo gostoto prebivalstva so imeli tisti okraji, ki so vključevali gorat (ali močno hribovit) svet, obsežne gozdove ali kraške planote (Dravograd, Logatec, Črnomelj z Metliko, Kočevje, Radovljica, Gornji Grad).⁵

³ Gospodarska struktura Slovenije v luči poklicne statistike in delavskega zavarovanja, Ljubljana, 1939, str. 35-37.

⁴ Milivoja Širčelj, Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja. V: Statistični urad Republike Slovenije, Posebne publikacije, št. 5, Ljubljana, 2006, str. 30.

⁵ Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 12.

Graf 2. Gostota prebivalstva po okrajih⁶

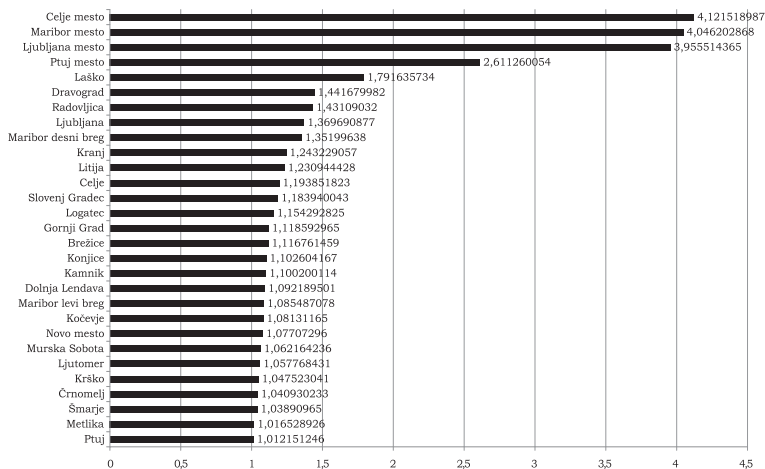

Vir: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 12.

O naseljenosti in bivalnih pogojih, povezanih z njo, veliko pove tudi podatek o tem, koliko gospodinjstev je delilo posamezno hišo in kako velika so ta gospodinjstva bila. Kot lahko vidimo na grafu 3, je največ gospodinjstev v isti hiši v povprečju sobivalo v velikih mestih – Celju, Mariboru, Ljubljani in Ptujju, kar je zaradi večje koncentracije prebivalstva na relativno omejenem prostoru in drugačne zasnove meščanske hiše v primerjavi s kmečko (večstanovanjske hiše) povsem razumljivo. Sledijo jim predvsem okraji, kjer so bila rudarska ali industrijska središča, v katerih je bilo prebivalstvo močnejše skoncentrirano kot na podeželju (dejstvo, da

⁶ Podatki so iz Prethodnih rezultatov popisa stanovništva od 31. marta 1931. Načeloma so upoštewane meje okrajev pred preureditvijo 1933. Pri Ljutomeru je upoštevan obseg okraja po priključitvi dela občine Štrigovo (ki je imela 6307 prebivalcev) avgusta 1931. podatki za okraj Ljubljana okolica pa veljajo po ustanovitvi t. i. Velike Ljubljane (torej po priključitvi okoliških občin leta 1935), pred to priključitvijo je bila gostota večja – 85 prebivalcev na km².

Graf 3. Povprečno število gospodinjstev na hišo po okrajih⁷

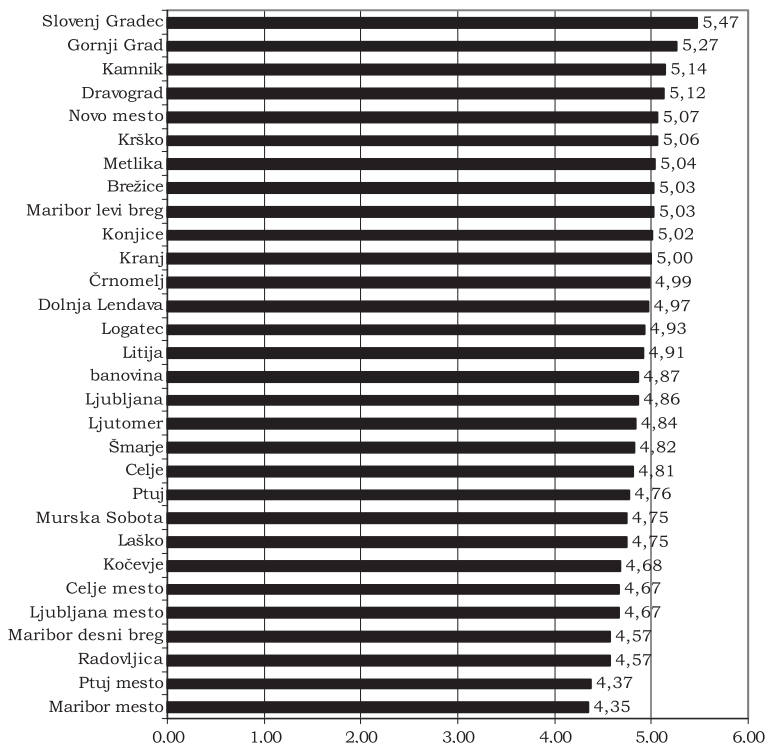

Vir: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine, str. 6.

ti okraji z izjemo laškega niso med tistimi z največjo gostoto prebivalstva, gre v večini primerov najverjetneje pripisati že omenjenim večjim slabše poseljenim območjem). Najmanj gospodinjstev pa so imele hiše v izraziteje agrarnih okrajih na vzhodu in severovzhodu banovine. Tam je bila torej gostota prebivalstva večja, a to je prebivalo v tradicionalnih kmečkih eno- do dvogospodinskih hišah. Na tem grafu izstopa kamniški okraj, ki bi zaradi industrijske razvitosti po pričakovanjih moral biti med okraji z večjo koncentracijo gospodinjstev na hišo, a pri tem gre verjetno za specifičen položaj industrije v tem okraju, ki ni bila skoncentrirana v enem samem velikem središču, pač pa razpotegnjena čez večje kamniško-domžalsko področje. Prebivalstvo zato ni bilo tipično delavsko ali mestno, temveč je ohranjalo podeželske bivalne navade. Poleg tega ne smemo pozabiti, da so bila v kamniškem okraju tudi izrazito agrarna področja z visokim odstotkom kmečkega prebivalstva, kar je tudi zagotovo vplivalo na povprečno bivanjsko podobo okraja.

⁷ Upoštewane so meje okrajev in banovin po stanju od dne 30. junija 1933. Pri Ljutomeru je upoštevan obseg okraja pred priključitvijo dela občine Strigovo.

Graf 4. Povprečno število prebivalcev na gospodinjstvo po okrajih⁸

Vir: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine, str. 6.

Če pogledamo povprečno velikost gospodinjstev po posameznih okrajih (graf 4), pa lahko ugotovimo, da je bila ta najmanjša v večjih mestih, poleg tega pa še v Radovljici ter okrajih Maribor desni breg in Laško, kar gre najverjetneje pripisati vlogi industrializacije, ki je spreminjala tudi podobo tradicionalne velike družine. Nekoliko preseneča okraj Kočevje, ki – kot bomo videli v nadaljevanju – tudi po relativno nizki nataliteti in dokaj dobrih zdravstvenih razmerah kaže precej dobro podobo. Če podatke z grafikona primerjamo z industrijsko

⁸ Upoštewane so meje okrajev in banovin po stanju z dne 30. junija 1933. Pri Ljutomeru je upoštevan obseg okraja pred priključitvijo dela občine Strigovo.

razvitostjo posameznih okrajev, potem bi pričakovali, da bosta oba prekmurska okraja povsem pri vrhu po številčnosti članov gospodinjstva. A tu gre najverjetneje za povezavo z izseljevanjem zaradi sezonskega dela, ki je bilo zlasti močno iz Prekmurja (popis prebivalstva, ki je bil izveden konec aprila, je namreč upošteval le prisotno prebivalstvo, sezonski delavci pa so s pogodbenim delom običajno začeli 1. maja).⁹

Na grafu 5, ki prikazuje letno povprečje rojstev in smrti na 1000 prebivalcev, lahko vidimo, da je bila nataliteta najnižja v večjih mestih, v radovljiškem, celjskem, kamniškem okraju ter v okraju Maribor desni breg, kar glede na industrijsko podobo banovine ni presenetljivo. Preseneča pa podatek, da sta se med tistimi z najnižjo nataliteto znašla tudi šmarski in murskosoboški okraj. Pri laškem okraju bi pričakovali, da bo nataliteta manjša, pri murskosoboškem, lendavskem in ljutomerskem pa, da bo večja. Pri laškem okraju podobno sliko pokaže tudi odnos med vzdrževanim in aktivnim prebivalstvom. 52,4 odstotka prebivalcev tega okraja je bilo namreč vzdrževanih,¹⁰ kar je bilo največ v banovini. Pri prekmurskih okrajih pa marsikaj pojasni podatek, da je bilo med sezonskimi delavci s tega dela banovine kar 41% žensk.¹¹ Za mesto Maribor v Krajevnem leksikonu dravske banovine ni podatkov o številu rojstev, prav tako so bili pomanjkljivi podatki za okraj Črnomelj z Metliko, zato so tu izpuščeni.¹² Po mortaliteti pa močno vodita mesti Ptuj in Celje, pri čemer moramo imeti v mislih, da mesta statistično nase prevzamejo tudi dobršen del smrti iz okolice. Tam so namreč bolnišnice, v katerih umira ne samo mestno, pač pa tudi širše okoliško prebivalstvo, zato bi se realno mesta na lestvici zagotovo uvrstila nižje, okraji, kjer le-ta ležijo, pa nekoliko višje. Omenjenima mestoma sledijo okraji Novo mesto, Dravograd, Ptuj okolica, Maribor levi breg itd. Na splošno bi lahko rekli, da je bila smrtnost večja na ozemlju nekdanje Štajerske, najnižja pa je bila v Ljubljani in širši

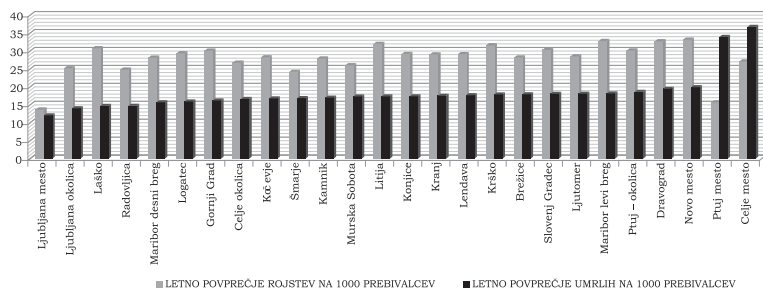
⁹ Marjan Drnovšek, Prekmurski sezonski delavci. V: Slovenska kronika XX. Stoletja 1900–1941. Ljubljana, 1995, str. 247.

¹⁰ Definitivni rezultati ..., str. 81.

¹¹ Drnovšek, Prekmurski sezonski delavci.

¹² Prav tam.

Graf 5. Letno povprečje rojstev in smrti na 1000 prebivalcev v letih 1921–1931 po posameznih okrajih¹³

Vir: Krajevni leksikon dravske banovine, str. 13.

okolici ter v laškem okraju. Če primerjamo podatke o nataliteti in mortaliteti, potem lahko ugotovimo, da je imelo nizko stopnjo obeh le mesto Ljubljana, delno pa še okraji Radovljica, Šmarje pri Jelšah in Murska Sobota. Nizka nataliteta in mortaliteta sta kazalnika razvitosti družbe, a ju je treba ocenjevati hkrati z nekaterimi drugimi kazalniki. Po teoriji demografskega prehoda, kot že rečeno, velja, da naj bi tradicionalne družbe med drugim označevala visoka umrljivost, še posebej dojenčkov in otrok, visoka nataliteta, agrarna družba, nizka raven izobrazbe ter velike družine in gospodinjstva, za razvite pa naj bi veljalo ravno obratno.¹⁴ Če upoštevamo vse te kriterije, je slika takoj nekoliko drugačna. Tem pogojem med zgoraj omenjenimi upravnimi enotami namreč lahko zadosti le mesto Ljubljana, delno tudi Radovljica.

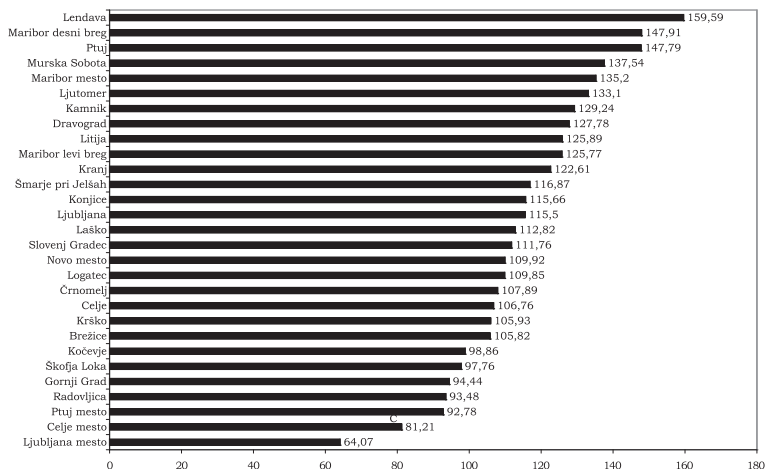
Smrtnost dojenčkov na 1000 živorojenih otrok v letih 1934–37 nam prikazuje graf 6. Na njem lahko vidimo, da so bile razmere na tem področju najslabše na skrajnem vzhodnem delu banovine, najboljše pa v večjih mestih (z izjemo Maribora) in v radovljiškem okraju. Z dobrimi podatki ponovno preseneča okraj Kočevje, ki se mu nekoliko više na lestvici pridružuje še črnomaljski okraj. Po slabih rezultatih pa izstopa kamniški okraj. Če to primerjamo še s podatki o odstotku tistih umr-

¹³ Upoštevane so meje okrajev pred njihovo preureditvijo 1933, podatki pa so povzeti po popisih prebivalstva 1921 in predhodnih rezultatih popisa 1931.

¹⁴ Šircelj, Rodnost v Sloveniji, str. 30.

Graf 6. Število smrti dojenčkov na 1000 živorojenih otrok v letih 1934–37¹⁵

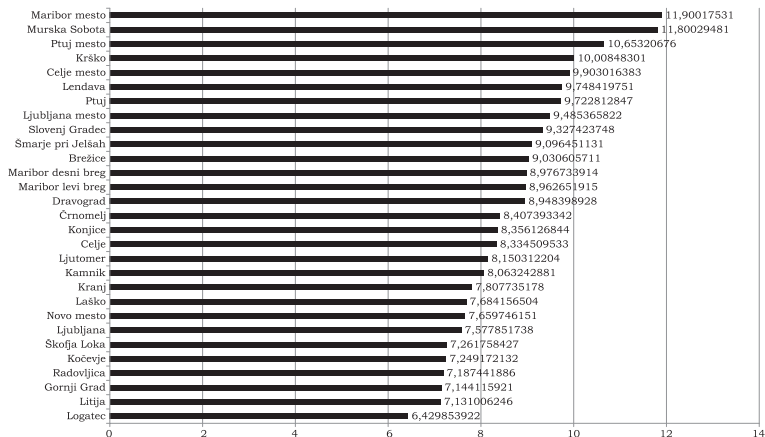
Vir: Statistički godišnjak 1938–1939, str. 130

lih, za katere je bila usodna tuberkuloza (graf 7), potem lahko rečemo, da so se spet najslabše odrezali vzhodni okrajji ter mesta (pri katerih pa je spet potrebno imeti v mislih, da statistično nase prevzamejo velik del smrti iz okolice). Okraj Krško kaže veliko pojavnost smrti zaradi tuberkuloze, pri smrtnosti dojenčkov se je odrezal bolje. Nasprotno pa okraja Kamnik in Kranj, ki sta bila na prejšnjem grafikonu uvrščena precej slabše, tu izkazuje ta malenkost boljše sliko. Ljutomer, ki je po smrtnosti dojenčkov med najslabšimi, se je pri podatkih o umrljivosti zaradi tuberkuloze odrezal mnogo bolje, prav tako je po pojavnosti smrti zaradi tuberkuloze v primerjavi s smrtmi dojenčkov na boljšem Litija. Kočevski okraj v obeh primerih spet kaže relativno dobro sliko.

Po drugi strani dajejo podatki o umrljivosti zaradi tifusa in grize (graf 8) nekoliko drugačno sliko. Znova je vzhodni del banovine v slabšem položaju kot zahodni, a pri tem so se najslabše odrezali okrajji Novo mesto, Črnomelj in Lendava. Na splošno je bila umrljivost za-

¹⁵ Upoštewane so meje okrajjev iz leta 1937. pri tistih okrajjih, kjer so se te spremenile, pa so podatki za prejšnja leta preračunani, tako da ustrezajo mejam iz leta 1937.

Graf 7. Povprečje letnih odstotkov umrlih zaradi tuberkuloze v letih 1934–39 glede na celotno število umrlih po okrajih¹⁶

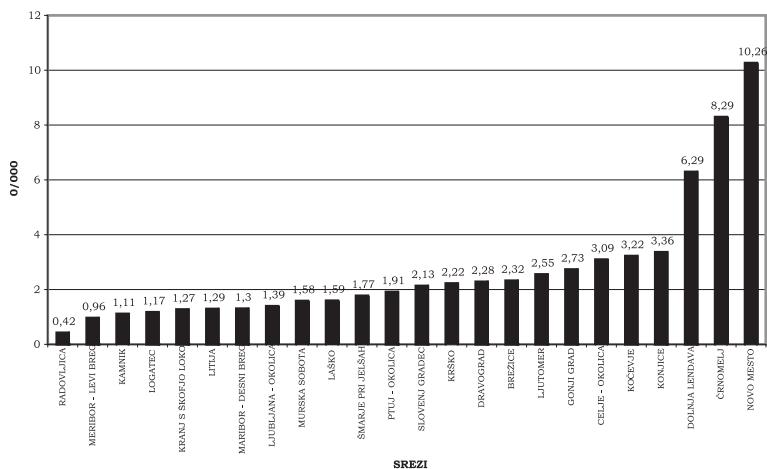
Vir: Statistički godišnjak 1938–1939, str. 412; Statistički godišnjak 1940, str. 390.

radi teh dveh bolezni velika na Dolenjskem – poleg novomeškega in črnomaljskega okraja je bil v samem vrhu lestvice še okraj Kočevje, v Krškem je bila ta že manjša, še manjša pa v litijskem okraju. Drugo območje s povečano umrljivostjo zaradi tifusa in griže je bil pas od konjiškega prek celjskega do gornjegrajskega okraja. Tretje takšno področje sta predstavljala dolnjelendavski in ljutomerski okraj (v tem je bilo stanje nekoliko boljše), Murska Sobota pa se je tokrat odrezala bolje.

Če sliko tega grafikona primerjamo z naslednjim, ki prikazuje odstotek prebivalcev, ki so prejeli vodo z vodovodnega omrežja, potem lahko vidimo, da je bilo stanje z vodovodom najslabše v Prekmurju in vzhodnih okrajih, pri čemer so imeli okraj Murska Sobota, Maribor desni breg in Maribor levi breg kljub temu relativno majhno umrljivost zaradi tifusa in griže. Majhno umrljivost, ki ni bila sorazmerna z vodovodno napeljavo, je imel poleg tega še kamniški okraj, nasprotno pa so imeli

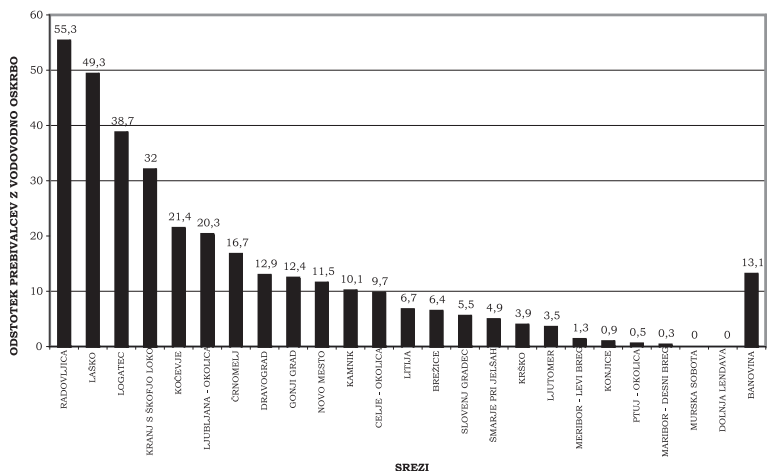
¹⁶ Upoštewane so meje okrajev po letu 1937; pri tistih okrajih, kjer so se te spremenile, pa so podatki za prejšnja leta preračunani, tako da ustrezajo omenjenim mejam.

Graf 8. Umrljivost zaradi tifusa in griže 1927–1936 v 0/000 po okrajih

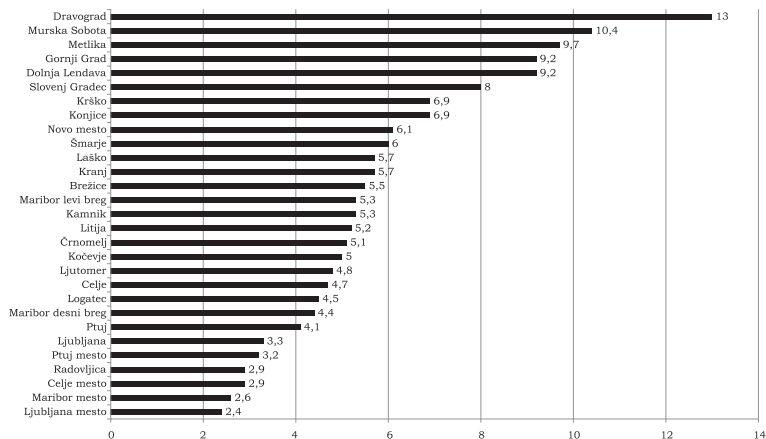
Vir: Socialni problemi slovenske vasi, str. 15.

Graf 9. Odstotek prebivalcev, oskrbovanih z vodovodom, leta 1938 po okrajih

Vir: Socialni problemi slovenske vasi, str. 16.

Graf 10. Odstotek nepismenih prebivalcev, starejših od 10 let¹⁷

Vir: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine, str. 16–23.

kljub nekoliko urejenejšemu vodovodnemu omrežju relativno veliko umrljivost zaradi omenjenih dveh bolezni okraji Kočevoje, Črnomelj, Gornji Grad, Novo mesto in Laško.¹⁷

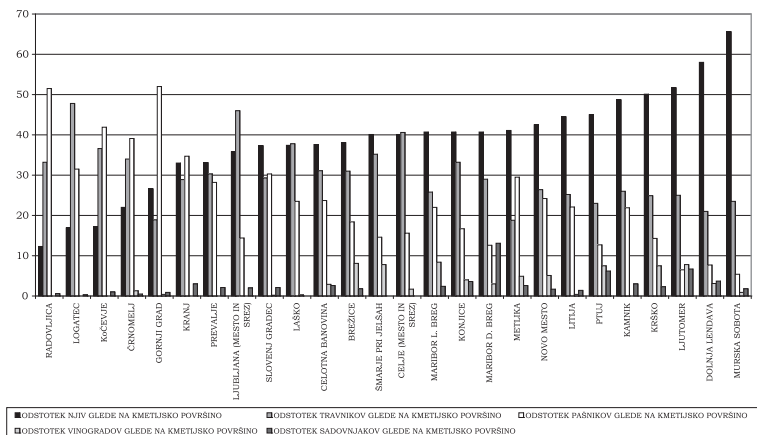
Odstotek nepismenih prebivalcev (graf 10) je bil po pričakovanjih najmanjši v mestih in v radovljiškem okraju, največji pa je bil v obmejnih okrajih Dravograd, Murska Sobota, Metlika, Gornji Grad in Dolnja Lendava. Številke presenečajo pri Kranju in Kamniku, kjer bi pričakovali večjo stopnjo pismenosti, ter pri Ptujju, Mariboru desnem bregu, Ljutomeru, Kočevoju in Črnomlju, kjer pa je pojavnost nepismenosti razmeroma majhna.

***

V celotni banovini je kmetijstvo leta 1931 preživjalo 60,35% prebivalcev, vendar pa so bile razlike med posameznimi deli kar precejšnje. Najpomembnejša je bila ta panoga, kot smo že večkrat omenili, na severovzhodu – v Prekmurju, Slovenskih goricah, Halozah, Sotelskem,

¹⁷ Med nepismene so bili šteti tudi tisti, ki so znali zgolj brati. upoštevane pa so meje srezov in banovin z dne 30. junija 1933.

Graf 11. Deleži njiv, travnikov, pašnikov, vinogradov in sadovnjakov v kmetijskih površinah posameznih okrajev v letih 1924–1933¹⁸

Vir: Krajevni leksikon Dravske banovine.

Bizeljskem, nato pa je njen pomen proti zahodu padal – na Dolenjskem je bil že manjši kot na skrajnem severovzhodu, še manjši pa nato na Gorenjskem. Najizrazi-teje agraren del banovine pa je bilo zagotovo Prekmurje – v kar 121 od 170 prekmurskih občin je bilo po podatkih iz popisa prebivalcev leta 1931 več kot 90 odstotkov kmečkega prebivalstva, v 55 od njih pa je bil ta odstotek celo večji od 95.¹⁹

Vseh kmetijskih površin je bilo po podatkih iz leta 1934 829.268 ha, kar je znašalo 51,1% vse površine Dravske banovine. Od tega je bilo 37,9% njiv, 1,3% vrtov, 31% travnikov, pašniki so pokrivali 23,4%, vinogradi 3%, sadovnjaki pa 2,6% površine banovine. 0,8% je bilo neplodnih zemljišč.²⁰

Povsem različna pa so bila ta razmerja v posameznih okrajih. Okraji, ki so sicer izkazovali velik delež kmetijskih površin, so imeli – kot lahko vidimo na grafu

¹⁸ H kmetijskim površinam niso bili šteti gozdovi in nerodovitna zemlja, upošteevane pa so bile meje pred preureditvijo občin 1933. Pri nekaterih okrajih manjkajo podatki o površini določenih vrst kmetijskih površin, tako da prikaz ni popoln.

¹⁹ Gospodarska struktura Slovenije, str. 9–10.

²⁰ Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 18.

11 – med njimi največ njiv, pri okrajih z najmanj kmetijskimi površinami pa je bil delež travnikov in pašnikov večji, njiv je bilo manj. Na grafikonu lahko vidimo tudi, da so imeli največ sadovnjakov v okrajih Maribor desni breg, Ljutomer in Ptuj, najmanj pa jih je bilo v okrajih z večjimi za obdelovanje neprimernimi površinami – v Logatcu, Črnomlju, Radovljici, Gornjem Gradu. Največje vinogradniške površine izkazujejo okraji Maribor levi breg, Brežice in Ljutomer.

Poljedeljstvo

V. Sadar je v Krajevnem leksikonu Dravske banovine leta 1937 za glavne poljedelske pridelke po pomenu označil (po vrsti): pšenico, rž, ječmen, ajdo, oves, koroza, proso, krompir, fižol itd.²¹

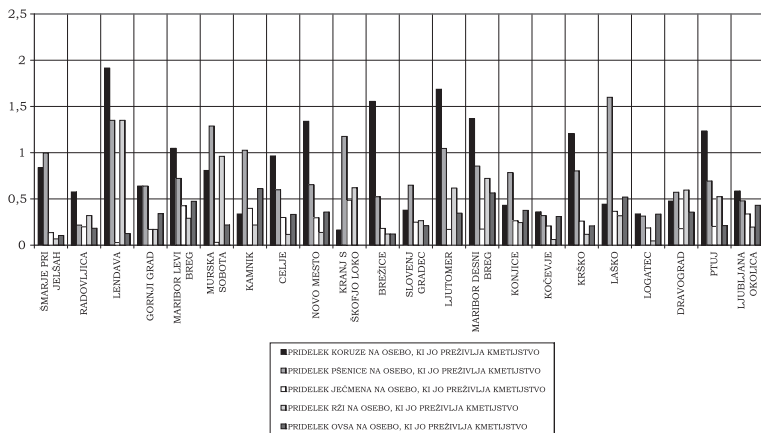
Spodnji graf prikazuje količino pridelka nekaterih poljedelskih kultur na osebo, ki se je preživljala s kmetijstvom. Vidimo lahko, da je bil pridelek pšenice, merjen na 1 kmečkega prebivalca,²² največji v laškem okraju, sledijo pa mu vsi trije skrajno vzhodni okraji ter kranjski. Tu je treba imeti v mislih, da je v laškem okraju prevladovalo neagrarno prebivalstvo, v Prekmurju pa se je s kmetijstvom preživljala večina, zato bi bile absolutne številke o količini pridelka seveda zelo drugačne. Po pridelku koroze je Murska sobota šele nekje na sredini lestvice okrajev, Lendavi in Ljutomeru pa se na vodilnih mestih pridružujejo okraji Brežice, Maribor desni breg, Novo mesto, Ptuj itd. Po pridelku rži na kmečko osebo so med vodilnimi spet trije najvzhodnejši okraji, ki se jim pridružujeta Maribor desni breg in Kranj, največ ovsa pa so pridelali v okrajih Kamnik, Maribor desni breg in Laško. Na splošno lahko sklenemo, da so največ žit na kmečkega prebivalca vzgojili v lendavskem in ljutomerskem okraju, ki jima sledijo Maribor desni breg, Murska Sobota in Laško. Najmanj žit pa so po tem kri-

---

²¹ Vinko Sadar, *Poljedeljstvo in travništvo Dravske banovine*. V: *Kmetijstvo Dravske banovine*, Ljubljana, 1933, str. 17–35.

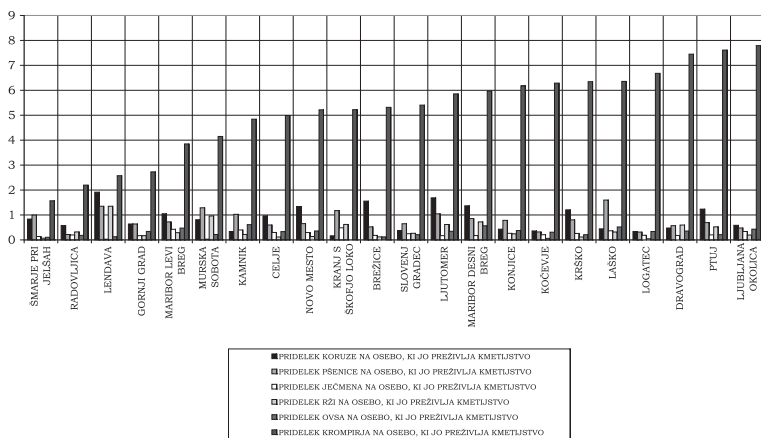
²² Tu in povsod v nadaljevanju, kjer so podatki premerjeni glede na 1 kmečkega prebivalca, so pri številu kmečkega prebivalstva upoštewane tako aktivne kot tudi vzdrževane osebe.

Graf 12. Pridelek najpomembnejših žit na kmečko osebo leta 1934 po okrajih (v qu)²³

Vir: Krajevni leksikon Dravske banovine.

Graf 13. Pridelek najpomembnejših žit in krompirja na kmečko osebo leta 1934 po okrajih (v qu)²⁴

Vir: Krajevni leksikon Dravske banovine.

²³ Podatki so bili včasih podani za dve žiti skupaj – npr. ovsna in rži so na skupno 200 ha pridelali vsakega po 540 qu. V tem primeru se je ovsu pripisala polovica, rži pa druga polovica pridelovalne površine.

²⁴ Glej zgornjo opombo.

teriju pridelali v logaškem, kočevskem in radovljiškem okraju (to so spet okraji z obsežnimi območji, kjer je bila obdelava zemlje nemogoča).

Povsem drugačna je slika, če pogledamo pridelek krompirja na osebo, ki jo je preživljalo kmetijstvo. Primerjava s pridelkom žit na zgornjem grafu pokaže velik pomen gojenja krompirja glede na njegovo plodnost, vidimo pa lahko, da se ga je glede na število kmečkega prebivalstva največ pridelalo v okrajih Ljubljana okolica, Ptuj in Dravograd, najmanj pa v šmarskem, radovljiškem in lendavskem okraju.

Sadjarstvo

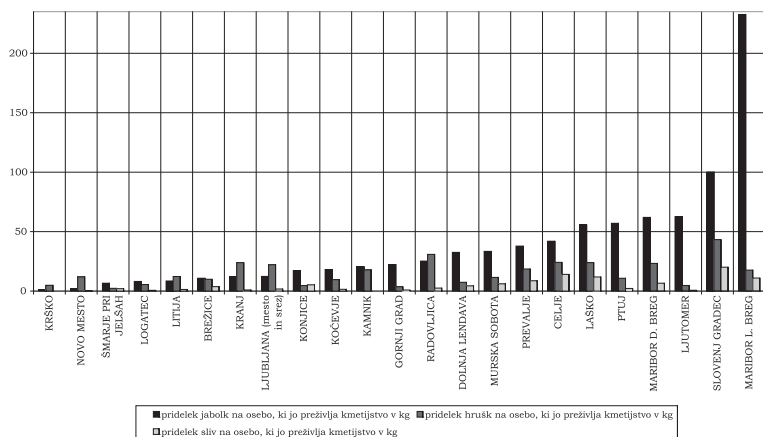
Po podatkih za leto 1934 je bilo v Dravski banovini med sadnim drevjem največ jablan, ki so predstavljale celo 33 odstotkov vseh jablan v kraljevini.²⁵ Okraj, v katerem so pridelali največ sadja, je bil po podatkih za leto 1931 Maribor levi breg, sledili so mu Ptuj, Celje, Šmarje, tudi Ljutomer, če se upošteva njegova majhna površina.²⁶ Če pa pridelek sadnih dreves premerimo glede na število kmečkega prebivalstva (graf 14), potem ugotovimo, da okraju Maribor levi breg po pridelku jabolok sledi slovenjgraški, temu pa ljutomerski in nato še drugi mariborski okraj, ter da so jabolka največ pridelovali v okrajih nekdanje Štajerske. Hruške so se gojile predvsem v severnejših okrajih, sicer pa bi lahko določili dva pasova z dobrim pridelkom hrušk: prvega sestavljajo okraji Slovenj Gradec, Celje in Laško, drugega pa radovljiški in kranjski okraj. Pri pridelku sliv na kmečko osebo so bili v vrhu Slovenj Gradec, Celje in Laško, na splošno pa pred ostalimi okraji ponovno vodijo štajerski. Tudi upoštevajoč pridelek vseh naštetih treh vrst sadja, preračunan na kmečko osebo, lahko ugotovimo, da so bili najbolj sadjarski okraji štajerski: Maribor levi breg, Slovenj Gradec, Maribor desni breg, Laško, Celje in Ptuj, ki jim sledita Ljutomer in Radovljica.

²⁵ Kraljevni leksikon Dravske banovine, str. 31.

²⁶ Franjo Lukman, *Sadjarstvo v Dravski banovini*. V: *Kmetijstvo Dravske banovine*, Ljubljana, 1933, str. 36–58.

Graf 14. Pridelek nekaterih vrst sadja (v kg) na kmečko osebo leta 1934 po okrajih

Vir: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 31.

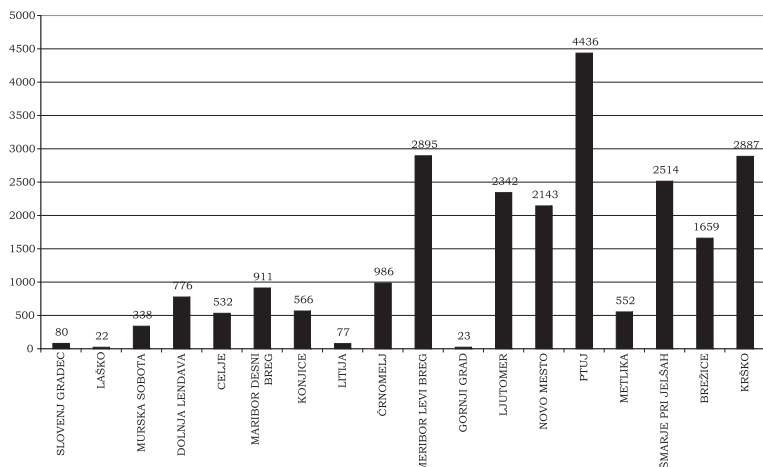
Vinogradništvo

Vinogradništvo je bilo v Dravski banovini pomembna panoga, saj so se z njim ukvarjali v vseh okrajih, razen v logaškem, kamniškem, kranjskem, radovljiškem, okraju Ljubljana okolica in dravograjskem. Celotna vinogradniška površina v banovini je po podatkih iz leta 1932 pokrivala 30.692,61 ha; povsod, kjer je bilo vinogradništvo razširjeno, pa je prebivalcem tedaj kljub izraziti vinski krizi, predstavljalo pomemben vir zaslužka.²⁷ Tudi na grafu 16 lahko vidimo, da je bilo vinogradništvo razširjeno v vseh vzhodnih okrajih, največje površine, zasajene s trto, pa so imeli v okrajih Ptuj, Maribor levi breg in Krško.

Banovina je bila razdeljena na 13 vinorodnih okolišev, ki jim je banska uprava določila trsni izbor. Na splošno je severovzhodni del banovine proizvajal kakovostnejša vina, medtem ko je v skrajnem vzhodnem in jugovzhodnem delu vina sicer bilo veliko, a njegova ka-

²⁷ Ivo Zupanič: Vinogradništvo v Dravski banovini. V: Kmetijstvo dravske banovine, Ljubljana, 1933, str. 59–72.

Graf 15. Površina vinogradov v ha leta 1932 (brez opuščenih)²⁸

Vir: Vinogradništvo v Dravski banovini, str. 62.

kovost ni bila tako dobra. Med okraje s kakovostnimi vini so sodili predvsem Maribor desni breg, Maribor levi breg, Ljutomer, Ptuj in Slovenske Konjice.²⁹ Samorodnic, ki so sicer bogato rodile, a so veljale za vina slabše kakovosti, pa so imeli veliko zlasti v pasu od slovenjgraškega prek celjskega do laškega okraja ter v obeh prekmurskih okrajih (graf 16).

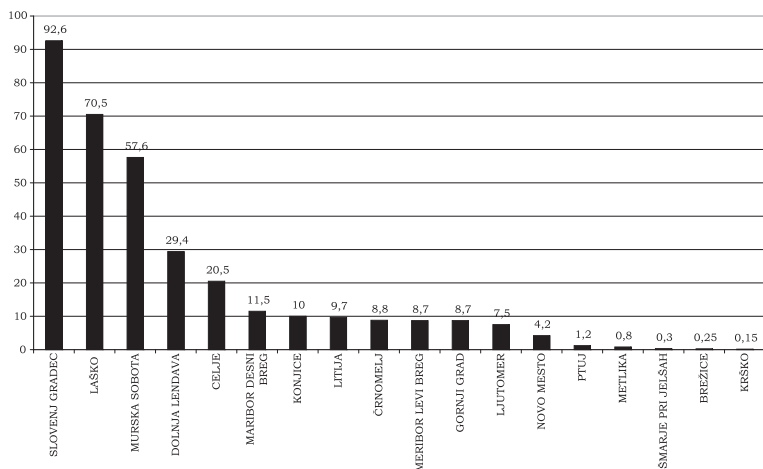
Gozdovi in neproduktivne površine

Banovina je imela (tako kot ima Slovenija še danes) precej gozdnato pokrajino. To nam lepo pokaže graf 17, s katerega lahko razberemo tudi, da je bilo na splošno največ gozdov v severnem delu banovine (z izjemo ponskega dela). Zlasti pa po poraščenosti z gozdom izstopa predel od dravograjskega prek slovenjgraškega do

²⁸ Številke se nekoliko razlikujejo od tistih v grafu 11, kar gre na eni strani pripisati razlikam v obravnavanih letih, na drugi pa dejstvu, da so tu upoštevana le dejanska površina vinogradov brez opuščenih.

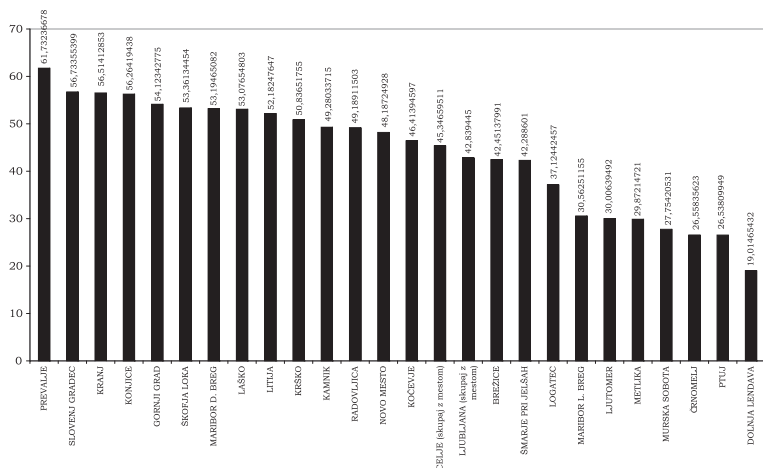
²⁹ Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 28.

Graf 16. Odstotek samorodnic v dejanski površini vinogradov (brez opuščenih)

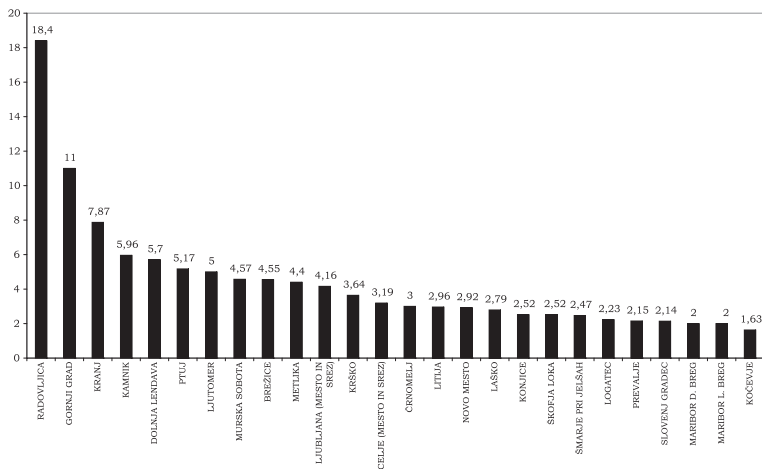
Vir: Vinogradništvo v Dravski banovini, str. 62.

Graf 17. Odstotek gozdov glede na celotno površino okraja leta 1935

Vir: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 35.

Graf 18. Odstotek neproduktivne površine glede na celotno površino po okrajih leta 1935

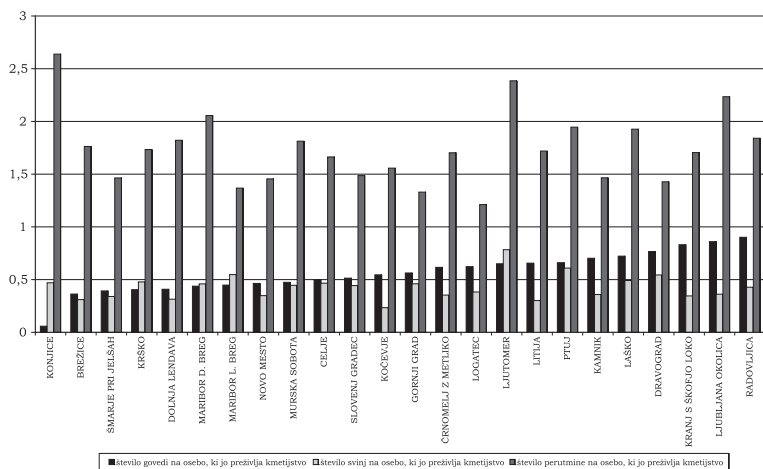

Vir: Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 35.

konjiškega okraja, ki se jim pridružuje še Maribor desni breg; nadalje pas od gornjegrajskega prek kranjskega do škofjeloškega okraja; nato pa še območje laškega, litijskega in krškega okraja.

Kljub temu da z gozdom poraščene površine niso bile primerne za obdelavo zemlje, pa je gozd s sečnjo, spravljanjem in predelavo lesa dajal pomemben vir postranskega zaslužka veliki večini tistih, ki so v njegovi bližini živeli. V gospodarskem smislu skorajda nekoristne so bile le gore, močvirja in podobno. To se lepo vidi na grafu 18, ki prikazuje odstotek neproduktivnih površin. Teh je bilo največ v goratih okrajih, kot so Radovljica, Gornji Grad, Kranj in Kamnik; poleg tega pa so imeli največ neobdelanega sveta še v sicer izrazito agrarnih lendavskem, ptujskem, ljutomerskem in murskosoboškem okraju, kar gre najverjetneje pripisati temu, da je bilo obdelovalne zemlje več kot dovolj in da je bila ta glede na zmogljivosti že maksimalno obdelana.

Graf 19: Število glav najpomembnejših vrst živine na 1 kmečko osebo leta 1934 po okrajih

Vir: Krajevni leksikon Dravske banovine.

Živinoreja

Glede na vrednost posameznih vrst živali, glede na to, kako hitro je kapital, ki ga je predstavljala živina, krožil (pri prašičih in perutnini je šlo to mnogo hitreje kot pri velikih živalih), glede na rentabilnost posameznih živinskih vrst, upoštevajoč številčnost živali in drugo, je leta 1933 B. Wenko govedorejo označil za najpomembnejšo živinorejsko panogo v banovini. Tej je po njegovi oceni sledila svinjereja, njej pa perutninarstvo in konjereja.³⁰

Kot lahko vidimo iz grafa 19, pa je bila govedoreja glede na številčnost živali, preračunano na 1 kmečko osebo, najpomembnejša na Gorenjskem – med okraji z največ govedi so bili Radovljica, Ljubljana – okolica, Kranj s Škofjo Loko in Kamnik. Tem sta se pridruževala še dravograjski in laški okraj.

Mlekarstvo pri govedoreji ni predstavljalo glavne,

³⁰ Beno Wenko, Živinoreja. V: Kmetijstvo Dravske banovine, Ljubljana, 1933, str. 76–101.

temveč stransko proizvodno smer, pomembno pa je bilo zlasti v alpskih krajih, kjer je za prebivalstvo predstavljal edini redni vir dohodka.³¹

Svinjereja je bila v banovini pomembna predvsem za domačo prehrano, v manjši meri tudi za izvoz. Razširjena je bila bolj v ravninah kakor v zahodnem goratem svetu, poleg tega so pri tej panogi tako številčno kot kakovostno prednjačili na področju bivše Štajerske.³² Povprečno je bilo v Dravski banovini okoli 300 svinj na 1000 ljudi, med okraji so imeli največ svinj na kmečko osebo v ljutomerskem, za njim pa še v okrajih Ptuj in Maribor levi breg.

Perutninarstvo je bilo pri izvozu pomembnejše od svinjereje, pa tudi od govedoreje – vrednost izvoženih jajc v času od konca vojne pa do leta 1933 sta presegala le še izvoz lesa in koruze. Ker so se s perutninarstvom ukvarjali tudi revni sloji, je imelo le-to še dodaten socialni pomen.³³ Pri številu glav perutnine na kmečko osebo je, leta 1934 vodil konjiški okraj, ki sta mu sledila Ljutomer in Ljubljana okolica, najmanj perutnine pa so po tem kriteriju imeli v logaškem okraju.

Pomen konjereje je vse od konca vojne upadal, saj je z novo državo prišla tudi izguba severnih konjerejskih tržišč, drugi deli nove države pa so konje imeli tudi sami, tako da možnosti za množičnejšo prodajo ni bilo. Konjereja je tako skoraj popolnoma izginila v Savinjski dolini, na Gorenjskem in ponekod drugod, obstala pa je na severovzhodu banovine – v okrajih Dolnja Lendava, Murska Sobota, Ljutomer, Ptuj ter v sodnem okraju Sv. Lenart v okraju Maribor levi breg. Poleg tega je bila konjereja v manjšem obsegu doma tudi na Krškem polju in v ljubljanski okolici.³⁴

Ovčarstvo je bilo razvito le v goratih zahodni delih Gorenjske, v Savinjski dolini in na Koroškem, kozjereja pa le v zahodnih goratih delih, kjer so koze gojili revni bajtarji, in v okolici večjih mest, kjer so jih gojili delavci.³⁵

---

³¹ Srečko Šabec, Mlekarstvo v Dravski banovini. V: Kmetijstvo dravske banovine, Ljubljana, 1933, str. 105–110.

³² Wenko, Živinoreja, str. 90.

³³ Prav tam, str. 93.

³⁴ Prav tam, str. 97–99.

³⁵ Prav tam, str. 99–100.

Leta 1938 je bilo v banovini 1601 podjetje s 65.825 delavci, povprečno podjetje pa je zaposlovalo 41,1 človeka. Tovarne (upoštevane so le tiste z več kot 5 zaposlenimi) so bile močno skoncentrirane ob železniških progah, saj je bilo ob njih nameščenih kar 93,6% vseh obratov, v katerih je delalo 97,4% vseh delavcev. Najpomembnejše so bile južna, gorenjska in kamniška železnica skupaj s svojimi lokalnimi trasami. Ob južni železnici je ležalo 56,7% vseh industrijskih obratov s 55,1% vseh delavcev, ob gorenjski in kamniški progi pa je bilo 20,1% obratov, ki so zaposlovali 27,3% delavcev. Poleg tega so bila vsa največja podjetja (z več kot 500 delavci) nameščena izključno ob teh progah.³⁶

Več kot polovica vse obrti in industrije (57,5%) je bila takrat skoncentrirana v osmih industrijsko-obrtnih središčih ob omenjenih treh najpomembnejših progah, ki so zaposlovala po več kot 1000 delavcev. To so bila:

Maribor (245 podjetij in 13.755 delavcev)

Ljubljana (454 podjetij in 12.185 delavcev)

Kranj (59 podjetij in 5280 delavcev)

Celje (95 podjetij in 3969 delavcev)

Jesenice (19 podjetij in 3709 delavcev)

Tržič (27 podjetij in 2065 delavcev)

Hrastnik (3 podjetja in 1334 delavcev)

Kamnik (15 podjetij in 1025 delavcev)³⁷

Če temu dodamo še vrste industrije, ki so bile značilne za omenjene velike industrijske centre, potem lahko opazimo, da so bili Maribor, Kranj in Tržič v prvi vrsti veliki tekstilni centri. V Mariboru je bila poleg tega močno zastopana še kovinska industrija, v Kranju je bila tovarna gumijastih izdelkov, v Tržiču pa čevljarska in v manjši meri z njo povezana usnjarska industrija. Jesenice so označevale predvsem železarne, kovinska in strojna industrija pa je bila pomembna tudi v Celju. Hrastnik je zastopala zlasti steklarna, v manjši meri tudi kemična tovarna, v Kamniku pa je bila najpomemb-

³⁶ Mirko Novak, Razmestitev industrije v Sloveniji. V: Geografski vestnik, št. 1-4, 1939, str. 69-98.

³⁷ Prav tam.

nejša tovarna smodnika in takoj za njo tovarna kovinskih izdelkov. Ljubljana je od vseh naštetih mest kazala največjo raznolikost, saj bi težko izpostavili eno samo ali pa nekaj vej industrije ali obrti, ki so bile v mestu največjega pomena.³⁸

Pri tem je treba omeniti vpliv velike gospodarske krize, katere učinki so odzvanjali še globoko v trideseta, na sektorsko sestavo gospodarstva, saj so se različne veje industrije in obrti nanjo različno odzvale. Metalurgija se je na zaščitne carine, ki so jih sprejemale številne tuje države, pa tudi kraljevina, odzvala z velikimi investicijami in posledičnim izboljšanjem kakovosti, na področju tekstilne industrije pa je s strani tujih industrijalcev (katerih izvoz v kraljevino SHS je postal omejen) prišlo do ustanavljanja obratov na slovenskih tleh. Tako so se razvila nova tekstilna središča – Maribor, Kranj in Celje. Pri tem so prevladovali bombažni in volneni izdelki ter tisti iz umetne svile. Lesna industrija, na drugi strani, je v tem času močno nazadovala, a je kljub temu ohranila velik pomen. Močno so razmere prizadele tudi rudarski sektor, kjer je bila brezposelnost še zlasti pereč problem. Obrt je v povojnih letih beležila pritek novih delavcev, po letu 1930 pa so ji začele močnejše konkurirati moderne industrijske proizvodnje, zato je ta panoga zabeležila upad števila delavnic.³⁹

Sicer pa je od industrije in obrti ter rudarstva leta 1931 v Dravski banovini živelo 21,89 odstotka prebivalstva (od kmetijstva 60,35%). Delež obrtno-industrijskega prebivalstva je bil, kot smo že dejali, največji na severozahodu banovine, nato pa je proti vzhodu padal. Več kot 50 odstotkov prebivalcev je od obrti ali industrije živelo zlasti na območjih Jesenic (občine Jesenice, Koroška Bela, Gorje), Tržiča (občine Trzič, Kovor, Križe), Kranja (občine Kranj, Stražišče, Predoslje) in Domžal (občine Domžale, Jarše, Vir). Med predele, ki skorajda niso imeli industrije in obrti, pa so spadali vsi tisti deli banovine, ki smo jih uvodoma označili kot izrazito agrarne.⁴⁰

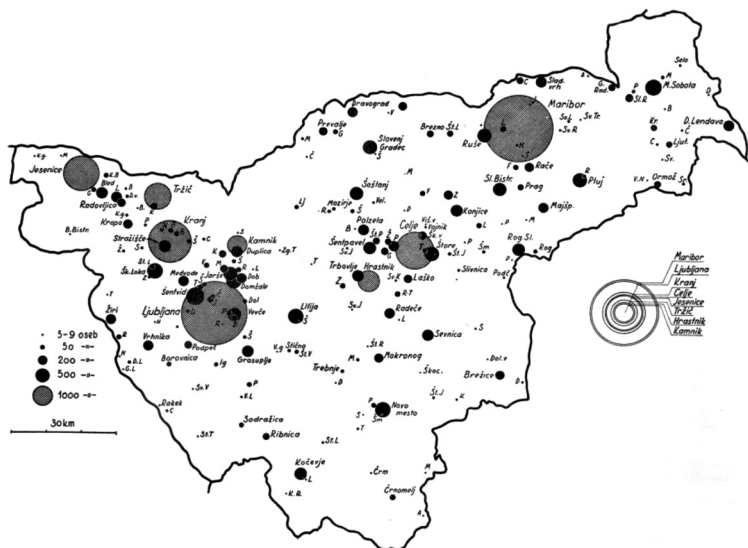
³⁸ Prav tam.

³⁹ Krajevni leksikon Dravske banovine.

⁴⁰ Gospodarska struktura Slovenije.

Slika 2. Industrijska središča po številu delavcev leta 1938⁴¹

Vir: Gospodarska struktura Slovenije, priloge – karta, št. 16.

Če pogledamo s stališča absolutnih števil (slika 2), potem je bilo največ delavcev v mestih Ljubljana, Maribor, Celje, a te številke ne odsevajo vedno pomena industrije za posamezni kraj. V Ljubljani, na primer, je bilo leta 1931 sicer 16.403 ljudi, ki so se preživljali z obrtjo in industrijo, kar je glede na ostale kraje v banovini veliko, vendar pa je imela Ljubljana, relativno gledano, le 27,4% obrtno-industrijskega prebivalstva. Podobno je bilo v Celju, kjer je bilo 8506 ljudi, ki so se preživljali s to panogo, in v Mariboru (17.449 ljudi), a odstotek glede na celotno prebivalstvo ni bil tako velik. Na drugi strani so v marsikaterem manjšem kraju bile absolutne številke o obrtno-industrijskem prebivalstvu glede na celotno banovino majhne, odstotek glede na

⁴¹ Upoštevani so:

- le poglavitne poklicne skupine,
- le glavni poklic prebivalcev,
- le število zaposlenih oseb, ne pa tudi vzdrževanih,
- meje okrajev iz leta 1938.

prebivalstvo pa velik. Tako je bilo na primer v Kropi, Kamni Gorici, Železnikih, Šmarci (lesna industrija), Mlaki pri Kamniku (lončarstvo), Guštanju (kovinarstvo), Muti, Šoštanju (usnjarstvo), Rušah, v več pohorskih predelih (žage) itd.⁴² Pri tem je treba upoštevati še, da mora pri mestih z visokim odstotkom industrijskega prebivalstva industrija delavce črpati tudi iz širše okolice, tako da je zaposlitveni radij velik, s tem pa tudi vpliv na okoliške kraje.

Če gledamo velikost podjetij po številu delavcev (podatki za leto 1931), potem lahko rečemo, da so bila za Ljubljano značilna manjša podjetja – več kot 500 zaposlenih je imela le Tobačna tovarna, v Mariboru in v Kranju pa so bila taka podjetja v vsakem po 4 (v celi banovini 15). V Mariboru so bile to železniške delavnice (kjer so izjemoma k delavcem šteli tudi uradnike) ter 3 tekstilna podjetja, v Kranju pa 3 tekstilna podjetja in 1 gumarsko. Več kot 500 zaposlenih so imele še železarne na Jesenicah (po številu zaposlenih so bile največje podjetje v banovini), podjetje za izdelovanje posode v Celju, tekstilna tovarna v Trziču, steklarna v Hrastniku, tekstilna tovarna v Litiji in tekstilna tovarna v Jaršah. Če preletimo pravkar zapisani seznam, lahko kaj hitro ugotovimo, da so med velikimi podjetji prevladovala tekstilna – ta veja industrije je namreč zaposlovala kar 42,2% delavcev v kategoriji podjetij z več kot 500 zaposlenimi.⁴³

Tekstilna industrija

Tekstilna industrija se je po prvi svetovni vojni začela razvijati zlasti zaradi ugodnih konjunkturnih razmer na tem področju, pomagala pa ji je tudi jugoslovanska carinska zaščita. O tem, kako hitro se je širila in s tem postajala vedno pomembnejša, priča podatek, da je bilo leta 1925 v banovini okoli 5000 tekstilnih delavcev, leta 1936 več kot 13.000, leta 1938 pa že več kot 17.500. Največ tekstilnih delavcev je bilo v Kranju (od te vrste

---

⁴² Prav tam, str. 16–18.

⁴³ Gospodarska struktura Slovenije, str. 23.

industrije živi 2367 ljudi), Tržiču (1636 ljudi) in Mariboru (1614 ljudi). Nato so bili tu še Litija (935), Šentpavel pri Preboldu (486), Kočevje (396). Taki kraji so bili še na Domžalskem polju, kjer so bila manjša tekstilna podjetja, v Radovljiškem kotu, v Škofjeloškem hribovju (k čemur je veliko prispevala čipkarska obrt), v Grosupljem pa je število tekstilnih delavcev povečala zlasti vrvarna. V Ljubljani je bilo ljudi, ki so se preživljali s tekstilno industrijo 436. Ker je šlo pri tekstilni industriji večinoma za velika podjetja, so tja na delo hodili tudi ljudje iz okoliških vasi – v občini Stražišče pri Kranju se je tako na primer s tekstilno industrijo preživljalo 45% prebivalstva, ki je večinoma hodilo v kranjska tekstilna podjetja. Če bi gledali, kolikšen odstotek prebivalstva je ta vrsta industrije preživljala, potem so bile številke največje v manjših krajih, kjer ni druge industrije – že omenjeno Stražišče, Tržič, Jarše, Litija, Šentpavel pri Preboldu, Kočevje.⁴⁴

Lesna industrija

Žagarstvo in lesna industrija (torej mizarstvo, kolarstvo, sodarstvo in izdelovanje pletene robe) sta v banovini leta 1931 zaposlovala 3,43% vsega prebivalstva in 17,02% industrijsko-obrtnega prebivalstva. Največje odstotke so pokazali okraji Gornji Grad, Logatec, Kranj (s Škofjo Loko), Radovljica, Dravograd, najmanjšega pa panonski Murska Sobota, Lendava in Ptuj. Ob tem je treba povedati, da so prebivalce pri popisu spraševali, kakšen je glavni vir njihovega preživljanja, a ker je bila predelava lesa v veliki meri postranska dejavnost, omenjeni podatki zagotovo ne odslikavajo realnega pomena te vrste industrije v banovini.

Največ prebivalcev je lesna industrija preživljala v nekaterih občinah na severnem Pohorju, Lučah v Savinjskih Alpah, na Jezerskem (kar 37,6%, kar je največ v celi banovini), Sveti Katarini nad Tržičem, Loškem potoku in Poljanah pod Rogom. V vseh teh občinah je bilo močno razvito žagarstvo; poleg tega pa so bili tu še Že-

---

⁴⁴ Prav tam, str. 31–32.

lezniki, kjer se je žagarstvu pridruževalo sodarstvo, ter Šmarca in Homec, ki pa sta imela visok odstotek zaradi tovarne pahištva.

Lesna industrija je bila poleg tega pomembna še v osrednjem, severnem, severovzhodnem in jugozahodnem Pohorju, vzhodnih Karavankah in Kamniško-Savinjskih Alpah, v Julijskih Alpah predvsem na Pokljuki, Jelovici in Selški dolini ter deloma na Notranjskem in v kočevskih gozdovih od Roga čez Veliko Goro do Male Gore. Poleg tega so tu še nekatera krajevna središča s pravo leno industrijo ali obrtjo (Šentvid pri Ljubljani z razvitim mizarstvom, Črnomelj, Sevnica (kopitarna) itd.).

V Julijskih Alpah je bil odstotek nižji, kot bi pričakovali, saj so ga zniževali bližina meje in s tem zvezano prevoznništvo in številni drugi poklici. Tudi na Dolenjskem, razen na Kočevskem in Ribniškem, je odstotek manjši kot bi po obsegu gozdov pričakovali, le da je razlog za to slabši, manjvredni listnati gozd.⁴⁵

Kovinska industrija

Tudi kovinska obrt in industrija (sem je všteta tudi proizvodnja strojev in instrumentov) sta bili v banovini pomembni – leta 1931 sta preživljali 3,56% vsega prebivalstva.

Pri tem izstopajo zlasti Jesenice (občine Jesenice, Koroška Bela in Gorje so leta 1931 imele skupaj 5342 kovinarjev), Ljubljana (Velika Ljubljana po novi razdelitvi jih je imela 4603 (stara ljubljanska občina 2948)), Maribor (skupaj z občinami Studenci, Pobrežje, Tezno, Radvanje in Krčevina 4408) in Celje (kasnejše Veliko Celje skupaj z občinama Teharje in Škofja vas 4181 (veliko Celje brez teh dveh občin 2520, staro Celje pa le 439)). Če pa gledamo relativne podatke glede na celotno prebivalstvo pa so si ta mesta zelo različna med seboj:

- Jesenice se izkažejo kot pravi kovinarski kraj – 45,9% vsega prebivalstva se je preživljalo s kovi-

---

⁴⁵ Prav tam, str. 25–28.

narstvom, v Koroški Beli, kjer ni toliko javne in prometne uprave celo 56,1% in v Gorjah 19,6%.

- Pri Veliki Ljubljani je ta odstotek le 5,8;
- v Mariboru s prej omenjenimi okoliškimi občinami 9%;
- v Velikem Celju iz leta 1939 pa 14,6%.

Ob tem je treba še povedati, da gre pri Jesenicah v največji meri le za eno podjetje, v ostalih treh mestih pa za veliko manjših podjetij.

Poleg teh velikih središč imamo tudi več manjših, kjer gre večinoma za staro železarsko obrt, ki se je do neke mere modernizirala. Sem spadajo Kropa, Kamna Gorica, Trzič, Guštanj, Muta, Slovenska Bistrica ... Po deležu prebivalstva, ki se s tem preživlja, je železarska industrija ali obrt, v nekaterih teh mest zelo pomembna – v Kropi preživlja 32,3% prebivalcev, v Kamni Gorici 57,1%, v Guštanju/Ravnah pa 53,2%.⁴⁶

Rudarstvo

Leta 1931 se je v banovini z rudarstvom preživljalo 2,4% vsega prebivalstva. Ob tem je treba omeniti, da je ta panoga doživela silovit padec, saj je število rudarjev (brez vzdrževanih članov) v premogovnikih z 12605 leta 1924 padlo na 5543 v letu 1935, v ostalih rudnikih pa je bilo podobno. Zlasti so bili pomembni premogovniki (v Trboveljski občini je rudarstvo preživljalo 60,4% prebivalstva, v Zagorju 47,8%, v Ržišču 47,6%, v Svetem Krištofu pri Laškem 28%, v Dolu 21,4%), rudnik svinca v Mežici (preživlja 48,9% prebivalstva v občinah Črna in Mežica) in velenjski rudnik lignita (od tega živi 15,6% prebivalstva Velenja z okolico). Potrebno je še povedati, da je imelo rudarstvo vpliv na širšo okolico, saj je za rudarje značilno, da so se na delo vozili tudi iz širše okolice.⁴⁷

Razvoj rudarstva je bil močno povezan z izgradnjo železniškega omrežja (izgradnja južne železnice je omo-

---

⁴⁶ Prav tam, str. 29–31.

⁴⁷ Prav tam, str. 32–33.

gočila razvoj rudnikov premoga, Kočevska proga je bila zgrajena v prvi vrsti zaradi rudnika premoga v Kočevju, železnica Celje–Dravograd pa zaradi premogovega rudnika v Velenju).⁴⁸

Poleg premogokopov je bila na Jesenicah močno razvita železarska industrija, ki je bila doma tudi v Guštanju, v Mežici so kopali svinec, v Velenju pa je bila velika zaloga lignita.⁴⁹

Osrednjo vlogo pri vrstah premoga, ki se ga je kopalo v slovenskih rudnikih, je imel rjavi premog, ki so ga pridobivali predvsem v Zagorju, Trbovljah, Hrastniku, Laškem in Rajhenburgu, kopali pa so ga tudi v Kočevju in v Črnomlju.⁵⁰

Promet

Leta 1931 je bilo v banovini prebivalcev, ki so se preživljali s prometnimi poklici, 3,96%. Sem spadajo zaposleni pri državnih železnicah, poštni uslužbenci, zaposleni pri avtobusnih in prevoznških podjetjih, zasebni šoferji, nosači, splavarji, čolnarji ...

Največ prebivalcev te kategorije je bilo v Ljubljani, kjer je od prometa na takšen ali drugačen način živelo 6544 ljudi oziroma 10,9% vseh Ljubljčanov. Po absolutnem številu ji je sledil, po relativnem pa jo prehitel Maribor s 5727 ljudmi ali 17,2% prebivalstva (tu niso všteti delavci v železniških delavnicah). Tu so še Jesenice (1129 ljudi ali 17,6%), Celje z okolico (Veliko Celje iz l. 1939 930 ljudi ali 5,3%), občina Loka pri Zidanem Mostu (mesto Zidani Most 830 ljudi ali 23,1%), Rakek (543 oseb ali 24,2%), občina Sp. Polskava (mesto Pragersko 424 ljudi ali 28,4%), Bohinjska Bistrica, Velenje ... Zunaj omenjenih krajev, ki so bili pač nekoliko večja središča, je bilo več teh poklicev na pomembnejših železniških postajah, kjer se po navadi začnejo tudi lokalne cestne poti. Vpliv cest in rek ni tako izrazit, opazi pa se v zgornji Savinjski dolini, kjer gre za prevoz lesa s

---

⁴⁸ Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 50–54.

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ Prav tam.

pomočjo splavarstva. Prevoz lesa v osrednje stopa tudi v dolini Krke, v Poljanski dolini na Gorenjskem, Loški dolini in Cerknjskem polju do Rakeka.⁵¹

---

⁵¹ Gospodarska struktura Slovenije, str. 34–35.

France Kresal

Tiskarna Merkur – tiskarna Tone Tomšič (1922–2003)

Osemdeset let so tekli tiskarski stroji v tiskarni Merkur in njenih naslednicah. Tiskarna je delala ves čas neprekinjeno, njeno ime pa se je nekajkrat spremenilo. Leta 1923 je začela delati kot tiskarna Merkur, leta 1946 je bila nacionalizirana in se je leta 1947 preimenovala v Prosvetno tiskarno, v letih 1948 in 1949 je bila v sklopu Blaznikove tiskarne, nato je bila tiskarna Planske komisije in od 24. 9. 1949 je bila Tiskarna Tone Tomšič do leta 2003, ko je prenehala.

Tiskarna Merkur je nastala v obdobju nastajanja slovenskega gospodarstva v novi državi po prvi svetovni vojni, presahnila pa je v razmerah tranzicije po razpadu Jugoslavije. V okviru gospodarstva se je uspešno razvijala in sledila tehničnemu napredku tiskarske stroke. Ni pa sledila združevanju grafične industrije, ni se povezovala v večje podjetniške družbe, ni se vključevala v mednarodno delitev dela. Tiskarna je ostala ves čas majhno samostojno podjetje, samozadostno in kot takega ga je globalizacija povozila.

Grafična industrija je bila pomembna gospodarska dejavnost, pomembno obveščevalno sredstvo, vir informacij in oblikovalec javnega mnenja. Bila je nepogrešljivo sredstvo agitacije, propagande in reklame. Vplivala je na razvoj izobraževanja, vzgoje kulture in znanosti. Pomembno vlogo je imela v politiki na vseh področjih. Tudi gospodarstveniki so visoko cenili strokovno literaturo, strokovna glasila in tiskarstvo na sploh.

Ob ustanovitvi Jugoslavije je bilo v Ljubljani že več

pomembnejših tiskarskih podjetij, v naslednjih letih je nastalo še več novih. Ljubljana je bila pomemben tiskarski center z zelo staro tradicijo. Med največjimi tiskarskimi podjetji je bila Narodna tiskarna v Tomšičevi ulici, ki jo je leta 1872 ustanovilo slovensko liberalno meščanstvo. Tiskala in izdajala je Slovenski narod in vse liberalno časopisje. Leta 1945 je postala tiskarna Slovenskega poročevalca. Mladoliberalci Gregorja Žerjava so leta 1919 prevzeli Kleinmayerjevo tiskarno v Dalmatinovi ulici in ustanovili Delniško tiskarno. Izdajali so Jutro (1920–1925), druge jugoslovansko usmerjene liste, kulturno revijo Ljubljanski zvon (do 1936) in slovenski uradni list od 1918 do 1930 (potem ga je prevzel Merkur). Katoliški tabor je od leta 1883 imel Katoliško tiskarno, ki se je leta 1919 preimenovala v Jugoslovansko tiskarno. Na Koptarjevi ulici je leta 1908 zgradila štirinadstropno palačo v kateri je uredila moderno tiskarno. Tiskala je strankino glasilo Slovenec in ves katoliški tisk. Leta 1945 je postala tiskarna Ljudske pravice. Leta 1906 je bila ustanovljena Učiteljska tiskarna v takratni Franciskanski ulici. Ta tiskarna je služila predvsem stanovskim potrebam učiteljev, šolstvu in razširjenju mladinske literature; tiskala je predvsem šolske zvezke in učbenike. Blaznikova tiskarna si je po ustanovitvi Univerze v Ljubljani v naslovu podjetja dodala še atribut univerzitetna tiskarna; leta 1920 jo je prevzela delniška družba slovenskih socialistov pod vodstvom Albina Prepeluha. Zvezna tiskarna je bila v rokah narodnih socialistov. Slovenski gospodarski krogi pa so v novih razmerah po ustanovitvi Jugoslavije osnovali delniško družbo Merkur s širokopoteznimi načrti, ki pa jih niso uresničili. Ostali so le pri ustanovitvi tiskarne Merkur.¹

Ob koncu leta 1938 je bilo v takratni Sloveniji 42 grafičnih podjetij in sicer: 37 tiskarn, 3 samostojne litografije in dve samostojni klišarni. Največ grafične industrije je bilo v Ljubljani: 14 tiskarn, 2 litografiji in 2 klišarni. V Mariboru je bilo 5 tiskarn in ena litografija. V Celju so bile 3 tiskarne, v Kranju in Ptujju po dve; tiskarne so bile še v Kamniku, Kočevju, Novem mestu, Krškem, na Jesenicah, v Domžalah, Lendavi, Soboti in

¹ Branko Berčič, Tiskarstvo na Slovenskem, Ljubljana 1969, str. 216–237.

Radgoni.² Lokalne tiskarne so bila pomembne za razvoj lokalnega tiska. Med vojno je v Ljubljani samo tiskarna Hrovatin prenehala obratovati. V času nacionalizacije po vojni in reorganizacije tiskarstva so nekatere tiskarne prenehale obratovati, druge so se priključile večjim tiskarskim podjetjem, vse pa so spremenile svoje ime. Jugoslovanska tiskarna je postala Tiskarna Ljudske pravice. V letih 1958–1960 je bila dograjena petnadstropna stavba za potrebe tiskarne in Cankarjeve založbe. Tiskarna je leta 1965 zaposlovala 440 tiskarskih delavcev in uslužbencev. Narodna tiskarna v Tomšičevi ulici je maja 1945 postala Tiskarna Slovenskega poročevalca. Leta 1947 so bili tiskarni priključeni nacionalizirani obrati: Tiskarna Slovenija, tiskarna Viljema Goleta, klišarna Jugografika in knjigoveznica. Leta 1959 se je preimenovala v tiskarno Dela. Leta 1962 je bilo ustanovljeno Časopisno grafično podjetje Delo. Že leta 1968 so zgradili nove proizvodne prostore za grafično proizvodnjo. Modernizirali so strojno in drugo opremo z osnovno usmeritvijo na sodobno ofsetno tehniko. Leta 1982 je bila dokončana poslovna in redakcijska zgradba Dom tiska. ČGP Delo je na novi lokaciji za Bežigradom združilo skoraj vso tiskarsko dejavnost. Leta 1987 je bilo v grafični dejavnosti tega podjetja zaposlenih okrog 2300 delavcev. Blaznikova tiskarna je za nekaj časa združevala tudi tiskarno Merkur in še 5 drugih tiskarn, a so se do leta 1950 vse razšle, Blaznikova pa se je leta 1962 združila s tiskarno Dela. Takrat je zaposlovala 160 delavcev. Litografija Čemažar se je preimenovala v Umetniški zavod in se na koncu spojil z Mladinsko knjigo. Mladinska knjiga se je leta 1965 preselila v nove prostore za Bežigradom; takrat je zaposlovala 300 delavcev. Zadržna tiskarna se je večkrat preimenovala in nazadnje postala tiskarna Grafične šole. Tiskarna Grafika je bila leta 1948 dodeljena Zavodu za gluhonemo mladino in se je skupaj z Učnimi delavnicami preselila za Bežigrad. Zaposlenih je bilo v njej 168 tiskarskih delavcev. Učiteljska tiskarna se je preimenovala v Tiskarno Jože Moškrič.

---

² Cene Kranjc, Naše tiskarstvo v letih 1918–1938. V: Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 226–262.

Preselila se je v Moste in tam zaposlovala 160 tiskarjev.³ Ko je bila tiskarna Merkur leta 1946 podržavljena, se je preimenovala v Prosvetno tiskarno, bila nekaj časa v sklopu Blaznikove tiskarne, nato je bila od septembra 1949 tiskarna Planske komisije LRS oziroma Tiskarna Tone Tomšič. Ta tiskarna bi se v začetku leta 1979 morala preseliti v industrijsko cono za Bežigrad ali na Vič, a se ni. Ostala je na Gregorčičevi, ker je menila, da ima za razvoj in širitev dovolj lastnega stavbnega zemljišča, a je bila to napačna odločitev. Pokazalo se je, da je bila ta lokacija preveč dragocena za izvajanje ekstenzivne tiskarske dejavnosti. Hotela je ostati, pa se ji ni izšlo. Po končani tranziciji je podjetje prenehalo, nepremičnine (stavbno zemljišče in zgradbe) in tiskarno pa so prodali.⁴

Za strokovno izobraževanje grafičnih delavcev je skrbela grafična šola v prostorih trgovske akademije na Gregorčičevi ulici. V tiskarni Merkur in poznejši Tomšičevi tiskarni se je izučilo tiskarskega poklica okrog 250 delavcev. Fluktuacija delovne sile je bila velika; od leta 1950 do 1983 se je v tiskarni izmenjalo 1056 delavcev. Društvo grafičnih delavcev Slovenije je vodilo tudi uspešno gospodarsko dejavnost. Leta 1924 je ustanovilo Produktivno zadrugo, ki se je leta 1932 preoblikovala v zadrugo Dom grafikov, ki je zgradila in upravljala palačo Grafika na Miklošičevi cesti, vodila Zadružno tiskarno in gospodarila s svojimi nepremičninami.⁵

Tiskarna Merkur je svoje poslanstvo začenjala skupaj z Jugoslavijo. Slovenski gospodarstveniki so jo ustanovili, da bi jim omogočila tiskanje svojega glasila. Ker gospodarski krogi v Sloveniji s središčem v Ljubljani niso imeli primerne glasila za izražanje svojih teženj je prišla pobuda za izdajanje Trgovskega lista. Na pobudo Ivana Jelačina, predsednika Zveze trgovskih gremijev za Slovenijo je bilo 14. decembra 1919 zborovanje vseh gospodarskih korporacij in organizacij, na katerem je bil ustanovljen konzorcij za izdajanje Trgovskega lista.

---

³ Berčić, Tiskarstvo na Slovenskem, str. 335–347. Tiskarstvo. V: Enciklopedija Slovenije 13, Ljubljana, 1999, str. 257–261.

⁴ Dokumentacija Tiskarne Tone Tomšič.

⁵ Berčić, Tiskarstvo na Slovenskem, str. 214–215.

Predsednik konzorcija je bil Andrej Šarabon, ljubljanski veletrgovec. Navzoči so podpisali za 500.000 kron konzorcialnih deležev. Že takrat je bila izražena tudi pobuda, da naj bi iz tega konzorcija nastala tudi lastna tiskarna.

Konzorcij je začel 7. avgusta 1920 izdajati Trgovski list; tiskala ga je tiskarna Makso Hrovatin v Ljubljani. List je izhajal v začetku kot tednik, od 1. aprila 1921 je izhajal trikrat tedensko.⁶ Odbor konzorcija Trgovskega lista je pripravljal ustanovitev delniške družbe, ki naj bi zgradila lastno tiskarno. Po več težavah je bilo 25. junija 1921 izdano dovoljenje za ustanovitev delniške družbe, pa tudi dovoljenje za pridobitev popolne tiskarniške koncesije.⁷

Dne 28. decembra 1921 je bil ustanovni občni zbor trgovsko – industrijske delniške družbe Merkur. Osnovna glavnicca je znašala 3 milijone kron in je bila v celoti vplačana pri Kmetiski posojilnici ljubljanske okolice. 7500 delnic je bilo razdeljenih med 7 delničarjev po 428.800 kron. Leta 1923 je bila osnovna glavnicca spremenjena v dinarsko veljavo v višini 750.000 din, naslednje leto pa zvišana na 1,500.000 din; razdeljena je bila na 15.000 delnic po 100 din. Večino delnic sta imela Andrej Šarabon in Ivan Jelačin, ki sta bila predsednik in podpredsednik upravnega sveta. Člani uprave so bili veletrgovci in tovarnarji, ki so predstavljali tudi vodilne gospodarske organizacije vse Slovenije in sicer: Fran Bonač je bil predsednik Ljubljanskega velesejma; Rudolf Stermecki je bil predsednik Trgovskega gremija v Celju; Fran Stupica je bil predsednik Trgovskega gremija v Ljubljani; Vilko Weixl je bil predsednik Trgovskega gremija v Mariboru; Fran Zebal je bil predsednik Trgovskega gremija za ljubljansko okolico.⁸

Upravnemu svetu je uspelo kupiti ugodno ležeče stavbišče ob Gregorčičevi ulici nasproti vladne palače. Zemljišče je prodala Stavbna družba, ki je nato prevzela tudi gradnjo tiskarniškega poslopja. Gradbena dela so

---

⁶ Janko Šlebinger, Slovenski časniki in časopisi: bibliografski pregled 1797–1936. V: Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937, Ljubljana 1993, str. 46.

⁷ Pravila Trgovsko – industrijske družbe Merkur v Ljubljani, Dokumentacija Tiskarne.

⁸ Zapisnik ustanovnega občnega zbora z dne 28. decembra 1921, Dokumentacija Tiskarne.

potekala počasi, ker jih je oviralo slabo vreme in so bile ovire pri dobavi gradbenega materiala. Tudi dobava in montaža tiskarskih strojev ni šla po željah naročnika. Vendar je bila tiskarna do konca leta 1922 dograjena, tehnično opremljena in je z novim letom 1923 pričela obratovati. Stroški nakupa zemljišča in izgradnje poslo-pja so znašali 6,2 milijonov kron, tiskarniški material in stroji so znašali 3,78 milijonov kron; 1,36 milijonov kron so znašala predplačila in zaloge blaga, v blagajni so imeli še 45.907 kron. Celotna investicija je bila do ene četrtine pokrita z osnovno glavnico (3 milijone kron) ostalo pa s kreditom.

Po prvem letu poslovanja so bili v upravni svet izvoljeni še novi predstavniki gospodarskega življenja v Sloveniji in sicer: dr. Ciril Pavlin, generalni tajnik Združenih papirnic Vevče, Goričane in Medvode; Ivan Mohorič, koncipist Trgovske in obrtne zbornice v Ljubljani; dr. Adolf Golija, tajnik Zveze industrijcev v Ljubljani. Kasneje sta prišla v upravni svet še dr. Janko Kersnik in Fran Saleški Finžgar, ki sta večkrat odločilno vplivala na delo sveta v prelomnih obdobjih. Janko Kersnik je pomembno odločal leta 1930, ko so delnice prešle v posest kraljevske banske uprave Dravske banovine, Finžgar pa med okupacijo med drugo svetovno vojno in prvi dve leti po njej. Tiskarno je vodil Andrej Sever kot ravnatelj od ustanovitve podjetja pa do tridesetih let, ko so ga pod novo upravo zamenjali. Posle ravnatelja je prevzel Otmar Mihalek, ki je vodil tiskarno celih 15 let; krmaril jo je do razpada prve Jugoslavije, med okupacijo in ob nacionalizaciji, ko je bil imenovan za delegata, do januarja 1946, ko ga je ministrstvo za industrijo razrešilo funkcije delegata pri tiskarni Merkur.

Do večje spremembe v lastništvu je prišlo leta 1929. Na pobudo takratnega bana Dravske banovine Dušana Serneca je vse delnice odkupila Hranilnica Dravske banovine. Sernec si je na ta način zagotovil možnost za izdajanje samostojnega političnega dnevnika Jugoslovan, ki bi v razmerah kraljeve diktature in novega režima nastopal proti tedanjima dnevnikoma vodilnih slovenskih političnih strank. Jugoslovan je izhajal samo od 3. junija 1930 do 29. novembra 1931 in tiskarni Merkur zapustil nekaj čez milijon dinarjev dolga. Pod novim lastnikom

in novim tehničnim vodjem Otmarjem Mihalekom, ki je to postal leto poprej, se je tiskarna zelo modernizirala in povečala obseg poslovanja. Število tiskarskih delavcev se je podvojilo. Sredi leta 1930 je bil izredni občni zbor, ki je izvolil nov upravni svet. Sestavljali so ga: dr. Mirko Božič, ravnatelj Kranjske hranilnice; Franc Saleški Finžgar, župnik; dr. Josip Kacin, odvetnik; Rado Hribar, tovarnar in podpredsednik Kranjske hranilnice; dr. Janko Kersnik, ravnatelj Kmetijske posojilnice; Viktor Meden, velepodjetnik; dr. Vladimir Ravnikar, odvetnik in predsednik Kranjske hranilnice; Andrej Šarabon, veletrgovec in predsednik Kmetijske posojilnice; dr. Ivan Schwegel, veleposestnik z Bleda. V nadzorstvo so bili izvoljeni: Oton Detela, predsednik Kmetijske družbe; Jernej Pinter, bančni ravnatelj in Franc Terček, ravnatelj Zveze slovenskih zadrug.⁹

Tiskarna Merkur je tiskala časopise in časnike po naročilu, izdajala je svoj časnik, izdelovala tiskovine in drobnejše tiske za potrebe svojih ustanoviteljev iz vrst slovenskega gospodarstva. Prvi tisk izpod njenih strojev je bil Trgovski list, ki se je kot časopis za trgovino, obrt, industrijo in denarništvo odslej trikrat tedensko tiskal v svoji matični tiskarni. Pozneje je tiskarna osnovala lastno knjižno založbo, v kateri je izdajala poučna in leposlovna dela, zbirko zakonov in uredb, uradni list banske uprave in druge tiske. V tiskarni je poleg drugih naročnikov tiskala vse svoje knjižne izdaje založba Modra ptica. Od časnikov je tiskarna Merkur natiskovala nekatere izrazito delavske ter neodvisne napredne liste, kot so na primer bili Delavske novice, ki so izhajale od 1923 do 1924; Strokovna borba, ki je izhajala od 1923 do 1924 kot glasilo neodvisnih (komunističnih) sindikatov Slovenije in Glas svobode v istih letih; Kmetijski list in Slovenski dan od 1924; Organizirani železničar od 1924 do 1925 in Majski spis za leta 1925 in 1926. Izdajala je tudi nekaj izrazito režimskih in jugoslovansko nacionalističnih časopisov kot je bil na primer dnevnik Jugoslovan (1930–1931) in tednik Pohod (1933–1936). Od strokovnih, kulturnih in družinskih glasil so iz te tiskarne prihajali Kres (1922–1923), Mladina (1924–1928), Pro-

---

⁹ Zapisnik izrednega občnega zbora z dne 12. junija 1930, Dokumentacija Tiskarne.

gram (1924–1926), Avto (1926), Naš šport (1926), Mali trgovec (1929–1931), Modra ptica (1929–1943), Družinski tednik (1931–1943), Gospodinja (1932–1943), Val (1932–1943), Planinski vestnik (1923–1941), Samouprava (1933–1941), Proteus (1933–1941), Praktična gospodinja (1934–1935), Misel in delo (1934–1941). Izdajala je tudi koledarje.¹⁰

Po okupaciji so večino leposlovnih in strokovnih publikacij prenehali tiskati, obseg tiskanja knjig se je močno zmanjšal. Od listov, ki jih je tiskarna Merkur redno tiskala pred okupacijo, so ostali poleg Službenega lista še Trgovski list, Družinski tednik in Gospodinja, vendar v zelo skrčenem obsegu. Po okupaciji so prenehali izhajati: Tečajnica Ljubljanske borze, revija Modra ptica, Proteus, Razori, Zdravniški vestnik, Trgovski tovariš. Prenehale so knjižne založbe: Modra ptica, Naša založba, Hram, prenehala je tudi lastna Merkurjeva založba s svojimi šolskimi in drugimi knjigami (Zbirka zakonov in uredb). Tiskarna je dobila med vojno tudi nekaj novih naročil. Leta 1942 je dobila naročilo za tisk mesečnika fašistične zveze Ordine del giorno, ki je bil tednik glasila Prima linea; tiskala je tudi štirinajstdnevnik Ljubljanska mladina, ki je bilo glasilo GILL. Za Pokrajinsko šolsko založbo je natisnila 8 knjig, za Novo založbo in Ljubljansko borzo po eno knjigo, za P.N.F. in GILL pa večje število brošur. Za državne urade in javne ustanove je tiskala letake in lepake, prijavnice, potrdila in druge obrazce, registrske knjige, plačilne naloge, kartoteke in živilske nakaznice. Naročila italijanskih fašističnih organizacij in Visokega komisariata so bila pomemben vir zaslužka tiskarne Merkur. Po kapitulaciji Italije je tiskarna zopet izgubila mnogo naročil, pridobila pa je naročilo za tiskanje vseh izdaj založbe Plug. Tudi Pokrajinska šolska založba je naročila tiskanje 6 svojih knjig.¹¹

Po vojni tiskarna Merkur, ki je bila preimenova-

---

¹⁰ Zapisnik rednega občnega zbora z dne 16. junija 1937 in drugo gradivo, Dokumentacija Tiskarne. Igor Zemljič, Pregled založniške dejavnosti v Ljubljanski pokrajini leta 1942 z bibliografijo izdanih knjig. Diplomaska naloga, filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo, Ljubljana, 1998, str. 96.

¹¹ Pregled poslovanja tiskarne Merkur od razsula Jugoslavije do 30. oktobra 1943 in razni drugi spisi, Dokumentacija Tiskarne.

na v Prosvetno tiskarno, v Tiskarno Planske komisije in končno v Tiskarno Tone Tomšič, ni več imela svoje založbe; bila je samo tiskarna. V prvih povojnih letih je tiskala največ časnike, med njimi pretežno tednike, takoj za njimi pa so sledile različne tiskovine. Razmeroma manjšega obsega so bili knjižni tiski, ki so vsebovali znanstvena dela, slovarje, leksikone, šolske in leposlovne knjige. Veliko je bilo tudi mesečno ali letno izhajajočih publikacij raznih strokovnih organizacij in društev. Pozneje se je vsebina tiskov močno spremenila. Tisk časnikov in časopisov se je za polovico zmanjšal, tiskanje knjig in brošur pa se je dvakratno povečalo.

Nacionalizacija tiskarne Merkur je bila izvedena 11. decembra 1946. Dogodki do nacionalizacije so potekali takole. Minister za trgovino in preskrbo Narodne vlade za Slovenijo je 29. junija 1945 izdal uredbo, s katero sta bila razrešena upravni in nadzorni svet tiskarne Merkur. Za prevzem upravnih poslov tiskarne je bil imenovan odbor delegatov: za predsednika Franc S. Finžgar, za člana pa dr. Josip Orožin, načelnik ministrstva in Josip Kos, upravnik Državne založbe šolskih knjig.

Nekako vzporedno z imenovanjem tega odbora delegatov, je tudi ministrstvo za industrijo in rudarstvo imenovalo svojega delegata v isto podjetje in sicer ravnatelja tiskarne Mihaleka Otmarja. Zaradi očitnega nesoglasja obeh ministrstev je bil problem uprave rešen šele, ko je ministrstvo za industrijo in rudarstvo 3. januarja 1946 razrešilo svojega delegata. Tedaj je odbor delegatov s Finžgarjem na čelu prevzel posle podjetja Merkur, sklical izredni občni zbor delničarjev in izvolil novo upravo. Izredni občni zbor je bil 17. januarja 1946. Nov upravni svet so sestavljali: dr. Vladimir Sojer, referent pravnega odseka ministrstva za industrijo; Niko Pogačar, šef kabineta ministrstva, Robert Pohar, glavni urednik Uradnega lista; Josip Kos, upravnik Državne založbe; Andrej Flajs, načelnik splošnega oddelka ministrstva za prosveto; Anton Lovše, gospodarski referent ministrstva za prosveto; Ciril Vidmar, šef redakcijskega odbora DZS. Izredni občni zbor je vodil Franc S. Finžgar.

Pred vojno je delniška glavnica znašala 750.000 din in je bila razdeljena na 7500 delnic v nominalni vredno-

sti 100 din. Po italijanski okupaciji in zamenjavi valute se je delniška glavnica skrčila na 285.000 lir, vrednost delnice pa na 38 lir. S tečajem za zamenjavo italijanske lire v dinarje DFJ bi se morala delniška glavnica znova skrčiti in bi znašala le 85.500 din, kar bi bilo premalo za obstoj delniške družbe. Po navodilih o valorizaciji z dne 11. decembra 1945 pa je bila delniška glavnica določena z vsoto, ki jo je imela v zadnjem obdobju pred okupacijo Jugoslavije. Ta vsota je znašala 750.000 din. Občnega zbora se je udeležilo 6 delničarjev, ki so zastopali 98,82% delniškega kapitala. Te delnice so bile položene pri Hranilnici Ljubljanske pokrajine v likvidaciji.¹²

Redni občni zbor je bil nato šele 29. avgusta 1946. Ker je večinski paket delnic (98%) že prej prešel v posest Državne založbe Slovenije, je bila nacionalizacija samo formalna. Izvršena je bila 11. decembra 1946, ko je podjetje prevzela komisija, ki so jo sestavljali: zastopnik takratne uprave grafične industrije LRS, zastopnik ministrstva financ, direktor podjetja, ki je bil pred tem postavljen z dekretom ministrstva industrije, zastopnik bivšega upravnega sveta tiskarne Merkur, zastopnik sindikalne podružnice in glavni delavski zaupnik. Nacionalizacija je zajela vse zemljišče, zgradbe, vse obrate in inventar, surovine in zaloge, denar in vrednostne papirje v vrednosti in popisu na dan 1. decembra 1946. Nacionalizirane so bile tudi vse delnice podjetja Merkur, ki so bile deponirane pri Mestni hranilnici.¹³

Vlada LRS je na predlog ministra za industrijo izdala odločbo o ustanovitvi novega podjetja Prosvetna tiskarna. Prosvetna tiskarna je bila ustanovljena 4. januarja 1947 za upravljane prejšnjega podjetja Merkur. Bila je podjetje republiškega pomena. Podjetje je bilo pod operativnim vodstvom uprave grafične industrije LRS. Splošni zakon o državnih gospodarskih podjetjih z dne 24. julija 1946 je določal pravila o organizaciji in poslovanju državnih podjetij. Pravila so določala naslednjo organizacijo: podjetje je imelo sekretariat, ko-

---

¹² Zapisnik izrednega zbora delničarjev družbe Merkur z dne 17. januarja 1946 in drugo gradivo, Dokumentacija Tiskarne.

¹³ Odločba o prevzemu podržavljenega premoženja družbe Merkur z dne 11. decembra 1946 in razni drugi spisi iz mape Registracija podjetja, Dokumentacija Tiskarne.

mercialni oddelek, oddelek za računovodstvo, tehnični oddelek (ročna stavnica, strojna stavnica, strojnica, rotacija, stereotipija), oddelek za proizvodnjo in načrtovanje. Pravila so določala tudi število in profil kadrov. Pravila so določala finančno poslovanje, sklade, vlogo in sestavo strokovnega sveta. Strokovni svet je bil svetovalni organ ravnatelja. Če ravnatelj ne bi sprejel mnenja strokovnega sveta, bi posredovala uprava grafične industrije LRS. Julija 1948 je Prosvetna tiskarna prešla v sklop Blaznikove tiskarne.

V sklop Blaznikove tiskarne so prišla julija 1948 še naslednja podjetja: Umetniški zavod za litografijo, Celjska tiskarna, Kamniška tiskarna, Tiskarna Nanos v Postojni in tiskarna v Krškem. Vse združitve so bile izvedene le upravno, tiskarne pa so ostale v istih prostorih. Zmanjšalo se je sicer število administrativnega osebja (ki se je pred tem močno povečalo), toda organizacija dela je zelo trpela. Praksa je pokazala, da je tako razširjeno podjetje s svojimi precej samostojnimi obrati v različnih krajih Slovenije težko voditi, še zlasti ker je bilo treba obrate izven Ljubljane oskrbovati z naročili in materialom iz Ljubljane, izgotovljeno blago pa zopet dostavljati nazaj v Ljubljano. Zato je bila že konec septembra 1948 celjska tiskarna ukinjena. Del njenega strojnega parka, črkovni in drug material je bil prepeljan v centralni obrat. Naslednje leto je bila opuščena tiskarna Nanos, nato še kamniška tiskarna. Pri Blaznikovi tiskarni sta ostali samo še Prosvetna tiskarna in Umetniški zavod za litografijo. Septembra 1949 se je izločila še Prosvetna tiskarna, ki je prišla pod upravo Planske komisije LRS in se je malo kasneje preimenovala v Tiskarno Tone Tomšič.¹⁴

Planska komisija LRS je imela velike potrebe po tiskarskih storitvah za razne publikacije, obrazce in tiskovine. Zato je iskala možnost za pridobitev primerne tiskarne. Tak obrat je bil Prosvetna tiskarna, ki je imela ustrezne in primerne tiskarske stroje in usposobljen tiskarski kader. Imela je tudi izkušnje s tiskanjem uradnega lista, saj je že od leta 1930 izdajala in tiskala

---

¹⁴ Berčič, Slovensko tiskarstvo, str. 141–142. Janez Brolih, 130 let Blasnikove tiskarne, Ljubljana, 1959, str. 32–54.

uradni oziroma službeni list. Tiskarna Planske komisije LRS je služila prvenstveno potrebam planske komisije za tiskanje obrazcev, brošur, knjig, periodičnih tiskov in Uradnega lista. Vse ostale proste kapacitete tiskarne bi še naprej služile izvrševanju naročil, ki bi jih prevzemala od Glavne direkcije grafične industrije¹⁵ in Državne založbe Slovenije. Že pred registracijo novega podjetja je Planska komisija LRS predlagala spremembo imena firme, ki naj se pravilno glasi: Tiskarna Tone Tomšič. Ta popravek je bil izdan 22. oktobra 1949 in istega dne je bil izdan predlog za registracijo novega podjetja.¹⁶

Tiskarna Tone Tomšič je ob ustanovitvi prevzela vse premoženje Prosvetne tiskarne. Strojna oprema tiskarne je bila zastarela in iztrošena. V strojni stavnici so bili 4 stroji linotype z zelo iztrošeno opremo in brez nadomestnih delov. Ročna stavnica je imela sicer zadostno količino stavnega gradiva vendar z zelo izrabljenimi črkovnimi linijami in polnilnimi materiali s slabo in dotrajano opremo. Tiskarski stroji in rotacija so bili stari. Najstarejša sta bila brzotiskalna stroja na ročno vlaganje iz let 1904 in 1912; 3 so bili iz leta 1922, ostali so bili stari 15 do 20 let. Knjigoveznica je imela stroje iz let 1913 in 1923, ki jih je Merkur naročil še ob ustanovitvi tiskarne. V tem času je bila strojna oprema že precej zastarela in iztrošena. Potrebna so bila številna popravila in remont. Uvoz opreme in strojev je bil mogoč šele po letu 1956, ko je bilo možno uvažati strojno opremo v okviru razpoložljivih investicijskih sredstev podjetja. S tem se je znatno izpopolnila in modernizirala strojna kapaciteta, ki je omogočala hitrejši razvoj tiskarne in večjo proizvodnjo tako po količini kot po vrednosti. Vse te nabave je krilo podjetje iz lastnih sredstev brez najetja investicijskih kreditov. Poleg tega so iz lastnih sredstev investirali tudi v družbeni standard, v nakup stanovanj, v delavsko rekreacijo, v urejanje družbene

---

¹⁵ Leta 1945 je bila ustanovljena začasna Uprava tiska za Slovenijo, ki je prevzela vsa tiskarska podjetja in skrbela za njihovo poslovanje. Leta 1946 je bila ustanovljena Glavna direkcija za grafično industrijo LRS. Nato je bilo leta 1950 ustanovljeno Grafično združenje LRS, ki je delovalo do leta 1961.

¹⁶ Odločba o registraciji podjetja z dne 22. oktobra 1949 in drugi spisi iz mape Registracija podjetja, Dokumentacija Tiskarne.

prehrane zaposlenih in delavcem nudili stanovanjske kredite. Koliko finančnih sredstev je podjetje vložilo v nove stroje, strojno opremo ter v zgradbo, je razvidno iz tabele.¹⁷

Tabela 1. Investicije v osnovna sredstva v letih 1954–1978 v dinarjih

Leto	Skupaj	Zgradbe	Stroji	Druga oprema
1954	51.499	---	3.383	48.116
1955	77.645	---	---	77.645
1956	50.069	---	35.428	14.641
1957	150.028	---	66.508	83.519
1958	234.432	---	200.205	34.226
1959	172.663	---	160.504	12.156
1960	183.811	---	126.605	57.205
1961	82.001	---	32.915	49.086
1962	70.544	31.544	---	39.000
1963	252.641	--	89.340	163.300
1964	336.291	---	245.920	90.370
1965	49.141	---	---	49.141
1966	153.540	---	40.476	113.063
1967	1,989.971	1,837.532	6.988	145.450
1968	610.713	---	464.912	145.800
1969	451.769	---	135.217	316.552
1970	760.090	75.000	474.025	211.065
1971	280.616	---	159.199	121.417
1972	5,189.617	2,943.174	1,973.823	272.619
1973	763.121	144.945	341.340	276.835
1974	1,485.469	---	1,286.703	198.766
1975	5,564.260	---	5,498.765	65.493
1976	326.554	---	280.550	46.003
1977	3,386.153	---	3,158.740	227.412
1978	1,145.168	---	898.803	246.365

Vir: Dokumentacija tiskarne.

Do leta 1979 je bilo v Tiskarno Tone Tomšič vloženih skoraj 24 milijonov dinarjev. Večina sredstev v osnovna sredstva je bila vložena v tiskarske stroje in

¹⁷ Petit na petit 30 let, Sindikalno glasilo Tiskarne Tone Tomšič. Posebna številka, december 1979.

drugo opremo. Vlaganja v osnovna sredstva niso bila enakomerno porazdeljena v vseh obdobjih. Prve večje investicije so bile leta 1967, ko so zgradili novo poslopje, ki je omogočalo širitev in modernizacijo proizvodnje. Druga večja investicija je bila leta 1972, ko so v tiskarni uvedli sodobnejšo ofset tehnologijo. To tehnološko opremo so dopolnjevali še v letih 1974 in 1975 in jo končali v letih 1977 in 1978. S preusmeritvijo v ofsetno dejavnost, v klasični knjigotisk niso več vlagali. S tiskom v ofset tehnologiji so ustvarjali dve tretjini dohodka in ta delež se je še povečeval. Investicije v osnovna sredstva so omogočile večjo proizvodnjo. Iz podatkov v spodnji tabeli je razvidno kako se je proizvodnja povečevala; povečevala se je po količini in po vrednosti. Bistveno se je začela povečevati po letu 1967.

Tabela 2. Količina in vrednost produkcije ter število delavcev 1949–1985

Leto	Količina v tonah	Vrednost v din	Število delavcev
1949	218	50.867	49
1950	230	132.850	50
1951	236	265.820	60
1952	215	642.930	66
1953	365	1,109.990	75
1954	390	1,325.000	77
1955	423	1,430.330	102
1956	480	1,612.930	105
1957	473	1,705.040	99
1958	294	1,529.850	100
1959	329	1,945.020	107
1960	389	2,468.760	105
1961	448	3,286.970	116
1962	391	3,519.230	114
1963	367	3,621.748	112
1964	404	4,635.153	116
1965	354	5,156.690	126
1966	390	5,568.672	127
1967	388	6,160.177	133
1968	458	6,820.509	137
1969	463	9,983.776	144
1970	508	11,050.027	154

Leto	Količina v tonah	Vrednost v din	Število delavcev
1971	549	13,217.800	164
1972	561	15,249.366	171
1973	670	19,946.970	181
1974	771	29,120524	185
1975	746	38,063.282	192
1976	792	43,603.802	191
1977	938	55,533.458	212
1978	1046	70,719.151	222
1979	1035	85,937.817	219
1981	1072	131,648.000	220
1982	1028	172,360.000	220
1983	1045	242,208.000	220
1984	1095	363,833.000	216
1985	1150	399,400.00	216

Vir: Dokumentacija tiskarne.

Vse do leta 1956 je podjetje obratovalo s staro strojno opremo, ki je bila še iz stare tiskarne Merkur, vendar so jo obnavljali in dopolnjevali, da proizvodnja ni bila preveč ovirana. Tiskarna je bila izkoriščena, kolikor je to omogočala razpoložljiva delovna sila. Manjkalo je predvsem kvalificiranih delavcev vseh grafičnih poklicev. Pomanjkanje tiskarskih delavcev je bilo pereče vseh prvih deset let po vojni. Zelo velika ovira za boljšo proizvodnjo je bila velika fluktuacija delovne sile. Tiskarna se je trudila vsa ta leta, da bi z intenzivnejšim izobraževanjem novih strokovnih kadrov povečala proizvodnjo. To je uspelo šele po letu 1972, ko je tiskarna prehajala od klasičnega tiska na ofset tehniko.

To se je videlo iz porabe papirja. Leta 1964 je tiskarna porabila 420 ton papirja, od tega za izdelovanje obrazcev 220 ton, za časnike 80 ton, za knjižne tiske 70 ton, za revialni tisk 30 ton in za reklamni tisk 20 ton. V tiskarni je bilo takrat zaposlenih 136 tiskarskih delavcev. V naslednjih dvajsetih letih se je obseg proizvodnje povečal za dvainpolkrat. Spremenila se je tudi struktura proizvodnje. Od tiskarne tiskovin in obrazcev iz obdobja Planske komisije, ko je ta produkt predstavljal 52% proizvodnje, se je v osemdesetih letih ta delež zmanjšal na 24 do 26%. Predvsem se je povečal delež knjižnega in časopisnega tiska. Knjige so leta 1964

predstavljale samo 17% proizvodnje, leta 1985 pa 32%, tiskanje časopisov in revij se je povečalo od 26 na 33%. Število tiskarskih delavcev je naraščalo počasneje kot obseg proizvodnje in ni preseglo števila 220.

Tabela 3. Struktura tiskarskega produkta 1964–1985

Vrsta tiska	1964	1983	1985
Časopisi, revije	26%	32%	33%
Knjige	17%	32%	32%
Tiskovine	52%	24%	26%
Akcičenčni tisk	5%	12%	9%
Skupaj	100%	100%	100%

Vir: Dokumentacija tiskarne.

V sedemdesetih letih je tiskarna prevzemala tehnologijo ofset tiska. Leta 1972 so v proizvodni proces vključili ofset stroje Kors B2 in s tem začeli uvajati sodobnejšo ofset tehnologijo. Za hitrejši razvoj te tehnologije so maja 1977 nabavili dvobarvni ofset stroj Sormzs B1. Ob nabavi tega stroja se je pokazala potreba po nabavi fotostavka sistema Bobst. Vse hitrejši razvoj grafične tehnologije je narekoval potrebo po nabavi novega dvobarvnega ofset stroja B1 Spedmaster, ki je bil kupljen maja 1982. Leta 1986 je bil nabavljen še en dvobarvni ofset tiskalni stroj in fotostavek; ta investicija je bila v vrednosti skoraj milijon nemških mark. Uvoz strojne opreme so financirali z lastnimi sredstvi. Devizna sredstva so ustvarjali z izvozom storitev. Večji del izvoznih storitev so izvajali na podlagi dogovora z Mladinsko knjigo, del pa prek nemškega založnika. Izvoz na konvertibilno področje je bil predvsem zaradi ustvarjanja potrebnih deviznih sredstev za uvoz strojne opreme in je v osemdesetih letih bil v višini 20 milijonov deviznih dinarjev letno.

Ob praznovanju 30 letnice Tomšičeve tiskarne je direktor tiskarne Stane Krapeš ugotavljal: »... V tem obdobju pa smo imeli tudi precej organizacijskih težav in to predvsem zaradi nerazumevanja in vloge nove tehnologije v proizvodnem procesu. Zastarela miselnost pa je botrovala pri razvoju nove tehnologije, kar je imelo za posledico počasnejši razvoj. Nahajamo se v obdobju, ko

bo treba napeti vse proizvodne sile, da bi povečali izvoz na konvertibilna tržišča, če želimo, da bo razvoj podjetja šel naprej vsaj tako hitro kot v zadnjih 30 letih in če želimo v razširjeni reprodukciji kupovati najboljšo strojno opremo za proizvodnjo. Gospodarsko stanje je tako, da kdor ne bo izvažal, tudi ne bo imel možnosti porabe deviznih sredstev niti za osnovna sredstva niti za reprodukcijski material...« To je bilo obdobje zamujenih priložnosti. Medtem ko se je v začetku šestdesetih let tiskarstvo združevalo okrog treh časopisno založniških podjetij (Delo, Cankarjeva založba, Mladinska knjiga) in so svojo proizvodno dejavnost selili na nove lokacije za Bežigradom, je Tiskarna Tone Tomšič vztrajala kot samostojno tiskarsko podjetje na stari lokaciji v centru mesta ob vladni palači.

Ob koncu osemdesetih let so tiskarne uvajale računalniško stavljenje besedil, izdelavo barvnih tiskalnih predlog z analognimi skenerji, lasersko osvetljevalne enote, avtomatske in računalniško krmiljene knjigoveske linije, tudi digitalno tehniko. Po prehodu v tržno gospodarstvo in izgubi obvladljivega jugoslovanskega trga so se razmere v tiskarstvu zelo spremenile. Veliko tiskarskih podjetij je zašlo v krizo, deloma so propadla, deloma so jih prevzela druga podjetja. Tako se je zgodilo tudi s Tiskarno Tone Tomšič. Obdobje tranzicije po razpadu Jugoslavije jo je destabiliziralo, digitalizacije tiskarske tehnike ni preživela. Podjetje je imelo v lasti in posesti 3.450 kvadratnih metrov stavbnega zemljišča. Od tega je bilo 1500 metrov zazidanega zemljišča z vmesnim dvoriščem. Spredej je bila stavnica, strojnica, pisarne, stanovanje hišnika; zadaj so bila skladišča, garaža in rotacijska strojnica.¹⁸ Vrednost teh nepremičnin je bila zelo velika. Premoženje spremeniti v denar, če to prinaša več kot dejavnost podjetja, pa je logičen sklep vsakega podjetnika. Ko je vrednost teh nepremičnin v centru mesta ob vladni palači preseгла vrednost podjetja so se pričeli postopki stečaja in likvidacije tiskarskega podjetja.

Tiskarno Merkur je vodila uprava podjetja (ravna-

---

¹⁸ Katastrski načrt in drugi dokumenti iz mape Registracija podjetja, Dokumentacija Tiskarne.

telj in 4 faktorji);¹⁹ odločal je upravni svet, nadziral pa nadzorni svet; nad zakonitostjo je bdel vladni komisar, ki je zastopal tudi javni (državni) interes v družbi. Dividende in nagrade članom upravnega in nadzornega sveta ter ravnatelju so izplačevali iz sredstev čistega dobička in sicer v razmerju: 80% je šlo za izplačilo dividend (običajno so bile 5%), 10% je šlo za tantieme članov upravnega sveta, 2% za nagrade članov nadzornega sveta in še 3% za nagrado ravnatelju po službeni pogodbi; 5% čistega dobička je šlo v rezervni sklad. Če dobička ni bilo, se dividende niso izplačevale. Nagrade članom upravnega in nadzornega sveta ter nagrada ravnatelju so se izplačevale iz tekočih sredstev. V takem primeru so letne nagrade članom upravnega sveta znašale po 1000 din, članom nadzornega sveta po 600 din in ravnatelju razen mesečne plače po službeni pogodbi še 3000 din nagrade letno; sejnine so znašale po 200 din. Mesečna plača ravnatelja je znašala po službeni pogodbi 6000 din. Funkcijske nagrade pod italijansko okupacijo med drugo svetovno vojno so znašale po 700 lir za člane upravnega sveta, po 400 lir za člane nadzornega sveta in 2100 lir za ravnatelja po službeni pogodbi. Razen tega so prejeli še sejnine, ki so se od 76 lir zvišale na 100 lir. Izplačevanje dividend in letnih nagrad članom uprave po uvedbi ljudske oblasti ni bilo več. Ravnatelj pa je prejemal mesečno plačo tako kot vsi drugi zaposleni.

Delavci so bili plačani po kolektivni pogodbi, ki je bila sklenjena leta 1922. Po veliki tiskarski stavki, v kateri je stavkalo vse kvalificirano in pomožno tiskarsko delavstvo, je prišlo do združenja vsega grafičnega delavstva v Jugoslaviji. Stavka je bila od oktobra do decembra 1919. Decembra 1920 je bil združevalni kongres v Zagrebu. Konec oktobra 1921 se je v Zvezo grafičnih delavcev Jugoslavije vključilo tudi Društvo grafičnih delavcev Slovenije. Leta 1922 je bila sklenjena prva kolektivna pogodba z zvezo grafičnih podjetij in Zvezo grafičnih delavcev Jugoslavije. Ta kolektivna pogodba je bila večkrat podaljšana, a ni bila dobra. Leta 1935 je prišlo do velikega stavkovnega gibanja za sklenitev boljše ko-

---

¹⁹ Faktor je vodja oddelka v tiskarni.

lektivne pogodbe, ki je bila nato leta 1937 dopolnjena in je veljala do konca leta 1940.²⁰ Grafična industrija je izplačevala najvišje mezde. V povprečju so znašale 950 din mesečno in so bile za 52% nad povprečjem.²¹

V obdobju administrativnega socializma in v razmerah povojne obnove so bile plače delavcev in uslužbencev v državnih in v zasebnih podjetjih določene z uredbami in navodili glavnega odbora enotnih sindikatov v Sloveniji. Glavni odbor Enotne strokovne zveze delavcev in nameščencev je 24. avgusta 1945 tiskarni Merkur poslal Navodila za ureditev mezd in plač delavcev federalne enote Slovenije, ki so bili zaposleni v industriji, obrti in rudarstvu. Ta navodila so bila izdana na osnovi pooblastila ministra za industrijo in rudarstvo. Plače so bile določene v razponu od 7,50 do 16 din na uro v okviru 4 kvalifikacijskih kategorij.

Tabela 4. Urne plače po kategorijah leta 1945

Kategorija	Najnižja din	Najvišja din
I. vodje, specialisti	11 din	16
II. kvalificirani delavci	10 din	15 din
III. priučeni delavci	9 din	14 din
IV. pomožni delavci	7.50 din	12,50 din

Vir: Dokumentacija tiskarne.

Vodstvenim delavcem in specialistom se je urna postavka lahko zvišala na 17 din. Razdelitev delavcev v posamezne kategorije je moralo izvesti vodstvo podjetja v sporazumu s sindikalno organizacijo in obratnimi delavskimi zaupniki. Spore je reševal glavni odbor enotnih sindikatov. V tiskarni Merkur bilo zaposlenih 74 delavcev in sicer 20 nameščencev, 18 kvalificiranih delavcev, 16 priučenih in 20 pomožnih delavcev. Njihove mesečne plače so znašale od 1940 do 3492 din; mesečna plača ravnatelja je znašala 5200 din. V naslednjih letih so se plače le nekoliko zvišale. Z uredbo iz leta 1950 so bili delavci uvrščeni v 9 tarifnih razredov z

²⁰ Berčič, Slovensko tiskarstvo, str. 214–215.

²¹ France Kresal, Mezde in plače na Slovenskem od novele obrtnega reda 1885 do kolektivnih pogodb 1991. V: Prispevki za novejšo zgodovino, št. 1-2, 1995, str. 14.

mesečno plačo od 1800 do 3800 din. Pomožno tehnično osebje, strokovno in tehnično osebje ter nameščenci s srednjo, višjo in visoko izobrazbo so bili razvrščeni v 10 tarifnih razredov z mesečno plačo 2000 do 6000 din.²² Uvedene so bile tako imenovane obračunske plače, nato pa plače po učinku ali po času z dodatki na leta službe in težavnost dela. Višina sklada za plače ni bila odvisna od poslovnega uspeha podjetja. Finančna sredstva za plače so bila centralno določena in dodeljena. Uveljavil se je tudi sistem prejemkov v naravi, s točkami in boni. Ti so večkrat predstavljali nad polovico sklada za plače, pokrivali pa so jih iz centralnih državnih skladov.²³ Po uvedbi delavskega samoupravljanja so delovne organizacije same sprejemale tarifne pravilnike; sprva leta 1951, le začasne pravilnike o plačah. Po teh pravilnikih je bil zaslužek sestavljen iz stalne in gibljive plače, stalna plača pa iz osnovne in dopolnilne. Po zvezni uredbi o skupnem dohodku gospodarske organizacije iz začetka leta 1954 so sklad za plače še vedno določali centralni organi. Delovni kolektivi so imeli na področju sistema osebnih dohodkov zožene pravice. Tarifni pravilniki še vedno niso postali interno vprašanje delovnih organizacij. Pri njihovem sprejemanju je bilo potrebno soglasje družbene skupnosti in sindikata. Konec leta 1954 je bila sprejeta uredba, ki je določala delež dohodka, ki se je lahko razdelil na plače; ta delež je znašal do največ 65%.²⁴ Novi zakon o delovnih razmerjih iz leta 1961 je zavezoval delovne organizacije, da izdelajo svoje pravilnike o delitvi dohodka in osebnih dohodkov. Uprava Tomšičeve tiskarne je leta 1952 za plače porabila 28% dohodka, 1961 39%, v letih 1983 do 1985 pa od 27% do 31%.²⁵ Nov sistem je omogočal velike razlike osebnih dohodkov. Tako imenovana delavska ustavna dopolnila iz leta 1971 so določala, da delavec, ki ustvarja dohodek, odloča tudi o njegovi delitvi. V obdobju dogovorne ekonomije je delovna organizacija razporejala osebne dohodke v skladu s svojimi samoupravnimi splošnimi

---

²² Službene novine, Zakon o radnim odnosima, št. 53, 1957, str. 1044.

²³ Slovenija 1945–1975, Ljubljana, 1975, str. 33–34.

²⁴ Prav tam, str. 60.

²⁵ Izračunano na osnovi podatkov dobljenih iz Petit na petit.

akti, ki so morali biti usklajeni z družbenim dogovorom o skupnih osnovah in merilih za urejanje odnosov pri pridobivanju in delitvi dohodka.²⁶ Ker vsi metodološki in usmerjevalni ukrepi za urejanje osebnih dohodkov niso bili dovolj uspešni, je vlada z več zakoni omejila obseg sredstev za osebne dohodke, pa tudi višino osebnih dohodkov. Ker so nominalne plače zaradi inflacije tako hitro naraščale, jih nima smisla navajati z vsotami. Tako imenovana zamrznitev plač je trajala od oktobra 1987 do decembra 1988 in od decembra 1989 do julija 1990.²⁷ Plače so mesečno valorizirali za odstotek sprememb srednjega tečaja dinarja do nemške marke na dan izplačila plače. Razdelitev dobička po zaključnem računu za leto 1989 je bil delavcem izplačan v obliki delnic in obveznic. V prehodnem obdobju uvajanja tržnega gospodarstva, ki se je začelo z Zakonom o temeljnih pravicah iz delovnega razmerja z dne 6. oktobra 1989, so kolektivne pogodbe začele urejati plače in določati njihovo višino. Tudi v sistem kolektivnih pogodb je vlada posegala z intervencijskimi zakoni in omejevala pogodbeno določene plače.²⁸

---

²⁶ France Kresal, Osebni dohodek, Enciklopedija Slovenije, Ljubljana 1994, str. 185–186. Vladka Komel, Pregled zakonodaje na področju plač v Republiki Sloveniji od leta 1987 dalje, Elaborat Ministrstva za delo, rokopis.

²⁷ Uradni list SFRJ, 76/43, 15. 11. 1987. 87/43, 31. 12. 1987. 24/54, 27. 4. 1988. 31/54, 15. 5. 1988. 32/54, 18. 5. 1988. 87/54, 27. 12. 1989. 20/46, 13. 4. 1990. Uradni list SR Slovenije 87/45, 27. 12. 1989. 20/46, 13. 4. 1990.

²⁸ France Kresal, Mezde in plače na Slovenskem, str. 16–20.

Mitja Sunčič

Kdo je podjetnik?

*Težave pri določanju
podjetnikov v zgodovinskih
raziskavah*

Glavni namen pričujočega poglavja je podrobno prikazati in utemeljiti enega od možnih pristopov k zgodovinskemu raziskovanju podjetništva. Če želimo raziskovati podjetništvo, moramo najprej opredeliti kaj le-to sploh je, še pomembnejše pa je ugotoviti, kdo je bil podjetnik v določenem zgodovinskem prostoru in času. Naša opredelitev podjetnika izhaja iz položajne definicije, ki podjetnika vidi v nosilcu položaja z najvišjo formalno avtoriteto znotraj podjetja. Položaje z najvišjo formalno avtoriteto je določala trgovinska zakonodaja. Na njeni podlagi nameravamo pokazati, komu je bil v obdobju od druge polovice 19. stoletja do začetka druge svetovne vojne priznan ta položaj v različnih vrstah podjetij. Obdobje smo izbrali zato, ker ga odlikujeta ustaljenost ter zaokroženost pravnih okvirov, v katerih je potekala podjetniška dejavnost.

V prvem delu problematiziramo definicijo podjetnika v zgodovinskem raziskovanju, v drugem delu pa poskušamo dokazati pravilnost položajne definicije podjetnika.

Koncepta podjetništva in podjetnika sta produkta modernega sveta, prepojenega z razsvetljenskimi idejami, sveta, v katerem so neprestane spremembe postale norma, kjer je napredek (tehnični, družbeni in gospodarski) vrednota in v katerem prevladuje ideal liberalnega individualizma. Antika in srednji vek nista poznala koncepta podjetnika, enakega današnjemu. Šele agrarna in industrijska revolucija 18. in 19. stoletja je prinesla njegovo sodobno večplastno podobo. Podjetniki so,

v naglo razvijajočih se deželah zahodnega kapitalizma, predstavljali nov družbeni pojav 19. stoletja.¹

Pojav podjetniškega duha v času industrijske revolucije je prepoznal tudi Kulišer: "Izoblikovala se je nova gospodarska morala, ki je začela boj zoper stare šege in navade, zoper zakonodajo, prežeto z duhom izključnih privilegijev in drobnjakarskih predpisov, zoper stari cehovski red in cehovskega duha. Nova, na načelih gospodarskega racionalizma in svobodne konkurence zgrajena podjetnost je pomenila prehod v 19. stoletje, v obdobje svobodne trgovine."²

***

V nadaljevanju bomo večkrat zasledili pojma podjetništvo in podjetnik. Da bi se ognili nejasnostim, že na začetku povejmo, da podjetništvo razumemo kot dejavnost posameznika ali skupine posameznikov, vključujočo integrirano sosledje odločitev, ki ima namen začeti, vzdrževati in širiti k zaslužku usmerjeno poslovno enoto. Cilj podjetniške dejavnosti je producirati in distribuirati ekonomske dobrine z namenom ustvarjati dobiček. Produkcija in distribucija dobrin potekata v interakciji z okoljem.³ Podjetnika pa pojmujeemo kot posameznika, ki opravlja podjetniško dejavnost na položaju z največjo formalno avtoriteto v podjetju.

Vendar enotna definicija podjetnika ne obstaja. Lahko bi celo rekli, da sta ravno številčnost in raznolikost definicij pomembni značilnosti znanstvene literature, ki se ukvarja s to temo. Ne le da se večja raznolikost definicij, temveč raste tudi njihova kompleksnost, kar onemogoča oblikovanje enotne definicije.⁴ Tovrstna

---

¹ Martin Ricketts, *Theories of Entrepreneurship: Historical Development and Critical Assessments*. V: Mark Casson, Bernard Yeung, Anuradha Basu, Nigel Wadson (ed.), *The Oxford Handbook of Entrepreneurship*, Oxford, 2006, str. 34, 37–38.

² Josif Kulišer, *Splošna gospodarska zgodovina srednjega in novega veka*, II. knjiga, Ljubljana, 1959, str. 140.

³ Definicijo podjetništva smo prevzeli od Arthurja Cola, jo deloma skrajšali ter ponostavili. Glej: Arthur H. Cole, *Entrepreneurship and Entrepreneurial History*. V: *Change and the Entrepreneur: Postulates and Patterns for Entrepreneurial History*, Cambridge, 1949, str. 88. Definicija se ponovi v Colovi knjigi *Business Enterprise in its Social Setting*, Cambridge, 1959, str. 7.

⁴ Thomas Falcone, *Entrepreneurship: A Diverse Concept In a Diverse World*, pripevek na konferenci *Entrepreneurship in a Diverse World*, ki je potekala od 13.

raznolikost je za raziskovalca, postavljenega pred konkretni zgodovinski problem, moteča in otežuje raziskovalno delo.

Podjetniško dejavnost smo opredelili že zgoraj, sedaj pa se bomo posvetili še problemu prepoznavanja in določanja podjetnika. Primorani smo najti definicijo, ki nam bo olajšala raziskovalno delo in nas pripeljala do uporabnih in zgodovinsko pravih rezultatov. Definicija mora biti "splošno veljavna, teoretično relevantna in uporabna".⁵

Zgodovinar Hans-Jürgen Teuteberg je razlikoval tri temeljne skupine definicij. Prva skupina opredelitev se ukvarja z ekonomsko funkcijo podjetnika v podjetju ali v celotni družbi. Kot najbolj značilno za to skupino je navedel definicijo Josepha Aloisa Schumpetra, ki podjetnika razume kot subjekt, ki uveljavlja nove kombinacije obstoječih gospodarskih možnosti. Podjetnik ima funkcijo inovatorja, ki vpeljuje nove izdelke, izkorišča nove surovine, uporablja inovacije pri prodaji, racionalizira proizvodnjo, uvaja nove stroje ter tehnološke postopke itd. Drugi sklop definicij kot osrednjo podjetnikovo dejavnost poudarja sprejemanje strateških odločitev, ki usmerjajo delovanje podjetja. Podjetnik s sprejemanjem odločitev opravlja podjetniško funkcijo. Definicije iz te skupine imenujemo funkcionalne. Tretja skupina definicij izhaja iz hierarhične sestave podjetja in podjetnika vidi v osebi, ki v podjetju zaseda položaj (pozicijo) z največjo formalno avtoriteto. Tovrstne definicije imenujemo položajne.⁶

Do podobnih sklepov kot Teuteberg je prišel Avstrijec Gerhard K. Riemer, ki je razlikoval med tradicionalnim pojmom podjetnika, razširjenim pred drugo svetovno vojno, in sodobnim pojmom, ki se je začel uveljavljati po drugi svetovni vojni. Temeljna značilnost tradicionalnega pojmovanja podjetništva je bila obrav-

---

do 16. januarja, objavljen na spletni strani: <http://www.sbaer.uca.edu/research/sbi/2005/pdf/papers/21.pdf>, (4. 3. 2008). Avtor je v svojem referatu zbral 17 primerov definicij podjetništva, segajočih od 18. do konca 20. stoletja.

⁵ Benno Biermann, *Die Soziale Struktur der Unternehmerschaft*, Stuttgart, 1971, str. 9.

⁶ Hans-Jürgen Teuteberg, *Westfälische Textilunternehmer in der Industrialisierung. Sozialer Status und betriebliches Verhalten im 19. Jahrhundert*, Dortmund, 1980, str. 5–6.

navanje podjetnika kot lastnika produkcijskih sredstev, kot delodajalca z izključno pravico ukazovanja, v čigar odločitve se ni smel nihče vmešavati, ki pa je zato nosil tudi vse tveganje. Sodobno pojmovanje podjetnika je nastopilo po drugi svetovni vojni. Pri preučevanju sodobne literature je Riemer ugotovil tri temeljne prvine sodobnega pojmovanja: prvi dejavnik je dejavnik odločanja. Podjetnik je torej oseba, ki v podjetju sprejema temeljne odločitve. Dejavnik odločanja izvira iz funkcionalne definicije podjetništva. Drugi dejavnik je tveganje, ki le redko najde pot v opredelitve podjetništva. Tretji dejavnik je lastništvo, ki predstavlja temeljni kamen tradicionalnega pojmovanja podjetništva in se uporablja tudi v sodobni literaturi, čeprav ga mnogi raziskovalci zavračajo kot zastarelega in preozkega. Razen tega je naletel Riemer pri posameznih avtorjih ali skupinah avtorjev na naslednje dejavnike, ki lahko določajo podjetnika: dejavnik aktivnosti, ki kot podjetnika pojmuje le onega, ki dejansko izvaja dodeljene mu funkcije, položajni dejavnik, ki kot podjetnika opredeljuje le osebo, ki ima formalno najvišji položaj v podjetju, pravni dejavnik, ki vidi podjetnika v človeku, ki mu je zakonsko dodeljena podjetniška funkcija, ter najbolj subjektivni dejavnik med naštetimi, družbenopolitični oz. socialni dejavnik, ki podjetnike išče med onimi, ki jih kot take vidi(jo) družba oz. sodelavci. Iz zbranih spoznanj je Riemerju uspelo oblikovati lastno funkcionalno definicijo, ki se glasi: Podjetnik je oseba dejavna na gospodarskem področju, ki na podlagi dodeljenih ji kompetenc v dobro podjetja sprejema temeljne dispozicije in odločitve, za katere prevzema vso odgovornost. Pravica do sprejemanja odločitev lahko temelji na lastništvu podjetja ali na sporazumni dodelitvi le-te.⁷

Ekonomist Mark Casson razlikuje med dvema osnovnima pristopoma k definiciji podjetnika: med funkcionalnim ter indikativnim pristopom. Funkcionalni pristop opredeli določeno funkcijo in za podjetnika razglasi vsakega, ki jo opravlja. Indikativni pristop pa

---

⁷ Gerhard K. Riemer, Vom "traditionellen Unternehmerbegriff" zu den "unternehmerisch Tätigen" V: A. Brusatti (Hrsg.), Wandel des Unternehmerbegriffes, Wien, 1977, str. 24–27.

pada značilnosti, po katerih lahko podjetnika prepoznamo. "V nasprotju s funkcionalno definicijo, ki je lahko zelo abstraktna, je indikativna definicija zelo prizemljena. Podjetnika opredeli glede na njegov pravni status, pogodbeni razmerja z družabniki, položaj v družbi itd."⁸ Položajno definicijo lahko uvrstimo v skupino indikativnih definicij. Casson trdi, da ekonomski teoretiki večinoma posegajo po funkcionalni definiciji, medtem ko gospodarski zgodovinarji po navadi uporabljajo indikativno definicijo, in meni, da je to popolnoma pravilno.⁹

V nadaljevanju si bomo podrobneje ogledali funkcionalno in položajno definicijo podjetnika.

***

Za očeta funkcionalne opredelitve velja Joseph Schumpeter. Njegovo definicijo štejejo za "skrajno funkcionalno".¹⁰ Naslonil se je na Johna Milla in J. B. Saya, ki sta opozorila na podjetnikovo usmerjevalno in organizacijsko funkcijo v produkcijskem procesu. Vlogo podjetnika v organizaciji produkcijskega procesa je podrobneje razčlenil in začel razlikovati menedžersko in podjetniško funkcijo. Za menedžerja je značilno, da opravlja naloge, katerih namen je kombiniranje in preoblikovanje že obstoječih dejavnikov v izdelke. Menedžerska funkcija je organizacija produkcije. Kaj pa je potemtakem funkcija, ki podjetnika razlikuje od menedžerja? To razločevalno funkcijo podjetnika je Schumpeter videl v inovaciji. Podjetnik uveljavlja nove kombinacije obstoječih gospodarskih možnosti. Zanj je potemtakem značilna dejavnost, ki ni del vsakdanje poslovne rutine. Vendar pa je Schumpeter sam priznal, da je v praksi zelo težko strogo ločiti podjetnika od menedžerja, saj lahko posameznik opravlja obe funkciji hkrati. Razlikovanje med menedžersko in podjetniško funkcijo je uporabno predvsem v teoriji. Poleg ločevanja menedžerske in podjetniške funkcije se je Schumpeter potegoval tudi

---

⁸ Mark Casson, *The Entrepreneur. An Economic Theory*, Second Edition, Cheltenham – Northampton, 2004, str. 19.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Toni Pierenkemper, *Die westfälischen Schwerindustriellen 1852–1913*, Göttingen, 1979, str. 19.

za strogo razmejitve kapitalistične in podjetniške funkcije. Za zgodovinarja predstavlja problem zlasti abstraktnost Schumpetrove opredelitve. Menil je, da ni nujno, da bi bila podjetniška funkcija utelešena v fizični osebi. Njene nosilke so lahko tudi organizacije in institucije.¹¹ Zdaj vidimo, zakaj Schumpetrovo definicijo podjetnika razumemo kot skrajno funkcionalno. Podjetnik ni več oseba iz mesa in krvi, ampak abstrahira v golega nosilca podjetniške funkcije. Kot pravi sam Schumpeter: “/.../ kadar govorimo o podjetniku, ne mislimo na fizično osebo, ampak veliko bolj na funkcijo /.../”.¹²

Schumpetrov sodelavec na Harvardskem centru za raziskovanje podjetniške zgodovine Fritz Redlich je prevzel zgornjo definicijo, jo postavil na trdna tla ter na njeni podlagi razvil lastno, za empirično raziskovanje primernejšo definicijo podjetnika. Pri Redlichu je kot osrednji dejavnik, ki opredeljuje podjetnika, v ospredje stopilo odločanje v podjetju. Podjetnik je tisti, ki sprejema bistvene, t. i. strateške odločitve. Določa poslovne cilje podjetja, njegovo strukturo in položaj na trgu. Vzporedno s strateškimi obstajajo taktične odločitve, ki imajo nalogo uresničevanja strateških odločitev v praksi. Schumpetrov vpliv se kaže v pojmovanju podjetnika kot organizatorja produkcije ter v razlikovanju med strateškimi in taktičnimi odločitvami, v katerem se zrcali Schumpetrova ločitev podjetniške in menedžerske funkcije. Po Schumpetrovem vzoru je Redlich ločil podjetnika od kapitalista, ki sicer prispeva kapital in s tem tvega, vendar ni nujno, da sprejema strateške odločitve. Kot primer navaja predsednika upravnega sveta delniške družbe, ki ne poseduje niti ene delnice svojega delodajalca, pa kljub temu sprejema strateške odločitve. Last kapitala in podjetništvo potemtakem nista nujno povezana. Redlich je subjekte, udeležene pri podjetju, razdelil na lastnike kapitala, podjetnike in podrejeno vodilno osebje (ravnatelje, direktorje, delovodje ipd.).¹³ Se-

---

¹¹ Joseph A. Schumpeter, *Economic Theory and Entrepreneurial History. V: Change and the Entrepreneur: Postulates and Patterns for Entrepreneurial History*, Cambridge, 1949, str. 66–72.

¹² Prav tam, str. 80.

¹³ Hartmut Berghoff, *Moderne Unternehmensgeschichte*, Paderborn – München – Wien – Zürich, 2004, str. 40–41.

veda takšna stroga delitev velja le za večja podjetja, praviloma organizirana kot delniške družbe, medtem ko so pri majhnih in srednjih podjetjih v večini primerov vse tri funkcije združene v eni osebi ali manjši skupini oseb.

Nemški zgodovinar Jürgen Kocka se je naslonil na Redlichovo opredelitev in razlikoval podjetniško, menedžersko ter kapitalistično funkcijo. Kot glavni strateški odločitvi navaja odločitvi glede profitabilnosti ter rentabilnosti podjetja. Sem spadajo odločitve o mobilizaciji in kombinaciji produkcijskih dejavnikov, o investicijah in imenovanju vodilnih zaposlenih (ravnatelji, direktorji ipd.). Taktične odločitve se pri Kocki nanašajo zlasti na urejanje notranje strukture podjetja in na nadzor dejavnosti, ki se v njem odvijajo. Menedžerske funkcije so: skrb za smotno organizacijo podjetja, zadostno notranjo koordinacijo, pretok informacij, organizacijo hierarhične strukture in nadzor zaposlenih v podjetju.¹⁴

Redlich in Kocka ne vidita razlike med podjetnikom in menedžerjem v tem, da je prvi lastnik podjetja, drugi pa le uslužbenec, temveč v njuni funkciji v podjetju, funkciji, ki je odvisna od vrste odločitev, ki jih sprejemata.

Med funkcionalne prišteva svojo opredelitev podjetnika tudi ekonomist Mark Casson, ki danes velja za enega izmed najpomembnejših in najvplivnejših raziskovalcev na tem področju. Tudi Casson postavlja proces odločanja v središče podjetnikovega delovanja. Podjetnika opredeljuje kot nekoga, ki se specializira za sprejemanje samostojnih odločitev v zvezi s koordinacijo pičlih virov.¹⁵ Še več, podjetnika vidi kot specialista za odločanje, ki ima pred nestrokovnjaki prednost, da razpolaga z boljšimi informacijami oz. jih zna bolje interpretirati.¹⁶ Glavna podjetnikova funkcija je torej sprejemanje odločitev v negotovih pogojih.¹⁷ Leta 2006

---

¹⁴ Jürgen Kocka, *Unternehmer in der deutschen Industrialisierung*, Göttingen, 1975, str. 14–15.

¹⁵ "... an entrepreneur is someone who specializes in taking judgmental decisions about the coordination of scarce resources." Mark Casson, *The Entrepreneur*, str. 20.

¹⁶ Berghoff, *Moderne Unternehmensgeschichte*, str. 39.

¹⁷ Mark Casson, Andrew Godley, *Entrepreneurship and Historical Explanation*. V: Youssef Cassis, Ioanna Pepelasis Minoglou (ed.), *Entrepreneurship in Theory and History*, New York, 2005, str. 26.

je podjetnika opredelil takole: "Podjetniki se specializirajo za sprejemanje težkih in zapletenih odločitev, za katere drugi ljudje nočejo sprejeti odgovornosti."¹⁸ Vpliv Cassonove definicije na sodobne raziskovalce podjetništva se kaže v njeni razširjenosti in priljubljenosti.

Funkcionalna definicija nam, če jo hočemo uporabiti pri raziskovanju konkretne zgodovinske situacije, povzroča precej težav. Za njeno pravilno uporabo bi morali raziskati vsako podjetje posebej in ugotoviti, kdo je v njem dejansko sprejemal strateške odločitve, ter z raziskavo obnašanja podjetja na trgu ugotoviti, ali so bile odločitve res strateške. Vendar pa to ni mogoče, ker večina tovrstnih podatkov manjka. Težavo predstavlja tudi prepoznavanje in razlikovanje strateških ter taktičnih odločitev. Poleg tega lahko domnevamo, da so se v vsakdanjem življenju posamezniki, označeni za podjetnike v funkcionalnem in v položajnem smislu, v veliki meri prekrivali. Pri uporabi funkcionalne definicije v raziskovanju se pogosto pojavi težava, da avtorji trdijo, da se ravna po funkcionalni definiciji, ko v resnici uporabljajo položajno definicijo, saj, ne da bi to dokazali, domnevajo, da osebe, ki zavzemajo v hierarhiji podjetja položaj z najvišjo formalno avtoriteto, sprejemajo tudi strateške odločitve.¹⁹

***

Po našem mnenju je za zgodovinsko raziskovanje podjetništva najprimernejša položajna definicija, ki podjetnika vidi v osebi, ki v podjetju zaseda položaj z največjo formalno avtoriteto, tj. v osebi, ki je na vrhu hierarhične strukture podjetja. Ta definicija kot kriterij za določanje podjetnika ne uporablja funkcije, ki jo nekdo v podjetju opravlja, temveč njegovo pozicijo oz. položaj v podjetju. Položajna definicija ima dve pomembni prednosti: lahko jo je operacionalizirati, ker je tako definirane podjetnike zelo lahko prepoznati, saj je iz same ureditve podjetja oz. pravnih predpisov, ki urejajo

---

¹⁸ Mark Casson, Introduction. V: Mark Casson, Bernard Yeung, Anarudha Basu, Nigel Wadson (ed.), *The Oxford Handbook of Entrepreneurship*, Oxford, 2006, str. 1.

¹⁹ Pierenkemper, *Die westfälischen Schwerindustriellen*, str. 13–14, 20.

strukturo podjetja, razvidno, kdo so osebe, ki jih bomo obravnavali kot podjetnike. Obenem pa omogoča tudi lažje raziskovanje podjetniškega delovanja obravnavanih oseb.²⁰

Položajno definicijo podjetnika smo povzeli po sociologu Benu Biermannu, ki jo je uporabil pri raziskavi podjetnikov v sodobni nemški družbi. Biermann je iskal definicijo podjetnika, ki bi bila občeveljavna, teoretično relevantna in zlasti uporabna pri empiričnem raziskovanju. Zaradi tega je zavrnil funkcionalno definicijo podjetnika ter prevzel položajno, ki se glasi: "Podjetnik je oseba, ki v podjetju zaseda položaj z največjo formalno avtoriteto."²¹ Položajna definicija se opira na formalno strukturo avtoritete znotraj podjetja, določeno s pravnimi predpisi. Družabnik v družbi z omejeno zavezo ali član nadzornega sveta delniške družbe imata lahko precejšen vpliv na vodenje podjetja, vendar ta vpliv ni formalen, tj. zakonsko ali pogodbeno podprt. Podjetnik je tisti, ki mu veljavna zakonodaja in družbena pogodba podelujeta pravico do vodenja podjetja. Iz tega sledi, da so podjetniki pri delniških družbah člani upravnega sveta, pri družbah z omejeno zavezo poslovodje, pri posamičnih podjetjih lastniki, pri javnih družbah pa družabniki, udeleženi pri vodenju podjetja.²²

Kot smo omenili že v poglavju o funkcionalni definiciji podjetnika, lahko s precejšnjo gotovostjo domnevamo, da so se v praksi osebe, ki so bile podjetniki v položajnem smislu, in osebe, ki so bile podjetniki v funkcionalnem smislu, v veliki meri prekrivale. Na primeru Kranjske industrijske družbe bomo videli tovrstno prekrivanje položajne in funkcionalne definicije v praksi. Kranjska industrijska družba je po uspešnem začetku v sedemdesetih letih 19. stoletja zašla v finančno krizo. Glavni vzrok za slab poslovni uspeh je tičal v tehnični zaostalosti gorenjskih fužin. Jeseniška železarna je še vedno uporabljala oglje, medtem ko so njeni konkurenti že uvedli nove postopke, ki so jim omogočili cenejšo proizvodnjo. Tako se je bil upravni odbor Kranjske in-

---

²⁰ Prav tam, str. 24.

²¹ Biermann, Die Soziale Struktur, str. 9–10.

²² Prav tam, str. 10–11.

dustrijske družbe, če je hotel, da se družba obdrži na trgu, prisiljen odločiti za uvedbo tehničnih inovacij in je leta 1888 sklenil izgradnjo dveh bazičnih martinovih peči, uvedbo pridobivanja jekla s pretapljanjem starega železa ter izgradnjo elektrarne z izrabo vodne sile.²³

Na tem primeru vidimo, kako so člani upravnega odbora, torej podjetniki v položajnem smislu, sprejeli strateško odločitev, s čimer so opravljali podjetniške funkcije. Brez preučevanja poslovanja posamezne delniške družbe ne moremo soditi, ali so člani upravnega odbora opravljali podjetniško funkcijo ali ne, je pa upravni odbor, in posledično njegovi člani, imel formalno dodeljeno pravico do vodenja poslov v podjetju, tj. do sprejemanja strateških odločitev. Zdrav razum nam zato govori v prid domneve, da so se dejavnosti položajno in funkcionalno opredeljenih podjetnikov pogosto prekrivale.

***

Pri opredelitvi podjetniške dejavnosti smo zapisali, da je njena poglobljena značilnost ustanoviti, vzdrževati in širiti k zaslužku usmerjeno poslovno enoto. Podjetnik kot nosilec te dejavnosti torej ne more delovati zunaj okvira organizacije. Poslovnim enotam oz. enotam ekonomske organizacije pravimo podjetja. Podjetje podjetniku ali skupini podjetnikov omogoča produkcijo in distribucijo ekonomskih dobrin z namenom ustvarjanja dobička.

Ogledali si bomo najpomembnejše in najbolj razširjene oblike podjetij od druge polovice 19. stoletja do začetka druge svetovne vojne, za vsako organizacijsko obliko pa še primer konkretne firme, ki se je registrirala pri trgovinskem sodišču v Ljubljani. Podjetje je v tem obdobju predstavljalo osnovno enoto kapitalističnega gospodarstva. Temeljna vira za raziskovanje organizacijskih oblik podjetij sta trgovinska zakona iz let 1862 ter 1937. Videli bomo, da se pravni predpisi, ki so urejali ustroj poslovnih enot, skoraj niso spreminjali. S pregledom zakonodaje, ki je določala, kdo je v podjetjih

---

²³ Vlado Valencič, Delniške družbe na Kranjskem. V: Zbornik ob devetdesetletnici arhiva, Ljubljana, 1988, str. 54.

zasedal položaj z najvišjo formalno avtoriteto, imamo namen utemeljiti in dokazati položajno definicijo podjetnika. Vrhovni položaj v podjetju je lahko zasedal eden ali skupina podjetnikov, zakon pa ga je opredeljeval s pravico do vodenja poslov.

***

Avstrijski trgovinski zakon iz leta 1862 je v osnovi razlikoval med podjetji posameznih fizičnih oseb in trgovinskimi družbami.²⁴ Uredbe glede posamičnih firm so precej skope in določajo le, da je moralo biti ime podjetja istovetno z imenom njegovega lastnika, ki je bil tudi njegov pravni zastopnik. Podjetnik, ki je firmo vodil sam, brez družabnikov, ali le s tihimi družabniki, je podjetje moral poimenovati s svojim priimkom, z dodatnoma imena ali brez njega. V naziv lastnik ni smel vključevati dostavkov, ki so nakazovali na družabništvo (npr. & co.), lahko pa je vključil dostavke, ki so dodatno pojasnjevali lastnikovo osebo ali posel, ki ga je opravljal.²⁵ Jugoslovanski trgovinski zakon iz leta 1937 ni prinesel nobenih bistvenih sprememb. Iz položajne definicije sledi, da je bil podjetnik pri podjetjih posamičnih fizičnih oseb njegov lastnik.

PRIMER: V Londonu rojeni²⁶ podjetnik Charles Moline, brat Davida Molina, dejavnega v upravi ljubljanske predilnice in tkalnice,²⁷ je leta 1885 na trgovinsko sodišče v Ljubljani poslal prošnjo za vpis tovarne lepenke, stoječe v tržiški okolici, »Charles Moline, holzdeckelfabrik ob Neumarkt!«, v trgovinski register. Podjetje je moral vpisati, ker je na leto plačeval 56 goldinarjev pridobnine. Po Molinovi smrti je podjetje leta 1930 prevzel njegov nečak²⁸ Ernest Schallgruber.²⁹

---

²⁴ Nina Zupancič Pušavec, *Oblike organiziranja gospodarstva na Slovenskem od 1918 do 1941*, Ljubljana, 2003, str. 37.

²⁵ Gesetz vom 17. December 1862, Reichsgesetzblatt für das Kaiserthum Österreich (v nadaljevanju RGrBl), Jahrgang 1863, str. 16.

²⁶ Iz mrliškega lista Charlesa Molina izvemo, da se je rodil 25. 1. 1852 v Londonu in umrl 15. 8. 1930 v Slapu pri Trziču. ZAL, LJU 88, Posam I, št. 242.

²⁷ Rudolf Andrejka, *Najstarejše ljubljanske industrije*. V: *Kronika slovenskih mest*, št. 3, 1934, str. 186.

²⁸ Prav tam.

²⁹ ZAL LJU 88, Posam I, št. 242.

Prve v skupini trgovinskih družb so javne trgovske družbe. Avstrijski trgovinski zakon iz leta 1862 je javno trgovsko družbo opredelil kot družbo, pri kateri sta najmanj dve osebi opravljali posel v okviru skupne firme in udeležba pri nobenem družabniku ni bila omejena le na premoženjski vložek. Zakon iz leta 1937 je dodal še, da je vsak družabnik družbinim upnikom odgovarjal z vsem svojim premoženjem.³⁰ Družabniki so morali medsebojne odnose uravnnavati z družbeno pogodbo, ki je urejala tudi vodenje poslov v podjetju. Zakon je dopuščal možnost, da je družbena pogodba navedla posamezne družabnike, ki so imeli v podjetju poslovodno funkcijo, pri tem pa iz poslovanja izključila vse druge družabnike, ki jim ta funkcija ni bila podeljena. Poslovodja je moral biti najmanj eden. Poslovodje so imeli pravico, da so ne glede na ugovore preostalih družabnikov vodili vse za delovanje podjetja potrebne posle. Če v družbeni pogodbi niso bila navedena imena poslovodij, so imeli vsi družabniki enako pravico do vodenja poslov. Za sprejemanje odločitev je bilo potrebno njihovo soglasje. Če tega ni bilo, je morala odločitev izostati. Vsak družabnik se je lahko, četudi ni bil udeležen pri vodenju podjetja, vedno osebno prepričal o finančnem stanju. Kadar koli se je lahko oglasil na sedežu podjetja ter si ogledal trgovske knjige in dokumentacijo družbe in si iz njih napravil bilanco za lastne potrebe.³¹ Pri javnih trgovskih družbah kot podjetniki v poštev pridejo družabniki, ki so po določenih družbene pogodbe vodili posle v podjetju.

PRIMER: Ljubljanski trgovec s papirjem in pisarniškimi potrebščinami Albert Zeschko je leta 1911 od podjetja Mayer & co. kupil tovarno papirnatih vrečic v Ljubljani in jo v trgovinski register vpisal kot posamično firmo »A. Zeschko, Papier- Schreib- und Zeichenmaterialienhandel und fabriksmässige Erzeugung von Papiersäcken und Düten«, ki se je v slovenščini glasila: »Prot.

³⁰ Trgovinski zakon za Kraljevino Jugoslavijo, Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 93. kos, 20. 11. 1937, str. 848.

³¹ Gesetz vom 17. December 1862, str. 28–32. Trgovinski zakon za kraljevino Jugoslavijo, str. 849–851.

tvrdka A. Zeschko, trg. s papirjem in pisalnimi potrebščinami in tovarna papirnatih vrečic».

V jeseni svojega življenja, leta 1930, tri leta pred smrtjo, je, star 82 let, za javnega družabnika v podjetje vzel svojega sina dr. Erika Zeschka, knjigovodjo v Ljubljani. Javna družba je nastala 1. septembra 1930 na podlagi družbene pogodbe, ki sta jo oče in sin podpisala 27. julija 1930. Albert Zeschko je v družbo vložil 1.200.000 dinarjev, Erik pa je sodeloval s simbolično vsoto 10.000 dinarjev. Družbena pogodba je določala, da sta pri vodenju podjetja enakopravno sodelovala oče in sin. Po smrti Alberta Zeschka, 15. decembra 1933, je podjetje zopet dobilo enega lastnika, dr. Erika Zeschka.³² V tem primeru je imela ustanovitev javne družbe v prvi vrsti nalogo nebolečega in gladkega prehoda uspešnega podjetja iz očetovih v sinove roke.

***

Komanditna družba je bila družba, pri kateri se je eden ali več družabnikov udeleževalo le s kapitalskim deležem. Tem se je reklo komanditisti, drugi družabniki pa so za svojo udeležbo pri podjetju osebno jamčili. Zakon iz leta 1937 je razlikoval med komanditisti, katerih odgovornost do družbinih upnikov je bila omejena z njihovim kapitalskim deležem, medtem ko so drugi družabniki odgovarjali z vsem svojim premoženjem. Posle v podjetju so vodili osebno odgovorni družabniki, komanditisti pa do vodenja podjetja niso bili niti obvezani niti za to niso imeli pravice. Poleg tega niso smeli ugovarjati proti načinu vodenja podjetja. Vendar pa so imeli komanditisti pravico do pisnih poročil o letni bilanci podjetja, če so jih zahtevali. Njihovo ustreznost so lahko preverili s pomočjo poslovnih knjig in dokumentov.³³ Iz povedanega ni dvoma, da so podjetniški položaj pri komanditnih družbah zasedali osebno odgovorni družabniki.

Trgovinski zakon iz leta 1862 je predvideval tudi

³² ZAL LJU 88, A VII, št. 28.

³³ Gesetz vom 17. December 1862, str. 40–41. Trgovinski zakon za kraljevino Jugoslavijo, str. 855–856.

komanditne družbe na delnice, vendar pa je morala biti ta organizacijska oblika vsaj na našem prostoru zelo redka, saj nanjo pri raziskovanju podjetništva nismo našli. Verjetno zato trgovinski zakon iz leta 1937 te vrste podjetij ni več poznal.

PRIMER: Tovarno »K. k. priv. Kaltenbrunner Farbholz – Fabrik« (C. kr. privilegirana tovarna barvnega lesa v Studencu), v trgovinski register vpisano leta 1870 kot posamično firmo,³⁴ do leta 1875 v rokah Fidelisa Terpinca in nato njegove vdove Josipine, je po njeni smrti, leta 1885, dobil v last Terpinčev zet Ivan Baumgartner po poreklu iz ugledne ljubljanske trgovske rodbine.³⁵ Tovarno je do leta 1897 vodil sam, nato pa se je odločil, da bo podjetje spremenil v komanditno družbo. Kot razlog za svojo odločitev je v dopisu na ljubljansko trgovinsko sodišče navedel željo po razširitvi na proizvodnjo strojil. Ustanovitvi komanditne družbe je torej botrovala potreba po kapitalu za razvejenje produkcije. Družba je začela obstajati 1. januarja 1897, njen naziv pa se je glasil »K. k. Kaltenbrunner Farb- und Gerbstoffefabrik Fidelis Terpinz Nachfolger« (C. kr. tovarna barvil in strojil, nasledniki Fidelisa Terpinca v Studencu). Družbeno pogodbo so nasledniki sestavili 30. septembra 1897. Leta je omejila obstoj družbe na deset let. Javna družabnika sta bila Ivan Baumgartner ter Pavel Zeschko,³⁶ oba iz Ljubljane. Vložek vsakega je znašal 60.000 goldinarjev. Komanditisti pa so bili: grofica Jožefina Wenckheim, rojena Baumgartner, veleposestnica na Dunaju, Mary Baumgartner, veleposestnica in soproga c.-kr. vicekonzula v Aleksandriji, stanujoča ravno tako na Dunaju, obe z vložkom v višini 30.000 goldinarjev, ter Jože Pleiweis iz Ljubljane, prokurist tovarne v Studencu vse od leta 1882, ko je ta prešla v last Ivana Baumgartnerja,³⁷ z

³⁴ ZAL LJU 88, register posameznih firm, knjiga 1.

³⁵ Rudolf Andrejka, Fidelis Terpinca. V: Kronika slovenskih mest, št. 2, 1934, str. 119.

³⁶ Sorodstvene vezi Pavla Zeschka s Terpinčevim dolgoletnim poslovnim partnerjem Valentinom Zeschkom nismo uspeli ugotoviti, če je le-ta seveda obstajala. Pregled indeksa popisa prebivalstva Ljubljane iz leta 1869 nam pove, da Pavel ni bil eden izmed trinajstih otrok Valentina Zeschka, obenem pa iz njegove domovnice izvemo, da se je rodil v Zagrebu l. 1865. ZAL, LJU 504, mesto Ljubljana, statistični popisi, Indeks popisa prebivalstva 1869 in ZAL LJU 500, zglaševalne pole, t.e. 31.

³⁷ ZAL LJU 88, register posameznih firm, knjiga 1.

vložkom 20.000 goldinarjev. Pri komanditni družbi je šlo v osnovi za družinsko podjetje, saj sta bili Jožefina in Mary oz. Marija Baumgartner hčeri Ivana Baumgartnerja in Terpinčeve posvojenke Emilije Garčeve.³⁸ Pogodba je določala, da je imel prva tri leta pravico do vodenja poslov izključno Ivan Baumgartner, po preteku te dobe pa so smeli posle kolektivno voditi Ivan Baumgartner, Pavel Zeschko ter Jože Pleiweis. Odločitve so sprejemali z glasovanjem, pri katerem je prevladala večina glasov. Število glasov je bilo odvisno od deleža vložnega kapitala, kar je omogočalo prevlado obeh javnih družabnikov.³⁹ Vidimo, da je imel v nasprotju z zakonodajo pravico do vodenja poslov tudi komanditist Jože Pleiweis, kar lahko pojasnimo z dejstvom, da je bil prokurist podjetja 27 let (od 1882 do 1909).⁴⁰ Obenem pa mu je sprejemanje odločitev omejeval majhen kapitalski delež, saj sta ga lahko Ivan Baumgartner in Pavel Zeschko kadar koli preglasovala.

***

Delniške družbe so v Habsburški monarhiji do leta 1863 spadale v okvir društvene zakonodaje.⁴¹ Prvi zakon, ki je določal sestavo delniških družb, je iz leta 1840. Kot organe družbe je zakon predvideval generalno skupščino delničarjev, odbor ter direkcijo. Direkcija je bila odgovorna za vodenje poslov. Odbor ni bil obvezen organ, ampak so ga člani družbe lahko izvolili, če so to hoteli. Odbor je bil v primeru, da so ga imenovali, stalen organ s pravico in dolžnostjo vpogleda v finančno poslovanje družbe in je moral v imenu delničarjev na generalni skupščini navesti vse pripombe in predloge, ki so se nanašali na poslovanje in dobrobit družbe. Direkcija je morala generalni skupščini delničarjev podati poročilo o poslovanju v preteklem poslovnem letu.⁴² Direkcija, ki je

³⁸ Andrejka, Fidelis Terpinc, str. 119.

³⁹ ZAL LJU 88, Družb. II, št. 34.

⁴⁰ AS 488, register družbenih tvrdk L I N I ter register družbenih tvrdk L II.

⁴¹ Zupancič Pušavec, Oblike organiziranja gospodarstva, str. 56.

⁴² Hofkanzlei Decret vom 6. August 1840, št. 462. V: Gesetze und Verordnungen in Justiz Fache vom Jahre 1840 für die deutschen Staaten der Österreichische Monarchie, Wien, 1841, str. 525.

kasneje dobila ime upravni odbor, je imela že od vsega začetka nalogo voditi posle v podjetju in s tem položaj z najvišjo formalno avtoriteto.

Zakon iz leta 1843 je za delniške družbe predvideval statut, ki je med drugim moral vsebovati namen družbe in imena članov vodstva. Organizacijska sestava družbe je ostala enaka. Edina novost je bila v tem, da so člani direkcije sedaj dobili naziv poslovodij in jim je bil tudi tako priznan vrhovni položaj v podjetju. Zakon je podrobneje določil vlogo generalne skupščine, ki se je morala sestati najmanj enkrat na leto, udeležili pa so se je delničarji, ki jim je morala direkcija izčrпно poročati o poslovanju v preteklem letu in o finančnem stanju.⁴³

Sledil je zakon o društvih iz leta 1853, ki je direkciji prvič izrecno priznal pravico do vodenje podjetja. Prav tako je podrobneje opredelil vlogo odbora, ki je imel nalogo nenehnega nadzora nad poslovanjem direkcije. Odbor ni bil obvezen organ.⁴⁴

S trgovinskim zakonom iz leta 1862 so delniške družbe prešle v okvir trgovinske zakonodaje. Trgovski zakonik je do tedaj najobsežnejše in najpodrobnejše obdelal ureditev delniških družb. Posvetil jim je 10 strani, tj. paragrafe od številke 207 do 249. Delniška družba je bila opredeljena kot trgovska družba, pri kateri so družabniki udeleženi le z deleži, ne da bi osebno jamčili za družbine pravne obveznosti. Za njeno ustanovitev je bilo treba podpisati družbeno pogodbo, ki jo je morala potrditi pristojna oblast. Novost, ki jo je prinesel trgovinski zakon, je bila preimenovanje direkcije v upravni odbor. Odbor, ki je imel nalogo nadzorovati poslovanje direkcije, pa je tedaj dobil novo ime – nadzorni svet. A struktura delniških družb je ostala enaka.

Delničarji so lahko vplivali na zadeve podjetja prek institucije generalne skupščine, zlasti glede delitve čistega dobička, vpogleda ter nadzora nad bilanco. Generalno skupščino je sklical upravni odbor, ko se mu je to zdelo potrebno v dobro družbe. Sklic generalne skup-

---

⁴³ Hofkanzlei Decret vom 5. November 1843, št. 763, Gesetze und Verordnungen in Justiz Fache vom Jahre 1840 für die deutschen Staaten der Österreichische Monarchie, Wien, 1848, str. 167–170.

⁴⁴ Kaiserliches Patent vom 26. November 1852, Reichs Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich, Jahrgang 1852, str. 1112–1113.

ščine sta lahko zahtevala tudi nadzorni svet ali skupina delničarjev, ki je imela v lasti delnice, vredne najmanj desetino ustanovnega kapitala. Delničarji so imeli tudi pravico do imenovanja nadzornega sveta. Nadzorni svet ni bil obvezen organ. Če so ga imenovali, je imel nalogo nadzora nad poslovanjem družbe v vseh vejah uprave. Nadzorni svet je imel vedno pravico do vpogleda v družbino blagajno, v poslovne knjige in drugo dokumentacijo podjetja. Njegova naloga je bila preveriti letne račune, bilance in predloge za delitev čistega dobička ter o tem vsako leto poročati delničarjem na generalni skupščini. Lahko je sklical tudi generalno skupščino, če se mu je to zdelo potrebno storiti v interesu družbe.

Upravni odbor je bil obvezen organ, ki ga je morala imeti vsaka delniška družba. Obdržal je svojo poslovodno vlogo. Družbo je zastopal sodno in zunajsodno. Odbor je sestavljal najmanj en človek. Člani odbora so bili lahko za opravljanje svojega dela plačani ali ne. Ni bilo nujno, da so bili delničarji podjetja. Njihov mandat so lahko delničarji kadar koli preklicali. Odbor se je moral držati omejitev, ki so jih določali družbena pogodba ali sklepi generalne skupščine. Skrbeti je moral, da so se poslovne knjige pravilno vodile. Za delničarje je moral najkasneje v prvih šestih mesecih vsakega poslovnega leta predložiti bilanco preteklega poslovnega leta. Pomembno vlogo je igral tudi pri razpustu in likvidaciji družbe.⁴⁵

Leta 1899 je vlada na Dunaju izdala zakon, ki je urejal ustanavljanje ter preoblikovanje industrijskih in trgovskih delniških družb. Zakon je imel namen olajšati ustanavljanje delniških družb na področju industrije in trgovine. Ni veljal za družbe, ki so se ukvarjale z bančnimi, kreditnimi ali zavarovalniškimi posli, gradnjo ali vodenjem ladijskih kanalov, železnic ter parnih ladij. Za ustanavljanje in preoblikovanje družb je bilo še naprej potrebno državno dovoljenje. Prav tako novi zakon ni prinesel sprememb v organizacijsko sestavo delniških družb. Pomembno novost predstavlja uvedba institucije konstitutivne generalne skupščine, ki jo je bilo treba sklicati pred sodno registracijo družbe. Na njej so delničarji sprejeli sklepe o ureditvi delniške družbe. V

⁴⁵ Gesetz vom 17. December 1862, RGBl, Jahrgang 1863, str. 50–57.

delokrog konstitutivne skupščine je spadalo sklepanje o ustanovitvi delniške družbe in dokončni vsebini družbene pogodbe (statuta), volitve članov prvega upravnega odbora, nadzornega sveta ali računskih revizorjev.

Zakon o delniških družbah je podrobno opredelil naloge, sestavo itd. upravnega odbora in nadzornega sveta. Za imenovanje članov upravnega odbora je prvič priporočal osebe, ki so se poklicno ukvarjale z vodenjem družb, tj. poklicne podjetnike. Člane upravnega odbora so praviloma izvolili delničarji na občnem zboru ali organ, ki so ga člani generalne skupščine imenovali za posrednika med njimi in upravnim odborom. Volitve v upravni odbor so se morale odvijati periodično. Dolžino mandata članov upravnega odbora je določal statut. Mandat praviloma ni smel biti daljši od petih let, ponovno izvolitev pa je moral omogočati statut. Mandat je prenehal ob koncu poslovnega leta, v času generalne skupščine, ko je predsednik upravnega odbora skupaj s sočlani sodeloval pri predstavitvi letne bilance delničarjem. Če je bilo v odboru večje število oseb, je lahko iz svojih vrst imenoval eksekutivni komite, odgovoren za neposredno vodenje poslov. Upravni odbor je moral voditi poslovne knjige družbe. Ob koncu vsakega poslovnega leta je moral pripraviti računski zaključek, iz katerega so morali biti vidni dobiček in izguba družbe ter njena bilanca. Računski zaključek je moral upravni odbor vsako leto v obliki poročila predstaviti delničarjem na generalni skupščini. Člani upravnega odbora brez družbinega dovoljenja niso smeli biti člani upravnega odbora, nadzornega sveta ali direktorskega sveta v podjetjih iste vrste. Direktorski svet je bil nov organ, ki je lahko obstajal poleg upravnega odbora in je bil zadolžen za sprejemanje odločitev, ki niso spadale v delokrog generalne skupščine. Odločitve je moral direktorski svet vedno sprejemati v soglasju z upravnim odborom.

Delniške družbe so morale postaviti organ za kontrolo letnih računov. Ta organ je bil lahko nadzorni svet ali računski revizorji (računski pregledniki). Naloga teh organov je bila, z vpogledom v poslovne knjige podjetja preveriti stanje zaključnega računa ter poročati o svojih ugotovitvah na generalni skupščini. Če se je družba odločila za računске preglednike, je morala imenovati

najmanj dva. Prve člane nadzornega sveta ali revizorje je volila konstitutivna generalna skupščina, kasneje pa generalna skupščina delničarjev. Če je tako določal statut družbe, so imeli člani nadzornega sveta pravico imenovati upravni odbor. Nadzorni svet je moral imeti najmanj tri člane, katerih mandat (enako kot mandat revizorjev) je lahko trajal največ pet let, pri čemer je statut lahko omogočal njihovo ponovno izvolitev. Mandat članov nadzornega sveta ali računskih revizorjev so lahko vsak čas preklicali delničarji na generalni skupščini. Člani nadzornega sveta ali revizorji niso smeli biti sočasno tudi člani upravnega odbora ali uradniki družbe, torej niso smeli biti neposredno udeleženi pri vodenju poslov družbe.

Glede plačila članom upravnega odbora, nadzornega sveta, direktorskega sveta itd. je moral statut družbe določati, ali so bili plačani iz deleža pri čistem dobičku, kakega drugega vira dohodkov, ali pa so svoje delo opravljali brezplačno.

Generalna skupščina je imela v novem zakonu še naprej enake pristojnosti. Na tem mestu izpostavimo pravico do izbire članov nadzornega sveta oz. računskih revizorjev ter pravico do določanja načina honoriranja članov družbinih organov. Redno generalno skupščino je moral vsaj enkrat letno sklicati upravni odbor, če je obstajal nadzorni svet, pa je imel pravico in dolžnost do sklica skupščine tudi ta. Posamezni lastnik delnice je imel na generalni skupščini pravico do odločanja z glasovanjem, vendar pa te pravice niso imeli vsi delničarji, ampak je statut določal najmanjše potrebno število delnic, ki so dajale pravico do glasu. Večje število manjših delničarjev pa je lahko skupaj na generalno skupščino poslalo opolnomočenca, ki je glasoval v njihovem imenu.⁴⁶

Jugoslovanski trgovinski zakon iz leta 1937 vsebuje v veliki meri enaka določila o delniških družbah kot zakona iz let 1862 ter 1899 s to razliko, da so bila bolj podrobna. Zakon iz leta 1937 je delniškim družbam posvetil kar 46 strani oz. paragrafe 179 do 414, vendar pa

---

⁴⁶ Verordnung der Ministerium des Innern, der Finanzen, des Handels, der Justiz und des Ackerbaus vom 20. September 1899, RGBl, Jahrgang 1899, str. 839–856.

kljub svoji obsežnosti v organizacijskem smislu razen nekaj malenkosti ni prinesel nobenih novosti. Delniške družbe je zakon opredelil takole: "Delniška družba ima s pravili določeno in na enake dele (delnice) razdeljeno glavnico (osnovna glavnica), pri kateri je vsak družbenik (delničar) udeležen s po eno ali več delnicami."⁴⁷ Temeljni organi družbe so ostali isti: generalna skupščina delničarjev, upravni odbor ter nadzorni svet. Njihove naloge se niso spremenile. Upravni odbor je še naprej vodil podjetje: "Uprava opravlja vse družbine posle, kolikor po zakonu ne spadajo v področje drugih družbinah organov (poslovodstvo). Kolikor ni z zakonom drugače odrejeno ali dopuščeno, zastopa družbo samo uprava (zastopstvo)."⁴⁸ Upravni odbor je moral sestaviti letno poročilo o poslovanju podjetja. Funkcijo nadzora v družbi sta opravljala nadzorni svet ali revizijsko poverjeništvo. Naloga obeh organov je bila nadzor nad poslovanjem upravnega odbora. Družbe z več kot 5.000.000 dinarjev glavnice so morale imeti nadzorni odbor, one z manj kot toliko pa so lahko izbirale med nadzornim svetom in revizijskim poverjeništvom. Člani nadzornega sveta ali revizijskega poverjeništvaja niso smeli imeti nobene zveze z upravljanjem podjetja. Naloge nadzornega organa so bile: "preskusiti inventar, letne sklepne račune, letno poročilo in predloge uprave o uporabi dobička ali pokritju zgube".⁴⁹ "Nadzorni odbor je dolžan med poslovnim letom opravljati nadzor nad poslovanjem v vseh panogah vsakega družbinega podjetja. /.../ ob vsakem času sme preskusiti družbine knjige in spise, vrednostne papirje, blagajne, skladišča i. pod. Najmanj v vsakem trimesečju mora nadzorni odbor nenadoma pregledati stanje blagajne in vrednostnih papirjev."⁵⁰ Nadzorni svet je o svojih ugotovitvah moral poročati na letni generalni skupščini. Temeljne naloge in pravice generalne skupščine so bile opredeljene takole: "Najkasneje v treh mesecih po preteku roka za sestavitev letnih sklepnih računov se mora opraviti skupščina, ki naj:

---

⁴⁷ Trgovinski zakon za Kraljevino Jugoslavijo, str. 856.

⁴⁸ Prav tam, str. 878.

⁴⁹ Prav tam, str. 882.

⁵⁰ Prav tam, str. 883.

1. preskusi letno poročilo in letne sklepne račune in stori sklep o njih;
2. odloči o uporabi čistega dobička ali o pokritju zgu-be;
3. odloči o razrešnici članom uprave in nadzornih organov.”⁵¹

Najpomembnejšo novost je zakon prinesel z menjava dotedanjega koncesijskega sistema, v katerem je morala država dovoliti ustanovitev delniške družbe z normativnim sistemom, ki je državno dovoljenje predvideval le še za določeno vrsto družb (npr. bančne, kreditne, zrakoplovne itd.).⁵² Večina industrijskih delniških družb se je sedaj lahko ustanavljala brez državnega dovoljenja oz. koncesije.

Sklenemo lahko, da so imele delniške družbe že od začetka tri temeljne organe, katerih nazivi so se spremenjali, vsebina pa ne: generalna skupščina delničarjev, nadzorni svet ter upravni odbor. Generalna skupščina je predstavljala organ delničarjev, nadzorni svet je imel nalogo nadzora poslovanja upravnega odbora, upravni odbor pa je zasedal položaj z največjo formalno avtoriteto, ki mu ga je zagotavljala pravica in dolžnost vodenja družbinih poslov.

Pregled statutov desetih delniških družb, nastalih v obdobju od leta 1869 do leta 1934, potrjuje zgornja izvajanja.⁵³ Vsem podjetjem sta bila skupna dva temeljna organa, generalna skupščina delničarjev ter upravni odbor. Nadzorni svet je imelo šest družb,⁵⁴ tri družbe so uporabljale usluge računskih revizorjev oz. pre-

⁵¹ Prav tam, str. 869.

⁵² Zupančič Pušavec, *Oblike organiziranja gospodarstva*, str. 45.

⁵³ Preučili smo statute naslednjih delniških družb: Kranjska industrijska družba (statut iz leta 1869), AS 448, fasc. 1, 1869, št. 390, Krainische Baugesellschaft (1897), Delniške družbe kranjskih parnih opekarn (1907), AS 448, fasc. 38, 1899–1912, Črna – Kaolin (1921), AS 448, fasc. 37, A–G, Industrija platnenih izdelkov d. d. v Jaršah (1934), Intex, tekstilna industrijalna d. d. v Kranju (1931), Kolinska tovarna kavnih primesi, trgovsko delniško podjetje (1925), AS 448, fasc. 37, H–K, Jugoslovanske tekstilne tvornice Mautner d.d. (1923), AS 448, fasc. 37, L–O, Indus d.d., industrija usnja in usnjarskih izdelkov v Ljubljani (1920), AS 448, fasc. 37, P–Š, ter Tovarna verig d. d. v Lescah pri Bledu (1922), AS 448, fasc. 37, T–Ž.

⁵⁴ Te so bile: Delniške družbe kranjskih parnih opekarn, Krainische Baugesellschaft, Črna – Kaolin, Jugoslovanske tekstilne tvornice Mautner d.d., Indus d.d., industrija usnja in usnjarskih izdelkov v Ljubljani ter Tovarna verig d. d. v Lescah pri Bledu.

glednikov,⁵⁵ medtem ko prvi statut Kranjske industrijske družbe iz leta 1869 ni predvideval nobenega od teh.

Statuti delniških družb so generalni skupščini delničarjev, ki jo je moral upravni odbor sklicati vsaj enkrat na leto, priznavali nekaj več pravic kot trgovinska zakonodaja. Poglavitne so bile:

1. odobritev letne bilance, ki jo je sestavil upravni odbor,
2. sklepanje o uporabi čistega dobička,
3. volitev članov upravnega odbora in nadzornega sveta oz. volitev računskih revizorjev ter odločanje o višini njihovih denarnih nagrad,
4. sklepanje o zvišanju ali znižanju delniške glavnice, spremembi družbenih pravil ter poslovnega predmeta podjetja,
5. sklepanje o razpustu družbe in načinu njene likvidacije ter združitvi z drugo družbo.

Pravico do glasovanja na generalni skupščini so praviloma imeli delničarji, ki so bili lastniki vsaj desetih delnic.

Statut delniške družbe Intex je upravni odbor opredelil takole: "Upravni svet je od občnega zbora izvoljeno in pooblaščno načelstvo družbe, kateremu pristoji vrhovno vodstvo njenih poslov ter nadzira z neposrednim poslovanjem poverjeno ravnateljstvo, zastopa družbo sodno in izvensodno ter določa v splošnem v vseh zadevah, ki /.../ niso pridržane občnemu zboru ali dodeljene drugim družbenim organom."⁵⁶ Glavne pravice in dolžnosti upravnega odbora, ki smo jih našli v obravnavanih desetih statutih, lahko strnemo v šest točk:

1. nastavljanje, suspendiranje in odpuščanje uradnikov in določanja njihovega delokroga ter prejemkov,
2. vodenje družbenih poslov,
3. podeljevanja prokure uradnikom družbe,
4. sklicevanje generalne skupščine delničarjev,
5. vodenje poslovnih knjig družbe,
6. sestavljanje letne bilance.

---

⁵⁵ Te so bile: Industrija platnenih izdelkov d. d. v Jaršah, Intex, tekstilna industrijalna d. d. v Kranju in Kolinska tovarna kavnih primesi, trgovsko delniško podjetje.

⁵⁶ AS 448, fasc. 37, H-K.

Upravni odbor je pri raznih družbah obsegal tri do dvanajst članov, njihov mandat pa je trajal od enega do štirih let. Člani so morali iz svojih vrst izvoliti predsednika upravnega odbora. Poslovne odločitve so z glasovanjem sprejemali na sestankih, ki jih je moral predsednik sklicati najmanj enkrat mesečno oziroma vedno, ko je bilo to v interesu družbe. Na sestanku je morala biti navzoča najmanj polovica članov oz. najmanj trije. Odločala je absolutna večina glasov. V primeru izenačenosti glasov je prevladal predsednikov glas. Člani upravnega odbora za svoje delo niso prejeli redne plače, temveč so jim družbena pravila kot nagrado priznavala pravico do 10-odstotnega deleža čistega letnega dobička. Izjemi v našem vzorcu predstavljata Kolinska ter Mautner d. d. Statut slednje je za člane upravnega odbora poleg denarne nagrade predvideval tudi stalno plačilo, katerega višino je določila generalna skupščina. Statut Kolinske pa je poleg letne nagrade za člane upravnega odbora predvideval tudi letne prejemke v višini 5.000 dinarjev.

PRIMER: Znamenita moščanska tovarna Saturnus je svojo pot začela leta 1919 kot posamična firma »Emil Lajovic, tovarna pločevinastih izdelkov v Ljubljani«. Njen ustanovitelj in lastnik je bil Emil Lajovic, kot tihi družabnik pa se mu je pridružil ljubljanski trgovec Anton Lampret. Sedež tovarne je bil takrat še na Komenskega ulici 20. S povečevanjem produkcije in novimi investicijami v strojno opremo se je firma leta 1920 preobrazila v javno trgovsko družbo. Tedaj je Lampret z namenom, da bi podjetje pridobilo bančni kredit, postal javni družabnik in sledil je vpis podjetja v register javnih družb. Potreba po novih investicijah je od družabnikov zahtevala vedno več vloženi sredstev. To sta rešila s preobrazbo iz javne v delniško družbo, pri kateri je sodelovala Zadružna gospodarska banka d. d. v Ljubljani. Pogajanja z banko je začel Anton Lampret. Ta so počasi napredovala in se končala avgusta 1920. Novoustanovljena delniška družba je postala lastnica tovarne septembra istega leta. Vpis družbe v trgovinski register se je zaradi formalnih zapletov zavlekel do julija 1921, ko je bila registrirana kot "Tovarna izdelkov iz pločevine in kovin Emil Lajovic in drug d. d.". Ustanovna general-

na skupščina delničarjev se je odvijala nekaj dni prej, 1. julija 1921, v prostorih Zadružne gospodarske banke d. d. v Ljubljani. Navzoči so bili štirje delničarji: Emil Lajovic, Anton Lampret ter Zadružna gospodarska banka d. d., ki sta jo zastopala upravni svetnik, inženir Dušan Sernek, ter ravnatelj dr. Ivan Slokar. Delniška glavnica je znašala 600.000 kron, oz. 1500 delnic, ki so predstavljale 60 glasov. Delniška glavnica je bila razdeljena na pol med banko in tovarnarjema. Prva je imela v lasti 750, slednja pa vsak po 375 delnic. Ker je statut družbe določal, da je moralo upravni odbor sestavljati 5 članov, so vanj izvolili vse 4 pomembnejše delničarje, Emila Lajovica, Antona Lampreta, predstavnika banke Dušana Serneca in Ivana Slokarja, kot petega pa še Janka Jovana, ravnatelja Gospodarske zveze v Ljubljani. V nadzorni svet so izvolili tri člane, med njimi tudi podravnatelja Zadružne banke d. d., Kristjana Dietza.⁵⁷ Z naslonitvijo na banko sta si podjetnika Lajovic in Lampret zagotovila primerna kapitalna sredstva za širjenje podjetja, Zadružna banka pa je svojo investicijo zavarovala s predstavniki v upravnem odboru in nadzornem svetu.

***

Družbe z omejeno zavezo so najmlajša vrsta podjetij v obravnavanem obdobju, saj so bile zakonsko uvedene šele leta 1906. Njihov namen je bil pospeševati ustanavljanje manjših podjetij, kar se kaže v tem, da je znašal najnižji potreben ustanovni kapital le 20.000 kron. Tovrstnim podjetjem je država nudila tudi izdatne davčne olajšave.⁵⁸

Njihov ustroj je določal zakon o družbah z omejeno zavezo iz leta 1906. Temeljna organa sta bila občni zbor družabnikov ter poslovodja oz. poslovodje, ki so delovali v okviru upravnega odbora. Pred vpisom družbe v trgovinski register so morali družabniki skleniti družbeno pogodbo ter imenovati poslovodje. Poslovodja je moral biti najmanj eden. Sporazumno so jih nastavljali družabniki, lahko tudi iz lastnih vrst, in jih lahko tudi

⁵⁷ ZAL, LJU 88, B II, št. 4.

⁵⁸ Zupančič Pušavec, Oblike organiziranja gospodarstva, str. 66.

kadar koli odpoklicali. Poslovodje so zastopali družbo sodno in zunajsodno. Naloga poslovodij je bila vodenje poslov podjetja ter poslovnih knjig. V roku prvih treh mesecev novega poslovnega leta so morali pripraviti računski zaključek, katerega kopijo je moral prejeti vsak družabnik. Vsak družabnik je imel teden dni pred skupščino družabnikov, ki je imela nalogo potrditi računski zaključek, pravico do vpogleda v družbine knjige. Poslovodje so bili družbi v primeru, da so ji iz malomarnosti ali namerno povzročili škodo, obvezani do nadomestila.

Če je družbena glavnic presegala 1.000.000 kron in je bilo družabnikov več kot 50, so morali le-ti izvoliti nadzorni svet. Sicer pa je bilo imenovanje nadzornega sveta poljubno in je o njem odločala družbena pogodba. Nadzorni svet je imel, enako kot pri delniških družbah, nalogo nadzora nad delom poslovodij.

Drugi temeljni organ pri družbah z omejeno zavezo je predstavljala generalna skupščina družabnikov. Tudi ta organ je bil prevzet od delniških družb in je igral podobno vlogo. Generalno skupščino so morali sklicati poslovodje najmanj enkrat na leto oz. vedno takrat, ko je bilo to v interesu družbe. Na skupščini so se odločitve sprejemale z navadno večino glasov. Glasovalno pravico je zagotavljalo 100 kron vloženi v družbino glavnic. Glavne pristojnosti generalne skupščine so bile: preverjanje in odobritev računskega zaključka, razdelitev čistega dobička, razrešitev ali ponovna izvolitev poslovodij in članov nadzornega sveta, določanje ukrepov za nadzor nad poslovodji, sklepanje pomembnejših poslov z najmanj tričetrtinsko večino. Sklepe generalne skupščine so zapisali v posebno knjigo, v katero je imel med poslovnim letom vpogled vsak družabnik.⁵⁹

Trgovinski zakon iz leta 1937 je družbe z omejeno zavezo opredelil takole: "Družba z omejeno zavezo ima s pravili določeno glavnic (osnovna glavnic), v kateri je vsak družbenik udeležen s po eno vlogo (osnovna vloga). /.../ Družbeniki so družbi zavezani samo za dajatve in druge činitve, ki so določene s pravili; /.../. Za zave-

---

⁵⁹ Gesetz vom 6. März 1906, über Gesellschaften mit beschränkter Haftung, RGBI Jahrgang 1906, str. 605–613.

ze družbe družbeniki ne odgovarjajo.”⁶⁰ Kot najmanjšo osnovno glavnico je novi zakon predvideval 200.000 dinarjev. Osnovna vloga družabnika ni smela biti manjša od 5000 dinarjev. Razen tega določila zakon ni posegal v organizacijsko strukturo družb z omejeno zavezo. Z vidika položajne definicije so pri družbah z omejeno zavezo položaj na vrhu podjetja zavzemali poslovodje.

PRIMER: Družbeno pogodbo firme “Žaga na Duplici družba z omejeno zavezo” sta 30. januarja 1931 sklenila zakonski par inženir Vladimir Stare ter Helena Remec, oba iz Ljubljane, že od leta 1921 družabnika pri tovarni upognjenega pohištva Remec co. v Duplici pri Kamniku.⁶¹ Namen ustanovitve družbe z omejeno zavezo je bil najem parne in turbinske žage, ki naj bi olajšala dobavo lesa za izdelovanje upognjenega pohištva. K osnovni glavnici družbe, ki je znašala 10.000 dinarjev, je vsak od zakoncev prispeval polovico. Družbena pogodba je predvidevala le enega poslovodjo in je to funkcijo dodelila Vladimirju Remcu. Novembra 1934 je družbena pogodba doživela spremembe. Družbi se je priključil znameniti inženir in konstruktor Stanko Bloudek iz Ljubljane, ki je od kapitalskega vložka Helene Remec prevzel 1000 dinarjev. Nova pogodba je razveljavila določilo, da ima lahko družba le enega poslovodjo. V letu 1934 so tako poslovodje postali vsi trije družabniki, Vladimir in Helena Remec ter Stanko Bloudek.⁶²

***

Postavlja se vprašanje, katero arhivsko gradivo nam omogoča najhitrejšo prepoznavanje podjetnikov in pridobivanje njihovih osnovnih podatkov. Poglavitni vir za identificiranje podjetnikov predstavljajo registri podjetij pri trgovinskih sodiščih, iz katerih lahko na podlagi vpisa firme ugotovimo ime, priimek, poklic ter prebivališče podjetnika. Vendar pa ni nujno, da je vsak vpis obsegal vse predpisane podatke. Minimalno količino informacij predstavljata podjetnikovo ime in priimek. Pri

⁶⁰ Trgovinski zakon za Kraljevino Jugoslavijo, str. 902.

⁶¹ ZAL, LJU 88, Trgovinski register, odd. A, 1. knjiga.

⁶² ZAL, LJU 88, C IV, št. 254.

vpisu posamičnih firm dobimo podatke o njihovem lastniku, javnih družb o družabnikih, komanditnih družb o osebno odgovornih družabnikih, delniških družb o članih upravnega odbora ter pri vpisih družb z omejeno zavezo podatke o poslovodjih.⁶³

Opozorimo še na dejstvo, da pri javnih trgovskih družbah podatek o tem, kdo je poslovodni družabnik, ni razviden iz trgovinskega registra, ampak ga je treba poiskati v družbeni pogodbi, ki se nahaja med spisovnim gradivom trgovinskega sodišča.

---

⁶³ Verordnung der Ministerien der Justiz und des Handels im Einvernehmen mit dem Finanzministerium vom 9. März 1863, RGBl, Jahrgang 1863, str. 192, Verordnung des Justizministeriums im Einvernehmen mit dem Handelsministerium vom 26. April 1906, RGBl, Jahrgang 1906, str. 730. Trgovinski zakon za kraljevino Jugoslavijo. Podrobneje o trgovinskih registrih glej Metka Bukošek, Okrožna kot trgovska sodišča 1850–1941. V: Arhivi, št. 1, 2007, str. 29–47.

Jože Prinčič

Modernizacija in gospodarski razvoj Slovenije (1945–1991)

Po drugi svetovni vojni je anglosaška politična sociologija razvila teorijo modernizacije kot procesa družbenih sprememb, ki je potreben zato, da manj razvite družbe pridobijo lastnosti in strukturo razvitih družb. Ta teorija je temeljila na klasičnih vrednotah zahodnoevropske civilizacije, kot so bili politični pluralizem in demokracija, tržno gospodarstvo in zasebna lastnina, prosti pretok prebivalstva ter svobodno preoblikovanje kulturnih vrednot in pravil obnašanja. Zaradi poudarjanja evropocentrizma in konstitutivnih dejavnikov demokracije so jo vladajoče komunistične partije v glavnem odklanjale. Jugoslovanska Zveza komunistov je zagovarjala stališče, da je treba na proces modernizacije gledati kot na pluralizem različnih in tudi nasprotujočih si načinov modernizacije. To je pomenilo, da je zgrešeno govoriti o kapitalistični oziroma zahodnoevropski obliki modernizacije kot edini in obvezni poti k moderni industrijski družbi. Po njenem so bile še druge poti, ki so jih upravičeno izbrale socialistične države in države nerazvitega tretjega sveta. V teh državah je modernizacijski proces potekal v posebnih pogojih, šel skozi drugačne faze in zasledoval drugačne vrednote. Strinjala se je, da je v vseh državah ne glede na zgodovinsko izhodišče in družbeno politično ureditev odločilna vloga pri trganju vezi z zastarelo gospodarsko strukturo pripadla industrializaciji. Vendar pa ta proces ni bil enoten, temveč se je razlikoval glede uporabljenih sredstev, vzpostavljenih odnosov in razmerij ter zastavljenih ciljev.

Ko so jugoslovanski politiki in strokovnjaki govorili o procesu modernizacije, so predvsem mislili na njen gospodarski vidik. Obravnavali so jo kot prestrukturiranje gospodarske sestave družbe, posodobitev načina gospodarjenja in kot prizadevanja za oblikovanje samostojnega nacionalnega gospodarstva, ki je samo sposobno zagotoviti tekočo proizvodnjo in razvoj. Gospodarski načrtovalci so pojem modernizacija začeli uporabljati na začetku šestdesetih let. Kot sinonim za kontinuirano industrializacijo je v naslednjih letih hitro pridobival na pomenu. Industrializacijo so razumeli v njenem širšem pomenu, se pravi poleg posodobitve opreme in proizvodnih zmogljivosti še kot uvajanje sodobnih znanstvenotehničnih in tehnoloških dosežkov, izpopolnitev organizacije, kadrov in poslovanja.

***

Komunisti, ki so po drugi svetovni vojni v Jugoslaviji prevzeli politično oblast, so si na gospodarskem področju zastavili ambiciozen srednjeročni cilj. Napovedali so, da mora jugoslovansko gospodarstvo že v nekaj naslednjih letih napredovati do stopnje, ki bo primerljiva z gospodarstvi srednje razvitih evropskih držav. Svoj optimizem in prepričanje, da je ta cilj realen in uresničljiv, so gradili na preizkušeni sovjetski razvojni teoriji in praksi. Slednja je temeljila na državni lastnini, centraliziranem planskem gospodarstvu ter na kontinuirani, pospešeni in enostranski industrializaciji. Enostranski zato, ker je predpostavljala hitrejši razvoj ključnih panog težke industrije, ki so ustvarjale energetske vire, polizdelke ali proizvodjalna in prometna sredstva. Zagovorniki te teorije so verjeli, da se bo s »pospešenim naraščanjem« odločilnih industrijskih panog socialistična država pretvorila v gospodarsko in vojaško močno državo, ki bo popolnoma samostojna in neodvisna od »samovolje« svetovnega komunizma, kar je bil tudi njihov prvi med najpomembnejšimi cilji. Težka industrija je bila osnovni člen gospodarskega načrta, njen stržen pa sta bili metalurgija in strojna

industrija.¹ Zvezno partijsko vodstvo se je zanašalo na to, da bo ZSSR kot zaveznica in prijateljska država s svojo »moderno tehniko in najnaprednejšo gospodarsko strukturo« Jugoslaviji nesebično pomagala pri uresničevanju razvojnih načrtov in pri preoblikovanju gospodarskega življenja.²

Uresničevanje sovjetskega razvojnega koncepta je potekalo v okviru posameznih petletk. Za partijske ideologe so bile sovjetske petletke mojstrovine načrtnosti, ki zahtevajo ogromno predela, znanja, prizadevanja in preučevanja. Še posebej so povzdigovali četrto Stalinovo petletko, ki naj bi v letih 1946–1950 četvrti Stalinski družbo dvignila v »novo še popolnejšo družbeno obliko«.³ Načrt obnove v vojni prizadetega jugoslovanskega gospodarstva, ki ga je pripravila zvezna vlada, je zvesto sledil gospodarsko-političnim nalogam tega petletnega plana ZSSR. Zato je bila gospodarska obnova zasnovana tako, da je predstavljala uvod, prvo stopnico k načrtni industrializaciji in elektrifikaciji države. V Sloveniji so do konca leta 1945 obnovili prometne poti, v naslednjem letu pa so osrednjo pozornost namenili obnovitvi industrijske proizvodnje do predvojne ravni. Del pičlih materialnih in finančnih sredstev so namenili izgradnji novih industrijskih objektov ali vložili v razširitev proizvodnje podjetij, ki so bila predvidena za nosilce prihodnje industrializacije.

Pri snovanju prvega petletnega gospodarskega načrta, ki je trajalo od poletja 1946 do spomladi 1947, so jugoslovanski planerji skušali prekositi svoje učitelje. Že osnutek, to je bil generalni plan industrializacije, je precej presegel obseg, ki ga je dosegla sovjetska industrializacija v začetnem obdobju. Obseg novih naložb je bil tako velik, zajel je tudi neprednostne industrijske panoge in druga gospodarska področja, da bi se Jugoslavija, če bi ga izvedla, v nekaj letih spremenila iz zaostale poljedelske v »približno tako veliko industrijsko deželo, kakršna je katerakoli od srednjeevropskih

---

¹ Jože Princič, Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu (1945–1956), Novo mesto, 1992, str. 36–37.

² Jože Princič, Sovjetizacija slovenske industrije v letih 1945–1950. V: Prispevki za novejšo zgodovino, št. 2, 2005, str. 122.

³ Prav tam.

držav«. Najvišji partijski funkcionarji, kot je bil Edvard Kardelj, so sicer dopustili možnost, da bodo morda v nekaterih panogah zaostali za Avstrijo in ČSR, toda po povprečni porabi elektrike, železa, jekla in še v drugih »podobnih stvarih« bodo obe državi dohiteli in lahko sami pokrivali svoje potrebe.⁴

Zvezni industrializacijski načrt je po sovjetskem vzoru postal osrednji del Petletnega plana za razvoj narodnega gospodarstva FLRJ v letih 1947–1951. Bil je enoten in obvezen za vso državo. Republikam je določil splošne okvire razvoja ter posebej naloge industrije splošnega pomena. Slovensko industrijo, v prvi vrsti podjetja splošnega državnega pomena, je obvezal, da v naslednjih petih letih močno poveča proizvodnjo električne energije, premoga, glinice in aluminija ter drugih surovin, na novo razvije ali poveča proizvodnjo vrste strojev in naprav ter reprodukcijskega materiala za potrebe industrializacije, kot tudi poveča proizvodnjo različnih izdelkov za potrebe splošne porabe. Slovenija je s svojim petletnim načrtom, sprejetim julija 1947, lahko urejala le razvoj industrije republiškega pomena, ki je postala temelj razvoja gospodarstva. Obvezala se je, da bo v naslednjih petih letih povečala vrednosti celotne industrijske proizvodnje in »mobilizirala« republiške vires za izvedbo vsedravnega načrta zgraditve težke industrije. Predvidela je posodobitev premogovnikov, podjetij v kovinski, kemični, lesni in tekstilni panogi, zgraditev več manjših elektrarn ter razširitev zmogljivosti prenosnega električnega omrežja.

Leta 1947 je do tedaj prevladujoč pojem industrializacija in elektrifikacija nadomestil pojem kapitalna graditev ali kapitalne investicije. Obseg te graditve je bil do sredine leta 1948 še zelo velik. Vključeval je naložbe v povečanje proizvodnih zmogljivosti v industriji in rudarstvu, prometu ter kmetijstvu. Ta graditev je imela prednost pri dodelitvi denarnih, materialnih in drugih sredstev. Razdeljena je bila na zvezno in republiško kapitalno graditev. Leta 1947 sta bila načrta zvezne in republiške kapitalne graditve v Sloveniji zelo obsežna. Vključevala sta številne novogradnje, racionalizacije, re-

⁴ AS, 1589, fasc. 32, Zapisnik seje IO OF, 15. 1. 1947.

konstrukcije in velika popravila v elektrogospodarstvu, rudarstvu in posameznih industrijskih panogah. Načrt zvezne in republiške kapitalne graditve za leto 1948 je bil za več kot 10 odstotkov večji kot v preteklem letu. Tako optimističen načrt je bil posledica napovedanega večjega gospodarskega sodelovanja s socialističnimi državami ter pričakovanja, da bo Madžarska izpolnila reparacijsko obveznost. Načrt zvezne kapitalne graditve v Sloveniji je dal prednost gradbenim delom, načrt republiške kapitalne graditve pa nakupu strojne in druge opreme.

V prvih letih po koncu druge svetovne vojne se sovjetski vpliv ni končal le pri oblikovanju razvojnega koncepta. Zelo je bil prisoten pri gradnji industrijskih objektov. Načrtni in operativni organi so si prizadevali, da so pri graditvi novih tovarn upoštevali sovjetske izkušnje. Industrijski vestnik, to je glasilo ministrstva za industrijo in rudarstvo LRS, je od spomladi 1946 objavljajl članke, ki so sistematično in podrobno opisovali sovjetski način graditve. Pri tej graditvi, so poudarjali avtorji člankov, so se gradbena dela lahko začela šele potem, ko so bili vsi načrti izdelani do zadnje podrobnosti. Da pa bi bilo to mogoče, je bilo treba poprej »jasno« analizirati vse vidike proizvodnje – »kaj bodo proizvajali, kje in kako bodo delali«. ⁵ Pri izbiranju proizvodnih programov je bilo treba dati prednost pridobivanju surovin in proizvodnji strojev v metalurško-strojnih, »kokso-kemijskih«, elektro-kemijskih in drugih kombinatih, »izdelovanje« klavirjev, mlinčkov za kavo in drugega potrošnega blaga pa je bilo treba prestaviti na kasnejši čas. Sovjetski načrtovalci so priporočali, naj bodo tovarniške stavbe visoke in svetle, da se bodo delavci v njih dobro počutili.

Veliko vlogo so imele sovjetske izkušnje pri načrtovanju proizvodnje in določanju cen izdelkov. Načrtni organi in pa vodstva podjetij so se z njimi seznanili iz številnih brošur, predavanj in konferenc ter v neposrednih stikih s sovjetskimi svetovalci. Pri tem je treba ločiti dolgoročno načrtovanje posameznih delov industrijskega procesa od kratkoročnega. Dolgoročno načrtovanje je bilo povezano z uporabo določenega sistema indeksov in z vrsto drugih statističnih pokazateljev, s

---

⁵ Prinčič, Sovjetizacija slovenske industrije, str. 123.

pomočjo katerih je bilo treba za posamezna časovna obdobja natančno določiti gibanje proizvodnje, obseg osnovnih sredstev in vložnega dela, proizvodne stroške, bilanco prihodkov in odhodkov in še druge ekonomske kategorije.⁶ Pri kratkoročnem načrtovanju pa je bil večji poudarek na tem, da morajo proizvodni načrti zagotoviti racionalno in kakovostno proizvodnjo, »brez-pogojno rentabilnost«, optimalno izrabo zmogljivosti ter »kompleksno in najracionalnejšo predelavo stranskih proizvodov in »odpadkov«.⁷ Posebna skrb za smotrnejšo uporabo proizvodnih dejavnikov je bila poverjena industrijskim načrtovalcem in racionalizatorjem, ki so jih posamezna slovenska podjetja začela nastavljati že leta 1946. Načrtovalci so morali izdelati podroben popis strojev in drugih proizvodnih sredstev, ki je vodstvu podjetja in načrtovalcem na »višjih ravneh« zagotavljal, da so v »vsakem trenutku vedeli, s čim razpolagajo«. Naloga racionalizatorjev pa je bila pospešitev proizvodnega »tempa«. Da bi to dosegli, so lahko spreminjali delovne norme ter znotraj podjetja »načrtno« premeščali razpoložljivo delovno silo. Da bi dosegli povečanje proizvodnje in boljše izpolnjevanje načrtanih planov, so se v Sloveniji leta 1947 začeli ukvarjati s standardizacijo orodja, opreme in izdelkov v kovinski industriji. Predvidena je bila kot uvod v »množično« proizvodnjo izdelkov, po katerih je bilo povpraševanje največje.⁸ V sklop prizadevanj za večjo in racionalnejšo proizvodnjo je spadalo tudi uvajanje zapletenega sistema obračunavanja proizvodnje in enotnega knjigovodstva, ki je v naši republiki nasledil nemški obračunski sistem, uveden med okupacijo. Nova računovodska pravila, ki so se jih začeli finančni uslužbenci v industrijskih podjetjih učiti na pamet leta 1947, so v ZSSR imenovali »hazraščot«. Ta sistem je najprej postal izhodišče za dvosmerno načrtovanje fizičnega obsega industrijske proizvodnje in cen industrijskih izdelkov, leta 1948 pa tudi za znižanje t. i. »polne lastne cene«.⁹

---

⁶ Prav tam, str. 125.

⁷ Prav tam, str. 123.

⁸ Prav tam, str. 126.

⁹ Prav tam, str. 125.

Vrsta dokumentov dokazuje tudi precejšen vpliv ZSSR na organiziranje in upravljanje industrije ter uvažanje novih proizvodnih odnosov. Pod tem vplivom je prišlo do proizvodno-teritorialne razdelitve industrije na industrijo zveznega, republiškega in lokalnega pomena. Zaradi take razdelitve so najpomembnejša in največja slovenska industrijska podjetja za štiri leta prišla pod zvezno upravo. Uveljavljanje novih proizvodnih odnosov je bilo povezano z večjim redom in delovno disciplino. Poudarek je bil na razvijanju tovariškega sodelovanja, socialistični vzajemni pomoči, udarništvu in socialističnem tekmovanju.

Do konca leta 1947 so ZSSR in druge »prijateljske« države srednje in vzhodne Evrope kazale pripravljenost za sodelovanje in pomoč pri oživljanju gospodarskega življenja in uresničevanju industrializacijskega načrta. Jugoslavija je sklenila z njimi trgovinske sporazume, s katerimi si je zagotovila uvoz nafte, koksa in drugih najpotrebnejših surovin. Sklenila je tudi dolgoročne sporazume o vlaganjih, o vključitvi strokovnjakov in o pomoči pri strokovnem izobraževanju. Iz socialistične solidarnosti je dala tem državam več milijonov dolarjev visoke avanse in brezobrestne kredite. Oblast se je trudila utrditi prepričanje, da bo gospodarsko sodelovanje s temi državami tekoče ter bo pravočasno in v zadostni meri pokrilo vse državne potrebe. Ta predpostavka je bila zavestno vgrajena v petletni plan. Izpolnitev petletnega plana industrializacije in elektrifikacije je bila torej v veliki meri odvisna od gospodarske pomoči in sodelovanja z vzhodnimi socialističnimi državami. Pri uresničevanju sklenjenih sporazumov se je že od začetka močno zatikalo, najbolj pri izpolnjevanju investicijskih sporazumov. Rezultati tega sodelovanja so bili zato precej pod pričakovanji.

V letih 1945–1947 so številna slovenska podjetja na veliko »kalkulirala z uvozom takih in takih strojev in naprav«, ¹⁰ Po oceni slovenskega komiteja za zunanjo trgovino so bili najboljši pogoji za trgovanja s ČSR. Brez večjih težav so slovenska podjetja uvažala koks, celulo-

---

¹⁰ Neven Borak, Žarko Lazarevič, Jože Prinčič (ur.), *Od kapitalizma do kapitalizma*, Ljubljana, 1997, str. 316.

zo in kaolin. Zataknilo pa se je pri uvozu žgane in surove vezne glin, elektrokorunda in silicijevega karbida. ČSR je po osemmesečnem »premišljevanju« zavrnila tudi pogodbo o uvozu kakovostnih surovin za potrebe slovenske kemične industrije. Bolje je kazalo pri investicijskih dogovorih. Leta 1945 so se predstavniki ministrstva za industrijo in rudarstvo s češkimi podjetji dogovarjali o nakupu opreme za rudnike in termoelektrarne. Naslednje leto je v to državo odšlo več tisoč slovenskih fantov, da bi si v čeških industrijskih obratih pridobili praktično znanje in poklic. V naslednjih dveh letih je podjetje ČKD iz Prage izdelalo načrte za proizvodnjo tovornih avtomobilov tipa Praga RN-13, ki naj bi jih izdelovali v Mariboru, ter idejna projekta za zgraditev kladivarne v železarni Ravne in za usmerjevalno napravo za valjarno na Jesenicah. V tem času sta se obe strani dogovorili še o dobavi strojne opreme za usnjarsko, kovinsko in živilsko industrijo, industrijo gradbenega materiala ter za elektrogospodarstvo, kjer so bile potrebe največje. Leta 1947 so se slovenski in češki strokovnjaki dogovarjali o pomoči češkoslovaškega gospodarstva pri graditvi daljinske plinarne v Velenju. Pri tej gradnji naj bi se zgledovali po plinarni v Mostu v Sudetih.¹¹

Leta 1948 je dogovarjanje o uvozu strojne opreme iz ČSR doseglo največji obseg. Slovenija se je dogovorila za uvoz opreme za hidroelektrarno Belica, Železarno Jesenice in za vrsto podjetij v kovinski, usnjarski, kemični, tekstilni, živilski in elektroindustriji. Za slovenske načrte je bil ta uvoz še posebno pomemben, saj je šlo za nova podjetja, ki naj bi izdelovala kolesa, pisalne stroje in električni material.¹²

V Sloveniji so veliko pričakovali tudi od menjave s Poljsko. Upali so, da bodo z njeno pomočjo opremili več elektroenergetskih objektov, posodobili tekstilno in kemično industrijo ter končno zadovoljili domače potrebe po organskih barvilih, vodikovem peroksidu in metanolu. Hitro se je pokazalo, da upanja niso imela

---

¹¹ Prinčič, *Sovjetizacija slovenske industrije*, str. 127–128.

¹² Jože Prinčič, *Gospodarski stiki Slovenije z državami naslednicami Avstro-Ogrske po drugi svetovni vojni (1945–1960)* V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, št. 1, 1997, str. 63–64.

trdnjše podlage. Poljska se je pokazala kot nezanesljiv partner. Podobno se je dogajalo tudi z Madžarsko, ki se je s sporazumi in mirovno pogodbo obvezala, da bo na račun vojne škode poslala v Jugoslavijo stroje in drugo opremo v vrednosti 70 milijonov dolarjev. Republiška planska komisija je maja 1948 napravila načrt, kako bo v letih 1949–1951 med industrijska in druga gospodarska ministrstva razdelila številne stroje in opremo. S tega seznama je leta 1948 prišlo v Slovenijo le nekaj strojev. Najslabše je tekla gospodarska menjava z ZSSR. Zaradi sovjetske brezbriznosti in zavlačevanja je propadlo več poskusov za nabavo strojne opreme, kar je slovenske načrtovalce spravilo v težak položaj. Med njimi sta izstopala načrt za obnovo Čermak-Špirekove peči v Rudniku živega srebra v Idriji ter nabava popolne opreme za zgraditev nove valjarne na Jesenicah.¹³

Poleti 1948 se je uresničevanje prvega petletnega plana osredotočilo na kapitalno graditev, to je na graditev največjih in najpomembnejših težkoindustrijskih in rudarskih zmogljivosti. Tej graditvi so v naslednjih letih namenili velik del državnega proračuna. Drugim projektom se je bilo treba odreči ali pa njihovo dograditev prestaviti na kasnejši čas. Najpomembnejši razlog za omejitve široke zasnove jugoslovanske industrializacije je bila enostranska prekinitev odnosov in gospodarska blokada ZSSR in njej podrejenih socialističnih držav, do katere je prišlo po sporu med sovjetskim in jugoslovanskim partijskim vodstvom. Ta blokada je trajala do leta 1953.

Škoda, ki jo je slovensko gospodarstvo utrpelo zaradi informbirojevskih dogodkov, je bila znatna in večstranska. Leta 1948 se je morala Slovenija odreči svoji razvojni strategiji, opustiti upanje o velikem povečanju izvoza končnih industrijskih izdelkov, se podrediti zahtevam in potrebam izgradnje težke industrije, pridobivanju deviznih sredstev za vsedrjavne potrebe in se soočiti z večletnim gospodarskim nazadovanjem. Konec sovjetskega vpliva je povzročil drugo »čistko« med vodilnimi in strokovnimi delavci v podjetjih. V drugi polovici leta 1948 so odstranili prave in osumljene simpatizerje ZSSR.

---

¹³ Prinčič, *Sovjetizacija slovenske industrije*, str. 129.

Poleg negativnih pa je imel »zgodovinski prelom« z ZSSR in njenimi zaveznicami tudi zelo pomembne in za kasnejši gospodarski razvoj Slovenije tudi odločilne posledice. V gospodarsko življenje je prinesel olajšanje, spodbudil je samozavest in zatajevano podjetnost. Že septembra 1948 so v posameznih podjetjih ugotovili, da mnogo izdelkov lahko izdelajo doma. To je ustrezalo političnemu vodstvu, ki se je do takrat že streznilo in tudi javno priznalo, da bi nadaljnja sovjetizacija slovensko industrijo pripeljala v popolno odvisnost od vzhodnih gospodarstev. Spremenjene razmere so odprle vrata novim proizvodnim odnosom, ki so dopuščali večjo vlogo podjetij pri načrtovanju in vodenju proizvodnje. Tako so lahko prišla bolj do izraza načela blagovne proizvodnje. Prekinitev odnosov z vzhodnimi socialističnimi državami je slovenskemu gospodarstvu omogočila, da je okrepilo stike z razvitimi zahodnimi kapitalističnimi državami. Te so iz strateških razlogov, pa tudi zaradi dejstva, da je bila stabilnost Titove vlade odvisna od zmožnosti ohranjanja stabilnega gospodarstva in dviga življenjske ravni, ponudile denarno pomoč in odprle vrata večji trgovinski menjavi. Zahodna pomoč je prinesla več koristi kot pa sovjetske obljube. Poleg tega pa se Zahod ni vmešaval v notranje zadeve.

***

Zvezna vlada je hotela kapitalne industrijske objekte toliko dograditi, da bi se v njih lahko začela proizvodnja. Zato je v prvi polovici petdesetih let še vztrajala na gospodarski politiki, ki je zato, da so vodilne industrijske panoge lahko dobile največji kos investicijske pogače, zbrane z visokimi cenami industrijskega blaga in z visoko obdavčitvijo zasebnega gospodarstva, dopuščala »polževo« napredovanje drugih panog in gospodarskih področij, življenjske ravni in družbenega standarda. Leta 1955 je kazalo, da se bo začelo novo razvojno obdobje. Konec tega leta je državno partijsko vodstvo sprejelo načela nove gospodarske politike, s katerimi so dotlej prednostne panoge izgubile ugodnejši položaj, v ospredje pa so stopile zahteve po mirnejšem, bolj vsestranskem, skladnejšem in bolj uravnovešenem

gospodarskem razvoju, po uskladitvi porabe z resničnimi materialnimi možnostmi, povečanju negospodarskih naložb ter po večji skrbi za izboljšanje življenjske ravni zaposlenega prebivalstva.

Gospodarska politika skladnejšega gospodarskega napredovanja pa ni zaživila. Nadaljevala se je stara razvojna usmeritev, ki je prednostno ustvarjala močno industrijsko podlago, na kateri naj bi se potem razvilo vse gospodarstvo. Tako kot v preteklosti, je bila tudi v tem obdobju pretežno usmerjena v graditev novih objektov v energetiki, v metalurgiji, v kovinski in tekstilni industriji. V preostalih industrijskih panogah in na drugih gospodarskih področjih se je vrednost naložb le neznatno povečala, zato so številni problemi na teh področjih ostali nerešeni in še naprej pereči. Tako železniški promet ni mogel slediti naraščajočim potrebam in zahtevam, gradbeništvo je bilo brez najpotrebnejše mehanizacije, predelovalna industrija in trgovina brez sodobne tehnologije in opreme, turizem in gostinstvo pa nista mogla izrabiti ugodnih naravnih pogojev za hitrejši razvoj. Skupna kmetijska pridelava se je povečala, vendar manj, kot bi se morala. Problem je bil v tem, ker je država skrbela le za potrebe državnih kmetijskih posestev in zadrug.¹⁴

Nova gospodarska politika je oživila in pospešila prizadevanja za hitrejšo tehnološko prenavo jugoslovanskega gospodarstva. Bila so izraz stvarnih razmer in potreb. Naraščanje prebivalstva, višja življenjska raven in vedno večje zahteve po masovnih izdelkih so zahtevali večjo proizvodnjo, boljše kakovost in nižje cene. Za to pa so bili potrebni novi stroji in oprema ter višja storilnost in izobrazbena sestava zaposlenih. Leta 1956 se je po vsej državi začela široko zastavljena akcija, ki jo lahko štejemo za začetek uresničevanje teh ciljev. Potekala je pod geslom »Boj za večjo produktivnost«. ¹⁵ Akcija, ki naj bi jo s krediti podpirala Narodna banka Jugoslavije, je zasledovala tri cilje: združevanje podjetij,

---

¹⁴ Jože Princič, V začaranem krogu. Slovensko gospodarstvo od nove ekonomske politike do velike reforme 1955–1970, Ljubljana, 1999, str. 74–76.

¹⁵ Jože Princič, Temeljne dileme in problemi modernizacije slovenskega gospodarstva. V: Prispevki za novejšo zgodovino, št. 2, 2002, str. 69.

izboljšanje njihove kadrovske sestave ter posodobitev opreme in proizvodnje. Pričakovanih rezultatov ni prinesla. Kadrovska sestava se ni izboljšala, postopki za združevanje podjetij v velike, gospodarsko močne delovne organizacije, ki naj bi bile sposobne same izpeljati specializacijo proizvodnje, vpeljati sodobne tehnološke postopke in posodobiti poslovanje, so se ustavili že pri prvih korakih. Razlogov za takšen razplet je bilo več. Država za tehnološko napredovanje še ni bila pripravljena oddvojiti večjih sredstev. Podjetja zaradi prevelikih družbenih dajatev in premajhne amortizacije sama niso bila sposobna financirati večjih posodobitev, zmogla so kvečjemu le manjše rekonstrukcije ter odpravljati t. i. »ozka grla« v proizvodnem procesu. Partijski vrh je sicer dal načelen pristanek, toda med njegovimi člani je še vedno prevladovala avtarkična miselnost, da je mogoče višjo storilnost doseči s starimi stroji, nove pa izdelati doma. »Geslo, dajte nam ameriške stroje, pa vam bomo dali ameriško storilnost, ki se ponekod sliši, ni upravičeno,« je poudaril vplivni partijski funkcionar Franc Leskošek aprila 1957 na seminarju o delavskem samoupravljanju v Beogradu. Od delavcev je zahteval doseganje visoke storilnosti s stroji, ki so jih imeli. Naslednje leto je Zvezna industrijska zbornica sicer sklenila, da se bo domača strojogradnja preusmerila na izdelavo opreme za posodobitev posameznih panog, mehanizacijo kmetijstva in prometa. Uresničitev tega načrta pa so predstavili v naslednje srednjeročno obdobje.

V času drugega petletnega gospodarskega načrta je prišlo še do enega spoznanja, ki je bilo tesno povezano s sodobnejšim načinom gospodarjenja. V tem času so se gospodarski načrtovalci začeli zavedati, da za visoko delovno produktivnost, ki je tesen spremljevalec gospodarske rasti, niso potrebne samo velike investicije, nova tehnologija in večji obseg proizvodnje, temveč tudi drugi dejavniki, med katerimi sta najpomembnejša razdelitev čistega dohodka in sistem spodbudnega nagrajevanja. Pri vzpostavljanju novega načina nagrajevanja je Slovenija hodila nekaj korakov pred drugimi republikami.¹⁶

Kljub težavam zaradi počasnega razhajanja s sta-

---

¹⁶ Prinčič, V začaranem krogu, str. 82–85.

rimi in utrjevanja novih načinov gospodarjenja se je leta 1953 začelo obdobje gospodarskega prebujanja in hitrejše gospodarske rasti. Do sredine petdesetih let je dobila sestava slovenskega gospodarstva bolj sodobno podobo. Industrija je postala vodilno gospodarsko področje, gradbeništvo in gozdarstvo pa sta se vodilnemu položaju hitro približevala. Industrijska proizvodnja se je v primerjavi s predvojno podvojila, panoge, ki jih pred vojno še ni bilo ali je bil njihov razvoj še v zametkih (elektro, naftna in gumarska industrija), so hitro napredovale.¹⁷ Močno se je povečalo število zaposlenega prebivalstva, povečalo se je tudi število kvalificiranih in visokokvalificiranih delavcev. V drugi polovici petdesetih let se je v Sloveniji začela gradnja vrste elektroenergetskih objektov.¹⁸ Uresničili so prve večje investicije v prometno infrastrukturo (posodobili ali na novo so zgradili ceste med Zagrebom in Ljubljano, Senožečami in Koprom ter med Dravogradom, Mariborom in Mursko Soboto) ter začeli graditi koprsko pristanišče. Številnih idejnih načrtov – na primer letališče na Brniku, ljubljansko železniško križišče, predor pod Ljubeljem – pa republiška vlada ni mogla uresničiti.

***

Na začetku šestdesetih let se je v razvojnih načrtih pojavil pojem modernizacija, ki je hitro pridobival na pomenu. Tretji vsedrjavni petletni gospodarski načrt, sprejet zadnjega decembra 1960, je med pogoje za doseganje večje proizvodnje in večjega narodnega dohodka postavil tudi posodobitev gospodarskega sistema in oblik organizacije podjetij ter večjo uporabo sodobnejših znanstvenih in tehnoloških pridobitev. Smotrnejše iz-

---

¹⁷ Leta 1956 je znašala vrednost industrijske proizvodnje skoraj polovico družbenega proizvoda LR Slovenije. Fizični obseg proizvodnje je bil dva in pol krat večji kot leta 1939, pogonska moč industrije je bila osemkrat večja kot 1938, njen delež v izvozu je bil 70%, vrednost osnovnih sredstev je bila po popisu iz leta 1953 za 61% večja kot leta 1954. Leta 1956 je bilo v industriji zaposlenih že 148.196 oseb, torej enkrat več kot leta 1939 in skoraj polovica vseh zaposlenih v LR Sloveniji v tem letu. Podrobneje glej: Prinčič, Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu, str. 165–168.

¹⁸ Nove objekte ali naprave so začeli graditi v hidroelektrarnah Dravograd, Vuzenica, Vuhred, Mariborski otok, Ožbolt, termoelektrarni Šoštanj in Brestanica, v omrežju Koper–Buje in Trbovlje–Ljubljana.

korišćanje moderne tehnike, izboljšanje kvalifikacijske strukture in spodbujanje domaće znanosti je označil kot »najpomembnejše činitelje gospodarskega napredovanja«. Slovenski plan gospodarskega razvoja za leta 1961–1965 je še bolj izpostavil nujnost kakovostnih sprememb v gospodarski strukturi. Kot najpomembnejše cilje je postavil modernizacijo industrijske in druge proizvodnje ter izboljšanje pogojev za razvoj turizma, trgovine, gostinstva in obrti. Pri iskanju najustrežnejših tehnoloških pridobitev so v Sloveniji najveć stavili na vpeljavo serijske proizvodnje in avtomatizacijo velikih proizvodnih sistemov.

Sredi leta 1962 se je zvezna vlada sicer odrekla petletnemu načrtu, kar pa ni zaustavilo modernizacijskih teženj, zlasti v Sloveniji. V tem času se je namreć na področju gospodarskega načrtovanja začel miselni premik, ki je potem omogočil gospodarsko reformo in sprejem nove razvojne strategije. Vodilni republiški funkcionarji so začeli obraćati hrbet avtarkični usmeritvi in ekstenzivnemu gospodarjenju ter vse bolj težiti k vkljućitvi v mednarodno blagovno menjavo in intenzivnejši modernizaciji. Boris Kraigher, Stane Kavćič in drugi politiki so v javnih nastopih poudarjali, da se je začelo drugo obdobje v razvoju proizvodjalnih sil, za katerega ni več toliko pomembna kolićina, pać pa vsebina in kakovost proizvodnje in pa vprašanje, ali konćni proizvodi ustrezajo pogojem domaćega, zlasti pa tujega trga. Glavno sporoćilo gospodarske reforme, ki se je začela julija 1965, je bilo, da je prišlo jugoslovansko gospodarstvo do razpotja, ko je treba odpraviti objektivne činitelje avtarkičnega gospodarstva in doloćiti nov nacionalni ekonomski interes, ki bo temeljil na intenzivnejši vkljućitvi v svetovne gospodarske tokove. Namen reforme je bil spremeniti družbenoekonomsko »klimo«, ki je silila podjetja v pasivnost in apatićnost, ekonomsko politiko pa podrejala političnim potrebam in pobudam. Snovalci reformnega programa so med gospodarskimi področji najveć pozornosti namenili terciarnemu sektorju. Trgovina, banćništvo in promet naj bi postali samostojnejši, njihov delež v razdelitvi družbenega proizvoda pa naj bi se povećal.

Plan gospodarskega razvoja SFRJ za leta 1966–

1970, ki je bil sprejet v času, ko je bila reformna vznesenost v državi na višku, je postavil med najpomembnejše naloge tudi modernizacijo in rekonstrukcijo obstoječih zmogljivosti, hitrejši razvoj izobraževanja in znanosti ter večjo uporabo sodobnih tehničnih dosežkov. Srednjeročni plan SR Slovenije za leta 1966–1970 je dal modernizaciji večjo težo kot pa zveni plan. Postavil jo je za svoje izhodišče ter ji namenil vlogo širokega in »kompleksnejšega« družbenega procesa, ki naj bi prevzel najtežja bremena pri odpravljanju ovir na poti k hitrejši gospodarski rasti. Ta srednjeročni plan je bil tudi odgovor na domače in tuje očitke, da Slovenija nima svoje dolgoročne razvojne usmeritve.

V drugi polovici šestdesetih let je vlada Staneta Kavčiča sprejela strategijo dolgoročnega razvoja Slovenije, ki se je precej razlikovala od dotodanje razvojne usmeritve. Strokovna izhodišča je izdelal Inštitut za ekonomska raziskovanja v Ljubljani in jih predstavil v obsežni študiji. Njeni avtorji so ugotovili, da Slovenija po tehnološki plati vse bolj zaostaja za razvitim svetom ter da si največja podjetja iz drugih republik in tujine podrejajo njene gospodarske zmogljivosti in strokovnjake ter zasedajo slovenski trg. Zaradi teh okoliščin je bilo po njihovem mnenju potrebno izdelati »dejaven, lasten, ekonomsko sodoben in ambiciozen« razvojni program, ki ji bo omogočil kakovosten razvojni premik. Njihovo vodilo pri snovanju tega programa je bilo, da Slovenija ne more voditi izolirane gospodarske in socialne politike, temveč se mora vključiti v mednarodne tokove ter se zgledovati po pravilih gospodarjenja, ki veljajo v razvitem svetu. Sprijazniti se bo morala, da razpolaga z omejenim obsegom naravnega in akumuliranega bogastva, zato si bo morala prizadevati, da čim bolj izrabi razpoložljive proizvodne dejavnike. Po njihovi presoji bi bilo treba zmanjšati pristojnosti zvezne države ter dokončati gospodarsko reformo.¹⁹ Avtorji so se zavzeli za prestrukturiranje slovenske industrije in osredotočenje njene proizvodnje na izdelavo izdelkov visokega cenovnega razreda za izvoz na konvertibilna tržišča. Poudarili

---

¹⁹ Jože Princič, Neven Borak, *Iz reforme v reformo. Slovensko gospodarstvo 1970–1991*. Ljubljana, 2007, str. 217.

so, da je treba po zgledu visoko razvitih držav hitreje razvijati terciarne dejavnosti. Za področje infrastrukture (energetiko, komunikacije, vodno gospodarstvo) so svetovali, naj se Slovenija še naprej prilagaja zveznemu konceptu, pri čemer pa bi morala odločneje zastopati nacionalni interes. V prometnih povezavah so videli najšibkejši člen slovenskega gospodarskega napredovanja. Predlagali so, naj ne odlašajo več z gradnjo avtocest in izdelavo projektov za vključitev v evropski cestni, železniški, zračni in vodni promet.²⁰

Na podlagi predstavljene študije se je začelo snovanje Resolucije dolgoročnega razvoja Slovenije. Njene temeljne značilnosti je junija 1970 predstavil Stane Kavčič. Po njegovih besedah je bil zasnovan tako, da bo Slovenija na široko odprla vrata tehnološki revoluciji v svetu in se trudila zadržati visoko stopnjo gospodarske rasti. To ji bo uspelo, če bo v zadostni meri izrabila obstoječe zmogljivosti, izboljšala ekonomijo dela, vzpostavila socialno ravnovesje, »pokopala« slaba podjetja in namenila zadosten delež družbenega proizvoda hitrejšemu razvoju. Zaradi več razlogov niso dali prednosti nobeni industrijski ali neindustrijski »monokulturi«. Odločili so se za ohranitev »pestre« proizvodne sestave, ki se bo lahko prilagodila razmeram in potrebam na trgu in se tudi prosto razvijala. Industrija bo zadržala položaj vodilne panoge, vendar se bo osredotočila na izdelke visokega cenovnega razreda. Infrastruktura se bo prilagodila novim zahtevam in potrebam. Terciarni sektor se bo razvijal v »razumnem ravnotežju« z drugimi gospodarskimi področji.²¹

Strategija dolgoročnega gospodarskega razvoja Slovenije je bila eden o močnejših razlogov za politični obračun s Stanetom Kavčičem in drugimi vidnimi nosilci reformnih prizadevanj, ki ga je partijsko vodstvo izpeljalo na začetku sedemdesetih let preteklega stoletja. Slednje je bilo bolj naklonjeno restavraciji predreformne razvojne politike, po kateri je bila prva naloga državne gospodarske politike dokončati izgradnjo temeljne industrije. Posodobitev industrijske in druge proizvodnje

---

²⁰ Prav tam, str. 218.

²¹ Prav tam, str. 224.

ter hitrejše napredovanje drugih gospodarskih področij sta bila v drugem planu oziroma prepuščena podjetjem, posameznim državnim skladom in povezovanju s tujimi poslovnimi partnerji. Tako modernizacija ni izgubila le svojih najvplivnejših zagovornikov, temveč tudi vlogo globalnega dejavnika, ki bi gospodarstvo notranje krepil ter povečeval njegovo izvozno uspešnost.

Na začetku sedemdesetih let so v državi zopet prevladali zagovorniki ekstenzivnega in samozadostnega gospodarskega razvoja. Srednjeročni gospodarski načrt Jugoslavije za leta 1971–1975 je za splošne cilje gospodarskega razvoja določil »dinamično«²² gospodarsko rast, uravnotežene gospodarske tokove in učinkovito gospodarjenje. Industrija je še okrepila položaj vodilnega gospodarskega področja, njen delež v družbenem proizvodni naj bi do leta 1975 dosegel 35,5 – odstotni delež. Velik del predvidenih investicijskih sredstev je zvezni plan namenil hitrejšemu razvoju primarne proizvodnje (zlasti energije in surovin), prometne infrastrukture (vključujoč gradnjo naftovoda in plinovoda) in turizma.²² Do odstopa Staneta Kavčiča slovenska vlada ni bila zadovoljna z novimi razvojnimi poudarki, saj je to pomenilo, da bo še bolj »odrinjena«²² od zvezne blagajne in ugodnosti. Zdelo se ji je nelogično, da se po prenosu razvojnega težišča iz predelovalne na bazično in surovinsko industrijo prestrukturiranje ustavi, namesto da bi se nadaljevalo in zajelo tista področja, ki jim gospodarska politika dotlej ni namenila potrebne pozornosti. To so bila prizadevanja za večjo storilnost, rentabilnost in sploh smotrnejše gospodarjenje. Novi izvršni svet, ki je bil izvoljen novembra 1972, ni več ugovarjal generalni državni zasnovi, ki je dajala prednost hitrejšemu razvoju domače surovinske proizvodnje, metalurgije in bazične kemije. To pa ni pomenilo, da jo je v celoti sprejel. Predvidel je nadaljevanje sprememb v gospodarski sestavi, s katerimi se je zmanjševal delež primarnega, povečeval pa delež terciarnega sektorja. Med temeljne srednjeročne gospodarske cilje je uvrstil tudi posodobitev gospodarskih panog, ki so zaostajale za splošno razvojno ravni. Uresničevanje tega cilja je prišlo najbolj do izraza leta

---

²² Prav tam, str. 296–298.

1974, ko je bil del investicijskih sredstev namenjen tudi avtomatizaciji in modernizaciji proizvodnje.²³

Srednjeročni družbeni plan Jugoslavije za drugo polovico sedemdesetih let je nastajal v drugačnih razmerah kot njegov predhodnik. Sredi sedemdesetih je Jugoslavija po kakovosti gospodarjenja absolutno in relativno zaostajala za razvitimi evropskimi državami. Imela je najvišjo stopnjo inflacije, najvišjo rast zaposlenosti v industriji, pri produktivnosti in realnih osebnih dohodkih je bila daleč zadaj.²⁴ Jugoslovansko gospodarstvo je zašlo v krizo, tržna nesorazmerja so bila večja kot kadar koli po drugi svetovni vojni. Oblast se je zbala, da bo prišlo do pomanjkanja surovin in hrane, zato je pri sestavljanju plana še z večjo zavzetostjo vztrajala pri hitrejšem razvoju surovinskih in živilsko-predelovalnih zmogljivosti. Ostale so nosilne dejavnosti, katerim so bili namenjeni največji kosi domače investicijske pogače in tuji krediti. Industrija ni le zadržala, temveč še povečala svoj delež v družbenem proizvodu. Republiška skupščina je podprla stališče, da so hitrejšemu napredovanju prioriternih ali nosilnih dejavnosti namenjena prevelika sredstva. Kljub podpori to stališče ni moglo obveljati, saj bi bilo v nasprotju z določili zveznega plana. Tako je Družbeni plan SR Slovenije za obdobje 1976–1980 temeljil na istih razvojnih načelih kot prehodni. Poudaril je krepitev surovinske podlage in zmanjšanje uvozne odvisnosti. S tem je bila hitrejša modernizacija slovenske industrije predstavljena na naslednje plansko obdobje. Predvidel je, da bodo do leta 1978 vlaganja osredotočena v izgradnjo številnih elektroenergetskih objektov; poleg JE Krško še v TE Šoštanj IV, HE Srednja Drava II itn. V tem času naj bi prometna struktura dobila bolj sodobno podobo, del tujih in domačih sredstev pa bi vložili tudi v krepitev domače surovinske podlage.²⁵ Do leta 1978 so daleč zaostali za uresničitvijo programa prednostnih naložb, zato je prišlo do zasuka v gospodarski politiki republike. Število

---

²³ Prav tam, str. 311–313.

²⁴ Gospodarska gibanja, maj 1978, Uspešnost jugoslovanskih in nekaterih kapitalističnih gospodarstev (1970–1977), str. 50.

²⁵ Princič, Borak, Iz reforme v reformo, str. 343–344.

prioritetnih objektov se je zmanjšalo in osredotočilo na tiste v prometni infrastrukturi, proizvodnji hrane ter na posamezne programe v pridobivanju surovin in strojegradnji. Dela na drugih prednostnih objektih je bilo treba zaustaviti in počakati na boljše čase.²⁶

Brezkompromisni spori okoli razvojnih težišč SFRJ v letih 1981–1985 so se končali šele potem, ko je posredovalo zvezno partijsko vodstvo. Postavilo se je na stran tistih republik, ki so se zavzemale za nadaljevanje dotedanje avtarkične gospodarske politike, to je odpravljanja neskladnosti med energetske-surovinskim in predelovalnim sektorjem. Taka razvojna politika je na eni strani predpostavljala hitrejši gospodarski razvoj proizvodnje energije iz domačih virov, večjo proizvodnjo deficitarnih surovin in glavnih reprodukcijskih materialov, povečanje proizvodnje hrane in hitrejši razvoj prometa, na drugi strani pa omejitev »predimenzioniranega« razvoja predelovalnih panog. Tej usmeritvi je bila prilagojena tudi strategija tehnološkega razvoja, saj je temeljila na večji uporabi domačega znanja ter hitrejšem razvoju domače proizvodnje, ki je zmanjševala tehnološko odvisnost od tujine. V razpravah o zveznem srednjeročnem planu za obdobje 1981–1985 so se slovenski pogajalci ogradili od poudarjene avtarkične usmeritve. Skrbelo jih je, ker so bili razvojni cilji postavljeni previsoko in premalo konkretno. Predzadnji slovenski srednjeročni gospodarski načrt je tako kot vsi predhodni povzel skupne državne razvojne interese, bolj pa je poudaril potrebo po preoblikovanju gospodarske strukture in večjo vključitev gospodarstva v svetovne tokove. V Sloveniji naj bi do leta 1985 zagotovili hitrejši razvoj gospodarske infrastrukture in »odločno« povečali delež tehnološko intenzivne proizvodnje, ki bi temeljila na visokokvalificiranem delu in avtomatizirani proizvodnji, bila izvozno usmerjena in bi zagotavljala smotrno zaposlovanje, gospodarno uporabo energetskih in drugih virov. Ta nova razvojna oblika naj bi v naslednjem planskem obdobju postala podlaga za modernizacijo celotnega gospodarskega življenja. V obravnavanem planu se je pomen raziskovalne dejavnosti povečal. Namenjena ji je bila

---

²⁶ Prav tam, str. 347.

vidna vloga pri razvoju domače tehnologije, prenosu in uporabi tuje znanosti in pri posodobitvi izobraževalnega sistema. V času razprav o Družbenem planu SRS za obdobje 1981–1985 je republiški izvršni svet sprejel dve odločitvi, ki sta zelo vplivali na njegovo uresničevanje: da morajo nosilci gospodarskega načrtovanja izhajati iz razpoložljivih lastnih in združenih sredstev in da je prišel čas, ko mora republika dobiti večjo vlogo in tudi odgovornost pri urejanju gospodarskega razvoja znotraj svojih meja.²⁷

V osemdesetih letih se je v razvitem svetu začela tehnološka in inovacijska revolucija. Računalniško vodeni stroji, inteligentni roboti, superprevodni materiali, mikroelektronika itn. so zagotavljali večjo, kakovostnejšo in cenejšo proizvodnjo, večjo storilnost, gospodarnejšo rabo energije, čistejše okolje. Končalo se je obdobje klasičnega pridobivanja novih znanj s pomočjo strokovne literature, patentov in licenc. Postindustrijska družba je začela razvijati nove vrednote, poudarjati individualnost in internacionalizacijo. Jugoslavija ni bila pripravljena na nove izzive. Zaradi neustrezne razvojne politike tehnološko ni napredovala, zato je postala nezanemljiv ekonomski partner. Medtem ko so v Evropi, ZDA in na Japonskem pospešeno združevali kadrovske, finančne in druge zmogljivosti na ključnih tehnologijah in razvojnih projektih, je Jugoslavija povečevala proizvodnjo, ki so jo v razvitem svetu že opuščali.

V Jugoslaviji so se sredi osemdesetih let zavedeli nevarnosti, da lahko postanejo slepo črevo v modernem svetu, če ne bodo hitro usvojili svetovnega tehnološkega standarda in posodobili zakonodaje. Poglobljanje splošne krize v državi pa ni bilo primerno okolje za nujno potrebne sistemske in tehnološke spremembe. Ena izmed analiz, ki so sestavljale Dolgoročni program ekonomske stabilizacije, je bila namenjena tudi oceni razlogov za tehnološko zaostajanje Jugoslavije. Dolgoročni program je zvezne organe obvezal, da čim prej pripravijo predlog strategije hitrejšega tehnološkega razvoja Jugoslavije. Snovanje programa se je sicer začelo leta 1984, toda zaradi velikih razhajanj se je oblikovanje tega dokumenta

---

²⁷ Prav tam, str. 499–501.

zelo zavleklo. Tako je bil Dolgoročni družbeni plan gospodarskega razvoja Jugoslavije za obdobje 1986–2000 prvi pomembnejši razvojni dokument, ki je prepočasen razvoj domačih znanstvenoraziskovalnih zmogljivosti ter nezadovoljivo uveljavljanje znanstveno-tehničnega napredka predstavil kot enega glavnih problemov pri hitrejšem gospodarskem napredovanju.²⁸ Družbeni plan, ki je bil razglašen julija 1985, se je opredelil za hitrejši razvoj lastne znanosti in tehnologije in smotrnejšo uporabo svetovnih znanstvenih in tehnoloških dosežkov. Predstavljeni program je bil zastavljen zelo ambiciozno. V naslednjih petnajstih letih naj bi v Jugoslaviji ustvarili pogoje za razvijanje vseh oblik ustvarjalnosti in bolj produktivnega dela. Ustanovili naj bi raziskovalno-razvojne centre za področja energetike, agrikulture in drugih pomembnih gospodarskih področij ter »močne« centre za temeljne raziskave na področju mikroelektronike, robotike, jedrske tehnologije in še drugih najsodobnejših in najzahtevnejših proizvodno-tehnoloških procesov. Posodobili naj bi še izobraževalni sistem, podpirali inovacijsko dejavnost, zagotovili »nujno« uporabo sodobnih svetovnih dosežkov, sistematično uporabo mednarodnih tehničnih standardov ter hitrejšo vključevanje raziskovalcev v razvojne projekte gospodarskih organizacij. Srednjeročni družbeni plan Jugoslavije, ki je bil razglašen konec decembra 1985, je posodobitvi gospodarstva namenil še več pozornosti. Večja aktivnost in »vsestransko« spodbujanje ustvarjalnosti delovnih ljudi, porast produktivnosti in učinkovitosti gospodarjenja, strukturne spremembe, izpopolnjevanje in preusmerjanje obstoječe in razvijanje nove proizvodnje v skladu s sodobnim tehnično-tehnološkim napredkom so bili opredeljeni kot pogoji in predpostavke za izhod iz kriznega stanja. Za zaustavitev hitrega padanja učinkovitosti gospodarjenja in zagotavljanja večje vloge kakovostnih dejavnikov rasti in razvoja je bilo predvideno precejšnje povečanje produktivnosti, akumulativne in reprodukcijske sposobnosti gospodarstva. Večji del akumulacije je bil predviden za naložbe v posodobitev obstoječih ter zgraditev »določenega« števila novih objektov. Prednost

---

²⁸ UL SFRJ, št. 39/504, 26. 7. 1985.

pri uvajanju novih razvojnih programov so dobili sodobna elektronika, tehnologija jedrskega gorivnega ciklusa, genetski inženiring in osvajanje novih virov energije. Pri prenosu sodobne tehnologije in širjenju znanja se je veliko pričakovalo od proizvodne kooperacije in skupnih vlaganj s tujimi partnerji.²⁹

Strategijo razvoja SFRJ je zvezna skupščina sprejela še leta potem, ko je posredoval zvezni partijski vrh. Do tedaj so nekatere republike, med katerimi je bila tudi Slovenija, odrekale svoje soglasje. Največji kamen spotike ni bila zasnova strategije tehnološkega razvoja, temveč njeno uresničevanje. Zvezna vlada je zahtevala, da mora biti tehnološko približevanje razvitemu svetu povsem centralizirano. To je pomenilo enoten program, zbiranje sredstev v centralnem skladu in prednostno obravnavanje projektov, ki jih izbere posebna zvezna komisija.³⁰ Ta preveč idealiziran program je temeljil na prepričanju, da je bil gospodarski razvoj v zadnjih letih prepočasen in da bi ga lahko s centralizirano in plansko urejeno strategijo, ob naslonitvi na lastne sile, toliko pospešili, da bi v še sprejemljivem času rešili najbolj pereče probleme in ozdravili gospodarstvo. Ta razvojni program je še bolj kot predhodni poudarjal usmeritev na dvigovanje tehnološke ravni, zlasti na proizvodnem področju, težišče pa je dal na kakovostnejši razvoj bazičnih tehnologij. To so bile informacijske, proizvodne, energetske, laserske, jedrske, vesoljske tehnologije, biotehnologija, robotika in tehnologija novih materialov. Predpostavil pa je tudi izpopolnjevanje in poživitev že obstoječih tehnologij.³¹

Slovensko politično vodstvo ni bilo zadovoljno niti z zunanjim položajem Jugoslavije, saj se je znašla na skrajnem robu marginalizacije, niti s kaotičnimi razmerami v državi ter padanjem reproduktivne sposobnosti slovenskega gospodarstva. Leta 1986 je sklenilo, da bo Slovenija sama začela pripravljati pogoje za hitrejšo posodobitev svoje gospodarske sestave. Z družbe-

²⁹ UL SFRJ, št. 75/967, 31. 12. 1985, Družbeni plan Jugoslavije za obdobje 1986–1990.

³⁰ AS, 1589, fasc. 1335, Zapisnik 26. seje predsedstva CK ZKJ, Pripombe k strategiji tehnološkega razvoja Jugoslavije, 9. 2. 1987.

³¹ UL SFRJ, št. 32/431, 8. 5. 1987.

nim planom za leta 1986–1990 so nadaljevanje procesa prestrukturiranja proizvodne, raziskovalne, inovacijske dejavnosti in izobraževanja ter »pospešeno tehnološko posodabljanje« postali podlaga za razvojno preobrazbo, katere osrednji cilj je bil povečanje deleža proizvodnje izdelkov in storitev, ki so zagotavljali višji dohodek in s tem tudi večjo in donosnejšo zunanjetrgovinsko menjavo. Pojem »pospešeno tehnološko posodabljanje« je bil širok. Združeval je tako graditev novih in posodobitev obstoječih industrijskih zmogljivosti z najsodobnejšo tehnološko in računalniško vodeno proizvodnjo, kot tudi hitrejše pridobivanje tehnološkega znanja, večjo vključitev znanosti in izobraževanja v proizvodnjo. Med posameznimi programi so dobili prednost tisti v elektroniki, strojogradnji, farmaciji, kemični industriji, proizvodnji prometnih sredstev, elektro in kovinski predelovalni industriji.³²

Leta 1988 je republiška vlada sklenila, da bo ta proces pospešila. V resoluciji o uresničevanju družbenega plana za to leto je napovedala, da bo skušala zbrati čim več akumulacije ter jo osredotočiti v tiste projekte, ki bodo lahko zaustavili negativne gospodarske trende, naraščajočo brezposelnost ter pospešili »preboj« slovenskega gospodarstva iz »ekstenzivnega gospodarskega okolja v razvitejši svet«.³³ Zavezala se je, da bo razbremenila gospodarstvo ter vplivala na gospodarnejše trošenje sredstev za infrastrukturo in družbene dejavnosti.

Ko se je leta 1988 proces pravnega in gospodarsko-političnega razpadanja države pospešil, so se slovenski komunisti lotili snovanja programa razvojne preнове gospodarstva. Med izpostavljenimi cilji tega programa so bili tudi večja kakovost izdelkov, pospešitev tehnološke preнове in povečanje sredstev za znanost in izobrazbo. Zagovorniki programa so opustili panožno razvojno načelo, ki je temeljilo na prepričanju, da je treba pospeševati razvoj ene ali nekaj panog na račun drugih, to je »izbranih« panog, med katerimi je bila vseskozi na prvem mestu elektronska industrija oziroma tovarna Iskra. Panožno razvojno načelo naj bi zamenjalo načelo

³² UL SRS, št. 2/157, 31. 1. 1986, Družbeni plan SRS za obdobje 1986–1990.

³³ Prinčič, Temeljne dileme, str. 72.

poslovne učinkovitosti kot glavno merilo za ustanavljanje novih in »pokop« starih podjetij.³⁴

Vlada Lojzeta Peterleta, ki je svoj mandat začela po političnih spremembah maja 1990, si je prizadevala nadaljevati s procesom prestrukturiranja slovenskega gospodarstva in še razširiti njegove meje in cilje. Zavezala se je, da bo podprla programe, ki bodo obudili zasebno podjetništvo, ustvarjali nova delovna mesta in prispevali k tehnološkemu razvoju. Ustanovila je agencijo za prestrukturiranje in razvojni sklad, ki naj bi z investiranjem v razne vrednostne papirje usmerjal gospodarsko prenavo. Dogodki, ki so bili leta 1990–1991 povezani z osamosvajanjem Slovenije, so vlado prisilili, da je dala prednost politiki gospodarskega preživetja. Prestrukturiranje je morala prestaviti na čas po osamosvojitvi in mednarodnem priznanju.

***

V letih 1960–1990 je bil razkorak med modernizacijskimi načrti in dejanskimi rezultati precejšen. Že po prvih korakih, to je v prvi polovici šestdesetih let, se je vlada vključila le v akcijo »Kadri rešujejo vse«, s katero naj bi povečali število visoko strokovnega kadra v podjetjih³⁵ in podprla integracijo pomembnih podjetij (na primer Smelta). Vse ostale naloge pa je zanemari- la ter glavnino investicijskih sredstev namenila graditvi 22 objektov, med katerimi je bilo največ industrijskih (elektrarne, železarne, Iskra Kranj itn.) in prometnih (Letališče Brnik, cesta Ljubelj–Naklo, Luka Koper itn.).³⁶ Znatna sredstva so do leta 1964 porabili tudi za nakup mehanizacije za pridobivanje premoga (Velenje, Trbovlje-Hrastnik, Zagorje). Za izgradnjo omenjenih objektov so investitorji porabili preveč sredstev, zato jih je zmanjkalo za druge načrtovane naložbe v elektro, strojni, lesni, kemični in živilski industriji, industriji motorjev ter v prometu. Med slednjimi je bila najbolj pereča

---

³⁴ Prinčič, Borak, *Iz reforme v reformo*, str. 585.

³⁵ Leta 1963 je bilo v Sloveniji 37,8% industrijskih podjetij, ki niso imela niti enega zaposlenega z visoko izobrazbo, 15,8% podjetij pa je imelo le enega.

³⁶ Prinčič, *V začaranem krogu*, str. 207–208.

elektrifikacija prog Postojna–Ljubljana in Jesenice–Zagreb, ki je bila predvidena v družbenih planih za obdobje 1956–1961 in 1961–1965. Zaradi še vedno enostranske investicijske politike je imelo sredi šestdeset let slovensko gospodarstvo že bolj iztrošena in zastarela osnovna sredstva ter opremo kot je bilo povprečje v FLRJ. Tudi v novih podjetjih, kot je bil Litostroj, je iztrošenost osnovnih sredstev presežala 50 odstotkov.

Tabela 1. Odpisanost strojev in opreme konec leta 1963 v %

	SR Slovenija	SFRJ
Vsa področja	52	46
Industrija in rudarstvo	53	45
Kmetijstvo	41	39
Gozdarstvo	46	40
Gradbeništvo	47	44
Promet	56	50
Trgovina	44	41
Gostinstvo	40	37
Obrt	41	38

Vir: Princič: Temeljne dileme, str. 73.

Vlada Staneta Kavčiča se je odrekla naložbam, ki jih slovensko gospodarstvo ni moglo prenesti (EKK Velenje), nato pa se je smelo in odločno lotila uresničevanja izhodišč za dolgoročni razvoj Slovenije. Največjo pozornost je namenila programu cestne ureditve Slovenije, ki naj bi ga uresničili do leta 1973.³⁷ Marca 1969 je republiška skupščina poleg zakona o modernizaciji ceste od državne meje pri Šentilju do državne meje pri Novi Gorici sprejela še odlok o posodobitvi cestnih odsekov Vrhnika–Postojna–Razdrto in Hoče–Levec, ki naj bi ju zgradili najprej. Julija tega leta sta oba odseka izpadla iz seznama za četrto posojilo Mednarodne banke za obnovo in razvoj in graditev se je premaknila na poznejši čas. Tega leta je morala Slovenija odstopiti tudi od drugih razvoj-

³⁷ V programu razvojne politike v cestnem prometu do leta 1973 so bili: avtocesta Šentilj–Nova Gorica, cestna povezava Gorenjske prek Karavank do Beljaka, odsek Škofije–Sečovlje in vzdrževanje obstoječih prometnih poti.

nih izhodišč. Železniško gospodarstvo je zašlo v izgube in ni imelo sredstev za tekoče vzdrževanje. Ker ni bilo dovolj proračunskih sredstev, jih je bilo treba vzeti drugje. Republiški izvršni svet se je odločil, da bo »žrtvoval« sredstva, ki so bila predvidena za razvoj turizma. Neredna oskrba z električno energijo je bila drugi razlog, ki je prekrizal načrt za hitrejši razvoj terciarnih dejavnosti. Leta 1969 so energetske strokovnjaki izračunali, da se bodo v naslednjih letih potrebe po električni energiji tako povečale, da Slovenija ne bo mogla pokriti niti najnujnejših potreb. Izdelali so »optimalen« program gradnje novih elektroenergetskih objektov do leta 1980, v katerem je bila predvidena gradnja 23 elektroenergetskih objektov, od tega sedem elektrarn na Savi in pet na Muri, JE Krško in TE Trbovlje II.³⁸ Zaradi omejevalne denarne politike, velikih sredstev za odplačilo že v preteklosti začelih naložb ter visoke stopnje porabljenih sredstev za obratna sredstva in za kreditiranje kupcev se je morala republiška vlada do konca leta 1972 odpovedati še vrsti drugih programov, nekatere pa je morala zelo omejiti. Glavnino sredstev je namenila posodobitvi železarn, cest in železnice, tehnološko prenovo v drugih panogah pa je prevladala na podjetja. Jeseni 1967 je vlada pozvala podjetja, naj čim smotrneje gospodarijo z materialnimi in finančnimi sredstvi.³⁹ To opozorilo pa ni doseglo svojega namena, saj so podjetja presežke raje porabila za druge namene, zato je Slovenija do konca šestdesetih let v primerjavi z razvitim Zahodom ohranila relativno nizko stopnjo urbanizacije, zastarelo infrastrukturo, demografsko regresijo, zaostala osnovna sredstva in opremo, slabo organizacijo dela in nizko kadrovske sestavo.

Prizadevanja za strukturne spremembe so bila do sredine sedemdesetih let usmerjena v povečanje delovno intenzivnih panog. Gospodarskih rezultatov pa ni bilo zaradi premajhnih sredstev ter zmanjševanja učinkovitosti njihove porabe. Stalno zmanjševanje učinkovitosti sredstev je vodilo k nenehnemu zniževanju dolgoročne stopnje rasti družbenega proizvoda in konkurenčnosti.

³⁸ Princič, Borak, Iz reforme v reformo, str. 220–222.

³⁹ Delo, št. 275, 9. 10. 1967, V obeh letih reforme so najvidnejše spremembe v zavesti proizvajalcev.

V prvih letih je investicijska dejavnost skoraj stagnirala. Šele leta 1974 so se investicije v osnovna sredstva povečale. Visoka inflacija je razvrednotila nominalna sredstva za investicijske naložbe, prišlo je do velikih prekoračitev predračunskih vrednosti naložb. Delež infrastrukturnih naložb v družbenem proizvodu je bil v štirih letih manjši od 3%, kar je bila komaj polovica od predvidene udeležbe. To je imelo hude in dolgoročne posledice. Najbolj vidne so bile pri redni oskrbi z električno energijo. Velike redukcije v prvih mesecih leta 1973 so vlado prisilile k iskanju rešitev. Naročila je študijo, ki je pokazala, da so v Sloveniji s klasičnimi viri energije na koncu svojih zmogljivosti. Julija 1973 je sprejela program gradnje novih elektroenergetskih objektov. Njihova graditev je leta 1975 postala prednostna naloga republiške razvojne politike. Med objekti, ki naj bi pokrili vedno večjo lakoto po energiji, so v Sloveniji staveli predvsem na JE Krško. Pogodba po sistemu »ključ v roke« je bila sklenjena 28. februarja 1974 z ameriškim podjetjem Westinghouse.

Velike težave je imela vlada tudi pri razvoju prometne infrastrukture. Zaradi zastoja pri modernizaciji cest in železnic je Sloveniji grozilo, da bo ostala odrezana od velikih prometnih projektov, ki so povezovali Evropo z Balkanom in Bližnjim vzhodom. Vlada se je osredotočila na dograditev ceste Hoče–Arja vas, kjer pa dela niso tekla po načrtu. Sredi sedemdesetih je bil obseg slovenskega cestnega omrežja zadovoljiv, njegova kakovost pa je zaradi počasnega posodabljanja vedno bolj zaostajala za potrebami.

Tabela 2. Dolžina sodobnih cest v cestnem omrežju SR Slovenije (v km)

	1960	1965	1971	1971
Vse ceste	13.532	13.169	13.786	14.120
Ceste s sodobnim cestiščem	1953	2392	3757	4961
Odstotek sodobnih cest	14,4	18,1	27,2	35,1

Vir: Princič, Borak, Iz reforme v reformo, str. 328.

Leta 1974 je bil sprejet zakon, ki je določil obvezno združevanje sredstev iz dohodka delovnih organizacij.

Zbrana sredstva so bila v glavnem namenjena za posodobitev magistralne železniških prog Jesenice–Dobova in Šentilj–Koper, a jih je bilo premalo, da bi posodobitev železniškega križa uspela. Tudi druge prednostne investicije v načrtu prometne infrastrukture niso bile zaključene (Letališče Brnik, PTT-infrastruktura, Luka Koper). Vlada je prepolovila sredstva za posodobitev zastarele tehnologije v premogovništvu; finančno je podprla le dva največja premogovnika. Potem pa je prišla naftna kriza, ki je premogovništvu čez noč vrnila precejšen del nekdanje pomembnosti. V obravnavanem času se ni uresničil tudi projekt Sermin, ki je vključeval izgradnjo rafinerije s celotnim petrokemijskim programom v koprski industrijski coni. Druge republike tega projekta niso podprle in postal je kamen spotike. V prvi polovici sedemdesetih let je storilnost slovenskega gospodarstva je padala kot tudi delež avtomatiziranih sredstev v industriji.⁴⁰ Tudi pri povezovanju domače znanosti s proizvodnjo ni prišlo do kakovostnega premika. Jugoslavija je ostala med državami z najmanj prijavljenimi patenti in najvišjimi stroški za raziskave na en patent.

Tudi v preostalih sedemdesetih letih so modernizacijski obeti ostali prazna obljuba. V Sloveniji se je nadaljevala enosmerna investicijska politika, ki je glavno naložbenih sredstev pretakala v gradnjo energetskih objektov in prometnih poti. Gradnjo elektroenergetskih objektov je spremljala vrsta težav. Denarna sredstva so bila nezadostna, postopek za pridobitev raznih soglasij in dovoljen pa dolg, zmogljivosti projektantskih organizacij pa premajhna. Najbolj se je zatikalo pri gradnji JE Krško, ki bi morala biti pripravljena za proizvodnjo do aprila 1979, vendar do takrat niso bila končana niti gradbena dela, zamujala so najmanj dve leti in stroški so se podvojili. Na področju prometne infrastrukture obveze niso bile izpolnjene. Še najdlje so prišli pri gra-

---

⁴⁰ Leta 1974 je bila storilnost slovenskega gospodarstva dva- do trikrat nižja kot v razvitem svetu. Leta 1972 je bil v celotni strukturi delovnih sredstev delež avtomatov in avtomatiziranega transporta le 23,3% (v Bosni in Hercegovini je bil 46,1%, v ožji Srbiji je bil 44,4% itn.). Od leta 1968 je bil delež avtomatiziranih sredstev za delo v nabavljeni opremi vsako leto manjši. leta 1968 je znašal 52%, leta 1972 pa je bil 22%. Gospodarski vestnik, št. 22, 21. 3. 1975, Intenzifikacija gospodarskega okolja.

dnji železniške infrastrukture.⁴¹ Vlaganja v surovinske dejavnosti so bila manjša, kot bi morala biti, poleg tega pa so zamujala, v jeklarnah celo za dve leti in več. Posodobitev proizvodnje primarnega aluminija se sploh še ni začela, naložbe v bazično kemijo pa so šele pripravljali. Delež vlaganj v razvojno in tehnološko zahtevnejšo proizvodnjo se je povečal, medtem ko je delež vlaganj v delovno intenzivno industrijo stagniral. Predelovalna industrija ni naredila koraka naprej, med drugim tudi zato, ker je ostala surovinska podlaga srednjeročnega plana nespremenjena. Razvoj turizma in trgovine je zastal. Tudi razvoj drobnega gospodarstva je tekkel precej pod pričakovanji in je zaostajal za potrebami gospodarstva in prebivalstva. Do leta 1980 se je iztrošenost opreme in osnovnih sredstev v Sloveniji še povečala in je bila precej večja kot v drugih jugoslovanskih republikah.⁴² Pri uvajanju nove proizvodnje se je le 20 odstotkov podjetij oprlo na lastno pamet, ostala so kupovala tuje licence. Novi, sodobni izdelki so predstavljali neznamenit delež v doseženi realizaciji slovenske industrije. Delež zaposlenih z visoko in višjo strokovno izobrazbo v industriji je znašal le 3,3 odstotka. Tudi izvozno uspešna slovenska podjetja, ki so orala ledino pri poglobljanju poslovnega sodelovanja s tujimi partnerji, so le težko ohranjala proizvodnjo in izpolnjevala tuja naročila.

Leta 1980 se je začela gospodarska kriza, ki je še prepолоvila skromna naložbena sredstva, ki jih je bila država pripravljena nameniti za posodobitev zastarele tehnologije. Inflacija, neurejena in neuskaljena gospodarska gibanja, ničelna stopnja rasti so bile vse prej kot ugodne razmere za uresničevanje modernizacijskih načrtov. Naložbena politika je bila restriktivna, investicijska dejavnost je močno zaostajala za načrtovano. Leta 1983 so pomenile celotne ustvarjene investicije v osnovna sredstva realno le še 72,6 odstotka vrednosti vloženih investicij v letu 1980. Konec leta 1982 je prišlo do zastoja gradnje elektroenergetskih objektov. Naslednje leto so postale redukcije sestavni del življenja. Ključni problem slovenskega gospodarstva, to je zastarelost

---

⁴¹ Prinčič, Borak, *Iz reforme v reformo*, str. 358.

⁴² Prav tam, str. 357.

opreme, se je v prvi polovici osemdesetih let še povečal. V industriji je bilo več kot 85 odstotkov odpisane opreme v vrstah dejavnosti, ki naj bi s pospešenim tehnološkim razvojem največ prispevale k prestrukturiranju slovenskega gospodarstva.⁴³

V drugi polovici osemdesetih let so se gospodarske razmere dramatično slabšale, možnosti za načrtno posodabljanje gospodarske strukture pa so se krčile. Republiški izvršni svet, ki ga je vodil Dušan Šinigoj, je leta 1986 sprejel nova merila za sprejemanje investicijskih načrtov ter jih prilagodil novim zahtevam. Naslednje leto je začel obujati zasebno drobno gospodarstvo ter si prizadevati za decentralizacijo in racionalizacijo velikih tehnoloških sistemov (železnice, elektrogospodarstva). Do spomladi 1990 sta slovenska skupščina in vlada sprejeli več ukrepov za posodobitev gospodarske strukture in hitrejšo približevanje evropskim integracijam. Najprej je bil leta 1988 sprejet projekt razvojnega dinarja, ki je pomenil začetek državne podpore prestrukturiranju slovenskega gospodarstva. Potem so bila sprejeta stališča in sklepi za vključitev Slovenije v evropske integracijske tokove. Februarja 1990 je slovenski izvršni svet določil merila za usmeritev sredstev v prestrukturiranje in v ta namen izdal obveznice v višini 200 milijonov nemških mark.

Razlogov, zaradi katerih modernizacijski cilji v letih 1960–1990 niso bili uresničeni, je bilo več. V ospredju so bili notranji, ki so izvirali iz neustrezno zasnovanega gospodarskega sistema in razvojne politike. Gospodarski sistem je temeljil na vpletanju in popolni prevladi politike nad gospodarstvom. Ta sistem ni imel ekonomskega mehanizma za mobilnost akumulacije, temveč so akumulacijske tokove določali in usmerjali državni organi bodisi prek planov in predpisov bodisi prek raznih oblik vplivanja in nadzora. Gospodarski sistem tudi ni dopuščal samostojnejšega poslovanja in odločanja podjetij. Državni organi jim niso zaupali, zato so jim odredjali način razdeljevanja dohodka, višino akumulacijskih in drugih skladov. Bili so namreč prepričani, da podjetja akumulacije in drugih sredstev ne bi smotrno naložila,

---

⁴³ Prav tam, str. 495.

temveč bi jih »pojedla« oziroma namenila za plače. Gospodarski sistem je torej ustvarjal družbenoekonomsko klimo, ki podjetij ni silila v tehnološko posodabljanje, saj so obstajala, četudi sta bili njihova učinkovitost in akumulativna sposobnost nizki in slabi, njihovi izdelki pa tržno nezanimivi. Podjetjem, ki pa so kljub temu težila k modernizaciji, pa je zaradi prevelike obremenitve z družbenimi dajatvami oziroma neustreznega davčnega sistema ostalo premalo sredstev za t. i. razširjeno reprodukcijo. Izjema je bilo le nekaj velikih združenih podjetij, kot sta bila Iskra in Gorenje, ki so lahko sama zbrala sredstva za tehnološki razvoj.

Strategija gospodarskega razvoja je tako kot gospodarski sistem stala na poti hitrejšje modernizacije. Temeljila je na avtarkičnosti, ki pa ni bila omejena samo na državno raven, temveč se je spuščala tudi na nižje ravni. Razvojni plani po letu 1970 so bili »negibni«. ⁴⁴ Težili so sicer k industrializaciji, pri čemer so bile v ospredju vedno energetske, surovinske in kmetijske dejavnosti, za katere so namenili okoli 60 odstotkov vseh investicij. Konkretni planski cilji so bili neusklajeni in večkrat tudi konfliktni, saj niso dajali »jasnih in praktičnih usmeritev, ki bi odražale dejanske možne izbire«. ⁴⁵ Učinki investicij v prioritetne dejavnosti so bili podpovprečni, zato niso omogočali hitrejšje rasti, večje zaposlenosti, izvoza in tudi modernizacije drugih področij, kjer so bili učinki investicij nadpovprečni. ⁴⁶

Do leta 1989 je Slovenija, v primerjavi s predvojnim stanjem, zelo spremenila gospodarsko sestavo. Postala je industrijska dežela, v kateri sta industrija in rudarstvo prispevala 48 odstotkov vsega družbenega proizvoda. Zelo so se povečali tudi deleži storitvenih dejavnosti (trgovine, gradbeništva in prometa), ki so spremljali razvoj industrije. Kmetijstvo je prispevalo le še 8 odstotkov družbenega proizvoda republike. ⁴⁷ Izpolnitev tega prvotnega in splošnega modernizacijskega cilja pa sama po sebi še ni pomenila, da je bilo slovensko gospodar-

⁴⁴ Neven Borak, *Gospodarski vzroki razpadanja Jugoslavije*. Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 2001, str. 52–53.

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ Prav tam, str. 61.

⁴⁷ Lazarevič, *Od regionalnega k slovenskemu narodnemu gospodarstvu*, str. 281.

stvo pripravljeno na spremenjene pogoje, ki so nastali z ustanovitvijo samostojne države. Neuresničitev modernizacijskih načrtov v letih 1960–1970 ter zapostavljanje posodabljanja gospodarstva po letu 1970 nista mogla ostati brez posledic. Slovensko gospodarstvo je konec osemdesetih let po tehnološki plati zaostajalo za naj-sodobnejšimi trendi, delež zastarelih osnovnih sredstev in iztrošene opreme je bil zelo velik, gospodarska infrastruktura slabo razvita. Ker so se največji proizvodni sistemi razvijali v zavetrju carinske in drugih zaščit, so imeli le malo možnosti, da preživijo v svetovni konkurenci.

***

Na Celjskem so se v skladu z interesi in potrebami svojega okolja dejavno odzivali na zunanje zahteve in spodbude. V skladu z interesi in potrebami svojega okolja. V teh prizadevanjih je Celje izstopalo. Posamezne lokalne enote so skušale nadgraditi modernizacijske načrte zvezne in republiške gospodarske politike.

V času druge jugoslovanske države je Celje ostalo tipično industrijsko mesto. Industrija je bila nosilec gospodarske rasti in je zaposlovala največ ljudi. Trgovina in obrt, dotlej drugo in tretje pomembno gospodarsko področje v mestu, sta precej izgubili na svoji veljavi. Za takšno razvojno naravnost in strukturo je bila Jugoslavija po letu 1945 idealno tržišče. Predelovalna in bazična industrija sta se lahko širili brez omejitev in zastojev.

Družbena ureditev, ki je veljala po letu 1945, ni dopuščala odstopanj od uradne gospodarske politike, ki so jo določali v Beogradu, usmerjali pa v Ljubljani. Celje kot staro industrijsko jedro je izgubilo identiteto gospodarskega središča in se je moralo podrediti težnji po enakomernejšem regionalnem razvoju. Kljub temu se ni povsem odreklo pravici do oblikovanja razvojne politike v domačem okolju. Mestna oblast in direktorji večjih podjetij so se dejavno odzivali na zunanje zahteve in spodbude, zato so bili pogosto korak pred splošnim gospodarskim tokom.

Industrializacija Celja in njegove okolice je bila v

rokah gospodarskih načrtovalcev v zvezni in republiški planski komisiji. Oboji so menili, da gospodarska struktura Celja le deloma ustreza novim gospodarsko-političnim merilom in potrebam, zato so jo nameravali na »določenih mestih« utrditi, na drugih pa razširiti. Pri izbiri novih zmogljivosti niso imeli posluha za predloge, ki so prihajali iz Celja; eden takih je bil idejni osnutek za zgraditev koksarne v Celju, ki bi oskrbovala novi plinarni v Ljubljani in Mariboru.⁴⁸ Načrti, da bi industrializacijo pospešili s pomočjo »prijateljskih« vzhodnoevropskih držav, so se izjalovili.

V času trajanja prvega republiškega petletnega načrta je bilo kar nekaj celjskih podjetij vključenih v letne investicijske načrte, ki so bili pogoj za pridobitev investicijskih in drugih sredstev. Ker so se ti plani neprestano spreminjali in zmanjševali, večina podjetij ni dobila predvidenih sredstev, zato v razvoju niso napredovala. Tako je skoraj deset let trajajoče obdobje pospešene industrializacije v celjskemu gospodarstvu pustilo manj sledi, kot je bilo načrtovano. Dajanje prednosti metalurgiji, kemični, kovinski in tekstilni industriji je zavrhalno vplivalo na razvoj drugih industrijskih panog in gospodarskih področij. Elektrifikacija ni bila dokončana, pogosti izpadi elektrike so povzročali gospodarsko škodo, največ Cinkarni. Stanje obrti se je v primerjavi s stanjem pred drugo svetovno vojno poslabšalo, zato ni mogla zadovoljiti potreb mesta. V podobnem položaju je bila tudi trgovina.⁴⁹

Večje pristojnosti MLO ter novi gospodarski sistem so ugodno vplivali na gospodarski razvoj v Celju. Že marca 1952 so na konferenci industrijskih podjetij na celjskem iskali možnosti za povečanje izvoza industrijskih izdelkov, da bi nadoknadili izpad deviznih sredstev zaradi manjšega izvoza kmetijskih pridelkov.⁵⁰ Naslednje leto so v Celju odprli podjetje, ki je zastopalo tuje firme ter uvozno-izvozno agencijo.

Težišče Perspektivnega plana občine Celje za leta

---

⁴⁸ Jože Prinčič, *Gospodarstvo Celja od konca drugega svetovnega spopada do slovenske osamosvojitve*. V: *Iz zgodovine Celja 1945–1991*, Celje, 2006, str. 144.

⁴⁹ Prav tam, str. 147.

⁵⁰ Prav tam, str. 150.

1957–1961 je bilo na industriji, njen obseg naj bi se do leta 1961 povečal za 60 odstotkov v primerjavi z letom 1956. Napredovanje industrijske proizvodnje je bilo predvideno tudi z novogradnjami. Industrija naj bi se postopoma preusmerila v proizvodnjo visokokakovostnih izdelkov za izvoz ter zmanjšala potrebe po uvoženem reprodukcijskem materialu. Poleg industrije je občinski plan predvidel tudi hitrejši »polet« drugih gospodarskih področij in hitreje reševanje stanovanjskih in komunalnih problemov. Med pomembnimi cilji sta bila večja delovna produktivnost in omejeno zaposlovanje; do leta 1961 naj bi vsako leto zaposlili največ 820 ljudi.⁵¹

Perspektivni program razvoja občine Celje v letih 1961–1965 je pomenil korak naprej v naporih za boljše gospodarjenje. V središče je postavil dinamičen in hitrejši razvoj vseh gospodarskih področij ter doslednejše upoštevanje gospodarsko-političnih načel, ki jih je prinesla t. i. mala reforma. Poudaril je potrebo po intenzivnem razvoju, tehnološki prenovi in večji gospodarski učinkovitosti. Predvidel je vpeljavo meril, po katerih bi investicijska sredstva preusmerili v programe, ki so zagotavljali večjo delovno produktivnost, ekonomičnost in rentabilnost vloženih sredstev. V industriji, kot najpomembnejšem gospodarskem področju, naj bi končali prvo fazo posodabljanja, s katero bi izvozno naravnana podjetja prišla do nove tehnologije in se hitreje prilagodila sodobnim organizacijskim trendom. Zaradi naraščajočih potreb po hrani in surovinah bi se moralo kmetijstvo še hitreje razvijati, gradbeništvo pa usvojiti in privzeti industrijsko graditev stanovanj. Tudi terciarne dejavnosti naj bi zadržale trend hitreje rasti. Po perspektivnem planu naj bi v celjski občini bolj »tankočutno« spremljali gibanja osebnih dohodkov in standarda delavcev, večjo pozornost namenili vzgoji tehničnih in strokovnih kadrov ter začeli uresničevati načrt graditve obratov družbene prehrane in rekreacijskih centrov v okolici mesta.

Ta plan ni bil izpolnjen. Prizadevanja za povečanje in posodobitev industrijske proizvodnje so ostala

---

⁵¹ Prav tam, str. 151.

na pol poti, v precejšnjem delu celjske industrije je še vedno prevladovala zastarela strojna in druga oprema. Do leta 1962 so sicer s proizvodnjo začeli novi oziroma posodobljeni obrati, ki pa so namesto izboljšanja razmer prinesli nove težave. Amortizacija ni zadoščala za vzdrževanje proizvodnje, zato so leta 1960 začeli z obveznim združevanjem sredstev. Nove naložbe niso dosegle niti polovice predvidene realizacije. Število zaposlenih je preseglo predvideno mejo, zato delovna storilnost ni dosegla predvidene ravni in je zaostajala za najbolj razvitimi industrijskimi središči in bila tudi pod republiškim povprečjem.⁵² Leta 1964 sta že tako upočasnjeni voz celjskega gospodarstva obremenila še dva problema. Prvi je bilo celjsko železniško vozlišče, ki ni moglo več zadostiti potrebam podjetij. Drugi problem je bila četrta velika poplava v tem stoletju, ki je prizadela tudi nekatera podjetja. Z regulacijo Savinje, končana je bila leta 1957, in z regulacijo Voglajne, ki je trajala naslednja štiri leta, so delno zaščitili le vzhodni, industrijski del občine.

Na začetku gospodarske reforme so se problemi celjskega gospodarstva poglobili, zlasti na področju industrije in terciarnih dejavnosti, zato je napredovalo je počasneje, kot je bilo slovensko povprečje. Najbolj je zaostajalo pri povprečni rasti družbenega proizvoda, pri industrijski proizvodnji, izvozu, zaposlovanju in delovni produktivnosti. Likvidnost celjskega gospodarstva se je poslabšala, akumulativnost upadla, modernizacija še upočasnila, zaloge izdelkov so naraščale kot tudi število nezaposlenih; leta 1967 jih je bilo povprečno 1920 na mesec. Prizadevanja za boljšo izobrazbeno strukturo niso prinesla napredka, sestava vodilnega kadra se je poslabšala, začel se je »beg« strokovnjakov iz Celja.⁵³ Ko pa je leta 1968 tudi v Celju upadla vnema za nadaljevanje reforme, je občinska uprava sprejela ukrepe, ki so spodbudili proizvodnjo in omogočili nadaljevanje rekonstrukcije in posodobitve najpomembnejših podjetij. Železarna Štore je vložila znatna sredstva v izgradnjo livarne z najsodobnejšo tehnologijo, Metka je s podporo

---

⁵² Prav tam, str. 154.

⁵³ Prav tam, str. 157.

občine izvedla rekonstrukcijo in kupila nove italijanske stroje, Cinkarna pa je aprila 1968 podpisala pogodbo z nemškim partnerjem o skupnem financiranju zgraditve tovarne titanovega oksida. Celjsko gospodarstvo je konec šestdesetih let med prvimi v republici izrabilo pravne možnosti za povezavo s tujim kapitalom.

Leto 1970 je bilo eden od mejnikov v razvoju gospodarske politike v Celju. Občina ga imenovala za »konjunktorno leto«, v katerem je treba »zajezi« večletno zaostajanje in zagotoviti pogoje za odločnejši korak naprej. Razprava o boljšem poslovanju, racionalizaciji dela, posodobitvi tehnologije kaže, da se je mestna oblast odločila gospodarstvo tako približati sodobnim tehnološkim tokovom, da bo lahko bolje izrabilo proizvodne zmogljivosti in dosegalo bistveno boljše poslovne rezultate. Idejni in ekonomski osnutek nove gospodarske usmeritve so sprejeli leta 1970. Na podlagi tega osnutka so v naslednjem letu oblikovali smernice dolgoročnega razvoja celjske občine do leta 1986. Avtorji dolgoročnega razvoja so bili pri izbiranju ciljev širokopotezni, zato naj bi celjsko gospodarstvo v naslednjih petnajstih letih napravilo velik razvojni korak. V prvi etapi naj bi doseglo razvitost, ki so jo imele srednje razvite države, v drugi etapi pa bi se Celje utrdilo na vrhu lestvice najbolj razvitih slovenskih občin in doseglo stopnjo življenjske ravni, kakršno so imele dobro razvite evropske države.

Družbeni plan razvoja občine Celje za leta 1971–1975 je podrobno razdelal gospodarsko politiko v času prve etape dolgoročnega plana. Ta je zasledovala tri cilje: prestrukturiranje industrije, hitrejši razvoj terciarnih dejavnosti in večji vpliv znanosti na gospodarski razvoj. Industrija naj bi še okrepila položaj vodilnega gospodarskega področja, njen delež v družbenem proizvodu naj bi se povečal s 54,3 odstotka v letu 1970 na 60 odstotkov v letu 1975. V predelovalni industriji bi pospešili in izpopolnili proizvodno in dohodkovno povezovanje, investicijska sredstva namenili posodobitvi obstoječih zmogljivosti ter povečali izvoz za 20 odstotkov na leto. Bazična industrija bi se razvijala ločeno, »po intencijah« republiških in zveznih planov ter na podlagi tujega kapitala. Na terciarnem področju je dobila prednost trgovina, ki naj bi okrepila svoj položaj v slo-

venskem in širšem jugoslovanskem prostoru. Večje pozornosti je bila deležna tudi obrt. Preobrazila naj bi se tako, da ne bi bila le dopolnjevalec industrijske proizvodnje, temveč bi se preusmerila na zadovoljevanje potreb porabnikov. Gostinstvo in turizem nista mogla računati na hitrejši razvoj. Med drugimi gospodarskimi področji je najbolje kazalo kmetijstvu. Pridelava in prirreja naj bi se povečali, zasebno kmetijstvo pa preusmerilo v tržno proizvodnjo. Promet naj bi naraščal počasneje. Med cilji srednjeročnega plana je bilo tudi izboljšanje izobrazbene sestave zaposlenih. Ta je bila na začetku sedemdesetih let zelo slaba. Več kot polovica zaposlenih je bilo pol ali nekvalificiranih, okoli 37 odstotkov je imelo srednjo izobrazbo in le okoli 10,9 odstotka višjo ali visoko izobrazbo.

V letih 1974–1980 so gospodarska gibanja v Celju močno nihala. Celjsko gospodarstvo se je moralo soočiti s številnimi problemi in zadregami, zaradi katerih je napredovalo počasneje, kot so določali razvojni plani. Odnosi na trgu so bili neurejeni, težave so bile pri oskrbi s surovinami, reprodukcijskim materialom in obratnimi sredstvi. Ekonomičnost in produktivnost dela sta nazadovali. Naložbena politika ni temeljila na ekonomskih načelih. Delovne organizacije so financirale razvoj pretežno z najemanjem tujih sredstev (40–50 odstotkov letno), združevanje sredstev se ni obneslo, saj njihov delež ni presegel 8 odstotkov naložbenih sredstev. Učinek naložb je bil skromen, kapitalni koeficienti so se slabšali. Poslovni rezultati največjih naložb – npr. v proizvodnjo titanovega dioksida v Cinkarni, v proizvodnjo traktorjev v železarni Štore in v proizvodnjo kontejnerjev v Emu – so bili precej nižji od načrtovanja. Že tako nizko akumulacijo in reproduktivno sposobnost celjskega gospodarstva so siromašile previsoke anuitete, ki so proti koncu sedemdesetih let znašale dve tretjini vseh razvojnih sredstev, in dajatve družbeni skupnosti ter preveliko zaposlovanje.⁵⁴

V sedemdesetih letih je trgovina v Celju povečala obseg blagovnega prometa ter dosegla največjo stopnjo zaposlovanja med vsemi gospodarskimi področji. Kljub

---

⁵⁴ Prav tam, str. 163.

temu pa se je njena reprodukcijska sposobnost močno zmanjšala. Ustvarila je premalo akumulacije za nove naložbe ter imela vseskozi težave pri zagotavljanju obratnih sredstev. Na turističnem področju so se sredi sedemdesetih let začele razmere nekoliko popravljati. Občina je sprejela sklep o graditvi Turistično-rekreativnega centra Golovec ter začela organizirati razstave, ki so postale tradicionalne in so krepile sloves Celja kot sejemskega mesta. To so bile razstave obrti, igrač, tehnike in inovacij ter zlatarskih izdelkov. Položaj zasebne obrti se je poslabšal. V novo srednjeročno obdobje je celjsko gospodarstvo stopilo s prenizko stopnjo gospodarske rasti, s skromno produktivnostjo dela, z nizko akumulacijo ter z neustrezno in nesorazmerno gospodarsko sestavo.

Poglabljanje gospodarske krize, ki se je na Celjskem začela kazati v drugi polovici leta 1979, je zahtevalo spremembo gospodarske politike. Družbeni plan občine Celje za obdobje 1981–1985 je napovedal, da se bo gospodarstvo Celja razvijalo v dveh smereh. Prva je predstavljala pospeševanje proizvodnje, ki bo zagotavljala dolgoročno doseganje višjega dohodka. Nosilec te smeri je bil Aero s predelavo papirja in grafično industrijo ter posamezni projekti kovinskopredelovalne industrije. Druga razvojna usmeritev je sledila projektom, ki so bili strateškega pomena za razvoj širše družbene skupnosti, pa tudi hitrejšega razvoja Celja na trgovskem in prometno-tovornem področju.⁵⁵ Za nosilca so bili postavljeni Železarna Štore in največje trgovske in prometne delovne organizacije v Celju. Zasnova »dvosmerne« razvojne politike ni odstopala od dotedanje razvojne miselnosti, saj je prestrukturiranje gospodarstva postavila na ramena »nosilnih« industrijskih panog, ki so se že tako otepale z velikimi težavami (kovinskopredelovalna industrija, črna metalurgija, predelovalna kemija, grafična dejavnost). Uresničevanje te razvojne usmeritve pa je predpostavilo precejšnje omejitve in smotrnejše gospodarjenje, uvajanje razvojno in tehnološko intenzivne proizvodnje ter uveljavljanje inženirske dejavnosti kot višje oblike tržne ponudbe. Posebnost obravnavanega

---

⁵⁵ Prav tam, str.164.

srednjeročnega plana je bila, da se je opredelil za vzpostavljanje proizvodnje, ki dodatno ne onesnažuje okolja, sanacijo obstoječih žarišč onesnaževanja, hitreje reševanje problema prometne infrastrukture, pospešeno reševanje vodnogospodarskih in drugih komunalnih problemov, večjo organiziranost in aplikativnost na področju raziskovalne dejavnosti in informatike. Osnutek dogovora o temeljnih družbenega plana občine Celje je postavil raziskovalno dejavnost kot ključen dejavnik kakovostnega razvoja, saj novih proizvodnih programov in tehnologij ni bilo mogoče graditi izključno na uvozni licenčni politiki.

V Celju so kmalu začeli iskati pot iz gospodarske krize. Najprej na področju kmetijske pridelave in priraje, na katerem so leta 1981 sprejeli program »intenzifikacije kmetijske proizvodnje«, ki je dal prednost razvoju živinoreje, vinogradništva in sadjarstva.⁵⁶ Leta 1983 je bila celjska občina še posebej dejavna pri sprejemanju novih rešitev. Spomladi je sprejela zasnovo projekta »P« t. j. projekta »Prestrukturiranje celjskega gospodarstva«, s katerim je hotelo Celje prevzeti bistveno večjo odgovornost za lasten razvoj. Glavni cilj projekta »P« je bilo prestrukturiranje celjske industrije in njena večja vključitev v mednarodno menjavo. Obstoječo industrijsko proizvodnjo naj bi dvignili na višjo tehnološko raven s posodobitvijo obstoječih tehnoloških »linij«, uvajanjem novih proizvodnih programov in ustanavljanjem novih podjetij. Projekt, ki naj bi ga uresničili v dveh »fazah«, je predvidel razvojno preobrazbena jedra in določil izhodišča za prestrukturiranje. Sledila je sprememba srednjeročnega plana občine Celje za leta 1981–1985 ter Resolucija o gospodarskem razvoju občine Celje v letu 1984, ki je določeneje opredelila smotre spremenjene razvojne politike. V ospredju so bili selektivne naložbe v izvozne programe, rast izvoza na konvertibilna tržišča in boljša organizacija dela.

Spremenjeni načrti in novi ukrepi niso zaustavili drsenja gospodarskega voza. Analiza razvoja v prvi polovici osemdesetih let je pokazala, da je družbeni proizvod padal, namesto da bi rasel. Vztrajno so padali tudi

---

⁵⁶ Prav tam, str. 166.

produktivnost dela, ekonomičnost, akumulativnost in delež investicij v osnovna sredstva. Prestrukturiranje industrije je bilo prepočasno, naložbe so šle bolj v »zidove« kot pa v tehnologijo. Nekoliko se je povečal le delež tehnološko-razvojno intenzivnih proizvajalcev, v nekaterih delovnih organizacijah so dosegli višjo stopnjo finalizacije, avtomatizacije in uvajanja računalniške tehnologije.⁵⁷ Odnos do ustvarjalnosti je ostal mačehovski. V tem letu so napravili tudi analizo gospodarskih gibanj zadnjih deset let. Pokazala je, da je bila stopnja rasti dohodka celjskega gospodarstva nekoliko višja kot na ravni republiškega in regijskega gospodarstva. Gibanje kazalnikov uspešnosti poslovanja pa je kazalo nasprotni trend.

Tabela 3. Rast dohodka gospodarstva SRS, Celja in celjske regije v letih 1976–1985

Leto	SRS	Celje	Regija
1976	119	114	117
1977	128	130	129
1978	143	144	155
1979	129	131	131
1980	132	136	133
1981	132	131	131
1982	125	124	125
1983	143	137	143
1984	166	161	167
1985	158	157	151

Vir: Princič, *Gospodarstvo Celja*, str. 144–168.

Razprave o novem srednjeročnem planu občine Celje so bile živahnejše in precej ostrejše od predhodnih. Na politično prizorišče so stopili ekologi, ki so se s podporo javnega mnenja spopadli z ekonomisti za prevlado. Preizkusni kamen je bila graditev novega obrata titanovega dioksida v Cinkarni. Sicer pa je srednjeročni plan občine Celje za leta 1986–1990 nadaljeval razvojno politiko, sprejeto leta 1983. Pospeševanje izvoza na konvertibilni trg je ostalo poglavitni dejavnik stabilne

⁵⁷ Prav tam, str. 167.

gospodarske rasti. Načrtovalci gospodarskega razvoja so potrebo po večjem izvozu povezali z višjo storilnostjo in večjo akumulacijsko sposobnostjo, učinkovitejšimi naložbami, hitrejšim tehnološkim posodabljanjem in povečanjem kmetijske pridelave in priraje, z racionalnejšo porabo energije in surovin, uskladitvijo porabe z materialnimi možnostmi, izboljšanjem dohodkovnega sodelovanja ter doslednejšim izvajanjem odlokov za izboljšanje okolja.⁵⁸ Nadaljevanje strategije gospodarske usmeritve, sprejete leta 1983, je pomenilo, da je projekt »P« veljal še naprej in združeval aktivnosti za prestrukturiranje celjske industrije.

V drugi polovici osemdesetih let, ko so se pogoji gospodarjenja še poslabšali, so bili rezultati prizadevanj za poslovni in miselni preporod celjskega gospodarstva pičli, zato je bila konec osemdesetih let podoba celjskega gospodarstva klavrna. Projekt »P« so uresničevali prepočasi, večjih merljivih rezultatov tehnološke prenove ni bilo.⁵⁹ Delovne organizacije so se nerade odločale za novo proizvodnjo, raziskovalcev je bilo malo, združevanje sredstev in ustanavljanje konzorcijev je teklo prepočasi. Poleg tega novi razvojni programi pogosto niso dali pričakovanih rezultatov. Okolje je bilo močno onesnaženo. Leta 1989 je morala občina prebivalstvo opozoriti, da uživanje pridelkov iz celjske regije ni zdravo.

Poleg ustanavljanja podjetij ter decentralizacije upravljanja je konec osemdesetih let v Celje začel prodirati tudi podjetniški duh. Korenine je najprej pognal na področju malega gospodarstva, zato je postalo edino gospodarsko področje, ki se je optimistično oziralo v prihodnost. Leta 1988 so v Celju veliko govorili o uveljavljanju tržnih zakonitosti. Najbolj zagreti zagovorniki tržnega gospodarstva so javnost prepričevali, da bo trg čez noč odpravil vse največje probleme. S političnimi spremembami spomladi 1990 in izstopom Slovenije iz jugoslovanske države leta 1991 se je začelo pisati novo poglavje v gospodarski zgodovini Celja.

Kroniko posodobitvenih prizadevanj v Celju v času

---

⁵⁸ Prav tam, str. 168.

⁵⁹ AS, 1589, fasc. 2090, Družbenoekonomski položaj Celja. Celje, kam greš?, Celje, 1987.

druge jugoslovanske države lahko sklenemo z ugotovitvijo, da je naravnost na industrializacijo in tradicionalne panoge trajala predolgo. Celjsko gospodarstvo se je »uspavalo« in z leti precej izgubilo na vitalnosti, zato ob nastopu gospodarske krize v osemdesetih letih ni zmoglo zadostne spodbude za razvojni preobrat. Dokler je bilo mogoče težave prenašati na širšo družbeno skupnost, so bile slabe strani celjskega gospodarstva prikrite. Potem pa so z vso ostrino stopile na plan. Izrabljenost strojev in zastarela oprema, slaba reproduktivna sposobnost in capljanje za sodobnimi trendi v svetu so bili slaba popotnica pri iskanju poti iz tehnološke in druge zaostalosti.

***

Dne 16. novembra 1894 je petnajst obrtnikov, posestnikov in žebjarjev ustanovilo Zadrugo za žebjarstvo obrt in druge izdelke iz železa v Kropi. Do začetka prve svetovne vojne je Zadruga posodobila proizvodnjo in zgradila vrsto objektov. V dvajsetih letih preteklega stoletja je napravila velik razvojni korak. Kupila je vrsto sodobnih strojev za izdelovanje tirfonov in prehod na toplo proizvodnjo vijakov, zgradila lužarno in žarilnico, elektrificirala tovarno in zelo povečala proizvodnjo.⁶⁰ Ko je gospodarska kriza nekoliko pojenjala, je poslovno vodstvo Zadruga kupilo prvi stroj za hladno valjanje navojev. Patentiralo je izdelavo surovcev (kramarjev) za planinčarje, uvedlo proizvodnjo smučarskega okovja in plezalnih klinov. Leta 1940 je kupilo prvi avtomat za vrezovanje matic. Izvoz je razširilo na Nemčijo, Švico, Nizozemsko, Bolgarijo, Romunijo in tudi v zunajevropske države. Poleg opreme je začelo uvažati tudi reprodukcijski material, to je žico. Uvedlo je kartotečno knjigovodstvo, postavilo podlago za bodoči muzej, leta 1936 pa ustanovilo kovinarsko strokovno nadaljevalno šolo, ki je potem delovala do leta 1942. Leta 1939 pa je Zadruga dobila novo ime: Plamen, kovinarska zadruga z o.j.

Po okupaciji aprila leta 1941 je bil Plamen vključen

---

⁶⁰ Jože Prinčič, *Tovarna vijakov Plamen Kropa: od konca druge svetovne vojne do stečaja in novega začetka (1945–1997)*, Radovljica, 2007, str. 18.

v nemško vojno gospodarstvo. Vojna vihra in okupacija-
mu nista prizanesli. Svoje uničujoče sledi so pustile vse
vojskujoče se strani. Leta 1944 so v podjetju (po teži) iz-
delali le še tretjino tistega, kar so leta 1939. V letu 1944
se je število zaposlenih zmanjšalo na 190. Konec druge
svetovne vojne je Plamen dočakal ekonomsko izčrpan in
materialno uničen.

Ob koncu druge svetovne vojne in v mesecih po njej
so se združniki večkrat spraševali kako naprej. Stri-
njali so se, da bo težišče proizvodnje ostalo na vijakih.
To pa naj bi dopolnili in posodobili. Lotili so se izdelave
načrtov za gradnjo novih delavnic, skladišč, obratnih
pisarn z izložbenimi prostori, šolskega poslopja in dru-
gih objektov. Pripravljali so se na mehaniziranje tran-
sporta in nakup novih peči, kotlov in strojnih naprav, ki
naj bi jih uvozili iz Zahodne Nemčije.

Marca 1946 so na izredni skupščini Plamena pod-
prli predlog, da je treba zgraditi novo tovarno z vsemi
pritiklinami ob začrtanem industrijskem tiru v Lipnici.
Ta načrt, ki so ga združniki podpirali vse do vključitve
podjetja v državni sektor, je bil že od začetka obsojen
na neuspeh. Za njegovo uresničitev je moral Plamen
izboljšati likvidnostni položaj in dobiti podporo Ministr-
stva za industrijo in rudarstvo (MIR). Slednje pa o tem
ni bilo pripravljeno razpravljati, ker je imelo svoj na-
črt. To je bil načrt o združitvi vse slovenske proizvodnje
vijakov v eni tovarni, ki naj bi jo zgradili v Podnartu.
Ta načrt je temeljil na predpostavki, da je proizvodnja
vijakov v državi slabo organizirana in ne bo sposobna
v bližnji prihodnosti, zlasti z razvojem avtomobilske in-
dustrije, pokriti naraščajočih potreb. V novi tovarni s
površino 8350 m² in 650 zaposlenimi naj bi osredotočili
strojne in druge zmogljivosti Plamena, Splošne stavbne
družbe iz Maribora, podržavljenega Vojnovičevega pod-
jetja v Ljubljani, Lazarjevega podjetja v Kamni Gorici
in Sete iz Tacna.⁶¹ Graditev nove tovarne vijakov je mi-
nister Luka Leskošek napovedal 26. oktobra 1946, ko
je dejal, da tovarna žebļev v Kropi ni primerna in da
bo treba novo tovarno postaviti ob železnici. Zamisel o
gradnji skupne tovarne v Podnartu je živela do poletja

---

⁶¹ Prav tam, str. 31.

1947, vendar nikoli ni preseгла idejnega okvira. Obstajala je še tretja možnost za razvoj Plamena, ki jo je zastopala posebna komisija MIR. Slednja je po ogledu Plamena ugotovila, da ima zastarelo proizvodnjo in da v bližnji prihodnosti ne bo mogel rešiti energetske-pogonskega, kadrovskega, prometnega in stanovanjskega vprašanja. Predlagala je, naj se proizvodnja vijakov in žeblicev prenese v tovarno verig v Lescah. V Kropi pa naj bi razširili obseg ročnega kovaštva ter se preusmerili na finomehaniko. Izdelovali naj bi precizna merila ali pa budilke in druge vrste ur.⁶² Nobena od teh možnosti se ni uresničila. Februarja 1947 je predsednik Uprave kovinske industrije LRS predstavnikom Plamena sporočil, da bodo obrati v Kropi in Kamni Gorici ostali in da jih bodo posodobili.

S tem, ko so združniki pristali na prodajo svojih deležev državi, so nanjo prenesli tudi pravico odločanja o bodočem razvoju Plamena. Obiti zanj niso bili slabi. Prvi Petletni plan za razvoj narodnega gospodarstva LRS je predvidel povečanje proizvodnje vijačnega blaga za 50 odstotkov ter postopno preusmeritev na izdelavo vijakov in matic. Da bi se to lahko doseglo, je bila država pripravljena vložiti v Plamen znatna sredstva za izgradnjo proizvodnih in upravnih prostorov ter nakup nove strojne opreme. Do leta 1951 naj bi se povečalo število zaposlenih in zelo popravila njihova poklicna sestava. Zaposlili naj bi 9 strojnih inženirjev, 8 ekonomistov, 24 strojnih tehnikov ter povečali število kvalificiranega kadra. Še pred sprejetjem petletnega plana je Plamen prevzel del strojev in opreme iz podržavljenega žeblicevskega podjetja Ivan Lazar iz Kamne Gorice.

V letih 1947–1950 je Plamen vsako leto prikazal večjo vrednost osnovnih sredstev. To pa ni bila posledica novih naložb v stroje in zgradbe. V tem času Plamen ni bil deležen večjega kosa investicijske pogače, saj do leta 1950 ni prejel nobenega kredita iz splošnega investicijskega sklada. Z lastnimi sredstvi, ki so se zbirala v amortizacijskem skladu, je lahko pokrival stroške za večja in manjša popravila. Plamen je svoje proizvodne zmogljivosti povečal na račun strojev, ki jih je dobil iz

---

⁶² Prav tam, str. 32.

nemških reparacij in s priključitvijo nacionaliziranega podjetja Vinko Pirc iz Lipnice.⁶³

Kljub zelo omejenim možnostim za naložbe v neprednostne objekte se uprava Plamena ni odrekla snovanju razvojnih načrtov. Leta 1949 je Glavno upravo kovinske direkcije LRS opozorila, da je prišel čas, ko z obnovo tovarniških stavb ne more več odlašati, in ji predstavila okvirni načrt za povečanje ključavničarske delavnice. Tega leta je vodstvo na nekaj svojih sestankih razpravljalo o možnostih za tehnološko posodobitev proizvodnje. V mislih je imelo uvedbo mrzlega postopka (stiskanja), s katerim bi podjetje povečalo in posodobilo proizvodnjo tračnikov, vijakov, matic in zakovic, po katerih je bilo veliko povpraševanje. Naslednje leto je tekla razprava o hitrejšem razvoju umetnega kovaštva v Kropi. Za to pa ni bilo naklonjenosti ne v Plamenu ne v resornem ministrstvu.⁶⁴

Konec leta 1951, torej tik pred uveljavitvijo novega gospodarskega sistema, ki je omejil možnosti republiške uprave za neposredno vmešavanje v poslovanje podjetij, je vodstvo Plamena obudilo razpravo o dolgoročnem razvoju podjetja. Upravni odbor je k zaključnem računu podjetja zapisal, da je prišel čas, ko se je treba odločiti, ali bodo še izdelovali vijake in ali bodo proizvodnjo prenesli v drugo podjetje. V prvih mesecih leta 1952 je vodstvo podjetja sklenilo, da bo zmanjšalo proizvodnjo žebeljev, smučarskega okovja in ur ter razvojno središče premaknilo na proizvodnjo vseh vrst vijakov. Po tem načrtu naj bi topli oddelek iz Kroke preselili v drugo podjetje, ki naj bi nastalo ob železnici, na področju Brezovice ali celo Podnarta.⁶⁵ Ta načrt se ni skladal z nameni, ki jih je s podjetjem iz Kroke imela Direkcija. Slednja je, zaradi oddaljenosti železniške postaje, predvidela preselitev »težke produkcije« iz Kroke na drugo lokacijo. Kljub zunanjim pomislekom in tudi nasprotovanjem so v Kropi nadaljevali s snovanjem idejne zasnove za novo tovarno vijakov. V igri so bili trije predlogi. Večina članov delavskega sveta je maja 1953 podprla predlog direktor-

---

⁶³ Prav tam, str. 38.

⁶⁴ Umetno kovaštvo, graverstvo in cizelerstvo, Vigenjc, 2006, str. 12–31.

⁶⁵ Prinčič, Tovarna vijakov Plamen, str. 48.

ja, da nov objekt zgradijo v Kropi. V drugi polovici tega leta je vodstvo podjetja sprejelo odločitev, da bodo v novem proizvodnem objektu izdelovali jeklene vijake. Predlog za to je dobilo od ing. Lojzeta Dularja, ki je ob obisku podjetja, potem ko je predstavil najnovejše trende na področju vijake industrije, tudi opozoril, da morajo pohiteti, ker ima zgraditev take tovarne v načrtu tudi Železarna Zenica. Vodstvo podjetja se je povežalo z ing. Cirilom Rekarjem, profesorjem na Tehnični visoki šoli v Ljubljani, ki jim je omogočil obisk tovarne vijakov Kamaxwerk v Osterode a.H. v Vzhodni Nemčiji. Delegacija z direktorjem na čelu si je tovarno ogledala v začetku novembra 1953. Ogled jih je dokončno prepričal, da je tovarna jeklenih vijakov za Kropo najboljša rešitev, saj v državi še ni bilo proizvajalca tega proizvoda, potrebe po njem pa so skokovito naraščale. Leta 1953 so že pridobili zemljišče za novo tovarniško stavbo v Kropi. Kupili so avtomat za vrezovanje matic in nekaj elektromotorjev ter izboljšali prevozno službo. Ko je leta 1954 Plamen pridobil idejno zasnovo novega proizvodnega objekta, se je zopet zapletlo. V Kropo je prišla skupina strokovnjakov z nalogo, da preveri upravičenost nove investicije. Vodstvo Plamena je ta obisk presenetil, saj je živelo v utvari, da je izgradnja novega objekta v Kropi nesporna. Še bolj pa je bilo presenečeno, ko je komisija načrt, da bo nov obrat zgrajen pod staro tovarno, ocenila kot neprimeren in slab. Upravi Plamena je predlagala, da nov proizvodni objekt zgradi na Brezovici, kjer so pogoji za gradnjo boljši in bo zato precej cenejši. Leta 1955 ni bilo več pogojev za graditev novega obrata. Zaradi spremembe razvojne politike je morala industrija upočasniti svoj razvoj. V tem letu je Plamen brez uspeha iskal soglasje za novogradnjo tako v Beogradu kot v Ljubljani.

Spremenjene okoliščine so Plamen prisilile, da je zamenjal vrstni red prioritet. V ospredje je prišel načrt »velike« rekonstrukcije, ki je predstavljala pomembno prelomnico v tehnološkem razvoju, saj je pomenila prehod s tople na mrzlo obdelavo. Če je namreč hotel izdelovati kakovostne vijake, se je moral preusmeriti na proizvodnjo po mrzlem postopku. Ta je bila v primerjavi s proizvodnjo po toplim postopku cenejša, pogoji dela so bili lažji, obseg proizvodnje pa precej večji. Tik

preden je začel uresničevati svojo dolgoročno vizijo, je prišla iz Iskre Kranj ponudba za postopno preusmeritev Plamena v izdelavo električne opreme za avtomobilsko industrijo. Za Plamen je bila ponudba sprejemljiva, vendar pod pogojem, da se izvede takoj, na novih strojih in novi opremi. Ker pa trdnih zagotovil za preusmeritev pod postavljenimi pogoji ni bilo, je odgovoril, da je prišla ponudba prepozno.⁶⁶

Prvotni investicijski načrt, ki je bil izdelan septembra 1957 in je predvidel zamenjavo strojev in manjše adaptacije, se je do leta 1962, ko se je končala rekonstrukcija, temeljito spremenil. Najprej je zaradi diktata politike odpadla možnost nabave najsodobnejših strojev v Švici in Plamen je moral poiskati novega izdelovalca strojne opreme v ZSSR.

Leta 1958 se je vodstvo podjetja odločilo za izgradnjo dodatnega montažnega objekta za obrat hladne predelave. Z novimi stroji bi bili namreč obstoječi prostori tako zatrpani, da proizvodnja ne bi bila mogoča. Prerazporejanje strojev bi povzročilo dolgotrajen zastoj v proizvodnji. Poleg tega obstoječi obrati niso ustrezali sodobnim sanitarnim in tehničnim predpisom. Konec leta 1960 je direktor še razširil že tako povečan obseg rekonstrukcije. Kot član delegacije ZIS v Sovjetski zvezi je naročil še nekaj novih strojev, ki naj bi Plamenu zagotovili, da bo sam izdeloval rezilno orodje ter v proizvodnjo vključil izdelavo vijakov od 20M do 24M. Do marca 1961, ko je bil izdelan dokončni finančni izračun nove naložbe, je Plamen naročil še nekaj strojev, tako da se je njihovo število dvignilo na 106. Od tega je bilo 80 strojev za izdelovanje vijakov in matic, 20 orodnih strojev, naprave za površinsko in termično obdelavo. Ker se gradbeno podjetje ni držalo rokov se je rekonstrukcija zavlekla za več kot eno leto. Leta 1962 je propadel tudi poskus, da bi v proizvodnjo kakovostnih vijakov vključili peč za kaljenje in napuščanje, nabavljeno pri srbskem podjetju Cer iz Čačka. Peč ni delovala tako, kot bi morala, zato so se morali delu proizvodnje kakovostnejših vijakov odreči.⁶⁷

---

⁶⁶ Prav tam, str. 53.

⁶⁷ Prav tam, str. 59.

Novo vodstvo je leta 1964 nadaljevalo s tehnološko prenovo. Do leta 1971, ko se je končalo obdobje prednostnega investiranja v stroje in opremo, so nabavili vrsto strojev. Največ, zlasti za večje serije vijačnih izdelkov, so kupili v ZSSR, nekaj pa tudi od najsodobnejših izdelovalcev iz ZRN, Italije in Japonske. Novo vodstvo Plamen na je bilo pri tehnološki prenovi bolj preudarno in bolj previdno. Ob nakupu novih strojev se ni zadovoljilo le s sejmsko predstavitevijo, pač pa je podrobno proučilo njihove lastnosti in zmožnosti ter si večkrat ogledalo njihovo delovanje v tovarni. Leta 1971 je Plamen postavil v ospredje naložbe v nove delovne prostore, ki so bili potrebni za dokončanje prehoda s tople na hladno obdelavo. Aprila leta 1972 se je vodstvo odločilo podreti nekdanji topli obrat ali »fužino« in na tem mestu zgraditi nove hale za proizvodnjo matic. Sprva sta bila v načrtu dva objekta (hala I in hala II). Leta 1973 so prvotni načrt dopolnili. Odločili so se, da v novih obratih ne bodo več uporabljali postopka luženja železne žice, ker je zaradi kisline iztok odpadnih voda povzročal veliko škodo ribjemu zarodu. Nadomestili naj bi ga s postopkom peskanja, ki ekološko ni bil sporen. Sprememba načrta je zahtevala zgraditev še ene hale, to je hale III.

Tudi pri tej naložbi gradbeno podjetje Gorenjc iz Radovljice del ni opravilo v predvidenem roku. Vsa dela so bila končana šele junija 1974.

Novi direktor je moral nadaljevati s tehnoloških posodabljanjem, ker je povpraševanje po standardnih vijakih in maticah upadalo, raslo pa je po kakovostnih veznih elementih in odkovkih. Zagotovitev potrebne akumulacije pa je zahtevala povečanje proizvodnih zmogljivosti, zlasti za izvoz. Težava pri nadaljevanju rekonstrukcije pa je bila v tem, da lokacija podjetja v Kropi ni več omogočala širitve. V letih 1973–1976 je Plamen osredotočil naložbe v gradbeno rekonstrukcijo proizvodnih obratov, s čimer je zaključil obdobje investiranja v širjenje vijačnih zmogljivosti. V letih 1977–1980 je uvozil le opremo za večstopenjsko hladno preoblikovanje, ki je omogočila izdelavo posebnih vijačnih izdelkov in odkovkov. Z vstopom v osemdeseta leta se posodobitev ni nadaljevala zaradi uvoznih omejitev kot tudi zaradi pomanjkanja lastnih sredstev, ki je bilo posledica nizke

akumulativnosti. Zaradi zastoja posodobitvenega procesa je Plamen zaostal za vodilnimi jugoslovanskimi izdelovalci vijakov. Namesto nove, sodobne tehnologije je v proizvodnih halah prevladovala iztrošena, ekonomsko zastarela stojna oprema, ki je bila v glavnem kupljena na Vzhodu. Ker so stroji v Plamenu delali le po 60 matic na minuto, medtem ko so jih švicarski po 500, tujim proizvajalcem ni mogel konkurirati.⁶⁸

Z nastopom gospodarske krize in vedno večje nelikvidnosti so se pogoji za nadaljevanje modernizacijskega procesa še poslabšali. Posebej še, ker je morala delovna organizacija precejšen del sredstev, namenjenih za investicije, porabiti za odplačila kreditov, dolgoročne depozite, za združevanje sredstev, za posojilo za hitrejši razvoj manj razvitih republik in druge namene. Oteževalna okoliščina je bila tudi, da je Investicijska banka SOZD Slovenske železarne dajala prednost naložbam, ki so bile pomembne za celotno reprodukcijsko verigo. Plamen je pripravil obsežen posodobitveni program, ki pa so ga lahko začeli uresničevati šele v drugi polovici osemdesetih let. Iz vzhodnih in zahodnih držav je uvozil več dvoudarnih stiskalk, strojnih vijačnih avtomatov Boltmaker ter še drugih strojev.

Leta 1987 se je Plamen odločil, da bo od švicarske firme Charmilles kupil poseben stroj, ki bi omogočil opustitev peskanja žice ter nakup vlečene žice.

Leta 1987 je delavski svet Plamena sprejel dolgoročni razvojni plan za leta 1990–2000. Njegovi načrtovalci niso premogli potrebne vizije, saj so vztrajali na proizvodnem programu, ki so ga začeli razvijati pred leti, niso pa predvideli kakovostnega razvojnega premika, to je razširitve proizvodnje na nove in bolj konkurenčne izdelke, ki bi podjetju zagotovila preživetje, če bi del proizvodnje zašel v krizo. Tega so se zavedeli šele v devetdesetih letih. Šele takrat so spoznali, da so v razvoju zamudili deset let. Takrat jim je bilo žal, da na primer niso sprejeli ponudbe za proizvodnjo homokinetičnih zglobov.

Zastarela tehnologija je bil le eden od pomembnih razlogov za to, da je moral kroparski Plamen leta 1997

---

⁶⁸ Prav tam, str. 143.

razglasiti stečaj. Svoje so prispevale zgrešene naložbe v začetku devetdesetih let, kriza, v kateri se je znašla celotna strojogradnja, konkurenca proizvajalcev vijáčnega blaga z Daljnega vzhoda ter odločitev slovenske države, da ne bo več vlagala v razvoj koncerna Slovenske železarne.

Socialne podobe

Andrej Studen

Delavstvo, alkoholizem in delavske gostilne v dobi meščanstva

Ugotovitev, da je socialna in kulturna zgodovina alkoholizma šele nedavno in izjemno počasi pritegnila pozornost slovenskega zgodovinopisja ne glede na to, da je ravno alkoholizem za naše kraje tipična socialna bolezen in da je »žeja« našim ljudem tako rekoč prirojena, je morda več kot samo osupljiva.¹ Tudi zaradi tega naj bi pričujoča razprava prispevala vsaj droben kamenček v širši mozaik te izjemno široke in doslej vse preveč prezrte in zapostavljene problematike, ki je odločilno zaznamovala tudi sam proces modernizacije v dobi meščanstva.

Doba uveljavljanja družbeno vodilnega modela meščanstva, ki sovпада tudi z dobo postopnega uveljavljanja strojev in industrijske družbe, je seveda dala svoj pečat tudi preživljanju prostega časa.² Tudi tistega v gostilnah in kavarnah, v javnih prostorih, kjer so se točile alkoholne pijače. V družbi novega meščanstva, ki je odločilno zaznamovalo dolgo 19. stoletje, je namreč – potem ko je postopoma usahnila meščanska družabnost v salonih – na področju družabnega življenja v gostilnah in kavarnah zavladal »značilen strah pred mešanjem spolov, pred oblikami družabnosti, ki se jih udeležujejo

---

¹ Zanimanje za zgodovino alkoholizma je imelo npr. donedavna le obrobni pomen tudi v francoskem zgodovinopisju: Thomas Brennan, *Towards the cultural history of alcohol in France*. V: *Journal of social history*, 2001, str. 71.

² Gorazd Makarovič, *Slovenci in čas*. Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja, Ljubljana, 1995, str. 245.

tako moški kot ženske.«³ V stoletju meščanstva se je pravzaprav na področju gostinstva izoblikoval in utrdil dvojni sistem družabnosti. Za meščansko javnost so bila značilna stalna moška omizja v »boljših« gostilnah. Moški iz vrst meščanstva so posedali tudi v kavarnah, ženske pa so morale ostati doma, v sferi zasebnosti. Na drugi strani pa so se kot kraj družabnosti pojavile gostilne za proletarsko javnost.⁴

Spremembe v ekonomsko-socialnem življenju, procesi industrializacije, deagrarizacije, urbanizacije in modernizacije načina življenja ter postopno nastajanje in vse močnejše prodiranje potrošniške družbe kot tudi spremembe na področju organiziranja javnosti so sodoločali tudi pri vzpostavitvi funkcije gostiln v okviru dvojnega sistema družabnosti. V meščanski družbi se je življenje prostorsko in časovno razcepilo na delo in prosti čas, družabnost ni bila več vpletena in vključena v delovno življenje, temveč se je izluščila v samostojen sektor. »Ekspanzija, diferenciacija in višanje kvalitete znotraj gostinstva so krepili njegov komercialni značaj. /.../ Javno-gospodne funkcije srednjeveških gostiln so povsem izginile, komunikativni aspekti gostiln so se pomaknili v ozadje.«⁵

Kakor hitro sta bila življenjski in delovni svet relativno strogo ločena, pa je nekako samoumevno naraščala tudi nujnost po nekem institucionaliziranem prostoru srečevanja, kjer bi lahko zadovoljili potrebe po stikih in komunikaciji. Medtem ko lahko označimo delo v predindustrijski družbi za bolj komunikativno,

---

³ Beatrix Bener, *Männerort Gasthaus? Öffentlichkeit als sexualisierter Raum*, Frankfurt am Main / New York, 1997, str.65.

⁴ Prav tam.

⁵ Prav tam, str. 66. O novoveških gostilnah predindustrijske in predmeščanske dobe lahko zapišemo, da so bile tako v mestih kot na podeželju pomembni centri komunikacije in družabnosti. Podobno kot cerkev je bila tudi gostilna javni prostor. Pomembno je, da je gostilna predstavljala kraj, kjer ni bilo načelnih kriterijev izključevanja niti po socialnem statusu niti po spolu. Čeprav so se v njej po navadi zbirali ljudje iz bližnje sosesčine in se srečevali ob običajnih mizah, »publika v njej v principu ni bila zaprta oziroma zaključena. Tako so gostilne kot centri komunikacije omogočile izmenjavo novic med domačim in zunanjim svetom, med lokalnim in nadregionalnim, med kmečkimi in mestnimi krogi.« Susanne Rau und Gerd Schwerhoff, *Öffentliche Räume in der Frühen Neuzeit. Überlegungen zu Leitbegriffen und Themen eines Forschungsfeldes*. V: Susanne Rau und Gerd Schwerhoff (Hrsg.), *Zwischen Gotteshaus und Taverne. Öffentliche Räume in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Köln-Weimar-Wien, 2004, str. 27.

bi delo v industrijski družbi težko povezali s komunikativnostjo. Spomnimo samo na t. i. discipliniranje časa s stalno prisotno kontrolno uro ali pa na discipliniranje dela s produkcijo na tekočem traku. Za moderni svet pa je poleg tega značilno tudi postopno praznejše podeželja in rast mest, torej urbanizacija in z njo vzpostavljena vse večja anonimnost posameznikov, kot tudi zamenjava večje predindustrijske velike družine z majhno jedrno družino ter ločitev delovnega mesta od stanovanja. Vse to so bili nadaljnji vzroki za nujnost izoblikovanja posebnega gostinskega družabnega prostora za srečanja in pogovore. Znamenje industrijske družbe in dobe meščanstva je torej omenjeni na novo izoblikovani dvojni sistem družabnosti. Gre za pojem, ki »opisuje restriktivnost razmejevanja neke v razrede razcepljene družbe, ki jo fevdalni družabni red z istočasnostjo visoke in ljudske kulture v takšni ostrini ni poznal. Delitev gostinstva na meščansko (kavarno) in proletarsko kulturo (gostilna) označujejo družbeno strukturirane razredne razlike.«⁶

Za proletarske moške je bilo obiskovanje gostiln kot družbeno priznana oblika organiziranja prostega časa nekaj povsem običajnega. Ritualni kozarček po koncu delovnega časa je veljal za nenapisano moško pravico. To je bila pravzaprav na novo pridobljena svoboščina tovarniških delavcev, ki so lahko izkoristili svoj prosti čas tako, kot so želeli. Ne zemljiški posestniki ne rokodelski mojstri delavcem odtlej niso več predpisovali, koga naj ljubijo ali poročijo, kje naj se zabavajo in kdaj ali kaj lahko popijejo in koliko. »Prvič v zgodovini je čas po delu pripadal samo njim, in prav tako prvič so samo oni odločali, na kakšen način bodo razpolagali z zasluženim denarjem. /.../ Proletarcu odslej ni bilo več potrebno čakati niti na skupno praznično oz. slavnostno priložnost, niti ni bil več odvisen od prispevka svojega delodajalca. S tem ko je dobival redno plačilo za svojo prodano delovno silo, je zdaj samo on odločal, kdaj, kje, s kom, kako pogosto in kako intenzivno se misli vdajati mučnemu poželenju svoje žeje.« V okviru masovne potrošnje pa je bilo žganje skorajda prvi artikel, »ki je bil

⁶ Bener, Männerort Gasthaus?, str. 66.

proletarcem ponujen v raznoterih oblikah, na različnih mestih in po najzapeljivejših cenah«. ⁷

Poleg družabnosti se je v gostilnah začelo razvijati tudi socialistično gibanje, pa diskurz o tako imenovane alkoholnem vprašanju. Medtem ko je bila delavska gostilna za aktiviste socialističnega gibanja nenadomestljiv kraj za politično delovanje in pridobivanje novih članov, ⁸ je bila za privrženca gibanja treznosti in abstinence »sinonim za vse nevarnosti alkohola, tarča njegove agresivnosti in svarilni primer za njihove zahteve«. ⁹ Gostilne kot dvojni kraj vsakdanjika so namreč predstavljale nekakšno vmesno postajo med delom in prostim časom in tam v primerjavi s tovarno tudi ni veljala delavska hierarhija med delavci.

Delavske gostilne seveda niso bile privlačen kraj za delavce samo zaradi tega, ker se je tam lahko popivalo. Navsezadnje bi lahko potrebo po alkoholu potešili tudi doma, čeprav ne tako nemoteno. »Delavska gostilna je bila eden redkih, javnozabavnih krajev, ki je bil za proletarce dostopen in kjer so zmogli plačilo. Druge aktivnosti prostega časa kot šport, dodatno izobraževanje v ustanovah in različne oblike zabave (gledališče, variete) so bile za široke mase konec 19. stoletja ali še nedostopne ali za povprečnega delavca z družino močno predrage.« ¹⁰

Delavska gostilna je v okviru žalostnih razmer delavstva igrala posebno vlogo. »Gostilna in žganjarna sta si /namreč/ ob utesnjenosti stanovanj in siceršnjem pomanjkanju srečevališč pridobili bistveno funkcijo organiziranja prostega časa, društvenega življenja in

---

⁷ Regina und Manfred Hübner, Trink, Brüderlein, trink. Illustrierte Kultur- und Sozialgeschichte deutscher Trinkgewohnheiten, Leipzig, 2004, str. 144.

⁸ Za primer lahko vzamemo npr. začetke delavskega gibanja v Mariboru, o katerih podrobno piše Franc Rozman, Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem, Ljubljana, 1979. Tako se je 2. avgusta 1868 se je 18 predstavnikov delavcev zbralo na vrtu gostilne Adolfa Pritza, da bi ustanovili svoje izobraževalno društvo (str. 29). Društvo je bilo ustanovljeno 23. avgusta 1868 na zborovanju v Kartinovi pivnici. V isti pivnici je bilo 11. oktobra 1868 tudi prvo vpisovanje članov (str. 30). Na ustanovnem občnem zboru 22. avgusta 1869 je bila ustanovljena splošna bolniška in invalidska blagajna (str. 34). Prvo obletnico obstoja društva so 21. septembra 1869 slavili v Götzovi pivnici (str. 34) itd. itn.

⁹ Beneder, Männerort Gasthaus?, str. 80.

¹⁰ Prav tam.

politične agitacije.«¹¹ Poudariti je treba, da je bil alkoholizem med delavstvom zelo razširjen, alkohol je bil pravzaprav droga 19. stoletja, strupeni odganjalec skrbi (Sorgenbrecher),¹² satanov napoj, demon in poživilo. Delavstvo je na splošno popilo mnogo več alkoholnih pijač kot meščanstvo.¹³ Zaskrbljujoč pa je bil zlasti strahovit pohod t. i. žganjarske kuge (Branntweinpest).¹⁴ Za razliko od piva in vina je bilo žganje sicer že dolgo na slabem glasu kot strup, toda kljub temu se ga je veliko popilo, saj naj bi bilo učinkovito sredstvo za odganjanje skrbi. Pili so ga pač zato, da bi vsaj za trenutek lahko pozabili na resničnost.¹⁵ Skratka. »Za proletarce je bila cenena krčma za vogalom dolgo časa edini kraj sprostitve, izklopa«, zlasti takrat, ko so prejeli mezdo. Žganje pa je tudi zaradi svoje cenenosti v primerjavi z vinom in pivom »sredi socialne bede prevzelo vlogo eskapističnega odganjalca skrbi«.¹⁶

Vseprošna prostorska utesnjenost večkrat naravnost katastrofalnih delavskih stanovanjskih razmer (omenimo le posebne stanovanjske razmere najemnikov postelje ali posteljašev oz. prenočevalcev) je torej nedvomno predstavljala motivacijo za obisk gostilne. Pod pretvezo utesnjenega in žalostnega stanovanjskega in življenjskega položaja delavstva lahko imamo gostilno tudi za zatočišče pred bedo. V krčmo so seveda zahajali v veliki večini moški. Obisk gostilne lahko imamo za pobeg pred družino, družinskim delom, stiskami in pro-

---

¹¹ Roman Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft. Der Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert*, München, 1982, str. 192.

¹² Ivan Robida, *Alkohol und Irresein*, Sonderabdruck aus der *Laibacher Zeitung*, Laibach, 1899, str. 4.

¹³ Gerhard A. Ritter - Klaus Tenfelde, *Arbeiter im Deutschen Kaiserreich 1871 bis 1914*, Bonn, 1992, str. 511.

¹⁴ Gre za naslov popularne povesti Heinricha Zschokkeja, *Die Branntweinpest*, ki je izšla leta 1837 v Aarau v Švici. Leta 1847 je izšel prirčen Slomškov prevod omenjenega dela Čujte, čujte, kaj žganje dela! Prigodba žalostna ino vesela za Slovence!. Andrej Studen, »Ne pij več in bodi srečen!«, *Poročila dunajskega Gesundheits-Zeitung* o protialkoholnem gibanju v Ameriki in Evropi v 30-ih letih 19. stoletja. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 2-3, 2007, str. 57-60.

¹⁵ Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*, str. 191. Roman Sandgruber, *Bittersüße Genüsse. Kulturgeschichte der Genussmittel*, Wien - Köln - Graz, 1986, str. 19 in 28. Wolfgang Kaschuba, *Lebenswelt und Kultur der unterbürgerlichen Schichten im 19. und 20. Jahrhundert*, München, 1990, str. 107.

¹⁶ Hermann Glaser, *Industriekultur und Alltagsleben. Vom Biedermeier zur Postmoderne*, Frankfurt am Main, 1994, str. 147.

blemi. Užitek v gostilni oziroma »tisto pretirano iskanje zabave pač lahko imamo tudi za kompenzacijo zamorjenega in brezperspektivnega življenja«. ¹⁷

Gostilna je bila torej moška zadeva, gostilniška kultura pa »najočitnejši izraz delavske patriarhalnosti«. Obisk gostilne kot nadomestilo za življenje, polno nezadovoljstva, kot pobeg iz vsakdanjega življenja, je bil moška reakcija na vsakdanje izzive, medtem ko ženske niso mogle ubežati družinskim problemom, dom je bil v prenesenem pomenu njihovo kraljestvo. In tudi če so po naljučju prestopile prag gostilne, jih ni pričakalo veselo omizje. Nasprotno: »Sovražni in obsojajoči pogledi so jo odganjali iz gostilne – morala se je vrniti tja, od koder je prišla: domov.« ¹⁸

Nenapisani zakon je torej ženske izključeval iz gostiln. Glede na meščanske moralne predstave so bile med obiskovalkami gostiln samo predrzne in nesramne pijanke ali prostitutke. Ženske, ki so uživale alkohol (navada, ki je bila samo »moška zadeva«), so bile stigmatizirane, ker je pitje veljalo za zanemarjanje družine. Z grdo navado pitja alkohola niso opravljale ženskih dolžnosti v okviru družine (prehrana, vzgoja otrok, urejanje in pospravljanje stanovanja, skrb za sorodnike itd.). Z izdatki za luksuzno pijačo tudi niso ravnale varčno, temveč preveč zapravljivo. Podobo pijanke in lahkoživke biča in moralno obsoja npr. Fran Govekar v romanu *V krvi*, ki je leta 1896 v nadaljevanjih izhajal v Ljubljanskem zvonu. Lepa Tončka je končala tako kot mati, kot znana vlačuga in sramotno razvpita pijanka. Pijančevanja žensk pa niso obsojali samo meščanski moralisti, temveč tudi prva moralna avtoriteta takratnega časa: Katoliška cerkev. Anton Martin Slomšek je, denimo, poudarjal, da so krčme nevarne dekletom, saj se tiste, ki se (zlasti ob nedeljah in praznikih, ko je greh dvakrat večji) potikajo po njih, ponujajo hudobiji v službo, tiste, ki hodijo tja pit, bodo hitro zapile svojo nedolžnost. »Žganje, rozolj in vse druge slaščice, so deklicam smrtni strup. Taka pijača zelo milo teče po grlu, zadnjič pa pikne kakor gad,

---

¹⁷ Beneder, *Männerort Gasthaus?*, str. 81. Ingeborg Weber-Kellerman, *Frauenleben im 19. Jahrhundert*, München, 1991, str. 188.

¹⁸ Beneder, *Männerort Gasthaus?*, str. 82.

in rani ko strupena kača. Grd, da ni gršega, je pijanec; – ali sedemkrat grša je pijanka: 'ona še svojega sramu ne pokrije,' in kako bi ostala čista devica?«¹⁹

Seveda pa je bilo v očeh meščanske družbe (in tudi katoliških moralistov) sporno obiskovanje gostiln in s tem povezano uživanje alkohola s strani moških proletarcev. V protialkoholni boj proti gostilni so se protialkoholnim borcem pridružile tudi ženske, ki naj bi prispevale k izboljšanju in preureditvi življenjskih navad ter se borile proti moški pijanosti.²⁰ V okviru alkoholnega vprašanja je torej ženska navsezadnje »prevzela kot civilizacijska, treznostna sila vlogo posrednika med meščansko in proletarsko kulturo. /.../ V boju za pomeščanje proletarske družine je bil boj proti alkoholu na prvem mestu. Kajti ravno alkohol je nosil glavno odgovornost za delavsko bedo in nezanesljivo življenje.«²¹

***

O grešnosti pijančevanja na Slovenskem so že v novem veku razpravljali številni katoliški in protestantski pridigarji. Toda problem alkoholizma se je začel zaostrovati šele v industrijskem 19. stoletju z masovnim prodorom cenениh žganih pijač. Medtem ko so npr. pridigarji Janez Svetokriški, Peter Pavel Glavar, Karel Mihael Attens ali pa Jurij Japelj grmeli proti čezmernemu uživanju vina,²² so katoliški moralisti 19. stoletja (denimo Anton Martin Slomšek, Janez Volčič, Jakob Missia) bobneli zlasti proti uživanju strupenega žganja.²³

¹⁹ Anton Martin Slomšek, Krščansko devištvo. Nauki, vzgledi in molitve za dekleta, Celovec, 1894, str. 31.

²⁰ Alojzija Štebi, Ženstvo v boju proti alkoholizmu. Poročilo Alojzije Štebijeve dne 22. junija 1924 na protialkoholni skupščini v Ljubljani, ki jo je priredilo Društvo za gojitev treznosti, Ljubljana, 1925. Iz poročila Štebijeve je razvidno, da so ženske problemu alkoholizma posvečale vse premalo pozornosti. Zato se je zavzela za večje ozaveščanje ženskih organizacij o pogubnosti pijančevanja in za izobraževanje posebnih agitatork, saj naj bi bil boj proti alkoholu brez temeljitega znanja o tem socialnem zlu brezuspešen.

²¹ Beneder, Männerort Gasthaus?, str. 85.

²² Janez Svetokriški, Pridige, Ljubljana, 1969. Viktorijan Demšar, Slovenske pridige Petra Pavla Glavarja, Celje, 1991. Karel Mihael Attens, Slovenske pridige, Za prvo objavo pripravila in s spremnimi besedili opremila Lojzka Bratuž, Trst, 1993. Jurij Japelj, Pridige za vse nedele skuzi lejtu, I. in II. del, Ljubljana, 1794.

²³ Andrej Studen, Slovenci, problem alkoholizma in katoliška morala pred prvo svetovno vojno. V: Glasnik Slovenskega etnološkega društva, št. 3–4, 2006, str. 15–24.

Pohod žganjarske kuge je v času službovanja v Ljubljani (1823–1834) zaznal tudi ljubljanski zdravnik Fran Viljem Lipič, ki je v tridesetih letih 19. stoletja ugotavljal, da alkoholiki v večini krajev popijejo največ vina, sledi žganje, najredkeje pa se pije pivo. Toda žganje, čeprav zaužito v manjši količini, naj bi bilo za alkoholike usodnejše, povzročalo naj bi hude bolezni ali pospešeno slabšalo bolezensko stanje.²⁴ Po besedah Lipiča naj bi že v predmarčni dobi uživanje alkoholnih pijač »prodrlo med vse ljudstvo in postalo vsakodnevna navada.«²⁵

Na zmagoviti osvajalski pohod žganja je odločilno vplival gospodarski in tehnološki razvoj v 18. in 19. stoletju. Žganje, ki je od srednjega veka naprej slovelo kot zdravilno sredstvo, se je v novem veku začelo uveljavljati kot praznična in nevsakdanja pijača. Od konca 18. stoletja in v zgodnjem 19. stoletju pa so se že uveljavile žganjarne. Toda na začetku 19. stoletja so bile količine popitega žganja še majhne. Šele krompir in ceneo proizvedeno žganje so pripomogli h količinsko večji potrošnji žganja in k širjenju žganjarske kuge. Proizvodnja žganja se je v procesu industrializacije temeljito spremenila. Če so bile na začetku 19. stoletja žganjarne izključno še majhni obrtni obrati, so se te z industrializacijo večinoma spremenile v tovarne žganja, bistveno pa se je razširila tudi uporaba surovin. Količinsko se je, če posplošimo, proizvodnja skoraj v celoti osredotočala na industrijsko proizvodnjo žganja iz krompirja in žita. S prodorom cenениh žganih pijač se je problem alkoholizma, kljub številnim svarilom pred tem zlom, torej še okrepil. Proizvodnja, poraba in pitje žganih alkoholnih pijač pa so se seveda regionalno razlikovale. Za Kranjsko ali pa Štajersko so bile tako vse do konca habsburške monarhije značilne majhne žganjekuhe. A predstava o alkoholu kot hudem sovražniku bo vendar-

---

²⁴ Fran Viljem Lipič, Osnovne značilnosti dipsobiostatike – zlorabe alkohola oziroma na podlagi zdravniškega opazovanja nastala politično-statistična predstavitev njenih posledic, ki se odražajo na prebivalstvu in življenjski dobi, Ljubljana, 2005, str. 164 in 166. Gre za prevod dela Franz Wilhelm Lippich, Grundzüge zur Dipsobiostatik oder politisch-arithmetische auf ärztliche Beobachtung gegründete Darstellung der Nachtheile, welche durch den Missbrauch der geistigen Getränke in Hinsicht auf Bevölkerung und Lebensdauer sich ergeben, Laibach, 1834. Faksimile je objavljen v navedeni knjigi.

²⁵ Prav tam, str. 189–190.

le mnogo bolj razumljiva, če upoštevamo, da je bilo žganje odtlej prvič na razpolago kot masovni proizvod in da se je spremenilo tudi potrošniško obnašanje »delavskih razredov« (arbeitenden Klassen) tako na podeželju kot v tovarnah, za katere je bil alkohol del njihove prehrane.²⁶

Že v Lipičevi dobi je bilo vino na Kranjskem v primerjavi z žganjem tudi drago, ker je bilo bolj obdavčeno. »Splošno in radikalno spremembo pri alkoholizmu« naj bi po mnenju ljubljanskega zdravnika dosegli, če bi proizvodnjo vina in žganja zmanjšali za tretjino. V vojvodini Kranjski naj bi torej za tretjino zmanjšali površino vinogradov, še zlasti pa bi »moralí omejiti proizvodnjo žganja, ki je tu še pred nekaj leti skoraj ni bilo, sedaj pa se je že vidno razcvetela. Če tega nihče ne zaustavi, bo tukajšnji alkoholizem kmalu presegel meje normalnega.«²⁷

Omenimo še, da se je poleg domače žganjekuhe v predmarčni dobi razcvetela tudi trgovina z žganjem. Leta 1837 naj bi tako v Ljubljani kot pomembni tranzitni točki na poti med Dunajem in Trstom beležili sledeč izvoz iz notranjosti monarhije do tržaškega pristanišča in uvoz iz Trsta v notranjost monarhije (mere so podane v funtih (1 colni funt (Zollpfund) = 0,5 kilograma):

Tabela 1. Obseg tranzitne trgovine z alkoholom skozi Ljubljano 1837

	Izvoz	Uvoz	Skupaj
Žganje	1.440.913	64.590	1.505.503
Vino	455.482	448.445	903.927
Pivo	3686	1566	5152

Vir: Franz Xaver Hlubek, Der Verkehr zwischen Triest und der Monarchie, und die Wien-Triester Eisenbahn, Wien, 1841, str. 14–15 in 38–39.

²⁶ Peter Becker, Verderbnis und Entartung. Eine Geschichte der Kriminologie des 19. Jahrhunderts als Diskurs und Praxis, Göttingen, 2002, str. 82.

²⁷ Lipič, Osnovne značilnosti dipsobiostatike, str. 247. Ljubljanskemu mestnemu fiziku Lipiču se je ta predlog brez sodelovanja celotnega cesarstva seveda zdel le pobožna želja in pravi: »Omejitev proizvodnje! Ta beseda našemu tehnološkemu stoletju zveni skoraj disonančno, čeprav sploh ne gre za omejitev, ampak le za določitev prave mere. Izguba na enem področju državnega proračuna se sama poravnava oziroma se da poravnati s prilivom na drugem področju ali s povišanjem davkov.«

V letih pred prihodom južne železnice v Trst se je tovarni promet z vinom in žganjem iz notranjosti proti Italiji, Primorski in zlasti proti Trstu povečal. Kot je razvidno iz poročil in pritožb, ki so jih v petdesetih letih 19. stoletja naslovili na trgovsko obrtno zbornico kronovine Kranjske v Ljubljani, so se na komercialni cesti proti Gorici in Trstu kljub poostrenemu nadzoru prevoznikov pojavljali kraje in tihotapstvo opojnih pijač. Zaradi obstoječe negotovosti v tovarnem prometu z vinom in žganjem so zbornico pozvali, da naj o razmerah obvesti deželno vlado, slednja pa naj pozove varnostne organe v vseh krajih ob omenjeni poti, da z vso strogostjo nadzorujejo furmane in njihov tovor.²⁸

Zloraba alkohola je bila na Slovenskem že v predmarčni dobi opazna ne le na podeželju, temveč tudi med delavstvom prvih tovarniških obratov. Okrajna gosposka Mekinje je npr. o tovarniških delavcih kamniške turško-rdeče barvarne, ki je bila v lasti ljubljanske predilnice, leta 1840 poročala okrožnemu uradu v Ljubljano, da se »ob nedeljah in praznikih pogosto vdajajo pijači in zato delajo ekscese in zagrešijo nemoralna dejanja«. Tudi v okrajni gosposki Radovljica so opazili, »da se med tovarniškimi delavci njihovega okraja vznemirljivo širi pregreha pijančevanja, kar je treba pripisati prepogostemu uživanju žganja, ki naj bi bilo poceni.« Radovljiška okrajna gosposka je poročala tudi, da se mlajši tovarniški delavci v Kropi in Kamni Gorici »že od nekdaj vdajajo brezdelju in igranju na srečo«.²⁹

Okrožni urad Ljubljana je o poročilih menil, da se je o tovrstnih moralnih prestopkih že večkrat razpravljalo. Povsem naravno je, da si je prizadeval, da bi znova vzpostavili moralni red in socialno disciplinirali prebivalstvo. Okrajne gosposke in duhovnike je opomnil, da že razpolagajo s primernimi napotki in določili, kako med ljudmi širiti in obdržati nravnost. S tem v zvezi sta omenjena dekret dvorne pisarne z dne 14. maja 1834 in

---

²⁸ AS, 1855, Zbornica za trgovino, obrt in industrijo, fasc. 1, št. 315, skatla 7, dopis z dne 25. junija 1855.

²⁹ AS, 14, fasc. 31–48, akt 8775 – Poročilo okrožnega urada v Ljubljani z dne 14. maja 1840. Mitja Suncič, »Tudi lažje delo, če traja 13 ur in pol na dan, je prenaporno za nežna otroška leta in ubija duha«. K zgodovini otroškega dela v ljubljanskem guberniju. V: Zgodovina za vse, št. 2, 2006, str. 23.

gubernijski odlok z dne 22. maja 1840. Dekret dvorne pisarne je skušal omejiti ponočevanje in pijančevanje nižjih stanov, predvsem poslov, rokodelskih pomočnikov, pa tudi tovarniških delavcev.³⁰ Omenjeni odlok iz leta 1840 pa vsebuje predpise za gostilne in kavarne.³¹ Pri zagotavljanju discipline in morale naj bi sodelovali in dajali spodbudo delavcem in poslom tako družinski poglavarji kot tudi lastniki tovarn in županstva. Zakonski predpisi, ki naj bi zagotavljali red in disciplino v gostilnah, pa so gostilničarju in zaposlenemu osebju narekovali, da prepovedujejo in preprečijo igranje prepovedanih iger kot tudi iger poslov in rokodelskih pomočnikov, ki ne ustrezajo predpisom. Oblast je skratka pričakovala, da naj bi s primernim nadzorom in discipliniranjem, s pravočasnim prijavljanjem in preganjanjem oz. kaznovanjem prestopkov kot tudi z dobrim delovanjem duhovnikov in okrajnih gosposk potihnile tudi tu in tam pojavljajoče se pritožbe o načeti moralnosti, ki naj bi jo spodbujali odrasli tovarniški delavci.³²

Uživanje alkoholnih pijač in obiskovanje delavskih gostiln je torej značilno tudi za protoindustrijski čas na Slovenskem. »Vprašanje popivanja je zajemalo vse glavne probleme industrijske delovne discipline, od neučinkovitosti, nepokorščine do delodajalcev v tej ali oni obliki skozi celotno 19. stoletje.« Alkoholne pijače so delavci podobno kot drugod po Evropi tudi v naših krajih uživali ob raznih priložnostih, imele pa so tudi več pomenov. Alkohol naj bi pogasil žejo, hkrati pa naj bi bil tudi dodatek k prehrani. Bil naj bi narkotik in poživilo. »Toda ravno tako pomembna kot te »koristne« funkcije pitja na delu je bila družabna vloga alkohola. Kot v mnogih drugih kulturah so prakse skupnega pitja oblikovale očitno socialno vez med delavci. Po drugi strani pa je delodajalcem samo popivanje na delovnem mestu konec koncev predstavljalo problem in oviro za delov-

---

³⁰ Hofkanzley Decret vom 14. may 1834, nr. 83, Sammlung der Gesetze welche unter der Regierung Seiner k.k. Majestät Franz des I. in den sämtlichen k.k. Staaten erlassen worden sind, in chronologischer Ordnung, sechzigster Band, Wien, 1836

³¹ AS, 1079, Circularien und Currenden gubernija v Ljubljani, knjiga za leto 1840, okrožnica št. 35.

³² AS, 14, fasc. 31–48, akt 8775 – Poročilo okrožnega urada v Ljubljani z dne 14. maja 1840.

no disciplino v industrijskih obratih. Tako se je zanetil spor. Delodajalci so skušali prepovedati pitje alkohola na delovnem mestu, medtem ko so mnogi delavci vztrajali, da imajo pravico do uživanja alkohola na delovnem mestu.«³³

V mehaničnih delavnicah Auerspergove železarne na Dvoru ob Krki je npr. delovni red za delavce iz leta 1847 določal, da bo delavec zaradi pijanosti v delovnem času odpuščen.³⁴ Tamkajšnji delavci seveda zavoljo tega disciplinskega predpisa niso bili abstinenti. Lahko so se opijali s slivovko, ki je naštetá npr. v popisu zalog špecerijskega blaga iz leta 1850. »Poleg tega so imeli na Dvoru tudi fabriško točilnico, kjer so stregli z vinom in pivom.«³⁵

Auersperg je leta 1834 v opuščnem krilu gradu Soteska (Ainöd) ustanovil pivovarno. Pivo so izdelovali po češkem receptu. Varili so ga predvsem za delavce železarne na Dvoru in steklarne Karlshütte (Glažuta). Oboji so popili tretjino proizvodnje. Veliko so ga popili tudi furmani in pomožni delavci (Aushilfsarbeiter). S tem se je tudi »navaden človek spoprijateljil z uživanjem piva«.³⁶ »Ker se je prodaja omejevala na okolico, je bila manjša ali večja proizvodnja piva odvisna predvsem oziroma skorajda izključno od tega, ali je vinska trta dobro obrodila ali ne, kot tudi od tega, da je včasih ob povečanem izvozu vina narasla tudi njegova cena.«³⁷ Pivovarna tudi ni mogla dobro uspevati, ker je bila preveč zakotna in odmaknjena od ustreznih prometnih povezav s širšo okolico. Pa tudi tamkajšnji ljudje so raje pili vino, ki so ga bili bolj vajeni. Vinogradništvo v okolici pivovarne je bilo že od nekdaj tradicija. Ob ustanovitvi pivovarne so mnogi preprosti ljudje komajda slišali za besedo pivo. Toda zaradi nekaj slabih vinskih letin se je pivo vendarle postopno uveljavilo, tako da so že leta 1837 proizve-

---

³³ James S. Roberts, Drink and industrial work discipline in 19th century Germany. V: Journal of social history, 2001, str. 25.

³⁴ Matija Žargi, Železarna na Dvoru ob Krki 1795–1891, Novo mesto 2000, str. 62.

³⁵ Prav tam, str. 73.

³⁶ Bericht der Handels- und Gewerbekammer für das Kronland Krain zu Laibach an das hohe k. k. Ministerium für Handel und Volks-Wirthschaft über den landwirtschaftlichen, industriellen und commerziellen Zustand ihres Kammerbezirkes in den Jahren 1857 bis inclus. 1860, Laibach, 1861, str. 67.

³⁷ Prav tam.

dli 1152 veder, leta 1838 pa 1328 veder. V letih 1834, 1835, 1836 in 1840 letna proizvodnja piva ni presegala 1000 veder. Že v štiridesetih letih so proizvedli več kot 2000 veder letno. Kasneje je letna proizvodnja nihala med 2000 in 3000 vedri. Zelo pomembna je bila, kot rečeno, prodaja piva delavcem železarne in steklarne. Potem ko so steklaro Karlshütte opustili, se je poraba piva zmanjšala kar za 250 do 300 veder. Povejmo še, da se je pivo v vročih poletnih mesecih kaj rado kvarilo, saj mnogi bližnji prodajalci niso imeli primernih ledenic ali vsaj hladnih kleti. Ker je znano, da je tudi najboljše pivo, če je mlačno, neužitno, število privržencev pitja piva v širši okolici pivovarne seveda ni naraščalo, temveč kvečjemu upadalo, domačini pa so raje naročali vino.³⁸ Tudi delavci na Dvoru so popili velike količine vina, poraba piva pa je med njimi upadala. Zanimivi statistični podatki o porabi piva na Dvoru v triletju 1857–1859 nam povedo, da je njegova poraba opazno naraščala med tovarniškimi uradniki. Leta 1857 so delavci popili 145 veder piva, uradniki 29, leta 1858 delavci 112, uradniki 46 in pol veder. V letu 1859 so delavci na Dvoru popili 110 veder piva, uradniki pa že 50 veder.³⁹

Alkoholizem se je torej bohotil tudi med delavci prvih tovarn. Na zelo žalostne razmere, denimo, naletimo tudi v preboldski predilnici na zelenem Štajerskem. Znan protialkoholni borec Anton Martin Slomšek je svojo ogorčenost nad hudičevim alkoholizmom med drugim izrazil tudi v svojih pozivih proti brezobzirnemu in nečloveškemu izkoriščanju otrok v industriji. V pretresljivi verzni obsodbi tega pojava, ki ga je objavil v Drobtincah leta 1846 in naslovil *Ubogi otrok v faberkah* (pesem lahko imamo za prvo pravo slovensko socialno pesem), Slomšek slika grenko tožbo 12-letnega »srotleja«, ki ga do skrajnosti izkoriščajo v preboldski predilnici, ter izpoveduje otrokovo obupno nemoč, saj so ga z alkoholom in kavo zasvojeni starši že pri nepolnih osmih letih prodali v kapitalistično sužnost.⁴⁰

³⁸ Prav tam, str. 67–69.

³⁹ Žargi, *Železarna na Dvoru ob Krki 1795–1891*, str. 73.

⁴⁰ Anton Šepetavc, *Ubogi otrok v fáberkah*. V: *Slovenska kronika XIX. stoletja 1800–1860*, Ljubljana, 2001, str. 289–290.

Neznosno stanje in beda delavcev, denimo žebjarjev v Kropi, Kamni Gorici in Železnikih, je bilo tudi v drugi polovici 19. stoletja in v letih pred prvo svetovno vojno v tesni »zvezi z alkoholizmom in posurovelostjo, nad katero so se pritoževali delodajalci in duhovščina«. ⁴¹ Delavce naj bi brezvestni delodajalci sami silili k popivanju ter jih s tem goljufali in zapeljevali v dolgove, iz katerih se niso mogli rešiti. Med stavko žebjarjev v Kropi junija 1883 so delodajalci in c. kr. komisar v gostilni *Pri jarmu* delavcem med drugim očitali, da bi lahko shajali, če bi več delali in ne pili žganja. Dopisnik *Ljudskega glasa* je to komentiral, »da bi fužinarji kot lastniki gostiln lahko preprečili pijančevanje, če bi to v resnici hoteli«. ⁴²

Vzrok omenjene stavke v Kropi naj bi bilo torej neznosno stanje, ki je vladalo v žebljarskem kraju, kjer naj bi se nahajala »visoka šola ali tako rekoč univerza za beračenje. Beračiti mora vsak na stare dni, tega ga ne more rešiti družega – nego zgodnja smrt.« ⁴³ Delavstvo naj bi na beraško palico pognal zlasti alkoholizem. V tem pogledu se zdi zanimivo razmišljanje deželnozborskega poslanca dr. Maksa Samca, ki je naslednje leto, ko so v okviru izvedene agrarne ankete na Kranjskem razpravljali tudi o pretiranem naraščanju čezmernega uživanja žganja in o tem, kako bi lahko žganjarsko kugo zavrlji, v svojem dolgem govoru najprej citiral učene ga nemškega kemika Liebiga, ki je leta 1865 menil, »da uživanje alkoholnih pijač ne more biti vzrok revščine, temveč obratno, da revščina povzroča alkoholizem«. ⁴⁴ Medtem ko berači in potepuhi ne obubožajo še bolj zaradi alkoholizma, je to pri delavcih, poslih in posestnikih povsem drugače. »Priden in vesten delavec poseduje v moči svojih rok kapital, ki ga ne samo prehranjuje, temveč mu omogoča tudi, da daje na stran prihranke za stare dni, z izjemo nesreč. Trdimo lahko, da so mezde

⁴¹ Rudi Kyovský, Socialne razmere našega delavstva v Kropi, Kamni gorici in Železnikih proti koncu XIX. stoletja. V: Kronika, št. 2, 1953, str. 87.

⁴² Prav tam, str. 88.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ Josip Vošnjak, Bericht über die am 17. und 18. April 1884 in Laibach abgehaltene Agrar-Enquete, Laibach, 1884, str. 60.

danes okrog 75% višje kot so bile pred 30 leti. Toda ali opazimo pri delavcih in poslih v primerjavi z nekoč večje prihranke? Izkušnja nas uči nasprotno. Večji ko je zaslužek, toliko večja je razsipnost. Dninar dela šest dni, sedmi pa mu pripada, toda ne zato, da bi se odpočil in si nabral svežih moči, temveč zato, da bi v žganjetočih pognal po grlu zaslužek. Socialisti so izrekli: 'Prestavite nas v položaj človeka vredne eksistence in naši ljudje se bodo izogibali žganjetočev.' Da temu ni tako, razločno dokazuje analiza delavskih razmer v industrijski grofiji Lancashire. Kot posledica nenavadnega vzpona tamkajšnje produkcije se je dnina povzpela od leta 1869 do 1873 iz 5 na 11 šilingov, kar pomeni 6 goldinarjev in 60 krajcarjev na teden. Število zločinov je v istem času naraslo iz 1335 na 4462. Denarne kazni zaradi pijanosti pa so se povečale iz 495 na 2649 funtov.« Kamniški zdravnik nato nadaljuje: »Kot se je potemtakem podvojila dnina delavcev, so se šestkrat povečale kazni zaradi pijanosti. Ko je industrija leta 1873 šla rakovo pot in se je zaslužek polagoma znižal na 5 šilingov na dan, večina dninarjev ni imela nikakršnih prihrankov iz prejšnjih, boljših časov. Ali torej ni iz tega primera nezmernosti evidenten vzrok revščine?«⁴⁵

Dr. Samec je razmišljal, da bi človek, če je trezen in samozavesten, ostal tudi zmeren in da bi /še posebno/ ob majhnih zaslužkih ne pognal vsega po grlu, temveč bi zmerno varčeval, saj bi se bal in bi ga bilo sram situacije, da bi padel v breme drugim ljudem. Samec se je nato /v okviru modnega iskanja krivcev/ obregnil ob brezvestne Jude, ki bojda na Poljskem in v Rusiji izsesajo iz žganjepivcev vse do zadnjega beliča. V naših krajih pa pivec žganja privablja izobešene smrekove vejice. Tam se zbirajo žganjepivci, »ki z zabuhlimi obrazi, napol omamljeni sedijo okoli mize ter drug drugemu podajajo vrček žganja«. Dr. Samec je nato s številkami prikazal naraščanje potrošnje žganja na Kranjskem in posledično škodo za narodno blaginjo. Pri tem je poudaril, da s tem žalostnim orisom razmer nikakor ne želi očrniti slovenskega naroda na Kranjskem ter ga predstaviti svetu kot ljudstvo pijancev. Anketa naj bi imela predvsem namen,

⁴⁵ Prav tam, str. 61.

da odkrije vse rane na telesu našega naroda in da poišče sredstva, s katerimi bi jih lahko pozdravili.⁴⁶

Dr. Samec je bil eden najbolj aktivnih protialkoholnih borcev v osemdesetih letih 19. stoletja. Kot zdravnik je pol stoletja za Lipičem lahko opazil, da tudi opozorila gorečnih protialkoholnih borcev, kot sta bila sredi 19. stoletja Anton Martin Slomšek⁴⁷ in Janez Volčič,⁴⁸ niso kaj dosti zalegla. Žganjepitje je v drugi polovici 19. stoletja še vedno nezadržno naraščalo. Na Kranjskem so tako glede na statistične podatke žganjarne rasle kot gobe po dežju in žganjarska kuga se je vse bolj širila. Število manjših kmečkih žganjarn se je na Kranjskem že sredi sedemdesetih let 19. stoletja izrazilo povečalo. Po poročilih finančne straže je obstajalo v sezoni 1874–1875 2592, v sezoni 1875–1876 pa že 4294 kmečkih žganjarn.⁴⁹ V letih pred prvo svetovno vojno je nato šte-

⁴⁶ Prav tam, str. 62–63.

⁴⁷ Anton Martin Slomšek, Žalostna pesm. V: Heinrich Zschokke, Čujte, čujte, kaj žganje dela! Prigodba žalostna ino vesela za Slovence, poslovenil Felicijan Globočnik, Celovec, 1847.

⁴⁸ Janez Volčič, Žganju slovo! Vojsko! Škodljivost žganja v pogovoru, Ljubljana, 1853.

⁴⁹ Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Laibach über die Zustände in Krain für das Jahr 1875, Laibach, 1878, str. 191. Če smo podrobnejši: Po poročilih finančne straže nadzornih okrožij Postojna, Kranj, Ljubljana in Novo mesto naj bi v času od 1. septembra 1874 do konca avgusta 1875 obstajalo 2592 kmečkih žganjarn, ki so uporabljale preproste destilatorje. Največ jih je bilo v novomeškem okrožju (1142), sledilo je ljubljansko (668), temu postojnsko (507), najmanj pa so jih beležili v kranjskem (275). Skorajda vse žganjarne (2574) so plačevale davek po tarifi, 18 pa jih je moralo davek prisilno poravnati. Količinsko je bilo največ sadjevca, torej žganja iz koščicaste in pečkatega sadja. Zelo veliko je bilo tudi tropinovca in kvašenega žganja ter žganja iz jagodičja. V zelo redkih primerih so kmečke žganjarne destilirale pivovarske odpadne snovi ali druge sestavine. Kmečke žganjarne na Kranjskem so v omenjenem času poleg obdavnega žganja proizvedle še 101,86 hektolitra neobdavnega žganja za lastne potrebe. Ze naslednje leto žganjekuhe (od 1. septembra 1875 do konca avgusta 1876) je prineslo nadvse opazne spremembe. Število kmečkih žganjarn se je povzpelo kar na 4294 (indeks 166%), pri čemer se je vidno zmanjšalo (oziroma ni bilo znano) število tistih, ki so uporabljale preproste destilatorje (3077). Skoraj polovico takšnih žganjarn je bilo v novomeškem okrožju, kjer sicer beležimo največjo rast števila žganjarn (2350 oz. indeks v primerjavi s predhodnim letom proizvodnje je 205%). V drugih nadzornih okrožjih finančne straže se je število kmečkih žganjarn povečalo za okoli tretjino: postojnsko (na 694 ali za 37%), kranjsko (na 360 ali za 31%) in ljubljansko okrožje na 890 ali za 33%. Davek po tarifi je plačevalo 99,5% registriranih žganjarn, koliko jih je poleg tega obratovalo na črno, pa ni znano. Opazno več je bilo sadjevca, ki so ga kuhali iz koščicaste sadja in tropinovca. Kmečke žganjarne so za lastne potrebe proizvedle še 276 hektolitrov neobdavnega žganja. Tako v proizvodni sezoni 1874/75 kot 1875/76 so odločno prevladovala manjše žganjekuhe, ki so plačevale manj kot 5 gld davka. V prvi sezoni jih je bilo 90,6% (2348), v drugi pa 84% (3619). Žganjarno, ki je plačevala med 100 in 500 gld davka, so imeli samo v ljubljanskem okrožju, in sicer v sezoni 1874/75 eno, v naslednji sezoni pa tri.

vilo kmečkih žganjarn na Kranjskem še naraščalo. Leta 1909 jih je bilo tako že več kot 5000, kar naj bi predstavljalo eno šestino malih žganjarn v Avstriji (na Koroškem naj bi jih bilo npr. samo 920).⁵⁰ Omenim naj še, da se je samo v okraju obrtne zbornice Ljubljana v času od julija 1902 do julija 1912 število žganjarn povečalo za 38,14 odstotka, od 194 na 268 žganjarn.⁵¹

Pohod žganja na Kranjskem je bil dejansko grozljiv. Konec 19. stoletja je pitje ognjene vode glede količine in pogostosti uživanja povsem prevladalo. Popitemu žganju je količinsko sledilo vino, pri tem pa je treba upoštevati, da je v vinorodnih predelih pustošila tudi trtna uš in da se je tudi v nekoč »vinskih krajih«, zlasti na Dolenjskem, žganjarska kuga vse bolj širila. Najmanj se je popilo piva, vsaj tretjino manj kot žganja. Torej. Glede na izračune dr. Ivana Robide se je leta 1898 na Kranjskem popilo 4,5 milijona litrov žganja, 4 milijone litrov vina in 3 milijone litrov piva, kar pomeni 9,3 litra žganja, 8 litrov vina in 6 litrov piva na prebivalca.⁵²

Po podatkih o uživanju alkoholnih pijač na Kranjskem, ki jih je leta 1906 v 9. številki Piščalke objavil župnik Franc Avsec, se je leta 1889 izpilo zaokroženo 3,1 milijona, leta 1900 pa že 4,9 milijona litrov žganja. Ko je bilo 20. stoletje še mlado, se je neprestano večala tudi letna potrošnja piva. Leta 1900 so popili 7,1 milijona, leta 1905 pa že 13,1 milijona litrov piva. Leta 1905 so na Kranjskem obdavčili še 15,2 milijona litrov vina, poleg tega pa naj bi se popilo ravno toliko neobdavčenega vina in sadnega mošta. Poleg obdavčene pijače, ki se je popila v gostilnah ali kupila v trgovinah, so torej mnogo neobdavčenega vina in žganja popili v privatnih kletih.⁵³

Zanimiva je zlasti opazka o »strahovitem naraščanju letnih stroškov za pivo«, ki so se od leta 1900 do leta 1905 skoraj podvojili in vse bolj vzbujali skrb: »Pivo

---

⁵⁰ Prošnja društva Abstinent na deželno vlado z dne 3. julija 1909. V: Zlata doba, 1909, str. 104.

⁵¹ AS, 448, fasc. 152, 1895–1916, Poročilo o stanju obrti.

⁵² Dr. Ivan Robida, Poročilo o alkoholizmu na Kranjskem. V: Piščalka, 1906, št. 5, str. 164–165.

⁵³ Anton Mrkun, Zgodovina protialkoholnega gibanja po vsem svetu, zlasti v Sloveniji 1902–1927, Ljubljana, 1927, str. 97–99.

je sovražnik, to so kmalu spoznali v severnih deželah. Najprej so hoteli žganje izpodriniti s pivom in ga priporočali kot narodno pijačo. Pa kmalu so sprevideli, da se belcebub ne prežene z belcebubom. Pivo ima namreč manj odstotkov alkohola, pa ga ljudje pijejo v tolikih množinah, da je alkohola nazadnje ravno toliko, kakor če bi pili žganje, tekočine pa tolike mere, da jih telesne posode zlasti srce ne more zmagovati. Pivo pa je toliko večji sovražnik, ker so pivovarji mogočni gospodje, kapitalisti. Imajo denar za reklamo. Zidajo po velikih mestih prave palače za pivnice piva. Po deželi kar ledenico narede gostilničarju, če se zaveže, da bo njihovo pivo točil. Zlasti pa je tako nevarno poskočila poraba piva, odkar se je začelo prodajati v steklenicah. Prej brez ledenice gostilničar ni v malem kraju mogel točiti piva. Zdaj pa prodaja pivo v zaprtih steklenicah povsod, v zadnji hribovski vasi in brez gostilniške koncesije.⁵⁴ In k temu bi v nekdanji meščanski maniri z veliko mero obsojanja nepremišljenega ravnanja delavstva lahko dodali, da je prav žalostno, da »delavec, čigar družina nima vsak dan dovolj govejega mesa na mizi, vsak dan troši svoj denar za dvakrat dražji živež pri – pivu.«⁵⁵

Pretirano in za zdravje po vsej verjetnosti mnogo nevarnejše žganjepitje, ki se je čedalje huje širilo po deželi in povzročalo »silno dušno in telesno škodo našemu narodu«, so od osemdesetih let 19. stoletja naprej poleg katoliških moralistov vse glasneje obsojali tudi zdravniki in psihiatri. Sodobniki (kot npr. dr. Maks Samec) so opazili, da naj bi bili žganjepivci tudi vedno bolj poživinjeni, ker se je razpasla navada, da ljudje niso več pili »pravega žganja; to je za nje predrago, in morali bi precej veliko zapiti, da bi se opijanili. Oni hočejo za par soldov pijani biti, zato kupijo špirta, ga zmešajo z vodo in drugo brluzgo, ter se s tako pijačo mamijo.«⁵⁶

Omenjeni zdravnik dr. Maks Samec je npr. na trinajsti seji kranjskega deželnega zbora dne 17. oktobra 1883 predlagal, »da se naloži sto procentov deželnih priklad na davek za točenje žganja«, češ, da se ravno žganje

---

⁵⁴ Prav tam, str. 98.

⁵⁵ Dr. Ivan Robida, Alkoholizem. V: Ljubljanski zvon, 1901, str. 385.

⁵⁶ Slovenec, 21. 6. 1884.

(predvsem špirit) da primerjati s kugo takratne dobe. »Ono ne umori naglo, ali kdor se pitju žganja podvrže, je izgubljen za človeško družbo.« Samec je poudaril, da je že »naš nepozabljivi Slomšek« svaril pred uživanjem žganih pijač. Toda, če naj bi v Slomškovih časih, torej sredi 19. stoletja, odločno prevladovali »mali kotlički za destiliranje brinjevca, slivovke in jednake pijače«, pa so ti od takrat skoraj popolnoma izginili, »na njihovo mesto pa so stopile velike tovarne, ki izdelavajo za dvakrat nižjo ceno to strupeno pijačo«. Samec je opozoril, da se na Kranjskem »le malokateremu proda posestvo, ki ga ni zapil«. Pijančevanje pa naj ne bi bilo pogubno samo za kmete, ampak naj bi botrovalo tudi številnim hudodelstvom: »Pojdimo v ječe vprašat /.../ in izvedeli bomo, da je skoraj šestdeset procentov hudodelstev in prestopkov bilo storjenih v pijanosti.« In nadaljuje: »Pojdimo vprašat v blaznice naše, in zvedeli bomo, da je pri 30% bolnikov alkoholizem uzrok dušnih bolezni.«⁵⁷

Uživanje alkoholnih pijač naj bi po mnenju deželnozborskega poslanca Samca imelo slabe posledice za telesni in duševni razvoj. Za člane družine, kjer kraljuje žganjepitje, naj bi bili značilni »oveneli, upadli obrazi«, slabša rast pa naj bi pričala, »da po teh udih ne teče zdrava kri«. /.../ Otroci žganjarja ne dobijo nobene izreje, nobenega domačega pouka, ampak se navzamejo grdih očetovih navad. Kar pa je najhujše, je to, da nečejo več poznati one plemenite čednosti, ki se imenuje sramežljivost.« Kamniški zdravnik Samec se je zavedal, da kranjski deželni zbor nima pristojnosti, da bi ustavil tovarniško proizvodnjo strupa po imenu špirit, zato je predlagal, da naj deželni odbor skuša »z deželno priklado podražiti žgano pijačo in morebiti zmanjšati število žganjarij. /.../ Ako se žganje podraži, bodo ljudje poprijeli se v svojo občno korist zdrave pijače, ali pa bodo pili bolj vodno mešanico.« Samec je torej predvideval, da bo višji davek od točenja žganja zmanjšal število žganjarij, višje cene žganja pa naj bi prizadele tudi pivce in s tem zmanjšale njih število. Pozval je, da naj se deželni zbor s takim predlogom obrne na visoko vlado, ki naj vzame

⁵⁷ Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, Stenografski zapisniki, 23. zvezek, Ljubljana, 1883, str. 157.

v pretres posledice proste prodaje špirta in predloži državnemu zboru potrebni zakon.⁵⁸

Na pogubnost »kuge žganih pijač« pa je dr. Samec opozoril že nekaj let prej v poučni knjižici Vpliv vpijanljivih pijač na posamezni človeški organizem in na človeško društvo v občē, ki je leta 1880 izšla pri Slovenski matici. Opozoril je, da dolgotrajno uživanje žganja povzroča spremembe in boleznī »malo ne po vseh organih človeškega telesa«. Pijančevanje lahko usodno prizadene želodec, jetra, srce, ožilje, dihala, ledvice in predvsem možgane, ki da so sploh »najbolj podvrženi nasledkom pijače«. ⁵⁹ Pijančevanje naj bi vplivalo tudi na zarod in naraščaj. Otroci pijanca naj bi po očetu podevali nagnjenje k pijančevanju. Otroci pijanih staršev pa naj bi bili podvrženi tudi številnim telesnim in duševnim boleznim.⁶⁰

Alkoholizem pa naj bi bil po mnenju dr. Samca tudi glavni krivec za socialno bedo. »Pijančevanje je krivo siromasčine nepremišljenega človeka in vse rodbine. V delovskem stani hodi pauperizem ali revščina tistim potem. Delovci, posebno fabriški, so vajeni tovarišije. Če pride delovec zvečer domov, na najde v revnem stanovanji in pri kričanji otrok potrebnega kratkočasovanja, zatorej gre v krčmo. To stori jeden dan v tedni in nedeļjo, potem še drugi in tretji dan v tedni, skoro se navadi hoditi po krčmah in pijača mu je neizogibna; izgovarja se, da mu je pijača za ohranjenje telesnih moči potrebna. Ves zaslužek gre po grli, doma pa revščina kraljuje, naposled je nesposoben za delo in izgubljen je!«⁶¹

Na mnenje nekaterih, ki nasprotno trdijo, da so slabe razmere delavskega stanu in majhni zaslužki vzrok, da se širi pijančevanje, kot tudi na njihove zahteve, da mora biti za delavstvo na voljo dovolj dela in večji zaslužek, kar naj bi delavstvu pomagalo in olajšalo nositi vsakdanja bremena in bi z veseljem ostajali v krogu domače družine, pa dr. Samec odgovarja, da »skušnje pričajo drugače. Več ko delavec zasluži, več zapravi, iz-

---

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ Maks Samec, Vpliv vpijanljivih pijač na posamezni človeški organizem in na človeško društvo v občē, Ljubljana, 1880, str. 16–17.

⁶⁰ Prav tam, str. 19–20.

⁶¹ Prav tam, str. 27.

vzemši nekatere, ki imajo razuma in trdne volje dovolj, da spoznajo potrebo, da še nekaj zaslužka polože na stran za otroke in za stare dni, ko bodo nesposobni za delo.«⁶²

Pred alkoholizmom, hudodelstvi in boleznimi naj bi delavstvo obvarovala samo abstinenca. Ob neizmernem popivanju naj bi steklo po grlu mnogo premnogo kapitala, pod katerim pa se ne razume samo zapravljen denar, temveč tudi zapravljen čas, posledična utrujenost, otopelost in bolezen. Poleg tega naj bi bilo po mnenju dr. Samca število krčem merilo revščine, po dokaz za to trditev pa se napoti kar na Gorenjsko:

»Gremo mimo vasi z lepimi zidanimi hišami in čedno ograjenimi vrtovi. V tej vasi hočemo počiti in se okrepčati, ali krčme ni nobene. Pojdimo naprej. Ne daleč od tod je druga vas. Hiše so zapuščene, zamazane, skozi strehe se vidijo špranje, toda na vsaki tretji ali četrti hiši visi smrekova vejica nad vratmi v znamenje, da se tukaj dobiva žganje. Pojdimo notri. Za mizami sedé suhi, oveneli, brezdušni pivci. Žené prihajajo klicat možé po jedenkrat, dvakrat, trikrat, ali vse zastonj. Jokaje privede jedna raztrganega otroka sabo, prosi moža, naj bi šel domov, in ker prošnja nič ne pomaga, začne ga proklinjati. Ali tudi to je brez uspeha: domov moža ni moči spraviti. Ko žena otide, začne se v krčmi razgrajanje in prepir med pivci, jedna grda beseda prinese drugo, naposled se vzbudi pretep, kri začne teči, kar pade mož, ki ni hotel z ženo domov, po trdem udarci nezavesten na tla. Nesó ga domov, kjer leži mnogo tednov. Rodbina nima jesti, saj reditelju ni moči ničesar prisluziti. Začne se glad v hiši, otroci prosijo mater kruha, ali ta jim ga nima dati. Jok in stok vladata po domi, da se človeku srce topi od usmiljenja.«⁶³

Pijančevanje staršev naj bi bilo po mnenju dr. Samca tudi glavni krivec za moralno sprevrženost njihovih otrok, saj pravi, da »dokler pijančljivih starišev otrok šole ne obiskuje, ne uživa doma nobene primerne vzgoje. Slab vzgled starišev uže zgodaj zamori v mladih srcih čut sramežljivosti, nagib pridnosti, starišev povelja vra-

---

⁶² Prav tam.

⁶³ Prav tam, str. 28–29.

čajo otroci s posmehovanjem njih v pijanosti dovršenih dejanj.« Taki otroci naj bi se zaradi slabih vzgledov in nemarnih ter kvarnih domačih razmer nič naučili tudi v šoli in »nasledek temu je«, kot pravi kamniški zdravnik, »da so otroci pijančljivih starišev malopridni, nevedni, slabemu udani, in da začno prav skoro stopati v stopinje starišev. To skušnjo izpoznava prosti narod sam, rekši, da jabolko ne pade daleč od jablana.«⁶⁴

Nekateri krčmarji so bili pripravljene iz mošenj pijanih gostov izmolsti vse do zadnjega beliča, poznanim obiskovalcem pa nositi pijačo na mizo tudi še potem, ko so jih popolnoma oskubili. Takim brezvestnim gostilničarjem je bilo vseeno, če so dali kaj na up ali na kredo. Bili so celo pripravljene družno zapeti s pijano družcino, denimo, gorenjsko zdravico:

»Kedar pa dnarcev ni,
Kaj pa nas to skrbi?
Saj birt še kredo 'ma,
Bratci le pijmo ga!«⁶⁵

Dejstvo, da »krepki slovenski rod« zavoljo špirta »duševno in telesno hira in gine«, pa ni skrbelo samo Maksa Samca, temveč je na podobne, če ne še hujše razmere na Štajerskem opozoril tudi Pavel Turner. Na Štajerskem se je čezmerno pila ali zlahтна ali slaba vinska kapljica, še bolj zaskrbljujoče pa je bilo pitje žganja in raznih cenениh mešanic s špiritom. Turner je poudaril, da preprosti ljudje rajši kupujejo špirit ali fuzel (nem. Fusel = patoka, slabo žganje), strup, ki »več 'izda'« kot pa žganje »in brž se tega strupa tako privadijo, da jim potem za vino kar nič več ni.«⁶⁶

Preprosti ljudje tudi niso gledali preveč na kakovost teh strupenih pijač, temveč le na količino in nizko ceno. Majhne žganjarne so bile v osemdesetih letih 19. stoletja seveda nekaj povsem običajnega zlasti na Zgornjem Štajerskem, kjer vinska trta ni uspevala, pa tudi pivo je

⁶⁴ Prav tam, str. 29.

⁶⁵ Dr. Ahasverus (dr. Pavel Turner), Nekaj o naših socijalnih in ojkonomijskih zadevah. V: Kres, 1884, str. 34.

⁶⁶ Prav tam, str. 36.

bilo nesorazmerno drago, tako kot v celotni deželi. Zato so tam zagrizeno vztrajali pri svojih domačih žganjarnah, »ker so neobhodno potrebovali žganje kot hišno pijačo za svoje posle in svoje delavce v času težkih del, pa tudi za rokodelce, ki so prišli v štero«. ⁶⁷

Za proizvodnjo žganja so uporabljali različne surovine, po zakonu iz leta 1888 pa so lahko proizvedli 56 litrov neobdavčenega žganja, kar ni bilo veliko, saj je najmanjša potrebna količina žganja na hišo letno znašala od 137 do 274 litrov ali povprečno 200 litrov. Za ilustracijo povejmo, da so v okrajih Zgornje Štajerske ob izjemno omejenih količinah mesne hrane in ob popolnem pomanjkanju kakšne druge hišne pijače, denimo vina, bili prisiljeni, da so svojim moškim poslom, dninarjem in rokodelcem, ki jih je bilo skozi vse leto povprečno vsaj šest na domačijo, morali dati vsaj 1/16 do 1/8 litra žganja dnevno. Ker so kmetje lahko proizvedli samo 56 litrov neobdavčenega žganja, so bili prisiljeni svojemu nepotvorjenemu žganju dodajati vodo in kupljeni špirit. Špirit je bil naprodaj v vseh trgovinah in tudi tukajšnje prebivalstvo se je počasi navadilo na opisano nezdravo mešanico. ⁶⁸

Po mnenju dr. Pavla Turnerja naj bi se nesrečno nagnjenje k pijančevanju pri nas razpaslo kot nekakšna moda, ki je okužila »vse sloje in stane našega naroda. Razlika je samo ta: tukaj se pije čez mero žlahtna ali slaba vinska kaplja, tam pa žganje in vsakojaka alkoholična sodrga, – baš kakor so razmere, boljše ali slabše.« Slovenec je pač »lahke krvi in lahkih misli; rad se v družbah veseli in pri tem na vso resnobo in nalogo življenja pozabi. /.../ Slovenec rad brezskrbno živi, in kedar pridejo sitne skrbi, preganja si to nadležnost s pijačno omamico,« kar je bilo značilno tudi za številne zdravice in napitnice. ⁶⁹

Dr. Turner v nadaljevanju biča pijančevanje, ki povsod povzroči ogromno materialne in moralne škode, fizičnega in psihičnega zla, revščine in žalosti. Hvali tre-

---

⁶⁷ Friedrich Müller, *Der Branntwein*. V: *Culturbilder aus Steiermark*, Graz 1890, str. 33.

⁶⁸ Prav tam, str. 34.

⁶⁹ Dr. Ahasverus, *Nekaj o naših socialnih in ojkonomijskih zadevah*, str. 34–35.

zne gospodarje, graja pa pijančevanje in navrže moralno zgodbo o pijančevanju med kmečkim ljudstvom, kjer se je tudi zaradi tega, ker so v zadnji dobi vinogradi slabo obrodili in se je vino podražilo, razširila trgovina z žganjem, »z vsakojakim špiritom med prostim ljudstvom«. Vse to naj bi seveda imelo strašne posledice, saj se »z maločim tako perfidno in tako zapeljivo trži kakor s špiritno pijačo«. Preprosti ljudje na podeželju in delavstvo v tovarnah navadno, kot sem že omenil, niso preveč gledali na kakovost alkoholnih pijač, temveč le na količino in nizko ceno. »Ako tedaj žganje le 'žge' po grlu, živce razdražuje in omamlja, potem pa je že dobro, kar koli bi bilo.«⁷⁰ Preprosti ljudje so se tako raje kot pijanec plota oprijemali šnopsa, špirta, fuzla, torej nezdrave strupe ne ognjene vode, ki jim je pogasila njihovo žejo po omani, ki jim je omogočila beg iz resničnosti.

Žganje naj bi tiralo v pogubo preproste ljudi in zastrupljalo mnoge družine in ves zarod, inteligenca pa naj bi se opijala z /dražjim/ vinom in pivom ter prekomerno uživala v »gnusnem tobačenju«. Dr. Turner je zato povzdignil glas proti gnusnemu pijančevanju in ničvrednemu telesnemu in duševnemu hiranju naroda ter pozval k pravočasnim ukrepom za razumno obrambo naroda, sicer bo ta zaradi »zlotovrne razvade« pahnjen v večno pogubo. Skratka, med bralce je poslal naslednji protialkoholni slogan: »Učimo narod treznosti in razumnega življenja!«⁷¹ Končno je predlagal tudi ustanovitev bratovščine ali društva za zmerno, trezno in razumno življenje po vzoru družbe sv. Mohorja. Le tako naj bi se Slovenci ubranili »šnapsjudov« oz. judovskih krčmarjev, le tako naj bi se okrepili in dosegli narodni blagor.⁷²

***

Zaradi procesa industrializacije in urbanizacije in predvsem zaradi socialnega procesa izoblikovanja razredov in nastanka delavskega gibanja je vedno bolj kot

---

⁷⁰ Prav tam, str. 36.

⁷¹ Prav tam, str. 36, 37 in 93.

⁷² Prav tam, str. 96–97.

pomembna znanstvena pa tudi družbenopolitična tema stopalo v ospredje socialno vprašanje delavskih stanovanj, ki je bilo seveda tudi v tesni zvezi s problemom alkoholizma med delavstvom. Večkrat naravnost obupne stanovanjske razmere delavskega stanu so imele po mnenju političnih aktivistov iz vrst delavskega gibanja, reformatorjev in zdravstvenih izvedencev, ki so si prizadevali za izboljšanje stanovanjskih razmer proletariata, velik vpliv na zdravje in npravstvenost njihovih stanovalcev. »Menili so, da bi bilo delavcem treba ponuditi čista, zdrava, topla in prijazna stanovanja, h katerim bi lahko pripadal še manjši vrt, še boljša rešitev pa bi bil košček lastne zemlje s prikupno delavsko hišico. S tem bi storiili velikansko uslugo tako delavskemu razredu kot tudi celotni družbi, saj bi trdneje povezali zdrave družinske vezi. Kdor namreč najde po prihodu iz tovarne domov revno, umazano in neprimerno bajto, v kateri je prisiljen vdihavati nezdrav, s kužnimi in smrdljivimi izparinami nasičen zrak, ta se v svojem stanovanju gotovo ne bo počutil doma, temveč bo iz njega bežal in velik del svojega prostega časa prebil zunaj svojega doma. Tak dom bo delavcu tuj, nepotrebni izdatki, h katerim bo zapeljan, pa se bodo prav kmalu čutili pri njegovi družini, saj bo veliko porabil z žalostno razvado nenehnega zahajanja v gostilne.⁷³

Proti koncu 19. stoletja je tudi krščanskosocialni dr. Janez Evangelist Krek v svojem znanem spisu Stanovanja delavskega ljudstva ugotavljal, da so delavske stanovanjske razmere naravnost katastrofalne in da škodujejo tako gmotnemu položaju delavstva kot tudi zdravju in morali. V odločno predragih in nezdravih stanovanjih naj bi se po mnenju dr. Kreka »z besedami in dejanji širilo pohujšanje«. /.../ »V tacih nezdravih luknjah ni nobenega nagiba za urejeno rodbinsko življenje. Mož se tako rekoč boji domov; dokler more, ostaje drugod: po beznicah, pri socialno-demokratskih društvih, v gostilnah.« In če že moški ne zdrži doma, kaj šele mladina. Že dečki in mladeniči se hitro spridijo, »še hujše pa je za deklice. Njena ženska natora se ne more razvijati v nečedni luknji, in če je posebna božja milost

⁷³ Andrej Studen, Stanovati v Ljubljani, Ljubljana, 1995, str. 47.

ne obvaruje, izgubi vsled tega glavni znak svoje natore: nežnost in ž njo združeno sramožljivost. V stanovanju ji je in mora biti dolgčas tembolj, če ni domača hči, marveč hodi le spat tja. Ako nima veselja do cerkve in do pobožnih vaj, je izgubljena. In kje naj dobi tako veselje? Sam dolgčas je zelo velikrat vzrok nepremišljenim zvezam in znanjem, ki ji kmalu izrabijo vse njeno npravno premoženje. Mlajši delavci, vojaki, vedne priložnosti za ples itd. ji brž začrtajo opolzko pot, katera vodi v vlačugarstvo, v bolnišnice in ječe.⁷⁴

Delavce in še posebej mladino naj bi predvsem učitelji in dušni pastirji opozarjali na nevarnosti alkoholizma in jih odvracali od uživanja alkoholnih pijač. Tudi psihiater dr. Ivan Robida je poudarjal, da je »treba skrbeti za primerna, zdrava in udobna stanovanja nižjih slojev. /.../ Nobena stvar ne goni moža bolj iz stanovanja nego to, če ne najde v njem tega, kar je potrebno za prikupljivo rodbinsko življenje. Tudi je zlasti po mestih skrbeti za napravo ljudskih kuhinj in cenениh razvedrišč, gospodinjstkih in gospodarskih šol, pred vsem pa ljudskih kavarn, kjer ni dovoljeno točiti alkoholičnih pijač. Na tak način preprečijo dobra vzgoja in umestni socialni odnošaji vsako priliko, da bi ljudstvo iskalo v alkoholu svojega rešilca in budilca. /.../ Kar se tiče pivnic, naj se preprečijo kar najbolj mogoče, zlasti beznice naj se ne trpe nikjer. Gostilničarski obrt naj se poveri samo ljudem, o katerih ni nobenega dvoma kake nreelnosti, in o katerih se ve, da niso sami pijanci. Poleg tega naj bi se zavezali ob dovoljenju koncesije s posebnimi predpisi, da ne bodo dajali pijače netreznim osebam. Žganjarije in prodajalnice žganja pa naj se povsod radikalno odpravijo, to je najboljše lečilo, katero so uvedle že razne države zlasti v Severni Ameriki.«⁷⁵

Dr. Robida je grajal tiste kmete in tovarniške delavce, ki zanemarjajo delo in posedajo po krčmah. Gnusili so se mu zlasti tisti, ki pijejo »zloglasni šnops«, predvsem pa najhujši pijanci, ki si žganje »delajo sami iz špirita in vode. V momentu mešanja se razgreje tekočina,

---

⁷⁴ Janez Evangelist Krek, Stanovanja delavskega ljudstva. V: Katoliški obzornik, 1897, str. 223.

⁷⁵ Robida, Alkoholizem, str. 450.

kar povzdigne že vrednost tega nektarja, in da se proces izvrši izdatneje, čehajo ga s tem, da udarjajo s steklenico po kolenu ter nazivljejo pijačo potem 'kolenovec'. In so ljudje, poznam jih nekaj takih – ki izpijejo te brozge povprečno po 2 litra na dan.«⁷⁶

A čeprav so protialkoholni borci v številnih moralnopoučnih zgodbah slikali nadvse grozljive vsakdanje prizore v družinah alkoholikov,⁷⁷ to ni kaj dosti zaleglo. Število pijancev je naraščalo in vse več je bilo tudi »puhlih fraz«, češ da je alkohol potreben za zdravje, za delo, za razvedrilo. Kot je že v osemdesetih letih 19. stoletja ugotavljal dunajski univerzitetni profesor dr. Max Gruber, bi bila splošna prepoved alkohola gotovo nemogoča in nesmiselna, »ker alkohol med današnjimi prehranskimi razmerami največjega dela delovnega prebivalstva komajda lahko pogrešamo, in sicer zato, ker je prehrana tako borna, zaslužek tako nizek, da dohodek velikega dela nepremožnega razreda ne zadošča, da bi si priskrbel fiziološko ustrezno in higiensko pravilno hrano. Velik del delovnega prebivalstva naj bi bil prisiljen, da se hrani s tako veliko količino vodnatih, slabo izkoriščenih, omljednih živil, hkrati pa hrepenijo po okusni in koncentrirani hrani in poživilih. Žganje jim ustvari en del potrebne energije in njegov okus jim poleg tega v nasprotju z njihovo siceršnjo hrano povzroči zelo prijeten občutek, jim malo popestri in razveseli sicer popolnoma mračno in brezupno življenje.«⁷⁸ Tudi profesor dr. Gruber je ugotavljal, da so stanovanjske razmere delavstva tako uborne, da se moški raje zbirajo in klepetajo v »prijaznejši krčmi«, kjer skušajo pozabiti trenutno brezizhodno stisko in grozovito bedo.⁷⁹

Tik pred izbruhom prve svetovne vojne, ki je temeljito zamajala meščanski »včerajšnji svet«, je tudi c. kr. sodni svetnik Milčinski menil, da ljudje pijejo opojne pijače »iz raznih vzrokov. Najmanj se opijajo iz žeje, najbolj pa iz potrebe po prijetnem razburjenju, po veselju. Ljudje niso žejni pijače, žejni so razvedrila, in pijača je

---

⁷⁶ Prav tam, str. 451.

⁷⁷ Takšna je npr. Vsakdanja zgodba, objavljena v Zlati dobi, 1913, str. 147–149.

⁷⁸ Müller, Der Branntwein, str. 38.

⁷⁹ Prav tam, str. 39.

zgolj sredstvo, ki jim privara to razvedrilo.«⁸⁰ Po mnenju Milčinskega naj bi bil mož, ki je vsak dan pijan, »družini v pohujšanje in strah«.⁸¹ »Gnezdo pijanca je gnezdo zanikrnosti in pohujšanja. Nesramnost, silovitost, delomrznost očeta je strupen, pa zapeljiv zgled njegovi deci. In deca se množi in množi v pijančevem gnezdu: nov zarod pijancev in zanikrnežev.«⁸²

Omenjeno mnenje Milčinskega se je okrog leta 1900 dokončno zasidrilo tudi na Slovenskem. Alkoholizem ni bil več deležen samo moralnih obsodb, ni bil več samo greh, temveč je bil razglašen za hudo bolezen, posledica alkoholizma pa naj bi bila progresivna degeneracija posameznikov in naroda. Degeneriranci naj bi bili seveda tipičen pojav tudi v delavskih predmestjih. Številni znanstveniki so iskali kvarne učinke alkoholizma v jedru socialne reprodukcije in družinskem življenju. Tam so najbolj razločno videli satansko zvezo socialne in telesne izprevrženosti. Manjvreden telesni ustroj otrok alkoholikov naj bi bil namreč posledica neposredne zastrupitve zarodka.⁸³

Psihiater in profesor na dunajski univerzi dr. Alexander Pilcz je tako npr. leta 1906 v svojem predavanju o ozdravljivosti alkoholikov ločil dve vrsti pijancev: »Eden pije, ker misli, da mu žganje more nadomestiti kruh, kadar je lačen, drva, kadar ga zebe, meso, kadar se hoče od truda zgruditi; pije, da pozabi za nekaj ur bedo uboge družine, pije, ker ne ve, kje naj prebije svoje proste urice, če ne v krčmi.« Toda takšni pijanci, če jim razložimo dejstva o alkoholu in njegove učinke, poleg tega pa poskrbimo, da bodo mogli človeško živeti, se še lahko rešijo alkoholne odvisnosti. Huje je z drugo vrsto pijancev, s celo vrsto posameznikov, ki jih strokovnjaki imenujejo »degeneriranci«, »psihopatično manj vredni«.

---

⁸⁰ Fran Milčinski, Alkoholizem, kapitalizem, birokratizem. V: Zlata doba, 1913, str. 51. Milčinski je že v brošurici o zanemarjeni in izprijeni mladini na Kranjskem, ki je izšla v nemškem jeziku (Verwahrloste und entartete Jugend in Krain, Laibach, 1906) navajal vzroke za stiske nezaščitene, zanemarjene in izprijene mladine. Izpostavil je predvsem revščino in z njo povezano neizobraženost in pijančevanje. Kristina Vrhovc, Fran Milčinski – vzgojnik, Ljubljana, 1939, str. 33–35.

⁸¹ Milčinski, Alkoholizem, kapitalizem, birokratizem, str. 47.

⁸² Prav tam, str. 48.

⁸³ Erich Wulffen, Der Sexualverbrecher. V: Encyclopädie der modernen Kriminalistik, Bd. VII, Berlin-Gross-Lichterfelde, 1910, str. 204.

Takšni pijanci kažejo celo vrsto najrazličnejših duševnih anomalij in »ako se količkaj slabo počutijo, jih to naredi popolnoma nezmožne za delo in se tako polasti njihove osebnosti, da zahteva kakšne omame, pomočka v opijanjenju; narkotiziranje postane za nje nekaj, k čemur jih organizem nujno sili. Mnogo pijancev iz navade izhaja izmed takih že od rojstva abnormalno razpoloženi ljudi. Pri velikem delu alkoholizem ni vzrok, ampak posledica, samo en pojav abnormalne duševne konstitucije. Taki ljudje niso degenerirani, ker pijejo, ampak oni pijejo, ker so degenerirani, in pri njih najdemo razen simptomov alkoholizma najrazličnejša druga znamenja splošne psihopatične manjvrednosti, periodično menjavanje čustev, spolne anomalije, epileptoidne in histerične znake, nravno pomanjkljivost itd.«⁸⁴

Tudi druga vrsta pijanca se po mnenju dr. Pilcza morda izgovarja »na vse slučaje«, ki jih je pripisal prvi vrsti pijanca, »toda on je 'moral insane'. Poučujte ga, in v obraz se vam bo smejal, zvišajte mu gmotne dohodke, in v žganjarno bo znosil še to, kar zasluži več, spravite ves alkohol s sveta, in mož se oprime drugega narkotika. Ta je zgubljen in nobena zgovornost, nobena še tako premišljena in odločna propaganda, nobene zakonske določbe ne rešijo tega človeka, ki mu je bilo vtisnjeno znamenje duševne degeneracije že v kali.«⁸⁵ Take »zverine« po mnenju dr. Pilcza nimajo nikakršne prihodnosti, takšni eksempli so že od vsega začetka izgubljeni in popolnoma brezupni. Takšni alkoholiki s prirojeno oz. podedovano degeneracijo ne škodujejo samo sebi, ampak tudi potomstvu. Takšni pijanci so sokrivi »zastrupljenja in rastočega slabšanja prihodnjih rodov.«⁸⁶

Med tovarniškimi delavci, ki so stanovali v bednih stanovanjskih razmerah, pa je kraljevala tudi t. i. stanovanjska bolezen, grozovita, zahrbtna in smrtonosna tuberkuloza. Tudi za jetiko naj bi zboleli predvsem alkoholiki. Zdravnik dr. Avgust Levičnik se je leta 1913 v svojem referatu o alkoholu in tuberkulozi npr. naslonil na sledeč slikovit in zgovoren primer iz prakse:

⁸⁴ Alexander Pilcz, O ozdravljivosti alkoholikov. V: Piščalka, št. 6, 1906, str. 196–197.

⁸⁵ Prav tam, str. 198.

⁸⁶ Prav tam, str. 199–200.

Maja 1909 so me poklicali v ljubljansko predmestje, kjer je v revni sobici »ležal na ubožni postelji bolnik, ubožec z znamenji obsojenca-zemljana, ki so mu že šteti dnevi. Preiskava je pokazala tuberkulozo v zadnjem štadiju. Bolnik je bil 33 let star, vdovec, strojni ključavničar, razumen človek. Vprašal sem ga med drugim, kdaj da je prvokrat začutil bolezen.

»Pred štirimi leti sem začel pokašljevati, za kar pa se v početku nisem dosti menil. Pozneje me je začelo skrbeti, pa si nisem upal k zdravniku!«

»Zakaj ste se bali iti zdravniku?«

»Gospod! Pred šestimi leti sem se oženil, pa kozarec sem ljubil bolj nego ženo. Imel sem kot strojni ključavničar dosti zaslužka, pa vse sem pustil po gostilnah. Popival sem vse noči, spal pa le malo. Po dnevu sem delal, po noči pa bdel po gostilnah in kavarnah. In tega bi ne povedal zdravniku!«

»In kako ste dalje čutili bolezen?«

»Kmalu me je prišla vročica. Stal sem komaj na nogah, pa delal sem naprej, samo da sem nekaj zaslužil, žal samo za pijačo.«

»In dalje ...?«

»Vedno hujše je bilo življenje. Začela sva z ženo prodajati kos za kosom pohištva in se seliti iz slabih stanovanj v še slabša stanovanja. In potem je začela še ona bolehati na jetiki in mi umrla v par mesecih. Pa tudi sam sem omahnil, delati nisem mogel več, zaslužka nisem imel in mati so me vzeli k sebi. Gospod zdravnik, o pijača me je tako daleč spravila.«⁸⁷

Žalostna zgodba bolnika naj bi po mnenju zdravnika Levičnika ilustrirala »važno resnico, da je usodna zveza med alkoholom in tuberkulozo«. Primer pa naj bi bil samo eden od tisočev, ki jih beleži statistika, ki neizpodbitno dokazuje, da je alkohol predisponiran za tuberkulozo. Pri tem se je dr. Levičnik skliceval na številne statistike in takratne avtoritete. Med drugim je navajal podatke »državnega zavarovalnega urada na Nemškem«, češ da tam »trpi več kakor polovica tovarniških

---

⁸⁷ Avgust Levičnik, Alkohol in tuberkuloza. V: Zlata doba, 1913, str. 32–33.

delavcev, ki postanejo do 30. leta za delo nezmožni, na tuberkulozi, in ti so izvečine alkoholiki.«⁸⁸

A predispozicijo alkoholikov k tuberkulozi je treba iskati tudi v drugih razlogih in okoliščinah, ki jih razberemo v naslednjem pacientovem stavku: »Tudi moj oče so hudo pili, kmalu po rojstvu sem jih izgubil.« Po mnenju dr. Levičnika »alkohol oslabi novo življenje v hipu, ko se je pričelo. Ni še dognano, ali so temu krive patološke izpremembe spolnih žlez in sploh organizma staršev – alkoholikov, ali pa naravnostno zastrupljenje klice, tako da se že klicna stanica (Keimzelle) zastrupi; gotovo je, da alkoholni ekscesi in pa kronična zloraba alkohola povzročajo degeneracijo potomstva. V družinah, ki pijančujejo (Trinkerfamilien) umrje dva- do trikrat več otrok kot v tuberkuloznih, in tri- do petkrat več kakor v normalnih. Taki otroci imajo, kakor je v obče znano, labilno, slabejše živčevje, so često božjastni, slaboumni, in so zelo sprejemljivi za tuberkulozo.«⁸⁹

To naj bi bil prvi razlog, da je alkohol predisponiran za tuberkulozo, drugi moment pa naj bi bil v tem, »da jemlje odporno silo tudi organizmu, ki je sicer od rojstva normalen, močan«. Zaradi alkoholizma naj bi trpeli vsi telesni organi, zlasti najvažnejši, ki »postanejo, kakor pravimo, loci minoris resistentiae«.⁹⁰

In ne nazadnje je tu še tretji, prav tako pomemben element dispozicije alkoholikov za tuberkulozo. Alkohol je namreč velik zapeljivec, Nemci mu pravijo »der große Selbsttäuscher«, saj dela človeka lahkomiselnega v vsem, tudi glede zdravja. Pijanci izgubijo »prirojeni instinkt za higijeno, malo pazijo na zdravje in da zadoste strasti, žive v razmerah, ki predvsem peljejo v tuberkulozo. To je popivanje po zaduhlih, zakajenih prostorih pozno v noč, slabo stanovanje, oni nered v življenju, ki ne pozna pravega razmerja med delom in počitkom in ki je tako značilen za alkoholika.« Tretji moment, ki povzroča t. i. stanovanjsko bolezen – tuberkulozo, je torej bedno življenje, ki ga je pacient zdravnika Levičnika še enkrat naslikal takole:

---

⁸⁸ Prav tam, str. 33.

⁸⁹ Prav tam, str. 33–34.

⁹⁰ Prav tam, str. 34.

»Popival sem vso noč. Spal le malo. Po dnevu delal v tovarnah, ponoči pa bdel po kavarnah in gostilnah. In začela sva se seliti z ženo iz slabega stanovanja v še slabša stanovanja. In potem je začela tudi ona bolehati za jetiko, dokler mi ni nagloma umrla.«

Nezdrava, utesnjena, zatohla in temačna stanovanja delavstva so torej tretji razlog za jetiko. In v takih razmerah, v uboštvi živijo tudi »malomarni alkoholiki«, ki »brezbrižno pljujejo na tla, na zrak ne gredo, rajši v beznico, bolnic se ogibljejo v početku, ker ondi ni pijače, po umazanih sobah se igrajo otroci, samo najpotrebnejša hrana se kuha. /.../ Alkoholik neprenehoma zastruplja sebe, rodbino in tako dela gaz, tisto široko pot tuberkulozi, ki decimira naša predmestja.« Zdravnik Levičnik je na koncu poudaril, da je boj proti alkoholu obenem boj proti tuberkulozi, za kar je na III. slovenskem protialkoholnem shodu seveda požel »živahno odobravanje in ploskanje«. ⁹¹

***

Delavstvo, če se izrazimo z besedami Leopolda Puharja, je tudi v letih pred veliko vojno še vedno živelo »v misli, da je najbolje, če se ga v soboto in nedeljo navleče za cel teden«. ⁹² Puhar ugotavlja, da je tako med kmečkim ljudstvom kot med delavstvom največ pretefov in pobojev ob sobotah, nedeljah in praznikih, za vso zločinsko pregreho pa naj bi bila kriva pijanost. V beznicah in gostilnah naj bi se kazale prav žalostne slike. V predmestjih Ljubljane, kot sta npr. Vodmat in Šiška, »vidimo mladenke, ki so prišle v mesto nedolžne in poštene, kako sedaj za kozarec vina prodajajo svoje poštenje in svojo nedolžnost«. ⁹³

»In kakšen je nedeljski počitek našega delavstva! Šest dni mora delavec trdo delati, hudo trpeti, sedmi dan je pa odločen za počitek in izobrazbo. ⁹⁴ Toda delav-

---

⁹¹ Prav tam, str. 34–35.

⁹² Leopold Puhar, Delavstvo in alkohol. V: Zlata doba, 1913, str. 64.

⁹³ Prav tam.

⁹⁴ Podrobneje o nedeljskem počitku tudi glede na pijančevanje glej: Andrej Pančur, Na poti k modernemu nedeljskemu počitku. V: Zgodovina za vse, št. 2, 1998, str. 17–40.

cu ne preostane časa ne za počitek, ne za izobrazbo in ne za izpolnjevanje verskih dolžnosti. Ko zjutraj vstane, je njegova prva pot v gostilno na 'gabelfruštek', ki traja navadno do kosila. Po kosilu, če sploh še h kosilu pride, gre takoj zopet v gostilno, kjer presedi celo popoldne, dostikrat pa še celo noč, tako da gre mnogokrat v pone-deljek zjutraj iz gostilne naravnost na delo, ali pa sploh ne gre na delo, marveč naredi 'plavo'.⁹⁵

Leopold Puhar je kot zastopnik delavcev na III. slovenskem protialkoholnem kongresu poudaril, da zaradi alkohola, ki mu je vdan oče oziroma mož, trpi vsa družina. Nesrečna in trpeča žena pijanca je zanj samo »moderna sužnja«, otroci pijancev pa so nesrečniki, ki se lačni, zanemarjeni in raztrgani potikajo po cestah, v spotiko in nadlego drugim ljudem. Okaral je slabo poučene matere, ki imajo »navado, da dajejo otrokom malo vinčka, da bodo laže zobke dobili«. Sploh je grajal starše, ki dajejo svojim otrokom alkohol. Očital jim je, da so »morilci svojih lastnih otrok«, in vse skupaj popestril še s slikovito moralno: »Znano mi je, da dajejo ljudje malim psičkom šnops, da bi ostali majhni in bi bili bolj hudi. Ne vem torej, ali tudi starši, ki dajejo otrokom šnopsa, žele, da bi bili njihovi otroci majhni in hudi kakor kužki?«⁹⁶

Podobno kot številni drugi protialkoholni borci je tudi zastopnik delavstva /in spreobrnjeni pijanec/ Leopold Puhar poudaril, da je treba mladino dobro vzgajati in jo odvracati od alkohola. Če je že »pijanca spreobračati toliko, kakor hudiča za ušesa vleči«, pač ne gre puščati v zanemarjenosti mladine. »Če bo dobro vzgojena, je zlat kapital, ki nam bo enkrat donášal bogate obresti. In morda še mi dočakamo čase, ko bomo videli sadove semena, ki ga sedaj sejemo.«

A prihoda »zlate dobe« na Slovenskem niso dočkali. Pilo se je še naprej, gostilničarji so iz žepov delavcev

⁹⁵ Puhar, Delavstvo in alkohol, str. 64.

⁹⁶ Prav tam, str. 66. O dajanju alkohola otrokom je poročal že Lipič, ki pravi, da v Ljubljani »vsako leto umre kar nekaj otrok v najnežnejšem otroštvu tudi zato, ker jim matere in stare ženske dajejo vino, ko zbolijo. Tako je v teh krajih med preprostimi ljudmi nastal pregovor, da je treba otroku z vinom olajšati rast zob, pa četudi bi mati zato morala prodati svoje zadnje spodnje krilo. V epidemiji oslovskega kašlja leta 1830 so otrokom celo stregli s figami v žganju in bili prepričani, da je to zanesljivo zdravilno sredstvo.« – Lipič, Osnovne značilnosti dipsobiostatike, str. 192.

še naprej izvajali denarce, v gostilnah so se v dodatno zabavo pojavili še moderni godbeni avtomati, pijanske ekscese so dopolnjevali še pohujšljivi plesi. V delavskih predmestjih, kot je bilo npr. Gaberje v občini Celje – okolica, si še vedno srečeval razigrane pijančke, ki so ob kozarčku iskali razvedrila in sprostitve po napor-nem delu. Pijanski ekscesi med delavstvom so bili torej nekaj povsem običajnega, pogosto pa so se končali s prepiri, izzivanjem in pretepi, ali kot je npr. junija 1909 o enem takšnih eksemplov poročal Narodni dnevnik: »Včeraj je hodil nek Štefanič Karol po Gaberju, vpil 'auf biks' in hotel začeti na vsak način pretep. Ker se ga na cesti ni hotel nikdo usmiliti, je šel v gostilno k Lastovki. Tam je sedel nek tesar Lojz, kateremu je potožil Štefanič svoje težave in ga objednem opozoril, da ima za eventualni pretep dva noža na razpolago. Stvar se je razvijala naprej in končno je Lojz z vrčkom tako silno udaril Štefaniča po desnih sencih, da je dobil zelo nevarno rano.«⁹⁷

Prizadevni borci za treznost slovenskega naroda so z vso ostrino nastopali zlasti proti brezvestnim gostilničarjem, ki so veljali za satanove zaveznike in smrtne sovražnike protialkoholnega gibanja. Leta 1913 pa niso več samo grmeli proti beznicam, temveč so začeli bolj tvor-no razmišljati o vprašanju preoblikovanja gostilniške obrti v prid družbi in gostilničarjem samim. Začeli so toplo priporočati brezalkoholne gostilne, saj so se do-bro zavedali, da ljudje po napor-nem delu v gostilnah »ne iščejo samo pijače, ampak tudi razvedrila in tovarišije, in to najdejo v krčmi, ki jih pa navaja k pitju in napravi iz njih pijance«.⁹⁸

Ker protialkoholni boj doma ni žel velikih uspehov, so kot ideal predstavljali abstinenčno gibanje v Švici, ki naj bi bila nekakšna indija koromandija za delavstvo. Švica naj bi bila »lepa dežela. Pa ne tako kakor dekla s klobukom, samo na zunaj. Pridna, modra, učena; od nje se lahko učimo. Mleko in sir je tukaj glavna jed kme-

⁹⁷ Janez Cvirn, Aufbiks! Nacionalne razmere v Celju na prelomu 19. v 20. stoletje, Celje, 2006, str. 44.

⁹⁸ Iz govora protialkoholnega borca prof. dr. Johanna Udetu iz Gradca o preobliko-vanju krčem. Poročilo o XIV. Mednarodnem protialkoholnem kongresu, ki je od 22. do 27. septembra 1913 potekal v Milanu. V: Zlata doba, 1913, str. 139.

ta in delavca. Organizacija abstinentov gre tu bujno v klasje.«⁹⁹

V Švici, natančneje v Zürichu, je Žensko društvo že leta 1894 v boju proti alkoholu ustanovilo prve brezalkoholne gostilne, katerih število je v naslednjih letih stalno naraščalo in so bile vseskozi dobro obiskane. Slovenski delavec je o uspehih švicarskih brezalkoholnih gostiln nato poročal: »Ljudje ti pijejo čaj brez ruma (poprej nisem vedel, da se dobi tako dober čaj na svetu brez ruma), kakao, kavo brez cukra in razna brezalkoholna vina. Za prigrizniti se dobe vse vrste močnatih jedi in slaščice. Vse je to vzorno urejeno, povsod se sveti in vlada krasen red, da se nisem mogel dovolj načuditi. Kljub tesnosti v gostilni dobiš naročeno stvar takoj, natakarica je kot ura, vsaka ima svoj posel in vsem gre od rok, da je čudno. In kar me je osupnilo, so bili gostje. Trezni so bili vsi, nobenega vpitja in surovosti. Vse je silno poceni. Kosilo stane 50, 70 ali 90 santimov. Toda drugod se nikjer ne naješ izpod enega franka. Zavoljo tega je zlasti naval delavstva silen. In temu je najbolj treba pomagati. Ko sem bil prvič v tej gostilni, skoraj nisem verjel. Delavci so pili mleko in se obnašali vzorno. Prijel sem se za glavo in vprašal, če niso vse to sanje. A niso bile; tudi delavec je človek kot drugi, kadar nima alkohol vmes svojih krempljev. Po teh gostilnah se vsak dan porabi 2000 litrov mleka. Kolike socialne važnosti je to, mi ni treba poudarjati. Na tisoče delavskih družin blagoslavlja svoje rešitelje.«¹⁰⁰

Poročevalec iz Švice je v nadaljevanju hvalil uspehe socialnih demokratov v boju proti alkoholizmu. Pohvalil je tudi krasno zdravilišče v Zürichu, »ki je zlasti za delavstvo neprecenljive dobrote. Otroška zavetišča, kjer starši puščajo v varstvu svojo deco, medtem ko so v tovarni. Prirejajo kurze, igre itd. Uspeh je viden. Ni demonstracij proti draginji, ni pretefov, v delavska stanovanja se je naselila zadovoljnost in družinska sreča.«¹⁰¹

Vidni uspehi abstinencnega gibanja v Švici so na

---

⁹⁹ Protialkoholno delo in brezalkoholne gostilne v Švici. Pismo slovenskega delavca iz Švice. V: Zlata doba, 1913, str. 144.

¹⁰⁰ Prav tam, str. 145.

¹⁰¹ Prav tam.

Slovenskem seveda lahko služili le kot ideal, saj se vremena Kranjcem, Štajercem, Korošcem in Primorcem še dolgo niso zjasnila. Mleko in sir na Slovenskem nikakor nista bila glavna jed kmeta in delavca. Preprosti delavci, ki so tolkli bedo, so še vedno verjeli, da jih alkohol pogreje. Nekateri so nasprotno trdili, da je alkohol dober proti vročini. Nekateri so mislili, da jih samo alkohol spravlja v dobro voljo. Nekateri pa so si gasili žejo, da bi zmogli naporeno delo, prepričani, da brez izpitega kozarčka žganja ne bodo mogli vztrajati.¹⁰² Slednje zmotno mišljenje so tudi protialkoholni borci imeli za najhujši vzrok pijančevanja. Ljudje pa so imeli še morje izgovorov za pitje. En frakeljček s prijateljem za boljše spanje, en frakeljček, za lažje bedenje, eno šilce za moč in zdravje, kozarček za boljše počutje. Delavske gostilne so kot osrednja družabna shajališča delavstva še vedno cvetele, za moške so bile prostor umika od vsakdanjih bremen, skrbi in bede. Predstavljale so »drugi dom«, refugij, kamor so se za razliko od žensk lahko zatekli, se družili in si privoščili večjo ali manjšo mero opojne omame.

Eden glavnih pojavov, ki je zaznamoval žalostne razmere delavstva v 19. in na začetku 20. stoletja, je bil torej alkoholizem, gostilne pa so ob stanovanjski stiski odigrale pomembno vlogo družabnih srečevališč, v katerih so se delavci ob kozarčku lahko sprostiti in vsaj za trenutek pozabili na resničnost. Eldorado, kjer je glavna jed mleko in sir in kjer so jim na voljo poceni brezalkoholne gostilne po švicarskem vzoru, pa je bil za delavstvo na Slovenskem žal lahko le pobožna želja.

---

¹⁰² Trboveljski rudarji so se npr. »na 'šiht' gredoč 'okrepili' z doma narejenim pelinkovcem, imenovanim tudi 'arbajterkonjak', v gostilno pa so zavili tudi po »šihtu«, saj so morali nadomestiti izgubljeno tekočino. Jana Mlakar Adamič, Gostilna, V: Srečno... črne doline. Katalog razstave, Zasavski muzej, Trbovlje, 2001, str. 104.

Andrej Pančur

Razvoj judovskega prebivalstva Slovenije do druge svetovne vojne

Evropski Judje so bili do 19. stoletja manjšina, ki se je glede vere, jezika, gospodarskega udejstvovanja in nenazadnje načina življenja povsem razlikovala od večinskega prebivalstva. Toda pod vplivom razsvetljenstva in liberalizma so evropski Judje postopoma dobili enake pravice kot ostali državljani. Z doseženo emancipacijo judovskega prebivalstva je tako nastopil proces vključevanja Judov v porajajočo se moderno družbo. Vedno večji del judovskega prebivalstva je bil pri tem tako zelo uspešen, da je v marsikaterem pogledu utiral pot razvoja večinskega prebivalstva. Tako je npr. s svojo uspešno vključitvijo v moderno meščansko družbo najavljaval trend vedno večje mobilnosti, urbanizacije in demografske modernizacije.

***

Emancipacija judovskega prebivalstva je ključna za razumevanje njihove poselitve na slovenskem ozemlju. Na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem so Judje sicer živeli že od 13. stoletja, toda po njihovem izgonu iz Štajerske in Koroške leta 1497 ter iz Kranjske leta 1515 se na teh ozemljih niso več smeli za stalno naseljevati.¹

---

¹ Jože Mlinarič, Judje na slovenskem Štajerskem do njihove prisilne izselitve v letu 1496. V: Časopis za zgodovino in narodopisje, št. 1, 2000, str. 49–68. Wilhelm Wadl, Geschichte der Juden in Kärnten im Mittelalter: Mit einem Ausblick bis zum Jahre 1867. Klagenfurt, 1981, str. 103–105, 154–158. Vlado Valenčič, Židje v preteklosti Ljubljane. Ljubljana 1992, str. 5–24. Elisabeth Schögl-Ernst, Die Vertreibung der

Veliko izgnanih Judov se je naselilo v obalna mesta Istre, v mesta Goriško-Gradiščanske in v Trst. V Gorici in predvsem v Trstu sta se v naslednjih stoletjih izoblikovali cvetoči judovski skupnosti, s čimer se je center judovstva premaknil na skrajno obrobje slovenskega ozemlja.

Na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem tako vse do 19. stoletja ni bilo stalno naseljenega judovskega prebivalstva. Kljub temu pa so posamezni judovski trgovci, predvsem iz bližnjih judovskih skupnosti na Primorskem in Ogrskem, ves čas prihajali v te dežele po trgovskih poslih. Posamezni Judje so od oblasti dobili tudi posebna dovoljenja za opravljanje določenih trgovskih poslov. Ker je imela Kranjska živahne trgovske odnose s Primorsko in Italijo, je bila predvsem v Ljubljani opazna dejavnost tržaških in goriških Judov. Nekaj Judov se je zadrževalo tu tudi dlje časa. Kljub temu pa zaradi prepovedi naseljevanja njihova prisotnost nikoli ni bila dolgotrajna. Tudi na Štajerskem in Koroškem so Jude v 17. in 18. stoletju trpeli le izjemoma in še to le za krajši čas.²

V drugi polovici 18. stoletja je država postopoma začela spreminjati svojo politiko glede judovskega prebivalstva in je hotela tudi iz njih narediti državi čim bolj koristne podanike. Ta politika je dosegla svoj vrh z nastopom vladavine Jožefa II. Avstrijski cesar Jožef II. je s tolerančnim patentom 13. oktobra 1781 protestantom in pravoslavcem zagotovil skoraj enake pravice kot so jih imeli katoliki. Judje tako obsežnih pravic niso dobili. Toda izmed naslednjih tolerančnih patentov so se štirje patenti nanašali tudi na Jude. Že 19. oktobra 1781 je bil izdan za Jude na Češkem, 2. januarja 1782 za Jude v Spodnji Avstriji, 31. marca 1783 za Jude na Ogrskem in šele leta 1788 za Galicijo. Vsak od teh zakonov je bil nekoliko drugačen, saj je bil prilagojen lokalnim razmeram. Kljub temu pa jim je bilo skupno, da so odpravili ponižujočo glavarino, in so Judom dovolili študirati na

---

Juden aus Steiermark, Kärnten und Krain am Ende des Mittelalters. Quellen und Geschichte. V: *Casopis za zgodovino in narodopisje*, št. 1, 2000, str. 299–314.

² Valenčič, *Zidje v preteklosti Ljubljane*, str. 29–39. Lind Christoph, *Juden in den habsburgischen Ländern 1670–1848*. V: Wolfram Herwig (Hrsg.), *Geschichte der Juden in Österreich*, Wien 2006, str. 361.

univerzah, se zaposlovati v različnih obrteh ter ustanavljati tovarne. S pomočjo te zakonodaje je Jožef II. hotel iz Judov ustvariti koristne državne podložnike, niti najmanjšega namena pa ni imel razširiti nastanitvenega prostora za Jude tudi na tiste dežele, iz katerih so bili izključeni.³ Leta 1783 je bilo judovskim trgovcem dovoljeno obiskovati samo letne sejme v Celovcu, Gradcu, Ljubljani in Linzu. Izrecno pa jim je bilo prepovedano obiskovati manjše trge in se ukvarjati s krošnjarstvom. Leta 1787 jim je bilo s posebnim patentom celo izrecno prepovedano krošnjarjenje na letnih sejmih. Zaradi nezmožnosti natančnega nadzora so posamezni judovski trgovci ostajali v teh deželah tudi še izven časa letnih sejmov.⁴

Šele z ustanovitvijo francoskih Ilirskih provinc (1809–1814) so se lahko Judje nekaj let naseljevali na Kranjskem. Z razglasitvijo gospodarske svobode so se lahko tujci in tako tudi Judje v Ilirskih provincah prosto naseljevali in gospodarsko udeleževali. V Ljubljani sta se tako naselila brata Abraham in Mojzes Heimann in tu odprla trgovino. Pridružilo se jima je še nekaj sorodstva in uslužbencev. V Ljubljani se je kot profesor matematike naselil še Samuel Gunz. Guverner Auguste Frédéric Louis Viesse de Marmont je z odlokom z dne 27. novembra 1810 naposled razveljavil vse zakone proti Judom in s tem tudi na civilno-pravnem področju Jude izenačil z ostalim prebivalstvom. Z avstrijsko zasedbo Ilirskih provinc in njihovo ponovno priključitvijo Habsburški monarhiji so habsburške oblasti na Kranjskem in Primorskem hotele na nekaterih področjih vzpostaviti stanje pred francosko zasedbo. Zato je 29. avgusta 1814 okrožno glavarstvo sporočilo v Ljubljani naseljenim devetim Judom, da se morajo v določenem roku izseliti.

---

³ Klaus Lohrmann, *Die Judengesetzgebung in Österreich und die Französische Revolution*. V: Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1989: Die Auswirkungen der Französischen Revolution auf die Entwicklung des Bürgertums im pannonischen Raum (1789–1830), Eisenstadt 1992, str. 233–238. Robert A. Kann, *Geschichte des Habsburgerreiches 1526–1918*, Wien-Köln-Graz 1977, str. 180. William O. McCagg, *A History of Habsburg Jews, 1670–1918*, Bloomington, Indianapolis 1992, str. 28–29. Wolfdieter Bihl, *Die Juden*. V: Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch (Hrsg.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, knjiga III: *Die Völker des Reiches*, 2. Del, Wien 1980, str. 891–892.

⁴ Wadl, *Geschichte der Juden in Kärnten im Mittelalter*, str. 11, 235–240. Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, str. 40–42.

Kmalu je bila tudi obnovljena prepoved bivanja Judov v Ljubljani, razen v času sejmov. S tem so bili ponovno uveljavljeni predpisi iz časa pred Ilirskimi provincami. Od prizadetih Judov je Samuel Gunz prestopil v katoliško vero in je zato lahko ostal, Abraham Heimann pa se je izselil. Nasprotno se je Mojzes Heimann pritožil in uspelo mu je, da je leta 1817 državna oblast njegovi družini pustila pravice, ki jih je po zakoniti poti pridobila za časa Ilirskih provinc. Toda zaradi nasprotovanja konkurenčnih ljubljanskih trgovcev in mestnih oblasti je imela družina Heimann v naslednjih desetletjih velike težave pri izvajanju svojih gospodarskih dejavnosti. Kot njihovi uslužbenci so v Ljubljano sicer prišli še nekateri drugi Judje, vendar se jih je večina od njih že prej ali kmalu po prihodu pokristjanila. S tem so se izognili problemom, ki bi jih drugače imeli pri pridobivanju dovoljenja za bivanje in opravljanje trgovske ali kakšne druge pridobitne dejavnosti. V naslednjih desetletjih so se potomci ljubljanskih krščenih Judov, ki so ostali v mestu, povsem asimilirali v prevladujočo slovensko in/ali nemško krščansko okolje.⁵

***

V 18. stoletju, ko se je bilo Judom prepovedano naseljevati na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem, ter so v Gorici in Trstu živeli zaprti v getu, se je judovsko prebivalstvo začelo naseljevati v Prekmurju. Na Ogrskem namreč niso poznali prepovedi naseljevanja Judov. Kljub temu pa so začeli Judje relativno pozno prihajati v izrazito podeželsko kmečko okolje. Njihov naselitveni vzorec je bil zato nujno veliko bolj podeželsko naravnan in se je tako ujemal z naselitvenim vzorcem judovskega prebivalstva drugje na Ogrskem. Po koncu turške okupacije večjega dela Ogrske leta 1699 so se Judje z zahodnih obronkov Ogrske začeli seliti še po drugih krajih ogrskega kraljestva. Ti Judje so prvotno večinoma izvirali iz avstrijskih in ostalih nemških dežel. V naslednjih desetletjih so judovski priseljenci s Češke še okrepili njihovo številčno prisotnost. Po priključitvi

---

⁵ Valencič, Židje v preteklosti Ljubljane, str. 43–50.

nekdanje poljske Galicije k Habsburški monarhiji je po letu 1772 prihajalo vedno več judovskih priseljencev. Judovsko prebivalstvo na Ogrskem je s tem začelo skokovito naraščati. Leta 1787 so tako predstavljali 1,3% (80.775 oseb) ogrskega prebivalstva (brez hrvaških dežel). Leta 1869 je njihovo število naraslo že na 4% (542.279 oseb) in se je nato do leta 1910 povzpelo na 5% (911.277 oseb) celotnega prebivalstva.⁶

V skladu z naraščanjem judovskega prebivalstva na celotnem Ogrskem je to prebivalstvo naraščalo tudi v Prekmurju. Po prenehanju turške nevarnosti se je v prvih desetletjih 18. stoletja gospodarstvo lahko začelo normalno razvijati. Zaradi ugodnih prometnih poti, razvoja trgovine in nenazadnje potreb lokalnih veleposestnikov so se tudi v Prekmurje kmalu začeli naseljevati judovski trgovci in kramarji. Judje so tako v Prekmurju prvič omenjeni leta 1700 v vasi Domanjševci. Prve Jude v Lendavi pa omenja popis judovskega prebivalstva županije Zala iz leta 1728. Ti Judje so v Lendavo prišli iz Rechnitza iz sedanje avstrijske dežele Gradiščanska, ki pa je takrat predstavljala zahodni del ogrskega kraljestva. Leta 1778 je bilo v Lendavi 14 Judov. Nato so se začeli naseljevati še v Murski Soboti, Beltincih in drugih prekmurskih vaseh.⁷

Pri vedno večjem judovskem naseljevanju je nedvomno igral pomembno vlogo tolerančni patent Jožefa II. z dne 31. marca 1783 za Jude na Ogrskem. Odslej so bili Judje lahko zakupniki (ne pa lastniki) zemljiških posesti. Kot obrtniki (ne pa mojstri) so lahko vstopili v cehe. Prosto so se lahko šolali (razen na univerzah) in so se lahko prosto naseljevali (razen v rudarska mesta v sedanji Slovaški). Vendar so marsikje še vedno veljale regionalno omejene omejitve glede pravice do bivanja in zadrževanja. Dekret novega cesarja Leopolda II. iz leta

---

⁶ Rolf Fischer, *Entwicklungsstufen des Antisemitismus in Ungarn 1867–193*, Die Zerstörung der magyarisch-jüdischen Symbiose, München 1988, str. 32–33, str. 32–33. McCagg, *A History of Habsburg Jews*, str. 125.

⁷ Franc Kuzmič, *Posebnosti židovske populacije v panonskem prostoru glede izseljenstva in sezonstva. V: Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosedstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije*, Ljubljana 2003, str. 137. Mirjana Gašpar, *Beata Lazar, Židje v Lendavi*. Lendava 1997, str. 32–33. Kuzmič, *Podjetnost prekmurskih Židov*, str. 17. Andreja Rudaš, *Judje v Prekmurju*. Seminarška naloga, Ljubljana 2004 Ljubljana, str. 5–6.

1790 je potrdil veljavne zakonske določbe glede pravic Judov, ki so nato veljale vse do leta 1840. Judje so sedaj dobili domovinsko pravico na celotnem Ogrskem (razen slovaških rudarskih mest), prosto so se lahko ukvarjali s trgovino in obrtjo ter ustanavljali tovarne (v katerih so lahko zaposlovali le judovske delavce). V času revolucije 1848/49 in razglasitvi ogrske neodvisnosti so Judje junija 1849 končno dobili uzakonjeno enakopravnost. Vendar je bila ta po porazu revolucije par tednov kasneje hitro odpravljena. Šele z začetkom ustavnega življenja so lahko tudi Judje na Ogrskem dočakali nove zakone, ki so prispevali k njihovi emancipaciji. Leta 1860 sta izšli dve uredbi, ki sta jim podeljevali pravico do pridobivanja lastništva na zemljiške posesti in pravico do priseljevanja v slovaške rudarske kraje. Podobno kot v avstrijski polovici Habsburške monarhije so prišli Judje na Ogrskem in s tem v Prekmurju do dolgo želene emancipacije šele leta 1867, z nastankom dualistične Avstro-Ogrske. Z zakonskim členom XVII. iz leta 1867 so bili judovski prebivalci Ogrske glede vseh državljanskih in političnih pravic razglašeni za enakopravne krščanskim prebivalcem. S tem so bili odpravljene vsi do takrat veljavni zakoni, ki so nasprotovali tej enakopravnosti. Toda tudi s tem zakonom judovsko prebivalstvo še vseeno ni doseglo verske enakopravnosti. Leta 1868 so bili dovoljeni verski prestopi, šele leta 1895 pa je bila zakonsko uveljavljena enakopravnost in reciprociteta vseh veroizpovedi, s čimer je bila uveljavljena splošna verska svoboda. Za razliko od avstrijske polovice monarhije je šla Ogrska še veliko dlje in je uvedla obvezno civilno poroko.⁸

Postopna emancipacija judovskega prebivalstva na Ogrskem je omogočila vedno večjo judovsko priseljevanje tudi v Prekmurje. V drugi polovici 19. stoletja so se Judje v Prekmurje priseljevali iz zahodnega dela Ogrske, ki je kot Gradiščanska danes del Avstrije, iz drugih sosednjih avstrijskih dežel, predvsem s Štajerske in seveda delno tudi iz sedanje Madžarske. Pri tem so pomembno vlogo odigrale sorodstvene povezave in za-

---

⁸ Fischer, *Antisemitismus in Ungarn*, str. 28–32. Friedrich Gotta, *Ungarn im Zeit des Hochliberalismus: Studien zur Tisza-Ära (1875–1890)*, Wien 1976, str. 162–164. Bihl, *Die Juden*, str. 895–896.

Tabela 1. Število Judov v Murski Soboti, Lendavi ter v Beltincih in drugih prekmurskih vaseh med leti 1778 in 1937

leto	Lendava	Murska Sobota	Beltinci	okoljske vasi	skupaj
1778	14	0	0	0	14
1793	19	14	21	6	60
1831	62	98	36	11	207
1853	120	180	42	41	383
1859	162	180	50	103	495
1880	231	311	146	293	1039
1889	293	311	152	322	1107
1910	383	234	61	322	1000
1921	257	175	4	188	624
1931	171	159	3	143	476
1937	137	150	3	127	417

Vir: Oto Luthar, Irena Šumi: *Living in Metaphor, Jews and anti-Semitism in Slovenia*. V: *Jewes and anti-semitism in the Balkans*. Ljubljana in Jeruzalem 2004, str. 38. Ivan Zelko, *Gospodarska in družbena struktura turniške prazupnije po letu 1381*, Ljubljana 1972, str. 60–61. Kuzmič, *Podjetnost prekmurskih Židov*, str. 172, 178. Borut Brumen, *Na robu zgodovine in spomina : urbana kultura Murske Sobote med letoma 1919 in 1941*. Murska Sobota 1995, str. 43. Ivan Škafar, *Kovačičevi spomini na prekmursko iz leta 1893*. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 2, 1970, str. 342. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januarja 1921 god.*, Sarajevo, 1932. *Splošni pregled Dravske Banovine: Glavni statistični podatki*. Upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939 z dvema zemljevidoma, 939. AS 68, fasc. 29–2/1936–38, mapa 9437/1938.

poslovanje lastnih ljudi. V 19. stoletju je imelo judovsko prebivalstvo tudi visoko rodnost.⁹ Število judovskega prebivalstva se je tako od leta 1778, ko jih je bilo samo 14, v dobrem stoletju (do leta 1889) dvignilo na 1107. V naslednjih desetletjih pa je število judovskega prebivalstva občutno upadlo. Tabela tako prikazuje število judovskega prebivalstva v Prekmurju glede na različne popise prebivalstva med leti 1778 in 1931, h katerim je dodan še popis sedanjih in nekdanjih članov judovskih verskih občin iz Dravske banovine iz leta 1937.

Ta popis je na željo Zveze judovskih verskih občin iz Beograda sestavila Kraljeva banska uprava Dravske banovine. Pri tem so popisali Jude, ki so imeli judovsko vero, hkrati pa še čim več tistih Judov, ki so izstopili iz judovske vere in so bili takrat brez vere. Popisovali so

⁹ Kuzmič, *Posebnosti židovske populacije*, str. 138.

rodbinsko, rojstno in dekliško ime, datum in kraj rojstva, državljanstvo, domovinsko pravico, poklic, bivališče in od kdaj konkretna oseba biva v državi. Prvenstveno so popisovali tako imenovane družinske poglavarje. To so bili večinoma polnoletni samski ali poročeni moški. Žena in/ali otroci so bili tako njihovi družinski člani. Če je bila polnoletna ženska vdova, ločena ali samska, je bila prav tako popisana kot samostojna oseba in je bila družinski poglavar svojih morebitnih mladoletnih otrok. Zato so zbirali tudi natančne podatke o stanu samostojnih moških in ženskih oseb (poročen, vdovec, samec). Pri poročenih so vpisovali še ime in veroizpoved njegove žene ter imena in rojstne podatke njegovih mladoletnih otrok. Polnoletni otroci so bili navedeni že kot samostojne osebe. Posebej so zbirali še podatke o morebitnih spremembah rodbinskih imen in morebitne podatke o pridobitvi jugoslovanskega državljanstva. Zveza judovskih verskih občin je podatke o Judih iz Dravske banovine potrebovala zaradi vodenja čim bolj natančne evidence članstva judovskih verskih občin iz Murske Sobotne in Lendave, kateri sta takrat zajemali vse Jude z ozemlja Dravske banovine.¹⁰ Glede na popis naj bi bilo 1. maja 1937 v Dravski banovini prisotnih 778 Judov.¹¹

Za časa habsburške monarhije je tako ogrska kot avstrijska statistika popisovala samo judovske vernike. Pri tem ni popisovala v določenem kraju pristojnega prebivalstva, temveč vso prebivalstvo, ki je bilo ob dnevu popisa (31. december) prisotno v določenem kraju. Zato je statistika poleg domačih Judov zajela vse trenutno prisotno tuje Jude. Na ta način je popisovanje potekalo tudi v Jugoslaviji. Realno je bilo število Judov vedno nekoliko večje. Statistični popisi namreč niso zabeležili Judov, kateri so zapustili judovsko versko skupnost. Nekoliko še bolj pomanjkljiv je popis iz leta 1937, saj državne oblasti niso mogle razpolagati s prav vsemi podatki o prav vseh Judih, ki so se takrat nahajali v Dravski banovini. Kljub temu pa jim je uspelo popisati

---

¹⁰ Andrej Pančur, Teritorialni obseg judovskih verskih občin na ozemlju sedanje Slovenije pred drugo svetovno vojno. V: Prispevki za novejšo zgodovino, št. 1, 2008, str. 43–54.

¹¹ Popis Judov 1937.

veliko večino takratnih Judov v Dravski banovini. Zato podatki iz tega popisa tudi zelo dobro odražajo demografsko strukturo judovskega prebivalstva tik pred drugo svetovno vojno.

Ker so bili pred prvo svetovno vojno verski prestopi na Ogrskem zelo redki, se število judovskih vernikov v glavnem ujema s številom judovskega prebivalstva. V desetletju pred prvo svetovno vojno je število izstopov iz judovske vere sicer naraščalo, vendar je bilo njihovo število tako majhno, da so imeli kvantitativno zanemarljiv pomen. Vse do propada habsburške monarhije je na Ogrskem judovsko vero zapustilo le dobrih 20.000 prebivalcev. Ob koncu 19. stoletja je v povprečju prišel en izstop na okoli 2600 Judov, v letih prve svetovne vojne se je število izstopov povečalo na en izstop na okoli 1800 Judov. Šele v politično nemirnem obdobju v letih 1919–21 se je število izstopov več kot podeseterilo in je s tem za nekaj časa postalo pomemben demografski dejavnik. Kritičnega leta 1919 je tako judovsko vero v povprečju zapustil celo vsak 66 Jud (1920 vsak 146, 1921 vsak 246). Tudi kasneje v neprimerno veliko bolj antisemitsko usmerjeni Madžarski je bilo v primerjavi z obdobjem dualizma posledično celo v politično bolj mirnih letih število izstopov dvakrat višje ter se je po letu 1938 znova dramatično povečalo.

Glede na število Judov v Prekmurju je tako v povprečju judovsko vero zapustil največ en prekmurski Jud na vsaki dve leti, le krajše obdobje po prvi svetovni vojni občutno več. Statistično gledano bi tako lahko med leti 1880 in 1919 veri odreklo največ okoli 30 Judov, kar je predstavljalo komaj 3% predvojnega judovskega prebivalstva v Prekmurju. Po vsej verjetnosti pa so bili ti izstopi veliko bolj redki, kajti judovsko prebivalstvo iz podeželja se je veliko redkeje odrekalo svoji veri kot Judje v večjih mestnih središč. Ta pojav je bil še bolj očiten pri mešanih porokah z nejudovskim prebivalstvom, katerih je bilo do leta 1918 na celotnem Ogrskem sklenjenih okoli 15.000, vendar od tega več kot polovica v Budimpešti. Število mešanih zakonov se je tako iz slabih 3% vseh judovskih zakonov s konca 19. stoletja sicer do prve svetovne vojne dvignilo na 6%, vendar je dobra tretjina otrok, ki so izvirali iz teh zakonov, imela judovsko

vero. V povprečju so imeli ti zakoni tudi samo enega otroka.¹²

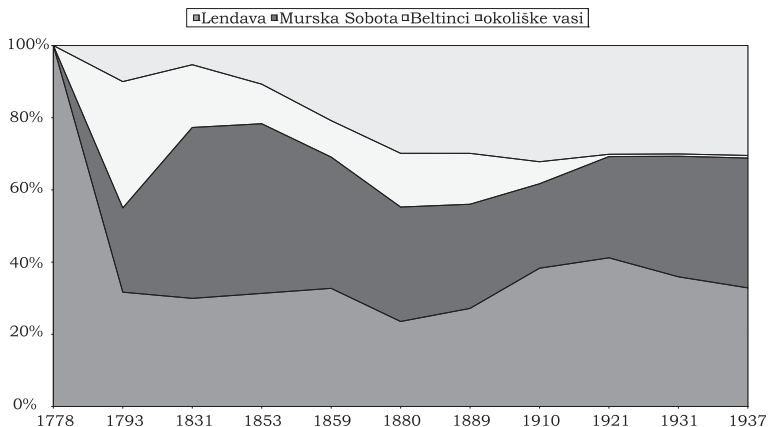
Kot kaže graf 1, je bilo v Prekmurju judovsko prebivalstvo močno prisotno v obeh prekmurskih mestnih središčih, v Lendavi in Murski Soboti. V teh dveh naseljih je v prvi polovici 19. stoletja živelo kar tri četrtine vseh prekmurskih Judov. Ostali Judje so živeli raztreseni po različnih okoliških vaseh. Med njimi so se v zelo pomembno judovsko središče razvili Beltinci, kjer je na višku njihovega razcveta živelo le pol manj prebivalstva kot v Murski Soboti ali Lendavi. Prav Beltinci so bili namreč ena od najpomembnejših prekmurskih vasi, katera je imela tudi sorazmerno zelo veliko prebivalcev, saj je npr. leta 1869 imela le par sto prebivalcev manj (1216 prebivalcev) kot obe kasnejši prekmurski mestni središči. Zato so Beltinci v tem času lahko postali tretje središče Judovstva v Prekmurju, ki je imelo lastno judovsko versko občino in celo sinagogo.¹³ Ker pa se Beltincem v naslednjih desetletjih ni uspelo razviti v mestno središče, se njegovo prebivalstvo ni povečevalo tako hitro kot v Murski Soboti in Lendavi. Leta 1931 je tako v Beltincih živelo 1524 ljudi. Posledično se je hitro manjšalo tudi število Judov.

Šele od srede 19. stoletja so se Judje začeli sorazmerno bolj množično naseljevati tudi po drugih prekmurskih vaseh. To je bilo obdobje, ko se je število judovskega prebivalstva hitro dvigalo ne le na celotnem Ogrskem, temveč še bolj v Prekmurju. Ob tem so vedno novi judovski priseljenci dobro izkoristili poslovne priložnosti ne le po mestih, temveč v vedno večji meri še po vaseh. Velika večina prekmurskih Judov se je namreč v skladu s splošnim razvojem na Ogrskem preživljala kot trgovci, kramarji, mesarji, krčmarji in obrtniki. Zaradi relativne ekonomske zaostalosti Prekmurja je bilo v 18. in 19. stoletju tu zelo malo domačega meščanstva. Klub temu pa je s postopno komercializacijo prekmurskega okolja naraščala tudi potreba po posredniških, uslužnih in proizvodnih dejavnostih. Ker se je domače meščanstvo prepočasi razvijalo, so judovski priseljen-

¹² Bihl, *Die Juden*, str. 910. Fischer, *Antisemitismus in Ungarn*, str. 136, 178–179.

¹³ Andrej Pančur, *Teritorialni obseg judovskih verskih občin*, str. 47.

Graf 1. Delež Judov Murske Sobote, Lendave ter Beltincev in drugih prekmurskih vaseh

Vir: Oto Luthar, Irena Šumi: Living in Metaphor, Jews and anti-Semitism in Slovenia. V: *Jewes and anti-semitism in the Balkans*. Ljubljana in Jeruzalem 2004, str. 38. Ivan Zelko, *Gospodarska in družbena struktura turniške pražupnije po letu 1381*, Ljubljana 1972, str. 60–61. Kuzmič, *Podjetnost prekmurskih Židov*, str. 172, 178. Borut Brumen, *Na robu zgodovine in spomina : urbana kultura Murske Sobote med letoma 1919 in 1941*. Murska Sobota 1995, str. 43. Ivan Škafar, *Kovačičevi spomini na prekmursko iz leta 1893*. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 2, 1970, str. 342. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januarja 1921 god., Sarajevo, 1932. Splošni pregled Dravske Banovine: Glavni statistični podatki. Upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939 z dvema zemljevidoma, 939. AS 68, fasc. 29–2/1936–38, mapa 9437/1938. Dalje Popis Judov 1937.

ci zapolnili naraščajočo potrebo po trgovcih, kramarjih, gostilničarjih, mesarjih, obrtnikih, v mestih pa tudi po različnih svobodnih poklicih. Po vaseh so Judje združevali celo več dejavnosti na enkrat in so tako hkrati delovali kot trgovci, krčmarji in mesarji. Zaradi pomanjkanja in oddaljenosti primernih nakupovalnih središč so v gosto poseljenih prekmurskih vaseh zadovoljevali potrebe po najosnovnejših življenjskih potrebščinah.¹⁴ Nič čudnega torej, če se je v številnih prekmurskih vaseh naselila samo kakšna judovska družina.

Vse kaže, da so judovski priseljenci do 80. let 19. stoletja zapolnili vse tržne niše, ki jim jih je ponujalo

¹⁴ Ferid G. Keršovan, *Spomini na gospodarsko in socialno življenje v Prekmurju*. V: *Kronika*, št. 3, 1964, str. 169–184. Kuzmič, *Podjetnost prekmurskih Židov*, str. 173–174.

Prekmurje. Od tega časa namreč število judovskega prebivalstva več ne narašča, temveč do prve svetovne vojne celo rahlo upada. Sorazmerno bolj je upadalo število Judov po vaseh, predvsem pa v Beltincih. Zato se je delež judovskega prebivalstva v Lendavi in Murski Soboti od srede druge polovice 19. stoletja z dobre polovice dvignil na dve tretjini judovskega prebivalstva v Prekmurju. Zlasti občutno je naraslo judovsko prebivalstvo v Lendavi. Delež judovskega prebivalstva se je tako v občini Lendava od leta 1880 z 12% (od skupno 1654 prebivalcev) do leta 1910 celo povečal na 14% celotnega prebivalstva (od skupno 2723). Nasprotno je v tem času v občini Murski Soboti s 17% (od skupno 1786) padel na 9% celotnega prebivalstva (od skupno 2741). Z hitrim naraščanjem celotnega prebivalstva v Prekmurju je posledično padal tudi delež judovskega prebivalstva. Če je še leta 1880 v Prekmurju živelo 1,4% Judovskega prebivalstva (od skupno 73.765) je ta delež do leta 1910 padel na 1,1% (od skupno 90.670). Čeprav se je v letih pred prvo svetovno vojno iz pretežno agrarnega in gospodarsko nerazvitega Prekmurja izseljevalo vedno več ljudi, je bila rast večinskega prebivalstva vseeno veliko višja od negativne rasti prekmurskih Judov.¹⁵

Takšna stagnacija judovskega prebivalstva v Prekmurju je bil povsem v skladu s takratnim razvojem na celotnem Ogrskem. Čeprav je število Judov po letu 1880 še vedno hitro naraščalo, je bila ta rast zelo neenakomerna. Marsikje število Judov ni le ostajalo enako, temveč se je celo zmanjševalo. V ogrski statistični enoti desni breg Donave, ki je zajemala večino današnje zahodne Madžarske skupaj s Prekmurjem se je npr. število Judov iz dobrih 95.000 do leta 1910 zmanjšalo na 90.000, njihov delež pa je iz 3,7% upadel na 2,9%. To zmanjševanje judovskega prebivalstva je šlo predvsem na račun izseljevanja iz vasi in manjših mest v večja mestna središča. Manjša mesta so v glavnem pritegnile priseljence iz neposredne okolice, velika mesta pa iz celotne države in celo iz tujine. V tem pogledu se je

---

¹⁵ Vasilij Melik, Rast mestnega prebivalstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno. V: *Ekonomska revija*, 1956, str. 206. Dragica Černy, Rast prebivalstva v Prekmurju. V: *Kronika*, št. 2, 1953, str. 132, 135–136.

število Judov zlasti hitro večalo v Budimpešti. Pred prvo svetovno vojno je tako v Budimpešti živela že skoraj četrтина vseh ogrskih Judov, budimpeštanski Judje pa so predstavljali tudi skoraj četrmino prebivalstva v tem mestu.¹⁶

Nasprotno sta bili Lendava in Murska Sobota odločno premajhni in premalo razviti, da bi lahko pritegnili nove judovske priseljence. Popis Judov iz leta 1937 tako jasno kaže, da velika večina prekmurskih Judov, ki se ni rodila v Prekmurju, izvira iz bližnjih madžarskih mest in vasi, ki so v času dvojne monarhije prav tako kot prekmurski kraji ležali v županijah Zala in Vas.

Razpad Avstro-Ogrske leta 1918, revolucionarno vrenje na Madžarskem leta 1919 in dokončna priključitev Prekmurja Jugoslaviji leta 1920 so povzročile največjo politično zarezo v demografskem razvoju judovskega prebivalstva vse do druge svetovne vojne. Med leti 1910 in 1921 se je tako število Judov zmanjšalo za skoraj dve petini na le 624 (Tabela 1). Posledično je v Prekmurju padel tudi delež judovskega prebivalstva, tako da so leta 1921 Judje predstavljali samo še 0,68% celotnega prebivalstva (skupaj 92.295). V tem času so se Judje iz gospodarsko nerazvitega in podeželskega Prekmurja še naprej izseljevali proti večjim mestnim središčem. Toda za tako velik upad judovskega prebivalstva je bila kriva tudi prva svetovna vojna in nastanek nove državne meje, ki je prekmurske Jude odrezal od njihovih prejšnjih gospodarskih in kulturnih središč. Prekmursko judovsko prebivalstvo je bilo namreč tesno vpeto v madžarski kulturni prostor, zato se jih je po nastanku jugoslovanske države kar precej odločilo oditi v na novo nastalo madžarsko državo. Zlasti še, ker so jih na ta prostor navezovale tudi sorodstvene povezave. Poleg tega je Prekmurje v času po razpadu Habsburške monarhije pretresalo še revolucionarno vrenje. Veliko Judov naj bi se zato izselilo zaradi pogromov nad Judi v času Madžarske sovjetske republike leta 1919 in njihovega sodelovanja v Tkalčevi Murski republiki. Nekaj Judov

---

¹⁶ Bihl, Die Juden, str. 882–886. Fischer, Antisemitismus in Ungarn, str. 33–35.

pa naj bi nova jugoslovanska oblast tudi izgnala.¹⁷ Sorazmerno več Judov se je tako izselilo iz vasi kot iz mest, kjer so se Judje lahko počutili nekoliko bolj varne, tako da je po letu 1921 v Murski Soboti in Lendavi živelo že skoraj 70% prekmurskih Judov. Zlasti drastično se je namreč zmanjšalo število prebivalcev v Beltincih, ki so jih Judje skoraj povsem zapustili (Graf 1).

Tudi v jugoslovanski državi se je število Judov v Prekmurju še naprej nezadržno zmanjševalo. Ob naslednjem popisu leta 1931 so tako našli za skoraj četrtino manj Judov (476), s čimer je delež Judov upadel na 0,52% prekmurskega prebivalstva (90.717). Leta 1937 pa je bilo v Prekmurju naposled popisano le še 417 Judov. Število Judov se je enakomerno zmanjševalo tako v mestih kot po vaseh. Toda po drugi strani se je v primerjavi z Mursko Soboto število Judov zlasti hitro zmanjševalo v Lendavi (Graf 1). Vse kaže, da je hitreje se razvijajoča Murska Sobota tudi svojemu judovskemu prebivalstvu ponujala veliko več možnosti za uspešen gospodarski razvoj kot pa obmejna Lendava. Leta 1931 je tako v Murski Soboti živelo že 3571 ljudi, v Lendavi pa komaj 2443. S hitrim razvojem celotnega prebivalstva in s postopno stagnacijo judovskega prebivalstva so Judje leta 1931 v Murski Soboti predstavljali samo še 4,4% prebivalstva, prav toliko pa tudi v občini Lendava (skupaj z Dolgo vasjo 3836 prebivalcev). Ker so bili Judje skoraj brez izjeme mestni prebivalci, je bil njihov delež v mestni naselbini Lendava seveda veliko višji in je znašal celo dobrih 9%.¹⁸

Glavni krivec za nadaljnjo upadanje števila prekmurskih Judov je bila še vedno relativna ekonomska zaostalost Prekmurja. Na slabo razvitem in omejenem prekmurskem tržišču je bila vedno bolj opazna konkurenca nejudovskega meščanstva, ki se je vedno bolj krepilo. Nasprotno so velika mesta v ostalih delih Jugoslavije ponujala ugodne priložnosti za gospodarski razvoj judovskega prebivalstva, ki se je zaradi svoje ugodne so-

---

¹⁷ Miroslav Kokolj, *Prekmurje v prevratnih letih 1918–1919. V: Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918–1920*, Ljubljana 1981, str. 71–79. Brumen, Na robu zgodovine, str. 46.

¹⁸ Splošni pregled Dravske banovine, str. 132, 160

cialne strukture lahko uspešno vključeval v velemestno življenje. Za prekmurske Jude so bila veliko bolj kot relativno majhna slovenska mesta privlačna hrvaška. Leta 1937 tako v ostalih slovenskih mestih zasledimo le nekaj prekmurskih Judov (v Ljubljani trgovskega po-tnika Josipa Boroša, trgovca Mavra Kleina in tipografa Arturja Kohna z družino). Nasprotno je veliko prekmur-skih Judov mogoče zaslediti v Zagrebu. Tik pred drugo svetovno vojno jih je bilo tako od zagrebških Judov vsaj 42 rojenih v Murski Soboti. V Murski Soboti je bilo ro-jenih celo več zagrebških Judov kot v katerih drugih večjih hrvaških mestih z večjim številom prisotnega ju-dovskega prebivalstva (npr. Našice, Podravska Slatina, Požega itd.).¹⁹

S selitvijo prekmurskih Judov v mesta, predvsem v takratna bližnja velika mesta, se je torej le nadaljeval trend, ki se je začel že v 80. letih 19. stoletju. Podobno kot drugje v Jugoslaviji se je sedaj ta trend samo še okre-pil. Na Hrvaškem je tako leta 1880 v mestih živelo dve petine Judov, leta 1910 že polovica in leta 1931 celo tri četrtine. Od tega jih je leta 1921 v Zagrebu živelo skoraj 30%, deset let kasneje pa že skoraj 45%. V Zagrebu se je torej v samo desetih letih število Judov povečalo za 47%. Število Judov je hitreje naraščalo samo še v Beogradu, kjer se je v tem času dvignilo celo za 63%. Nasprotno se je število Judov v hrvaških vaseh in manjših nase-ljih zmanjšalo za skoraj polovico. Z redkimi izjemami se je število judovskega prebivalstva za več kot desetino zmanjšalo tudi po ostalih hrvaških mestih. Glede na to, da se je v tem času število Judov na Hrvaškem vseeno povečalo za skoraj 5%, gre to povečanje le na račun hitre rasti Zagreba. V tem pogledu je bil torej razvoj judovske-ga prebivalstva v Prekmurju povsem v skladu z razvojem na Hrvaškem. Podobno je bilo tudi drugje v sosednjih deželah. Iz avstrijske Gradišćanske, od koder so v 18. stoletju v Prekmurje prišli prvi judovski priseljenci, se je tako število Judov med leti 1880 in 1934 praktično pre-polovilo. Pospešeno izseljevanje Judov v velika urbana središča je bila tudi povsem v skladu s splošnim evrop-

---

¹⁹ Melita Švob, *Židovi u Hrvatskoj : židovske zajednice*, 1. del. Zagreb 2004, str. 90–98, 462–463.

skim razvojem. V 30. letih 20. stoletja je tako v mestih živelo že več kot 85% nemških, okoli 80% madžarskih ter celo več kot 75% poljskih Judov.²⁰

***

V ostali Sloveniji je bil demografski razvoj judovskega prebivalstva v mnogih pogledih povsem drugačen kot v Prekmurju. Te razlike niso nastale le zaradi drugačnega gospodarskega in družbenega okolja, temveč prvotno zaradi relativno poznega začetka naseljevanja na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem. Šele dokončna emancipacija Judov v Habsburški monarhiji je namreč omogočila začetek dolgotrajnejšega naseljevanja v teh deželah.

Marčna revolucija leta 1848 je Judom v Habsburški monarhiji prinesla prvi odločilen korak k njihovi emancipaciji. Oktroirana ustava z dne 25. aprila 1848 je v tretjem poglavju vsebovala dokaj obsežen katalog temeljnih pravic človeka in državljana, ki je vsem prebivalcem (državljanom), se pravi tudi Judom, zagotavljal svobodo vere in vesti ter osebno svobodo. Vsak državljan je lahko postal zemljiški posestnik ali se je začel ukvarjati s kakšno zakonsko dovoljeno obrtjo. Odslej so bili vsi državljanji enaki pred zakonom, prav tako so imeli enake dolžnosti glede plačevanja davkov in obrambe domovine. 27. paragraf je med drugim napovedal, da bo zakone, ki se dotikajo razlik v položaju pripadnikov različnih veroizpovedi, pripravil naslednji državni zbor. Navsezadnje je ustava zagotavljala še svobodo veroizpovedi: »Vsim v cesarstvu po postavah pripuščenim kristjanam, ravno tako tudi Judam je dovoljeno, službo Božjo prosto opravljati.«²¹

Oktroirana ustava je ureditev vprašanja enakoprav-

---

²⁰ Švob, Židovi u Hrvatskoj 1, str. 99. Ivo Goldstein, Židovi u Zagrebu 1918–1941, Zagreb 2004, str. 309–310. Popis stanovništva 1921. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine, 2. del: Prisutno stanovništvo po veroispovesti. Beograd 1938. Albert Lichtblau: Integration, Vernichtungsversuch und Neubeginn – Osterreichisch-jüdische Geschichte 1848 bis zur Gegenwart. V: Geschichte der Juden in Österreich, str. 498–500.

²¹ Ustavno pismo Avstrijanskiga Cesarstva. V: Novice, 5. mali travna 1848, št. 14. Janez Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji, Ljubljana 2006, str. 9–10.

nosti habsburških Judov preložila na državni zbor.²² Ta je sicer sprejel cesarski patent z dne 20. oktobra 1848, s katerim je bil odpravljen judovski davek,²³ nove ustave pa ni mogel več sprejeti. Cesar Franc Jožef je namreč ob podpori protirevolucionarnih sil razpustil državni zbor in 4. marca 1849 sprejel novo oktroirano ustavo. Ta ustava je Judom zagotavljala enake državljanske pravice kot ostalim prebivalcem Habsburške monarhije. Prav na področju temeljnih pravic človeka in državljana nova ustava ni okrnila standardov, ki so bili doseženi med revolucijo.²⁴ V svojem 25. paragrafu je celo izrecno zagotavljala svobodo gibanja znotraj cesarstva in svobodo izseljevanja.²⁵ Tudi po dokončni utrditvi neoabsolutizma in odpravi in ukinitvi ustavnosti z silvestrskim patentom 31. decembra 1851 so nekatere temeljne pravice človeka in državljana še vedno veljale (svoboda vere in bogoslužja, enakost državljanov pred zakonom). Ker pa so bila druga ustavna načela razveljavljena, so na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem, kjer Judom ni bilo dovoljeno bivanje, še vedno veljale stare omejitve.²⁶

Nekaterim Judom je kljub tem omejitvam uspelo izkoristiti kratkotrajno veljavnost judovske enakopravnosti in so se naselili tudi v krajih, kjer se prej niso smeli naseljevati. Vendar je bila z odpravo ustavnih načel znova odpravljena tudi pravna podlaga za njihovo stalno bivanje. V naslednjih letih je bila zato njihova usoda na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem zopet negotova. Kljub temu pa je npr. judovska skupnost v Gradcu postopoma vedno bolj pridobivala na pomenu.²⁷ Drugače je bilo na Kranjskem. V 50. letih 19. stoletja je sicer v Ljubljano prihajalo vedno več judovskih trgovcev, ki pa so se predvsem zaradi nasprotovanja magistrata in tudi domačih trgovcev ponavadi zadrževali le krajši čas. Mestne oblasti so prav tako z vsemi sredstvi poskušale

---

²² Lichtblau, *Integration*, str. 455.

²³ Bihl, *Die Juden*, str. 893.

²⁴ Cvirn, *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma*, str. 63.

²⁵ Novice, 14. marec 1849, št. 11. Kaiserliches Patent vom 4. März 1849, die Reichsverfassung für das Kaiserthum Oesterreich enthaltend, št. 150. V: *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich*, 1849, str. 153–154.

²⁶ Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, str. 51.

²⁷ Lichtblau, *Integration*, str. 457.

preprečiti naselitev judovskih obrtnikov. Ljubljana je po vrhu vsega prav v tem času ostala brez stalno naseljenih prebivalcev z judovsko vero. Celo judovski trgovci in krošnjariji, ki so drugače stalno prihajali v mesto, se niso poskušali stalno naseliti, »čeprav so zakonodaja, upravna praksa višjih oblasti in gospodarski razvoj povečale možnost preseljevanja in menjavanja bivališča tudi za«²⁸ Jude.

Z obnovo ustavnega življenja so se v 60. letih 19. stoletja postopoma odpravljale omejitve, ki so jih bili deležni Judje v deželah, kjer so lahko prebivali.²⁹ Toda dokončni preboj se je zgodil šele po porazu avstrijske velikonemške zunanje politike in nastanku dualistične Avstro-Ogrske. Popolna emancipacija judovskega prebivalstva je bila dosežena s sprejetjem državnega temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov z dne 21. decembra 1867. Ta zakon je imel izjemno širok katalog temeljnih pravic človeka in državljana. Med drugim je 4. člen zagotavljal prosti pretok ljudi in blaga znotraj države, po 6. členu pa se je smel vsak državljan prosto naseljevati v vseh krajih v državi, tu pridobivati in prosto razpolagati z nepremičninami vseh vrst in v okviru zakonskih pogojev izvrševati vsako pridobitno dejavnost. Nenazadnje je bila med drugim zagotovljena še svoboda vere in bogoslužja. Državljanske in politične pravice so bile odslej neodvisne od veroizpovedi.³⁰

Z odpravo vseh nekdanjih omejitev so se Judje začeli bolj množično naseljevati tudi v osrednjih slovenskih deželah. V Tabeli 2 je prikazano število Judov v posameznih avstrijskih deželah glede na popise prebivalstva med leti 1880 in 1910. Za primerjavo je prikazano še število Judov na Ogrskem in Hrvaškem. Po teh podatkih je bilo leta 1880 na Kranjskem prisotnih 96 pripadnikov judovske vere, leta 1910 pa že 146. Podobno je tudi na Spodnjem Štajerskem v tem času število Judov zraslo s 144 na 187. Čeprav je torej na slovenskem Štajerskem vedno živelo več Judov kot na Kranj-

²⁸ Prav tam, str. 55.

²⁹ Bihl, Die Juden. del, str. 893–894.

³⁰ Staatsgrundgesetz vom 21. December 1867, über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, št. 142. V: Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum.

Tabela 2. Prisotno judovsko prebivalstvo v Habsburški monarhiji 1880–1910

	glavno mesto	1880	1890	1900	1910
Ogrska		624.826	707.961	831.162	911.227
Hrvaška		13.488	17.261	20.216	21.231
Cislajtanija skupaj		1.005.394	1.143.305	1.224.899	1.313.687
Galicija		686.596	772.213	811.371	871.895
Bukovina		67.418	82.717	96.150	102.919
Češka		94.449	94.479	92.745	85.826
Moravska		44.175	45.324	44.225	41.158
Šlezija		8.580	10.042	11.988	13.442
Spodnja Avstrija		95.058	128.729	157.278	184.779
	<i>Dunaj</i>	<i>(73.222)</i>	<i>(118.495)</i>	<i>(148.169)</i>	<i>(175.318)</i>
Zgornja Avstrija		1.056	1.078	1.280	1.250
Salzburg		115	157	199	285
Trst		4.640	4.708	4.954	5.498
Goriška in Gradišćanska		319	331	295	325
	<i>Gorica</i>	<i>(256)</i>	<i>(274)</i>	<i>(248)</i>	<i>(252)</i>
Istra		171	229	285	684
Koroška		114	164	212	341
	<i>Celovec</i>	<i>(94)</i>	<i>(115)</i>	<i>(139)</i>	<i>(214)</i>
Štajerska		1.782	1.979		2.895
	<i>Gradec</i>	<i>(1.211)</i>	<i>(1.255)</i>	<i>(1.620)</i>	<i>(1.971)</i>
SLOVENSKE DEŽELE					
Spodnja Štajerska		144	192		187
Kranjska		96	89	145	146
	<i>Ljubljana</i>	<i>(74)</i>	<i>(76)</i>	<i>(95)</i>	<i>(116)</i>
Sodni okraji z ozemlja današnje slovenske Primorske					
	sodni okraji				
Kranjska	Postojna			1	
	Senožeče			5	
	Idrija	1			

	glavno mesto	1880	1890	1900	1910
Goriška in Gradiščanska	Ajdovščina	3	2	6	
	Gorica okolica				10
	Kanal				2
	Komen	3	6		
	Sežana		1		
	Tolmin		2	1	
Istra	Koper	7	7	10	10
	Piran		1	1	

Vir: Oesterreichische Statistik, I. Band, 2. Heft: Die Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach Religion, Bildungsgrad, Umgangssprache und nach ihren Gebrechen. Wien 1882, str. 18–21, 30–31, 34–36. Oesterreichische Statistik, XXXII. Band., Wien 1892, str. 56–69. Oesterreichische Statistik, LXIII Band, 1. Heft: Die Summarischen Ergebnisse der Volkszählung, Wien 1902, str. 58–71. Bihl, Die Juden, str. 882–883, Lichtblau: Integration, str. 474, 502.

skem, je glavni center judovstva ležal v sedanji avstrijski Štajerski, predvsem v Gradcu. Po vrhu se je ta center v zadnjih dveh desetletjih pred prvo svetovno vojno samo še krepil. Delež spodnještajerskih Judov je tako z skoraj 10% leta 1890 padel na le 6% leta 1910. Celo na Koroškem je živelo veliko več Judov kot skupaj na slovenskem Štajerskem in Kranjskem. Pri tem pa nobeden od njih ni živel na tistem delu Koroške, ki je danes v okviru Slovenije. Še veliko več Judov je živelo v primorskih deželah, predvsem v Trstu. Toda tudi te številke so povsem zanemarljive v primerjavi z drugimi deželami avstrijske polovice Habsburške monarhije. Resnični center avstrijskega judovstva je bil vedno v Galiciji in Bukovini ter v čeških deželah, v vedno večji meri pa je to vlogo prevzemal Dunaj. Zaradi izseljevanja in relativno nizkega naravnega prirastka je število Judov v čeških deželah vedno bolj stagniralo. Zaradi množičnega izseljevanja tudi število Judov v Galiciji in Bukovini ni naraslo tako zelo, kot bi drugače ob relativno visokemu naravnemu prirastku. Judovski migranti so se razen v tujino množično izseljevali predvsem na Dunaj in druga večja habsburška mesta.

V primeru avstrijskih in slovenskih dežel, kjer so pred letom 1867 obstajale omejitve pri priseljevanju judovskega prebivalstva, je tako še bolj opazna tendenca

naseljevanja v deželnih glavnih mestih. V Gradcu, Celovcu in Ljubljani je v vsem obravnavanem obdobju živel med dobrih 60 in dobrih 80% deželnega judovskega prebivalstva. Za razliko od ostalih avstrijskih in ogrskih dežel, kjer se je judovsko prebivalstvo začelo šele po stopoma bolj množično naseljevati v večjih mestih, je bilo na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem že takoj ob svoji naselitvi skoncentrirano v večjih mestih. Judje so se namreč v teh deželah že od vsega začetka komajda naseljevali v podeželskih občinah, temveč predvsem v deželnih glavnih mestih, kjer je bilo največ možnosti za njihovo poklicno udejstvovanje.

Visoka stopnja urbaniziranosti judovska prebivalstva je značilna tudi za čas po razpadu Habsburške monarhije. V spodnji tabeli 3 je prikazano število judovskih vernikov po avstrijskih popisih prebivalstva iz leta 1880, 1890, 1900 in 1910, jugoslovanskih popisih iz leta 1921 in 1931 ter po popisu članov judovske verske občine iz leta 1937. Glavni namen tabele je prikazati statistični razvoj judovskega prebivalstva do popisa iz leta 1937, ki bo podlaga za nadaljnjo analizo strukture judovskega prebivalstva. Zato je v tabeli zajeto le ozemlje takratne Dravske banovine, izpuščena pa je celotna Primorska, ki se je med obema svetovnima vojnama nahajala pod Italijo. V primerjavi z ozemljem sedanje Slovenije se s tem skupno število Judov le malenkostno zmanjša. V zgornji tabeli 2 je tako označeno tudi število Judov po sodnih okrajih Kranjske, Goriške in Gradiščanske ter Istre, kateri obsegajo dele sedanje Slovenije. Nekateri sodni okraji, v prvi vrsti Gorica okolica, pa posegajo tudi na sedanjo italijansko stran meje. Glede na te popise prebivalstva je bilo pred prvo svetovno vojno na tem ozemlju zelo malo Judov. Leta 1880 jih je bilo 14, leta 1890 19, leta 1900 24 in leta 1910 22, se pravi komaj 1,6% judovskega prebivalstva z ozemlja sedanje Slovenije. Velika večina primorskih Judov je bila namreč skoncentrirana v Trstu in Gorici in tudi tisti, ki so živeli na današnji slovenski strani meje, so bili neločljiv del tržaške in goriške judovskih skupnosti ter jih je kot takšne tudi potrebno obravnavati. Povrh je bila njihova kontinuiteta bivanja zelo kratka. V vsem tem obdobju so bili stalno prisotni samo v Kopru, kjer jih je tudi največ

živelo. V obdobju med obema svetovnjima so se Judje iz istrskih primorskih mest povsem asimilirali z večinskim prebivalstvom.³¹ Gospodarsko uspešna primorska judovska skupnost, ki se je številčno hitro krepila že vse od 18. stoletja, tudi ni imela nobenega večjega interesa za naseljevanje Štajerske, Koroške in Kranjske.³² Priselilo se je le par posameznikov, katerih število je bilo povsem zanemarljivo v primerjavi z priseljenci iz Ogrske, Hrvaške in čeških dežel ter celo iz Nemčije.

Za podlago Tabele 3 sem vzel vse dostopne popise prebivalstva, ki vero prebivalstva prikazujejo po občinah. Zato manjkajo popisi po občinah za Prekmurje v okviru Ogrske in za Štajersko leta 1900. Ker za leta 1900 tudi ni dostopen popis celotnega judovskega prebivalstva v Prekmurju, so dostopni podatki za to leto prikazani samo informativno. Po letu 1880 se je obseg posameznih občin seveda mnogokrat spreminjal. Zato je obseg občin v tabeli prilagojen stanju občin z dne 1. julija 1939, ki je bil podlaga za analizo statističnih podatkov iz leta 1931. Prav tako je tudi obseg štirih avtonomnih mest (Ljubljana, Maribor, Celje in Ptuj) ter okrajev prilagojen stanju iz leta 1939. Hkrati so nekatere imena občin, ki so bila po drugi svetovni vojni spremenjena, prilagojena sedanjemu poimenovanju. S poudarjenimi števili je prikazano število Judov po posameznih okrajih in avtonomnih mestih, če so ta števila v oklepajih, so seštevki posameznih občin tega okraja.

Zunaj Prekmurja je tako živelo le zelo malo Judov. Leta 1880 jih je bilo 239, do prve svetovne vojne pa je njihovo število naraslo za dve petini na 334. Po razpadu Habsburške monarhije in nastanku jugoslovanske države je podobno kot v Prekmurju tudi v osrednji Sloveniji število Judov upadlo, vendar v tem primerov komaj za slabih 7%. Za razliko od Prekmurja je v naslednjih letih spet začelo naraščati in je leta 1937 doseglo vrh s 361 popisanimi osebami. Takšno naraščanje števila kranjskih in štajerskih Judov pa vseeno ni moglo kompenzi-

³¹ Darko Dukovski, Židovi u Istri između dva svjetska rata. V: Časopis za suvremenu povijest, št. 1, 1997, str. 81–82. Slavko Gaberc, Tiha asimilacija istrskih Židov. V: Primorska srečanja, 2000, št. 229, str. 347–349.

³² August Walzl, Die Juden in Kärnten und das Dritte Reich. Klagenfurt 1987, str. 35.

Tabela 3. Prisotno judovsko prebivalstvo z ozemlja Dravske banovine po popis iz leta 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1931 in 1937 glede na okraje in avtonomna mesta ter občine z dne 1. julija 1939

okraj in avtonomna mesta	občine	1880	1890	1900	1910	1921	1931	1937
Brežice		(7)	(11)	(7)	(5)	(12)	(8)	(2)
	Bizeljско	3	3	6	2	2	1	1
	Brežice	1		1		3	1	
	Kozje					4		
	Podčetrtek		1					
	Brestanica					2	2	
	Sevnica	3	1			1	4	1
	Velika Dolina		6		3			
Celje (mesto)		10	6	23	25	26	30	21
Celje		(4)	(1)		(4)	(19)	(4)	
	Celje okolica				1	8		
	Loka					6		
	Petrovče	4	1				1	
	Polzela					3		
	Šentjur						3	
	Teharje				3			
	Prebold					2		
Črnomelj							(1)	(3)
	Črnomelj						1	3
Dravograd					(2)		(3)	(2)
	Dravograd						1	
	Ravne na Koroškem						1	
	Mežica						1	
	Vuhred				2			
	Vuzenica							2
Kamnik		(7)	(1)		(4)	(1)	(1)	(2)
	Domžale						1	
	Homec							2
	Kamniška Bistrica				4			
	Kamnik	7	1			1		

okraj in avtonomna mesta	občine	1880	1890	1900	1910	1921	1931	1937
Kočevje		(3)	(3)	(9)				(2)
	Kočevje			2				
	Fara	3	3	7				2
Kranj		(9)			(3)		(16)	(20)
	Golnik						1	
	Kranj	9					13	20
	Stara Loka				3			
	Stražišče						1	
	Tržič						1	
Krško			(1)		(3)	(1)		
	Boštanj				3			
	Mokronog		1					
	Radeče					1		
Laško		(1)		(9)	(15)	(7)	(3)	(15)
	Laško	1			3			2
	Jurklošter				4			
	Trbovlje			9	8	7	3	13
Lendava						(310)	(207)	(160)
	Beltinci	146	152		61	4	3	3
	Bogojina					9	7	6
	Črenšovci					1	12	6
	Dobrovnik					13	7	2
	Gaberje					17		
	Genterovci						4	2
	Lendava	231	293		383	257	171	137
	Poljana						1	1
	Turnišče					9	2	3
Litija				(7)	(2)		(1)	
	Litija			4	1		1	
	Zagorje			3	1			
Ljubljana (mesto)		75	83	105	116	96	95	138
Ljubljana		(1)		(4)	(6)		(15)	
	Borovnica			2				
	Polje	1		1	6		15	
	Račna			1				
Ljutomer		(14)	(8)	(7)	(8)	(9)	(15)	(6)
	Ljutomer	11	8	7	5	3	12	2
	Radenci				3	6		

okraji in avtonomna mesta	občine	1880	1890	1900	1910	1921	1931	1937
	Štrigova						3	4
	Veržej	3						
Maribor (mesto)		37	64	62	66	64	81	68
		(7)	(15)	(2)	(4)	(8)	(11)	(17)
Maribor desni breg	Črešnjevce				1			
	Pobrezje						5	6
	Poljčane	7	6	1	1			
	Pragersko							3
	Rače				1			
	Ruše					1	4	
	Slovenska Bistrica		2					
	Spodnja Polskava		4	1	1	5	1	
	Makole					2		4
	Lovrenc na Pohorju		3				1	4
Maribor levi breg				(1)			(9)	(6)
	Košaki			1			8	6
	Velka						1	
						(314)	(269)	(257)
Murska Sobota	Bodonci					8	3	4
	Cankova					2	3	4
	Gornji Petrovci					7	7	3
	Grad					5		3
	Križevci v Prekmurju					8	3	6
	Kupšinci					5		
	Martjanci					11	9	8
	Murska Sobota	311	311		234	175	159	150
	Murska Sobota okolica					17	16	14
	Pečarovci						3	
	Pertoča					5	5	5
Puconci					2	1	6	

okraji in avtonomna mesta	občine	1880	1890	1900	1910	1921	1931	1937
	Rogaševci					25	21	18
	Selo					13	7	6
	Šalovci					21	26	21
	Tišina					10	6	9
Novo mesto			(1)	(13)	(8)		(2)	(3)
	Novo mesto		1		3			
	Mirna Peč				1			
	Šmihel- Stopiče			13	4		1	
	Trebnje							3
	Toplice						1	
Ptuj (mesto)		41	54	37	37	28	32	29
Ptuj		(10)	(14)	(25)	(18)	(31)	(10)	(15)
	Breg					8		
	Grajena				1			
	Majšperk					6	1	3
	Ormož			2	2	1		
	Rogoznica		1	2	3	3	2	
	Središče ob Dravi	10	8	15	8	7	5	6
	Cirkulane	6	5	6	4	5	1	2
	Gorišnica						1	4
	Lovrenc na Dravskem Polju					1		
Radovljica				(2)	(3)	(7)	(5)	(11)
	Bled					7	4	11
	Jesenice			1				
	Lesce				1			
	Kranjska gora			1	2		1	
Slovenj Gradec				(9)		(3)	(8)	
	Mislinja			6				
	Slovenj Gradec			3			4	
	Šoštanj (mesto)					3		
	Topolšica						4	

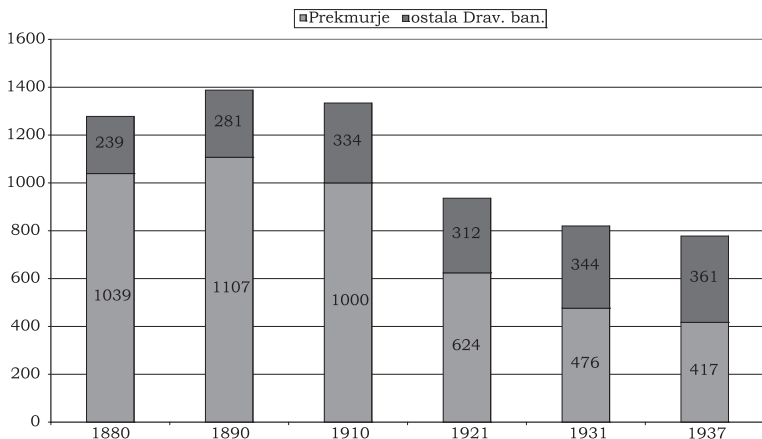
okraj in avtonomna mesta	občine	1880	1890	1900	1910	1921	1931	1937
		(7)	(19)		(3)		(7)	(1)
Šmarje pri Jelšah	Planina pri Sevnici						1	
	Rogatec		10				1	1
	Rogaška Slatina				3			
	Polje ob Sotli	1						
	Pristava		1					
	Šmarje pri Jelšah	6	8				1	
	Žusem						4	
∑ Prekmurje		1039	1107 ³³		1000	624	476	417
∑ ostalo		239	281	322	334	312	344	361
SKUPAJ		1278	1388		1334	936	820	778

Vir: Special Orts-Repertorium von Krain : Obširen imenik krajev na Kranjskem. Wien 1884. Special Orts-Repertorium von Krain : Specijalni repertorij krajev na Kranjskem : na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890. Wien 1894. Leksikon občin za Kranjsko : izdela po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudna 1900. Wien 1906. Spezialortsrepertorium von Krain : Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Wien 1919. Special Orts-Repertorium von Steiermark : Obširen imenik krajev na Štajerskem. Wien 1883. Leksikon občin, kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru: Izdela po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudna 1900: Štajersko. Wien 1904. Special Orts-Repertorium von Steiermark : Specijalni repertorij krajev na Štajerskem : na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890. Wien 1893. Specialni krajevni repertorij za Štajersko : izdela na podlagi podatkov ljudskega štetja z dne 31. decembra 1910. Wien 1918. Popis stanovništva 1921, str. 292–345. Splošni pregled Dravske Banovine, str. 4–19. AS 68, fasc. 29–2/1936–38, mapa 9437/1938.

rati veliko hitrejšega upadanja števila Judov v Prekmurju, zlasti še, ker je bila judovska skupnost v Prekmurju sprva tudi veliko številčnejša (Graf 2). Zato je število Judov z ozemlja kasnejše Dravske banovine že leta 1890 doseglo višek, nato pa je samo še upadalo. Ob tem so prekmurški Judje vedno bolj izgubljali svojo relativno težo. Če je judovska skupnost v Prekmurju še leta 1880 predstavljala več kot 80% Judov z ozemlja Slovenije, se je to razmerje do leta 1937 zmanjšalo na komaj še 54% v korist Judov iz ostale Dravske banovine.

³³ Leta 1889.

Graf 2. Število Judov v mejah ozemlja Dravske banovine med leti 1880 in 1937

Vir: Special Orts-Repertorium von Krain : Obširen imenik krajev na Kranjskem. Wien 1884. Special Orts-Repertorium von Krain : Specialni repertorij krajev na Kranjskem : na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890. Wien 1894. Leksikon občin za Kranjsko : izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudnia 1900. Wien 1906. Spezialortsrepertorium von Krain : Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Wien 1919. Special Orts-Repertorium von Steiermark : Obširen imenik krajev na Štajerskem. Wien 1883. Leksikon občin, kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru: Izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudnia 1900: Štajersko. Wien 1904. Special Orts-Repertorium von Steiermark : Specialni repertorij krajev na Štajerskem : na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890. Wien 1893. Specialni krajevni repertorij za Štajersko : izdelan na podlagi podatkov ljudskega štetja z dne 31. decembra 1910. Wien 1918. Popis stanovništva 1921, str. 292-345. Splošni pregled Dravske Banovine, str. 4-19. AS 68, fasc. 29-2/1936-38, mapa 9437/1938.

Število teh Judov bi bilo le nekoliko večje, če bi jim prišteli tudi tiste, ki so izstopili iz judovske vere. Ker za razliko od Ogrske v avstrijski polovici Habsburške monarhije mešane judovsko krščanske poroke niso bile dovoljene, je bilo v Cislajtaciji posledično tudi veliko več izstopov iz vere. Ta pojav je bil zlasti značilen za Dunaj. V nobenem drugem mestu Evrope se ni dalo krstiti toliko Judov kot prav na Dunaju. Po letu 1900 se je tu letno dalo krstiti od 500 do 700 oseb. Po drugi strani je v tem času letno tudi do 200 oseb vstopilo v judovsko versko skupnost. Judje niso zapuščali svoje vere le zaradi poroke s kristjani, temveč v vedno večji meri tudi zaradi poklicne kariere, predvsem v državnih in drugih

službah, ki so zahtevale univerzitetno izobrazbo. Toda glede na zelo številčno judovsko populacijo na Dunaju teh prestopov nikoli ni bilo posebno veliko.³⁴ V ostalih avstrijskih deželah pa je bilo še veliko manj krščenih Judov. Zlasti malo jih je bilo v samem središču Judovstva v Galiciji in Bukovini, toda tudi v neprimerno bolj svetovljanski Pragi in Trstu jih ni bilo veliko. V povprečju je v avstrijskih deželah vsako leto iz judovske skupnosti izstopilo 840 do 900 oseb kar je znašalo letno 1 izstop na okoli 1400 Judov. Posledično je morale biti zelo malo verskih izstopov tudi na Kranjskem in slovenskem Štajerskem, do propada Habsburške monarhije mogoče le okoli 10.³⁵

Po znanih podatkih za Ljubljano so se npr. v Ljubljani do prve svetovno vojne pokristjanili le trije moški in v celoti še ena družina. Tudi v Jugoslaviji je bilo teh izstopov dolgo časa zelo malo. V 20. letih je bilo le nekaj posamičnih primerov. Po prihodu nacizma na oblast v Nemčiji se je po letu 1933 število izstopov iz judovske vere sicer nekoliko povečalo in je bilo skoraj vsako leto zabeleženo par primerov, toda v primerjavi s celotnim judovskim prebivalstvom jih je bilo še vedno zelo malo. Šele po nemški zasedbi Avstrije in Češke se je število konvertitov hitro povečalo na več deset oseb in je doseglo svoj vrh med leti 1940/41.³⁶ Podobno je bilo tudi v Zagrebu, kjer je bilo 90% vseh primerov judovskih konvertitov zabeleženo po letu 1938.³⁷

Popis Judov v Dravski banovini iz leta 1937 je bil torej opravljen pred tem valom izstopov po letu 1938, zato je v popisu zabeležena tudi velika večina Judov, ki so takrat izstopili, hkrati pa je zabeležena tudi večina Judov, ki so že zapustili judovsko vero, vendar še niso vstopili v kakšno drugo vero in so bili zato zabeleženi kot osebe brez vere. Spodnja tabela tako prikazuje vero popisanih Judov in njihovih družinskih članov z izjemo

³⁴ Beller, *Wien und die Juden 1867–1938*, str. 19.

³⁵ Monika Richarz, *Die Entwicklung der jüdischen Bevölkerung. V: Deutsch-Jüdische Geschichte in der Neuzeit*, 3. del: *Umstrittene Integration 1871–1918*, München 1997, str. 21–22. Bihl, *Die Juden*, str. 909–910.

³⁶ Andrej Pančur, Mojca Sorn, Renato Podberšič in Damjan Hančič, *Izstopi iz judovske vere. V: Premoženski položaj Judov*.

³⁷ Melita Švob, *Židovi u Hrvatskoj : židovske zajednice*, 2. del., Zagreb 2004, str. 162–163.

Tabela 4. Vera Judov in njihovih družinskih članov v Dravski banovini izven Prekmurja leta 1937

	število	v%
brez vere	23	6
evangeličanska	2	1
judovska	293	81
judovska (kasneje izstopi)	22	6
judovska (prej katoliška)	1	
katoliška	17	5
pravoslavna	2	1
starokatoliška	1	
	361	

Vir: AS 68, a.e. 29-2/1936-38, mapa 9437/1938.

prekmurskih Judov. Kar 87% oseb je ob popisu imelo judovsko vero, 6% jih je bilo brez vere, ostalih 7% pa je imelo katero od krščanskih ver. V naslednjih letih je judovsko vero zapustilo še dodatnih 6% leta 1937 popisanih oseb, tako da je ob začetku druge svetovno vojne najmanj petina judovske populacije v osrednji Sloveniji ni bila del judovske verske skupnosti. V Prekmurju je bilo teh konvertitov še veliko manj. Med popisanimi 417 osebami so bili samo 3 evangeličani in 2 brezverca.

Večina zabeleženih nejudovskih vernikov je živela v mešanih zakonih. V jugoslovanskem delu Slovenije je namreč še vedo veljal avstrijski zakon, po katerem niso bile veljavne poroke med kristjani in osebami, ki niso pripadale krščanski veri.³⁸ Tako je tudi za poroke med kristjani in Judi veljal zadržek verske različnosti. Po prvi svetovni vojni se je ta zakonodaja razširila še na Prekmurje, kjer je prej veljala veliko bolj liberalna ogrska zakonodaja iz leta 1895. Če je po veljavni avstrijski zakonodaji iz leta 1868³⁹ npr. katoličan hotel skleniti zakonsko zvezo z Judom, je moral najprej dobiti dovoljenje od države in od katoliške cerkve, drugače se ni mogel poročiti.

Po takšni poti je morala npr. iti tudi katoličanka

³⁸ Josef Schey, Das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für das Kaiserthum Österreich in der Fassung nach den drei Teilnovellen, Wien 1916, str. 48.

³⁹ Gesetz vom 25. Mai 1868, wodurch die interconfessionellen Verhältnisse der Staatsbürger in den darin angegebenen Beziehungen geregelt werden, št. 49. V: Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich, 1868, št. 19, str. 99-100.

Sidonija Novak, uradnica iz Murske Sobotne, če se je hotela poročiti z judovskim mesarjem Andrejem Fischerjem, ki je bil oče njenega nezakonskega otroka. V svoji prošnji je Sidonija tudi zagotovila, da se bosta poročila v katoliški cerkve in »da bodo vsi otroci obojega spola ostali moje vere t. j. katoliške in da se moj mož ne bo nigrad vmešaval v moje, kakor tudi ne v izpolnjevanje verskih dolžnosti otrok.« Levantinski knezoškofijski ordinariat iz Maribora je tako 11. oktobra 1937 na podlagi papeževega pooblastila z dne 1. oktobra 1937 podelil Sidoniji Novak izpregled zadržka različnosti vere, hkrati pa je dobila dovoljenje za poroko tudi od Kraljeve banške uprave Dravske banovine.⁴⁰

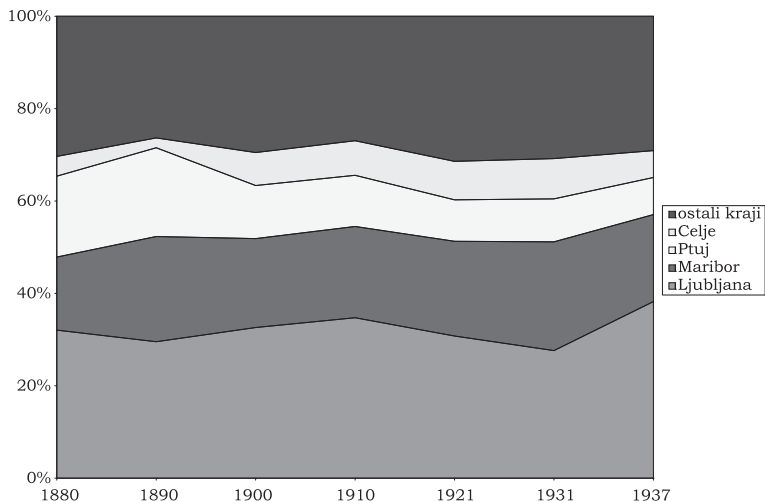
Ker takšnega izpregleda zadržka različnosti ni bilo lahko dobiti, so bili veliko bolj pogosti primeri, da je posameznik preprosto izstopil iz judovske verske skupnosti. Te osebe, ki so z izstopom ostale brez vere, so imele pred seboj dve možnosti. Lahko so preprosto ostali brezverci in se kot takšni tudi poročali. Veliko več je primerov, da so nato prevzeli kakšno drugo vero. Za otroke, ki so odraščali v mešanih zakonih, sploh ni bilo nujno, da so bili vzgajani v prevladujoči katoliški ali kakšni drugi krščanski veri. Po veljavni avstrijski zakonodaji so imeli v mešanih zakonih rojeni sinovi očetovo vero in hčerke materino vero. Vendar sta pri tem imela zakonca možnost, da s pogodbo pred ali po poroki določita drugače. Družina Kos iz Maribora je zelo lep primer versko mešane družine, kjer so imeli tudi otroci različno vero. Jelka Kos z dekliškim priimkom Göstl je tudi v poroki obdržala svojo judovsko vero. Njen mož Hinko je bil katoličan, zato so bili katoličani tudi vsi trije njegovi sinovi. Nasprotno sta obe hčerki imeli judovsko vero.

Število Judov, ki so živeli v mešanih zakonih in so se odrekli svoji veri, je bilo seveda nekoliko večje kot pa ga kažejo številke popisa iz leta 1937, kajti te osebe so predstavljale velik del tistih oseb judovskega izvora, ki jih popis ni zajel. Kljub temu pa tudi ti dopolnjeni podatki iz let 1937/45 ne spremenijo splošne podobe o judovski populaciji v Dravski banovini iz leta 1937.

---

⁴⁰ AS 68, fasc. 29–19/1937, št. 28253, Spreglek zakonskega zadržka različnosti vere Novak Sidoniji.

Graf 3. Prisotno judovsko prebivalstvo z ozemlja Dravske banovine brez Prekmurja po večjih mestih (1880–1937)

Vir: Special Orts-Repertorium von Krain : Obširen imenik krajev na Kranjskem. Wien 1884. Special Orts-Repertorium von Krain : Specijalni repertorij krajev na Kranjskem : na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890. Wien 1894. Leksikon občin za Kranjsko : izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudna 1900. Wien 1906. Spezialortsrepertorium von Krain : Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Wien 1919. Special Orts-Repertorium von Steiermark : Obširen imenik krajev na Štajerskem. Wien 1883. Leksikon občin, kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru: Izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudna 1900: Štajersko. Wien 1904. Special Orts-Repertorium von Steiermark : Specijalni repertorij krajev na Štajerskem : na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890. Wien 1893. Specialni krajevni repertorij za Štajersko : izdelan na podlagi podatkov ljudskega štetja z dne 31. decembra 1910. Wien 1918. Popis stanovništva 1921, str. 292–345. Splošni pregled Dravske Banovine, str. 4–19. AS 68, fasc. 29–2/1936–38, mapa 9437/1938.

Slovenija se tako tudi v tem pogledu ujema s trendom v sosednjih državah, kjer je npr. glede na nacistični popis Judov iz leta 1939 v Avstriji skoraj 87% takratne judovske populacije izviralo iz nemešanih družin, v katerih so vsi tudi imeli judovsko vero.⁴¹

Kranjski in štajerski Judje, ki so zajeti v različnih

⁴¹ Avraham Barkai, Jüdisches Leben unter der Verfolgung. V: Deutsch-jüdische Geschichte in der Neuzeit, 4. del: Aufbruch und Zerstörung, München 1997, str. 226, 243–244.

popisih iz Tabele 3, so bili ves čas izrazito mestno prebivalstvo. V celotnem popisanem obdobju jih je kar okoli tri četrtine živelo v mestih z več kot 2000 prebivalci (Ljubljana, Maribor, Celje, Ptuj, Domžale, Kranj, Trzič, Trbovlje, Zagorje, Novo mesto). Takšno razmerje so prekmurski in hrvaški Judje dosegli šele v jugoslovanski državi, ob tem, da sta bili prekmurski mestni naselji sorazmerno veliko manjši kot pa osrednja slovenska mesta. Kot je razvidno iz spodnjega Grafa 3 je vso obravnavano obdobje okoli 70% kranjskih in štajerskih Judov živelo v največjih slovenskih mestih, zlasti v Ljubljani, Mariboru, Celju in Ptuj.

V ostalih krajih je večinoma prebivalo le nekaj Judov, velikokrat samo eden. Poleg tega le zelo redka od njih kažejo naselitveno kontinuiteto in s tem možnost daljšega bivanja vsaj kakšne judovske družine. Eden od teh krajev je bilo Središče ob Dravi, kjer je že leta 1880 živelo 10 Judov, v naslednjih desetletjih od 7 do 8 in leta 1931 še vedno 5. Glede na popis Judov iz leta 1937 je bila v tem kraju že leta 1881 rojena Regina Löwy, ki se je kasneje poročila s hrvaškim judovskim trgovcem Gezo Mitzkyjem. Leta 1909 se jima je rodil sin Branko in leta 1911 še hči Zora. Sin se je poročil z Matildo rojeno Moharič iz Gorice, leta 1929 pa sta dobila sina Mitjo. Tudi v Ljutomeru je bilo zaznati stalno prisotnost Judov, saj je bila tu že leta 1882 rojena Roza Rosenberg, ki je nato tu živela vse do druge svetovno vojne. Podobno se je tudi v občini Cirkulane že kmalu naselila hrvaška judovska družina Moses in že leta 1877 tukaj dobila sina Oskarja. Ta je kasneje s spremenjenim priimkom Marič kot trgovec živel na Ptuj, v Cirkulanah pa se je naselila družina Blass.

Kontinuiteta judovske naselitve ni bila šibka le v manjših, temveč tudi v večjih slovenskih mestih. Najbolj številčno judovsko skupnost v Ljubljani naj bi na začetku 20. stoletja tvorilo samo kakšnih dvanajst družin⁴² ter v 20. letih 10 družin,⁴³ od katerih pa jih je le

---

⁴² J. K. Podgorjanski, Judje na Kranjskem. V: Zbornik Matice Slovenske, št. 7, 1906, str. 149.

⁴³ AS 68, fasc. 29–2/1924–31, št. 730, Izraeliti mariborske in ljubljanske oblasti, inkorporacija v izraelsko cerkveno občino Murska Sobota, 10. 12. 1927.

kakšna polovica ostala v mestu tudi v drugi generaciji. Ti stalno naseljeni Judje so bili v glavnem trgovci. Velika večina drugih judovskih trgovcev se je v mestu zadrževala le krajši čas. Prav tako so bili fluktaciji podvrženi judovski igralci, dijaki ter nenazadnje vojaki. Po prvi svetovni vojni so začeli bolj množično prihajati še uradniki komercialne, bančne in tehnične stroke.⁴⁴ Podobno je bilo verjetno tudi v drugih slovenskih mestih.

Celo največja slovenska mesta so bila namreč premajhna, da bi lahko pritegnila večje število judovskih priseljencev. Po odpravi prepovedi naseljevanja Judov na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem so tudi v te dežele po letu 1867 hitro prišli predvsem judovski trgovci, obrtniki in tudi industrialci, ki so iskali možnost dobrega zaslužka. Podobno kot v Prekmurju so se nekateri od njih tudi na Štajerskem naseljevali kot vaški trgovci. Toda za razliko od Prekmurja so tako na vasi kot v mestih v svojih trgovskih in tudi obrtnih dejavnostih naleteli na veliko močnejšo domačo konkurenco. Po drugi strani pa so se Judom že v začetnem obdobju naseljevanja v osrednjih slovenskih deželah odpirale ugodne gospodarske priložnosti v avstrijskih velemestih, predvsem na hitro rastočem Dunaju. Tudi gospodarsko hitro se razvijajoči Gradec je bil za štajerske Jude veliko bolj privlačen kot pa manjša spodnještajerska mesta.

Čeprav je judovsko prebivalstvo iz osrednje Slovenije večinoma živelo skoncentrirano v mestih, tudi tam njihov delež ni bil nikoli zelo visok. V Ljubljani so tako leta 1921 predstavljali 0,18% celotnega prebivalstva, v Mariboru 0,2% in na Ptujju 0,63%. Do leta 1931 se je nato v nasprotju s Prekmurjem okrepilo število Judov v industrijskih mestnih središčih kot sta bili Maribor (s 64 na 81, skupaj s predmestnim Pobrežjem še več) in industrijsko hitro se razvijajoči Kranj (13). Če k Ljubljani prištejemo še njegovo dejansko predmestje Polje, se je tudi tu število Judov dvignilo na 110. S tem se je npr. v Mariboru tudi za malenkost povečal delež Judov glede na skupno prebivalstvo (0,24%). Nasprotno se je na Ptujju, kjer je leta 1931 živelo 31 Judov, njihov delež

---

⁴⁴ Valenčič, Židje v preteklosti Ljubljane, str. 57–65.

v primerjavi z naraščajočim skupnim prebivalstvom celo nekoliko zmanjšal (0,47%). Prav tako se je zgodilo v Ljubljani (0,12%), vendar je bilo tu ob popisu leta 1937 zabeleženo absolutno največ Judov.

V primerjavi z ostalo Jugoslavijo je v Dravski banovini živel malo judovskega prebivalstva. Leta 1921 so Judje tako predstavljali 0,09% celotnega prebivalstva, leta 1931 pa zaradi upadanja števila prekmurskih Judov komaj še 0,07% skupnega prebivalstva Dravske banovine. Takrat so jugoslovanski Judje predstavljali 0,5% skupnega prebivalstva. Sorazmerno manj Judov kot v Dravski banovini je živel samo še v Primorski (Dalmacija in zahodna Hercegovina) in Moravski banovini (vzhodni in osrednji del Srbije), v prvi 0,06% in v slednji 0,04%. Nasprotno so v Beogradu Judje predstavljali kar 3% skupnega prebivalstva.⁴⁵

Toda ta slika se povsem spremeni če razmejimo prekmurske in ostale Jude. Prekmurski Judje so tako predstavljali 0,52% prekmurskega prebivalstva, se pravi nekaj več kot je znašalo jugoslovansko povprečje. Kot kaže spodnja Tabela 5, je bilo v primerjavi z drugimi evropskimi državami judovsko prebivalstvo v Prekmurju sicer veliko šibkejše kot v močnih judovskih skupnostih vzhodne in srednje Evrope, vendar še vedno močnejša kot v marsikateri zahodnoevropski in predvsem skandinavski državi. Nasprotno je samo še v Španiji živel sorazmerno manj Judov kot v ostali Dravski banovini. Celotna Dravska banovina pa se kljub svoji majhni judovski skupnosti odreže še vedno bolje kot Finska, Norveška in Portugalska.

Seveda so tudi v drugih evropskih državah obstajale velike regionalne razlike glede poseljenosti judovskega prebivalstva. V najbolj sorodnem primeru Avstrije je tako tudi obstajala velika razlika med nekdanjo ogrsko deželo Gradiščansko z 1,2% judovskih prebivalcev in Vorarlbergom s komaj 0,03%. Obenem pa so tu Judje na Dunaju celo predstavljali dobrih 9% prebivalstva, se pravi toliko kot na Poljskem. Toda za razliko od Dravske banovine brez Prekmurja je v vseh avstrijskih deželah z

---

⁴⁵ Popis stanovništva 1931, 2. del, str. VI-XII.

Tabela 5. Judje v evropskih državah in v Dravski banovini okoli leta 1931

	prebivalstvo	Judje	Judje v%
Poljska	32.107.000	3.125.000	9,73
Litva	2.125.000	167.000	7,86
Madžarska	8.685.000	473.000	5,45
Latvija	1.900.000	96.000	5,05
Romunija	18.024.000	800.000	4,44
Avstrija	6.736.000	220.000	3,27
Češkoslovaška	14.729.000	380.000	2,58
Nizozemska	7.936.000	120.000	1,51
Grčija	6.205.000	73.000	1,18
Nemčija	63.181.000	589.500	0,93
Bolgarija	5.944.000	50.000	0,84
Velika Britanija in Irska	48.995.000	300.000	0,61
Luksemburg	300.000	1.750	0,58
Belgija	8.092.000	45.000	0,56
Prekmurje	90.717	476	0,52
Jugoslavija	13.934.000	68.405	0,49
Švica	4.066.000	18.500	0,45
Estonija	1.117.000	5.000	0,45
Francija	41.835.000	160.000	0,38
Danska	3.544.000	5.500	0,16
Italija	41.652.000	45.000	0,11
Švedska	6.142.000	6.000	0,1
Dravska banovina	1.144.298	820	0,07
Finska	3.463.000	1.800	0,05
Norveška	2.814.000	1.450	0,05
Portugalska	6.826.000	2.500	0,04
Drav. ban. brez Prek.	1.053.581	344	0,03
Španija	23.907.000	3.000	0,01

Vir: I. Korallnik, Untersuchungen über die Zahl der Juden in Europa Anfang 1931. V: Zeitschrift für Demographie und Statistik der Juden, št. 3, 1931, str. 43; Wolfgang Köllmann, Bevölkerung und Raum in Neuerer und Neuester Zeit. Würzburg 1965.

izjemo Dunaja število Judov po prvi svetovni vojni občutno upadalo.⁴⁶

⁴⁶ Lichtblau, Integration, str. 498, 501.

Nasprotno je bila Dravska banovina še vedno privlačna za posamezne judovske priseljence, kateri so zaradi relativne majhnosti judovske skupnosti na tem območju predstavljali pomemben delež judovske populacije. Glede na popis prebivalstva iz leta 1931 je bilo samo 1,5% prisotnega popisanege prebivalstva Dravske banovine tujih državljanov. Nasprotno je bilo kar četrtna popisanih Judov iz leta 1937 tujih državljanov. Toda tudi v tem primeru so bile med prekmurskimi in ostalimi Judi velike razlike. V Prekmurju je bila večina Judov jugoslovanskih državljanov, drugje pa komaj dobra polovica.

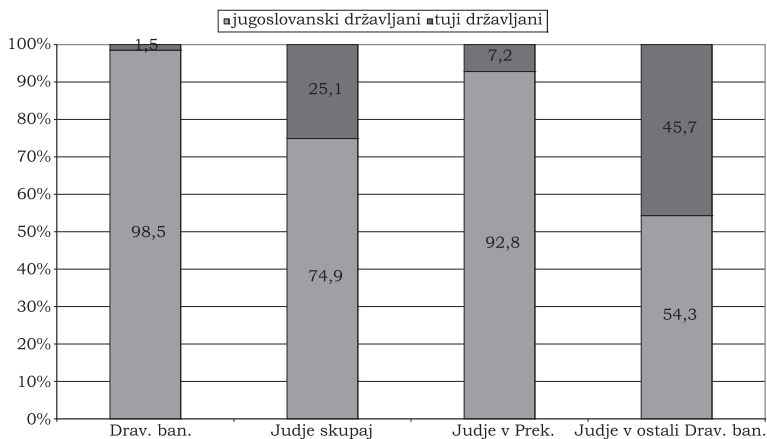
Večina tujih Judov je prihajala iz sosednjih srednjeevropskih držav. Spodnja tabela 6 tako prikazuje, da jih je največ imelo češkoslovaško, nato pa avstrijsko državljanstvo. Od tega so skoraj vsi živeli izven Prekmurja. V Prekmurju je velika večina tujih judovskih državljanov seveda prihajala iz Madžarske, toda obenem je prav toliko madžarskih državljanov živelo tudi drugje v Dravski banovini. Poleg madžarskih državljanov so bile v Prekmurju številčno močnejše zastopane samo še osebe brez državljanstva. Te osebe še niso imele urejenega državljanstva oziroma so se zaradi prošnje za jugoslovansko državljanstvo že odrekle svojemu nekdanjemu državljanstvu. Prav tako veliko kot madžarskih je bilo še poljskih državljanov. Večina jih je bila študentov v Ljubljani. Pomemben delež tujih državljanov so predstavljali samo še nemški državljanji.

Na žalost niso znani podatki, od kje so prihajali vsi tuji državljanji, ki so leta 1931 živeli v Dravski banovini. Ti podatki so znani le za celotno Jugoslavijo in so v primerjavi z tujimi judovskimi državljanji iz Dravske banovine iz leta 1937 prikazani v spodnji Tabeli 7.⁴⁷

Delež češkoslovaških državljanov je v obeh primerih praktično enak in predstavlja dobro četrtno vseh tujih državljanov. Praktično prav tako enak je delež madžarskih državljanov. Prav nič ni presenetljivo, da je bilo v Dravski banovini veliko več tujih državljanov iz bližnje

⁴⁷ Ostale balkanske države (Albanija, Bolgarija, Grčija) so skupaj s Turčijo.

Graf 4. Tuji in jugoslovanski državljani med Judi (leta 1937) in celotnim prebivalstvom Dravske banovine (leta 1931)

Vir: AS 68, fasc. 29-2/1936-38, mapa 9437/1938.

Tabela 6. Državljanstvo Judov v Dravski banovini leta 1937

	Prekmurje		ostala Drav. ban.		skupaj	
	št.	v %	št.	v %	št.	v %
avstrijsko	1	0,2	37	10,2	38	4,9
brez drž.	7	1,7	4	1,1	11	1,4
češkoslovaško	2	0,5	52	14,4	54	6,9
italijansko			1	0,3	1	0,1
jugoslovansko	387	92,8	196	54,3	583	74,9
madžarsko	15	3,6	16	4,4	31	4
nemško			19	5,3	19	2,4
poljsko			31	8,6	31	4
romunsko			2	0,6	2	0,3
rusko			2	0,6	2	0,3
ostali svet⁴⁸			1	0,3	1	0,1
neznano	5	1,2			5	0,6
skupaj	417	100	361	100	778	100

Vir: AS 68, fasc. 29-2/1936-38, mapa 9437/1938.

⁴⁸ Egipt.

Tabela 7. Tuji državljani v celotni Jugoslaviji 1931 in med Judi v Dravski banovini 1937 v %

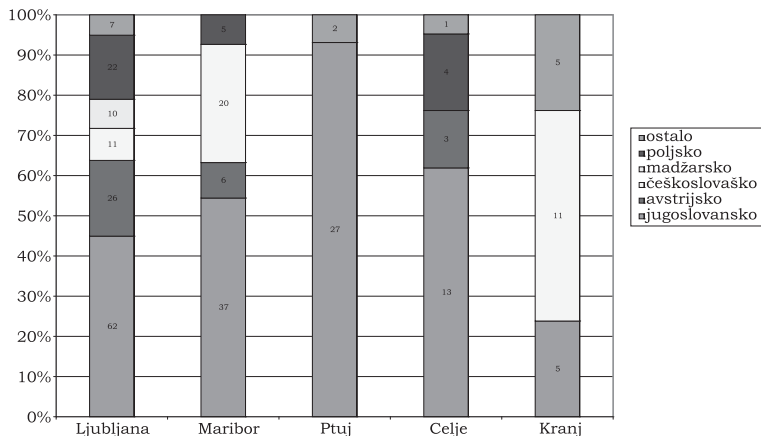
	Jugoslavija v %	Judje v %
avstrijsko	7	19,5
brez drž.	0	5,6
češkoslovaško	27,3	27,7
francosko	0,8	
italijansko	14,8	0,5
madžarsko	15,1	15,9
nemško	2,3	9,7
poljsko	5,1	15,9
romunsko	1,9	1
rusko	19	1
švicarsko	0,2	
ostale balk. drž. ⁵⁰	5	
ostale evr. drž.	0,5	
ZDA	0,8	
ostale amer. drž.	0,1	
ostali deli sveta		0,5
neznano		2,6

Vir: AS 68, fasc. 29–2/1936–38, mapa 9437/1938.

Avstrije ter celo iz Nemčije kot pa jih je bilo drugje v Jugoslaviji. Visok delež poljskih judovskih državljanov je tudi v tem primeru šel na račun študentov v Ljubljani. Zelo malo pa je bilo med Judi italijanskih državljanov, katerih je bilo zaradi slovenskih primorskih beguncev v Dravski banovini verjetno še veliko več kot pa drugje v Jugoslaviji. Presenetljivo je italijansko državljanstvo imela samo Lavra Levi, ki se je v Ljubljano priselila šele pred par leti. Še bolj presenetljivo pa je, da je bilo med Judi zelo malo nekdanjih ruskih državljanov, ki so po oktobrski revoluciji pribežali v Jugoslavijo. Na Ptujju je kot ruski državljan tako skupaj z ženo živel samo tipograf Salomon Geršanovič, ki je iz Odese pribežal leta 1919.

Tuji Judi so se bolj intenzivno priseljevali v večjih slovenskih mestih, ki so se hitro razvijala. V Ljubljani je bilo tako več kot polovica vseh Judov tujih državljanov, nekoliko manj tujih priseljencev pa je privabil industrijski Maribor in tudi Celje. Sorazmerno največ

Graf 5. Državljanstvo Judov v večjih slovenskih mestih leta 1937

Vir: AS 68, fasc. 29–2/1936–38, mapa 9437/1938.

tujih Judov je privabil Kranj, kjer se je industrija začela hitro razvijati v 20. letih 20. stoletja. Šele takrat se je v Kranju oblikovala manjša judovska skupnost. V turističnem Bledu pa je bilo vseh 11 popisanih Judov tujih državljanov. Ljubljana je kot upravno, poslovno in finančno središče ter tudi univerzitetno mesto pritegnilo priseljence iz največ različnih držav. Nasprotno sta industrijsko razvita Maribor in predvsem Kranj pritegnila zlasti češkoslovaške državljanke, ki so bili v tem času eden od poglavitnih dejavnikov nagle slovenske industrializacije. Nasprotno je razvojno nedinamičen Ptuj privabil najmanj tujih Judov. Podobno kot v Prekmurju so tudi na Ptujju glavnino judovske naselbine še vedno predstavljali lokalni trgovci.

Razvojni zaostanek Prekmurja pride v primerjavi z ostalo slovenijo še bolj do izraza, če natančneje analiziramo domovinsko pravico jugoslovanskih državljanov. Ni bilo namreč nujno, da so vsi jugoslovanski državljanji prihajali iz Slovenije. Spodnja tabela 8 tako prikazuje domovinsko pravico leta 1937 popisanih Judov glede na današnje meje držav naslednic Jugoslavije:

Tabela 8. Domovinska pravica jugoslovanskih judovskih državljanov v Dravski banovini iz leta 1937 glede na sedanje državne meje

	Prekmurje		ostala Drav. ban.		skupaj	
	št.	v %	št.	v %	št.	v %
Bosna			7	3,6	7	1,1
Hrvaška	2	0,5	62	31,6	64	10,4
Makedonija	1	0,2	1	0,5	2	0,3
Slovenija	405	97,1	112	57,1	517	84,3
Srbija	3	0,7	13	6,6	16	2,6
neznano	6	1,4	1	0,5	7	1,1
skupaj	417	100	196	100	613	100

Vir: AS 68, fasc. 29-2/1936-38, mapa 9437/1938.

Čeprav je kar 85% vseh Judov sicer izviralo iz Slovenije, je ta slika v primeru pogleda na Prekmurje in ostalo Dravsko banovino zopet diametralno različna. Skoraj vsi prekmurški Judje so bili namreč domačini, nasprotno jih je drugje samo 57% izviralo iz Slovenije, skoraj tretjina pa jih je prihajala iz Hrvaške. Predvsem v primeru Ptuja se kaže velika navezanost tamkajšnje judovske naselbine na bližnjo hrvaško judovsko skupnost, saj ima tam domovinsko pravico kar 55% vseh Judov. Nasprotno kaže predvsem Maribor stalnost domače judovske skupnosti, kajti skoraj 80% tamkajšnjih jugoslovanskih državljanov ima tudi domovinsko pravico na ozemlju Dravske banovine. V primeru Celja ta odstotek dobrih 60% in v primeru Ljubljane 55%.

Visoka stopnja judovskih priseljencev pride še bolj do izraza, če upoštevamo kraj rojstva Judov iz popisa leta 1937. Ker so se državne meje za časa življenja popisanih Judov večkrat temeljito spreminjale, sem zaradi lažje predstave kraje rojstva umestil v okvire današnjih državnih meja. Na žalost ni bil naveden kraj rojstva za skoraj 13% vseh popisanih oseb, sorazmerno nekoliko manj v Prekmurju kot drugje v Dravski banovini.

Tabela 9. Država rojstva Judov v Dravski banovini iz leta 1937 glede na današnje državne meje

	Prekmurje		ostala Drav. ban.		skupaj	
	št.	v %	št.	v %	št.	v %
Avstrija	8	1,9	30	8,3	38	4,9
Bosna			6	1,7	6	0,8
Češka			39	10,8	39	5
Egipt			1	0,3	1	0,1
Grčija			1	0,3	1	0,1
Hrvaška	10	2,4	54	15	64	8,2
Italija			5	1,4	5	0,6
Madžarska	79	18,9	17	4,7	96	12,3
Makedonija	1	0,2			1	0,1
Nemčija	1	0,2	20	5,5	21	2,7
Poljska	1	0,2	19	5,3	20	2,6
Romunija	1	0,2	9	2,5	10	1,3
Slovaška	5	1,2	3	0,8	8	1
Slovenija	264	63,3	74	20,5	338	43,4
Srbija	2	0,5	1	0,3	3	0,4
Srbija (Vojvodina)			8	2,2	8	1
Ukrajina	1	0,2	19	5,3	20	2,6
neznano	44	10,6	55	15,2	99	12,7
skupaj	417	100	361	100	778	100

Vir: AS 68, fasc. 29–2/1936–38, mapa 9437/1938.

Polovica vseh Judov iz Dravske banovine, o katerih je znan kraj rojstva, je bila tako rojena na ozemlju današnje Slovenije. Toda ta relativno visok odstotek gre predvsem na račun 70% prekmurskih Judov, ki so se rodili v Prekmurju. Od ostalih Judov se jih je v Sloveniji rodila samo četrtina. Velika večina ostalih prekmurskih Judov se je rodila na Madžarskem, predvsem v bližnjih mestih in vaseh, ki so v času dvojne monarhije prav tako kot prekmurski kraji ležali v županijah Zala in Vas (mdr. Zalaegerszeg, Szombathely, Nagykanizsa, Letenye, Magyarszombatfa, Mikefa, Zalaölvő, Resznek, Velemér, Szepetnek, Tornyiszentmiklós). Kot državi rojstva sta bili nato bolj pomembni samo še Hrvaška in Avstrija. Kar 98% prekmurskih Judov je bila torej rojena na ozemlju, ki je bilo pred razpadom Habsburške monarhije v okviru Ogrske. Večina Judov, ki je bila rojena

na ozemlju današnje Avstrije, je bila namreč rojena na Gradiščanskem (Güssing, Tschantschendorf), ki je bila prej v okviru Ogrske. Podobno je veljalo še za Romunijo. Le par posameznikov pa se je rodilo izven ozemlja nekdanje Habsburške monarhije.

Glede na kraj rojstva je judovsko prebivalstvo izven Prekmurja kazalo veliko večjo neenotnost, ki je bila posledica neprimerno višje stopnje migracij. Če pogledamo samo na ozemlju današnje Slovenije rojene Jude, potem pride ločenost obeh slovenskih judovskih skupnosti še bolj do izraza. V Prekmurju jih je bilo namreč rojenih le 6, skoraj vsi štajerski Judje so bili tudi rojeni na Štajerskem, od ljubljanskih Judov pa so bili prav vsi ostali tudi rojeni v mestu bivanja. Ker je bila osrednja Slovenija migracijsko veliko bolj privlačna, je bil velik del tam bivajočih Judov rojen na Hrvaškem, na Češkem in v Avstriji (Dunaj in Gradec), delno pa še na Madžarskem, v Nemčiji, na Poljskem in v Ukrajini. Zelo malo jih je bilo rojeno v Italiji in še v tem primeru so bili z eno izjemo vsi rojeni v Trstu in Gorici.

Skoraj toliko Judov kot jih je bilo rojenih v Sloveniji, jih je bilo rojenih v ostalih delih takratne Jugoslavije. Na območju nekdanje Cislajtanije jih je bila rojena dobra polovica, na ostalem območju nekdanje skupne monarhije pa še nadaljnja slaba tretjina. Kar petina Judov je bila rojena izven ozemlja nekdanje Habsburške monarhije, večinoma v Nemčiji, precej pa tudi na tistem ozemlju Poljske, ki je bilo prej v okviru Ruskega cesarstva.

Za razliko od Prekmurja, od koder so se Judje večinoma izseljevali, je ostalo ozemlje Dravske banovine v desetletjih pred popisom leta 1937 pritegnilo judovske priseljence iz praktično cele Habsburške monarhije. Praktično skoraj vsi ukrajinski in polovica poljskih Judov je bila rojena v Galiciji, kjer je pred propadom monarhije živelo največ habsburških Judov in od koder so se Judje množično izseljevali. Podobno se je v tem času tudi iz ogrske polovice monarhije veliko Judov selilo v avstrijsko polovico. Čeprav je bil glavni imigracijski center teh Judov Dunaj, se jih je kar nekaj razkropilo še po drugih avstrijskih deželah, med drugim nekaj tudi po slovenskih. Iz teh dežel so nato prihajali še po prvi

svetovni vojni, pri čemur so v primeru poljskih ozemelj prevladovali študentje. Tudi češke dežele so bile za Jude tradicionalna ozemlje izseljevanja, pri čemer se je predvsem po prvi svetovni vojni zaradi hitre industrializacije še okrepil prihod čeških Judov. Z izjemo ene italijanske Judinje, ki je bila rojena v Milanu, so bili ostali rojeni v Trstu in Gorici.

Prekmursko judovsko prebivalstvo je torej tudi v primeru kraja rojstva kazalo veliko večjo vpetost v domače okolje, ki je bila posledica relativno zgodnejše in množičnejše naselitve Judov na tem ozemlju ter njihovega množičnega izseljevanja, ki ga niso nadomestili novi priseljenci. Glede na popis Judov iz leta 1937 je po prvi svetovni vojni v Prekmurje prišlo samo 6% tamkajšnjih Judov, za katere so bili znani podatki o tem, od kdaj so bivali v državi (Jugoslaviji) oziroma v kraju bivanja, kjer so bili popisani. Popisovalci se namreč niso držali povsem notne metodologije. V Ljubljani so tako npr. predvsem popisovali, od kdaj Judje bivajo v Ljubljani, v Prekmurju pa so popisovali, od kdaj Judje bivajo na ozemlju takratne jugoslovanske države. Ker pa je večina prekmurskih Judov izvirala iz kraja bivanja, večina ostalih Judov pa se je v Slovenijo priselilo od drugod in nato ponavadi ni menjavala kraja bivališča znotraj Slovenije, so tudi podatki iz popisa dokaj zanesljivi.

Iz teh podatkov je tako jasno razvidno, da je glede na znane podatke manj kot tretjina judovske skupnosti izven Prekmurja že od svojega rojstva bivala na ozemlju Jugoslavije oziroma v kraju njihovega trenutnega bivališča. Manj kot desetina jih je prišla za časa obstoja Habsburške monarhije, ostali pa za časa nove Jugoslovanske države, od tega večina šele v zadnjih nekaj letih.

***

Razvoj judovskega prebivalstva Slovenije je bil vse do druge svetovne vojne v prvi vrsti odvisen od migracij. Zaradi izseljevanja je judovsko prebivalstvo v Prekmurju tako naglo upadalo, da tudi judovska imigracija v osrednja slovenska mesta ni mogla pokriti nastalega primanjkljaja. Obenem je bila fluktacija judovskega prebivalstva v osrednji Sloveniji zelo visoka. Glede na

Tabela 10. Od kdaj so judovski prebivalci Dravske banovine bivali v državi oziroma v kraju njihovega bivališča ob popisu 1937

	Prekmurje		ostala Drav. ban.		skupaj	
	št.	v %	št.	v %	št.	v %
stalno ⁴⁹	277	66	89	25	366	47
pred 1918	74	18	26	7	100	13
1918/29	17	4	40	11	57	7
1930/37	6	1	128	35	134	17
neznano	43	10	78	22	121	16
skupaj	417	100	361	100	778	100

Vir: AS 68, fasc. 29–2/1936–38, mapa 9437/1938.

znane podatke iz leta 1937 se je kar 45% tamkajšnjih Judov priselilo šele po letu 1930. Ker se je med letoma 1931 in 1937 število popisanih Judov dvignilo le za 5% (Tabela 3), je večina novih priseljencev le nadomestila Jude, ki so se takrat odselili.

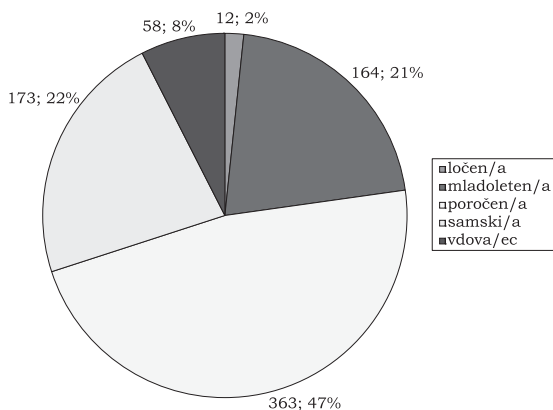
Čeprav je bil na ozemlju Dravske banovine v desetletju 1921–1931 porast prebivalstva enkrat manjši od jugoslovanskega povprečja in je v tem pogledu Dravska banovina ležala na samem repu v Jugoslaviji, je vseeno zabeležila skoraj 8% porast. V času, ko je celotno prebivalstvo Dravske banovine beležilo okoli 1% naravni prirastek,⁵⁰ se je število Judov zmanjševalo tudi zaradi manjšega prirastka. V tem pogledu so Judje zopet sledili splošnim trendom, ki so bili značilni za Jude v Srednji Evropi. S hitro urbanizacijo judovskega prebivalstva in z uspešno vključitvijo v meščansko družbo se je rodnost začela hitro zmanjševati že v zadnjih desetletjih 20. stoletja. Ker je bila smrtnost v primerjavi z večinskim prebivalstvom že prej občutno nižja in se tudi ni tako hitro zmanjševala kot rodnost, je bil posledično naravni prirastek vedno nižji. Judovsko prebivalstvo je tako veliko prej doživelo demografski prehod, ki ga je spremljalo staranje prebivalstva.

Za Dravsko banovino sicer nimamo podatkov o na-

⁴⁹ V popisu iz leta 1937 kategoriji stalno in od rojstva.

⁵⁰ Drago Potočnik, Statistični dodatek. V: Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana, 1939, str. 544–545.

Graf 6. Družinski stan Judov iz Dravske banovine leta 1937

Vir: AS 68, fasc. 29-2/1936-38, mapa 9437/1938.

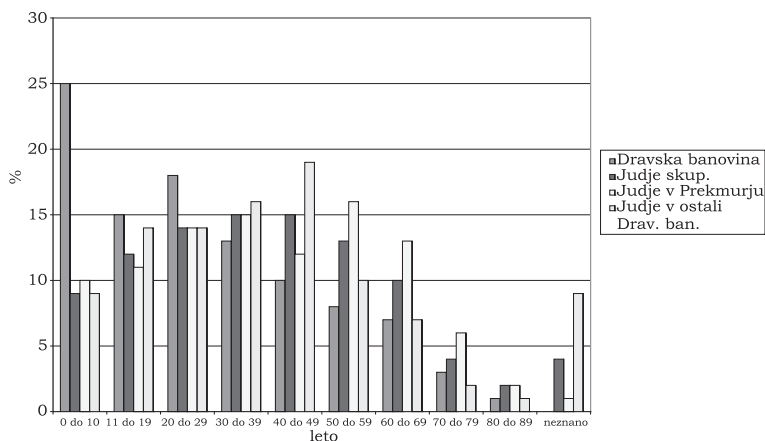
ravnem prirastku judovskega prebivalstva, toda neka-
teri drugi podatki jasno kažejo na tudi tukaj prisoten
demografski prehod. Glede na znane podatke iz popisa
Judov, je namreč leta 1937 komaj petina Judov še ve-
dno živela pri starših in so jih zato obravnavali kot mla-
doletne. Le malo več jih je bilo takrat samskih. Skoraj

Tabela 11. Starostna struktura judovskega prebivalstva
v Dravski banovini leta 1937 v primerjavi s celotnim
prebivalstvom leta 1931

leta	Prekmurje	ostala Drav. ban.	skupaj
0 do 10	41	31	72
11 do 19	45	51	96
20 do 29	58	52	110
30 do 39	63	57	120
40 do 49	51	67	118
50 do 59	65	36	101
60 do 69	56	24	80
70 do 79	24	9	33
80 do 89	10	3	13
neznano	4	31	35
skupaj	417	361	778

Vir: AS, 68, fasc. 29-2/1936-38, mapa 9437/1938.

Graf 7. Starostna struktura judovskega prebivalstva v Dravski banovini leta 1937 v primerjavi s celotnim prebivalstvom leta 1931 v %

Vir: AS 68, fasc. 29–2/1936–38, mapa 9437/1938.

polovica jih je bila poročenih, kar 8% pa je bilo vdov in vdovcev.

Še bolj zgovorni so podatki o starostni strukturi judovskega prebivalstva iz leta 1937, ki so prikazani v spodnji Tabeli 11.

Te podatke lahko namreč primerjamo s podatki o starostni strukturi celotnega prebivalstva Dravske banovine iz leta 1931, ki so v spodnjem Grafu 7 prikazani v odstotkih. Iz teh podatkov je jasno razvidno, da je bilo med Judi v primerjavi z večinskim prebivalstvom zelo malo otrok do 10 leta starosti, nekoliko manj pa je bilo tudi otrok in mladine do 19. leta ter mlajših oseb do 30. leta. Šele po tem letu se je starostna struktura prebivalstva obrnila v korist Judov.

Razvoj judovskega prebivalstva bi verjetno tudi v naslednjih desetletjih šel po začrtani poti zmanjševanja števila Judov v Prekmurju ter sorazmerne krepitve judovske skupnosti v osrednji Sloveniji, ki pa je bila v primerjavi z razvojem večinskega prebivalstva zdaleč premajhna, da bi omogočila nastanek pomembnega judovskega središča. Šele ko si tudi večinsko prebivalstvo doseglo višjo stopnjo urbanizacije in bi se v stopnji

demografske modernizacije približalo domači judovski skupnosti, bi se slednja začela razvijati skladno s splošnim razvojem, a le ta trend dogodkov kmalu pretrgala druga svetovna. Med holokavstom je bila dokončno izbrisana velika večina prekmurskih Judov, Judje iz ostale Slovenije pa so si kot begunci in izgnanci bolj ali manj uspešno poskušali rešiti golo življenje. Nekaj jih je bilo ubitih, večina pa se po vojni ni več vrnila v Slovenijo oziroma jo je kmalu spet zapustila.

Mojca Šorn

V ljubljanskih šolah od aprila 1941 do osvoboditve

V članku prikažem, kako so vojne razmere vplivale na razvoj slovenskega šolstva oziroma na pouk v ljubljanskih šolah. Predstavim tako ukrepe okupatorjev kot tudi »spremljevalce« vojne in njihove posledice, ki so vplivali na življenje in učenje v šolskih klopeh prestolnice.

Jugoslovansko osnovno šolstvo, s tem pa tudi osnovno šolstvo v Dravski banovini, je bilo urejeno z zakonom z dne 5. decembra 1929. Osnovna šola je obsegala prve štiri razrede, višja »ljudska« šola pa naslednje štiri. Osemletno šolanje je bilo obvezno. V šolo so bili lahko vpisani vsi otroci, ki so dopolnili sedem let. Nadpovprečno razviti otroci so smeli v šolo že s šestimi leti. Med t. i. ljudske šole so spadale tudi šole »za nezadostno razvito in defektno deco«.¹ Zakon je prepovedoval telesno kazen in uvajal razrede, oddelke in ocene, kot jih poznamo danes.² Razred naj bi bil: »delovna zajednica' (občestvo), tj. zavestno sožitje enakih sodelavcev. Disciplina prihaja iz čuta skupnosti, ki se izoblikuje v delu, redu, prijateljstvu, medsebojni pomoči in veselju. Otroci spoznavajo, da se mora poedinec včleniti v življenje skupnosti, saj je plodno in koristno delo možno le tedaj, če vsakdo svoje interese podredi interesom skupnosti, t. j. občestva. Učitelj je vodnik zajednice, ki učencem pomaga, da si priborijo avtoriteto reda, učitelja pa spoštujejo

¹ Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969, Ljubljana 1970, str. 158–160.

² Andrej Vovko, Šolstvo stare Jugoslavije. V: Pionir, št. 8, 1980/1981, str. 14.

iz ljubezni (ne iz strahu). Nediszipliniran učenec je v očeh tovarišev škodljivec, ki ogroža vso zajednico. Učitelj je organizator, režiser, psiholog in – socialno čuteč človek.«³

Ljudsko šolstvo so vzdrževale občine, banovina in država. Občine so prispevale zemljišče in zgradbe. Banovina je plačevala vse potrebe šole. Država pa je plačevala učiteljstvo in skrbela za učiteljski naraščaj.⁴

Leta 1939 je bilo v Dravski banovini 871 ljudskih šol, 3 več kot leto poprej, in okoli 183.000 šoloobveznih otrok.⁵ Med šolami je bilo 11 zasebnih, 11 zasilnih, 6 »ambulantnih« in 6 posebnih (»gluhonemnica« v Ljubljani,⁶ zavod za slepe otroke v Kočevju, pomožni šoli v Ljubljani in Mariboru, deško vzgojni zavod v Ljubljani in gozdna šola v Topolšici). Poleg ljudskih šol je bilo 55 otroških vrtcev (46 javnih in 9 zasebnih) in 21 zavetišč (11 javnih in 10 zasebnih).⁷ V letu 1940 je bilo število vrtcev in šol v banovini za malenkost večje kot leto pred tem. Otroških vrtcev je bilo 61 (od teh 9 zasebnih) in zavetišč 22 (od teh 11 zasebnih).⁸ Ljudskih šol je bilo 875, od tega 13 zasebnih, 6 ambulantnih, 8 zasilnih in 6 specialnih.⁹ Teh 871 šol pa ni krilo vseh potreb. Po tedanjih izračunih naj bi primanjkovalo približno 300 poslopij.

Občutno je bilo tudi pomanjkanje srednješolskih poslopij, ki jih je bila po zakonu dolžna graditi banovina, in to na zemljiščih, ki so jih dale občine.¹⁰ V Dravski banovini je bilo v letu 1939 43 državnih in 8 zasebnih meščanskih šol, 13.089 učencev in učenek je obiskovalo

³ Ernest Vranc, Šolski razred v preteklosti, sedanosti in bodočnosti. V: Popotnik, 1938/1939, str. 46.

⁴ AS, 77, fasc. 14, Poslovno poročilo Kmetijskega oddelka kraljevske banske uprave Dravske banovine za XII. redno zasedanje banskega sveta Dravske banovine, str. 33.

⁵ ASCG, 37, fasc. 46–299–300, št. 5844/I.

⁶ Martin Mencelj, Razvoj šolstva za duševno zaostalo in defektno deco pri Slovencih od 1918–1938. V: Popotnik, 1938/1939, str. 53 navaja, da je bil ta zavod v pedagoškem in vseh ostalih pogledih na zavidljivi višini.

⁷ AS, 77, fasc. 13, 3. seja banskega sveta Dravske banovine, 14. 2. 1940, str. 4, Osnovna šola, str. 160–170.

⁸ AS, 77, fasc. 15, 3. seja XIII. rednega zasedanja banskega sveta Dravske banovine, 19. 2. 1941, str. 37–53.

⁹ Prav tam. V ljudskih šolah je bilo v tem času že 183 šolskih kuhinj, v meščanskih pa 47.

¹⁰ AS, 77, fasc. 14, Poslovno poročilo Kmetijskega oddelka kraljevske banske uprave Dravske banovine za XII. redno zasedanje banskega sveta Dravske banovine, str. 35.

gimnazije, učiteljišči sta bili le dve, v Mariboru in Ljubljani, bilo je tudi več strokovnih šol. V banovini je bilo 6 ljudskih univerz, ki so organizirale razna predavanja.¹¹

Z Zakonom o vseučilišču kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev z dne 23. julija 1919 je Dravska banovina dobila tudi univerzo.¹² Na univerzo so se smeli vpisati le gimnazijski maturanti, od leta 1931 dalje pa pod točno določenimi pogoji še absolventi učiteljišč.¹³ Univerzo je sestavljalo več fakultet: teološka, pravna, filozofska, tehniška in nepopolna medicinska fakulteta.¹⁴ Da bi slednja postala fakulteta v klasičnem smislu, so se zavzemali mnogi, vendar niso bili uslišani vse do osvoboditve. Izrazito ogorčenje nad nepopolno univerzo so izražali predvsem študenti.¹⁵

Na univerzi je v šolskem letu 1938/39 predavalo 53 rednih in 17 izrednih profesorjev, 15 univerzitetnih docentov, 13 privatnih docentov, 24 asistentov, 51 honorarnih učiteljev, 6 lektorjev. Glede na spol je profesorski zbor štel 171 moških in 7 žensk. V omenjenem šolskem letu je bilo na univerzo vpisanih 1590 rednih slušateljev in 364 slušateljic ter 6 izrednih slušateljev ter 6 slušateljic. Na Filozofski fakulteti je bilo vpisanih 222 študentov in 198 študentk, na Pravni fakulteti 572 študentov in 106 študentk, na Tehniški fakulteti 474 študentov in 26 študentk, na Teološki fakulteti 195 študentov in na Medicinski fakulteti 132 študentov in 40 študentk.¹⁶

***

Pred začetkom druge svetovne vojne je bilo v Ljubljani 8 javnih vrtcev z 12 oddelki in 5 zavetišč s 7 oddelki.¹⁷ Nosilci javnih vrtcev so bili država, banovina,

¹¹ AS, 77, fasc. 13, 3. seja banskega sveta Dravske banovine, 14. 2. 1940, str. 17–22.

¹² Prvo predavanje je potekalo 3. 12. 1919. V: Enciklopedija Slovenije, 14, Ljubljana, 2000, str. 52.

¹³ Vovko, Šolstvo stare Jugoslavije, str. 14. Splošni pregled Dravske banovine. Ljubljana 1939, str. 90.

¹⁴ Večina študentov je študij nadaljevala na medicinski fakulteti v Zagrebu.

¹⁵ Glej npr. spomenico Društva medicincev v Ljubljani, marca 1940 naslovljeno na slovensko javnost in politične voditelje. Leopold Rijavec, Ljubljanske bolnišnice 1786–1960 : prispevek k njihovi zgodovini. Ljubljana 1960, str. 66.

¹⁶ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 16, Statistični letopis, str. 80.

¹⁷ Splošni pregled, str. 39 in 40. V mestu sta bili kmalu dozidani še 2 zavetišči, tako da je bilo vseh skupaj 7 s 16 oddelki. Ljubljana-okolica pa je premogla 2 vrtca

mesto ali občina, nosilci privatnih pa razne ženske redovnice.¹⁸ Večina otroških vrtcev je bila locirana v ljudskih šolah. Pred tem so bili v privatnih hišah, vendar mestna občina ni bila pripravljena poravnovati previsokih najemnin, ki so jih zaračunavali lastniki hiš.

V Ljubljani je mestni svet leta 1936 določil šolske okoliše, ki so bili v veljavi za vse državne ljudske šole do konca vojne. Otroka so starši lahko vpisali tudi v šolo, ki je bila zunaj njihovega okoliša bivanja, vendar je moralo biti na zeleni šoli dovolj vpisnega prostora. Dejstvo, da so otroci šolske okoliše lahko menjali, je potrjevalo tudi veliko število otrok, vpisanih na ljubljanske privatne oziroma zasebne ljudske šole.¹⁹ V Ljubljani je bilo prvih in drugih več kot 20 z več kot 200 oddelki.²⁰ V to številko so vključene zasebne šole Lichtenturnov (Lichtenthurnov²¹) zavod za gojenke sester sv. Vincencija Pavelskega, Marijanišče (zasebna deška ljudska šola šolskih sester), notranja uršulinska ljudska šola in vadnica pri zasebnem dekliškem učiteljišču uršulink ter pomožna šola za otroke s posebnimi potrebami (t. i. gluhonemnica).²² Neposredno pred začetkom druge svetovne vojne je ljubljanske ljudske šole obiskovalo več kot 5000 otrok, kar je razvidno med drugim iz letopisa, ki ga hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana, ki navaja, da je leta 1939 z odličnim uspehom razred končalo 1339 učencev, s prav dobrim 1797 in z dobrim 1623. 634 učencev razreda ni izdelalo.²³

Na ljubljanskih šolah je delovalo 12 šolskih kuhinj in kar 11 od teh je svoja vrata odprlo v drugi polovici tridesetih let 20. stoletja. V šolskem letu 1937/38 je v njih zajtrkovalo 549 otrok, kosilo 40 in malicalo 51.²⁴

---

z 2 oddelkoma in 1 zavetišče z 1 oddelkom. Slavica Pavlič, Predšolske ustanove na Slovenskem 1834–1945. Ljubljana 1991, str. 121.

¹⁸ AS, 199, fasc. št. 851–1000, 1945, ovoj 956/1945, Bericht über die Kinderhorte in Laibach, 19. 2. 1945.

¹⁹ ZAL, LJU 489, fasc. 2402, II/A/10, str. 219–221.

²⁰ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 16, Statistični letopis, str. 62 in Slovenčev koledar 1942, Ljubljana 1941, str. 49, Ljubljana v številkah.

²¹ Darinka Kladnik, Ljubljanske metamorfoze. Ljubljana 1991, str. 112.

²² Splošni pregled, str. 39 in 40.

²³ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 16, Statistični letopis, str. 63.

²⁴ Mladinsko skrbstvo in zdravstvo mesta Ljubljane. V: Kronika slovenskih mest, št. 4, 1938, str. 239,

V Ljubljani je bilo več srednjih šol:

- sedem gimnazij: državna klasična gimnazija, I, II, III, državna realna gimnazija, mestna ženska realna gimnazija, zasebna ženska realna gimnazija pri uršulinkah in škofijska gimnazija v Šentvidu nad Ljubljano. V začetku šolskega leta 1938/39 so gimnazije štejele 6587 dijakov, konec istega šolskega leta pa le še 6471. Na gimnazijah se je šolalo tudi nekaj deset »privatistov«. Tega leta razreda ni izdelalo 740 gimnazijcev, 162 jih je izgubilo pravico do nadaljnega šolanja, večina dijakov pa je razred zaključila z dobrim uspehom (3378);²⁵
- dve učiteljski šoli: državna in zasebna pri uršulinkah. Na učiteljski se je v šolskem letu 1938/39 vpisalo 177 dijakov, do konca šolskega leta je v šolskih klopih vztrajalo 174 dijakov. Z odliko jih je razred izdelalo 10, s prav dobrim izkazom 83, z dobrim 72, 9 jih pa jih razreda ni izdelalo;²⁶
- več meščanskih šol: I. in II. državna deška in I. ter II. državna dekliška in I., II. in III. državna mešana meščanska šola. Zasebna dekliška meščanska šola je bila tudi v Lichtenturnu in pri uršulinkah. V letu 1939 je z odličnim uspehom končalo meščanske šole 137 dijakov, s prav dobrim 710, z dobrim 1140, 268 dijakov letnika ni naredilo, 68 dijakov pa je izgubilo pravico do nadaljnjega šolanja.²⁷

V Ljubljani je bilo kar nekaj strokovnih šol: državna trgovska akademija, abiturienški tečaj na državni trgovski akademiji, državna tehnična srednja šola, državna 2-razredna trgovska šola, državni osrednji zavod za žensko domačo obrt, banovinska šola za glasbila, banovinska podkovska šola, zasebna 2-razredna trgovska šola zbornice za trgovino, obrt in industrijo (TOI), abiturienški tečaj zbornice za TOI, zasebna združna šola. Več je bilo tudi strokovnih obrtnih nadaljevalnih šol: za brivske, grafične, prehranske, mehanično-tehnične, gradbene, krojaško-šiviljske in vrtnarske obrti. V mestu sta bili tudi občja strokovna nadaljevalna šola ter go-

²⁵ ZAL, LJU 708, t. e. 3, a. e. 16. Statistični letopis, str. 66.

²⁶ Prav tam.

²⁷ Prav tam.

stinska in gremialna trgovska nadaljevalna šola. Več je bilo gospodinjskih šol: višja gospodinjska šola dr. Kreka v Šiški, Mestna gospodinjska šola »Mladika«, zasebna gospodinjska šola za »gostilničarske« gospodinje, zasebna gospodinjska šola v Marijanišču. Več je bilo zdravstvenih šol: državna šola za zaščitne sestre, državna babiška šola in državna strokovna šola za otroške negovalke.²⁸ Mladi glasbeni talenti so se šolali v srednji glasbeni šoli državne glasbene akademije, v zasebni glasbeni šoli »Glasbene Matice«,²⁹ ali pa v zasebni glasbeni šoli narodnega železničarskega društva »Sloga« in zasebni »orglarski šoli« Cecilijinega društva.

***

Po začetku vojne je bilo v Ljubljanski pokrajini 9 krajev z 20 vrtci, 15 je bilo javnih in 5 privatnih. Od teh je bilo v Ljubljani 13 otroških vrtcev, 9 javnih in 4 zasebni. V Ljubljanski pokrajini je bilo 249 ljudskih šol, med njimi 6 zasebnih, 3 ambulantne in 5 specialnih, ter 11 meščanskih državnih šol, od tega sedem v Ljubljani (2 deški, 2 dekliški in tri mešane). Tri od teh niso bile državne (ženska realna gimnazija v liceju (ob koncu šolskega leta je prenehala delovati), uršulinska ženska realna gimnazija in škofijska klasična gimnazija v Šentvidu nad Ljubljano). V Ljubljanski pokrajini so bile še 4 zasebne meščanske šole, od tega 2 v Ljubljani (pri uršulinkah in v Lichtenturnu) in 2 učiteljski (državna učiteljska šola v Ljubljani in zasebna učiteljska šola uršulink) ter 9 državnih in 2 zasebni srednji šoli. Strokovne šole so po okupaciji s svojim delom nadaljevale v glavnem le v Ljubljani. Teh je bilo še vedno več, od glasbenih, gospodinjskih, trgovskih, tehničnih, zdravstvenih idr. Univerza v Ljubljani je s svojimi peti-

---

²⁸ Splošni pregled, str. 45.

²⁹ Ta glasbena šola je bila precej velika in je svoje kadre tudi uspešno poučevala. Najmlajši učenci so svojo učno pot začeli v t. i. »pripravljalnici«, ki je obsegala 1. in 2. razred. Sledila je nižja šola (od 3. do 6. razreda), nato srednja šola (7. in 8. razred), na 4. stopnji oziroma v višji šoli pa so skrbeli za izobrazbo dijakov 9. in 10. razreda. V času vojne ta šola svojih vrat ni zaprla. Ukaželjni so lahko napredovali v solo petju, igranju klavirja, violine, violončela, flavte, klarineta, trombe, pozavne, orgel in spoznavanju splošne glasbene teorije, mladinskega petja, »ansambelske igre« idr. AS, 1220, fasc. 5, Letno poročilo za šolsko leto 1941–1942.

mi fakultetami brez večjih sprememb delovala do jeseni 1943. Ves čas je normalno delovala tudi državna glasbena akademija v Ljubljani.³⁰ V sklopu slednje je bila v letu 1941 ustanovljena štiriletna igralska šola kot poseben oddelek te ustanove. »Načrtni ustroj šole je /.../ tale: I. letnik je določen za teoretično stvarino v dramski igri in tehniki govora, II. letnik za vzbujanje čustev na podlagi lirično-epično-dramskih pesnitev, III. letnik za vaje v doseganju skladnosti med izrazom telesa in govora v smislu zahtevane predloge in slednjic IV. letnik za izgraditev in oblikovanje različnih značajev.«³¹

Konec marca 1941, ko se je Jugoslaviji že bližala vojna, je minister za prosveto izdal odredbo o takojšnji zaustavitvi pouka v vseh javnih in zasebnih šolah. Po začetku vojne na naših tleh je banska uprava razglasila izredne razmere in odredila, da morajo vse šole učenecem izdati letna spričevala. Tudi matura je odpadla. Namesto ocen maturitetnih izpitov so dijakom v spričevala, datirana s 1. aprilom 1941, zapisali kar zaključene letne ocene. Eden zadnjih ukrepov Natlačenove uprave je bil poziv za vrnitev v šolske klopi. 23. aprila je bil na vseh šolah pouk obnovljen, šolska vrata so se ponovno odprla na stežaj. Že izdana spričevala so morali učenci vrniti svojim ravnateljstvom:³² »Nekaterim se je spet izmaknila 'zelena vejica'.«³³ Z obnovitvijo pouka šole niso imele večjih težav. Večina njih je s poukom nadaljevala v starih prostorih. Le prostore klasične gimnazije so zasedli karabinjerji. 13 razredov te gimnazije se je selilo v prostore I. moške realne gimnazije (realka) v Vegovi ulici. Pouk so imeli v popoldanskih urah. 4 razredi so zatočišče našli v meščanski šoli pri uršulinkah, preostalih 9 razredov pa na uršulinski gimnaziji.³⁴

Še pred koncem šolskega leta se je na ljubljanske

³⁰ Lovro Sušnik, O šolstvu v Ljubljanski pokrajini. V: Zbornik Zimske pomoči 1944, str. 307–309.

³¹ Slovenec, št. 148, 3. 7. 1943, Igralska šola v Ljubljani.

³² Izvedba tega odloka pa je bila že v pristojnosti Emilia Graziolija, civilnega oziroma visokega komisarja. Franc Škerl, Ljubljanske srednje šole v letih 1941–1945. Ljubljana 1964, str. 20. Nada Kobal, Slovensko šolstvo v Ljubljanski pokrajini 1941–1943. V: Arhivi. Ljubljana, št. 1–2, 1985, str. 22–25.

³³ Slovenski dom, št. 92, 23. 4. 1941, Spet so se odprla šolska vrata.

³⁴ Škerl, Ljubljanske srednje šole, str. 21. Pri tem je treba spomniti, da so Šentvid aprila 1941 okupirali Nemci. Ob tej priložnosti so odpravili slovensko ljudsko šolo in uvedli nemško. Škofijsko gimnazijo pa so zaprli.

šole vpisalo mnogo učencev in dijakov, ki so pribežali v Ljubljano. Števila begunskih šolarjev in dijakov ni mogoče natančno ugotoviti, ker za to ni na razpolago posebnih zapiskov. Njihovo število bi bilo moč ugotoviti po vpisnicah od primera do primera. Begunski dijaki bi morali pri prepisu na novo šolo urediti marsikakšno birokratsko zadevo, a so bili, zaradi vojnih razmer in velikega sodelovanja finančne direkcije, vseh plačil vpisnin in šolnin oproščeni.³⁵ Begunček iz Celja se je v novih okoliščinah hitro znašel: »Upravitelj, razrednik in sošolci so me prijeli z veliko simpatijo: v meni so videli žrtev vojne, svojega vrstnika, ki je moral zapustiti dom.«³⁶ Tudi ostali učenci in dijaki begunci so bili v nove vrste lepo sprejeti.

Po italijanski okupaciji so učitelji in profesorji začasno poučevali po starih predpisih in učnem načrtu.³⁷ Kraljevi ukaz o ustanovitvi Ljubljanske pokrajine z dne 3. maja 1941 je v 6. členu določal, da bo poučevanje v ljudskih šolah v slovenskem jeziku.³⁸ Za srednje in višje šole je bil predviden fakultativni pouk italijanskega jezika.³⁹ Ker je ukaz odredil dvojezičnost vseh uradnih dokumentov, so bile uvedene tudi dvojezične tiskovine za spričevala, italijansko-slovenske. Do konca šolskega leta je obnovljeni pouk potekal mirno. Okupacijska oblast je v notranje življenje šol posegla le z razpisom iz 21. maja 1941, ko je uvedla rimski pozdrav: »Vse učne osebe pozdravljajo po odredbi visokega komisarja v službi (predvsem v službi) z rimskim pozdravom. Istotako morajo učenci pozdravljati v šoli z rimskim pozdravom.«⁴⁰

Šolsko leto 1940/41 je skoraj vsem osmošolcem na ljubljanskih gimnazijah (z izjemo deklet ženske mestne realne gimnazije) prihranilo nekaj energije in tudi

---

³⁵ Škerl, Ljubljanske srednje šole, str. 22.

³⁶ Kajetan Gantar, Utrinki ugaslih sanj. Ljubljana 2005. str. 40.

³⁷ Škerl, Ljubljanske srednje šole, str. 23.

³⁸ Na t. i. Spodnji Štajerski je ves pouk potekal v nemščini, na madžarskem okupacijskem območju so bile vse šole pomadžarjene, »srečo« so imeli le gorenjski osnovnošolci, ki so imeli v nižjih razredih pouk v slovenščini.

³⁹ Sušnik, O šolstvu, str. 311 in 312. Jože Ciperle, Andrej Vovko, Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja, Ljubljana 1987, str. 82.

⁴⁰ Škerl, Ljubljanske srednje šole, str. 26. Jože Ciperle, Okupatorjevo šolstvo. V: Pionir, št. 9, 1980/1981, str. 6.

živcev, saj je bila matura zaradi izrednih razmer odpo-vedana: »Letos je bilo osmošolcem na vseh ljubljanskih gimnazijah prihranjeno, kar jih je druga leta najbolj morilo – matura. Izredne razmere, v katerih smo živeli prve mesece letošnje pomladi, so prekinile delo na srednješolskih zavodih ter onemogočile dijakom pripravo za težak zrelostni izpit. Tako zapuščajo šolo z maturitetnimi izpričevali, za katere se ni bilo treba zadnje mesece šolskega leta noč in dan učiti. /.../. Pet ljubljanskih zavodov, ki so imeli osmi razred, je poslalo letos svoje gojence v svet brez zaključnega izpita, toda na šestem pa bodo vendar imeli maturo. Je to ženska mestna realna gimnazija na Bleiweisovi cesti. /.../. Brez mature je dobilo letos v Ljubljani 646 osmošolcev in osmošolk zrelostna izpričevala. Od tega je 528 dijakov, in sicer na klasični 196, na I. državni realni 149, na II. državni realni 94, na IV. državni realni 89, dijakinj pa je na dekliški državni realni gimnaziji 118. Če prištejemo k tem še privatiste ter gojenke mestne realne gimnazije, ki morajo polagati maturo, pa vidimo, da bo letos končalo v Ljubljani srednje šole nad 800 mladih ljudi [to je več kot v letih poprej-begunci, op. av.]. /.../ Prejšnja leta so osnovnošolci v prošnjah za maturitetni izpit navajali, kam se nameravajo po končani srednji šoli obrniti. Letos pa teh prošelj niso vlagali in zato tudi manjka zanimiva razpredelnica«. ⁴¹ Na posameznih šolah je bila izvedena interna anketa, ki je pokazala, da se je 2/3 dijakov vpisala na vseučilišče. V letih pred vojno je bilo največje zanimanje za pravo, sedaj pa so na prvem mestu tehnični poklici, bogoslovje, filozofska fakulteta in medicina. ⁴²

Nekoliko drugačne so bile razmere na ljubljanski univerzi. Drugi dan aprila 1941 so se na univerzi začele velikonočne počitnice. Veliko profesorjev je bilo vpoklicanih na vojaške vaje, ⁴³ zato so študenti množično dvigovali potrdila o opravljenih izpitih. ⁴⁴ Za primer, če bi prišlo do vojne in bi bili v njeni vihri arhivi uničeni, so si želeli zagotoviti uradno dokumentacijo o šolskem

⁴¹ Slovenec, št. 132, 7. 6. 1941, Okoli 800 dijakov je v Ljubljani končalo gimnazijo, str. 3.

⁴² Prav tam.

⁴³ ZAL, LJU 439, t. e. 2, ovoj 11, IV, Dnevnik Zorke Bartol, datum vpisa 31. 3. 1941.

⁴⁴ Miran Pavlin, Ljubljana 1941 : pričevanja fotoreporterja. Ljubljana 2004, str. 71.

uspehu. Po okupaciji so na univerzi objavili razglas, ki je obveščal študente, »da se velikonočne počitnice do nadaljnjega 'podaljšajo'«. Inskripcije so profesorji sicer dajali, a so morali študenti po podpisu k njim na dom.⁴⁵ Ljubljanska univerza je svoja vrata odprla 3. maja 1941. Predavanja so se začela dober teden kasneje, 12. maja, tedaj je bilo v semestru vpisanih 2197 slušateljev oziroma slušateljic.⁴⁶ »Kljub hitremu odprtju univerz, ki je bilo med prebivalstvom ugodno sprejeto, italijanske oblasti niso dovolile razširitve njene dejavnosti (podaljšanje študija z dveh na štiri leta), temveč so sklenile slovenske študente medicine napotiti na nadaljnji študij v Italijo.«⁴⁷ Pozivale so jih, naj se vpišejo na vseučilišče v Padovi.⁴⁸

Univerza je bila odprta ves čas italijanske okupacije, vendar je bilo njeno delovanje, predvsem pa študenti, ki jih je bilo v zimskem semestru 1941/42 2365, v letnem pa le še 1767,⁴⁹ pod budnim očesom okupatorskih oblasti.⁵⁰

Večina učencev, dijakov in študentov se počitnic ni veselila nič manj kot v letih pred vojno: »Počitnice je mladina v tem letu še doživljala za silo normalno. Italijanski fašistični pritisk se še ni prav čutil.«⁵¹

***

Vpis učencev se je začel v začetku septembra 1941, pouk pa šele dober mesec kasneje. Dijaki klasične gim-

---

⁴⁵ Dopisnica, naslovljena na Žurc Jožeta, pošiljatelj Lenassi Marjan, 22. 4. 1941, osebni arhiv avtorice.

⁴⁶ Slovenec, št. 106, 6. 5. 1941, Univerza oživljena, str. 3.

⁴⁷ Bojan Godeša, Kdor ni z nami, je proti nam : slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Ljubljana 1995, str. 85.

⁴⁸ Slovenec, št. 158, 8. 7. 1941, Slovenski medicinci bodo lahko nadaljevali študije na Kr. vseučilišču v Padovi, str. 3.

⁴⁹ Slovenec, št. 127, 4. 6. 1942, Ljubljanska univerza se lepo razvija, str. 3.

⁵⁰ Spomladi 1942 je bilo aktualno vprašanje, kako bo z delovanjem ljubljanske univerze v prihodnje. Po pogovorih so visoki komisar Grazioli, sekretar fašistične stranke Orlandini in podsekretar GUF v Rimu Antonio D' Este soglašali, »da lahko precej lažje nadzoruješ univerzitetno množico na univerzi kot pa zunaj nje«. Junija 1942 so italijanske oblasti z množičnim interniranjem prvič posegle v vrste študentov. Naslednjic so to storile jeseni istega leta, ko so študentske vrste razredčile z omejevanjem vpisa kandidatov, ki niso bili rojeni v Ljubljanski pokrajini. V: Tone Ferenc, Fašisti brez krinke : dokumenti 1941–1942. Maribor 1987, str. 69.

⁵¹ Metod Brajer, Spomini na čas, ki ga je vredno pomniti. Ljubljana 2003, str. 58.

nazije, ki so jo zasedli karabinjerji, so s poukom v nadomestnih prostorih začeli šele konec novembra. V šolskem letu 1941/42 so bili sprejeti in izpeljani nekateri ukrepi, ki so slovensko šolstvo poskušali približati italijanskemu. Na čelo prosvetne uprave je bil postavljen t. i. italijanski ekspert oziroma poverjenik za osnovne in srednje šole. Za visoko šolstvo je bil odgovoren poseben strokovnjak. Italijanski poverjenik je usmerjal delo prosvetnega oddelka, hkrati pa preučil slovensko šolsko ureditev in poskrbel za primerne reforme. Opravljal je tudi posle »šolskega skrbnika« za ves italijanski učni in nadzorni kader, ki je prispel v Ljubljano. Skupina italijanskih šolnikov je štela okoli 100 oseb.⁵²

Z novim šolskim letom je visoki komisar z odredbo ukinil vse spominske dneve in šolske svečanosti, ki so bile do takrat stalnica v slovenskem šolskem sistemu in uvedel italijanske praznike.⁵³ Znižana je bila starostna doba za šolsko obveznost. Odlok z dne 18. septembra 1941 je določal, da so šoloobvezni vsi otroci, ki so napolnili šesto leto starosti. Italijanska oblast si je namreč želela izenačiti vse nove predpise z določili italijanske zakonodaje, ki je veljala za kraljevino.⁵⁴ Ta sprememba je šla na neki način ljubljanskemu šolstvu na roko. Zaradi večjega števila šoloobveznih otrok je omogočila zaposlitev vsaj nekaterim učiteljem – beguncem. Konec pouka v ljudskih šolah je določal visoki komisar sproti.⁵⁵ Na ljubljanskih meščanskih, učiteljskih in srednjih šolah pa so pouk končali 15. junija, spričevala so otroci prejeli 30. junija. Na realnih gimnazijah, državni klasični gimnaziji in državnem učiteljišču so pouk končali 11. julija, spričevala so učitelji razdelili 31. julija.

Organizacijska podoba ljubljanskega šolstva se ni bistveno razlikovala od predvojne. V rabi sta ostala tako slovenski jezik kot tudi redke slovenske učne knjige,⁵⁶

⁵² Sušnik, O šolstvu, str. 311 in 312.

⁵³ Bollettino Ufficiale per la provincia di Lubiana / Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 76, 20. 9. 1941, str. 529 in 530, Seznam državnih praznikov, prazničnih dni in narodnih praznikov.

⁵⁴ Prav tam, str. 531, Znižanje starostne dobe za šolsko obveznost.

⁵⁵ Sl. list, št. 43, 30. 5. 1942, Konec pouka in izpiti na solah pokrajine str. 339.

⁵⁶ Učenci in dijaki so v večini pisali po nareku, saj ni bilo šolskih knjig za marsikateri predmet. Redki ustrezni učbeniki pa so bili zelo dragi. Ustni vir. Tomaž Weber, izjava pri avtorici.

ki pa so bile cenzurirane. Vsako leto sproti jih je morala pregledati posebna komisija pri šolskem komisarju, nato pa odobriti visoki komisariat.⁵⁷ Predelave ali vsaj spremembe so bile potrebne zlasti pri berilih, čitankah, atlasih, zemljepisnih in zgodovinskih učnih knjigah idr.⁵⁸ Segmente, ki cenzorjem niso ugajali, so morali učenci in dijaki prelepiti z drugim besedilom oziroma slikami. V povesti o Martinu Krpanu so morali na primer krajevno ime Koper zamenjati z italijansko različico Capodistria.⁵⁹

V začetku oktobra 1941 je prosvetni oddelek sporočil novico o spremenjenem učnem načrtu, ki je posegel predvsem na področje jezikov. Nov učni načrt zgodovine in zemljepisa, pa je bil izdelan v začetku novembra istega leta.⁶⁰ V ljudskih šolah je bila ukinjena srbohrvaščina, te ure so pripadle slovenščini in zgodovini. Pri zgodovini je bilo v učni načrt vključeno poučevanje fašizma, pri zemljepisu pa je bil poudarek na Italiji. Italijanščino so poučevali najprej neobvezno v višji ljudski šoli, v drugem polletju 1941/42 pa je bil neobvezen pouk italijanščine uveden od drugega razreda dalje s tremi urami na teden. Tak pouk se je iz Ljubljane širil tudi po Ljubljanski pokrajini. Srbohrvaščina je bila ukinjena tudi v meščanskih in srednjih šolah ter učiteljiščih. Namesto francoščine je bila uvedena italijanščina s tremi urami na teden, nemščina je kot obvezen predmet na urniku ostala še naprej.⁶¹ Za italijanščino učni program ni bil izdan, učitelji so imeli pri poučevanju precej proste roke, zato so bili rezultati glede na njihove napore različni:⁶² »Starejša ženska živahnega južnaškega značaja je vsakokrat rada prisluhnila recimo našemu vabilu k fotografiranju za spomin, k sprehodom v Tivoli, ali na rožnik zaradi italijanske konverzacije ali kakšnemu podobnemu izgovoru, s katerim smo se izognili pouku. Prav nič ni bilo pomembno, če smo pri tem zamudili

⁵⁷ Sl. list, št. 37, 9. 5. 1942, Določba o učnih knjigah, str. 283.

⁵⁸ V letu 1941 je izšlo 28 popravljenih izdaj, leto kasneje 6, v letu 1943 pa 7.

⁵⁹ Ustni vir, France Zagar, izjava pri avtorici.

⁶⁰ Škerl, Ljubljanske srednje šole, str. 44.

⁶¹ Pisna izjava, Tomaž Weber, izjava pri avtorici.

⁶² Sušnik, O šolstvu, str. 314 in 315.

druge ure pouka, saj smo bili z 'italijansko'⁶³ Tudi v srednjih šolah naj bi z učnih programov zginila jugoslovanska zgodovina in zemljepis. Profesorji naj bi poučevali zemljepis in zgodovino Italije in dijake poglobljeno seznanili z italijansko kulturo. Učitelji in profesorji ljubljanskih šol se novih smernic v glavnem niso držali. Poučevali so po utečenih predvojnih učnih programih.⁶⁴

Prav posebno vlogo je v šolah dobila telesna vzgoja, ki je bila do takrat na predmetnik uvrščena kot zadnja.⁶⁵ Uvedeni sta bili dve, ponekod celo tri ure na teden. Nad telesno vzgojo v šolah in tudi zunanjimi (kulturnimi) prireditvami dijakov je bdela »Italijanska liktorska mladina v Ljubljani« (GILL), čeprav je bil sam vpis v to organizacijo v načelu prostovoljen.⁶⁶ Ta organizacija je imela v načrtu tudi brezplačno prehrano za dijake, izlete in počitniške kolonije.⁶⁷

Manjše spremembe je prineslo tudi šolsko leto 1942/43. V drugi polovici septembra 1942 je visoki komisar z odredbo določil, da se šolsko leto začne 1. oktobra, se pravi mesec kasneje kakor do tedaj, in konča 28. junija. Sprejemni izpit za gimnazijo je bil leta 1942 samo jeseni, kasneje je bil ponovno v obeh rokih – poznospomladanskem in jesenskem. Sprejemni izpit je bil poostren in razširjen. Pred tem so ga delali le iz slovenščine in računstva, po novem pa je poleg slovenščine, aritmetike in geometrije obsegal tudi risanje in poznavanje splošne izobrazbe (zgodovine, zemljepisa in narave). Maja 1943 je visoki komisar z odredbo ta izpit še poostril. Sprejemni izpit je obsegal pisni del in ustno preizkušnjo iz slovenščine, iz aritmetike in geometrije, geometričnega risanja, izpit iz zgodovine in zemljepisa in preizkus iz telovadbe. S temi določbami so želeli ome-

⁶³ Brajer, Spomini, str. 64.

⁶⁴ Ustni vir, Tomaž Weber, izjava pri avtorici.

⁶⁵ O pouku telesne vzgoje v letih 1919 do 1941: Drago Stepišnik, Šolska telesna vzgoja do leta 1945. V: Razvoj šolske telesne vzgoje na Slovenskem (Ob 30-letnici dneva mladosti). Ljubljana 1978, str. 16–21.

⁶⁶ Sl. list, št. 15, 21. 2. 1942, Ureditev telesne vzgoje v šolah pokrajine, str. 108.

⁶⁷ O t. i. šolskem patronatu, ki ga je Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino ukazal ustanoviti (junija 1942) predvsem zaradi širjenja fašističnega duha na otroke in je deloval pod predsedstvom zveznega poveljnika GILL-a od jeseni 1942, v: ZAL 503, t. e. 181–224/160, Uvedba šolskega patronata. Sl. list, št. 50, 24. 6. 1942, str. 385–386, Uvedba šolskega patronata. Več o organizaciji Italijanske liktorske mladine/GILL-u Ferenc, Fašisti, str. 65–67.

jiti dotok v srednje šole oziroma dati možnost le boljšim učencem. Omejen je bil tudi sprejem na učiteljsišča, saj je visoki komisar vsako leto dovolil le nekaj oddelkov prvega razreda. Po drugi strani pa so bila očitna prizadevanja za čim večji dotok učencev v obrtne poklice. Za dosego čim boljšega rezultata so bile že avgusta 1941 odpravljene starostne meje, ki so pred tem določale, kdaj se posameznik lahko vpiše v določeno strokovno šolo.

Vojne razmere so na pouk vplivale tudi z vidika prostorske stiske. Šolskih poslopjij niso polnili le italijanski vojaki, pač pa tudi begunci, ki so še po letu 1941 prihajali v Ljubljano. III. deška osnovna šola se je morala seliti iz svojega poslopja na Vrtači in prostore prepustiti italijanski osnovni šoli in gimnaziji. Ta petrazredna gimnazija (z ljudsko šolo) je bila ustanovljena oktobra 1941. Po italijanski okupaciji pa je z delovanjem prenehala sama po sebi.⁶⁸ Poleg klasične gimnazije so stisko s prostorom doživljale tudi druge srednje šole, II. gimnazija na Rakovniku in gimnazija na Poljanah ter III. ženska realna gimnazija:⁶⁹ »Vojne razmere so seveda šolsko delo močno ovirale, dasi je bilo sprva v pokrajini po končani zasedbi sorazmerno mirno. Mnogo šol v Ljubljani kot tudi na deželi so namreč zasedle vojaške in podobne formacije. Po stanju 15. aprila 1943 npr. je bilo zasedenih 44 ljudskih šol, 6 meščanskih in 4 srednje. Civilna, se pravi šolska uprava si je sicer prizadevala, da bi se šolska poslopja vrnila svojemu namenu ali se ne zasedla, vendar to ni veliko zaleglo. Tako marsikje dolge mesece ni bilo pouka ali pa je bil ponekod zelo nereden ali vsaj skrčen. Zato je bil pouk v precej šolah podaljšan v čas velikih počitnic. /.../. Številna priprtja, internacije, potne omejitve i. dr. so prizadele precej učiteljstva in dijaštva, kar je tudi motilo redni potek šolskega dela.«⁷⁰

---

⁶⁸ Sušnik, O šolstvu, str. 311 in 312.

⁶⁹ Andrej Vovko, Oris ljubljanskega šolstva od 1848 do 1945. V: Zgodovina Ljubljane. Ljubljana 1984, str. 277.

⁷⁰ Sušnik, O šolstvu, str. 309.

»Hvalabogu je jeseni leta 1943 Italija kapitulirala in Italijani so iz naših krajev izginili kot kafra. Zaradi slabe ocene iz italijanščine sem se vseeno lahko vpisal v naslednji razred. Tam sem se pa začel učiti svoj drugi tuji jezik: nemščino.«⁷¹

Po italijanski okupaciji, ko se je že vedelo, da bo Ljubljansko pokrajino in njeno glavno mesto zasedel nemški okupator, so se ljudje zaskrbljeno spraševali, kaj bo s šolstvom. Močno so si oddahnili, ko so zvedeli, da nemški okupator namerava šolstvo pustiti slovensko. Kmalu so bile vzpostavljene celo šolske osnove iz časa pred italijansko okupacijo, predvsem kar se tiče telesne vzgoje⁷² in praznikov v šolah: »Z odredbo šefa pokrajinske uprave v Ljubljani z dne 22. oktobra 1943 /.../, veljajo glede verskih praznikov za šole predpisi, ki so bili v veljavi pred naredbo visokega komisarja z dne 19. septembra 1941.«⁷³

V strukturo in vsebinsko delo ljubljanskega šolstva tudi nemška okupacija ni prinesla večjih sprememb.⁷⁴ Šolska spričevala pa so bila tudi v času nemške okupacije dvojezična, seveda v nemščini in slovenščini.⁷⁵ Izstopajoča je bila le Rupnikova odredba z dne 11. novembra 1943,⁷⁶ s katero so bila (zaradi vojnih potreb: novačenje v domobransko vojsko in delovno službo) ukinjena predavanja in vaje na univerzi.⁷⁷ To pa ni pomenilo, da je univerza zaprla svoja vrata. Izpiti in promocije so potekali dalje.⁷⁸

Nemška oblast je pohitela z izdelavo učnih načr-

⁷¹ France Žagar, *Vojna, kaj je to? : utrinki mojega otroštva*. V: *Oživiljanja*. Ljubljana 2005, str. 29.

⁷² Kljub pripisovanju velikega pomena telesni vzgoji ta v času italijanske okupacije ni doživela znatnejšega razcveta, saj zaradi vojnih razmer in pomanjkanja materialnih sredstev ni bilo moč graditi novih telovadnic. Stepišnik, *Šolska telesna vzgoja*, str. 21.

⁷³ Ljubljanski škofijski list, št. 12, 31. 12. 1943, *Prazniki v šolah*.

⁷⁴ Slovenski šolski muzej (SŠM), *Arhivska zbirka*, šk. 83, *Šolstvo v Ljubljani 1751–1955*, ovoj *Almanah Ljubljane ob desetletnici 1945–1955*. *Šolstvo v Ljubljani*, str. 2. O šolstvu v češkem protektoratu Detlef Brandes, *Die Tschechen unter deutschen Protektorat*, I. München, Wien 1969, st. 92sl.

⁷⁵ Ustni vir, France Žagar, izjava pri avtorici.

⁷⁶ *Enciklopedija Slovenije*, 14, Ljubljana 2000, str. 53.

⁷⁷ *Slovenski študenti in Univerza 1941–1945*. Ljubljana 1999, str. 238.

⁷⁸ Ustni vir, Tomaž Weber, izjava pri avtorici. *Slovenski študenti*, str. 239.

tov. Spremembe so se v glavnem tikale jezikov. Na t. i. srednjih šolah je z novim šolskim letom v ospredje namesto italijanščine stopila nemščina. Nemškemu jeziku so dodelili tri ure tedensko na vseh omenjenih šolah, in to skoraj v vseh razredih. Nemščino so učili tudi slovenski učitelji.⁷⁹ Nemški svetovalec za prosveto dr. Koschier je menil, da je nemščina »zaradi stalnih kulturnih stikov tako udomačen jezik, da ga ni smatrati za izključno tujega«.⁸⁰ V najvišjih dveh razredih je na urniku gimnazijcev ostala italijanščina s tremi urami tedensko, vendar naj bi se postopoma umaknila nemščini: »Zanimivo pa je, da smo kljub kapitulaciji Italije obdržali italijanski jezik vse do osme gimnazije, ko ga je izpodrinila ruščina.«⁸¹ Srbohrvaščine v šolah niso oživljali. Nekoliko so omejili tudi telesno vzgojo, v strokovnih šolah so jo kar odpravili. Namesto nje je bila uvedena nemščina.⁸² V šolskem letu 1943/44 je sledila tudi uvedba protikomunističnih predavanj.⁸³ Rupnik kot šef pokrajinske uprave je 26. oktobra 1943 odredil, da je potrebno vsem urnikom na vseh šolah dodati obvezno šolsko uro za protikomunistična predavanja: »Predmet smo vpisali v urnik s kratico PKP.«⁸⁴ Za predavatelje je poskrbel novoustanovljeni »informativni urad«. Predvojne želje šolnikov, »da se naše šole prilagode malo bolj praktičnemu življenju«,⁸⁵ se tudi v času nemške okupacije niso uresničile. Mladi so morali na pouk strojepisja, stenografije in knjigovodstva počakati do konca vojne.

Otroci in mladina so še vedno po večini pisali zapiške po nareku. Knjige, ki so jih uporabljali pri pouku, so morale biti še nadalje cenzurirane. V času nemške okupacije je za to skrbelo Poverjeništvo za kulturo in prosveto pokrajinske uprave. Na vsako knjigo, ki se jim je zdela primerna za pouk, so uradniki te institucije pritiskali svoj žig.⁸⁶

---

⁷⁹ Ustni vir, France Žagar, izjava pri avtorici.

⁸⁰ Vovko, Oris, str. 277.

⁸¹ Tomaž Weber, 150 zgodb Ljubljančana (1910–2002). Ljubljana 2004, str. 103.

⁸² Škerl, Ljubljanske srednje šole, str. 172.

⁸³ Sušnik, O šolstvu, str. 318.

⁸⁴ Lojze Kovacič, Prišleki, Ljubljana 1984, str. 459.

⁸⁵ Trgovski list, št. 103, 15. 9. 1939, Pred pričetkom šolskega leta, Več praktične naobrazbe učencem!

⁸⁶ Ustni vir, Tomaž Weber, izjava pri avtorici.

Položaj šolstva v času nemške okupacije v grobem oriše poročilo ene izmed ljubljanskih okoliških osnovnih šol, ki je bil značilen tudi za glavno mesto: »Pod nemškim okupatorjem se je poučevala tudi nemščina; ostali pouk pa je bil v materinščini. Uporabljale so se čitanke bivše jugoslovanske izdaje, gotovi teksti so bili iztrgani, gotovi pa prilagodeni zahtevi okupatorja.«⁸⁷

V letu 1944 je bila prostorska stiska vse večja. Domobranska vojska je zasedla poslopje Srednje tehniške šole. Klasična gimnazija se je uspela preseliti v nedodelano poslopje uršulinske gimnazije v Šubičevi ulici. I. realna gimnazija se je morala preseliti za Bežigrad, dokler tudi tam pouk ni bil prekinjen. Pouk na II. gimnaziji se je v skrčenem obsegu nadaljeval v prostorih salezjanskega zavoda. III. in IV. gimnazija sta v letu 1944 v skrčenem obsegu obnovili pouk v prostorih uršulink, II. ženska gimnazija pa je gostovala v učilnicah trgovskega doma, trgovske šole in učiteljišča, ki je bilo tudi samo utesnjeno:⁸⁸ »... ker je okupator zasedel vsa boljša šolska poslopja, je po več zavodov uporabljalo iste prostore, pouk je bil zato močno skrčen ali pa se je vršil le vsak drugi dan, občutno so na šolsko delo vplivali pogosti zračni alarmi, ki jih je bilo zlasti v zadnjem letu okupacije vedno več.«⁸⁹

Še posebej v zadnjih letih vojne, ko je bil na drugih ljubljanskih šolah pouk moten ali onemogočen, je bila zelo obiskana privatna gimnazija, imenovana korepetitorij (vadnica), ki je imela svoje prostore na Mestnem trgu 7. Njen učni program je bil enak kot na drugih gimnazijah. Profesorji so razlagali snov, dijake so tudi spraševali, ocenjevali pa so jih le z internimi ocenami. Premožnejši starši so svoje otroke vpisali v to šolo, saj so upali, da bodo nadoknadili snov in jo do konca šolskega leta tako utrdili, da jim bo uspelo delati in narediti regularne zaključne izpite:⁹⁰ »Dušan je v šesti gimna-

---

⁸⁷ SŠM, Dokumentacijska zbirka Osnovne šole, mapa Bevke, Poročilo o šoli v teku domovinske vojne.

⁸⁸ Vovko, Oris, str. 277, 278.

⁸⁹ SŠM, Arhivska zbirka, šk. 83, Šolstvo v Ljubljani 1751–1955, ovoj Almanah Ljubljane ob desetletnici 1945–1955. Šolstvo v Ljubljani, str. 3.

⁹⁰ Ustni vir, Tomaž Weber, izjava pri avtorici.

ziji, zdaj začasno ni pouka, pa se hodi privatno učiti vse predmete v korepetitorij.«⁹¹

V Ljubljani je bilo v času italijanske okupacije organiziranih več tečajev italijanskega jezika. Za bolj komodne in manj premožne so ljubljanski časopisi izdajali »Italijanščino v besedi in sliki«⁹² oziroma »Italijanščino brez učitelja«. ⁹³ Tečaju italijanščine pa so ukaželjni lahko prisluhnili tudi po radiu. Tečaje nemškega jezika je organizirala Nemška akademija oziroma njen Lektorat v Ljubljani že pred vojno.⁹⁴ Cilj te akademije in tečajev je bil, da bi se čim več ljudi čim bolje naučilo nemški jezik hkrati pa osvojilo osnove nemške kulture. Tečaji so bili večnivojski:

1. Nižji tečaj – za začetnike. Njegov namen je bil sledeč: »Potom sistematičnega obravnavanja izgovorjave, temeljne morfologije in prvih osnov sintakse je namen tečaja, dati začetniku trdno gramatikalno podlago. Tehnični del študija je izpopolnjen s številnimi pismenimi in ustmenimi vajami. Zgodovinske, zemljepisne, politične in književne vesti o Nemčiji.«⁹⁵
2. Srednji tečaj je bil namenjen ponavljanju morfologije in nadaljnjem učenju slovnice. Predvideno je bilo tudi branje lažjih proznih del in tudi pesmi, prav tako pa tudi prevajanje, konverzacija, korespondenca in pisanje po nareku. Tudi tem tečajnikom naj bi učitelji s pomočjo izdelanega učnega načrta, se pravi z branjem razno raznih knjig, približali Nemčijo iz geografskega, politično zgodovinskega in kulturnega vidika.
3. Višji tečaj je bil namenjen osebam, ki so nemško znale dobro. Dopolnil naj bi slovnično znanje, predvideval je vaje v fonetiki in stilistiki. Tečajniki so brali književna dela in časopise. Konverzacija je predvidevala teme o šegah in navadah nemškega naroda ter o gospodarskem in kulturnem življenju Nemčije.

---

⁹¹ ZAL LJU 439, t. e. 3, ovoj 30, pismo za Celjar Anico, brez datuma.

⁹² Družinski teden, XIII.

⁹³ Slovenec, 1. 5. 1941.

⁹⁴ Jutro, št. 51, 1. 3. 1941, Nova metoda poučevanja nemščine.

⁹⁵ AS, 1016, ovoj 1.

4. Konverzacijski tečaj je bil namenjen osebam, ki so usvojile že dovolj praktičnega in slovničnega znanja, da so lahko tekoče razpravljale v nemščini. Ti pogovori so bili vodeni v smislu nadaljnega spoznavanja Nemčije in dogajanja, povezanega z njo.
5. Tečaj za poklicno specializacijo – v tak tečaj so se smeli vpisati tisti, ki so že zaključili srednji tečaj. V tem tečaju so sicer nadaljevali s poglobljenim študijem slovnice, branjem in konverzacijo, vendar vse s posebnim obzirom na razne veje specializacije. V glavnem so se učili sestavljati pisma in razne dokumente, spodbujali so tudi k čim boljšemu prevajanju besedil določenih poklicnih vsebin.⁹⁶

***

Med vojno je bilo čedalje bolj ovirano tudi delovanje vrtcev, saj je nekaj njihovih prostorov pristalo v rokah vojaških enot. Prostori, ki pa so ostali na voljo za varstvo otrok, so bili zaradi pomanjkanja kuriva premrzli in zato neprimerni za svojo dejavnost, vendar je kljub temu na začetku šolskega leta 1944/45 v Ljubljani delovalo še 7 javnih vrtcev (v Spodnji Šiški, Gornji Šiški, Mostah, Bežigradu in trije v centru) in 4 zasebni (v Šiški, na Viču, v Zeleni jami in v centru). Vsi oddelki teh vrtcev so šteli 196 dečkov in 162 deklic, nadzornih oseb je bilo 21. V vseh vrtcih so otroci dobili kosilo in kruh za malico, v treh (enem javnem in dveh zasebnih) pa so imeli celo svoje ležišče. Salezijanci na Rakovniku in na Kodeljevem pa so organizirali dnevno varstvo za dečke. Prosti čas so preživljali z igro, petjem, reševali pa so tudi šolske naloge. Vsako od teh varstev je obiskovalo okoli 100 fantov.⁹⁷

V zvezi z osnovnimi in srednjimi šolami je prezident Rupnik oktobra 1944 izdal odredbo, ki je velevala, da se mora pouk ne glede na slabe razmere nadaljevati. S poukom so v zadnjem šolskem letu pod okupacijo tako nadaljevale vse ljubljanske osnovne šole (od I do V deške ljudske šole, od I do VIII dekleške ljudske šole,

---

⁹⁶ Prav tam.

⁹⁷ AS, 199, fasc. 851–1000, 1945, ovoj 956/1945, Bericht über die Kinderhorte in Laibach, 19. 2. 1945.

od I do VI mešane ljudske šole, zasebna deška ljudska šola v Marijanišču, zasebna dekliška ljudska šola v Lichtenturnovem zavodu, zasebna dekliška ljudska šola pri uršulinkah, državna pomožna šola, vadnica na državni učiteljski šoli, vadnica v zasebnem učiteljsišču pri uršulinkah⁹⁸) in tudi srednje šole. Zaradi prostorske stiske so šole učence in dijake v klopi poklicale »šele 11. ali 12. oktobra, I. moška gimnazija pa še kasneje«. ⁹⁹ Upoštevaajoč omenjeno odredbo, so morale vse šole, ki so imele poškodovane stavbe oziroma so jih zasedle vojaške enote, poiskati nadomestne prostore. Kolektivi, ki niso našli ustreznih šolskih poslopij, kjer bi gostovali, so bili primorani poiskati drugačne nadomestne prostore (sobe v zasebnih hišah, gostilniške prostore, prazna skladišča ali delavnice ipd.). Tam naj bi učitelji razdelili učno snov, ki bi jo bi otroci obdelali sami oziroma doma s pomočjo staršev ali starejših bratov in sester.¹⁰⁰ Redno poučevanje verouka naj bi potekalo v cerkvi ali župnišču. Pouk telovadbe pa naj bi prvenstveno izvajali na prostem.¹⁰¹ Pouk so močno motili tudi alarmi, ki so najljubljali prelete zavezniških letal. Od 1. januarja 1945 do 24. aprila 1945 je bilo v Ljubljani točno 100 alarmov.¹⁰² Pouk je bil prestavljen na zgodnejše jutranje ure, saj so računali, da takrat ne bo pogostejših prekinitev: »Pouk se je pričel zaradi stalnih letalskih alarmov že ob 6.30 zjutraj.«¹⁰³ Kljub vedno prisotni nevarnosti iz zraka in zato časovni stiski so šolske ure še naprej trajale 45 minut.¹⁰⁴ Otroci so na zadevo gledali iz svojega zornega kota: »Nadvse čudovito pa je bilo, da so zaradi teh letalskih poletov sirene dajale alarm in s tem oznanjale konec mukotrpnega šolskega pouka. /.../. Zamislite si, kako je bilo fino.«¹⁰⁵ Šolsko delo sta močno okrnili tudi pomanjkanje kuriva in omejena razsvetljava. Šole so že konec leta 1944 poročale, da (v glavnem le osnovnošolski) otroci niso mogli vzdržati v nezakurjenih prostorih

⁹⁸ ZAL, LJU 489, fasc. 2402, II/A/10, str. 255.

⁹⁹ Škerl, Ljubljanske srednje šole, str. 171.

¹⁰⁰ ZAL, LJU, 89, fasc. 2402, I, str. 178.

¹⁰¹ AS, 199, fasc. 7001–7850/1944, ovoj 7006/1944: št. 7006/1.

¹⁰² AS, 199, fasc. 1001–1600, leto 1945, št. 1412–45.

¹⁰³ Weber, 150 zgodb, str. 187.

¹⁰⁴ Ustni vir, Tomaž Weber, izjava pri avtorici.

¹⁰⁵ Žagar, Vojna, str. 65.

dalj časa. Šolski nadzornik za mesto Ljubljana je predlagal, naj šole, ki nimajo kuriva, otroke v šoli zadržijo le toliko časa, da to ne bo nevarno za njihovo zdravje. V večjem mrazu naj bi otrokom le razdelili naloge, jim dali navodila za učenje in jih poslali domov.¹⁰⁶ Dodaten nered v pouku »je povzročila »delovna služba«¹⁰⁷ za izvršitev fortifikacijskih objektov, ki so jih okupatorji ukazali napraviti v neposredni bližini Ljubljane. Za njihovo izvršitev pa so v veliki meri uporabljali tudi dijaštvo.¹⁰⁸ /.../ Dijaki so potem lahko ostali doma in samo prek dneva prihajali na kopanje jarkov. Prva partija je prišla na delo 12. decembra 1944, rok zanjo pa je bil določen na 6 tednov.«¹⁰⁹ Konec marca 1945 so v delovno službo vključili tudi dekleta, vendar so sredi aprila pristojni organi na prosvetnem oddelku in mladinskem uradu izjavili, da učenek ne bodo več klicali na obvezno delo. Učenka, ki so jo slučajno poklicali, je morala predložiti izkaz šolskega vodstva. Ko so se organi oblasti prepričali, da obiskuje šolo, so jo avtomatično oprostili delovne službe.¹¹⁰ Nekateri otroci pa pouka niso obiskovali preprosto zato, ker so morali pomagati doma: »Hodil sem v šolo vsak dan, če nisem ves dopoldan stal v vrsti.«¹¹¹ Šolska oblast je starše opozarjala, da morajo šoloobvezne otroke redno pošiljati k pouku, in zagotovila stroge kazni za vse, ki teh določil niso spoštovali in izpolnjevali. Od njih je tudi pričakovala, da bodo vsaj enkrat na mesec obiskali šolo in se prepričali, kako je z njihovim otrokom.¹¹² Kljub vsemu je zadnje dni vojne v šolo hodilo vse manj otrok, saj so se jih mnogi starši preprosto bali pustiti same od doma, za vse več praznih klopi pa so bili tudi drugi vzroki, npr. selitve. Izredne razmere so terjale svoje – 7. maja 1945 je bil v vseh šolah ukinjen pouk.

¹⁰⁶ AS, 199, f. 7351–7650, ovoj 7361/1944, št. 2687.

¹⁰⁷ Prezident je januarja 1944 z odredbo ustanovil Urad za delovno službo in obnovo. Naloga urada je bila pripraviti vse potrebno za začetek obnovitvenih del v pokrajini. AS 1876, f. 70, I, 1, str. 1/3.

¹⁰⁸ Pri tem so mišljeni dijaki višjih razredov srednjih šol, pisna izjava: Tomaž Weber, izjava pri avtorici.

¹⁰⁹ Skerl, Ljubljanske srednje šole, str. 228 in 230.

¹¹⁰ Prav tam, str. 231.

¹¹¹ Kovačič, Prišleki, str. 309.

¹¹² Slovenec, št. 37, 16. 2. 1944, Obisk ljudskih šol.

Marta Rendla

Oris osebnega in družbenega standarda v Sloveniji 1946–1991

Boljša življenjska raven prebivalstva in v okviru le-te tudi boljši osebni in družbeni standard so končni cilj slehernega gospodarskega delovanja. Višina osebnega in družbenega standarda je v znatni meri pogojena z gospodarskimi razmerami in gospodarsko blaginjo. Ker je bil položaj osebnega in družbenega standarda v Sloveniji v času socialističnih družbenih odnosov, ki jih je določala nova revolucionarna oblast oziroma komunisti kot nova politična sila, odvisen od gospodarske razvojne usmeritve, je v pričujoči razpravi predstavljeno njuno mesto v centralnih in republiških družbenih planih. Ti so urejali odnose med posameznimi federalnimi enotami in določali ekonomsko politiko na zvezni in republiški ravni. Kako se je njun, v družbenih planih načrtan razvoj uresničeval, pa je prikazan skozi dinamiko njnega postopnega izboljševanja vse od prvih povojnih let do osamosvojitve Slovenije.

***

Osebni in družbeni standard različni teoretiki življenjskega standarda oziroma življenjske ravni opredeljujejo kot osnovna kazalnika življenjskih pogojev, ki so eden izmed temeljnih elementov življenjskega standarda, v določeni družbeni skupnosti. S pojmom življenjskega standarda se pogosto srečujemo v vsakdanjem življenju; v sodobni družbi je predmet študija sociologov, demografov, ekonomistov in politikov. Gle-

de terminologije in vsebine življenjskega standarda obstaja več različnih teorij in stališč; za isto ali podobno vsebino pojma pa se uporabljajo v literaturi tudi najrazličnejša poimenovanja (življenjska raven, življenjski standard, življenjska norma, življenjska skala). Najboljše definicije in razlage pojma življenjski standard temeljijo na rezultatih študije posebne komisije Organizacije združenih narodov in so bile sprejete tudi v Sloveniji.¹ Poročilo o definiciji in merilih življenjskega standarda na mednarodni ravni je izdelala skupina strokovnjakov OZN leta 1954 in 1961. Življenjski standard je bil opredeljen kot družbenoekonomska kategorija, ki je tipično mikoroekonomskega značaja, saj prihaja do izraza v počutju vsakega posameznika v njegovem zadovoljevanju raznih fizičnih in družbenih potreb z materialnimi in nematerialnimi dobrinami, s katerimi razpolaga glede na svoja sredstva za preživljanje in družbeni položaj.²

V sociološki znanosti življenjski standard pomeni aspiracije posameznika ali skupine po dobrinah in storitvah. Termin se uporablja tudi kot merilo porabe dobrin in storitev, ki jih posameznik ali skupina porablja oziroma koristi.

V ostalih jugoslovanskih republikah pa so pojem življenjskega standarda tedaj sprejeli, kot ga je opredelil v petdesetih letih Hugo E. Pipping, ki se je podrobno ukvarjal s terminologijo življenjskega standarda.³ Pipping je predlagal, da se pojem življenjski stan-

---

¹ Poročilo o definiciji in merilih življenjskega standarda z mednarodnega stališča OZN navaja: »Življenjska raven pomeni dejanske življenjske pogoje prebivalstva. Življenjski standard obsega želje in pričakovanja določenega prebivalstva. Življenjska norma so zaželeni življenjski pogoji, ki se določajo glede na posebne cilje, npr.: določanje minimalnih plač, delovnega časa, ki se določajo za celotno državno področje, lahko pa so tudi mednarodno veljavni. Kot pokazatelje dejanskih življenjskih pogojev prebivalstva navajajo teoretiki najrazličnejše elemente materialnega in nematerialnega značaja. Poročilo OZN predlaga 12 elementov življenjskega standarda: zdravstveni pogoji, prehrana, izobraževanje, vključujoč pismenost in strokovno usposobljenost, delovni pogoji, stanje zaposlenosti, skupna poraba in varčevanje, transport, stanovanje, obleka, oddih in zabava, socialna varnost, človekova svoboda. Aleš Kersnik, Pojam životnog standarda. V: Teoretski osnovi odnosa izmedju lične i opšte potrošnje, 1, Ljubljana 1962, str. 6–14 in Avgust Horvat, Življenjska raven in nje problemi. V: Meddobje, št. 1-2, 1994, str. 124–136.

² Odnosi osebnosti in splošne potrošnje v življenjskem standardu prebivalstva, II. del, III. Analiza odnosov, Ljubljana 1964.

³ Kot pokazatelje dejanskih življenjskih pogojev prebivalstva, je opredelil kot elemente materialnega in nematerialnega značaja štiri osnovne podstandarde: poraba,

dard uporabljaja za dejanske življenjske pogoje določenih skupin prebivalstva, za zelen način življenja pa je predlagal uporabo pojma, idealni standard. Tisto, kar se je v Jugoslaviji (izjema je bila republika Slovenija) razumelo pod pojmom življenjski standard, so v drugih državah opredelili kot življenjsko raven. V skladu s Pippingovim pojmovanjem življenjskega standarda so jugoslovanski strokovnjaki, npr. Berislav Šefer, vključevali v okvir življenjskega standarda naslednje elemente: življenjske, delovne in družbene pogoje ljudi. Pri sistemizaciji znotraj življenjskih pogojev pa so ločili dve podskupini oziroma dve različni obliki zadovoljevanja potreb, od katerih so v znatni meri odvisni življenjski pogoji: osebno porabo in družbeno porabo oziroma družbeni standard.⁴ V odnosu med osebnim in družbenim standardom obstajajo področja, ki se med seboj prepletajo; obstajajo področja, kjer se potrebe družbene narave zadovoljujejo sicer v pretežni meri s porabo družbenih sredstev, pa tudi z osebnimi dohodki (npr.: stanovanje – tisti del, ki se nanaša na stanovanjske investicije, je predstavljalo družbeni standard, medtem ko so bili tekoči stanovanjski stroški obravnavani kot osebna poraba).

Čeprav terminologija s področja življenjskega standarda ni poenotena, pa literatura, ki obravnava življenjske in delovne pogoje, obče uporabljaja terminologijo, razdeljeno po kriteriju: ali gre za nekaj, kar je uresničeno; ali gre za aspiracije, pričakovanja in želje družbene skupnosti v upanju, da bodo te dosegli; dejansko pa to nekaj postaja tudi merilo.⁵ Čeprav se jugoslovanske (in s tem tudi slovenske) uradne institucije niso ukvarjale z merjenjem življenjskega standarda in so poznale le posamezne elemente oziroma skupine življenjskega standarda, kot so osebna poraba, življenjski stroški, družbeni standard, splošna poraba, spremljajoče in druge kazalnike življenjske ravni,⁶ pa so terminologijo OZN sprejeli tudi nekateri jugoslovanski avtorji, ki so

---

delo in prosti čas, družina in varčevanje. V: Aleš Kersnik, Pojam životnog standarda. V: Teoretski osnovi odnosa izmedju lične i opšte potrošnje, 1, str. 11.

⁴ Berislav Šefer, Neki problemi metodološkog i analitičkog okvira životnog standarda. V: Životni standard i privredni razvoj Jugoslavije, Zagreb, 1964, str. 22.

⁵ Prav tam, str. 23.

⁶ Kersnik, Pojam životnog standarda, str. 12.

se ukvarjali s pojmom življenjskega standarda. V skladu s terminologijo OZN so ločili štiri skupine elementov življenjskega standarda: realno porabo, zdravje, kulturo in pogoje dela in zaposlenosti. Upoštevali pa so tudi glavne in neposredne komponente, ki vplivajo na razvoj posameznih elementov življenjske ravni: realni dohodki, skupna masa razpoložljivih dobrin za osebno in skupno porabo, proizvodnja izdelkov osebne porabe, dejavnosti osebnih storitev, zdravstveno varstvo, izobrazba in možnost zaposlovanja.⁷

Vrednotenje osebnega in družbenega standarda, pa tudi drugih vrst standardov določa stopnja zadovoljevanja najrazličnejših človekovih potreb. Boljši standard namreč pogojujejo boljši ekonomski dejavniki, kot je produktivnost oziroma družbeni proizvod, razdelitev dohodka in dostopnost do javnih storitev oziroma standard je odvisen od možnosti za zadovoljevanje potreb in želja ljudi z materialnimi in nematerialnimi dobrinami.⁸

Poročilo OZN loči splošne biološke potrebe (prehrana, voda, zaščita pred mrazom) od pobud in želja kulturne narave, ki se razlikujejo od družbe do družbe in od posameznika do posameznika. Želje in vrednote, za katerimi človek stremi, obsegajo: želje za posebno vrsto hrane, pijače, stanovanja in obleke; za koriščenje obstoječih možnosti učenja, kulture in zabave, za opravljanje dela, ki zadovoljuje posameznika, za zadovoljujoče pogoje dela, za zavarovanje, ki obsega tveganje v primeru bolezni, nezaposlenosti in starosti itd.⁹ Potrebe so subjektivne individualne narave; po samem značaju pa so te individualne in kolektivne.

Individualne potrebe so tiste, ki se najbolj smotrno in najučinkoviteje zadovoljujejo individualno oziroma skozi osebno porabo posameznika oziroma individualnega gospodinjstva; kolektivne (družbene, skupne, splošne) pa so tiste, ki se najbolj smotrno in najučinkoviteje zadovoljujejo kolektivno oziroma skozi kolektivno in splošno porabo s pomočjo služb, ki jih organizira

---

⁷ Prav tam.

⁸ Šefer, *Ekonomsko-društvena sadržina životnog standarda*, str. 10

⁹ Aleš Kersnik, *Pojam potreba. V: Teoretski osnovi odnosa izmedju lične i opšte potrebnje*, 1, str. 16, 17.

skupnost.¹⁰ Kolektivne potrebe se dalje delijo na absolutne in relativne; absolutne kolektivne potrebe so tiste, ki se lahko zadovoljujejo le kolektivno npr.: zdravstvena preventiva, melioracije; relativno kolektivne pa so tiste, ki se sicer lahko zadovoljujejo tudi individualno, pa se v konkretnih tehničnih, gospodarskih in družbenih pogojih najboljše zadovoljujejo kolektivno.

Merilo zadovoljevanja potreb osebnega in družbenega standarda je osebna in skupna poraba. Osebna poraba je poraba končnih dobrin; z osebno porabo zadovoljujemo človekove fiziološke in deloma družbene potrebe, pogojene z določeno stopnjo družbenega razvoja; osebna poraba izhaja iz individualnih potreb in zato temelji na individualnih odločitvah, izvaja pa se posredno v okviru družinskih proračunov.¹¹ Individualni značaj osebne porabe temelji bolj na individualnem značaju potreb kot pa na individualnem odločanju o vrsti in višini porabe, kar še zlasti pride do izraza pri racionirani preskrbi, kjer je svobodno odločanje omejeno z nakaznicami ali v podobnih primerih, kjer se individualne potrebe bolj ali manj zadovoljujejo kolektivno. Jugoslovanska uradna statistika je osebno porabo opredeljevala kot »del družbenega proizvoda, ki ga prebivalstvo porablja za zadovoljevanje svojih osebnih potreb v materialnih dobrinah in proizvodnih storitvah«. ¹² Višina osebne porabe oziroma osebnega standarda je odvisna od osebnih dohodkov posameznika.¹³ Kot »del družbenega proizvoda, ki je porabljen v obliki materialnih dobrin in proizvodnih storitev za zadovoljevanje splošnih družbenih potreb«, je definirala tudi skupno porabo.¹⁴

Vse tiste dejavnosti, ki niso ustvarjale družbenega proizvoda oziroma nacionalnega dohodka so po jugoslovanskem pojmovanju obveljale za družbeni standard, z izjemo dejavnosti kot so državna uprava, sodstvo, tožil-

---

¹⁰ Prav tam, str. 14–18.

¹¹ Kersnik, Pojam lične potrošnje. V: Teoretski osnovi odnosa izmedju lične i opšte potrošnje, 1, str. 20, 21.

¹² Kersnik, Pojam lične potrošnje, str. 21.

¹³ Henrik, Družbeni standard-stanovanja, rekreacija, izobraževanje, prehrana, Ljubljana 1969, str. 5.

¹⁴ Kersnik, Pojam lične potrošnje, str. 22.

stvo in narodna obramba.¹⁵ V okvir družbenega standarda so tako spadali šolstvo, znanost, kultura (prosve- ta in kultura), socialno zavarovanje, socialno varstvo, zdravstvo, stanovanjska izgradnja (tekoči stanovanj- ski stroški pa so sodili v osebno porabo), komunalna dejavnost, dejavnost družbenih in telovadnovzgojnih organizacij.¹⁶ Skupna poraba je predstavljala porabo družbenih služb, ki so se financirale iz družbenih sred- stev – proračunov in družbenih fondov. Pojem družbeni standard torej pomeni tiste oblike skupne porabe, ki so dostopne vsem enako (šolstvo, zdravstvo, kultura ...); del družbenega standarda pa so bila tudi področja, ki so jih z gospodarsko reformo začela samostojno financirati podjetja: stanovanjska problematika, regresiranje vo- ženj na delo in z dela, izobraževanje, letna in tedenska rekreacija, družbena prehrana, kulturno in športno po- dročje, druge oblike porabe v podjetjih (otroško varstvo, dotacije družbenim organizacijam, upokojencem, sofi- nanciranje zdravstvenega varstva itd.), dotacije podjetij športnim in kulturnim društvom, šolam itd.¹⁷ Podjetja so znatna sredstva od svojega dohodka odvajala in jih namenjala za zdravstveno zaščito zaposlenih delavcev, za njihov oddih, pestrejšo preživljanje prostega časa in za zadovoljevanje njihovih potreb po stanovanjih in kulturnih dobrinah. V šestdesetih letih 20. stoletja so podjetja največ sredstev namenila za naslednje oblike družbenega standarda: reševanje stanovanjske proble- matike, izobraževanje, rekreacijo; za druge oblike druž- benega standarda, kot so kultura, šport, otroško var- stvo, prehrana, pa so namenjala manj denarja.¹⁸

***

Na življenjsko raven najbolj vplivajo ekonomske razmere oziroma gospodarska blaginja. Ker je od go- spodarske usmeritve posamezne družbene skupnosti

---

¹⁵ Kersnik, Pojam društvenih službi i opšte potrošnje. V: Teoretski osnovi odnosa izmedju lične i opšte potrošnje, 1, str. 34.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Henrik, Družbeni standard-stanovanja, rekreacija, izobraževanje, prehrana, str. 5–8.

¹⁸ Prav tam, str. 8–14.

odvisen življenjski standard prebivalstva, je bil položaj osebnega in družbenega standarda v Sloveniji v povojni Jugoslaviji odvisen od razvojne gospodarske usmeritve, ki jo je določala nova revolucionarna oblast oziroma komunistična partija kot vodilna politična sila.

Gospodarski sistem se je po sprejetju jugoslovanske ustave v začetku leta 1946 organizacijsko in lastninsko prilagodil političnemu sistemu; v ustavi je bila ekonomska ureditev opredeljena z državno, zadružno in zasebno lastnino in uzakonjen je bil državnolastniški model upravljanja gospodarstva.¹⁹ Ustvarjen je bil socialistični državni sektor in izpolnjeni so bili pogoji za socialistično graditev narodnega gospodarstva.²⁰ Gospodarska politika je po prevzeti sovjetski praksi slonela na načrtnem – planskem gospodarstvu. V prvem povojnem obdobju je v ospredje postavljala obnovo v vojni prizadete industrije ter kontinuirano industrializacijo v pogojih zbirokratizirane, administrativno vodene in vase zaprte ekonomije.

Za začetno povojno jugoslovansko razvojno politiko je bilo značilno, da se je usmerila v industrializacijo. Ta je povzročila deagrarizacijo, preseljevanje v mesta in pomanjkanje stanovanj v mestih in industrijskih središčih. Na račun usmeritve v industrializacijo pa so trpele druge oziroma tiste gospodarske panoge, ki so vplivale na to, kako se je godilo posamezniku.

Novo jugoslovansko razvojno politiko je začrtal petletni plan razvoja narodnega gospodarstva FLRJ za leta 1947–1951. Med štirimi glavnimi cilji je poleg odprave gospodarske in tehnične zaostalosti, povečanja in utrditve gospodarske in obrambne moči države, okrepitev in nadaljnjega razvoja državnega gospodarskega sektorja in novih proizvodnih odnosov predvideval povečanje splošne blaginje »delovnega ljudstva«.²¹ Največ sredstev je bilo namenjenih za industrializacijo in elektrifikacijo oziroma za graditev novih in za modernizacijo starih proizvodnih zmogljivosti v elektrogospodarstvu, premo-

¹⁹ Zdenko Čepič, Organizacija gospodarstva. V: Slovenska novejša zgodovina, II. del, Ljubljana 2005, str. 878.

²⁰ Uradni list Ljudske republike Slovenije, št. 31, 2. 8. 1947.

²¹ Jože Princič, Načela gospodarske politike v prvi petletki. V: Slovenska novejša zgodovina, II. del, str. 881.

govništvu, rudarstvu in težki industriji. Sredstva so bila predvidena tudi za tisti del življenjskega standarda, ki je zagotavljal zadovoljevanje skupnih potreb prebivalstva, torej družbenega standarda.

Zakon o petletnem planu za razvoj narodnega gospodarstva LR Slovenije v letih 1947 do 1951, ki je bil sprejet 8. julija 1947, je izhajal iz državnega. Razvoj republiške industrije je podredil potrebam vsedržavnega razvoja, saj naj bi se ta preusmerila v izdelovanje zahtevnejših in specializiranih izdelkov, potrebnih za graditev ter proizvodnjo predmetov široke porabe. V okviru zveznih nalog so bile prednostne naloge planskega razvoja v Sloveniji na področju industrializacije in elektrifikacije izgradnja in razvoj obstoječe republiške industrije vseh vrst, predvsem pa kemične, lesne, kovinske in tekstilne.²² Ker se je v prvem povojnem obdobju državna oblast kot enim izmed osrednjih problemov ukvarjala z vprašanjem preskrbe prebivalstva, ki je povezana s kmetijsko politiko, je plan predvideval ob povečanju industrijske proizvodnje tudi povečanje in izboljšanje kmetijstva. Zadosten pridelek in tržne presežke naj bi dosegli z vlaganji v donosnejše poljedelske kulture, s povečanjem živinoreje, sadjarstva in vinarstva. Načrt je predvideval tudi dvig družbenega standarda prebivalstva z boljšo in izdatnejšo preskrbo in prehrano, z gradnjo stanovanj, komunalnih naprav, z izgradnjo in organizacijo zdravstvenih in socialnih ustanov; razvojem šolstva, prosvete, znanosti in umetnosti ter kulture.²³

Osebnega standarda, ki ga določa osebna poraba, načrt gospodarskega razvoja ni omenjal. Je pa bila med temeljnimi nalogami petletnega plana poudarjena skrb za izboljšanje življenjskega standarda prebivalstva v Sloveniji, katerega povprečje je določal vsedržavni petletni plan. Preskrba in prehrana prebivalstva sta v načrtu sodili v del družbenega standarda, in sicer v komunalno dejavnost. Načrt je predvideval njuno izboljšanje z razvojem republiške in lokalne industrije, z organizacijo živilskih trgov v mestih in industrijskih središčih ter z

²² UL LRS, št. 31, 2.8. 1947, str. 212.

²³ Prav tam.

organiziranjem državne, združne in zasebne trgovske mreže za hiter in nemoten razvoj blagovnega prometa.²⁴ Sicer individualni značaj osebne porabe prvih nekaj let po vojni tako ni mogel temeljiti na individualnem odločanju o vrsti in višini porabe, saj stopnja družbenega razvoja tega ni dovoljevala. Zadovoljevanje človekovih bioloških potreb po hrani, pijači, obleki, obutvi, potreb po predmetih široke porabe, zlasti življenjskih potrebščin, je takrat zagotavljala racionirana preskrba, ki se je od začetka leta 1948 imenovala zagotovljena preskrba. Značilnost racionirane preskrbe prebivalstva, načrtane neposredno po koncu vojne, sta bila »načrtno razdeljevanje in potrošnja vseh predmetov, za katere se pokaže potreba«.²⁵ Poglavitni značilnosti racionirane preskrbe sta bila razdeljevanje blaga (živil, oblačil, obutve in t. i. tehničnega blaga) na nakaznice, t. i. karte, in seveda pomanjkanje. Preskrba je zato potekala načrtovano, administrativno vodeno, centralizirano in kontrolirano pod vodstvom slovenskega ministrstva za trgovino in preskrbo, ki je delovalo po navodilih ministrstva iz Beograda, ki je dnevno nadzorovalo tudi proizvodnjo oziroma količino izdelanega blaga.²⁶

Na področju šolstva je plan predvideval organiziranje sedemletnih osnovnih šol in nižjih srednjih šol, v katere naj bi zajeli 75% šoloobvezne mladine; obnovo in razširitev omrežja šolskih in prosvetnih ustanov ter šolanje pedagoškega kadra. Za izboljšanje pogojev kulturnega in prosvetnega dela v mestih, industrijskih središčih in na podeželju je predvidel ustanavljanje novih kulturnih domov.²⁷ Plan je segel tudi na področje tedaj obstoječih množičnih medijev, filma in radia. Predvidel je razvoj filmske industrije s filmi vseh žanrov; povečanje stalnih in potujočih kinematografov; gradnjo nove radijske oddajne postaje v Ljubljani z 20 kW itd. Na področju zdravstva je predvideval dograditev pljučnih oddelkov pri obstoječih bolnišnicah in izgradnjo novih protituberkuloznih dispanzerjev ter povečanje postelj-

²⁴ Prav tam, str. 214.

²⁵ Zdenko Čepić, Preskrba prebivalstva in obvezni odkupi. V: Slovenska novejša zgodovina, II. del, str. 893.

²⁶ Prav tam.

²⁷ UL LRS, št. 31, 2. 8. 1947, str. 214.

nih zmogljivosti v bolnišnicah.²⁸ Na področju socialnega skrbstva je nameraval s prešolanjem invalidov poskrbeti za njihovo vključitev v delovni proces, za težke invalide pa zgraditi invalidski dom v Ljubljani; za mladino, potrebne zdravstvene okrepitve, pa obnoviti ali na novo ustanoviti počitniške planinske in obmorske kolonije; povečati zmogljivost domov za onemogle.²⁹ V okviru komunalne dejavnosti je v mestih, trgih in industrijskih naseljih nameraval na novo zgraditi, povečati in izboljšati vodovode, kanalizacijo, javna kopaljšča, pralnice, prevozna sredstva (avtobus, trolejbus, tramvaj), cestno razsvetlavo, tržnice, nasade in parke; organizirati in povečati na mestnih tržiščih preskrbo z mesom, sadjem, kmetijskimi pridelki, mlekom in ribami; izboljšati in povečati obstoječe omrežje plinskih vodov in kakovost plina, klavnin in hladilnih naprav; organizirati mestne pralnice z obrati za kemično čiščenje, barvanje, šivanje in likanje; zgraditi vodovode v krajih, kjer je primanjkovalo vode (Metlika, Suha krajina, Novo mesto). Republiške investicije je namenjal še za univerzitetne, znanstvene, kulturne ustanove, reprezentativne in administrativne stavbe v glavnem mestu Ljubljana.³⁰ Načrt je do leta 1951, ko se naj bi končal, predvideval obnovo vseh med vojno porušenih stanovanjskih in gospodarskih poslopij na podeželju; gradnjo stanovanj v mestih in industrijskih središčih in pridobitev novih zazidljivih stanovanjskih površin.³¹

Optimistični plan razvoja novega gospodarskega sistema pa zaradi kopičenja notranjih in zunanjih težav ni zaživel. Zaradi spora z Informbirojem so se leta 1949 popolnoma pretrgali trgovski stiki s Sovjetsko zvezo in njenimi vzhodnimi zaveznicami. Gospodarska zapora s strani vzhodnih držav pa je ogrozila nadaljevanje prve petletke. Čeprav se jugoslovansko vodstvo svoji razvojni usmeritvi ni hotelo odreči, pa je bilo primorano, prvič že leta 1948, omejiti petletni načrt, ga skrčiti in njegovo težišče prenesti na graditev t. i. kapitalnih objektov (vo-

---

²⁸ Prav tam.

²⁹ Prav tam, str. 222.

³⁰ Prav tam, str. 221.

³¹ Prav tam.

jaških, elektroenergetskih in težkoindustrijskih).³² Poleg negativnih posledic pa so informbirojevskih dogodki imeli tudi pozitivne učinke na politični in gospodarski razvoj Jugoslavije. Spodbudili so partijsko vodstvo, da je v obdobju 1949–1951 sprejelo zasnovo nove gospodarske ureditve, ki je temeljila na družbeni lastnini, na družbenih planih za eno ali več let, na delavskem upravljanju in delnem upoštevanju zakonitosti tržnega gospodarstva.³³ T. i. novi gospodarski sistem, ki je uradno začel veljati januarja 1952, je bil srednja pot med staro, partijsko miselnostjo, po kateri je bila usmerjevalec gospodarskega življenja država, ter novimi proizvodnimi odnosi, ki so zahtevali večjo vlogo podjetij in upoštevanje zakonitosti blagovne proizvodnje.³⁴ Samoupravljanje, s katerim naj bi pretrgali monopol partije nad gospodarstvom, v izvirnem smislu ni moglo zaživeti, je pa kot liberalnejši gospodarski sistem poleg tuje pomoči veliko pripomoglo k temu, da se je od leta 1952, po štirih letih, končalo obdobje nazadovanja in začelo obdobje gospodarskega prebujanja in hitrejše rasti, ki je trajalo do leta 1960.³⁵

***

Preusmeritev razvojne smeri s politike kapitalne graditve na načela nove gospodarske politike je bila sprejeta konec leta 1955. Na podlagi novih gospodarskih načel so dotlej prednostne panoge izgubile ugodnejši položaj in v ospredju so se pojavile zahteve po bolj vsestranskem, skladnejšem in bolj uravnovešenem gospodarskem razvoju, po uskladitvi porabe z resničnimi materialnimi možnostmi, povečanju negospodarskih investicij ter po večji skrbi za izboljšanje življenjske ravni zaposlenega prebivalstva.³⁶ Osnovni cilj jugoslovske ekonomske politike je takrat postalo povečevanje ži-

³² Jože Princič, *Gospodarske težave po sporu z Informbirojem*. V: Slovenska novejša zgodovina, II. del, str. 936.

³³ Jože Princič, *Novi gospodarski sistem*. V: Slovenska novejša zgodovina, II. del, str. 963.

³⁴ Prav tam, str. 964.

³⁵ Prav tam.

³⁶ Jože Princič, *Nova gospodarska politika in druga petletka 1956–1960*. V: Slovenska novejša zgodovina, II. del, str. 1000.

vljenjskega standarda ob stalnem razvijanju socialističnih družbenih odnosov z izpopolnjevanjem samoupravnega sistema in krepitevijo njegove materialne osnove.³⁷ Nova gospodarska načela so bila uveljavljena v začetku leta 1958, ko je bil sprejet drugi petletni načrt. Med poglavitnimi gospodarskimi cilji novega zveznega načrta, ki je bil v primerjavi s prvo petletko manj ambiciozen po svojih ciljih, zmernejši v oceni naravnih bogastev v državi, bolj stvaren ter usmerjen v reševanje v preteklosti nakopičenih težav, so bili povečanje proizvodnje, osebne porabe in družbenega standarda, zmanjšanje zunanjetrgovinskega primanjkljaja ter hitrejši razvoj nerazvitih delov države.³⁸

Naloge Družbenega plana gospodarskega razvoja LR Slovenije za obdobje od 1957 do 1961, ki je bil sprejet 15. januarja 1958, so izhajale iz dotedanega neskladnega gospodarskega razvoja. Predvsem je bila nezadostna kmetijska proizvodnja, zaostajali so energetska proizvodnja, proizvodnja reprodukcijskega materiala in promet.³⁹ Stopnja družbenega standarda prav tako ni bila zadovoljiva. Vprašanje življenjskega standarda je bilo pereče še zlasti v mestih in industrijskih središčih, saj se ta ni izboljševal v zadovoljivi meri, vplival pa je tudi na produktivnost ljudi. Zato so bile med poglavitnimi nalogami republiškega družbenega plana »stalno povečevanje skupne družbene proizvodnje in narodnega dohodka«. Naraščala naj bi letno za okoli 8%, industrijska proizvodnja naj bi se ob popolnejši izrabi dotedanjih zmogljivosti in z novimi proizvodnimi kapacitetami letno povečevala za 8%, usmeriti pa jo je bilo treba k izdelavi visokokakovostnih končnih izdelkov, pri čemer je bilo treba razvijati množično in ceneno proizvodnjo kakovostnih izdelkov za široko porabo; z investicijsko politiko je bilo treba namreč poskrbeti za sorazmeren porast proizvodnje potrošnih dobrin. Predvidena 10-odstotna rast kmetijske proizvodnje naj bi omogočila razširitev predelovalne industrije in posledično izboljšanje preskrbe prebivalstva v mestih in industrijskih naseljih ter iz-

³⁷ Šefer, *Ekonomsko-društvena sadržina životnog standarda*, str. 9.

³⁸ Prinčič, *Nova gospodarska politika*, str. 1001.

³⁹ UL LRS, št. 3, 23. 1. 1958, str. 13.

voza; surovinsko osnovo za predelovalno industrijo naj bi ustvarila investicijska vlaganja za razvoj kmetijskih posestev na manj razvitih območjih. Povečevala naj bi se produktivnosti dela vseh gospodarskih panog, tako terciarnih dejavnosti kot tudi gradbeništva in prometa.

Cilj zviševanja produktivnosti in narodnega dohodka, ki sta vplivala na razvoj gospodarstva, je bilo povečati osebni in družbeni standard ter stabilizirati realne plače in osebne dohodke.

Z večjimi sredstvi, namenjenimi za dvig družbenega standarda, naj bi reševali stanovanjsko-komunalno problematiko in razširili mrežo prosvetnih, zdravstvenih in socialnih služb.⁴⁰ Z njimi se naj bi pokrili tudi izdatki za kulturo, socialno varstvo in socialno zavarovanje. To naj bi bilo tudi podlaga za dvig osebnega standarda, ki naj bi na prebivalca ob predvidenem gospodarskem razvoju in povečani produktivnosti porasel letno za povprečno od 6 do 7%, predvsem v mestih in industrijskih središčih.

Plan je predvideval naraščanje negospodarskih investicij; od gospodarskih pa je podpiral razvoj tistih gospodarskih panog, ki so do takrat zaostajale. Ob spremenjeni strukturi vlaganj so se ta usmerila v kmetijstvo, obrt, trgovino, gostinstvo in turizem ter promet; investicije v industriji pa naj bi ostale nespremenjene.⁴¹ Petletni načrt je predvideval tudi razširitev gospodarskih trgov, predvsem tujih. Izvoz naj bi se v Sloveniji letno povečeval za približno 11,5%. Povečal se naj bi tudi neblagovni promet s tujino, še zlasti pri tranzitnem in pomorskem prometu. Povečan dotok deviz ob hkratnem relativnem zmanjšanju uvoza naj bi ugodno vplival na izboljšanje plačilne bilance v celotni Jugoslaviji.⁴² V primerjavi s prvim petletnim planom naj bi se investicije v negospodarske panoge povečale za 87%.⁴³ Plan je poudaril tudi nujnost učinkovitosti investicijskih vlaganj. To naj bi dosegli z večjimi vlaganji za rekonstrukcije v industriji in za mehanizacijo v gradbeništvu. V obdobju

---

⁴⁰ UL LRS, št. 3, 23. 1. 1958, str. 14.

⁴¹ Prav tam.

⁴² Prav tam.

⁴³ Prav tam.

1957–1961 naj bi za 52.000 poraslo število zaposlenega prebivalstva.

Novi razvojni načrt ni izpolnil niti pričakovanj slovenskih politikov niti potreb Slovenije. Čeprav ocene predčasnega končanja petletnega načrta leta 1960 v Sloveniji niso bile preveč pozitivne, pa so bile presežene zadane prednostne naloge; v letih 1957–1960 so bili preseženi predvidena raven družbenega proizvoda, obseg industrijske proizvodnje in obseg osebne porabe. Pri izvozu in uvozu, delovni storilnosti in vlaganjih, pri katerih je bil še vedno zelo velik delež kapitalnih naložb, pa se zastavljenim ciljem niso približali.⁴⁴ Neizpolnjen petletni plan in t. i. »nezdravi pojavi«, kot so bile stavke, gospodarski kriminal, prisilne ali redne likvidacije podjetij, so začeli metati senco na idealizirano podobo socialističnega gospodarstva in so dokazovali, da tudi socializem ni odpravil protislovij in slabosti, s katerimi je bil okužen kapitalizem.⁴⁵ Čeprav se je delež naložb do leta 1960 v industrijo zmanjšal, je v drugi petletki največji delež družbenega proizvoda še vedno prispevala industrija. Poleg povečanja proizvodnje surovin (premoga, jekla, električne energije) in proizvodnih sredstev (turbine, konstrukcije) se je povečala tudi proizvodnja blaga za široko porabo. Domači trg in večje vključevanje v mednarodno menjavo sta zahtevala večjo izbiro in kakovost izdelkov. Predelovalna industrija, od katere je tekstilna industrija – tradicionalno najpomembnejša panoga slovenske predelovalne industrije – dosegla v tem obdobju le 70% proizvodnje iz leta 1948, je še vedno zaostajala. Ker je razvoj prometa v Sloveniji zaostajal za razvojem drugih področij, so zvezna uprava in republiški organi sprejeli smernice za razvoj posameznih prometnih panog ter začeli sistematično obnavljati in posodabljati cestno in železniško omrežje, razvijati cestni promet in motorizacijo; povečali so tudi pomorski promet in naredili prve korake v razvoju pristaniškega in letalskega prometa. Tako je bil izpolnjen del investicijskih načrtov pri cestnem prometu, presežen pa je bil tudi plan prevozov. Povečal se je cestni promet oziroma

⁴⁴ Prinčič, Nova gospodarska politika, str. 1001.

⁴⁵ Prav tam, str. 1002.

število prevoznih sredstev, avtobusov, motornih koles in osebnih avtomobilov. V drugi polovici petdesetih let se je notranja trgovina začela povečevati in narodni dohodek na tem področju se je povečeval hitreje kot v vsem slovenskem gospodarstvu. Trgovina bi sicer z ustvarjenim dohodkom lahko sama skrbela za svoj hitrejši razvoj, a ker se je njena akumulacija pretakala na druga področja, so trgovska podjetja le počasi napredovala. Poslabšali so se poslovni odnosi in kultura postrežbe, cene pa so se zviševale in prodajalne so bile slabo založene ... Položaj te dejavnosti se je sprva začel izboljševati le na videz, dejansko pa leta 1961.

Za zunanjo trgovino je bilo pomembno leto 1956. Vladajoča politika je takrat spoznala, da je gospodarski napredek možen le ob občutnem povečanju zunanjetrgovinske menjave. Ker je bilo to premalo, je bilo težišče v slovenski zunanji trgovini še naprej na povečevanju uvoza reprodukcijskega materiala, opreme in blaga za široko porabo. Izvoz je ob izteku petletnega načrta še vedno zaostajal za predvidevanji tudi zaradi konjunktуре na domačem trgu. Vrednost izvoženega blaga je bila tako leta 1962 le za 25% večja kot leta 1956.⁴⁶ Kljub povečanemu uvozu pa gospodarstvo in domači trg še vedno nista bila preskrbljena z vsem potrebnim. Razlog za zunanjetrgovinski primanjkljaj so v Sloveniji videli predvsem v neustreznem zunanjetrgovinskem in deviznem sistemu. Ker so bile cene med notranjimi in zunanji cenami v nesorazmerju, se ni mogla uveljaviti boljša proizvodnja, investicijska sredstva pa se zato ni-
so mogla prelivati v izvozno usmerjene panoge. Med posameznimi gospodarskimi področji je pri izvozu vodila industrija, čeprav se je industrijski izvoz v primerjavi z industrijsko proizvodnjo povečeval dvakrat počasneje.

Povečevanje proizvodnje, kupne moči in življenjske ravni prebivalstva je bilo ugodno tudi za hitrejši razvoj gostinstva in turizma. To področje, ki je bilo vse do konca petdesetih let zapostavljeno, se je začelo izboljševati v letih 1959 in 1960 z gradnjo novih objektov in ureditvijo turističnih krajev.⁴⁷ Leta 1960 se je začelo izboljševati

---

⁴⁶ Prav tam, str. 1005.

⁴⁷ Prav tam.

tudi področje obrti, ko so obrtna družbena podjetja lahko znaten del svojih sredstev vložila v razvoj. Ob spremenjeni gospodarski politiki sredi petdesetih let je bilo vse več pozornosti namenjene predelovalni industriji in krepitvi družbenega in osebnega standarda. Ekonomski in politični razlogi so pripeljali do spremenjenih pogledov na kmetijstvo kot gospodarsko panogo. Po letu 1957 je nastal nov sistem združništva, ki je temeljil na partnerskem odnosu oziroma na t. i. kooperaciji. Temeljl je na sodelovanju med državnim oz. družbenim in zasebnim kmetijskim gospodarstvom.⁴⁸

Tretji zvezni petletni gospodarski plan se je oblikoval v času, ko so se spraševali, ali je gospodarska politika, sprejeta leta 1955, še lahko podlaga za nadaljnji gospodarski razvoj, pa tudi ali naj zvezni plan zadrži obliko zakona in ostane poglavitni usmerjevalec gospodarskega razvoja ali pa ga je treba spremeniti v »instrument« za spremljanje in usklajevanje gospodarskega razvoja ter za »odpravljanje napak in nevarnosti, v katere bi nas pripeljal stihijski ekonomski razvoj«. ⁴⁹ Družbeni plan ekonomskega razvoja Jugoslavije od leta 1961 do 1965, ki ga je Zvezna skupščina sprejela decembra 1960, je vlogo nosilca hitrejšega in stabilnejšega gospodarskega razvoja prepustil panogam, ki so proizvajale osnovne surovine, reprodukcijski material, energijo in kapitalno opremo, potrebno za hitrejši razvoj bazične industrije.⁵⁰ Na drugo mesto je postavil krepitev tistega dela gospodarskega sistema, ki je urejal delitev dohodka, oblikovanje cen, zbiranje in usmerjanje investicijskih sredstev, devizno in kreditno usmeritev. Plan je tudi spremenil zunanji videz planiranja.⁵¹

Republike so takrat namreč izgubile pravico, da sprejmejo svoj načrt; lahko so sprejele le resolucijo o perspektivnem razvoju, ki je smela nakazovati samo razvojne značilnosti, posamezna vprašanja in probleme pa naj bi s predpisi reševali sproti. Tako se resolucija

---

⁴⁸ Zdenko Čepič, Kmetijstvo in kmetijska politika. V: Slovenska novejša zgodovina, II. del, str. 1007.

⁴⁹ Jože Princič, Oblikovanje perspektivnih planov. V: Slovenska novejša zgodovina, II. del, str. 1023.

⁵⁰ Prav tam.

⁵¹ Prav tam.

in Program perspektivnega razvoja LR Slovenije v obdobju 1961–1965, sprejeta februarja 1961, nista mogla občutno razlikovati od zveznega, ki je predstavljal temeljna razmerja. Ta je bil za slovensko vlado slabo zastavljen, ker je predvideval previsoko rast proizvodnje in narodnega dohodka, počasnejši razvoj razvitejših republik in večja sredstva za razvoj nerazvitih območij kot za splošno rabo.

Slovenske razvojne cilje so lahko bolj poudarili pri razčlenitvi posameznih ciljev. Ti so predvideli posodobitev industrijske proizvodnje, gradbeništva in prometa, boljšo organizacijo in večjo proizvodnjo na velikih državnih kmetijskih posestvih, spremembo izrabe in varstva gozdov, izboljšanje možnosti za razvoj turizma, povečanje zmogljivosti in izboljšanje preskrbe v trgovini, gostinstvu in obrti.⁵² Program perspektivnega razvoja republike Slovenije je predvideval hiter in skladen razvoj gospodarstva, krepitev socialističnih družbenih odnosov, večjo produktivnost in narodni dohodek ter izboljšanje življenjske ravni prebivalstva; večja produktivnost in narodni dohodek sta bila tudi pogoj za izboljšanje osebne porabe in družbenega standarda prebivalstva. Ker so življenjski pogoji zaposlenih vplivali na produktivnost, je program posebno skrb posvečal tistim dejavnostim oziroma elementom družbenega standarda, ki so vplivali na življenjske razmere prebivalstva: zdravstveno varstvo, šolstvo, socialne službe, splošne kulturne potrebe, rekreacija in razvedrilo ter stanovanjsko-komunalna izgradnja.⁵³ Načrtoval je krepitev vloge komunalnega sistema, v katerem naj bi občina postala tista teritorialna družbena skupnost, ki bi odločala v skladu z neposrednimi potrebami splošnega pomena in individualnih interesov o razdelitvi razpoložljivih sredstev za osebno, splošno in investicijsko potrošnjo.⁵⁴ Kot pomembno materialno osnovo za dvig življenjske ravni je poudaril razvijanje in izboljševanje trgovine, gostinstva, družbene prehrane, obrti in drugih strok.⁵⁵ K

---

⁵² Prav tam.

⁵³ UL LRS, Resolucija o programu perspektivnega razvoja LR Slovenije v razdobju od 1961–1965 leta, št. 3, 2. 2. 1961, str. 26.

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ Prav tam, str. 35.

izboljšanju osebnega in družbenega standarda naj bi prispevala tudi povečana aktivnost stanovanjskih in krajevnih odborov.⁵⁶

Poleti 1962 je državno partijsko vodstvo ugotovilo, da zaradi gospodarskega zastoja in slabe letine plana ni mogoče uresničiti. Sklenilo je oblikovati nov sedemletni načrt za dobo 1964–1970 kot odgovor na iskanje prave razvojne strategije – ali skladnejši gospodarski razvoj ali hitrejša graditev materialne podlage na račun vsega drugega. V Resoluciji o smernicah za izdelavo družbenega plana Jugoslavije 1964–1970 je težišče razvojne strategije še naprej ostajalo na povečevanju proizvodnje, zviševanju življenjske ravni, povečevanju storilnosti in zunanjetrgovinske menjave, na hitrejšem razvoju nerazvitih območij ter krepitvi vloge delavcev v razširjeni reprodukciji.⁵⁷

V šestdesetih letih so se na račun rasti življenjske ravni in povpraševanja na trgu vzpenjale naslednje industrijske panoge: elektroindustrija, kemijska, gumarska, kovinska, papirna in živilska industrija.

***

V jugoslovanskem gospodarskem sistemu, ki se je nenehno reformiral in popravljal, se je v sedemdesetih letih z novo gospodarsko ureditvijo, t. i. dogovorno oziroma samosporazumevajočo ali samodogovorno ekonomijo, začela nova, korenita preobrazba. Zagovorniki dogovorne ekonomije so želeli dokončno odstraniti poslovne navade in odnose iz preteklosti ter jih nadomestiti z novimi samoupravnimi odnosi in družbenim obvladovanjem gospodarskega življenja.⁵⁸ Za tržne mehanizme v socialističnem plansko-tržnem gospodarstvu ni bilo veliko prostora, saj bi v nasprotnem ogrozili monopol vladajoče stranke. Dogovorna ekonomija je najbolj ustrezala ekstenzivnemu načinu gospodarskega razvoja, to je hitrejšemu povečevanju zaposlovanja, uvoza in naložb,

---

⁵⁶ Prav tam.

⁵⁷ Jože Princič, Oblikovanje perspektivnih planov. V: Slovenska novejša zgodovina, II. del, str., 1024.

⁵⁸ Jože Princič, Dogovorna ekonomija. V: Slovenska novejša zgodovina, II. del, str. 1102.

ni pa spodbujala intenzivnega gospodarskega razvoja, v katerem so bili poglavitni dejavniki razvoja produktivnost, učinkovitost in večji izvoz.⁵⁹ Udejanjanje novega gospodarskega sistema se je začelo z ustavnimi dopolnili leta 1971, nadaljevalo z ustavo 1974 in zakonom o združenem delu iz leta 1976.

Ustava iz leta 1974 je poleg dogovorne ekonomije vzpostavila tudi t. i. nacionalna oziroma republiška gospodarstva. Ta pojem se je začel uveljavljati z opuščanjem državnega centralizma na zvezni ravni in s prenosom pristojnosti na republike in avtonomni pokrajini. Gospodarsko politična praksa ga je izenačevala s pravico delovnega ljudstva, da razpolaga z rezultati svojega presežnega dela.⁶⁰ Ustavna reforma je tako zmanjšala pomen federacije, okrepila pa je pomen republik in pokrajin in odvzela federaciji vsa investicijska pooblastila. Zagotovila je nacionalno in socialno enakopravnost narodov ter odpravila prevlado centralne države ali nekega naroda v jugoslovanski federaciji.⁶¹ Federalne enote so postale odgovorne za svoj socialni in gospodarski razvoj, bile pa so tudi soodgovorne za razvoj Jugoslavije kot celote.⁶² Soglasje na zvezni ravni je bilo po ustavi potrebno za sprejemanje družbenega plana Jugoslavije, ki je imel pomembno vlogo za urejanje odnosov, določal pa je tudi skupno ekonomsko politiko. Pomembne ustavne sestavine ekonomske vloge republike so bile družbeni plan, proračun republike in financiranje federacije. Družbeni plan je temeljil na družbenih dogovorih o politiki družbenega razvoja republike in je določal cilje in naloge skladnega družbenega razvoja Slovenije; proračun republike je zagotavljal sredstva za zadovoljevanje splošnih družbenih potreb, za pomoč manj razvitim območjem v republiki in za posege v gospodarstvu; financiranje federacije pa je republika zagotavljala prek kotizacije.

Do ustave iz leta 1963, ki je še poznala hierarhičnost med tremi ravnmi države – federalno, republiško

---

⁵⁹ Prav tam.

⁶⁰ Neven Borak, Nacionalno gospodarstvo. V: Slovenska novejša zgodovina, II. del, str. 1108.

⁶¹ Neven Borak, K slovenskemu nacionalnemu gospodarstvu. V: Slovenska novejša zgodovina, II. del, str. 1105.

⁶² Prav tam.

oziroma pokrajinsko in občinsko –, je bilo težišče gospodarske ureditve v federaciji. Že kmalu po sprejetju te ustave pa so postajale glasnejše zahteve za dokončno uveljavitev teženj po okrepljeni gospodarski vlogi republik in pokrajin ter za zmanjšanje vloge federacije. Na prehodu šestdesetih v sedemdeseta so vodilni ekonomisti ugotavljali, da naj bi država bila predvsem servis družbe in naj bi opravljala koordinativno in informativno nalogo.⁶³ Federacija se naj bi razvijala v smeri jugoslovanske skupnosti, v kateri bi se republike dogovarjale in sprejemale politike in usklajevale svoje interese. Odgovor na vprašanje gospodarske ureditve in ekonomske politike, ki je zadevalo enakopravnost narodov in ekonomsko vlogo republik, so videli v sodelovanju republik pri oblikovanju gospodarske ureditve na ravni federacije, pri pripravi srednjeročnih in dolgoročnih planov federacije ter pri sprejemanju tekoče ali kratkoročne ekonomske politike.

Poglavitni značilnosti jugoslovanskih reform in sprememb sta bila sestava in obseg investicij. Zbiranje akumulacije in njeno razdeljevanje sta se spreminjala z jugoslovanskimi političnimi in gospodarskimi reformami, in sicer od centralizirane k decentralizirani, od planske s primesmi trga, prek dogovorne do tržne s primesmi plana.⁶⁴

Sistem javnega ali družbenega financiranja, uveden po sprejetju ustave in zakona o združenem delu, je bil zelo decentraliziran, za Slovenijo pa je bila značilna tudi t. i. notranja decentralizacija.⁶⁵ Javno oziroma družbeno financiranje je zagotavljalo sredstva za financiranje skupnih dejavnosti, kot so bile družbene dejavnosti in gospodarska infrastruktura, ter splošnih družbenih potreb, značilnih za državo. Pri tem so bili prispevki iz osebnih dohodkov temeljnih organizacij združenega dela namenjeni za zadovoljevanje skupnih potreb, davki, takse in druge davščine pa za zadovoljevanje splošnih potreb.⁶⁶ Vsaka družbenopolitična skupnost je kot del

---

⁶³ Borak, Nacionalno gospodarstvo, str. 1108.

⁶⁴ Prav tam, str. 1109.

⁶⁵ Neven Borak, Javne finance. V: Slovenska novejša zgodovina, II. del, str. 1109.

⁶⁶ Prav tam, str. 1110.

družbenega planiranja morala pripravljati splošno bilanco sredstev, iz katere bi bile razvidne obveznosti do vseh oblik splošne in skupne porabe. Značilnosti ureditve javnega financiranja so bile deljene pristojnosti za urejanje finančnega sistema in vodenje fiskalne politike, ločeno financiranje skupne porabe in skupne razširjene reprodukcije.⁶⁷

Republikam je bilo v celoti prepuščeno urejanje sistema financiranja republiških rezerv, kompenzacij, obrambe in varnosti v republiki, sistema financiranja in finančnega poslovanja družbenopolitičnih skupnosti in samoupravnih interesnih skupnosti, davčnega sistema (vseh davkov, razen carin in prometnega davka), javnih posojil, republiških organov, vzgojno-izobraževalnih, raziskovalnih in kulturnih dejavnosti, zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja, varstva invalidov in borcev, republiške statistike, evidenc, katastra itd. Republika je določala tudi temeljna načela financiranja skupnih potreb v krajevni skupnosti in občini, organizacijo samoupravnih interesnih skupnosti, financiranje stanovanjske graditve, komunalne dejavnosti, lokalnih cest, otroškega varstva in socialnega skrbstva ter telesnokulturnih dejavnosti.⁶⁸

Družbeno financiranje je bilo razčlenjeno na financiranje splošne porabe, skupne porabe in skupne razširjene reprodukcije. Splošna poraba – po ustavi so bile to »splošne z ustavo določene družbene potrebe, ki se zadovoljujejo v družbenopolitični skupnosti« – je bila določena s proračunom, financirana pa z davki iz dohodka tozdvov, osebnih dohodkov zaposlenih in dohodkov prebivalstva ter iz drugih virov, s taksami in drugimi davščinami. Organizacija delovanja ter financiranje skupne porabe in skupne reprodukcije sta bila tesno povezana z ustavno zamisljivo »svobodne menjave dela«, ki je potekala prek samoupravnih interesnih skupnosti, namenjenih zagotavljanju storitev in dobrin s široko koristnostjo, tj. dobrin »posebnega družbenega pomena«.⁶⁹ Skupna poraba je bila financirana v samoupravnih in-

---

⁶⁷ Prav tam.

⁶⁸ Prav tam.

⁶⁹ Prav tam, str. 1111.

teresnih skupnostih, pri čemer sta obstajali dve vrsti teh skupnosti. Samoupravna interesna skupnost (SIS) za svobodno menjavo dela je skrbela za področja vzgoje in izobraževanja, znanosti, kulture, zdravstva in socialnega varstva, tj. otroškega varstva in socialnega skrbstva.⁷⁰ Tovrstne sise so ustanavljali uporabniki storitev teh dejavnosti in izvajalci storitev. Druga vrsta samoupravnih interesnih skupnosti je bila predvidena za združevanje sredstev v skupne sklade po načelih vzajemnosti in solidarnosti. Skrbele so za področje pokojninsko-invalidskega zavarovanja, telesne kulture, zaposlovanja in stanovanjske dejavnosti, pri čemer pa ni šlo za organizirano zagotavljanje storitev, temveč le za zadovoljevanje skupnih potreb.⁷¹ Te skupnosti so bile financirane iz prispevkov zaposlenih in iz njihovih osebnih dohodkov ter iz dohodka tozdvov.

Financiranje skupne razširjene reprodukcije se je nanašalo na področja gospodarske infrastrukture, izvajali pa so ga prek samoupravne interesne skupnosti za komunalne dejavnosti, energetiko, vodno gospodarstvo, promet in zveze, gozdarstvo, upravljanje zemljiškega sklada, cestnega gospodarstva in varstva zraka. Kadar je šlo za dejavnost posebnega družbenega pomena in za uresničevanje temeljnih ciljev družbenega plana, je imela republika tudi možnost zakonskega določanja obveznega ustanavljanja samoupravnih interesnih skupnosti ter obveznega financiranja skupne porabe in skupne razširjene reprodukcije.⁷² Ustava je predvidela le obvezno socialno zavarovanje (pokojninsko-invalidsko, zdravstveno in za nezaposlenost). Postavljena je bila tudi ustavna meja o višini obremenitev, s katero naj bi v gospodarstvu kot celoti, pa tudi v posamezni organizaciji zavarovali socialno varnost zaposlenih, razširjeno reprodukcijo v organizacijah združenega dela, obseg in dinamiko splošne porabe pa podredili potrebam gospodarskega razvoja.

---

⁷⁰ Prav tam.

⁷¹ Prav tam, str. 1112.

⁷² Prav tam.

Prvo desetletje po drugi svetovni vojni je življenjski standard stagniral oziroma je bil v številnih pogledih nižji kot pred drugo svetovno vojno. Težišče življenjske ravni je bilo takrat usmerjeno v zagotavljanje skupnih potreb prebivalstva, t. i. družbeni standard, kot so zdravstvo, socialno zavarovanje, izobraževanje, graditev stanovanj in komunalna opremljenost (elektrifikacija); osebni standard pa je bil povsem zanemarjen. Osebna poraba je leta 1948 minimalno preseгла tisto pred vojno, vendar je zaradi gospodarskih težav pri izvajanju načrtne industrializacije začela zastajati in upadati; leta 1952 je bil obseg osebne porabe za 10% nižji kot leta 1948, potem pa se je življenjski standard začel dvigovati.⁷³ Zaradi nizke začetne vrednosti se je osebna poraba najbolj povečala med prebivalstvom, ki se je iz vasi preselilo v mesta. Njihove delovne navade, odnos do materialnih dobrin, pa tudi vrednote so se spremenili. Razlog za zviševanje standarda na vasi je bil v zaposlovanju vaščanov v neagrarnih panogah.

Mesečni življenjski stroški so rasli hitreje, kot so se povečevali osebni dohodki. Zato plače v mestih, še zlasti nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev, niso zadoštvale za življenjske stroške. Plače so težile k »uravnolovki«. Leta 1954 so bili mesečni življenjski stroški za štiričlansko družino za četrtno večji od dohodka, celo skupaj z otroškimi dodatki.⁷⁴ Ljudje so se zato zatekali k honorarnemu delu in tudi delu na črno, kljub temu pa niso mogli poravnati razlike med dohodki in življenjskimi stroški. Najhitreje so rasle cene hrane.

Zviševanje življenjske ravni je bilo zelo odvisno od političnih odločitev. Jeseni 1955, ko je bila sprejeta odločitev za spremembe v gospodarskem razvoju, je bil v ospredje postavljen zlasti razvoj tovarn, ki so izdelovale izdelke za vsakodnevno rabo in osebno porabo.

Vprašanje življenjske ravni je bilo in je pogojeno tudi z osebnimi dohodki in višino življenjskih stroškov. Ker

⁷³ Zdenko Čepič, *Življenjska raven*. V: Slovenska novejša zgodovina, II. del, str. 1012.

⁷⁴ Prav tam, str. 1013.

so bili življenjski stroški večji od zaslužka, sta prav delitev dohodka, kot ga je opredeljevalo delavsko samoupravljanje, oziroma višina dohodka izzvala nezadovoljstvo delavcev.⁷⁵ Kupna moč za nakup blaga za individualno porabo se je sicer povečevala, vendar je bila vzrok za majhno porabo slaba in nezadostna ponudba. Porabniki so bili odvisni od trgovine, ki pa ni zagotavljala zadostnih količin blaga, živil in industrijskih izdelkov za široko porabo. Slovenci porabniki so največji delež svojih dohodkov (približno 45%) porabili za hrano, obleko in obutev (16%), za tobak in pijače (7%) in za stanovanje (2%).⁷⁶ Od izdelkov so največ kupovali krušno moko, saj je takrat še marsikje bilo v navadi, da so ljudje kruh zamesili doma, spekel pa jim ga je pek. Posledično so tako kruh manj kupovali. Od mesa so največ kupovali govejega. Za razliko od svinjskega mesa, po katerem so kar štirikrat manj povpraševali kot po govejem, pa so zato več porabili svinjske masti.⁷⁷ Od industrijskih izdelkov so največ kupovali tekstilno blago in obutev, pa tudi pohištvo in orodje, zlasti kmetijsko. Poraba hrane na osebo se ni spreminjala, po sprostitvi zajamčene preskrbe se je zelo povečala poraba industrijskih izdelkov, tudi za 40%.

Življenjska raven prebivalcev mest se je zviševala tudi zaradi graditve novih stanovanj, ki so bila bolj opremljena kot predvojna, še zlasti s kopalnicami in stranišči na izplakovanje. Opremljenost stavb z vodovodno napeljavo je bila precej dobra (vodovodno napeljavo je imela kar polovica stavb). Čeprav je bila stopnja elektrificiranosti v Sloveniji razmeroma visoka že pred vojno, pa je tudi po vojni sledila obsežna elektrifikacija naselij in gospodinjstev, še zlasti vaških naselij. Z elektrifikacijo so v gospodinjstvih začeli uporabljati gospodinjske električne aparate, od električnih kuhalnikov in štedilnikov do likalnikov itd. Te so množičneje začeli kupovati v šestdesetih letih. Že od druge polovice petdesetih let pa se je povečevalo število radijskih sprejemnikov (radijske sprejemnike je konec petdesetih imelo kar 45% kmečkih gospodinjstev).

---

⁷⁵ Prav tam.

⁷⁶ Prav tam, str. 1014.

⁷⁷ Prav tam.

Več kot polovico stanovanj je bilo manjših od 50 kvadratnih metrov. V mestnih naseljih se je zelo izboljšala infrastruktura oziroma se je popravil družbeni standard. Ulice in ceste so postale tlakovane in asfaltirane, uredilo se je kanalizacijo in javne površine, osnovalo parke in igrišča, izboljšala pa sta se tudi javna higiena in promet. V Ljubljani so poleg tramvaja leta 1951 uvedli kot javno prevozno sredstvo tudi trolejbus. Splošna raven življenja tako v mestih kot tudi na podeželju se je izboljšala.

Na življenjski standard Slovencev so od sredine petdesetih let vplivali tudi industrijski proizvodi iz tujine. V Slovenijo so tedaj iz Italije in Avstrije začeli prodirati predvsem izdelki za široko porabo. V Italiji, s katero je bil leta 1955 podpisan sporazum o obmejnem prometu, so Slovenci, zlasti iz obmejnih krajev, kupovali blago, ki ga je v Sloveniji primanjkovalo: sladkor, kavo, riž, limone, pa tudi oblačila, tja pa so tihotapili meso, jajca, maslo, žganje.⁷⁸

Zviševanje življenjske ravni prebivalstva, ki je bilo sprva počasno, se je začelo po obdobju pospešene industrializacije sredi petdesetih, ko se je jugoslovansko gospodarstvo usmerilo v bolj uravnotežen razvoj in ko so v ospredje stopile zahteve po dvigu življenjske ravni prebivalstva; opazneje pa sta se osebni in družbeni standard začela zviševati v šestdesetih letih, predvsem zaradi povečane osebne porabe. V šestdesetih so ljudje začeli kupovati gospodinjske aparate, hladilnike, pralne stroje, televizorje in stanovanjsko opremo. Način bivanja in stanovanjska oprema sta se začela spreminjati. Družbeni standard pa se je izraziteje začel povečevati po letu 1967.⁷⁹

Na zviševanje standarda tako v mestih kot na podeželju sta vplivala visoka stopnja zaposlenosti in povečevanje realne kupne moči.⁸⁰ Višina osebne porabe je bila odvisna od plače oziroma od osebnega dohodka oziroma od družinskega proračuna. Ker sta bila v večini družin,

---

⁷⁸ Prav tam, str. 1015.

⁷⁹ Zdenko Čepič, Zvišanje življenjske ravni. V: Slovenska novejša zgodovina, II. del, str. 1087.

⁸⁰ Prav tam.

predvsem v mestih, zaposlena oba zakonca; zaradi želje po višjem življenjskem standardu pa se je zmanjševalo tudi število otrok, je bil osebni standard razmeroma visok.⁸¹

Osebna poraba je bila najvišja v šestdesetih letih, saj je obsegala največji delež družbenega proizvoda. Plače so se takrat hitro zviševale; od leta 1960 do 1970 so se v povprečju povečale za šestkrat. Razpon plač od nekvalificiranega do visokošolsko izobraženega delavca je bil razmeroma majhen. Zaposleni v negospodarskih dejavnostih so imeli povprečno nekoliko višje plače od tistih v gospodarskih. Najvišje plače so imeli zaposleni v politiki, finančnih in poslovnih storitvah.⁸²

Razlike v dohodkih so bile med posameznimi dejavnostmi in med posameznimi poklici. Npr. leta 1971 so imeli najvišje plače zaposleni v gradbeništvu, tisti z visoko izobrazbo, arhitekti in projektanti, pa tudi visokošolsko izobraženi v trgovini in gostinstvu, najnižje pa v kulturnih dejavnostih. Plačna politika je bila del političnega sistema, kar je pomenilo, da so bili osebni dohodki vezani na načelo nagrajevanja po rezultatih dela; leta 1971 je bilo na podlagi samoupravnih sporazumov in družbenih dogovorov usklajeno razmerje med delitvijo dohodka in osebnih dohodkov.⁸³ Na podlagi tega se je razpon med osebnimi dohodki tako v različnih dejavnostih kot tudi v okviru posamezne dejavnosti zmanjšal in posledično vplival na razmerje med najnižjimi in najvišjimi plačami. Zviševanje plač in njihova raven sta vplivala na večjo osebno porabo, pa tudi na varčevanje. Zanimanje zanj je naraščalo od začetka gospodarske reforme leta 1965, v sedemdesetih letih pa se je zaradi zviševanja cen in življenjskih stroškov zanimanje za varčevanje zmanjšalo.

Kupna moč prebivalstva je kazalnik rasti osebne standarda.⁸⁴ Življenjski stroški za predmete osebne porabe in storitev so se v šestdesetih letih zelo zvišali, kupna moč, predvsem pri živilih, se je povečala, čas po-

---

⁸¹ Prav tam, str. 1088.

⁸² Prav tam.

⁸³ Prav tam.

⁸⁴ Prav tam, str. 1089.

trebnega dela za nakup posameznega proizvoda se je tudi zmanjševal. Osebna poraba, ki je odražala povečano kupno moč prebivalstva, je bila v Sloveniji primerljiva s porabo v srednje razvitih državah. Osebna poraba je bila pri različnih skupinah gospodinjstev – nekmečkih (mestnih), čisto kmečkih in mešanih – različna tudi zaradi različne višine družinskih proračunov.

S trajnimi dobrinami široke porabe so bila konec šestdesetih let opremljena predvsem mestna gospodinjstva. Radijske sprejemnike pa so imela tako nekmečka kot tudi kmečka in mešana gospodinjstva. Z drugimi gospodinjstvi aparati pa so bila bolj opremljena nekmečka gospodinjstva. Medtem ko se je leta 1970 delež izdatkov za hrano in obleko zmanjševal, pa se je delež izdatkov za t. i. trajne dobrine in za stanovanje povečeval.⁸⁵

Šestdeseta leta so bila leta nakupa prvega družinskega avtomobila oziroma čas, ko je Slovenijo zajela prva množičnejša motorizacija. Zviševanje standarda pa je bilo opazno tudi v graditvi in nakupih počitniških hišic. Nakupe avtomobilov, opreme za stanovanja, graditev stanovanjskih in počitniških hišic so omogočila tudi ugodna potrošniška posojila.⁸⁶

Enega izmed temeljnih pogojev socialne varnosti posameznika je kot element družbenega standarda predstavljalo rešeno stanovanjsko vprašanje. Država je z zakonom o nacionalizaciji najemnih stavb in gradbenih zemljišč posegla konec leta 1958 v stanovanjsko vprašanje in omejila zasebno lastnino nad stanovanji, s tem pa skušala vzpostaviti novo stanovanjsko politiko. Leta 1955 je bil uveden splošen stanovanjski prispevek, ki so ga iz svojih dohodkov plačevali vsi zaposleni; občine so na podlagi tako zbranih sredstev ustanovile kreditne sklade za graditev stanovanjskih hiš in tako vzpostavile red in vir financiranja stanovanjskih gradenj.⁸⁷ Najemnine za stanovanja so bile pod družbenim nadzorom oziroma so bile del socialne politike in ure-

---

⁸⁵ Prav tam, str. 1090.

⁸⁶ Prav tam, str. 1091.

⁸⁷ Zdenko Čepič, Stanovanjska graditev. V: Slovenska novejša zgodovina, II. del, str. 1091.

janja življenjske ravni. Nizki stroški za stanovanja so omogočali varčevanje, nakupe trajnih dobrin, pa tudi graditev vikendov.

Povečanje števila na novo zgrajenih stanovanj je prinesla prva pomembnejša stanovanjska reforma, ki se je končala v začetku šestdesetih let. Število stanovanj se je leta 1971 ujemalo s številom gospodinjstev, kar pomeni, da je v enem stanovanju povprečno živela ena družina. Vse več ljudi pa se je zaradi ugodnih potrošniških posojil odločalo za gradnjo enodružinskih hiš zunaj mesta – sredi sedemdesetih let je v svojih hišah živelo 40% Slovencev. V družbenih stanovanjih so po večini živeli tisti z višjimi dohodki, svoje hiše pa so gradili tisti z nižjimi dohodki.⁸⁸ V večstanovanjskih hišah in blokkih je bilo sprva največ dvosobnih, v sedemdesetih letih pa se je povečala tudi graditev trisobnih družbenih stanovanj.⁸⁹

Za sedemdeseta je značilno, da se je zviševal življenjski standard večine prebivalstva, kar pomeni, da se je v šestdesetih letih začeto zviševanje osebnega standarda nadaljevalo. Množično potrošništvo so spodbudile ugodne gospodarske razmere in odprte državne meje za zasebna potovanja državljanov v tujino. V obmejnih krajih Italije in Avstrije je Slovence zajela nakupovalna mrzlica. Razlogi za potrošništvo so bili na eni strani prejemki zaposlenih, po drugi pa je bilo za njih mogoče tudi kaj kupiti. V Sloveniji, ki je na zahodu kot tudi na severu mejila na »zahodni« kapitalistični državi, so bili že od sredine petdesetih let na voljo proizvodi za široko porabo. Še zlasti je to veljalo za desetkilometrski pas na obeh straneh državne meje z Italijo, kjer so prebivalci na podlagi Videmskega sporazuma oziroma sporazuma o maloobmejnem prometu prehajali čez mejo s prepustnicami in v Italiji kupovali blago, ki ga je v Sloveniji primanjkovalo, npr. sladkor, kavo, riž, limone; tja pa so tihotapili meso, jajca maslo in žganje.⁹⁰ T. i. »legalno tihotapstvo« je bilo zelo donosno. V petdesetih letih so

---

⁸⁸ Prav tam, str. 1092.

⁸⁹ Prav tam.

⁹⁰ Zdenko Čepič, Življenjska raven in potrošništvo. V: Slovenska novejša zgodovina, II. del, str. 1134.

bila donosno tihotapsko blago tudi oblačila in igrače. Maloobmejni sporazum z Avstrijo pa je bil podpisan v začetku šestdesetih let, vendar Avstrija za Slovence ni bila tako privlačna kot Italija, saj niti ponudba blaga niti cene niso ustrezale slovenskemu okusu. V šestdesetih in še bolj v sedemdesetih letih se je zaradi odprtosti državnih meja in zaradi razmeroma dobrih osebnih dohodkov v Jugoslaviji (in s tem tudi v Sloveniji) v obmejnih italijanskih in avstrijskih krajih razvil pravi »nakupovalni turizem«. ⁹¹ Ta je vplival na oblikovanje potrošniškega načina mišljenja.

Nakupovalna meka za Jugoslovane je bil predvsem Trst, kamor so se zgrinjali kupci iz Jugoslavije s potnimi listi, tisti iz maloobmejnega pasu pa s prepustnicami. Najpomembnejše tihotapsko blago jugoslovanskih/slovenskih kupcev so bili poleg kave tekstilni izdelki, še zlasti hlače iz džinsa. Kupovali pa so tudi obutev, zlatino, igrače, rezervne dele za avtomobile; tisti iz obmejnega pasu so kupovali tudi živilske izdelke in gradbeni material (keramične ploščice, cement itd.).

Izbira blaga se je od srede šestdesetih, še zlasti pa v sedemdesetih letih izboljšala tudi v domačih trgovinah. V začetku sedemdesetih let so poleg blagovnice Nama, ki je bila leta 1946 kot Narodni magazin ustanovljena za celotno jugoslovansko ozemlje (v Ljubljani je imela veleblagovnico), začeli graditi nove veleblagovnice v Ljubljani in Mariboru. Ljubljanski Maximarket, odprt leta 1971, je postal največja veleblagovnica v Sloveniji. ⁹²

Ne glede na to, da se je delež družbenega proizvoda, namenjen za zviševanje življenjskega standarda, torej tudi za osebno porabo, zmanjšal, so prejemki omogočali razmeroma visok osebni standard. Manjše plače od povprečnih so konec sedemdesetih let imeli kvalificirani, polkvalificirani in nekvalificirani delavci ter tisti z nižjo osnovnošolsko izobrazbo; tisti, ki so bili zaposleni v gospodarstvu in so imeli visokošolsko izobrazbo, pa so prejeli za 80 odstotkov višje plače od povprečnih. ⁹³

---

⁹¹ Prav tam.

⁹² Prav tam, str. 1135.

⁹³ Prav tam.

Nakup trajnih potrošnih dobrin, zlasti gospodinjskih aparatov in avtomobilov se je povečeval od sredine šestdesetih let. Če so od srede šestdesetih let po opremljenosti z gospodinjskimi aparati in stanovanjsko opremo občutno izstopala mestna gospodinjstva, pa so sredi sedemdesetih let tudi mešana in kmečka gospodinjstva (pri teh je bil razkorak v opremljenosti s tehničnimi pripomočki večji in opremljenost z njimi je bila pod slovenskim povprečjem) postajala vse bolj opremljena z različnimi gospodinjskimi aparati in drugimi trajnimi dobrinami, kot so pralni stroj, televizor, hladilnik, osebni avtomobil. Npr. pralne stroje je imela polovica, črno-bele televizorje tretjina, barvne 2% kmečkih gospodinjstev. Najbolj množično pa so gospodinjstva kupovala pralne stroje in zamrzovalnike oziroma hladilne skrinje. Tako je v osebni porabi porasla poraba mesa in mesnih izdelkov, na splošno je postajala prehrana tudi bolj raznolika. Poleg osebnega standarda so se kot oblike družbenega standarda izboljševali tudi zdravstveno in socialno varstvo, izobraževanje in kultura. Socialno in zdravstveno zavarovanje je bilo obvezno in je zajelo vse prebivalstvo. Obe dejavnosti, zdravstveno in socialno varstvo, sta bili konec šestdesetih let ločeni; leta 1969 je bil uveljavljen splošni zakon o zdravstvenem zavarovanju in obveznih oblikah zdravstvenega varstva prebivalstva, leto pozneje pa je slovenski zakon o zdravstvenem zavarovanju določil tudi vrsto in vsebino pravic.⁹⁴ Zdravstvo je bilo načelno brezplačno oziroma so ga zaposleni plačevali iz osebnih dohodkov; kmetje, ki so bili v zdravstveno zavarovanje vključeni od sredine petdesetih let, so ga sprva »plačevali« na podlagi katastrskega dohodka (leta 1971 so npr. sami plačevali 61% svojih zdravstvenih storitev).⁹⁵ Največ pravic, ki so izhajale iz obveznega socialnega in zdravstvenega zavarovanja, je bilo v sedemdesetih letih. Čeprav se je delež osebne porabe takrat na račun skupne porabe zmanjšal, pa se je raven življenjskega standarda kljub temu povečala. Prebivalci krajevnih skupnosti in občin so na referendumih odločali, kolikšen del svojega dohodka bodo v

---

⁹⁴ Prav tam, str. 1136.

⁹⁵ Prav tam, str. 1137.

obliki samoprispevkov namenili za graditev objektov za skupne potrebe, kot so šole, otroški vrtci, bolnišnice, telovadnice, ceste, mostovi, vodovod in kanalizacija.⁹⁶

Na prehodu iz sedemdesetih v osemdeseta leta sta socialistična ureditev in odprta zahodna meja vplivali na pojmovanje kakovosti življenja prebivalstva. Kakovost življenja je takrat preseгла le gmotno plat in je vključevala tudi druge sestavine življenja. Družbeni proizvod na prebivalca kot najsplošnejši izraz dosežene ravni razvoja se v drugi polovici osemdesetih let ni povečal.⁹⁷ Nekateri kazalniki življenjske ravni, npr. po številu zdravnikov, številu izdanih knjig (na 1000 prebivalcev) so kazali, da je bila dosežena raven nekaterih sosednjih držav; spet drugi, kot so vključitev generacije, stare 20–24 let v visokošolski študij, opremljenost s telefoni in drugimi dobrinami ter pričakovana življenjska doba, pa ne.⁹⁸ Kakovost življenja sta izražali tudi visoka stopnja socialne varnosti zaposlenih in nizka stopnja brezposelnosti – ta je bila z 2 oz. 3% občutno nižja kot v drugih delih Jugoslavije in drugih državah. V obdobju 1981–85 se je življenjska raven po vzponu v drugi polovici sedemdesetih let, ko se je ta povečevala po 3,1-odstotni stopnji, zniževala povprečno po 3,5-odstotni letni stopnji; v obdobju 1986–1988 pa se je povečevala, a z nižjo, 2,5-odstotno stopnjo.⁹⁹ Čeprav so bila osemdeseta leta čas gospodarskega nazadovanja in padanja realnih osebnih dohodkov, pa je osebna poraba najmanj nazadovala, predvsem zaradi pretakanja privarčevanih sredstev v porabo in povečevanja deleža prejemkov, zlasti pokojnin, ki so izvirale iz skupne porabe.¹⁰⁰

Zniževanje realnih osebnih dohodkov, ki so se v celotnem desetletju znižali za petino, je blažila siva ekonomija. Izboljšanje individualne blaginje so izkazovali tudi stanovanjski standard (pri čemer so imeli ljudje z višjo izobrazbo tudi boljše stanovanjske razmere, pomanjkanije ustreznih stanovanj pa so najbolj občutile mlajše

---

⁹⁶ Prav tam.

⁹⁷ Neven Borak, Življenjska raven v senci inflacije. V: Slovenska novejša zgodovina, II. del, str. 1214.

⁹⁸ Prav tam, str. 1214, 1215.

⁹⁹ Prav tam, str. 1215.

¹⁰⁰ Prav tam, str. 1215.

generacije), lastno vozilo in počitniška hiša.¹⁰¹ Izboljšala se je tudi opremljenost gospodinjstev z gospodinjskimi aparati in s predmeti zabavne elektronike. Pravzaprav si povprečnega gospodinjstva ni bilo več mogoče predstavljati brez tehnoloških pridobitev moderne dobe.

---

¹⁰¹ Prav tam, str. 1217.

Željko Oset

Vpliv modernizacije na oblikovanje slovenskega naravoslovno- tehničnega besedišča

Namen prispevka je analiza začetkov oblikovanja slovenske znanstvene tehniške terminologije od prvih poskusov po marčni revoluciji do izdaje Splošnega tehniškega slovarja v letih 1962–1964. Omenjeni problem terminologije, pa tudi ostala »slovenska« znanost sta slabo raziskana. Zato želim v prispevku osvetliti proces kompleksnega oblikovanja znanosti in naroda kot kulturnih fenomenov evropske moderne. Za to dobo, na Slovenskem po marčni revoluciji, je značilen intenziven proces modernizacije, ki je temeljito spremenila družbene podsisteme. Znanost in narod pripadata diametralno ločenima sferama; znanost utemeljuje razum, narod pa – kljub občasnemu poudarjanju t. i. objektivnih kriterijev – čustva. Razmerje med znanostjo in narodom je variabilna spremenljivka skozi čas. Ob tem razmerje ne sme biti a priori diametralno. Ločenost ter hkrati prepletanje obeh fenomenov sta posebej pomembna v procesu izgradnje terminologije. Ob tem je treba opozoriti, da je vsaka terminologija začasno stanje oziroma da je zanjo značilen stalen proces dograjevanja, bogatitve in menjav.

Samo oblikovanje terminologije je pomemben del medsebojnega prepletanja fenomenov moderne, tj. naroda in znanosti. Analiza tega prepletanja bo opravljena na oblikovanju slovenske znanstvene oziroma tehniške terminologije. To je posebej pomembno, saj je bil jezik eden ključnih konstitutivnih elementov evropskih narodnih znanosti v obdobju pred prvo svetovno vojno ter

v manjšem obsegu do druge svetovne vojne. Prispevek želi na primeru oblikovanju tehniške terminologije opozoriti na konvergenčne in hkrati divergentne kulturne težnje tako na Slovenskem kot širše v Avstro-Ogrski in Evropi, ki je bila pred prvo svetovno vojno prevladujoče svetovno znanstveno središče. Terminologija je bistvena prvina znanosti, saj je retorika (p)ostala instrument, orodje pa so (p)ostali argumenti. Z razvojem znanosti je prišlo do instrumentalizacije znanstvenega govora ter s tem do oblikovanja znanstvene terminologije. S tem je bil postavljen kriterij – to je obvladovanje znanstvenega govora – za vključitev v znanstveno smetano, ki je tvorila komunikacijski prostor. Na Slovenskem je bila lingva franca visoke kulture in s tem tudi znanosti nemščina, v manjši meri pa so imele tak položaj tudi italijanščina, latinščina in francoščina.

Slovenska terminologija je nastajala v kulturno in jezikovno heterogenem okolju. Do 1918 so bile namreč slovenske dežele večkulturne, prostor sobivanja slovensko-nemške in slovensko-italijanske kulture. Slovenska kultura je postala na slovenskem narodnem ozemlju prevladujoča šele z ustanovitvijo Kraljevine SHS. Kulturna heterogenost je tvorila kompleksne kulturne izmenjave, ki so kljub zaostrovanju pri reševanju nacionalnega vprašanja uspešno obstale do prve svetovne vojne. Pri tem je treba upoštevati dinamiko, ki ni nujno vezana na splošne trende mednacionalnega zaostrovanja (personalna simbioza).

Slovensko pisane znanosti ne gre meriti zgodovinsko-časovno, ampak kot poskus, primer izdaje splošnoizobraževalnih vsebin v maternem jeziku. Slovensko pisana znanost se je rodila iz potreb izobraževanja v slovenskem jeziku in prizadevanj znanstvene emigracije, predvsem študentov. Z znanostjo v slovenskem jeziku je slovenska kultura osvajala še zadnja področja splošne kulture. Pomemben vpliv na oblikovanje slovensko pisane znanosti je imela novohumanistična miselnost, ki je poudarjala splošno izobraženost ter s tem vsebovala splošne demokratizacijske težnje. Oblikovanje slovensko pisane znanosti je tesno povezano s prizadevanji za slovensko vseučilišče ter z uveljavitvijo utrakvizacije državnih srednjih šol. Problem slovenskega šolstva na

sekundarni in terciarni stopnji je predstavljal kulturni, še bolj pa politični problem. Kljub skromnim, delnim uspehom pri utrakvizaciji srednjih šol do leta 1918 je slovenska znanost močno napredovala, predvsem pri oblikovanju terminologije ter kristalizaciji kulturne identitete, ki je vključevala znanje in znanost.

Problem srednjega šolstva je bil pomemben iz političnega in strokovnega zornega kota. Na političnem parketu so v teoriji slovenske srednje šole oziroma »ustrezna« stopnja slovenske kulture postavljene kot prvi pogoj za slovensko univerzo kot osrednjo slovensko znanstveno ustanovo. Brez znanstvene infrastrukture tako v materialnem kot v nematerialnem pogledu je težko govoriti o znanosti. Drugi pomemben vidik problema utrakvizacije je oblikovanje slovenske znanstvene terminologije, ki je pospešeno nastajala ob pripravah učnih knjig za slovenske srednje šole. Pri oblikovanju terminologije je pomemben, če že ne odločilen prispevek Slovenske matice, ki je izdajala slovenske srednješolske učbenike in poljudnoznanstvene knjige. Z izdajanjem knjig je v precejšnjem delu oralna ledino pri oblikovanju terminologije.

***

Nekoč je bila napoved, da bo svet ostal tak, kot je, precej blizu resnice. V zadnjih 250 letih je uporabna znanost s spojitvijo spoznanj o naravnih zakonitostih in tehnike prinesla neslutene dosežke ter s tem postavila to trditev – kakor tudi svet – na glavo. Zaradi epohalnih sprememb je v 18., še bolj pa v 19. stoletju zavladalo navdušenje nad tehniko (znanostjo), ki se je poglelo šele s prvo svetovno vojno, s katero je prišla na površje negativna plat tehničnih pridobitev. V dobi tehničnih izumov so si inženirji nekritično pridobili status sodobnih Prometejev. Tako je bilo ob svetovni razstavi 1900 v Parizu izpostavljeno pričakovanje, da bo tehnika ljudem izboljšala življenje. Z besedami Karla Popperja lahko rečemo, da je v dobi modernizacije človeški duh napredoval kot druga stopnja evolucije. Druga faza se od prve faze biološke evolucije loči po hitrem spreminjanju, napredovanju ter vsebuje dinamično komponento (spre-

menljivost, ki povzroča negotovost).¹ Ključni pogoj, ki je omogočil »evolucijo duha«, je znanstveni in kulturni napredek, ki je po mnenju Maxa Webra posledica zmage razuma (uma) nad magijo (»Entzauberung der Welt«).² Ob tem je treba poudariti, da se novoveški raziskovalci in znanstveniki raziskav niso lotili z ambicijo spreminjanja, ampak jih je motiviralo ter navduševalo iskanje resnice.

Ob tem je treba poudariti vpetost tehnikov kot sodobnih Prometejev v svetovnonazorsko in narodno samopodobo. To je posebej pomembno pri »velikih« narodih v tekmi, celo boju na znanstvenem področju (t. i. Kampf des Geistes). Zaradi samega pomena za vsakodnevno življenje kakor tudi zaradi vpliva na politično in vojaško moč države je tehnika predstavljala pomemben del nacionalne identitete in samopodobe. Na vpetosti tehnike v nacionalni diskurz je opozoril Milan Vidmar, ki je v Spominih zapisal, da je bila večina tehnikov v Cislajtaniji »ne samo Nemcev, temveč silno vdanih vse-nemški ideologiji«.³

Modernizacija⁴ je bistveno spremenila tako zunanjo podobo eksistencialnega habitata kot pogoje za življenje ter v družbi sprožila dinamične procese, ki jih lahko opazimo na vseh ravneh. Modernizacijski procesi so se zgostili v urbanih središčih, zaradi česar so mestna okolja utrdila svoj položaj v družbeni stvarnosti. Ob modernizaciji se je v mestih prepletalo več dimenziji: tehnična (izgradnja materialne infrastrukture), ekonomska (materializacija odnosov, nastanek oziroma razširitev

---

¹ Heinz Dudeck, Die Zukunft beginnt in den Köpfen, Ingenieure und die Geisteswissenschaft. V: Forschung und Lehre, št. 1, 1997, str. 3–6.

² Gregor Schöllgen, Ein wilder Hazard. Max Weber Rede »Wissenschaft als Beruf«. V: Forschung und Lehre, št. 5, 1999, str. 246–248.

³ Josip Vidmar, Spomini, prvi zvezek, Maribor, 1964, str. 149.

⁴ O modernizaciji je na univerzi Karl-Franz Universität v Gradcu v letih 1994–2004 potekal raziskovalni program z naslovom »Moderne-Wien und Zentraleuropa um 1900«. Namen programa je bila analiza kompleksnega vprašanja modernizacije. Posebna pozornost je bila namenjena problemu kulturnega transferja v multietnični, multikulturni državi na prelomu iz 19. stoletja v 20. stoletje. S tem so posegli v problem modernizacije, ki je sprožila proces diferenciacije in pluralizacije življenjskega okolja ter s tem razvoja novih družbenih funkcij. Kljub prostorski zamejitvi projekta na ozemlje današnje Avstrije so s projektom preseгли današnje meje, ki so nastale po prvi svetovni vojni. Zaradi tega je raziskovalni program dobra vzpodbuda za slovensko zgodovinopisje ter osnova za nadaljnje raziskave na področju oblikovanja nacionalnih znanosti v Avstro-Ogrski.

kapitalističnih odnosov) ter oblastna dimenzija. Večdimenzionalnost mesta je ustvarila pogoje ter dopustila integracijo kulture kot četrte ravni (nastanek muzejev, kavarn, društev, akademij). Zaradi koncentracije na majhnem prostoru je nastal komunikacijski prostor – mesto. Pogoji so omogočili nastanek široke kulture produkcije ter s tem materialne temelje za kulturni razvoj in intelektualno rast. Temeljna značilnost moderne je načelna odprtost, ki je omogočala sočasno sobivanje večih kulturnih praks, in to kljub prevladujočem položaju osrednje kulture, ki je nastala skozi pluralizacijo vzorcev razmišljanja množice anonimnih znanstvenikov. Prevladujoča kultura na Slovenskem, ki je imela status vedenjskega stila, je bila v nemščini.⁵

Modernizacija je pripravila nastavke za družbeno transformacijo, ki se praviloma uveljavijo ob prelomnih, epohalnih dogodkih. V Avstriji se je takšna transformacija iz fevdalne v moderno meščansko družbo začela v revolucionarnem letu 1848. Med odločilne ukrepe, ki so pospešili modernizacijo in s tem tudi družbeno transformacijo, sodi daljnosežna reforma srednjega in visokega šolstva.⁶

Modernizacija je ustvarila in oplemenitila obstoječe pogoje za nastanek množične kulture. To je pomembno za moderno, katere skupni imenovalec je inovativnost. Izumi kot taki so novost, torej ne obstajajo v obliki platonične ideje. Izumi prav tako niso samoumevna posledica biološke evolucije. Karl Popper trdi, da je človeški duh Geist napredoval kot druga stopnja evolucije ob prvi fazi biološke revolucije, ki ima z vsakodnevnega stališča navidezno podobo nespremenljivosti.⁷

---

⁵ Monika Stromberger, Stadt, Kultur, Wissenschaft. Urbane Identität, Universität und (geschichts)wissenschaftliche Institutionen in Graz und Ljubljana um 1900, Köln, 2004, str. 10–43. Monika Stromberger, Znanost kot dejavnik kulturnega transferja, Ljubljana na začetku 20. Stoletja. V: Prispevki za novejšo zgodovino, št. 2, 2007, str. 7–11.

⁶ Robert A. Kann, The multinational Empire nationalism and national reform in the Habsburg Monarchy 1848–1918, Octagon Books, INC, New York 1964, str. 4–5. O pomenu preoblikovanja formalnega izobraževanja s poudarkom na narodnih potrebah je sestavek napisal tudi Janez Bleiweis. V njem je šolsko reformo ocenil kot ključno spremembo dobe po marčni revoluciji. J. B. (Janez Bleiweis), Vedna pravda. V: Glasnik slovenski, zv. 10, št. 5, 1864, str. 152–154.

⁷ Heinz Dudeck, Die Zukunft beginnt in den Köpfen, Ingenieure und die Geisteswissenschaft. V: Forschung und Lehre, št. 1, 1997, str. 3–6.

Sodobna doba tehnike se je začela s sintetiziranjem izsledkov spoznanj o ustroju narave oziroma s formulacijo naravnih zakonov z matematičnim jezikom. Tehnična revolucija pomeni dokončno potrditev zmage razuma nad magijo ter uresničitev ambicije po redefiniciji splošnega oziroma zamenjavo transcendentalnega s prisotnimi naravnimi zakonitostmi.⁸

Dobo modernizacije je močno zaznamovalo liberalno navdušenje nad močjo razvoja oziroma znanosti. Jožef Stefan je opozoril, da je prišlo s tehničnimi inovacijami do miselnega preobrata: »Nekdaj so mrtve stvari vladale človeku, danes so moči in materije v naših vednostih mrtve in duhu našemu podložne.« Stefan je izpostavil čustveni vidik sprememb v identiteti, saj je znanost omogočala človeku zadovoljstvo ter možnost vzpostavitve koordinatnega sistema veljavnih trditev. S tem je znanost prevzela vlogo, položaj moderne vere.⁹ Na miselni preobrat nakazuje tudi razmišljanje Ferda Kočevarja o prevladi človeka nad naravo ter samozadovoljstvo ob tem dejstvu.¹⁰

Tehnične rešitve so bile zaradi tega zelo pomembne, saj v bistveni meri oblikujejo način in možnosti življenja. Na tehnično revolucijo je opozoril Ivan Šubic: »Prevrat v vseh razmerah človeštva nastal je vsled uspešnega in vedno napredujoče boja z naravnimi silami, katere ravno sedanja doba po vrsti kuje v sužni jarem s tolikim uspehom, toliko energije in toliko hitrostjo, sa se temu sijajnemu in strmoglavnemu boju čudom čudimo. Zmaga sledi zmagi; dan za dnem postaja našo moč večja, ž njo pa orožje, s katerim krotimo prirodne sile.«¹¹ »Ko je pričetkom stoletja parna mašina nastopila svojo

⁸ Gregor Schöllgen, »Ein wilder Hazard«, Max Weber Rede »Wissenschaft als Beruf«. V: *Forschung und Lehre*, št. 5, str. 246–248.

⁹ Jožef Stefan, *Naturoznanske poskušnje*. V: *Glasnik slovenski*, zv. 1, št. 3, 1859, str. 9–11.

¹⁰ Kočevar je zapisal: »Ponaša se s tem, da je naravi okove skoval, da ž njo zvezano obrača, kakor se mu vidi, da je zanj najbolje. ponaša se s tem, da je sebe za gospodarja povišal, njo pa v svojo krotko sužnico ponižal«. Ob tem je zanimiva umestitev recepcije Darwinove evolucijske teorije: »Sele s stvarjanjem jezika, če je Darwingova teorija prava, slekli je človek živinsko kožo.« Ferdo Kočevar, *Pomenki o naših literarnih zadevah*, II. jezik. V: *Glasnik slovenski*, list 16, 1867, str. 278–282.

¹¹ Ivan Šubic se je lotil pisanja monografije *Elektrika*, nje proizvajanje in uporaba zaradi razširjenost uporabe elektrike, ter posebej zaradi gradnje električne centrale v Ljubljani.

triumfalno pot po širnem svetu, hipoma izpreminjajoča vse dotedanje odnošaje, šege in navade, ter tvoreče silne izpremembe v dejanju in nehanju človeškega rodu«. ¹²

Zaradi vpliva na vsakdanje življenje ter vpliva na oblikovanje samopodobe sta znanost in tehnika postali konstitutivna dela nacionalne identitete. Pri tem velja posebej izpostaviti nemški koncept znanosti. Njen utemeljitelj, Rudolf Virchow je na zborovanju nemških naravoslovcev in zdravnikov leta 1865 v Hannoveru izpostavil naravoslovno metodo kot apotezo nemške miselnosti, kulture oziroma nato znanosti. ¹³ Naprednjaštvo je postalo integralni del nacionalnega značaja. Zaradi izjemnega pomena je bila pomembna primerjalna dimenzija med narodi. Zato ne preseneča, da je občutek zaostajanja na kulturnem, tehničnem področju povzročal malodušje. ¹⁴ Občutek zaostajanja je simptom evropskega tekmovanja med narodi na vojaškem, kulturnem oziroma znanstvenem področju v dobi pred prvo svetovno vojno.

V kontekstu primerjav med narodi je zanimivo opazovati sodelovanje v obliki kulturnega transferja. V slovenskem primeru je bilo to sodelovanje pretežno »uvozno usmerjeno«, kar je razumljivo, saj je slovenska kultura prevzemala iz bolj razvite nemške, ki je imela v tem času status vedenjskega stila. Zato ne preseneča ugotovitev Ferda Kočevarja o (pre)veliki kulturni odvisnosti. ¹⁵ Kot ključno programsko načelo razvoja slovenskega naroda je izpostavil emancipacijo. Do tega sklepa je prišel na podlagi primerjave prodaje knjig. Ugotovil je, da večino slovenskih knjig kupijo duhovniki in kmeti, medtem ko nemške knjige kupujejo meščani. Kočevar je

---

¹² Ivan Šubic, *Elektrika nje proizvodnje in uporaba*, Ljubljana, 1897, str. 6–18.

¹³ Constantin Goshler, *Deutsche Naturwissenschaft und naturwissenschaftliche Deutsche*, Rudolf Virchow und die »deutsche Wissenschaft«. V: *Wissenschaft und Nation in der europäischen Geschichte*, Frankfurt an der Main - New York, 2002, str. 106–112.

¹⁴ F(erdo), Kočevar, *Pomenki o naših literarnih zadevah*, II. del, Jezik. V: *Glasnik slovenski*, list 16, 1867, str. 278–282.

¹⁵ Kopitar je leta 1808 zapisal: »Velika večina Slovencev v deželi še dandanašnji ne zna pisati ne brati in kdor med njimi je deležen kaj boljše izobrazbe, se kajpak pridruži gospodi Nemcem.« Boris Paternu, *Problem literarno-stilne diferenciacije v slovenski književnosti razsvetljenstva*. V: *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Obdobja, 1980, str. 52. Ivan Prijatelj, *O kulturnem pomenu slovenske reformacije*, K Trubarjevemu jubileju. Ljubljana, 1908, str. 5–7.

v tem kontekstu opozoril na splošno zaostajanje kljub velikemu napredku: »Naše napredovanje je proti napredovanju naših sosedov napredovanje kuljevega, napredovanje palčka proti velikanu. Najbolj veselo se razvija naše znanstveno slovstvo, in v tem ima prvo mesto jezikoslovje in naravoslovje.«¹⁶

Bistvo slovenskih kulturnoprogramskih konceptov po marčni revoluciji je novohumanistično načelo splošne razgledanosti, ki se v slovenskem kontekstu izraža v želji po »omikanju«. Ta želja je bila izražena tako ob ustanovitvi Slovenske matice kakor tudi kasneje v zasebnih pismih in predgovorih poljudnoznanstvenih knjig.¹⁷

Kljub prevladujočemu navdušenju nad napredkom tehnike in znanosti je moč zaznati negotovost ob silnem napredku in spremembah materialne in duhovne stvarnosti. Tehnika je z gledišča sodobnikov izpodbijala svoje temeljno poslanstvo, to je omogočanje normalnega preživetja. Negotovost ponazarja izjava Simona Šubica: »Kaj bo še dosegel duh človeški, kako bo prerojeval človeštvo s svojimi deli, tega danes nobeden presoditi ne more.«¹⁸ Očitno je pričakovanje po boljšem življenju imanentna značilnost v kodnem zapisu človeka ne glede na družbeni ali intelektualni kontekst. Zmotna, naivna pričakovanja človeka od tehnike dobro opiše misel Friedricha Nietzscheja »Die Menschheit hat an der Erkenntnis ein schönes Mittel zum Untergang«.¹⁹

***

Skokovit znanstveni razvoj je prinesel številne nove izraze, predvsem na področju naravoslovja, pri čemer je zanimivo, da se termini niso odtrgali od stare klasične in

¹⁶ Ferdo Kočever, Pomenki o naših literarnih zadevah, I. del, Slovstvo. V: Glasnik slovenski, list 14, 1867, str. 218–220.

¹⁷ Tako je npr. Šubic Simon o potrebi po višji omiki oziroma omikanju: ključna naloga je samozavedanje-oblikovanje samopodobe. Pomembno za oblikovanje identitete je poljudnoznanstvena literatura. cilja publika pa je kmet. Izpostavi potrebo po vodstvu, aktivnosti »od tistih mož, ki imajo v svoji in oblasti njegove dela« (geslo viribus unitis), AS, 621, fasc. 13.

¹⁸ Simon Šubic, Nikolaj Kopernik in sledi njegovega duha. V: Vestnik, znanstvena priloga Zori, št. 5, 15.5. 1873, str. 71–75.

¹⁹ Heinz Dudeck, Die Zukunft beginnt in den Köpfen, Ingenieure und die Geisteswissenschaft. V: Forschung und Lehre, št. 1, 1997, str. 5–6.

humanistične tradicije, saj so večinoma utemeljeni prav na klasični grško-latinski jezikovni podlagi. Rast tehniških izrazov je prehitevala skrb za pravilno stilsko ter pomensko homologizacijo pri oblikovanju. V slovenskem primeru lahko skozi izrazoslovje sledimo »kulturnem« transferju. Ob tem lahko ugotovimo veliko odvisnost od močnih velikih jezikovno-kulturnih skupnosti, ki so se v fazi modernizacije oblikovale v narodne države.

Terminologija se je oblikovala znotraj evropskega tehniškega komunikacijskega prostora. Modernizacija je pospešila rast tehničnih izumov. Nacionalizem je zaradi postavitve kulture kot temelja nacionalne identitete zahteval znanost v nacionalnem jeziku. Zato je uporaba nacionalnih jezikov v znanosti in tehniki problem moderne znanosti. Zamenjava znanstvenega jezika sovpada s procesom oblikovanja naroda. V grobem lahko zamenjavo splošnega znanstvenega jezika latinščine z nacionalnimi jeziki razdelimo v dve skupini. Tako v prvo skupino uvrstimo zamenjave jezika v velikih razvitih jezikovno-kulturnih skupnostih okoli leta 1800. V drugi skupini pa je prišlo do zamenjave pri t. i. narodih zamudnikih, torej pri manj kulturno razvitih jezikovno-kulturnih skupnostih.²⁰ Časovno je do zamenjave prišlo zelo različno. Med prvimi so zamenjavo izpeljali v Rusiji. Za začetek zamenjave lahko postavimo jezikovni spor leta 1851/52. Spor je bil več kot samo spor okoli jezika znanstvenih ali poljudnoznanstvenih razprav, saj je posegal v konceptualno-programske smernice razvoja ruske znanosti. Ob tem je treba opozoriti, da je do teh zamenjav prišlo postopoma, v korelaciji s krepitvijo nacionalne identitete, ki je postala trend v 19. stoletju. Jezikovni spori nakazujejo na socialno zaprtost znanosti ter sočasno postopno demokratizacijo izobraževanja in znanja. Jezikovni spori so trk konvergenčnih trendov izgradnje nacionalne identitete in divergenčnih trendov med družbenimi skupinami. V razpravah zaznamo širše družbeno dogajanje, saj nakazujejo problem komunikacije tako med raziskovalci samim kakor med pripadniki posamezne jezikovne ter s tem zamišljene nacionalne

---

²⁰ Takšen primer je ruski jezikovni spor leta 1851/52, v katerem je prišlo do razprav o potrebi po uporabi znanja ter konceptualnih rešitvah nacionalne znanosti.

skupnosti. Zaradi splošne, še posebej sektorske modernizacije znanja pa je postalo pomembno vprašanje posredovanja znanja širšemu krogu v sklopu izobraževalnega procesa.²¹

Ustvarjanje terminologije neke jezikovne skupnosti je barometer duhovnega in kulturnega oziroma znanstvenega osvajanja sveta; ob tem tudi sledenje splošnim kulturno-znanstvenim tokovom prikazuje vpetost v širši evropski kontekst na področju stanja raziskav, idej, konceptov in metodologije znanstvenoraziskovalnega dela ter poznavanja virov in literature. Slovenska uporaba je znak za poglobljeno stopnjo recepcije. Ob tem velja biti zadržan, saj lahko uporaba posameznega izuma ali termina kaže le na osebno poznavanje, ki pa s splošnim stanjem poznavanja nima skoraj nič skupnega.²² Ob sprejemanju se oblikuje ustrezno izrazje. Slovenska terminologija se je oblikovala stihijsko, torej sočasno z recepcijo.

Kot prvo sistematično oblikovanje slovenske terminologije štejemo oblikovanje pravne terminologije ob prevajanju uradnega lista²³ v slovenščino. Kljub kasnejši ukinitvi slovenskega izvoda uradnega lista je bila to ena izmed trajnejših pridobitev marčne revolucije. Slovenski izvod predstavlja poluradno potrditev multi-etničnega značaja habsburške monarhije. Pravosodni minister je avgusta 1849 v odsek za pripravo imenoval Frana Miklošiča, dr. Matija Dolenca (namesto Antona Mažgona, ki je leta 1849 umrl) in Mateja Cigaleta. Cilj skupine je bila prevod državnega zakonika in uradnega lista. Za izvedbo projekta je bilo treba orati ledino oziroma pripraviti slovensko juridično-politično terminologijo. Odločilen položaj v slovenski trojki je imel Fran Miklošič, ki je bil zagovornik samostojnega slovenskega pravnega izrazja in s tem jezika. Miklošič je postavil tr-

---

²¹ Olga A. Valkova, Konflikte unter russischen Naturwissenschaftler in der Mitte des 19. Jahrhunderts. V: Wissenschaft und Nation, str. 59–79.

²² Erich Prunč, Prispevek k poznavanju virov za Gutsmanov slovar. V: Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobja, 1980, str. 209–211.

²³ Od 26. 3. 2009 je slovenska verzija Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich za obdobji 1849–1852 in 1870–1918 dostopen na spletnem portalu Avstrijske nacionalne knjižnice, ki je v projektu ALEX digitalizirala avstrijske zakone in pravne predpise.

dne temelje, saj se je že konec 1849 prepustil vodilno vlogo pri projektu Mateju Cigaletu, ki je sicer nerad sledil Miklošičevim smernicam.²⁴ Oblikovanje pravne terminologije je pomembno za oblikovanje izrazoslovja na drugih področjih, saj je postavila standarde knjižnega jezika za slovenske šolske knjige. Tako je Bleiweis pri sestavljanju berila za drugi razred srednjih šol dobil navodila, naj se ravna po slovenskem knjižnem jeziku, ki ga je oblikoval odsek za izdajanje uradnega lista in državnega zakonika. Bleiweis je upošteval navodilo in je v predgovoru berila za drugi razred izrazil zadovoljstvo nad opravljenim delom: »V pisavi sploh je večja edinost in ravnomernost, kot v prvem delu, kar se je po visokem c.kr. ministerskem v to zadevajočem ukazu doseglo, da naj se namreč pisava v berilu ravna po sadanjem slovenskem zakoniku.«²⁵

Pomembno vzpodbudo pri oblikovanju slovenske terminologije predstavlja reforma srednjih šol. Z reformo je bistveno pridobila na pomenu slovenščina, ki je postala učni predmet na srednjih šolah, obvezen za vse dijake s slovenskim maternim jezikom. Predmetu slovenščina je bilo v kurikulumu odmerjeno dve do tri ure tedensko. Sama vpeljava slovenščine kot predmeta srednješolskega kurikula ni načela jezikovne hierarhija ter s tem povezanega vedenjskega stila. Prispevala je k temu, da so se mlajši intelektualci raje in tudi bolje izražali v slovenščini od intelektualcev, ki so srednje šole obiskovali pred marčno revolucijo. Tako so kulturne družbe na Slovenskem še naprej v večjem obsegu uporabljale nemščino.²⁶ Hierarhija jezikov je bila nekaj samoumevnega. Zato ne preseneča burna zavrnitev To-

---

²⁴ Janez Kranjc, Prispevek Frana Miklošiča k oblikovanju slovenske pravne terminologije v prvem letniku dvojezičnega izhajanja državnega zakonika in vladnega lista avstrijskega cesarstva. V: Miklošičev zbornik. Ljubljana, 1992, str. 117–122.

²⁵ Janez Bleiweis, Slovensko berilo za drugi gimnazialni razred, Ljubljana, 1852, str. I–II.

²⁶ Na problem komunikacije med slovenskimi izobraženci je v pismu odbora Slovenske matice opozoril profesor Schreiner. Zaradi povednosti navajam del pisma: »Naši slovenski časniki ne zadostujejo znanstvenim potrebam slovenskih omikancev, česar jim nikdo ne more oponašati, ker ga ni slovenskega časnika, ki bi mu bila gojitev znanstva edini ali pa vsaj glavni smoter /.../ in tožimo, da naši omikanci ne govorijo vselej slovenski med seboj. Kako bodo neki, ko se jim beseda spotika, kakor pridejo na kako znanstven predmet? Ali ne zajemamo vsi svojega znanja iz tujih virov v tuji obliki? Dajte nam slovenske duševne hrane in beseda slovenska bode tekla bez sile.« AS, 621, fasc. 13.

manovega predloga 1861 v kranjskem deželnem zboru, da bi slovenščina postala razpravljalni jezik.²⁷

Jezikovno vprašanje je znova je prišlo v ospredje leta 1862, ko je Južni Sokol na kranjsko deželno vlado poslal osnutek društvenih pravil, napisan v slovenščini. Društvo je dobilo potrjena pravila šele julija 1863, potem ko je bilo ustanovljeno društvo Turnverein.²⁸

Tomanova interpelacija v državnem zboru 26. 6. 1861 je sprožile razpravo o izdajanju slovenskih učnih oziroma nato znanstvenih knjig. O problemu izdajanja slovenskih znanstvenih knjig je potekala časopisna razprava. Na to temo so potekali pogovori v čitalnicah.²⁹ V razpravah se je oblikovalo prepričanje, da obstaja potreba po ustanovitvi zavoda, ki bi izdajal znanstvene knjige ter tudi knjige primerne za šolsko uporabo. Prelomnica za izdajanje slovenskih znanstvenih in učnih knjig pomeni ustanovitev Slovenske matice. Pravila društva Slovenske matice so bila potrjena 4. 2. 1864. V pravilih je bil opredeljen kot namen društva izdajanje »znanstvenih kakor občno koristnih knjig v slovenskem jeziku ali pa njih izdavanje podpirati«. ³⁰ V Matici so v začetni dobi obstajali različni pogledi na realizacijo društvenega namena. V društvu so obstajali različni pogledi glede literarnega programa, med bolj praktičnim³¹ programom, ki ga je odločno zagovarjal Bleiweis, in znanstvenim programom, ki so ga zagovarjali pristaši mariborskega kroga. Do prvega spora, praske med obema taboroma je prišlo že na začetku ob izdaji prve knjige; Koledarja slovenskega za navadno leto 1865. Kasneje se je spor še samo zaostroval ter v letih 1872–1874 prerasel v resno krizo društva Slovenska matica.³²

Pričakovanja, povezana z novoustanovljenim znanstvenim društvom, so bila velika in tudi nerealna, saj

²⁷ Joka Žigon, Veliko pismo slovenske duhovne združitve, Ljubljana, 1935, str. 73–75.

²⁸ Peter Vodopivec, O narodnem in političnem organiziranju. V: Društvena in klubska kultura Sloveniji, 2004, str. 33–42.

²⁹ Posebno aktivna je bila mariborska čitalnica, ki je tudi na začetku leta 1863 izdelala program za ustanovitve Matice. Tako imenovani Mariborski program, ki so ga mariborski čitalničarji poslali Tomanu in Bleiweisu, je predstavljal kasneje osnovo za društveni statut. AS 621, fasc. 1.

³⁰ AS 621, fasc. 2.

³¹ Mariborski društveniki so ta program slabšalno označili za »noviški« slog.

³² AS 621, fasc. 1.

niso upoštevala, da društvo nima niti premoženja³³ niti prihodkov. Poleg tega so vsi odborniki (po Levstikovem odstopu z mesta tajnika sploh) opravljali delo v prostem času, zaradi česar so pogosto tarnali, da so »preobloženi z delom«. ³⁴

***

Prvi celostni načrt izdelave naravoslovne terminologije je program J. G. Verdelskega, ki ga je ta objavil v časopisu Glasnik slovenski.³⁵ V sestavku je opozoril na več perečih problemov, ki tarejo mlado slovensko kulturo na vseh področjih človeške družbe. Kot posebej pereč problem je izpostavil nerazvito (slovensko pisano) naravoslovje. Analitično je ugotovil, da je to posledica kulturne nerazvitosti ter odsotnosti normativnih prijemov pri tehniškem izrazoslovju. Kot problematično je obsodil nekritično prevzemanje tujih izrazov in ambicije vsakega posameznega pisatelja, da oblikuje lastne izraze.³⁶

Verdelski je za iskanje novih izrazov predlagal Kopitarjev pristop, kar pomeni iskanje ustreznih izrazov v govornem jeziku. Kljub temu je, kakor tudi Jožef Stefan, nasprotoval nasilni slovenizaciji že uveljavljenih tujih izrazov.³⁷ Pri oblikovanju novih terminov je pre-

³³ Matej Cigale je opozarjal v pismu 12. 12. 1864: »Matični zaklad le počasi raste, ker bogatinci nečejo pritegniti«. AS 621, fasc. 31. Zanimivo je tudi pismo društvenega ustanovnika iz Vranskega, ki je 8. 8. 1864 osnovalnemu odboru sporočil: »Ljudje še ne zastopijo prav namen tega slavnega društva.« AS 621, fasc. 1.

³⁴ AS, 621, fasc. 3, 4, 5, 6.

³⁵ Časopis se je po prvem letniku leta 1859 preimenoval v Glasnik slovenski, lepoznavsko podučen list. To ime je obdržal le eno, saj se je list, ki je izhajal kot mesečnik preimenoval v Slovenski glasnik, lepoznavsko podučen list. Časopis se je tako imenoval do leta 1868, ko je prenehal izhajati.

³⁶ »Skorej vsak pisatelj hodi svojo pot, vsak si ko naj hitrejšo pomaga v zadregi. pri tako gibčnem jeziku kakor je slovenski, kako hitro je skovano novo slovo, neglede, ali je zares potrebno, ali se res ne nahaja med ljudstvom ali v katerem bodi vrednejšem spisu. Slednji čas je, da se tudi ta reč na bolje oberne. Tehniški izrazi kakor besede sploh, ki se rabijo v natoroznanskih spisih, morajo pred vsem drugim imeti svoj določen pomen, da izrazujejo omejeno misel, da se nezmenljivo zvezani s svojim pojmetjem ali zapopadkom. Naj lepši primer tega daje nam ljudstvo samo, ki rabi znane tehniške izraze vedno v določenem pomenu n.pr. vreteno +, preslica, kožel itd. Zakaj se ravno v pisavo kaj takega ne vvede? Kam pridemo, če se bode še daleč tako godilo, če se bodo nekteri clo v zaznamovanji poglavitnih boj motili? Naše literarne okolnosti res so mnogo tega krive, pa mnogokrat tudi neumna sebičnost, ktera se kaže tudi v prirodnih znanostih«. J.: Potrebe Slovencev glede prirodnih ved. V. Glasnik slovenski, zv. 1, št. 2, 1858, str. 52–56.

³⁷ »Naj se prideržijo izrazi, ki so sploh evropejske znanosti, ki se le po sili puste slovenski povedati, ki so se v krajih clo že med Slovenci vdomačili«. J. G. Verdelski,

dlagal, da se mora »vsako novo vpeljano slovo opredeliti ali glede pomena razložiti, česar je dosle sploh treba pri vseh tehniških izrazih«. ³⁸ Pri Verdelskem kakor tudi drugih piscih naravoslovnih sestavkov v Slovenskem glasniku so opazne iliristične težnje. Tako je v članku Verdelski zapisal, da je »vsim Jugoslavenom skorej edna edina natoroznanska nomenklatura zadosti in tudi lahko vpeljati; saj se pri Slovencih in pri Serbijih prav za prav šele začenja delavnost na polju prirodnih nauk«. ³⁹

Poleg Verdelskega so za oblikovanje terminologije zanimivi »natoroznanski« prispevki Jožefa Stefana in Ferda Kočeverja. Omenjeni sodružniki časopisa Glasnik slovenski so objavljali načrte, predloge za oblikovanje slovenske kulture, s čimer so odslikavali romantično zaverovanost v pravkar začet projekt slovenskega naroda na kulturnem področju. Omenjeni avtorji so si prizadevali za večjo aktivnost na področju naravoslovja v slovenskem jeziku. Pomenljiva je izjava Jožefa Stefana: »Stojim pred vami, znabiti s celim košem nemškega znanja in s pestjo slovenskih besed. Iz koša bi bilo lahko jemati, pa težko je vsakej iz njega vzetej stvari najti prikladnega oblačila v skerčenej pesti. In nagih jih vendar ne morem pošiljati v slovenski svet. Zakaj Slovenci so zdaj močno sramožljivi, in jezične nesramnosti jim bodejo serca slovničarska. Studijo se jim besede, katerih prosti kmet v domovini slovenskega duha ne nosi na jeziku zjutra in zvečera. Jaz pa sem le malo imel priljubljenost, pojiti se z duhom slovenskim. Na zdaj že večidel nemškeje zemlji rojen, sem živel tudi zmirom na nemškeje zemlji in nimam tedaj od doma nobenega voditelja, ki bi mi pravil, kar je slovensko, kar ne.« ⁴⁰

Potrebe Slovincov glede prirodnih ved. V: Glasnik slovenski, zv. 1, št. 2, 1858, str. 52–56.

³⁸ Glasnik literarni, Odgovor sostavku »Potrebe Slovencev glede prirodnih ved«. V: Glasnik slovenski, zv. 1, št. 3, 1858, str. 87–90.

³⁹ J. G. Verdelski, Potrebe Slovincov glede prirodnih ved. V: Glasnik slovenski, zv. 1, št. 2, 1858, str. 52–56.

⁴⁰ Jožef Stefan, Natoroznanske poskušnje. V: Glasnik slovenski, zv. 3, št. 6, 1859, str. 96–98. Prunč je na podlagi analize besedišča Gutsmanovega slovarja opozoril na močno odvisnost slovenskega abstraktnega besedišča od nemškega. Opozoril, da je višji delež prevzemanja gesel s področja visoke kulture oziroma dominantne kulturnovedenjske prakse. Erich Prunč, Prispevek k poznavanju virov za Gutsmanov slovar, str. 209–211.

V Slovenskem glasniku je v prispevkih analiziran položaj slovenske terminologije. Splošna ugotovitev je, da zelo močno primanjkuje slovenske terminologije. Po mnenju Verdelskega sta ključna razloga prevladujoč položaj nemščine v šolstvu in kulturi ter nekritično prevzemanje tujih izrazov.⁴¹ Opozoril je na fenomen »kranjske šprahe«, v kateri mrgoli germanizmov. Takšno prevzemanje po njegovem ni potrebno in zaradi tega škodi razvoju slovenskega jezika ter deluje »neumno in smešno«. Verdelski se je zavzel, da bi v slovenski jezik prevzemali le takšne izraze, ki še ne obstajajo. Kot primer potrebnega in koristnega je izpostavil prevzemanje obrtnih in tehničnih terminov.⁴²

***

Naravoslovna terminologija je jasnejše in bolj sistematične obrise dobila šele ob izdajanju slovenskih učnih knjig za slovenske srednje šole. Skoraj sočasno z izdajanjem šolskih knjig v založbi Slovenske matice konec šestdesetih let je v društvu prišlo do pobude za izdajo slovenske znanstvene terminologije. Pobudo je 14. 2. 1867 posredoval Matej Cigale, ki je opozoril, da obstaja nujna potreba po oblikovanju slovenskih znanstvenih izrazov. Cigale se je predtem o problemu posvetoval z Ivanom Tuškom, ki je sodeloval pri pripravi hrvaške terminologije. Tušek mu je svetoval, naj počaka pri izdelavi slovenske psihološke terminologije, za katero se je Cigale posebej zanimal.⁴³ Tušek je namreč načelno podpiral Kočvarjevo konvergentno smer v jezikovni pisavi, skladno s katero je mogoče ustvariti enoten znanstveni jezik za južne Slované.⁴⁴

Pomembno prelomnico za oblikovanje slovenske terminologije je predstavljalo sprejetje prevoda Schödlerjeve *Buch der Natur* v knjižni program Sloven-

---

⁴¹ Verdelski je označil to obdobje kot: »Za večino Slavjanov zelo nesrečni časi, to je oni lasi v katerih se je bila nemščina širila tudi po čisto slovenskih deželah med bolj učenimi ljudmi«, J. G. Verdelski, *Nekaj o stanji in potrebah našega slovstva*. V: *Glasnik slovenski*, zv. 9, št. 1, 1863, str. 24–26.

⁴² Prav tam.

⁴³ AS, 621, fasc. 4.

⁴⁴ Janez Cvirn, Ferdo Kočvar. V: *Enciklopedija Slovenije*, 5. knjiga, Ljubljana, 1991, str. 178–179.

ske matice na seji odbora 15. 9. 1867. Omenjeni projekt je imel pomembne posledice, saj je v bistvenem obsegu zaznamoval začetke sistematičnega oblikovanja enotne slovenske naravoslovne in tudi tehniške terminologije. Zaradi vsega tega je odbor Slovenske matice sprejel odločitev, da bo poleg omenjenega korpusa izdal slovar slovenske znanstvene terminologije. Na odločitev so poleg spoznanja o nujnosti projekta vplivale informacije o poteku sorodnih projektov na Hrvaškem in Češkem. Ob tem je pomembno poudariti, da sta projekta češke in hrvaške terminologije uživala državno finančno podporo. Zaradi same izvedbe projekta kakor tudi zaradi sorodnosti oziroma zelene sorodnosti je Fran Erjavec predlagal, da Slovenska matica počaka s slovensko znanstveno terminologijo. Predlagal je, da z izvedbo začnejo šele ob izdaji hrvaške znanstvene terminologije, saj bodo s tem dobili ustrezen vzor za slovenski projekt znanstvene terminologije. Kljub tem zadržkom vplivnega člana društva je odbor Slovenske matice objavil razpis za urednika »naučnega slovnika«. Odločitev za projekt je bila sprejeta na 4. občnem zboru 5. 8. 1868. Na predlog odbora je bil sprejet sklep, da »Matica po izgledu češkega 'Slovnika naučnega' izda 'Slovník naučni'«. Za izvedbo projekta je bil v sklepu predviden poseben odsek, ki bi v sodelovanju z urednikom skrbel za pripravo terminologije. Odbor je poziv za mesto urednika objavil šele naslednje leto, 18. 2. 1869. V razpisu je Matica uredniku ponudila honorar 200 goldinarjev za uredništvo ter dodatnih 25 goldinarjev na tiskano polo za avtorske izdelke. Na veliko presenečenje odbornikov se na razpis ni prijavil nihče. Zaradi tega je predsednik društva Etbin Henrik Costa začel v zasebni komunikaciji nagovarjati več potencialnih kandidatov. Pogovori in pisma so obrodili zelene sadove, saj se je za mesto urednika »Naučnega slovnika« ponudil Josip Nolli. V pismu odboru je izpostavil, da kot urednik »prevzema veliko moralno odgovornost«. Posebej je izpostavil iskanje ustreznega metodološkega aparata ter dotičnih izrazov. Kljub zahtevnosti in potrebi je Nolli načeloma postavil kakovost izvedbe pred hitrostjo. Odbor je Nollijevo »ponudbo« sprejel na 15. odborovi seji 2. 9. 1869 ter sprejel njegov pogoj, da letna nagrada za uredniško delo znaša

240 goldinarjev. Kljub določitvi urednika in sestavi odseka za pripravo slovarja se izvedba projekta skoraj ni premaknila za mrtve točke.⁴⁵

Skoraj sočasno z razpisom za urednika Naučnega slovnika je Matica izdala prevod Schödlerjeve Fizike. Za prevod je poskrbel Ivan Tušek, ki je knjigo prevedel po češki predlogi. Prevod je zanimiv poskus in je bil pomemben za nadaljnji razvoj izrazoslovja. S Fiziko so bili namreč za društvo Slovenska matica postavljeni normativni standardi pri homologizaciji znanstvenih izrazov. Tušek je namreč v Fiziki tujke praviloma zapisoval fonetično-fonološko. S tem se je pri prestavljanju terminologije naslonil na Erjavčev metodološki pristop, kakor tudi na njegovo terminologijo v Mineralogiji.⁴⁶ Tušek je bil z opravljenim delom in slovenskim termini zadovoljen, saj je v pismu odboru ocenil, »da je nazivje dobro, skoraj bolje kakor hervaško, ki se rabi že 9 let po šolah, ali pa kakor češko«. ⁴⁷ Zaradi »oranja ledine« pri slovenski terminih je odbor društva Tušku v razpravi o višini honorarjev enoglasno potrdil načelo izvirnosti. S to odločitvijo je Matica v bistvu prevajalcem naravoslovnih knjig priznala avtorstvo. Ta sklep je po svoje upravičen, saj so avtorji v zasebnih pismih kakor tudi v predgovorih poudarjali, da so morali orati ledino na področju vsebinskega koncepta, še bolj pa pri uporabi in oblikovanju terminologije.⁴⁸

***

Oblikovanje terminologije je sprožalo hude osebne in idejno-konceptualne spore. Prva žrtev teh sporov je bil Matej Cigale. V pismu odboru decembra 1869 je tarnal na ostrimi napadi 'Narodvcev'. Motilo ga je, da Slovenski narod⁴⁹ na njegov račun zbija šale. Kritike na svoj račun

⁴⁵ AS, 621, fasc. 4.

⁴⁶ Fran Erjavec, Slovenska terminologija za mineralogijo. V: Glasnik slovenski, zv. 9, št. 7, 1866, str. 270–273.

⁴⁷ AS, 621, fasc. 4.

⁴⁸ AS, 621, fasc. 4 in 5.

⁴⁹ »V Slovenskem Narodu se je zlezal res pravi gad slovenskemu narodu, ki mu osrčje kuži in strupi. Ali ga ni pametnega človeka na Štajerskem več, ki bi sprevidil, da bo tako ravnanje le v pogubo slovenstva?!«. AS, 621, fasc. 3.

je Cigale razumel kot osebni napad ter kot take tudi negativne za razvoj slovenščine. Takšno ravnanje je po njegovem mnenju vodilo v pogubo slovenstva. Trenja so se pojavila tudi v projektu Slovenske matice pri prevodu Schödlerjeve Buch der Natur v slovenščino. Ključni protagonisti jezikovno-terminološkega spora so bili Ivan Tušek⁵⁰ in ostali prevajalci pri projektu.⁵¹ Tušek je trdil, da je njegovo delo Fizika normativni okvir za slovensko naravoslovno izrazoslovje. S to utemeljitvijo, še bolj pa s prijateljskim dopisovanjem je poskrbel, da je odbor to stališče načelno podprl. Prvi spor se je pojavil pri recenziranju Ogrinčevega prevoda Astronomije. Odbor je po opravljeni recenziji Ogrinca pozval, da »spravi terminologijo v soglasje s Fiziko«. Ogrinec se s tem ni strinjal in je bil pripravljen delo le »izpiliti v gramatikalnem ozirju«. Zavrnil je tudi Tuškov očitke, da preveč uporablja in navaja nemško literaturo, namesto da bi navajal lastne članke, objavljene v Novicah. Posebej ogorčen je bil zaradi očitka o uporabi germanizmov. Odbor je pooblastil Tuška, da ustrezno predela Astronomijo. To je razburilo Josipa Pajka, ki je v Slovenskem narodu natančno analiziral Tuškovo Fiziko. Analizo je objavil v članku,⁵² kjer je ugotovil, da je v njej veliko hrvatizmov. Posebej ga je motilo, da odbor jemlje Fiziko za vzor, zaradi česar se pozabljajo lastnosti in potrebe slovenskega jezika ter s tem prihaja do preozke »slovenske« usmerjenosti. Tušek je v pismu odboru zavrnil Pajkove očitke ter ocenil, da v slovenskem narodu obstajajo narodni odpadniki – »Zvekanovci«.⁵³

Komaj se je polegel spor med Tuškom in Ogrincem, ko se je vnel spor med Tuškom in Jernejem Zupancem, ki je prevajal Mineralogijo. Jedro spora je bila Ogrinčeva

---

⁵⁰ Ivan Tušek je bil srednješolski profesor v Zagrebu. Med letoma 1873 in 1876 je bil tajnik Slovenske matice. Kot zanimivo dejstvo velja izpostaviti, da je večina avtorjev prevajalcev šolskih učnih knjig bodisi nekaj časa živela bodisi poučevala na hrvaških srednjih šolah. AS 621, škatla 5. Na problem profesorjev, ki so službovali na Slovenskem in niso sodelovali pri društvu Slovenske matice iz »službenih ozirov«, je v pismu 30. 11. 1877 opozoril Davorin Terstenjak. Odboru je predlagal, da poižve pri ministrstvu za uk in bogočastje, ali dovoli c.kr. profesorjem sodelovanje pri »čisto znanstvenem zavodu, ki se s politikom ne peča.« AS 621, fasc. 7.

⁵¹ Viljem Ogrinec profesor na gimnaziji v Novem mestu. Jernej Zupanec – profesor na gimnaziji v Novem mestu.

⁵² AS, 621, fasc. 4.

⁵³ AS, 621, fasc. 4.

odločitev za avtentični zapis tujk ter nasprotovanje fonetičnemu zapisu lastnih in stvarnih imen. Recenzenti, med katerim je bil najbolj kritičen Tušek, so trdili, da Ogrinec uporablja preveč tujk in zapisuje tujke avtentično, s čimer odstopa od ostalih avtorjev pri projektu Buch der Natur. Tušek je predlagal naturalizacijo oziroma homologizacijo tujk ter tudi uveljavitev enotnosti znanstvenega izrazoslovja. Spor je prešel na osebno raven, kar je razvidno iz opazke o Viljemu Ogrincu: »Ne morem si kaj, da ne bi mislil, da vidim pred sabo s togo zagrnenega starca iz tistih davnih časov od tam doli pri sredozemskem morji s cilindrom na glavi nataknnim.« Ogrinec je odgovoril, da se iz Tuškove kritike vidi njegova »samovlastnost na slovenskem literarnem polju«. Tušku je očital preveč hrvaško usmerjenost in je nasprotoval, da bi Tušek in Erjavec edina lahko kovala nove slovenske besede. Tušku je očital napake, nedoslednosti in nekonsistenost v Fiziki. Poleg tega mu ni ostal dolžan na osebni ravni, saj mu je postavil hudomušno vprašanje: »Ali vam še ni pal želod na nos? Popustite, prosim vas, čudno pisavo!« Spor se je kasneje zaostril, saj je Zajec obtožil Tuška, da je Matico opeharil s svojimi Bücher der Erfindung. Zato je odboru svetoval: »Varite, da vam čez glavo ne zraste z njegovo surovostjo, nev(oščljivostjo).«⁵⁴ Zaradi Zajčeve nepopustljivosti je bila uveljavljena »mešana pisava«, ki je po mnenju Maksimiljana Pleteršnika manj škodovala kot prisilna standardizacija jezika, ki bi (je) odvracala mnogo pisateljev. Zaradi tega je Pleteršnik tudi kasneje zavračal Cigaletov predlog za standardizacijo jezika. Ob tej razpravi o zapisu znanstvenih izrazov ter standardov znanstvenega aparata je odbor sprejel odločitev, da je ključno merilo za sprejem kakovost spisa. Odgovornost za pisavo in s tem za slog pa je bila prepuščena pisateljem. Odbor je (p)ostal odgovoren in pristojen za izvedbo recenzentskega postopka. Tudi pri tem segmentu je prišlo do preloma. Kot posledica sporov je odbor sprejel načelno stališče, da avtorjem ne bodo več pošiljali ali dovoljevali vpogleda v recenzentska mnenja.⁵⁵

⁵⁴ AS, 621, fasc. 5.

⁵⁵ AS, 321, fasc. 6.

Oblikovanje slovenske terminologije je še nadalje teklo ob pripravi šolskih učnih knjig. S tem je znanstvena terminologija postala talka nemškega nasprotovanja utrakvizaciji srednjih šol na Kranjskem ter še v manjši meri na Štajerskem in Koroškem. S podobnimi težavami so se soočali primorski Slovenci.

Znova je prišlo do oživitve sistematične izdaje slovenske terminologije šele na pobudo predsednika Slovenske matice, Janeza Bleiweisa 13. 7. 1876. Bleiweis je predlog za izdajo »Naučnega slovnika« utemeljil kot potrebo za vsakega državljana. Predlagal je, da bi v slovar umestili besede, »ki so danes navadne v znanstvenih, političkih, tehniških, trgovskih in drugih predmetih, ki jih ker se nedado iz tujega jezika v jezik slovenski prestaviti in se tudi v drugih jezikih v izvorni besedi rabijo, vsak le nekoliko omikan človek kakoršnega koli stanu razumeti mora, da knjiga ali časnik nista nerazumljiva«. Predlog je dobil podporo kljub zaostrenim idejnopolitičnim razmeram, ki so vladale v odboru Slovenske matice.⁵⁶ Projekt je bil namenoma zastavljen za široko občinstvo. V tem pogledu se drugi, Bleiweisov, poskus razlikuje od prvega, Costovega poskusa izdelave znanstvene terminologije iz konca šestdesetih let. Na miselni preobrat ob določitvi ciljnega občinstva je vplivala javna poizvedba o številu potencialnih naročnikov za znanstveni časopis. Na poziv se je javilo le 70 potencialnih naročnikov. Zaradi tega so načrt za strokovni znanstveni slovar nadomestili s pripravo splošno-znanstvenega slovarja, ki bi bil zanimiv širšemu krogu naročnikov. Za ozek krog naročnikov, potencialnih naročnikov znanstvenega časopisa pa bi bila znanstvena terminologija previsok finančni zalogaj za Slovensko matico.⁵⁷ Za urednika znanstvene terminologije je bil izbran Matej Cigale. Urednik se je projekta lotil v skladu z Bleiweisovimi smernicami. Kot osnovno predlogo je uporabil dva znanstvena slovarja – češkega in hrvaškega, seveda ob upoštevanju do tedaj splošno uveljavljene

⁵⁶ AS, 621, fasc. 7.

⁵⁷ AS, 621, fasc. 7.

terminologije. V manjši meri je uporabil ruske slovarje in Miklošičev staroslovenski slovar. Cigale je svojo delo ocenil kot »iskanje srednje poti med klasicizmom in purizmom«. Posebej pereč problem je predstavljalo sestavljanje tehniške terminologije. Odločil se je, da bo prevzel sodobne mednarodne uveljavljene in ustaljene tehniške in znanstvene izraze. V predgovoru je izpostavil potrebo po »oblikovanju enotnega mednarodnega izrazoslovja za stroge znanstvene zadeve in produkte višje omike«. ⁵⁸ V zasebnem pismu Bleiweisu je potarnal, da je ob sestavljanju knjige spoznal, »kako okoren kje kod, in zarobljen je naš jezik«. V istem pismu je Cigale prosil Bleiweisa, da bi odbor za glavnega recenzenta določil Frana Levstika. Kot glavni motiv za imenovanje je navedel: »Reklamo ali prav zato, da bi se naša mladina, koja najraje na Levstika gleda, tudi res poprijela izrazov, kteri se svetujejo.« Bleiweis ni želel pristati na ta predlog, saj je bil še vedno v slabem odnosu z Levstikom, ⁵⁹ zaradi česar je glavni recenzent postal odbornik Šolar. ⁶⁰ Izid znanstvene terminologije pomeni prelomnico v razvoju slovenščine. Posebej pomembna je normativna ureditev znanstvenih izrazov. Knjiga predstavlja barometer kulturne razvitosti ter tudi kaže, če parafraziram Verdelškega iz začetka šedesetih let, na srečnejše čase za Slovence. Z izdajo dela je prišlo do popularizacije znanosti, predvsem med mladimi, katerim je bila knjiga tudi namenjena. Knjiga je bila dobro sprejeta, predvsem med študenti v Gradcu in na Dunaju. S tem predstavlja prvo fazo razvoja slovenskega terminologije, ki se je kasneje razvijala sočasno. Z »Znanstveno terminologijo« je bila dokončno postavljena navezanost na nemški kulturni prostor na področju izrazoslovja, ki je trajala do konca petdesetih let 20. stoletja. ⁶¹ Uspešna izvedba nakazuje

⁵⁸ Matej Cigale, *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča*, Ljubljana, 1880, str. VI–VIII.

⁵⁹ Njun odnos je bil kompleksen. Do dokončnega preloma med Levstikom in Bleiweisom je prišlo ob Levstikovem strastnem nasprotovanju izdajanju časopisa Triglav v nemščini. Idejni vodja projekta je bil Bleiweis, ki je pri Levstika poskusil prijem korenčka in palice. Najprej mu je ponudil mesto tajnika pri Slovenski matici, kasneje pa mu je skupaj s Costo grozil, da bo izgubil delovno mesto, če še bo javno nasprotoval projektu prvakov. Tanja Žigon, *Nemški časnik za slovenske interese, Triglav (1865–1870)*, Ljubljana, 2004.

⁶⁰ AS, 621, fasc. 8.

⁶¹ Vidmar, *Spomini*, str. 193–194, 238–239.

tudi na svobodo, tako politično, ekonomsko kot idejno-nazorsko, ki je nujen pogoj za znanost.⁶²

***

Na oblikovanje slovenskega izrazoslovja je vplivala recepcija hitrega napredka fizike, »ki zabeleži leto za letom znamenite iznajdbe, v sedanjem času osobito v elektriki«. Problemi po izdaji Znanstvene terminologije s kovanjem izrazov pa niso bili nič manjši. Tako je Fran Hauptmann ternal nad težavami pri oblikovanju izrazov, ki bi bili razumljivi učencem. Kot posebej problematično je izpostavil jasno pojmovno opredeljenost izrazov, zaradi česar je bil nenaklonjen nasilnemu slovenjenju tehniških izrazov, produktom sodobne modern(izacij-ske) dobe.⁶³

Podobnega mnenja o slovenjenju izrazov je bil tudi Ivan Šubic, ki je trdil, da je tehnika »danes skupna last vseh kulturnih jezikov na zemlji, ničevna in nepotrebna muka za pisatelja in čitatelja, da je potrata, katere si niti veliki narodi ne privoščijo«. Ivan Šubic je avtor prve tehniške monografije v slovenščini in kot tak zelo pomemben svetilnik oblikovanja tehniške terminologije. V predgovoru dela Električna je zapisal, da je uporabil izraze, ki imajo »svetovljansko pravico«. V predgovoru monografije je Šubic potarnal, da je »moral preorati mnogo ledine«. Kljub temu naporu ga je veselilo dejstvo, da naravoslovje oziroma tehnika nista toliko izpostavljena notranjem kulturnemu boju (»pečanje z elektrotehniško vedo prava tolažba in uteha«)⁶⁴ ter tudi navzven manj vpeta v neposredni nacionalni boj ter zaradi tega bolj ohranjata mednarodno sodelovanje v dobi nacionalnega tekmovanja, ki je ob francosko-nemškem rivalstvu prehajalo na začetku prve svetovne vojne v »Kampf des Geistes«.

Slovensko tehniško izrazoslovje se je tudi nadalje razvijalo po ustaljenih tirnicah. Ob tem velja omeniti

⁶² Josip Pajk, Svobodne misli o naši izobrazbi. V: Kres, št. 9., 1881, str. 510–520.

⁶³ Fran Hauptmann, Neprodinost, v fiziki nepotreben izraz. V: Kres, št. 1, 1885, str. 45–53.

⁶⁴ Ivan Šubic, Električna, nje proizvajanje in uporaba, Slovenska matica, Ljubljana, 1897.

ambiciozen poskus odbornika Šubica, ki je na 134. seji odbora Slovenske matice 28. 3. 1904 govoril o nujni potrebi po slovenskem tehniškem slovarju. Opozoril je na aktivnosti društva Ilirija v Pragi in društva slovenskih in hrvaških tehnikov na Dunaju, ki zbirajo uporabne tehniške izraze. Odbor je na Šubičev predlog ustanovil pripravljalni odbor za izdajanje slovenskega tehniška slovarja. Ob tem je odbor Slovenske matice pozval k sodelovanju študente in trgovsko zbornico.⁶⁵ Kljub hitremu odzivu Trgovske in obrtniške zbornice za Kranjsko ter akademskih društev v Gradcu, Pragi in na Dunaju projekt ni zaživel. Problem je bil namreč v sklepčnosti pripravljalnega odbora, ki je štel 27 odbornikov. Po matičnih pravilih je moralo biti na seji navzočih vsaj polovica odbornikov.⁶⁶ Projekt priprave tehniškega slovarja se je izvajal z izpisovanjem iz Wolfovega Slovensko-nemškega slovarja.⁶⁷ Projekt je počasi napredoval, saj se je odbor v tem času ukvarjal s Trubarjevo 400. obletnico rojstva, povečanim sodelovanjem s Hrvaško matico ter z vseučiliškim vprašanjem. Znova je projekt tehniške terminologije v okviru Slovenske matice pridobil večjo pozornost ob napovedi Društva zdravnikov na Kranjskem, da pripravlja medicinsko terminologijo, in Društva jugoslovanskih železničarjev, ki je pripravljalo železničarsko terminologijo. Šubic je predlagal, da mora Matica povečati število sodelavcev na projektu tehniške terminologije. Njegov predlog je naletel na gluha ušesa pri predsedniku društva dr. Franu Ilešiču, ki se je ravno v tem času zavzemal za sodelovanje Slovenske matice pri izdaji Jugoslovanske enciklopedije.⁶⁸ Zaradi trenj med predsednikom društva in Šubicem je slednji naslednje leto, natančneje 5. 7. 1911, odstopil z mesta načelnika pripravljalnega odseka za izdajo tehniškega nemško-

---

⁶⁵ AS, 621, fasc. 19.

⁶⁶ AS, 621, fasc. 20.

⁶⁷ Urednik Maksimilijan Pleteršnik je v nespremenjeni obliki v Slovensko-nemški slovar vključil vse mednarodno uveljavljene znanstvene pojme. Pleteršnik, Maksimilijan: Pripomnje. V: Slovensko-nemški slovar, Ljubljana, 1894, str. VIII. Ob tem velja opomniti, da je izdaja Cigaletove Znanstvene terminologije vzpodbudila dr. Josipa Vošnjaka, ki je knezoškofu Pogačarju predlagal, da oblikuje uredniški odbor za izdajo slovarja. Škof je upošteval Vošnjakov predlog in je za urednika imenoval Maksimilijana Pleteršnika.

⁶⁸ AS, 621, fasc. 25.

slovenskega slovarja. Mesto načelnika je prevzel Ilesič, ki je bil manj zavzet za pripravo slovenskega tehniškega izrazoslovja. Zato pa je bil v večji meri pripravljen sodelovati z novoustanovljenim Društvom inženirjev v Ljubljani. Omenjeno društvo je namreč nameravalo izdati tehnične izraze v posameznih, eno polo obsegajočih snopičih. Ilesič je podpiral omenjeni načrt in je obljubil tudi podporo pri izdajanju slovarčkov. Izdajanje le-teh naj bi predstavljalo le pripravo za Veliki tehnični slovar. Kljub temu je Matica ohranila tehniški odsek, ki je še naprej zbiral in urejal gradivo. Tako je inženir Gustinčič poudaril, da je treba zbrati »vse nemško tozadevno gradivo in od tam se bo delo cepilo v posameznosti«. Ob tem velja omeniti zanimivo oceno, da bi slovar imel od 100 do 200 naročnikov.⁶⁹

***

Veliko prelomnico predstavlja šele ustanovitev Univerze v Ljubljani oziroma Tehniške fakultete. Za potrebe predavanj so predavatelji pripravili predavanja v slovenščini. Sam študij je potekal po nemški literaturi, saj si nihče izmed založnikov ni upal izdati Vidmarjevih skript. Profesorji so svoje raziskave objavljali pretežno v nemški strokovni periodiki in pri nemških založnikih.⁷⁰

Prelomnico za tehniko in tehniško terminologijo predstavlja razširitev Tehniške fakultete po drugi svetovni vojni ter ustanovitev terminološke sekcije pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. Ta je po poldrugem desetletju izdala prvi pregledni tehniški slovar. S tem se je končala doba poskusov ter oblikovanja koherentnega znanstvenotehničnega izrazoslovja.⁷¹,

---

⁶⁹ AS, 621, fasc. 26.

⁷⁰ Vidmar, Spomini, str. 238–239.

⁷¹ Splošni tehniški slovar, Zveza inženirjev in tehnikov LRS Slovenija, Tehniška sekcija Terminološke sekcije pri SAZU, Ljubljana, 1962–1964.

Podobe tranzicije

Nina Vodopivec

Modernizacija in tranzicija

Modernizacija in tranzicija sta termina, ki se v vsakdanjem javnem življenju pojavljata pogosto. V Sloveniji naj bi odigrala ključno vlogo pri vstopu v globalni kapitalizem in jo hkrati soočila z gonilnimi silami globalizacije. Ne glede na to, da so takšna pojmovanja problematična in da pojmi – modernizacija, tranzicija in globalizacija na tem mestu niso analitično koncipirani, vendar zgovorno kažejo na imaginarije ljudi, na družbene ideje in predstave. Modernizacija v takšnem razumevanju ni analitični koncept, temveč je kulturna metafora, zamišljena konstrukcija ljudi polna različnih (socialnih) pomenov, ki jih ljudje pripisujejo ob soočanju s postsocialistično transformacijo.

Na spolzkost in dvoumnost termina je (med drugimi) opozoril antropolog James Ferguson. Ferguson je sicer preučeval spremembe ob prehodu iz kolonialne v postkolonialno dobo v Zambiji. Ob analizi modernizacije in urbanizacije Copperbelta, področju znanem po rudnikih bakra v novo nastali afriški državi, je izpostavil pomensko preobremenjenost termina. Opozarjal je, da pri tem ne gre le za napetosti med različnimi socialni pomeni in družbenimi predstavami oz. razlagami, ki jih ljudje pripisujejo modernizaciji in s katerimi družbe razdelijo na »moderne« in »tradicionalne«. V diskurz modernizacije so implicirana različna razmerja moči in neenakosti. Po njegovem razumevanju je modernizacija mit, ki pa v antropološkem smislu ne pomeni nekaj izmišljenega. Fergusonu zato pri modernizaciji zanima

družbena funkcija zgodbe o modernizaciji, »kozmološki načrt, ki določa osnovne interpretativne in izkustvene kategorizacije ter pomene«. ¹ Na prvi pogled morda takšen jezik zveni teoretično abstraktno, a Ferguson je zelo konkreten, osredotočen na zgodovinske kontekste in na empirično gradivo – na konkretne izkušnje ljudi.

V nadaljevanju se bom sklicevala na takšno razumevanje — se pravi na različna pojmovanja modernizacije. Zanimali me bodo govori o modernizaciji v socializmu in postsocializmu v navezavi na tekstilno industrijo. Tekstilna industrija je za preučevanje modernizacijskih procesov relevantna. Zgodba o tekstilni industriji je vključena v več različnih zgodb modernizacije: v tekstilnih tovarnah se je porodila industrializacija, v sodobnem času se v tekstilnih tovarnah pospešeno odvijajo procesi deindustrializacije, hkrati pa zavzema tekstilna industrija ključno vlogo v razpravah o globalizaciji. Po drugi vojni je imela industrializacija v socialističnih modernizacijskih predstavah osrednje mesto. V tekstilni industriji so se zaposlovali ljudje v vedno večjem številu, predvsem ženske. Po letu 1990 so številne tovarne končale v stečajju, število zaposlenih pa se je močno zmanjšalo. Pred osamosvojitvijo leta 1990 je bilo v tekstilni industriji 74.845 ljudi, leta 2004 pa 21.535. ²

»V življenju tekstilne industrije, » je leta 2003 zapisal ekonomist Bogomir Kovač, »se namreč zrcalita vzpon in propad tradicionalne industrije 20. stoletja in vsi labirinti usodne postsocialistične podjetniške tranzicije.« ³ V prispevku pod naslovom Tekstilci po sledi dinozavrov je avtor s paleontološko prisposodbo ponazoril podobo zaostalosti, v preteklost ujetih družbenih percepcij in političnih strategij tekstilne industrije. Prisposodba dinozavrov je predstavljala dediščino socialistične preteklosti. Tranzicija torej ni bila potrebna le na področju podjetništva temveč tudi družbene miselnosti.

Politične in ekonomske elite so v novonastalih državah po prelomih med letoma 1989 in 1991 podob-

---

¹ James Ferguson, *Expectations of modernity, Myths and meanings of urban life on the Zambian copperbelt*, Berkeley 1999, str. 13–14.

² SURS, obdelava GZS ZTOUPI.

³ Bogomir Kovač, *Tekstilci po sledi dinozavrov*. V: *Delo*, 24. 5. 2003, str. 5.

no kot v preteklem komunističnem sistemu vpeljevale ideje o vmesni stopnji razvoja družbe – tokrat namesto od kapitalizma prek socializma h komunizmu idejo o tranziciji od komunizma h kapitalizmu.⁴ Takšne predstave predpostavljajo, da je modernizacija nekdanjega komunističnega sveta potekala s prevzemanjem kapitalističnih sistemov in demokracije zahodnega sveta. V razpravah političnih ter ekonomskih elit in akademikov kot tudi v medijih ima osrednje mesto ideja tranzicije. Vodilni ekonomisti in makroanalitiki nam s statističnimi podatki zagotavljajo, da je Slovenija t. i. tranzicijo uspešno prešla. Slovenija je leta 1999 preseгла stopnjo BDP iz leta 1988. Leta 2004 se je priključila Evropski uniji, s 1. januarjem 2007 pa je med prvimi pridruženimi članicami sprejela evropsko valuto. Le malo pozornosti je ob takšnih podatkih namenjeno vprašanju, kako makro spreminjanja doživljajo posamezniki na mikroravni. V takšnih nagovorih in raziskavah tranzicija ni problematizirana. Med antropologi postsocializma pa tega termina danes sploh ne bomo več slišali. Kritika številnih analitikov je, da tranzicija predvideva avtomatični linearni razvoj, zmago prostega trga ter kapitalizma. Antropologi in številni drugi humanistični ter družboslovni raziskovalci so s tezo o transformaciji izražali dvom o prehodu od ene statične kategorije k drugi, ki naj bi premočrtno sledila ideji napredka in kapitalističnim zahtevam ekonomije. Transformacija, ki je v tem smislu obravnavana kot predelovanje pomenskih in interpretativnih sistemov, zavzema več možnih oblik razvoja in ne zgolj enega končnega rezultata.⁵ Ne glede na kritike je ideja »tranzicije« uporabna za analizo družbenih predstav in reprezentacij, ki jih uveljavljajo novi hegemonični režimi.⁶

V socialističnih in postsocialističnih družbah, ki

---

⁴ Rajko Muršič, On globalisation, westernisation, popular music and similar issues in the times of the transition of post-socialist countries. V: Borut Brumen, Rajko Muršič (ed.), Cultural processes and transformations in transition of the Central and Eastern European post-communist countries, Etnološka stičišča 9, Ljubljana 1999, str. 140.

⁵ Borut Brumen, Rajko Marušič, Uvod v odčaranje tranzicije. Prav tam, str. 7–12.

⁶ Susanne Brandtstädter, Transitional Spaces: Postsocialism as Cultural process, Introduction. V: Critique of Anthropology, št. 2, 2007, str. 132. Burawoy Michael in Katherine Verdery (ed.), Uncertain Transition, Ethnographies of Change in the Postsocialist World Lanham 1999, str. 1–18.

so se konstituirale kot tranzicijske družbe, ima modernizacija ključno vlogo: družbe naj bi popeljala v boljši in modernejši jutri. Vsaka modernizacija vpeljuje svoje predstave racionalnega sveta. Razprave o modernizaciji po drugi svetovni vojni so zajele industrializacijo, urbanizacijo in družbeno politični razvoj v socialističnem duhu. S propadom socialističnih držav se je začelo govoriti o novi globalni resnici, ki je socializem izenačila s historično stagnacijo.⁷ Diskurzi o modernizaciji so se v tem času v Sloveniji navezovali na ideje demokracije, tržnega gospodarstva in potrošništva.

Ideje o modernizaciji pa ne pomenijo le družbenih predstav temveč dejansko preoblikujejo življenja ljudi. Zapiranje tekstilnih tovarn v sodobnem času je za delavce in druge zaposlene v tekstilnih tovarnah realnost, s katero se spopadajo vsak dan. V prispevku se osredotočam na to, kaj ti procesi ljudem pomenijo in kakšne so njihove izkušnje. Poleg intervjujev in pogovorov z ljudmi⁸ se sklicujem na terensko delo v še delujoči tekstilni tovarni Predilnica Litija, kjer sem se v letu 2004 za dva meseca zaposlila v proizvodnji.

Predilnica Litija se je leta 1994 kot številna druga podjetja v Sloveniji privatizirala z notranjim odkupom. Tovarniški upravitelji, menedžerji in delavci so postali večinski lastniki podjetja. Največ družbenih podjetij v Sloveniji se je odločilo za metodo notranjega odkupa, kar po mnenju nekaterih ekonomistov kaže značilnosti notranje organizacije podjetij v jugoslovanskem samoupravnem sistemu, še bolj pa obrambo pred umetniki, zunanji lastniki.⁹ Vendar pa je znotraj delniške družbe Predilnica Litija prihajalo do prestrukturiranj, veliko zaposlenih je delnice tudi prodalo. Čeprav se s

---

⁷ Prav tam.

⁸ Sklicujem se na pogovore in intervjuje z brezposelnimi, upokojenimi in še zaposlenimi delavci, uslužbenci, sindikalisti in direktorji tudi drugih tekstilnih tovarn, s katerimi sem se srečevala v času raziskave za doktorsko disertacijo med leti 2000 in 2005, kot tudi na pregledano preteklo medijsko gradivo (dnevno časopisje in filmski arhiv).

⁹ Ivan Ribnikar, *Money and Finance in the Eight Year of Transition, The Case of Slovenia*. Članek pripravljen za Mednarodno konferenco ob 50. obletnici Ekonomske fakultete v Ljubljani, 18.–19. september 1996. Citirano po Janez Prašnikar, *Obnašanje slovenskega podjetja v prehodnem obdobju, Prehod in prestrukturiranje slovenskega gospodarstva*. V: Ovin Rasto in Neven Borak (ur.), *1. letna konferenca Znanstvene sekcije Zveze ekonomistov Slovenije, Ljubljana 1997*, str. 80.

tem vprašanjem ne ukvarjam podrobneje, naj vendar dodam, da bi bilo zelo relevantno ugotavljati, kdo od zaposlenih ima v podjetju več delnic in kaj to dejansko pomeni v kontekstu moči.¹⁰

Predilnica Litija je sledila t.i. modernizacijskim procesom tranzicije in je v takšnih okvirih redefinirala podjetniško usmerjenost, reorganizirala delovno organizacijo in s tem socialna razmerja med ljudmi. Predilnico Litijo sem – poleg tega da je ena redkih delujočih predilnic in tekstilnih tovarn – med drugim izbrala za primer tudi zato, ker so v tovarni v večini zaposleni isti ljudje (tudi v vodstvu), kot so bili pred letoma 1990 in 1991.¹¹ V tem smislu je torej relevantna za ugotavljanje strategij in pogajanj ljudi med novimi oblikami upravljanja podjetja, organizacije dela in spomini na pretekle prakse.

***

Projekt zgodnje industrializacije so po drugi svetovni vojni v roke prevzeli inženirji socialistične ideologije, v sodobnem času pa upravitelji, ki poskušajo slediti strategijam mednarodnih trendov upravljanja podjetij. Kot sestavni del socialističnega projekta so tovarne utemeljevale svoj razvoj s posebnimi parolami o učinkovitosti, produktivnosti in racionalizaciji. Zanimivo je, da so po političnem preobratu po letih 1990 in 1991 na dan znova prišle enake parole, čeprav z drugačnimi pomeni. Produktivnost je v sodobnem razumevanju plod drugačne interpretacije modernizacije. Pri planiranem gospodarstvu v socializmu je bila delovna produktivnost temeljna kategorija, ki je imela hkrati tudi moralni pomen. Povečanje produktivnosti je bilo označeno kot politično dejanje, kot prispevek delavcev k blaginji socialistične družbe. V sodobnem času pa je pomemben

---

¹⁰ Ekonomisti so v raziskavi v letih 1996–1998, ki je vključevala analizo 150 velikih in srednjih podjetij, poudarili, da je privatizacija pripeljala do naraščanja delnic menedžerjev in upada delnic delavcev (Janez Prašnikar, Obnašanje slovenskega podjetja v prehodnem obdobju, str. 71–87.) in da v tem smislu lahko govorimo o menedžerskem kapitalizmu (prim.: Ivan Szelenyi, *The Rise of Managerialism, The New Class after Fall of Communism*, Institute for advanced study, Discussion paper 16, Budapest 1995).

¹¹ Predilnica Litija je imela v osemdesetih letih zaposlenih 1200 ljudi, septembra 2005 pa 385.

njihov finančni prispevek, ki ga z delom opravijo za podjetje.¹²

Socialistične tovarne so z ekspanzivnim večanjem števila zaposlenih in širjenjem prostorov uresničevale parole o modernizaciji in napredku. Parole socialističnega dela so v socializmu dejansko pomenile fizično delo v industriji. Ob koncu štiridesetih in v petdesetih letih so se klici po boju za napredek prepletali s klici po boju proti reakciji in vse, kar ni bilo politično korektno, je bilo označeno za reakcijo. Ob koncu petdesetih let so se ideološko obarvani prispevki o udarniških zmagah in zmagah delovnih kolektivov v časopisju začeli umikati diskurzu o tehnološki modernizaciji. Kljub temu, da je bila pri tem mišljena tehnološka modernizacija po komunističnem scenariju, ki je sledila ključnim političnim parolam Napredek, Plan in Partija, so tekstilci v razpravah o tehnološkem razvoju svoje poglede vedno pogosteje obračali na zahodne države in so razvoj tekstilne industrije na domačih tleh neprestano primerjali s tekstilno industrijo v ZDA, Franciji ali zahodni Nemčiji.

V šestdesetih letih se je postopoma oblikovala protislovna in dvoumna podoba tekstilne industrije. Temeljni označevalci takšne podobe so bili produktivnost, zaostalost, razvitost in smotrnost. Pisци prispevkov so v dnevnem in mesečnem časopisju tekstilno industrijo opisovali kot uspešno, produktivno, a hkrati tudi zaostalo in delovno intenzivno panogo.¹³ Po eni strani so s statističnimi podatki o zaposlenih v tekstilni industriji slikali in dokazovali njeno pomembnost. Rast števila zaposlenih naj bi torej dokazovala pomembno vlogo tekstilne industrije. Po drugi strani pa so kritične upodobitve tekstilne industrije kot reševalke socialnih kon-

---

¹² Birgit Müller, *Productivity and the Person, From Socialist Competition to the Capitalist Mission in Eastern Europe*. V: Procolli Angela, (ed.) *Workers and Narratives of Survival in Europe, The Management of Precariousness at the End of the Twentieth Century*, State University Press, New York 2004, str. 150.

¹³ Ne glede na razširjenost tekstilne industrije »prave« socialistične industrije niso predstavljale tekstilne tovarne temveč težka industrija. Kljub zmanjšani politični pozornost težki industriji ob koncu petdesetih let je v praksi težka industrija pridobivala tudi pri dodeljevanju sredstev za razvoj strojne opreme in nabave surovin. Pomanjkanja in izrabe strojne opreme so v tekstilni industriji reševali z večjim številom ljudi.

fliktov implicitno reproducirale ideje o zaostalosti.¹⁴ Na razprave o tekstilni industriji so vplivale (tudi) dileme, ki niso bile le rezultat socialističnega gospodarstva v Jugoslaviji temveč širšega mednarodnega prostora. Pojavljali so se pomisleki o selitvi tekstilne industrije na »razvijajoča območja sveta, kjer so surovine in cenena delovna sila.«¹⁵ Čeprav so tekstilci v Sloveniji takšne pomisleke ostro zavračali, so le ti sooblikovali podobo tekstilne industrije. Retorika prepričevanja nas sodobne bralce preteklega časopisja opozarja na pretekla diskurzivna protislovja, po drugi strani pa podobo, ki jo tekstilci in pisci prispevkov skušajo kritizirati, (re)producira.

Modernizacijo produkcije je v socializmu definiral predvsem tehnični razvoj, posamezniki pa so vendar že opozarjali na pomen izobraženih strokovnjakov. Direktorji so javno izpostavljali potrebo po bolj sistematičnem štipendiranju ter uvajanju dopolnilnih tečajev v podjetjih. S klici po pravnih, ekonomskih tehnikih in po tehničnih inženirjih se je v začetku sedemdesetih let podoba tekstilne industrije razširila; ni bila več le institucija tehničnih operacij in tehničnega znanja, temveč je zahtevala tudi pravne in ekonomske strokovnjake (ter ne le politično preverjenih ljudi). Od devetdesetih let do danes se v javnem prostoru ne govori več o tehničnih inženirjih temveč o podjetnikih in menedžerjih.

Razprave o socialistični modernizaciji je sooblikoval diskurz gospodarske politike o »razvitih in nerazvitih«. Po koncu druge svetovne vojne je veljalo splošno prepričanje, da je bila Slovenija – že tako gospodarsko najrazvitejši del države – v vojni najmanj prizadeta.¹⁶ Federalni center je zahteval, da je Slovenija denarna, materialna in druga sredstva, npr. strokovnjake, namenila v druge predele Jugoslavije. Reorganizirana gospodarska politika je gledala na državo Jugoslavijo kot na celoto; razviti so po takšni logiki dajali nerazvitim. Po mnenju sogovor-

---

¹⁴ Avtomatizirana in po zaposlenosti manj zahtevna industrija ostaja tudi v sodobnem medijskem diskurzu najpogostejši označevalec moderne industrije.

¹⁵ Nande Žužek, Zagotoviti pogoje in klimo za integracijske procese v tekstilni industriji. V: *Gospodarski vestnik*, št. 79, 1968, str. 3.

¹⁶ Jože Princič, Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu, Kapitalna, ključna kapitalna in temeljna investicijska izgradnja v Sloveniji, 1945–1956, Novo mesto, 1992, str. 29.

nikov je bila tekstilna industrija slovenskega prostora bolj razvita od drugih republik, a hkrati manj privilegirana. Uspeh in razvoj naj bi slovenski tekstilci dosegli s svojim delom ter z iznajdljivostjo posameznih direktorjev in ne z »državno pomočjo«: »Mi smo že bili toliko v enem tržnem gospodarstvu, če lahko rečem, kot pa oni dol. So tekstilci kar naprej dobivali ene olakšice [olajšave]. Ko smo se dobivali dol na sestankih tega zveznega odbora, so se oni na teh sestankih protivili proti državi, da so te olakšice za njih prenizke. Oni so imeli kar naprej ene olajšave pri davkih in mi smo pač morali ves davek državi normalno dati. Tekstilci dol so bili v enem privilegiranjem položaju, pa še slabše so poslovali od nas, s tem, da je bila zaposlenosti ogromna, plače so že bile slabše od naših, učinkovitost pa ...« je ostal nedokončan stavek nekdanje sindikalistke. Številni sogovorniki so izpostavili tehnološko in organizacijsko neučinkovitost tekstilne industrije v drugih republikah. Vendar pa takšno razmejevanje na mi – tekstilce v Sloveniji in oni – tekstilci v drugih republikah jugoslovanskega področja ni bilo dokončno. V nekem drugem trenutku so se namreč sogovorniki z označevalcem že sklicevali na vse tekstilce nekdanjega jugoslovanskega področja. Takrat so se s kritiko usmerili proti gospodarski politiki. Kot lahko vidimo tudi iz preteklih medijev, se je kritika proti različnim merilom za razvite in nerazvite neprestano prepletala s kritiko tekstilcev v jugoslovanskem prostoru proti centralistični gospodarski politiki. V tem primeru so tekstilci kljub razlikam med republikami od vlade zahtevali rešitve. Ob tem so prispevki zagotavljali, da so takšne potrebe enake tako v Srbiji kot v Sloveniji.

Za tekstilno industrijo je bil najbolj težaven in problematičen zunanjetrgovinski sistem, dvigovanje uvoznih cen, kreditov, carinskih dajatev ter administrativnih ukrepov, ki so upočasnili ali celo onemogočali poslovanje v praksi. Upravitelji tekstilne industrije so se lovili med pomanjkanjem in naraščanjem zalog, pomanjkanjem surovin in prodajo izdelkov. Delovanje podjetij je bilo zaradi carinskih omejitev, davčne politike, deviznega sistema zelo omejeno. Administrativna politika je bila tudi v samoupravnem socializmu še vedno tista, ki je kot partijsko oblastno orodje prevzemala podjetniško

funkcijo. Ekonomski analitiki in zgodovinarji ugotavljajo, da je socialistično gospodarstvo v Sloveniji funkcioniralo zaradi samostojnejše interne politike podjetij. Pogovori z nekdanjimi direktorji kažejo, da notranje načrtovanje in usmerjanje proizvodnje kljub sistemskemu določanju ni bilo pasivno in da je na ravni vsakdanjega življenja prihajalo do različnih pogajanj. Podjetja so po svoje iskala praznine v predpisih in na takšne načine (sama) ustvarjala pol skrite rezerve.¹⁷

Kritika tekstilcev in novinarjev, ki je bila v medijih še v sedemdesetih letih usmerjena proti ekonomski politiki, je v osemdesetih letih že bolj direktno obsojala zvezno in republiško vlado. Liki požrtvovalnih tekstilcev pa so se v javnem prostoru postopoma spreminjali v žrtve socialističnega gospodarstva.

Po osamosvojitvi Slovenije leta 1991 se je kritika preusmerila na slovensko vlado. Tekstilci so krivili tečaj tolarja in izgubo jugoslovanskega trga, pri tem so zahtevali pomoč države, vlada pa se je izgovarjala, »da bi se morali tudi tekstilci odločneje spoprijeti z zakonitostmi trga«. ¹⁸ Po mnenju številnih direktorjev tekstilnih tovarn in predstavnikov tekstilnega sindikata je bila vlada tista, ki bi morala v prehodnem obdobju poskrbeti za neboleče spremembe. Mediji, sindikalisti, brezposelni ali tisti, ki o svoji prihodnosti niso gotovi, več odgovornosti in dolžnosti tudi v sodobnem času pripisujejo administrativnemu sistemu.

»Pa so se menjavali direktorji in vse se je prodajalo, nikoli ni bilo denarja. Samo kaj, ko ne veš, pa delaš tako kot zmeraj. Za direktorja pa je vedno čez milijon colenge. Za kar se zdaj dela, je kriva naša zakonodaja, če bi gledali oni v parlamentu, kako mora trpeti delavec, kako mora živeti, bi lahko kakšno besedo dali tudi tekstilcem. Včeraj je bilo v Tedniku, koliko je revežev; in to je res, čedalje več jih je na zavodu, slabi zaslužki, nimaš nobenih ugodnosti, računov ne moreš plačati, potem pa živi, kakor veš in znaš.« Tako je razmišljala proizvodna

¹⁷ Gorazd Makarovič, *Slovinci in čas, Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja*. Ljubljana, 1995, str. 305.

¹⁸ Tatjana Skubic, *Najbolj obetavni upravljajo prednost*. V: *Gospodarski vestnik*, št. 6, 1995, , str. 12.

delavka v tekstilni tovarni leta 2002 in me ob tem neprestano opozarjala na strah pred negotovo prihodnostjo. Danes tovarne, kjer je delala, ni več.

Simbolna podpora, ki je ljudi združila ob skupni obsodbi preteklosti leta 1989 ali leta 1990 in 1991, se je začela izgubljati, ko so ljudje dojeli, da se je država umikala s področja t. i. družbenih dolžnosti. Kot je zapisal Zygmunt Bauman, je država opustila svojo odgovornost, še preden so njeni subjekti prenehali biti njeni klienti.¹⁹ Proces privatizacije in ekonomskega rekonstruiranja je spremljala hkratna individualizacija socialnih, zdravstvenih in pokojninskih zavarovanj, kar je povzročilo korenite spremembe tudi na trgu delovne sile. Ideja samoodgovornosti se v sodobnem času pojavlja tako v podjetniških strategijah, na trgu delovne sile in na področju zdravstva, sociale, šolstva, v življenju posameznika nasploh.

Dejansko pa na trgu dela v devetdesetih in tudi po letu 2000 problem ni bila le množica odpuščenih – odpuščeni pogosto niso dobili odpravnin in preteklih neizplačanih plač. Brali in poslušali smo o krivicah, o gospodarskem kriminalu, o nepravilnih in nekontroliranih dejanjih posameznih direktorjev tekstilnih podjetij, ki so manipulirali z vladno pomočjo v podjetju v težavah in so jo uporabljali za odpiranje privatnih podjetij.²⁰

Po letu 1991 se je (tudi) formalno spremenil status delavca. Mediji so o delavcih še naprej pisali z veliko zavzetostjo – s popisovanjem krivic in njihovega težkega položaja. S priključevanjem Slovenije Evropski uniji pa so se v medijskem prostoru razširile razprave o izginjanju proletariata, delavca naj bi porazila globalizacija.

***

Na propad tekstilnih tovarn v nekdanjih komuni-

---

¹⁹ Zygmunt Bauman, *The Polish Predicament, A Model in Search of Class Interests*. Telos 1992, 25/2, str. 113–130. citirano po Buchowski Michał, *Rethinking Transformation, An Anthropological Perspective on Postsocialism*, Poznan, 2001, str. 91.

²⁰ Tekstilni tovarni Jutranjka v Sevnici je bila dodeljena državna pomoč na podlagi programa strukturiranja. Primer pa je prišel na sodišče. Direktor Jutranjke je bil obtožen, da je denar preлил na račune drugih družb. Februarja 2006 je bil obsojen na 11 mesecev zapora. Jutranjka je šla v stečaj poleti leta 2005.

stičnih državah ni vplival le padec političnega režima, temveč tudi politike in interesi v (sodobnem) trgovskem globalnem prostoru. S propadom tekstilne industrije so se v zahodnih državah Evrope in v ZDA soočali ob koncu sedemdesetih in v osemdesetih letih. V teh državah so zapiranje tekstilnih tovarn, delovnih mest in rastočo množico nezaposlenih tekstilnih delavk in delavcev pogosto spremljale ali celo pogojevale nove oblike podjetništva, ki so se usmerjale v trženje blagovnih znamk in zaposlovanje cenejše delovne sile v ekonomsko revnejših državah.²¹ S t. i. *outsourcing-om* (najem kadra) in trženjem blagovne znamke se je fizično delo v osemdesetih letih selilo v države s cenejšo delovno silo.

S takšnimi spremembami so se pričele soočati tudi države ob padcu komunističnih režimov. V nekdanjih komunističnih državah so se oblikovala multinacionalna podjetja s tujimi investitorji in upravitelji ter domačo delovno silo. V Sloveniji je bila predvsem v primeru tekstilne industrije situacija dokaj drugačna. V osemdesetih letih so nekatera podjetja v Sloveniji začela opravljati dodelavne posle, v medijih, med upravitelji in sindikalisti znane tudi v nemški različici kot Lohnarbeit, ki so se ohranili še v devetdeseta leta, potem pa je delovna sila v slovenskem prostoru postala za številna (tudi tuja) podjetja predraga. Nekatera tekstilna podjetja so se zato usmerila v trženje znamke, npr. Mura, Elkroj ali Lisca – zanje šivajo v Romuniji Turčiji in na Kitajskem, kjer je delovna sila cenejša. Številne tekstilne tovarne pa so propadle, tovarniška poslopja so porušili in na njihovih tleh zgradili stanovanjske ali poslovne zgradbe.

Zgodbo o modernizaciji tekstilne industrije v Sloveniji so kreirale tudi mednarodne povezave in preemstitve kapitala v mednarodnih institucijah. Slovenija je v mreže delovanja nekaterih mednarodnih organizacij vstopala v devetdesetih letih, kot npr. v Mednarodni denarni sklad in Svetovno banko leta 1993, ali v Svetovno trgovinsko organizacijo leta 1994, leta 2004 pa je postala formalna članica EU in Nata.²² Pred vstopom v EU je

²¹ Naomi Klein, *Nologo: taking aim at the brand bullies*, Toronto, 2000.

²² Leta 1997 je Slovenija podpisala sporazum, s katerim se je zavezala uskladiti svojo zakonodajo z zakonodajo EU. Sporazumu so sledile številne reforme.

imela tekstilna industrija v Sloveniji 9% nacionalne proizvodnje, za primerjavo z EU, kjer je takrat predstavljala 4,2% celotne proizvodnje.²³ V primerjavi z razmerjem v EU je bil torej v Sloveniji delež tekstilne industrije v nacionalni proizvodnji dokaj visok.

Z ukinitvijo kvot na tekstilno blago v Svetovni trgovinski organizaciji (WTO) 1. januarja leta 2005 so odpadle uvozne kvote na kitajsko blago. Odpiranje trga EU in ZDA Kitajski je močno vplivalo predvsem na položaj tekstilnih tovarn, njihovih uslužbencev in družin v državah, ki so največje uvoznice kitajskega tekstilnega blaga. Vsekakor so takšna povezovanja spreminjala življenja mnogih ljudi na Kitajskem in tudi drugod po svetu (npr. v Bangladešu ali Južni Ameriki). Po oceni kitajskega ministra za trgovino Bo Xilaija naj bi bilo v tekstilni industriji na Kitajskem leta 2005 zaposlenih 19 milijonov ljudi.²⁴

Spor »nogavic in hlač« (kot ga je poimenoval kitajski minister Bo Xilai) med Brusljem in Pekingom se navezuje na gospodarske konflikte ter krize znotraj EU ter med EU in ZDA, hkrati pa na strah obeh oz. njun odnos do azijskih dogovorov. Ekonomske in politične elite ZDA in EU propagirajo idejo o prostem trgu in njegovi liberalizaciji. Pa vendar ima zgodba o protekcionizmu na področju trgovine s tekstilom že svojo zgodovino. Sledimo ji v leto 1956, ko so v ZDA zahtevali ukrepe proti uvozu tekstila iz Japonske, takratne večje izvoznice tekstila. Mednarodnih sporazumov in pogajanj, v katera so bile vključene države v vedno večjem številu, pa je bilo v naslednjih letih še več. Sporazumi, ki so jih sklepali predstavniki t. i. razvitih s t. i. državami v razvoju, če na tem mestu prevzamemo problematično terminologijo mednarodnih ekonomskih organizacij, so po eni strani pospeševali združevanje in povezovanje, po drugi strani pa so z omejitvami ščitile industrijo v »razvitih« državah.

V okviru Svetovne trgovinske organizacije (ustanovljene leta 1994)²⁵ je bil sprejet poseben sporazum

²³ <http://ec.europa.eu/enterprise/textile/enlarg.htm>. (9. 7. 2007).

²⁴ Zorana Baković, Tudi Kitajci bodo razmislili. V: Delo, 1. 6. 2005, str. 4.

²⁵ Leta 1994 ustanovljena Svetovna trgovinska organizacija (World Trade Organization) je nasledila mednarodno združenje GATT (General Agreement on Tariffs and Trade).

(Agreement on Textiles and Clothing), ki je začel veljati 1. 1.1995. Namen takšnega dokumenta je bil v postopnem desetletnem odpravljanju kvot, ki naj bi ščitile nekatere države in njihovo domačo industrijo pri prilagajanju vedno večji mednarodni konkurenci. Po letu 2005 pa so v ZDA in EU znova začeli razmišljati o uvajanju kvot.²⁶ ZDA so jih uvedle. Spor med Brusljem in Pekingom se je junija 2005 zaključil z nekakšnim kompromisom: z zaščito liberalizacije in z manjšo omejitvijo uvoza na evropske trge do konca leta 2008.²⁷

V medijih je predvsem veliko govora o »strahu pred Kitajci«, podrobnejši pogled v statistiko pa vendar kaže kompleksnejšo (mednarodno) organizirano politično realnost. Rast uvoza v EU je bila med leti 2005 in 2007 kljub burnim razpravam in dilemam dokaj zmerna. Dejansko pa je hitro narasel uvoz iz Kitajske v zadnjih dveh letih, kar pomeni, da je uvoz iz Kitajske naraščal na račun drugih (azijskih) držav izvoznic (npr. Tajske).²⁸

Razprave o zapiranju tovarn in širjenju servisnega sektorja v Sloveniji se prepletajo z razmišljanji o globalizaciji. Globalizacije se pri tem ne obravnava v kontekstu razmerij moči in interesov, predstavljena je kot dejstvo in samoumevna kategorija, na podoben način kot so v javnosti in v vsakdanjem življenju razumljene tržne zakonitosti. Podjetniki in politiki v Sloveniji povezujejo postsocialistično dobo z globalnimi spremembami. Medtem ko se je v časopisju devetdesetih let predvsem govorilo o tranziciji in socialistični dediščini, je v sodobnem času v javni areni takšnih razprav manj. V teh argumentacijah je trg na prvem mestu; tržne zakonitosti omogočajo spontani razvoj, ki si svojo legitimnost zagotavlja z naravno selekcijo in s padcem komunizma. Ekonomisti in makro sociologi ekonomijo pogosto razlagajo v okviru spreminjanja institucionalnih okvirov z

---

²⁶ Po ocenah Evropske komisije je EU na začetku najbolj prizadel uvoz majic iz Kitajske. Proizvodnja majic v Sloveniji je v tem času padla za 8%, najhujše je bilo na Portugalskem, kjer se je znižala za 30–50% (Rakovec Blanka, Zakaj umirajo tekstilne tovarne. V: *Tekstil* št. 4–6, 2005, str. 149).

²⁷ 9. marca 2005 je Eurotex (Evropsko tekstilno združenje) od Evropske komisije zaprosilo, da uveljavi posebno tekstilno zaščitniško klavzulo.

²⁸ http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2007/july/tradoc_135284.pdf. (19. 7. 2007).

osredotočanjem na makroravni. S poudarkom na posamezniku in na ravni vsakdanjega življenja zagovarjam tezo, da institucionalnih sprememb ne obravnavamo popolnoma ločeno od ljudi.²⁹ Temeljna ideja je, da so institucije ljudje, lokalni akterji s svojimi vzorci mišljenja in z dejanji, ki so bili tudi v preteklem režimu sestavni del vsakdanje življenjske rutine.

Paul Hirst in Grahame Thompson sta dokazovala, da retoriko o globalizaciji uporabljajo vlade in ekonomske elite kot opravičilo za politične iniciative in prakse, se pravi, da neoliberalizem služi ekonomskim politikam predvsem pri promociji prilagodljivosti delovnega trga in se neprestano pojavlja ob govoru o mednarodni konkurenci. Analitiki, ki se ukvarjajo s takšnimi raziskovalnimi vprašanji, odpirajo vpoglede v načine, kako upravitelji in vodstvo podjetij, vlada in druge institucije izrabljajo diskurze o konkurenci in globalizaciji za legitimiranje sprememb na delovnem mestu, kot so na primer prilagodljivost, nestandardno delo, zaposlovanje prek pogodb (začasno), polovično delo in podobno.³⁰ V tem smislu je globalizacija mit, ki pretirano izraža našo nemoč v ekonomskih tokovih, saj gre bolj za sodobni politični diskurz kot za dejanski razvoj.³¹

Vprašanje torej ni, ali so razlage o koncu delavstva in grožnji globalizacije resnične ali napačne. Takšne razlage so delne, enostranske, skonstruirane s perspektive zgoraj navzdol, motivirane in podprte z določenimi interesi, tudi s strani vlad, tako konservativcev kot liberalcev. Pri preučevanju modernizacije v kontekstu translokálnih³² sprememb, premestitev kapitala, spreminjanju produkcijskih tehnik oz. strategij moramo bi-

---

²⁹ Martha Lampland, The advantages of being collectivized, Cooperative farm managers in the postsocialist economy. V: Hann Chris (ed.), Postsocialism, Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia, London 2002, str. 32.

³⁰ Harriet Bradley, Mark Erickson, Stephenson Carol in Williams Steve, Myths at Work, Cambridge, 2000.

³¹ Paul Hirst, Grahame Thompson, Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance, Cambridge, 1996, str. 6.

³² O globalizaciji ne govorim v analitičnem smislu, temveč termin povzemam, kot ga uporabljajo politiki, mediji, ljudje v vsakdanjem življenju. V analitičnem smislu se sklicujem na transnacionalne ali translokalne okvire, ki jih razumem kot prepletanje lokalnega in globalnega (Aihwa Ong, Flexible Citizenship, The Cultural Logics of Transnationality, Durham 1999), kjer akterji niso narodi (kot npr. pri terminu internacionalno) temveč različne interesne skupine (Ulf Hannerz, Transnational Connections: Culture, People, Places, London 1996.).

ti torej previdni in jih obravnavati v kontekstu moči in specifičnih interesov konkretnih skupin.

***

Ob najinem prvem pogovoru leta 2003 je direktor Predilnice pokazal na tovarniški dimnik in ob tem rekel: »Tole je simbol predilnice.« Dimnik kot simbol tovarne v klasični industriji in socialistični ideologiji uteleša produkcijsko moč v materialnem in simbolnem smislu. V imaginariju zaposlenih in upokojenih pripovedovalcev dimnik prinaša niz predstav, med drugim predstavlja »kruh« oz. zaslužek, v industrijski krajini pa pooseblja napredek in uspeh.

V diskurzu post socializma in deindustrializacije vendar ni več dimnikov: industrijska poslopja so zamenjala servisna podjetja, moderne poslovne stavbe s pisarnami in trgovski centri. S preoblikovanjem socialnega prostora so tudi delavke in delavce začele nadomeščati nove proletarke in proletarci, to so trgovke in trgovci. Vzdrževalec v proizvodnji Predilnice se mi je pritožil nad spreminjanjem okolja in se pri tem skliceval prav na izganjanje kadečih dimnikov: »Potem imamo še bencinske črpalke, pa trgovine. Industrije pa ni. Da bi se še kaj ven kadil iz raufenka, to se pa samo pri nas. Povsod so same trgovine, pa trgovke. Saj je prav, da so trgovke, ampak če drugih firm ne bo, tudi v trgovine ne boš mogel iti.«

V uvodniku tovarniškega časopisa pa se je leta 1992 direktor Predilnice vendar skliceval prav na dimnike: »117 let štejejo. Tovarniški dimnik kot izraz industrijske moči, rasti in tudi kot simbol naše enotne volje.« Takšno razmišljanje izraža poslanstvo sodobnega podjetja, ki ga Predilnica po eni strani utemeljuje s sklicevanjem na moderne strategije poslovanja, po drugi pa na časovno kontinuiteto – na to, kar ljudje v vsakdanjem življenju poimenujejo tradicija.

Predilnica Litija je bila zgrajena leta 1886 in deluje še danes. Zaposlovanje v tovarni je potekalo po sorodstvenih linijah okoliškega prebivalstva. V tovarni so imele delavke, delavci, uslužbenci, vzdrževalci ali upravitelji zaposlene že babice, tete, mame, v redkejših primerih

tudi očete, strice in može. Pripovedi razkrivajo, da je vodstvo tovarne ves čas spodbujalo zaposlovanje prek sorodnikov in na ta način krepilo oz. soustvarjalo predilniško tradicijo.³³ Za ljudi je pomembno, da tovarna deluje že 120 let. Po eni strani predstavlja dolgoletni vir preživetja, na drugi pa je simbolni kapital; za zaposlene je tovarna namreč prostor in vir identifikacije. Tovarna je prostor, ki na prav poseben način neprestano povezuje preteklost s sedanostjo, saj vzpostavlja občutke trajanja.

S sodobnimi mednarodnimi strategijami upravljanja, po katerih se zgledujejo in jih formalno prevzemajo tudi v Predilnici Litija, upravitelji poudarjajo formalizacijo delovnih postopkov ter s tem odnosov v podjetju. Vsako delovno mesto je natančno definirano in zapisano, vsak posameznik ima točno določene pristojnosti in odgovornosti.³⁴ Z uvajanjem novih strategij dela so tudi odgovornosti v proizvodnji formalno popolnoma hierarhizirane.

Nove vizije in strategije vodstva zajemajo novo prostorsko razporeditev v tovarni, drugačno organizacijo, predvsem pa socialno delitev dela. Upravitelji tovarne utemeljujejo nove sisteme prostorskih razmerij v večjem redu in večji učinkovitosti. Vodja oddelka je takoj na začetku najinega pogovora pohvalil, kako so modernizirali proizvodnjo: »Kaj vse se je naredilo, mi smo tehnologijo zamenjali. Ko človek vstopi, vidi sistem, red. Tudi mi imamo sistem, rečemo sistem črte. Imamo označeno, tukaj mora biti to, tukaj mora to stati, črte imamo narisane na tleh.«

Prostorska razmerja ne zajamejo le prostorskega discipliniranja teles, temveč tudi prostorsko discipliniranje zavesti.³⁵ Točno je določeno, kje stoji delavec in koliko korakov stran stoji drugi delavec. Sistem linij v predpredilnici, na katerega se sklicuje vodja oddelka, predstavljajo na tleh zarisane črte, ki zaznamujejo de-

---

³³ Na tem mestu ne obravnavam tradicije v analitičnem smislu, temveč povzemam termin pripovedovalcev.

³⁴ V praksi pa potekajo neprestana pogajanja o tem, kaj je čigavo delo oz. katere so glavne odgovornosti posameznikov.

³⁵ Lisa Rofel, *Rethinking Modernity, Space and Factory Discipline in China*. V: Gupta Akhil, James Ferguson (ed.), *Culture, Power, Place, Explorations in Critical Anthropology*, Durham, London, 2001, str. 163.

lovna mesta, pozicijo strojev, loncev, vozičkov in poti ter točno določijo pozicijo delavcev, njihove gibe in poteze. Težnja vodstva je, da bi delavka ali delavec obvladala celo linijo, kar pomeni več faz in več različnih strojev. Po eni strani je mesto delavke in delavca točno določeno. Na oglasni deski je zapisano, katere stroje znata upravljati. Po drugih proizvodnih halah se ne smeta sprehajati. Po drugi strani pa naj bi bilo delo delavke in delavca danes bolj prilagodljivo; glede na potrebe dela naj bi delavka oz. delavec sprejela tudi druga delovna mesta.

Upravitelji tovarn v Sloveniji poskušajo s prilagajanjem menedžerskih tehnik, ki jih večinoma prevzemajo iz nemškega prostora, ZDA ali z Japonske, slediti modernim tendencam pri doseganju višje ravni učinkovitosti in produktivnosti.³⁶ Kot so mi razložili zaposleni v proizvodnji Predilnice, je prav prilagodljivost (in manjše število zaposlenih) v proizvodnji tista, ki naj bi v sodobnem času legitimirala potrebo po mobilnosti delovnih mest.

Ideje in predstave o prilagodljivosti delavcev se navezujejo na redefinirane pomene dela v okviru sodobnih ekonomskih politik in pogledov neokonservatizma ter neoliberalizma. Retorika o samoregulativnem prostem trgu narekuje večjo mobilnost in prilagodljivost delavca, namesto službe za vse življenje je danes prisotna težnja po parcialni in vedno spreminjajoči se delavski identiteti. Podjetniki in različni analitiki so v času ekonomske recesije tudi v zahodni Evropi in v ZDA pozivali k spremembam pri organizaciji dela. Ukinjali so fordistično delitev dela³⁷ in opozarjali na potrebo po večji prilagodljivosti podjetij, manjših in bolj inovativnih podjetjih,

---

³⁶ Ob tem se sklicujem predvsem na strategije 20 ključev in na standarde ISO, ki naj bi združevali vse zahteve celostnega obvladovanja kakovosti – total quality managementa in so ena najbolj razširjenih strategij v Sloveniji / Več o tem glej v: Zoran Svetec, *Izobraževanje za kakovost, V: Organizacija, informatika, kadri pri vodenju in upravljanju družb / XIII. posvetovanje organizatorjev dela, Portorož, Avditorij, 7. in 8. april 1994, Kranj 1994, str. 220*). Nina Vodopivec, *Labirinti postsocializma-socialni spomin tekstilnih delavk in delavcev, Ljubljana, 2007*.

³⁷ Znanstveni menedžment je po Edwardu Taylorju upraviteljsko centraliziran, proizvodnja je razdeljena na manjše enote, gibi človeka so točno določeni in matematično izračunani. Njegovo teoretično organizacijsko strukturo je v praksi utemeljeval Henry Ford, po katerem je organizacijska struktura pridobila tudi ime. Elizabeth C. Dunn, *Privatizing Poland, Baby food, Big Business, and the Remaking of Labor, London, Ithaca 2004, str. 10–13*.

ki se lahko naglo odzivajo hitrim tržnim spremembam. Medtem ko je fordistična organizacija dela delovne postopke razdelila v majhne enote po tekočem traku, sodobna organizacija postavlja fordizem pod vprašaj. Delo je organizirano v manjših skupinah, kjer lahko vsakdo v skupini opravlja več del, postfordizem pa naj bi spodbujal iniciative ter komunikacijo med upravitelji in delavci.

Organizacija proizvodnje v socialističnih tovarnah je bila podobna fordističnim. Pri primerjanju obeh organizacij dela pa moramo vseeno biti previdni. V praksi se je organizacija dela v socialistični tovarni močno razlikovala od fordističnega ideala. Gre za različno centralizacijo moči, ki je v socialistični ekonomiji z načrtnim gospodarstvom potekala na državni ravni.³⁸ Politične odločitve, kvotni sistemi in pomanjkanje strojne opreme so upravitelje socialističnih podjetij silile h kopičenju zalog, k razmišljanju in delovanju, kako si pridobiti nadzor nad temi viri. Pogajanja do katerih je prihajalo med direktorji tovarn in državo kot tudi med delavci in upravitelji — predvsem vodji v proizvodnji — pa so rahljala centralizacijo moči v tovarni.³⁹ Voditelji podjetij so v socialističnem režimu reševali pomanjkljivosti tehnologije, surovin in probleme zapletenih administracij tudi s pomočjo številnih proizvodnih delavk in delavcev. Odnos, ki se je ob tem oblikoval med vodstvom v proizvodnji in delavci,⁴⁰ je delavcem omogočal, da so v zameno za nadure in težje delo dobili zagotovljena delovna mesta, nagrade in podobno. Vodstvo je bilo namreč po eni strani odvisno od delovne sile in je zato pri organizaciji dela nekoliko dopuščalo avtonomijo in prilagodljivost. Delavci so se morali naučiti znajti po svoje, ob tem pa so razvijali kreativnost in inovativnost. Načrtno gospodarstvo, pomanjkanje, inovativnost upraviteljev in zaposlenih ter posledično njihova improvizacija onemogočajo neposredno primerjanje organizacije in izkušenj dela v socialističnih ter kapitalističnih podjetjih.

---

³⁸ Dunn, *Privatizing Poland*, str. 15.

³⁹ Michael Burawoy, János Lukacs, *The Radiant Past, Ideology and Reality in Hungary's Road to Capitalism*. Chicago, 1992, str. 103. Katherine Verdery, *What Was Socialism and What Comes Next?*, Princeton 1996, str. 63. Dunn, *Privatizing Poland*, str. 17.

⁴⁰ Burawoy, Lukacs, *The Radiant Past Ideology and Reality*.

Strategiji sodobnega upravljanja in vodenja podjetij so oblikovali mednarodne standarde, ki naj bi kupcem zagotavljali kvaliteto in zanesljivost podjetij. Takšni mednarodni standardi poskušajo avtoritativno poenotiti notranje organizacije raznolikih podjetij v različnih državah. Strategije pa ne preoblikujejo le delovnih mest in organizacije dela, temveč tudi delavk in delavce,⁴¹ z njimi poskušajo menedžerji delavce preoblikovati v prilagodljive, samoaktivirane in samonadzorovane subjekte.⁴² Nove tehnike upravljanja, ki jih prevzemajo menedžerji v sodobnem času, zato dajejo večji poudarek odgovornosti posameznika; vsak posameznik odgovarja za kvaliteto svojega produkta.

Vodstvo v Predilnici uveljavlja takšne strategije v nasprotju s socialistično preteklostjo. Medtem ko je bil poudarek v socializmu na kolektivu in družbeni odgovornosti, je v sodobnem času na posamezniku in samo odgovornosti. Upravitelji v Predilnici delavke in delavce neprestano opozarjajo na pretekle samoumevnosti, ki jih v sodobnem času ni več. Takšen je lahko tudi primer zaposlitve, pa čeprav sem v proizvodnji le enkrat slišala, kako se je treba danes boriti, da se obdrži služba. Vodstvo delavke in delavce poučuje o sodobnem pomenu samoodgovornosti, saj, kot pravijo, se »danes vse gleda skozi denar«. Pri tem pa se ne sklicujejo le na pomene samoodgovornosti pri delu v tovarni temveč v življenju na sploh. Upravitelji pripisujejo Sloveniji v primerjavi s kapitalističnim zahodom večjo socialno varnost. Takšna varnost pa ni več samoumevna. »Sem ravno danes na sestanku razlagal. Mi imamo to socialno zavarovanje, ono in tretje, ampak če ga bomo preveč izkoriščali, bomo morali priti na drug sistem«, mi je v pogovoru rekel vodja oddelka. Po takšnem mnenju so v sodobnem času posamezniki odgovorni upravičiti socialno varnost oz. oskrbo administrativnega sistema, kot je npr. zdravstveno zavarovanje. Goljufije in izkoriščanja privilegijev lahko po takšni razlagi pripeljejo do njene ukinitve.

---

⁴¹ Emily Martin, *Flexible Bodies*, Boston, 1994.

⁴² Chris Shore, Susan Wright, *Coercive Accountability, The Rise of Audit Culture in Higher Education*. V: Strathern Marilyn, *Audit Cultures*, London, 2000, str. 57–89. Dunn, *Privatizing Poland*, str. 20.

Vodje v proizvodnji poudarjajo, da se je treba znebiti socialistične tradicije. V primerjavi s sodobnim racionalizmom prostega trga socializem portretirajo kot čustveni sistem. Tovarna je gospodarsko podjetje in ne socialna ustanova, mi je v pogovoru razložila uslužbenka in ob tem dodala, da je bila najprej huda, ko so drugi tako govorili, zdaj pa razume, da mora biti tako. Takšni pogledi predstavljajo socialistično podjetje kot socialni ventil, ki je preprečeval nemire, ni pa skrbel za dobiček in zahteve trga. Vodstvo sicer utemeljuje nove strategije v nasprotju s socializmom, vendar jih kljub temu delavcem večkrat predstavi na takšen način, da poudari kontinuiteto s preteklostjo oz. kot mi je rekel vodja enega med oddelki: »Delavcem na dušo popiham, da je spet malo po starem.«

Vprašanje torej je, kako vizije o novih oblikah discipliniranja zaposlenih ter mednarodne strategije o razvoju podjetja v praksi realizira vodstvo in kako te vizije sprejemajo ter oblikujejo delavci. Nove strategije namreč ne nastajajo v praznem prostoru, temveč tudi v okviru spominov ljudi.⁴³ V konkretnem primeru Predilnice Litija igra pomembno vlogo tudi dejstvo, da je direktor domačin, nekdanji štipendist tovarne, doma iz bližnje okolice kot večina drugih zaposlenih na vodstvenih položajih. Predilnice ne vodi tujec, kot mi je rekel vzdrževalec v proizvodnji, ki bi mu bilo vseeno, kaj se dogaja s tovarno, temveč so to ljudje, ki so v tovarni že dolgo časa.

Upravitelji Predilnice niso edini, ki delavce pogosto povezujejo s socialistično preteklostjo. Kot lahko zasledimo tudi v medijih, podjetniki in ekonomske elite s pripisovanjem socialistične izkušnje industrijske delavce naturalizirajo v socialistične subjekte. V takšnem smislu naj bi bili delavci tisti, ki težje sledijo modernizaciji. Sami sebe ob tem portretirajo v razliki, kot tiste racionalne subjekte, ki so sprejeli spremembe in so jih tudi usposobljeni podajati naprej.

Prilagodljivost, ki jo zahtevajo upravitelji v Predilnici, pa je drugačna od prilagodljivosti v razlagah delav-

---

⁴³ Lisa Rofel, *Rethinking Modernity, Space and Factory Discipline in China*. V: *Culture, Power, Place, Explorations in Critical Anthropology*, Durham-London, 2001, str. 155–178.

cev, ko so delavci tisti, ki se znajo prilagoditi in znajo delati vse. Delavci uporabljajo pretekle izkušnje, s katerimi zagovarjajo in dokazujejo, da so se znali prilagoditi v času pomanjkanja, ko so delali nadure, ob slabi tehnični opremljenosti ali slabi kakovosti surovin (ko se je »neprestano trgala preja«) in v slabih delovnih razmerah (ko je bil »beton po tleh in ni bilo klimatskih naprav«). Delavci ne trdijo, da sta bili socialistična organizacija dela ali produkcije boljši, temveč da njihove izkušnje iz časa socialističnih napetosti legitimirajo njihove sodobne pozicije dobrih delavcev v kapitalističnem podjetju, da so zaradi teh izkušenj boljši delavci. Na podobne načine preteklost uporabljajo tudi upravitelji, ko pripovedujejo o različnih preteklih izkušnjah pomanjkanja in strateških načinih preživetja. Te izkušnje naj bi jim pomagale preživeti tudi v sodobnem času. Jugoslovansko gospodarstvo je tako na primer nekdanji direktor tekstilne tovarne primerjal z Evropsko unijo. Prav spomin na pretekle izkušnje v socialistični Jugoslaviji, različne strategije upravljanja in vodenja posameznih podjetij naj bi odigral pomembno vlogo pri prihodnjem gospodarskem položaju podjetij in slovenske države v odnosu do EU. Tudi direktor Predilnice Litija je v intervjuju leta 1994 izrazil prepričanje, da jim je v vodstvu pretekla izkušnja Jugoslavije prišla prav: »V šoli nekdanjega jugoslovanskega trga, ki se je zlomil, smo se dobro naučili, da je treba staviti na več konjev.«⁴⁴

Vendar pa delavci v Predilnici pogosto ob razmišljanju o gospodarskih spremembah povzemajo razlage vodstva in upraviteljev: »Zdaj so nastopili standardi evropskega delavca, zato drugačni odnosi, manj svobode, pa tudi vodstvu, tovarni si pomemben, dokler si zdrav. Ti, ki gredo na bolniško, imajo kakšne probleme, takrat si pa takoj bolj postranski. Dokler si zdrav, je super, ko pa nisi več zdrav, si pa po eni strani za odpis, nisi več tako potreben«. Delavki v citatu se to v sodobnem času zdi razumljivo. Spremenili naj bi se torej časi. »Če hočemo iti v Evropo, moramo sprejeti, da se je ta prelom zgodil,« mi je v pogovoru razložil tehnični delavec. Pri takih razlagah, ki jih podpirajo upravitelji

---

⁴⁴ Anica Levin, Medalje ne pripnemo pred ciljem. V: Manager, april, 1994, str. 25.

tovarne in ekonomske politike, pa ne gre le za vprašanje političnega vstopa Slovenije v EU leta 2004, temveč retoriko ekonomistov in gospodarstvenikov o konkurenci na evropskem trgu.

***

Zgodb o modernizaciji je med ljudmi več in ob tem se posamezniki sklicujejo na različne časovne prelome. Z označevalcem zdaj ljudje poimenujejo današnji dan, včeraj ali dan pred petimi leti. Dogodek, ki čas deli na včasih in zdaj ni jasno definiran. Ljudje v tekstilni industriji povezujejo modernizacijo slovenske družbe z odpovedmi delavcev, ki so se začele leta 1990, ali z izgubo jugoslovanskega trga oz. z vojno v Sloveniji leta 1991. V nekaterih pripovedih ostaja prelom časovno nedefiniran; to je lahko prihod mlajše generacije v tovarno, nacionalnih in lokalnih tujcev, prišlekov v sosese oz. v kraj ali tehnološka modernizacija v vsakdanjem življenju. Po mnenju številnih iz starejše generacije se je namreč vse začelo spreminjati takrat, ko so ljudje pričeli množično nabavljati televizijo.

Zgodbe o modernizaciji izpostavljajo tehnično racionalnost in napredek. Ideje o tehničnem razvoju in napredku pa vendar kažejo na predstave ljudi o družbenih spremembah. Delavci, upravitelji, uslužbenci, brezposelni in upokojeni se v različnih situacijah sklicujejo na različne interpretacije in razumevanja modernizacije; poleg tehnološke tudi na socialno in kulturno modernizacijo.

V socializmu je bila tovarna pomemben center socialne in kulturne modernizacije. Tovarna je bila v takšnih načrtih in idejah modernizacijski motor za osveščanje okoliškega ponavadi pretežno ruralnega prebivalstva. Čeprav naj bi to pomenilo modernizacijo v socialističnem duhu, to ni zajelo le politične propagande. Tovarne so med ljudmi širile ideje o zdravstvenih pregledih in tudi same gradile zdravstvene, ginekološke in zobozdravstvene ambulante.⁴⁵ Nekdanje delavke in uslužbenke

---

⁴⁵ Zdravstvena in socialna oskrba je zajela tudi preventive dejavnosti. Izobraževanje o higieni in preventivni ginekološki pregledi pa so med drugim rušili tabuje na po-

Predilnice se še danes spominjajo, kako je tovarna širila prve akcije ginekoloških pregledov med ženskami na podeželju.

V šestdesetih leti je uslužbenka v Predilnici opravila raziskovalno nalogo, da bi pokazala potrebo po zaposlitvi socialne delavke v tovarni. Upokojena uslužbenka je v nalogi opozorila na preobremenjenost mater, problem varstva otrok, nerešena stanovanjska vprašanja, telesna obolenja delavk, ipd. V sedemdesetih letih so v Predilnici na podlagi njene raziskovalne naloge zaposlili socialno delavko.⁴⁶

Tovarne so imele zelenjavne vrtove, menze, trgovine, ponekod tudi vrtec ali celo kino. Menza s toplim obrokom je bila »Amerika«, kot se je izrazila ena od upokojenih sogovornic, predvsem za tiste, ki doma niso imele mater, da bi jim kuhale.⁴⁷ Zaposleni so pogosto v kanglicah jemali hrano za celo družino.

V spominu ljudi socialistična tovarna ni bila le delovni prostor; bila je prostor, kjer so se delavke in delavci tudi zabavali, se med seboj poročali, si pridobivali izkušnje in se seznanjali z drugačnim načinom življenja.⁴⁸ K spoznavanju drugačnega življenja so prispevali tudi sindikalni izleti; nekateri so prvič v življenju odpotovali v tujino, se šolali v Vzhodni Nemčiji, Švici ali na Švedskem ali pa so prvič poleteli z letalom v druge republike Jugoslavije. Predilnica je gradila stanovanjske bloke in naselja, s počitniškimi domovi na morju in v hribih pa je organizirala prosti čas zaposlenih in njihovih družin.

Delovno mesto v tovarni je odigralo pomembno vlogo pri oblikovanju družbenih mrež, družinskih življenj in integraciji v skupnost. Predilnica je zgradila sindikal-

---

deželju. Starejša upokojena uslužbenka je pripovedovala, kako težko je bilo ženske prepričati, da so odšle na ginekološke preglede. Pa vendar je bilo lažje, če so se takšne dejavnosti širile iz že znanih tovarniških prostorov in od že poznanih ljudi.

⁴⁶ V devetdesetih letih se je njeno delovno mesto preoblikovalo. Socialna delavka je postala kadrovska uslužbenka, kar pomeni, da socialne delavke danes v tovarni ni več.

⁴⁷ Topla malica je bila zastoj, kosilo pa je bilo treba plačati, vendar cena po pripovedovanju ljudi ni bila visoka. France Kresal, *Zgodovina Predilnice Litija, 1886–1986*, Litija, 1986, str. 146.

⁴⁸ Laszlo Kürti, *Fieldwork Experiences in Socialist and Post-socialist Hungarian Communities*. V: Zmago Šmitek, Rajko Muršič (ed.), *MESS- Mediterranean Ethnological Summer School Piran, Pirano, Slovenia 1997 and 1998*, Vol. 3, Ljubljana, 1996, str. 185–208.

no dvorano, ki je bila še v osemdesetih letih pomemben prostor, kjer so potekale tudi lokalne proslave. Tovarna je imela svojo igralno in pevsko godbo, ki je skrbela za družabno življenje v kraju in je podpirala športno nogometno društvo.

Upokojene uslužbenke so večkrat portretirale pretekli pomen tekstilne tovarne tudi v vzgojni vlogi; predvsem delavke naj bi tovarna vzgajala za boljše življenje in jih po eni strani osamosvojila od patriarhalnih očetov na podeželju ali patriarhalnih mož nekdanjih južnih republik Jugoslavije. Niso zgolj mediji direktorja portretirali kot očeta, ki je poskrbel tudi za blagostanje otrok zaposlenih, temveč tudi starejše upokojene delavke in uslužbenke. Upokojena uslužbenka je pripovedovala: »Jaz kot otrok samohranilke sem videla, da je bila tovarna tista, ki je otroke pomagala gor spraviti. Še potem ko sem bila v sindikatu v osemdesetih, sem videla, kako je bila za te Bosanke fabrika tista, ki jim je dajala samozavest in je pomagala otrokom, jih štendirala. Fabrika je dala zatočišče otrokom fabričanov, ko otroci niso delali šole, so mame prišle k direktorju, nesrečne in jih je direktor vzel na delo. Koliko je fabrika takih izgubljenih otrok vzela pod okrilje in jih tako rešila. Kasneje jih je štendirala, veliko so jih na prakso vzeli ali pa med počitnicami, teh otrok je bilo med počitnicami kot mravelj. Otroci so imeli interes, da bi nekaj zaslužili in so bili zelo pridni.«⁴⁹

Nekdanji direktorji, s katerimi sem se pogovarjala, so večkrat poudarili svojo odgovornost in skrb do delavcev, zlasti do žensk. Eden med njimi je zatrdil: »Sem se veliko pogovarjal z delavkami o problemih, tudi o družinskih, saj če to ni v redu, tudi delo ni kaj prida. Sem bil neprestano v tovarni, tudi ponoči. In mi je žena to rekla. Pa sem ji rekel, ti si ena, jaz jih imam pa petsto.« V opisovanju svojega odnosa do zaposlenih je citirani nekdanji direktor uporabljal družinske metafore: »Mi je bila tovarna moj prvi dom, žena in otroci pa drugi.«

Zgodba o modernizaciji tekstilne industrije ni spol-

---

⁴⁹ Taka pričakovanja do neke mere prikrito ostajajo tudi v sodobnem času. Delavke v Predilnici bolj odkrito kot delavci pričakujejo, da bo direktor honorarno zaposlil njihove otroke vsaj med poletnimi počitnicami.

no nevtralna. Reprezentacije tekstilne industrije so namreč vključene v govorico o lahki oz. ženski industriji v nasprotju z moško oz. težko industrijo in se prepletajo s predstavami ljudi o tekstilni delavki. Retorika o tekstilni oz. ženski industriji se povezuje s konstrukcijo spolnih razmerij in ideologij. V primeru tekstilne industrije gre torej za specifično zgodbo o modernizaciji, ki je vezana na predstave oz. ideje o ženski. Vloga direktorjev, njihove izkušnje in spomini v odnosu do delavk so v tem primeru drugačni kot bi bili v železarstvu ali rudarstvu.

Z organizacijo prostega časa zaposlenih so socialistične tovarne tudi časovno strukturirale življenja ljudi. V spominu pripovedovalcev pomeni delovni prostor v socializmu stabilnost; vseživljenjska zaposlitev je v preteklosti namreč določala življenje v enem družbenem in kulturnem prostoru. Pri tem je treba upoštevati pomene takšnih razlag v sodobnem času; ko tega ni več, temu dejstvu zato ljudje pripisujejo še večji pomen.

V uradnem diskurzu in med ljudmi je socialistična modernizacija predstavljala predvsem zaposlitev v mehanizirani proizvodnji. Ne glede na to, da so se ljudem socialistične ideje s specifično terminologijo in slogani zdeli marsikdaj nesmiselni, smešni ali so jim celo nasprotovali, so nekatere kljub kritiki ponotranjili: postale so del vsakdanjika ljudi. V tem kontekstu je bila zelo pomembna izkušnja in pravica do polne zaposlitve s plačanim dohodkom (kot tudi pokojnine, zavarovanja z različnimi dodatki in zaščita delavcev v primeru nesreč ali bolezni). Socialistična tovarna je imela v življenju ljudi pomembno vlogo.⁵⁰ Po drugi strani pa so se vsakdanje delovne prakse povezovale z lokalnimi socialnimi konteksti in proizvajale lastne norme in hierarhije, osvobojene ideološke retorike države.⁵¹

---

⁵⁰ Frances Pine, *Dangerous Modernities?, Innovative Technologies and the Unsettling of Agriculture in Rural Poland*. V: *Critique of Anthropology*, 2007, 27/2, str. 186.

⁵¹ Sarah Ashwin, *Redefining the Collective, Russian Mineworkers in Transition*. V: Michael Burawoy, Katherine Verdery (ed.), *Uncertain Transition: Ethnographies of Change in the Postsocialist World*, Lanham, 1999, str. 245–272. Peter Niedermüller, *Arbeit, Identität, Klasse, Der Sozialismus als Lebensentwurf*. V: Klaus Roth (ed.), *Arbeit im Sozialismus, Arbeit im Postsozialismus, Erkundungen zum Arbeitsleben im östlichen Europa*, Münster, 2004, str. 23–37. Berdahl Daphne, Matti Bunzl in Martha Lampland (ed.) *Altering States: Ethnographies of transition in Eastern Europe and the former Soviet Union*, Michigan 2000. *Uncertain Transition*, str. 1–18.

Življenje industrijskih delavcev se je v devetdesetih letih spremenilo tako na formalni ravni kot tudi na ravni vsakdanjega življenja. V sodobnem času so se oblikovale nove tehnokratske elite, ki so razvile svoj jezik in na novo definirale razumevanje »zaostalega« in »razvitega« oz. »naprednega«. Industrijski delavci, ki so bili v preteklem sistemu portretirani kot nosilci revolucije in revolucionarne zavesti, v javnem sodobnem diskurzu kot relikti socialističnega ekspanzivnega zaposlovanja v industriji odplačujejo napake socialističnega režima. V takem diskurzu sta industrijska delavka in delavec torej vpisana v drugačno mrežo politike in moči, kot sta bila v socialistični preteklosti.

Delavci krivijo sodobni čas za družbene spremembe, imajo občutek, da jih je »država« pustila na cedilu. Po drugi strani pa vendar potrebo po spremembah in same spremembe razlagajo tudi v okviru novih idej o modernizaciji – tokrat postsocialistične tranzicije.

Zgodba modernizacije v okviru tranzicije se sklicuje na zmago kapitalizma nad socializmom in pristaja na premočrtni razvoj od socializma k tržnim ekonomijam. Ljudje pa vendar prav z oblikovanjem spomina na vsakdanje preteklo življenje: s spominom na vsakodnevna pogajanja in strategije preživetja dokazujejo, da življenje ne poteka po linearnem načrtu ideologov modernizacije.

Razdelitev sveta v razvite in v nerazvite, na moderne in tradicionalne se odvija v specifičnih družbeno političnih okvirih in v tem smislu tudi modernizacije ne moremo obravnavati per se. Kritiki enoznačnih linearnih teorij modernizacije in tranzicije z analiziranjem vsakodnevnega življenja posameznikov na mikro ravni ugotavljajo, da »moderno« in »tradicionalno« soobstaja ter se prepleta tako v antagonističnem kot tudi v harmoničnem razmerju.⁵² V takšnih pogledih ne gre za idejo, da družbe prevzemajo konkretne oblike modernizacije, temveč jih ponovno izumljajo, jim nasprotujejo, jih prilagajajo in neprestano tudi re-interpretirajo v specifičnih prostorsko zgodovinskih okvirih.

---

⁵² Frances Pine, *Dangerous Modernities?, Innovative Technologies and the Unsettling of Agriculture in Rural Poland. V: Critique of Anthropology*, 2007, 27/2, str. 183–201.

Aleksander Lorenčič

Slovensko podjetništvo v prvih letih tranzicije

Začetek tranzicije je na simbolni ravni pomenil padec berlinskega zidu, politični mejnik v vsaki posamezni državi pa so bile prve demokratične volitve. Tranzicija je po svoji vsebini predvsem skupek korenitih institucionalnih sprememb.¹ V političnem smislu označuje prehod iz enopartijskega političnega sistema v demokratični večstrankarski sistem. Prve demokratično izvedene volitve, ki jih štejemo za formalni začetek tranzicije, so bile v Sloveniji izpeljane spomladi leta 1990. Ko govorimo o gospodarski tranziciji, pa mislimo na prehod iz zaprtega centralno-planskega v odprto socialno-tržno gospodarstvo.² Na gospodarskem področju je v Sloveniji spremembe omogočila sprejeta zakonodaja že ob koncu osemdesetih let. V mislih imamo predvsem zvezni Zakon o podjetjih iz leta 1988,³ ki je med drugim sprožil začetek ustanavljanja zasebnih podjetij in privatizacijo obstoječih podjetij. Sprejetih je bilo še nekaj zakonov, ki so vplivali na gospodarske spremembe, ampak poudariti je treba, da se je dejanski proces trganja slovenskega gospodarstva od jugoslovanskega začel z imenovanjem Demosove vlade maja leta 1990.

---

¹ Janez Šušteršič, *Politično gospodarski cikli v socialističnih državah in tranzicija*, Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, Ljubljana, 1999, str. 44–66.

² Herman W. Hoen, *The transformation of economic systems in central Europe*, Studies in comparative economic systems, Northampton, 1998, str. 1.

³ Uradni list SFRJ, št. 77, 31. 12. 1988.

Mnenje ekonomistov na začetku devetdesetih let je bilo, da bi morale demokratične vlade v tranzicijskih državah čim hitreje pripraviti program reform, ki bi zajel vsa ključna področja hkrati. Se pravi makroekonomsko stabilizacijo, liberalizacijo zunanje in notranje trgovine ter privatizacijo. Tak program bi bilo potem treba v najkrajšem možnem času tudi izpeljati. Takšnih programov so se prijela slikovita poimenovanja, denimo zdravljenje s šokom oziroma »shock-therapy« ali veliki pok oziroma »big-bang«. Kot bolj nevtralni sta se pojavili tudi poimenovanji »vseobsežni« oziroma »celoviti« ali ortodokсни program. Kar precej strokovnjakov pa je menilo, da bi bila optimalna strategija postopno in počasno izvajanje sprememb oziroma gradualistični pristop.⁴ Takšen pristop je bil značilen za Slovenijo.

Nenaden zlom socializma je zahteval hiter odgovor na vprašanje, kako je mogoče izvesti prehod v kapitalistični sistem brez večjih socialnih pretresov. Pravih odgovorov ni bilo, in to lahko trdimo za vse postsocialistične države. Prehod iz socialističnega v kapitalistično gospodarstvo se je tako začel brez jasne slike dejanskega gospodarskega stanja, brez okvirov novega gospodarskega sistema in brez ustreznih ekonomskih in socialnih rešitev problemov, ki bi nastali v obdobju prehoda. Novim, največkrat neizkušenim vladam tranzicijskih gospodarstev z romantičnimi pričakovanji so na pomoč priskočile mednarodne finančne institucije in svetovalci, ki so o državah, ki so jim svetovali, v resnici vedeli bore malo. Poleg tega so bili, tako kot mnogi domači politiki, tudi mnogi tuji strokovnjaki ideološko zaslepljeni in politično motivirani. temeljni cilj jim je bila dokončna odprava socializma in obstoječih institucij namesto postopnega ustvarjanja ustreznega gospodarskega sistema v posamezni državi in povečanje gospodarskega blagostanja za celotno družbo in ne samo za del nje.⁵

---

⁴ Šušteršič, *Politično gospodarski cikli*, str. 44–66.

⁵ Jože Mencinger, *Deset let pozneje. Tranzicija – uspeh, polom ali nekaj vmes?*. V: *Gospodarska gibanja (GG)*, št. 317, 2000/6, Ekonomski inštitut pravne fakultete, str. 25–42.

Podjetništvo je v tranzicijskem obdobju igralo izjemno pomembno vlogo. Bilo je eden od pomembnejših dejavnikov v razvoju in prestrukturiranju tržnega gospodarstva in je vsekakor eden največjih in najpomembnejših družbenorazvojnih ekonomskih dejavnikov sodobnega časa.⁶ Obstaja vrsta definicij podjetništva, čeprav so si v svojem bistvu podobne. Omenimo le dve. Prva se glasi: »Podjetništvo je poskus, ustvariti dodano vrednost s pomočjo odkrivanja poslovnih priložnosti, obvladovanja tveganja, ki ustreza tej priložnosti, in s pomočjo komunikacijskih in poslovodnih (managerskih) sposobnosti in znanja mobilizirati človeške, finančne in materialne vire, potrebne za uspeh podjetja«. ⁷ Druga pa pravi: »Podjetništvo lahko definiramo kot proces, ki poteka med človekom, idejo in viri, podjetje pa je mesto, kjer se ta proces uresničuje. Bistvo podjetništva je povečanje dodane vrednosti v podjetju, pri kateri je ključen element priložnost oziroma taka uporaba sredstev, ki jo trg visoko ceni«. ⁸

Podjetništvo je bistvenega pomena za delovanje tržnega gospodarstva, še posebej ob strukturnih spremembah, značilnih za obdobje prehoda na višjo raven razvoja ali iz enega družbenega sistema v drugega, kakor se je zgodilo v Sloveniji. V obdobjih strukturnih sprememb gospodarska rast, ki temelji na obstoječi industriji in trgih, praviloma stagnira, rast pa postane še bolj odvisna od ustvarjanja novih trgov in dejavnosti, kar pa je ravno značilnost podjetnikov.⁹ Dinamičen podjetniški sektor je bil – in to velja še danes – ključen za gospodarski razvoj. Podjetništvo je igralo pomembno vlogo tudi pri izboljšanju alokacijske učinkovitosti kapitala in ustvarjanju novih delovnih mest. S tem je prispevalo tudi h gospodarski uspešnosti in socialnemu

⁶ Bogomir Kovač, Uvod v podjetništvo: analiza poslovnega načrta, Ljubljana, 1990, str. 1–7.

⁷ Aleš Vahčić, Stanje podjetništva v Sloveniji. V: Neven Borak (ur.), Slovensko podjetje v devetdesetih, Ljubljana, 2000, str. 49–59.

⁸ Damjan Žugelj idr., Tvegani kapital: si upate tvegati?, Ljubljana, 2001, str. 14.

⁹ Luka Žakelj, Podjetniška aktivnost in podjetniško okolje v Sloveniji. V: Urad za makroekonomske analize in razvoj (UMAR), Delovni zvezek, št. 4, 2006, str. 11.

položaju. Ustvarjanje in rast novih podjetij sta krepila konkurenčnost med obstoječimi podjetji, ustvarjala sta nove ideje in inovativne pristope ter tako vodila k bolj pestri izbiri ter večji vrednosti proizvodov in storitev za potrošnike. Krepitev podjetništva je igrala pomembno vlogo tudi pri spodbujanju skladnega regionalnega razvoja in rasti zaposlenosti, zlasti v regijah, ki so zaostajale v razvoju.¹⁰ Na razvoj podjetništva in ustanavljanje novih podjetij so vplivali (enako je še danes) predvsem trije dejavniki, in sicer ugodni makroekonomski pogoji, dobro načrtovani in izvajani državni programi ter ugled podjetniške kariere v družbi. Sila pomembno vlogo je imela trgovinska politika. Ta je lahko s svojim delovanjem ali olajševala ali oteževala dostop malim in srednje velikim podjetjem na trge njihovih proizvodov. Države z večjo podjetniško aktivnostjo imajo boljše možnosti za gospodarski razvoj, saj so fleksibilnejše pri mobilizaciji virov in uvajanju novih izdelkov in storitev. Kolikor bolj dinamično in razvito podjetniško okolje ima država, toliko bolj je zanimiva za tuje vlagatelje.¹¹

Posebej je treba izpostaviti vlogo malih in srednje velikih podjetij. Vloga oziroma razvoj tega sektorja je bila zelo pomembna. V Sloveniji podpora malim in srednje velikim podjetjem nima dolge tradicije. Po osamosvojitvi Slovenije je država največ sredstev namenjala reševanju velikih podjetij, politika spodbujanja malega in srednje velikega podjetništva pa je bila v devetdesetih letih spremenljiva in neodločna. Dejstvo pa je, da so ravno mala in srednje velika podjetja priznana kot potencialno najbolj dinamičen del gospodarstva, saj so v svojem delovanju pogosto bolj prilagodljiva kot velika podjetja. Tovrstna podjetja so tudi glavni generator gospodarske rasti in novih delovnih mest.¹²

***

Slovenska podjetja so bila v prejšnjem sistemu v

---

¹⁰ Luka Žakelj, Razvoj malih in srednje velikih podjetij v Sloveniji in Evropski uniji. V: UMAR, Delovni zvezek, št. 6, 2004, str. 7–12.

¹¹ Žakelj, Podjetniška aktivnost in podjetniško okolje v Sloveniji, str. 11.

¹² Žakelj, Razvoj malih in srednje velikih podjetij, str. 7–12.

tako imenovani »družbeni lasti« in so pripadala celotni družbi. Delavski sveti so igrali vlogo lastnika in skupaj z vodstvom podjetja predstavljali glavne upravljavce podjetij v družbeni lasti. Slovenska podjetja so torej delovala v nekakšnem plansko-tržnem sistemu, ki se je zelo razlikoval od centralnega planiranja v drugih komunističnih državah. Prav ti pogoji pa so spodbujali razvoj menedžerskih sposobnosti.¹³ Veliko večino sprememb v gospodarskem sistemu Slovenije lahko povežemo z odpravo družbene lastnine gospodarskih podjetij. Način oblikovanja družbene lastnine in njene izpeljave ni toliko vplival na oblikovanje gospodarskih podjetij kot na razvoj bank, drugih finančnih ustanov in trgov kapitala. Prek vpliva na institucije in trge pa je vplival tudi na varčevanje in oblikovanje kapitala.¹⁴

V Sloveniji so se vrata podjetništvu odprla leta 1988, ko je bilo zakonsko omogočeno ustanavljanje zasebnih podjetij in ko se je začela privatizacija obstoječih podjetij.¹⁵ Leta 1988 sprejeti Zakon o podjetjih¹⁶ je med drugim omogočil začetek vključevanja privatnega kapitala v podjetniški sektor. Zakon je dovoljeval tudi udeležbo tujega kapitala v družbenih podjetjih ter odpravil družbeno lastnino kot edino obliko lastnine. Poleg družbenih je predvidel tudi zasebna, pogodbeno in mešana podjetja v obliki delniških družb, družb z omejeno odgovornostjo, komanditnih družb in družb z neomejeno solidarno odgovornostjo članov. Spremembe je nato prinesel avgusta 1990 sprejeti Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o podjetjih. Ta je med drugim določal tudi ukinitve delavskih svetov. Pristojnosti, ki jih je imel delavski svet so se tako prenesle na skupščino podjetja, upravni odbor in na direktorja. Spremenjeni zakon iz leta 1990 je odpravil tudi ločitev med pravico do lastnine in pravico do upravljanja lastnine. Po novem je pravica do upravljanja izvirala le iz lastninske

---

¹³ Agencija Republike Slovenije za prestrukturiranje in privatizacijo. Poročilo o lastninskem preoblikovanju podjetij, Ljubljana, 1997, str. 3.

¹⁴ Ivan Ribnikar, Pot od družbene lastnine k lastnini gospodarskih podjetij. V: Journal for Institutional Innovation Development and Transition, Urad za makroekonomske analize in razvoj, št. 1, 1997, str. 49–59.

¹⁵ Vahčić, Stanje podjetništva v Sloveniji.

¹⁶ Uradni list SFRJ, št. 77, 31. 12. 1988.

pravice.¹⁷ Leta 1988 je bil sprejet tudi Obrtni zakon,¹⁸ ki je odpravil omejitve zaposlovanja v obrtniškem sektorju. S kasnejšo liberalizacijo mednarodne trgovine in ureditvijo deviznega trga je bila omogočena hitra rast privatnega sektorja, predvsem v trgovini.¹⁹ Pomembno je na razvoj in dogajanje vplival še Zakon o prometu in razpolaganju z družbenim kapitalom²⁰ oziroma tako imenovani Markovičev zakon (po takratnem predsedniku zvezne vlade Anteju Markoviću). S to zakonodajo sta bila sprožena dva procesa, ki sta začela spreminjati strukturo gospodarstva iz tipične socialistične strukture v strukturo značilno za tržna gospodarstva. Šlo je za polnjenje vrzeli v tistem delu strukture gospodarstva, ki jo v tržnih gospodarstvih zavzemajo majhna in srednja podjetja. Prvi proces je bilo množično nastajanje majhnih podjetij, drugi proces pa je bilo drobljenje velikih podjetij – ogromno velikih državnih podjetij je po letu 1990 razpadlo. Nastalo je veliko število novih podjetnikov. Ker se je trg povečal, so ljudje posledično pogosteje začeli menjavati delovna mesta. Postalo je tudi povsem sprejemljivo biti začasno nezaposlen. Fleksibilnost zaposlovanja se je močno povečala, in če je šlo za dobre poslovne priložnosti, so bili ljudje pripravljene delati tudi na drugem koncu Slovenije, pa tudi drugod po svetu. Vse več ljudi je bilo zaposlenih v majhnih in srednjih podjetjih, vse več je bilo samostojnih podjetnikov. Rast dodane vrednosti je izvirala skoraj izključno iz sektorja majhnih in srednjih podjetij, ki so iz majhnih preraščala v srednja in velika.²¹ Kot zanimivost naj navedemo podatek, da je bila leta 1990 zabeležena zelo visoka stopnja rasti števila podjetij, in sicer je bila kar 1048-odstotna.²² Na razvoj malega podjetništva je vplival tudi Zakon o razvoju malega gospodarstva,²³ ki je bil sprejet leta 1991. Ta je zagotavljal pomoč pri

---

¹⁷ Uradni list SFRJ, št. 46, 10. 08. 1990.

¹⁸ Uradni list SRS, št. 35, 14. 10. 1988.

¹⁹ Žakelj, Razvoj malih in srednje velikih podjetij, str. 31.

²⁰ Uradni list SFRJ, št. 84, 22. 12. 1989.

²¹ Vahčić, Stanje podjetništva v Sloveniji, str. 49–59.

²² The European Observatory for SMEs. First Annual Report. European Network for SME Research, Zoetermeer: EIM Small Business Research and Consultancy, 1993, str. 15.

²³ Uradni list RS, št. 18, 11. 10. 1991.

ustanavljanju podjetij, poenostavljene upravne postopke in določena sredstva financiranja ter dal podlago za nastanek sklada za razvoj malega gospodarstva in pospeševalnega centra za malo gospodarstvo.²⁴ Vsi ti zakoni so bili podlaga za dejanski razvoj podjetništva. Povprečna letna stopnja rasti števila podjetij v obdobju 1991–1993 je bila kar 47-odstotna.²⁵

Osnova za prehod iz socialističnega v kapitalistično gospodarstvo je bila torej v Sloveniji postavljena s sprejeto zakonodajo ob koncu osemdesetih let. Poleg že omenjenih zakonov sta bila pomembna tudi sprejeta zvezna zakona v letu 1989, Zakon o vrednostnih papirjih²⁶ in Zakon o trgu denarja in trgu kapitala,²⁷ ki sta omogočila vzpostavitev trga kapitala ter ustanovitev borze v Sloveniji po skoraj sedemdesetih letih. 26. decembra 1989 je bila namreč ustanovljena Ljubljanska borza vrednostnih papirjev, delniška družba v lasti delničarjev – borznih članov. Zaradi vseh lastnosti borznega delovanja z vrednostnimi papirji je igrala Ljubljanska borza pomembno vlogo v procesu lastninskega preoblikovanja slovenskega gospodarstva.²⁸

Slovenska vlada je že na začetku devetdesetih let ocenila, da bo treba za pospešitve razvoja malega in srednje velikega podjetništva uvesti posebne oblike finančne podpore, in je z Zakonom o razvoju malega gospodarstva omogočila ustanovitev Javnega sklada za razvoj malega gospodarstva, ki je malemu in srednje velikemu podjetništvu ponudil spodbude v obliki posojil, neposrednih investicij v podjetniško infrastrukturo, subvencije obrestnih mer za bančna posojila in garancije. Na lokalni ravni so bili oblikovani številni skladi in oblike financiranja iz občinskih proračunov, vendar so bila sredstva za mikrokredite in subvencioniranje obrestnih mer s tega naslova skromna. Leta 1992 je bil ustano-

---

²⁴ Viljem Pšeničny idr., *Podjetništvo: Podjetnik, podjetniška priložnost, podjetniški proces, podjetje*. Visoka strokovna šola za podjetništvo, Portorož, 2000, str. 40.

²⁵ The European Observatory, str. 15.

²⁶ Uradni list SFRJ, št. 64, 20. 10. 1989.

²⁷ Uradni list SFRJ, št. 64, 20. 10. 1989.

²⁸ Lastninsko preoblikovanje slovenskih podjetij, Poročilo o delu Agencije RS za prestrukturiranje in privatizacijo, Agencija RS za prestrukturiranje in privatizacijo, Ljubljana, 1999, str. 118–119.

Tabela 1. Pomembni zakoni in ukrepi, ki so vplivali na proces oziroma razvoj podjetništva v obdobju 1988–1996

LETO	ZAKON OZIROMA UKREP	POMEN in VPLIV
1988	Zakon o podjetjih	Statusno preoblikovanje, dokapitalizacija ali reorganizacija podjetij
	Obrtni zakon	Odprava omejitev zaposlovanja v obrtniškem sektorju
1989	Zakon o prometu in razpolaganju z družbenim kapitalom	Statusno preoblikovanje, dokapitalizacija ali reorganizacija podjetij
1990	Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o podjetjih	Odprava delavskih svetov
1991	Zakon o razvoju malega gospodarstva	Natančna opredelitev pojma »malo gospodarstvo«, zagotovitev pomoči pri ustanavljanju podjetij itd.
	Javni sklad za razvoj malega gospodarstva	Nudnje posojil, investicij, subvencij podjetjem
1992	Zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij	Opredelitev 7 metod, po katerih naj bi se podjetje lastninsko preoblikovalo itd.
	Pospeševalni center za malo gospodarstvo	Koordinacija, svetovanje, usposabljanje podjetnikov
1993	Zakon o gospodarskih družbah (ZGD); kasneje večkrat noveliran	Vpeljava enotne zakonske ureditve, uzakonitev višjega ustanovnega kapitala itd.
1994	Obrtni zakon	Ureditev pogojev za opravljanje obrti
1996	Strategija razvoja malega gospodarstva	Prva tovrstna strategija, vključevala vrsto ukrepov za izboljšanje položaja MSP in podjetništva

Vir: Uradni list RS, UMAR (različne publikacije).

vljen tudi Pospeševalni center za malo gospodarstvo.²⁹ Zakonodaja ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let je omogočala hitro rast števila novih podjetij, saj od ustanoviteljev ni zahtevala večjega ustanovnega kapitala. To je imelo slabe posledice za ekonomsko var-

²⁹ Žakelj, Razvoj malih in srednje velikih podjetij, str. 31–32.

nost investitorjev in poslovnih partnerjev. Kasneje sta na potek oziroma razvoj podjetništva odločilno vplivala sprejeta Zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij (ZLPP)³⁰ ter Zakon o gospodarskih družbah.³¹ Zakon o gospodarskih družbah je bil sprejet leta 1993 in je bil kasneje še večkrat noveliran v obliki sprememb in dopolnitev. Pomembno je omeniti še nov Obrtni zakon³² iz leta 1994. S tema zakonoma se je spremenilo vedenje podjetnikov pri izbiri pravne oblike njihovega poslovanja. Zakon o gospodarskih družbah je vpeljal enotno zakonsko ureditev za vse gospodarske subjekte in s tem odpravil ločevanje na podjetniški in obrtniški sektor ter med drugim predpisoval tudi višji ustanovni kapital za ustanovitev družbe z odgovornostjo. Gospodarske družbe so od leta 1994 dalje vodile računovodske evidence v skladu z Zakonom o gospodarskih družbah in slovenskimi računovodskimi standardi (SRS).³³ Na prvi razmah podjetništva v začetku devetdesetih let nazorno kažejo podatki o številu gospodarskih subjektov v Sloveniji v tem času. Število gospodarskih subjektov se je namreč v obdobju 1990–1994 povečalo za dobrih 64 odstotkov, in sicer od 67.598 v letu 1990 na kar 111.167 leta 1994. Vendar pa se takšna dinamika rasti števila gospodarskih subjektov v drugi polovici devetdesetih let ni nadaljevala.³⁴ To je bila posledica izčrpanega dela podjetniškega potenciala in večje konkurence na omejenem trgu, kjer je bilo vse težje najti prave poslovne priložnosti, in posledica zahtev države po večjem ustanovnem kapitalu za ustanavljanje kapitalskih družb.³⁵ Zakon o gospodarskih družbah in Obrtni zakon sta torej uveljavila spremenjeno pravno-organizacijsko strukturo malega gospodarstva, sprožila obsežen proces preoblikovanja in organizacijskega prilagajanja in tako malim gospodarskim enotam povzročila veliko administrativnih težav.³⁷

³⁰ Uradni list RS, št. 55, 20. 11. 1992.

³¹ Uradni list RS, št. 30, 10. 06. 1993.

³² Uradni list RS, št. 50, 12. 08. 1994.

³³ Ekonomsko ogledalo, št. 6, 2003, str. 16.

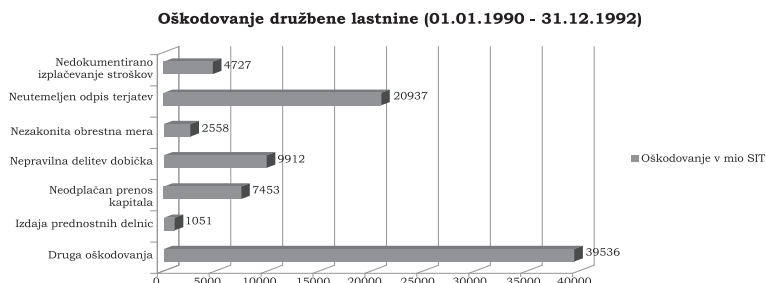
³⁴ Žakelj, Razvoj malih in srednje velikih podjetij, str. 31–33.

³⁵ Pšeničny idr., Podjetništvo, str. 40–43.

³⁶ Uradni list RS, št. 55, 20. 11. 1992, 48. člen, str. 3123.

³⁷ Žakelj, Razvoj malih in srednje velikih podjetij, str. 32.

Graf 1. Oškodovanje družbene lastnine, ugotovljeno v postopkih revizije lastninskega preoblikovanja za obdobje od 01. 01. 1990 do 31. 12. 1992, po stanju na dan 31. 07. 2004 (klasifikacija je narejena, kot predvideva drugi odstavek 48. člena ZLPP³⁶)

Vir: Zadnje poročilo o delu Agencije za revidiranje na dan 31. 07. 2004, str. 8–9.

V času od leta 1990 do sprejema ZLPP konec leta 1992 so se mnoga podjetja statusno preoblikovala, dokapitalizirala ali reorganizirala na podlagi takratne jugoslovanske zakonodaje, in ker še v tem času država ni imela docela vzpostavljenega instituta nadzora nad statusnimi in premoženjsko-kapitalskimi spremembami podjetij, ki so imela družbeni kapital, je seveda bila velika možnost zlorab. Za to obdobje je tako lahko prihajalo do tako imenovane »divje privatizacije«. ³⁸ Leta 1995 je bila na podlagi Zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o Agenciji RS za plačilni promet, nadziranje in informiranje ³⁹ ustanovljena Agencija RS za revidiranje lastninskega preoblikovanja podjetij (Dalje: Agencija za revidiranje).

V obdobju od 01. 01. 1990 do 31. 12. 1992 je prišlo po podatkih Agencije za revidiranje do oškodovanja družbene lastnine v vrednosti 86.174 milijonov takratnih slovenskih tolarjev. Sama številka nam seveda pove izjemno malo. S pomočjo izračuna oziroma revalorizacije denarnega zneska ⁴⁰ pa pridemo do zelo zanimi-

³⁸ Lastninsko preoblikovanje slovenskih podjetij, str. 100.

³⁹ Uradni list RS, št. 58, 13. 10. 1995.

⁴⁰ Izračun preverljiv na strani: http://www.stat.si/indikatorji_preracun_reval.asp (02. 10. 2008).

ve vsote. Vrednost zgoraj omenjenega revaloriziranega zneska na dan 02. 10. 2008 znaša 1.238.454.581,87 EUR.⁴¹ Pri izračunu se upošteva gibanje indeksov cen v obravnavanem obdobju, ki so bili merilo inflacije. Znesek je visok, posebej če predpostavimo, da vsa oškodovanja in kazniva dejanja niso bila odkrita. Naj samo informativno dodamo, da je proračun Republike Slovenije za leto 1992⁴² znašal dobrih 174 milijard slovenskih tolarjev oziroma dobri 2,5 milijardi evrov (revaloriziran znesek).⁴³ Vsekakor si je majhen del prebivalstva v tem obdobju zelo opomogel. Največja oškodovanja so bila posledica neutemeljenega odpisa terjatev, nepravilne delitve dobička ter neodplačanega prenosa kapitala.⁴⁴ Seveda pa po vsej verjetnosti v revizijskih postopkih vse nepravilnosti niso bile odkrite.

Zaradi zapletov in dolgotrajnega sprejemanja privatizacijske zakonodaje sta bili decembra 1990 ustanovljeni dve državni ustanovi, da bi nadzorovali in urejali izvajanje privatizacije in prestrukturiranja v Sloveniji in pomagali pri njej. Agencija Republike Slovenije za prestrukturiranje in privatizacijo je spremljala in nadzirala proces, pripravljala navodila, potrjevala privatizacijske programe ter kasneje opravljala tudi revizijske postopke za obdobje pred ZLPP. Sklad Republike Slovenije za razvoj je prestrukturiral podjetja. Postal je tudi lastnik podjetij, lahko se je pogajal in podpisoval prodajne pogodbe. Preden je bila sprejeta privatizacijska zakonodaja, je Sklad za razvoj tudi prejemal izkupiček od prodaj in ga vlagal naprej. Privatizacije, ki so bile izvedene pred sprejemom ZLPP, so se izvajale po jugoslovanskih zakonih. Ti zakoni so dajali delavskim svetom in upravi podjetij možnost, da se privatizirajo ali pa ne. V tem okviru aktiven pristop k privatizaciji ni bil mogoč in nobena državna ustanova ni mogla zahtevati, da se določeno podjetje privatizira. ZLPP je Skupščina Republike Slovenije

⁴¹ Za začetni datum pri izračunu revaloriziranega zneska je vzeta 31. 12. 1992!

⁴² Zakon o proračunu RS za leto 1992. Uradni list RS, št. 16, 31. 03. 1992.

⁴³ Znesek 2,5 milijarde evrov je vrednost, ki je dobljena s izračunom oziroma revalorizacijo denarnega zneska z začetnim datumom 31. 12. 1992. Če vzamemo kot začetno vrednost 01. 01. 1992, je preračunana vrednost še veliko višja. Ta znaša 4,7 milijarde evrov (vzrok je v inflaciji). Izračun je bil narejen na dan 02. 10. 2008.

⁴⁴ Zadnje poročilo o delu Agencije za revidiranje na dan 31. 07. 2004, <http://www.arlpp.gov.si/aktualno.htm>, 27. 02. 2008.

sprejela šele 11. 11. 1992 po več kot dvoletnem usklajevanju, po številnih razpravah na strokovnih, političnih, teoretičnih in drugih ravneh.⁴⁵ Bil je kompromis med različnimi strokovnimi koncepti in političnimi interesi. Zakon je določal, kolikšen delež družbenega premoženja oziroma kapitala morajo podjetja prenesti na kakšen sklad, državljanom pa je po starostnem ključu dodelil tako imenovane lastninske certifikate, ki so bili poimenski in neprenosljivi in so jih lahko zamenjali za delnice lastninjenih podjetij.⁴⁶ V prvi polovici leta 1993 so torej pri SDK (Službi družbenega knjigovodstva) odprli 2.000.900 certifikatnih računov za vse državljane Slovenije. Nominalna vrednost certifikatov je bila od 100.000 do 400.000 tolarjev. Celotna nominalna vrednost izdanih certifikatov je bila 567 milijard tolarjev.⁴⁷ Državljanji so tako dobili neprenosljive lastniške certifikate, ki so jih nato lahko zamenjali za delnice. Nekaterim jih je uspelo vložiti v uspešna podjetja, večji del pa jih je končal v tako imenovanih investicijskih družbah brez večjih vrednosti. Višina vrednosti certifikata je bila določena po starostnih kategorijah. Glavni cilj ZLPP je bil spremeniti vsa podjetja v družbeni lasti v podjetja z dobro definiranimi lastninskimi pravicami v obliki delniških družb in družb z omejeno odgovornostjo. ZLPP je združeval elemente dveh različnih pristopov in sicer decentraliziran pristop, kjer je večina pobud in odločitev prihajala iz podjetij ter množično privatizacijo dela delnic podjetij, tako da se jih je razdelilo državljanom v zameno za certifikate.⁴⁸ V Sloveniji se je tako imenovano lastninsko preoblikovanje odvijalo tako, da so imela podjetja z deležem družbenega premoženja možnost relativne izbire med različnimi načini privatizacije. ZLPP je predvidel sedem metod, kako bi se naj podjetje lastninsko preoblikovalo.⁴⁹ Osnov-

---

⁴⁵ Rado Bohinc, Ureditev privatizacije po veljavni slovenski zakonodaji. V: Rado Bohinc, Milkovič Nina (ur.): Privatizacija na Slovenskem 1990–1992, Zbornik, Slovenski inštitut za management Ljubljana d. d., DZS, d. d., Ljubljana, 1993, str. 7–27.

⁴⁶ Zdenko Čepič, Privatizacija gospodarstva. V: Slovenska novejša zgodovina 2, str. 1304–1306.

⁴⁷ Agencija, str. 14.

⁴⁸ Agencija, str. 14–27.

⁴⁹ France Križanič, Žan Oplotnik, Ekonometrična ocena vpliva zaključka procesa lastninskega preoblikovanja podjetij na investiranje in dinamiko prilivov tujega kapitala v Slovenijo. V: GG, št. 309, 1999/10, str. 25–35.

ni model privatizacije po ZLPP je torej predvidel sistem »20% + 20% + 20% + 40%«, kar je pomenilo:

- 20% se je preneslo na paradržavni pokojninski in odškodninski sklad,
- 20% se je preneslo na zasebno upravljalne privatizacijske investicijske sklade (PID-e), ki so sami zbrali lastniške certifikate od državljanov,
- 20% se je pod ugodnimi pogoji zamenjalo za lastniške certifikate notranjih lastnikov (menedžerjev, zaposlenih in bivših zaposlenih),
- 40% pa se je lahko alternativno namenilo za odkup s strani notranjih lastnikov pod ugodnimi pogoji, za zamenjavo z lastniškimi certifikati državljanom prek javnih prodaj delnic, za zamenjavo z lastniškimi certifikati zbranimi v PID-ih ali za odkup s strani strateških partnerjev.⁵⁰

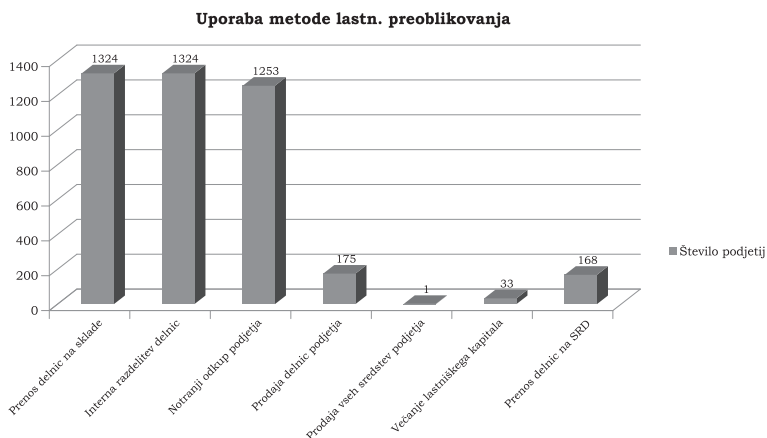
Iz grafa 2 je razvidno, da je bilo praktično uporabljenih pet metod lastninskega preoblikovanja, kajti le eno podjetje se je odločilo za metodo prodaje vseh sredstev, pa še to tega ni izvedlo. Število vseh podjetij je bilo 1371 in le ta so se najpogosteje odločala za prenos delnic na sklade, interno razdelitev ter notranji odkup. Prenos delnic na sklade je bila obvezna metoda zakona o ZLPP, vendar približno 3 odstotki podjetij ni preneslo svojih delnic na sklade, ker so izkoristila kupnino namesto delnic. Nadalje je bilo nekaj podjetij, ki so se lastninja po Zakonu o zadrugah,⁵¹ pri čemer prav tako niso imela obveznega prenosa delnic na sklade in so jih prenesla le v primeru, ko niso izkoristila lastnjenja 40-odstotnega kapitala z javno prodajo delnic. Metodi interne razdelitve in notranjega odkupa sta bili uporabljeni pri večini podjetij. Metodo interne razdelitve je uporabilo 96,57 odstotka podjetij, metodo notranjega odkupa pa 91,39 odstotka podjetij. Ti dve metodi sta bili najpogosteje izbrani zato, ker so bili upravičenci interne razdelitve in notranjega odkupa delnice lahko

---

⁵⁰ Marko Simoneti idr., Spremembe v strukturi in koncentraciji lastništva ter poslovanje podjetij po razdelitveni privatizaciji v Sloveniji v razdobju 1995–99, Empirična in institucionalna analiza, CEEP/N Raziskave, Ljubljana, 2001, str. 6.

⁵¹ Uradni list RS, št. 13, 20. 03. 1992.

Graf 2. Število podjetij, ki so uporabila posamezno metodo lastninskega preoblikovanja

Vir: Lastninsko preoblikovanje slovenskih podjetij, Poročilo o delu Agencije RS za prestrukturiranje in privatizacijo, Agencija RS za prestrukturiranje in privatizacijo, Ljubljana, 1999, str. 138.

kupili s 50-odstotnim popustom in so se s tem sočasno izognili vstopu zunanjih lastnikov.⁵²

Množično lastninjenje podjetij je sprožil zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij. Po njem so si uprave podjetij (razen javnih podjetij, podjetij z gozdovi, zadrug, bank, zavarovalnic, igralnic, podjetij v stečaju, in še nekaterih manjših izjem) same izbrale način preoblikovanja podjetij. Agencija Republike Slovenije za prestrukturiranje in privatizacijo pa je prek izdajanja soglasij k privatizaciji vršila nadzor nad procesom. S prvim soglasjem je potrdila opredelitve podjetja glede ekonomskih ciljev in interesov, drugo soglasje pa je pomenilo potrditev pravnega instrumentarija in metod privatizacije v okviru zakona.⁵³ V Sloveniji se je torej odvijalo decentralizirano in avtonomno lastninsko preoblikovanje. Proces lastninskega preoblikovanja je trajal šest let.

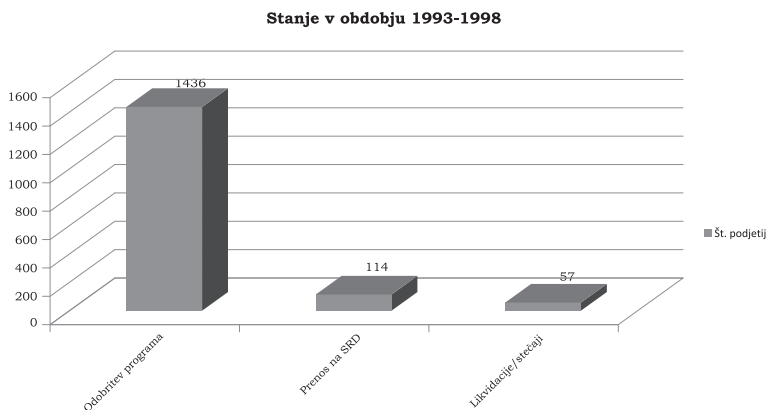
Podjetja so lahko do konca leta 1994 avtonomno

⁵² Lastninsko preoblikovanje slovenskih podjetij, str. 88 in 138.

⁵³ Križanič, Oplotnik, Ekonometrična ocena vpliva zaključka procesa lastninskega preoblikovanja podjetij na investiranje in dinamiko prilivov tujega kapitala v Slovenijo, str. 10–12.

Graf 3. Prva soglasja Agencije ter prenosi družbenega kapitala podjetij na SRD in likvidacije/stečajni podjetij, ki niso pridobila prvega soglasja v obdobju 1993–1998

Vir: Lastninsko preoblikovanje slovenskih podjetij, str. 82.

pripravila programe lastninjenja in jih poslala v odobritev vladni Agenciji za prestrukturiranje in privatizacijo. Do 31. julija 1998 je prejelo prvo soglasje k programu 1436 podjetij s celotnim kapitalom otvoritvene bilance 1148,3 milijarde tolarjev, od tega 784,7 milijarde tolarjev družbenega kapitala. 114 podjetij je bilo prenesenih na Sklad za razvoj oziroma kasnejšo Slovensko razvojno družbo (SRD), 57 pa jih je bilo likvidiranih oziroma so izpolnila pogoje za stečajni postopek.⁵⁴

V Sloveniji se je torej zgodila tako imenovana razdelitvena privatizacija. Ta je obsegala interne razdelitve in odkupe zaposlenih ter obvezne prenose na sklade. Zagovorniki razdelitvene privatizacije so trdili, da sta njeni glavni prednosti za države na prehodu hitrost prenosa velikega dela gospodarstva na zasebni sektor in oživljanje trga kapitala. Razdelitvena privatizacija je v Sloveniji zajela neposredno velik del nefinančnega sektorja, posredno pa je vplivala na skoraj celotno gospodarstvo. Privatizacija je načeloma bila decentralizirana na straneh ponudbe in povpraševanja, v resnici pa je bila možnost odločanja omejena na obeh straneh. Pri

⁵⁴ Lastninsko preoblikovanje slovenskih podjetij, str. 81–83.

načeloma samostojni pripravi privatizacijskih načrtov so bila podjetja precej omejena z zakonskimi določili, od njihovih načrtov pa so bile odvisne priložnosti za vlaganje certifikatov. Po zakonu je bil sicer možen cel spekter privatizacijskih opcij, vendar pa je bilo od več kot 1300 podjetij, ki so bila neposredno vključena v razdelitveno privatizacijo, izjemno malo uvrščenih na borzo. Šlo je le za največja in najbolj poslujoča podjetja, za katera je bilo značilno, da so izvedla javno ponudbo delnic za certifikate. Vpisi certifikatov za delnice teh podjetij so bili preseženi v vseh primerih, v nekaterih za večkrat. Večina državljanov je vložila svoje certifikate v interni privatizaciji podjetij kot zaposleni in bivši zaposleni ter v privatizacijske sklade, ki so bili uvrščeni na borzi. Razdelitvena privatizacija se je formalno končala leta 1998, čeprav v resnici še zdaleč ni bila končana. Obstajalo je še veliko neprivatiziranih podjetij. Posebnosti slovenskega načina privatizacije glede na Sloveniji primerljive postsocialistične države sta bili predvsem dve – prva je bila ta, da slovenska razdelitvena privatizacija ni neposredno omogočila vstopa strateških lastnikov (še posebej ne tujih), druga posebnost pa je bila v sorazmerno velikem preostanku posrednega lastništva države v vseh privatiziranih podjetjih prek dveh državnih skladov.⁵⁵

Mnenja o slovenski privatizaciji so bila v tistem času deljena in so še danes predmet številnih polemik. Predsednik skupščine Republike Slovenije v letih 1990–1992 in ena vodilnih osebnosti slovenskega osamosvojitvenega procesa dr. France Bučar, ki je bil član Državnega zbora Republike Slovenije tudi po letu 1992, je o privatizacijskem procesu dejal: »Politika enostavno ni bila kos tem procesom /.../ Bogataši niso padli z neba /.../ Politika ni naredila ničesar, da bi intervenirala s svojimi ukrepi, da do tega ne bi prihajalo.« Dejal je še, da je najlažje obtoževati in kriviti nekoga in govoriti, kako je kdo kradel družbeno lastnino. Dejstvo po njegovem je, da ne politika in ne stroka nista bili kos nastalemu položaju in so nekateri pač to izkoristili.⁵⁶

⁵⁵ Simoneti idr., str. 10–11.

⁵⁶ Izjava dr. Franceta Bučarja. V: Informativna oddaja Omizje (Ko se decembra zgošti čas ...), TVS 1, 26. 12. 2007. Ogled možen na internetni strani: <http://www.>

Ekonomist Jože Damijan je malo po sprejetju ZLPP zapisal, da je »po sprejetju Zakona o lastninskem preoblikovanju podjetij, na katerega smo vsi že najmanj dve leti nestrno čakali, vse bolj dvomljivo, da bo tujemu kapitalu sploh uspelo prodreti v Slovenijo«. Po njegovem je ZLPP dajal očitno prednost slovenskim investitorjem, pa še tukaj predvsem zaposlenim v podjetjih, ki so že s samo privatizacijo pridobili lastniške certifikate. »Čeprav zakon govori o tem, da zaposleni delavci odkupijo delež, je izjemno dvomljivo, da bodo podjetje odkupili delavci, saj bodo ti zaradi mizernih plač svoje lastniške certifikate čim prej zamenjali v likvidnostne finančne oblike. Vse skupaj seveda ob določenem tudi do 50-odstotnem popustu. Dokaj jasno se že tudi dozdeva, kdo bo te certifikate odkupil – predvsem seveda sedanja menedžerska struktura, ki edina, zahvaljujoč prefinjenim finančnim mahinacijam v preteklosti, lahko zbere toliko denarja, da odkupi večinski delež v podjetju in ga upravlja,« je še menil. Po njegovem mnenju je bilo tudi »idiotsko« govoriti o kakršni koli socialni pravičnosti, ko je šlo za lastninske odnose, in da je bilo prav, da so odlični menedžerji dobili lastniški nadzor v podjetjih. »Prav tako je neumno pričakovati, da se bo tuji kapital pripravljen podati v Slovenijo, ko pa so najboljša podjetja že v naprej rezervirana za sedanje menedžerje,« je še menil.⁵⁷ Dr. Franc Zagožen, poslanec že v prvem Državnem zboru Republike Slovenije leta 1992, je o procesu privatizacije v Sloveniji dejal, da so v tistem času tako ekonomisti kot politiki ljudem dopovedovali, da lastniški certifikati oziroma delnice, ki so jih imeli, niso nič vredne, in posledica tega je bila, da so ljudje le- .e veselo prodajali (dr. Dimitrij Rupel jih je na primer prodal Rdečemu križu⁵⁸). To pa so seveda izkoristili tisti, ki so se zavedali, da so lastniški certifikati oziroma delnice imele svojo vrednost. Po Zagožnu je stvar bila takšna,

---

rtvslo.si/modload.php?&c_mod=rtvodaje&op=web&func=read&c_id=175... (08. 01. 2008).

⁵⁷ Jože Damijan, Slovenska privatizacijska burka. V: Gospodarski vestnik, št. 51, 1992, str. 14–5.

⁵⁸ Izjava dr. Dimitrija Rupla. V: Informativna oddaja Omizje (Ko se decembra zgosti čas ...), TVS 1, 26. 12. 2007. Ogled možen na internetni strani: http://www.rtvsllo.si/modload.php?&c_mod=rtvodaje&op=web&func=read&c_id=175... (08. 01. 2008).

»ali nam gre gospodarstvo k vragu ali pa bodo vrednosti delnic naraščale«. ⁵⁹

***

Gospodarski položaj v prvi polovici leta 1990 je bil dobesedna agonija. Veliko podjetij je poslovalo z izgubami. Nelikvidnost je paralizirala delovanje tudi tistih delov gospodarstva, ki so sicer imeli vse pogoje za uspešen razvoj. Medpodjetniška zadolženost je bila izjemna, razen tega pa se je »pluralizacija« lastnine omejila na brezobziren grabež, ki je lahko ostajal civilno in kazensko nekaznovan le v »socialističnem« pravnem sistemu. ⁶⁰ Treba je poudariti, da je država po osamosvojitvi največ sredstev namenjala reševanju velikih podjetij. Na drugi strani pa je bila politika spodbujanja mikro-, malih in srednje velikih podjetij v devetdesetih letih spremenljiva in neodločna. ⁶¹

Pri prestrukturiranju podjetij je šlo za vrsto ukrepov in sprememb, ki so bili potrebni, da so podjetja lahko dalje uspešno poslovala. Podjetja so se prestrukturirala tako v lastninskem kot tudi v velikostnem, finančnem, organizacijskem, tehnološkem in kadrovskem smislu. Prestrukturiranje je bilo postopno, razpršeno in največkrat brez pomoči države. Posebno v prvem obdobju je bil velik del prestrukturiranja kar odpuščanje in upokojevanje z občasnimi, praviloma neuspešnimi posegi države. Podobno prestrukturiranje, a v manjšem obsegu, se je nadaljevalo tudi kasneje, ko je Slovenija že dosegla dno transformacijske krize. ⁶² V slovenskem gospodarstvu je bilo koncem osemdesetih, predvsem pa v začetku devetdesetih let opaziti pomembne strukturne premike, ki so kazali na to, da se je gospodarstvo postopno prilagajalo novim tržnim in sistemskim spremembam. Strukturno se je približevalo razvitim gospodar-

---

⁵⁹ Izjava dr. Franca Zagožna. V: Informativna oddaja Omizje (Ko se decembra zgoti čas ...), TVS 1, 26. 12. 2007. Oglad možen na internetni strani: http://www.rtvsllo.si/modload.php?&c_mod=rtvododaje&op=web&func=read&c_id=175... (08. 01. 2008).

⁶⁰ Aleksander Bajt, Iz heterodoksne stabilizacije v ultraortodoksno: Kako iz nje? V: GG, št. 206, Ekonomski inštitut pravne fakultete, Ljubljana, 1990, str. 27–39.

⁶¹ Žakelj, Razvoj malih in srednje velikih podjetij, str. 7.

⁶² Mencinger, Deset let pozneje, str. 25–42.

stvom, za katere je bila značilna gospodarska struktura z visokimi deleži storitvenih dejavnosti, enakomernejša razporeditev podjetij po velikosti in velika dinamika nastajanja in odmiranja podjetij.

Iz strukture dodane vrednosti po dejavnostih je bilo razvidno zmanjševanje deleža industrije in povečevanje pomena storitvenega sektorja. V okviru industrijskega sektorja (rudarstvo, predelovalna industrija, oskrba z električno energijo, plinom in vodo ter gradbeništvo), ki je bil v dodani vrednosti leta 1990 udeležen z 41 odstotki (leta 1987 še 50 odstotkov), so bili v najizrazitejšem upadanju gradbeništvo in predelovalna industrija ter rudarstvo. Storitveni sektor, ki je vključeval trgovino, turizem in gostinstvo, finančne in poslovne ter državne storitve, pa je imel že 54-odstotni delež (leta 1987 še 45 odstotkov).⁶³ Ob koncu 20. stoletja so storitvene dejavnosti nase vezale že polovico aktivnega prebivalstva in prispevale enak delež v bruto domačem proizvodu kot industrijske dejavnosti. Industrija je krenila po poti kmetijstva. Na to so vplivali predvsem trije dejavniki: povečevanje storitvenih dejavnosti, vedno bolj učinkovita proizvodnja in napredujoča tehnologija. To dogajanje v devetdesetih letih lahko označimo za deindustrializacijo.⁶⁴

Opazna je bila tudi sprememba v lastninski strukturi slovenskega gospodarstva, in to skoraj izključno na račun novonastalih podjetij, saj zakon o lastninjenju obstoječih družbenih podjetij še ni bil sprejet. Od aktivnih 13.309 podjetij konec leta 1991 je bilo 75 odstotkov zasebnih, 19 odstotkov družbenih ter 5,6 odstotka mešanih. Število zasebnih podjetij se je v enem letu povečalo za 90 odstotkov, vendar pa je bila njihova teža v poslovnih rezultatih celotnega gospodarstva še relativno majhna.

Zasebna podjetja so zaposlovala 2,7 odstotka celotnega števila delavcev, ustvarjala pa 7,3 odstotka celotnih prihodkov, njihova poslovna sredstva pa so pomenila 2,8 odstotka celotnih poslovnih sredstev sloven-

⁶³ UMAR, Delovni zvezek, št. 2, 1992, str. 26–29.

⁶⁴ Žarko Lazarevič, Sočasnosti slovenskega gospodarskega razvoja. V: Zgodovinski časopis, št. 3–4, 2007, str. 393–410.

Tabela 2. Število podjetij po lastnini in poreklu kapitala v letih 1990–1992

	1990	1991	1992
	31. dec	13. dec	31. mar
Skupaj	14.597	23.348	26.629
Lastnina			
Družbena	1.752	2.515	2.684
Zasebna	12.261	19.698	22.677
Zadružna	146	114	115
Mešana	438	1.021	1.153
Poreklo kapitala			
Domači	14.159	22.424	25.442
Tuji	87	147	272
Mešani	351	777	915

Vir: UMAR, Delovni zvezek, št. 2, 1992, str. 28.

skega gospodarstva. Veliko bolj so na pomenu pridobila mešana podjetja, ki so v letu 1991 povečala število zaposlenih v strukturi od 8,2 na 9,4 odstotka, delež prihodkov od 12,4 na 14,3 odstotka, delež poslovnih sredstev pa od 8,6 na 9,8 odstotka. V celotni izgubi gospodarstva so udeležena družbena podjetja z 90 odstotki, mešana s 7 odstotki in zasebna s 3 odstotnim deležem. Kljub tem premikom pa so bili skupni poslovni rezultati še vedno pretežno odvisni od družbenih podjetij, ki so ustvarjala 78 odstotkov celotnega prihodka v gospodarstvu in so zaposlovala 88 odstotkov delavcev.

Z lastninskimi spremembami je bilo tesno povezano spreminjanje velikosti strukture podjetij. Vrzel malega gospodarstva, ki je bilo na nekaterih področjih konkurenčno, na drugih pa dopolnjujoče velikim podjetjem, se je v našem gospodarstvu v začetku devetdesetih let postopoma izpolnjevala. V letu 1991 se je podvojilo število aktivnih malih podjetij (ki so zaposlovala do 50 delavcev), tako da jih je bilo že 11.582 in so zaposlovala 36.569 delavcev ali 6,1 odstotka vseh zaposlenih. Mala podjetja so ustvarila 13,3 odstotka prihodka, 6,1 odstotka izgub ter kar 38 odstotkov akumulacije vsega gospodarstva. Določeni pozitivni premiki so se kazali tudi v sektorju srednjih podjetij, predvsem v povečanju deleža zaposlenih ter izvoznih prihodkov.

Tabela 3. Velikostna struktura podjetij v slovenskem gospodarstvu v letih 1990–1991 in njihov potencial (v odstotkih)

Pravne osebe		Delež v skup. šte. podjetij	Delež v šte. zaposlenih	Delež v Celotnem Prihodku	Delež v prihodku od izvoza	Delež v akumulaciji	Delež v tekoči izgubi
1. Z 0 zaposlenimi							
	1990	40,6	0	1,3	0,3	3,3	1,2
	1991	39,4	0	1	0,6	10,6	1,2
2. Od 1 do 10 zaposlenih							
	1990	31	0,9	3,1	0,9	4,9	0,7
	1991	40,7	2,2	6,3	2,3	19,9	2,1
3. Od 11 do 50 zaposlenih							
	1990	8	2,6	4,2	1,2	7	2,4
	1991	6,9	3,9	5,2	1,8	8,1	2,8
4. Od 51 do 250 zaposlenih							
	1990	12,7	19,1	19,2	6,8	27	15,5
	1991	8,7	24	21,1	11,7	19,3	18,3
5. Od 251 do 500 zaposlenih							
	1990	3,9	16,4	14,8	14,4	14,8	14,1
	1991	2,4	19,1	17,9	19	14,3	23
6. Z več kot 500 zaposlenimi							
	1990	3,9	61	57,3	76,3	43	66,1
	1991	1,9	50,7	47,8	64,5	28,5	52,2
Skupaj gospodarstvo		100	100	100	100	100	100

Vir: UMAR, Delovni zvezek, št. 2, 1992, str. 27.

Dobršen del malega gospodarstva, ki ga gornji podatki ne zajemajo (ker se nanašajo le na pravne osebe), je predstavljala obrt, ki so jo opravljali obrtniki kot fizične osebe. V obrti je bilo več kot 35.000 gospodarskih enot, od katerih je bilo največ obrti v klasičnem pomenu besede (61,9 odstotka), sledili so promet z 19,3 odstotka, gostinstvo z 9,3 odstotka, trgovina s 6,7 odstotka in poslovno-tehnične storitve z 2,8 odstotka. Na tem področju je še delovalo približno 13.000 »popoldanskih obrtnikov«. Skupaj z zaposlenimi je predstavljala obrt okoli 70.000 delovnih mest oziroma približno 10 odstotkov celotnega števila vseh zaposlenih v Sloveniji. Struk-

turni premiki v obrtništvu so se kazali v prehajanju zasebne obrti v podjetništvo in »popoldanskih obrtnikov« v redno obrt in podjetništvo.

Iz podatkov sledi, da so novonastala mala podjetja, ki so vključevala podjetja z do 50 zaposlenimi bila najpomembnejši vir ustvarjanja neto delovnih mest in da bi brez nastanka tega sektorja ob odprtem gospodarstvu, kar je prisililo velika podjetja, da so racionalizirala zaposlitev, imela Slovenija ogromno nezaposlenost. Iz tabele je razvidno, da je od leta 1990 aktivno prebivalstvo padlo z 944.932 na 866.721. Ta upad je bil posledica hitrejšega upokojevanja, emigracije, prostovoljnega odhoda iz aktivnega prebivalstva in povečanega števila dijakov in študentov. Obenem pa je število brezposelnih naraslo od 55.441 na 119.799.⁶⁵ Gospodarska kriza in vpeljevanje elementov tržnega gospodarstva sta najbolj prizadela velika podjetja, ki so močno zmanjšala število zaposlenih, zmanjšal se je tudi delež njihovega prihodka in izvoza, ustvarila pa so skupaj manj akumulacije kot majhna podjetja. Polovica velikih podjetij v začetku devetdesetih let je bilo v industriji, petina pa v trgovini. Med njimi so bila podjetja z visokimi izgubami, predvsem v elektrogospodarstvu, premogovništvu, črni metalurgiji, pa tudi v izvozno usmerjenih panogah – v elektroindustriji, strojni, papirni, kovinskopredelovalni, lesni, tekstilni in proizvodnji prometnih sredstev, ki so ugotovile skupno polovico celotne izgube.⁶⁶

Zaradi stalnih strankarskih političnih sumničenj in obtoževanj o oškodovanju družbenega premoženja, ob aktivističnem delovanju raznih parlamentarnih preiskovalnih komisij in ob dolgoletnih revizijah lastninskih postopkov v firmah sta procesa privatizacije in prestrukturiranja marsikje potekala počasneje, kot bi lahko, oziroma sta ostala celo nedokončana. »Masovna razdelitvena privatizacija družbenih podjetij prek mehanizma pooblaščenih investicijskih družb in premoženjska luknja sta na eni strani oškodovali del prebivalstva v vlogi lastninskih upravičencev v pooblaščenih investicijskih družbah. Predvsem pa je bila ob njih in ob sodelovanju

⁶⁵ Vahčić, Stanje podjetništva v Sloveniji, str. 49–59.

⁶⁶ UMAR, Delovni zvezek, št. 2, 1992, str. 26–29.

Tabela 4. Gibanje aktivnega prebivalstva in zaposlenih v malih, srednjih in velikih podjetjih 1990–1996

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Kmetje	40000	40000	39408	39408	39408	39408	39408
Samozaposleni in zaposleni pri samozaposlenih	59869	64730	75184	81941	91061	98541	105475
Zaposleni v mikro podjetjih (1 – 9 zaposlenih)	5119	11670	19676	28709	40537	49795	53732
Zaposleni v malih podjetjih (0 – 49 zaposlenih)	16815	23214	32060	45766	39913	47194	53206
Zaposleni v srednjih podjetjih (50 – 249 zaposlenih)	159010	140621	143112	132246	137140	137973	127511
Zaposleni v velikih podjetjih (250 in več zaposlenih)	443724	417074	330803	276815	257524	249640	232759
Zaposleni v drugih organizacijah (šolstvo, zdravstvo,...)	132368	120536	143815	146986	140653	122687	130120
Brezposelni	55441	91161	102596	129087	127056	121483	119799
Aktivno prebivalstvo	944932	941346	909006	886654	884958	873292	866721

Vir: Aleš Vahčić: Stanje podjetništva v Sloveniji, str. 52.

državnih skladov oblikovana taka lastninska struktura v gospodarskih družbah, ki ni mogla zagotoviti pričakovane pozitivne vloge v gospodarskem razvoju. Tako je bilo tudi prestrukturiranje podjetij ob neustreznih lastniških sestavah prepočasno. Neredko so podjetjem škodovali tudi zapleteni denacionalizacijski postopki ... Ponekod je bila razsodno in koristno, drugod pa po nepotrebnem odlagana tudi privatizacija obsežnega državnega premoženja. Vse to je onemogočilo izrabo dela razvojnega potenciala slovenskega gospodarstva za bolj prodorno napredovanje,« je zapisal večletni generalni sekretar in nekajletni predsednik Združenja Manager dr. Tone Krašovec.⁶⁷

⁶⁷ Tone Krašovec, Deset let gospodarskega razvoja v samostojni Sloveniji, Združenje Manager, Ljubljana, 2001, str. 34–39.

Število stečajev slovenskih podjetij je zelo naraslo v začetku leta 1989. Alenka Žnidaršič Kranjc meni, da na to ni vplivala zakonodaja, temveč da so se predvsem podjetniški – mikroekonomski razlogi – pokazali kot ključni dejavniki stečajev slovenskih podjetij. Pa ne zato, ker niso več poslovala dovolj racionalno, pač pa so se v določenem trenutku preveliko število zaposlenih in preveliki stroški poslovanja pojavili kot ključno vprašanje v tako velikem obsegu podjetij, da so stečaji postali neizbežna posledica stanja v podjetju.⁶⁸

Z gospodarsko krizo, posebej leta 1991, in z močnejšim delovanjem normalne tržne selekcije se je na drugi strani krepil tudi proces odmiranja neuspešnih podjetij. Skokovito je naraščalo število prijav za stečaj, ki jih je po zakonu o finančnem poslovanju vlagala Služba družbenega knjigovodstva (SDK).⁶⁹ Vlada Republike Slovenije leta 1991 sicer sprejela sklep o moratoriju na stečaje, ki je sicer preprečil verizno propadanje podjetij, toda hkrati je skoraj za dve leti ustavil tudi korenite procese prestrukturiranja podjetij. Šele z odpravo tega moratorija so bila podjetja prisiljena iskati dolgoročnejše rešitve, primerne mednarodni konkurenci.⁷⁰ Osnovni stečajni razlog je bil pri nas, kot v večini evropskih pravnih sistemov, dalj časa trajajoča plačilna nesposobnost oziroma nesolventnost dolžnika. Podjetje se je znašlo v položaju, ko je bila osnovna vrednost sredstev, to je aktive podjetja, manjša od obveznosti podjetja. Poleg objektivnih razlogov za uvedbo stečajev pa so bili v naši praksi prisotni predvsem tudi subjektivni razlogi, kjer so podjetja sama dala pobudo za stečaj. V posameznih primerih so bile obveznosti podjetij tako majhne, da nikakor niso opravičujejo odločitve za stečaj. Pri družbeno nezaželenih pojavih v povezavi s stečaji je bilo kar 82%

⁶⁸ Alenka Žnidaršič Kranjc, *Planirani stečaji? Značilnosti, razlogi, koristi in škoda v stečajih slovenskih podjetij*, Radovljica, 1993.

⁶⁹ Jože Boncelj, *Bankrotirana družba, Izmišljeni lastniki, SAN-PRO*, Ljubljana, 1999, str. 149–152.

⁷⁰ Maks Tajnikar, *Prestrukturiranje realnega sektorja v slovenskem gospodarstvu v devetdesetih letih*. V: Neven Borak in Rasto Ovin (ur.): *Prehod in prestrukturiranje slovenskega gospodarstva*, 1. letna konferenca Znanstvene sekcije Zveze ekonomistov Slovenije, Ljubljana, 1997, str. 48–70.

vseh stečajev uvedenih nad srednjimi in velikimi podjetji. Privatizacija je imela številne negativne posledice. Spremembe v družbenogospodarskem sistemu so imele najpomembnejšo vlogo ravno pri stečajih podjetij.⁷¹ Od julija 1991 do marca 1993 je 1522 podjetij, v katerih je zaposlenih 125.698 delavcev, izpolnilo pogoje za uvedbo stečajnega postopka. Med njimi sta bili 1002 zasebni podjetji z 2306 delavci. Takšnega števila podjetij ne more likvidirati ali preurediti nikakršna stečajna ureditev. Posegi, ki so potrebni, presegajo okvir in namene stečajne ureditve, njihovo vsebino pa je treba iskati v preureditvi dolžniško-upniških odnosov na narodnogospodarski ravni in v spremembah relativnih cen.⁷² Zanimiv je pregled, ki kaže na ustanovitve in prenehanje poslovnih subjektov. Leta 1991 je prenehalo poslovati največ poslovnih subjektov, in sicer 10.532. Leta 1992 je bilo največ ustanovljenih poslovnih subjektov, in sicer 23.630. Ti podatki kažejo na veliko povezanost prenehanja in ustanavljanja poslovnih subjektov s sprejemanjem Zakona o lastninskem preoblikovanju podjetij, ki je bil objavljen 11. novembra 1992, in Zakonom o gospodarskih družbah, ki je bil objavljen 10. junija 1993.⁷³

***

Nekatere značilnosti stečajev podjetij so kazale na upravičen sum, da so lahko stečaji podjetij bili oblike gospodarske kriminalitete, in sicer vsaj s treh vidikov:

- stečaj kot oblika gospodarske kriminalitete,
- stečaj (oziroma nelikvidnost podjetja) kot posledica gospodarske kriminalitete,
- stečaj kot oblika prikrivanja gospodarske kriminalitete.⁷⁴

Med kazniva dejanja zoper gospodarstvo, ki jih je vključeval Kazenski zakonik (KZ) iz leta 1994, sta spadala tudi lažni stečaj (232. člen) in povzročitev stečaja z nevestnim gospodarjenjem (233. člen). Za lažni stečaj

⁷¹ Boncelj, Bankrotirana družba, str. 149–150.

⁷² Neven Borak, Iskanje Guliverja ali kako preživeti?, Ljubljana, 1994, str. 50–56.

⁷³ Boncelj, Bankrotirana družba, str. 85–86.

⁷⁴ Alenka Žnidaršič Kranjc, Privatizacija ali zakonita kraja. Divja privatizacija, načrtovana kraja, neznanje ali slovenska nevoščljivost?, Postojna, 1994, str. 91–94.

je šlo, ko je kdo z namenom, da obveznosti ne bi bile plačane, navidezno ali dejansko poslabšal svoje premoženjsko stanje ali premoženjsko stanje drugega dolžnika in je s tem povzročil stečaj, tako da je:

- premoženje ali njegov del, ki je sodil v stečajno maso, navidezno prodal, brezplačno odstopil, odtujil za izjemno nizko ceno ali celo uničil,
- sklenil lažno pogodbo o dolgu ali priznal neresnične terjatve,
- prikril, uničil, predrugačil ali tako vodil knjige ali listine, da se iz njih ni moglo ugotoviti dejansko premoženjsko stanje.

Za tovrstna dejanja je bila zagrožena kazen od šestih mesecev do petih let zapor. Za povzročitev stečaja z nevestnim gospodarjenjem je bila zagrožena kazen do petih let zapor. Za povzročitev stečaja z nevestnim gospodarjenjem se je štelo dejanje, ko je kdo, ki je vedel, da sam ali kdo drug kot plačnik ni bil zmožen plačila, pa je nesmotrno trošil sredstva ali jih odtujeval za izjemno nizko ceno, se čez mero zadolževal, prevzemal nesorazmerne obveznosti, sklepal ali obnavljal pogodbe z osebami, za katere je vedel, da niso zmožne plačila, opuščal pravočasno uveljavitev terjatev ali kako drugače očitno kršil svoje dolžnosti pri upravljanju s premoženjem ali pri vodenju gospodarske dejavnosti, zaradi česar je prišlo do stečaja in velike premoženjske škode za upnike.⁷⁵

***

V slovenskih podjetjih, v katerih so imeli sposobne kadre in pravo poslovno orientacijo, so se uspeli obdržati na površju. Vprašanje je bilo, ali bodo ob pogojih gospodarjenja, tako v državi kot v svetu, sledili tehnološkemu razvoju. Podjetja, ki niso imela izdelane dolgoročne tržne usmeritve in niso bila usmerjena na svetovni trg, so v novih razmerah zašla v težave ali so celo propadla. Velik udarec je za slovensko gospodarstvo pomenila tudi izguba trga. Zadnji in najmočnejši udarec, ki je prizadel slovensko gospodarstvo, je bil povzročen

---

⁷⁵ Kazenski zakonik Republike Slovenije, Ministrstvo za notranje zadeve, Ljubljana, 1994, str. 121–122.

z oženjem nekdanjega jugoslovanskega notranjega trga. Ta udarec je bil tretji v vrsti izgub – prva dva sta bila povezana z razpadom SEV in z zalivsko vojno.⁷⁶

Del neuspehov slovenskega gospodarstva gre pripisati že dalj časa trajajoči recesiji v svetu, a glavne vzroke je treba iskati pri sebi, in ti so se kazali predvsem v slabi organiziranosti gospodarskega in družbenega sistema, neustrezni zakonodaji s področja gospodarstva, neučinkovitosti državnih institucij, predragi državi, predolgo trajajoči in neustrezni spremembi lastništva gospodarskih subjektov, slabi organiziranosti gospodarskih subjektov, tehnološki zastarelosti, pomanjkanju motivacije in pomanjkanju odgovornosti strokovnih kadrov.⁷⁷ Seveda ne gre mimo sistema, ki je pred tranzicijskim obdobjem dejansko zaviral razvoj gospodarstva oziroma podjetništva. Kljub vsemu je treba reči, da je slovensko gospodarstvo imelo drugačno izhodišče od gospodarstev v drugih državah, in sicer, razlike so bile predvsem v večjem deležu podjetij, ki so bila ustanovljena pred letom 1990, v večjem deležu malih podjetij, v močnem zasebnem sektorju pred privatizacijo in v manj pomembni vlogi velikih podjetij z več kot 5000 zaposlenimi ter večjimi problemi prestrukturiranja.⁷⁸

V podporo mikro, malim in srednje veliki podjetjem (MSP) in podjetništvu so bile predvsem Obrtna zbornica Slovenije, Gospodarska zbornica Slovenije in Zavod za zaposlovanje. Po osamosvojitvi Slovenije je država največ sredstev namenjala reševanju nekaterih velikih podjetij. Državna politika spodbujanja MSP in podjetništva je bila precej spremenljiva in neodločna. Formalno je sicer podpirala nastajanje novih podjetij, vendar so dejansko prevladovali predvsem programi reševanja nekdanjih večjih družbenih podjetij, pozabilo pa se je na razvoj stimulativnega podpornega okolja za MSP. Nedoslednost podjetniške politike se je kazala tudi v nenehnih spremembah v resorju gospodarstva, saj so se obdobja samostojnega ministrstva za malo gospodarstvo in njegove vključitve v okvir širšega ministrstva iz-

⁷⁶ Neven Borak, *Spočetje ekonomske samostojnosti*, Ljubljana, 1992, str. 203.

⁷⁷ Boncelj, *Bankrotirana družba*, str. 84.

⁷⁸ Agencija, str. 7.

menjavala. Politika razvoja MSP je delovala nedosledno in improvizirano, kar malemu gospodarstvu ni dajalo stalne in predvidljive opore. Prišlo je tudi do formalnega zaostrovanja pogojev za ustanavljanje podjetij in zmanjševanja davčnih spodbud za registracijo novih podjetij, kar je povzročilo zastoj v nastajanju novih podjetij v drugi polovici devetdesetih let in slabšanje podjetniške klime.⁷⁹

***

Še decembra leta 1991, ko so se že odpirala vrata mednarodnemu priznanju Slovenije, so bila pričakovanja slovenskih direktorjev majhna, strah pa velik. Še posebej pri tistih, ki jih je prizadel zakon o denacionalizaciji. Direktorji uspešnih slovenskih podjetij niso bili zadovoljni z odnosom, ki ga je imela do njih oblast. V anketi, izvedeni sredi decembra 1991, so izpostavili, da jim je vlada dala le »iskrico upanja in nič več«. Z izjemo tistih, ki so dolga leta gradili izvozno strategijo, so se čutili nemočne, nebogljene, nekateri celo kot »goli fičfiriči«. To pa zato, ker niso poznali pogojev gospodarjenja v prihodnje in ker niso vedeli, kako bo teklo lastninsko preoblikovanje njihovih podjetij. Vladi so svetovali, naj se ne izčrpava v političnih razpravah, temveč se raje loti »praktičnega dela«. Tudi najuspešnejši direktorji, kot je bil direktor Krke Miloš Kovačič, so se čutili preveč odmaknjeni od političnih odločitev, politika jih ni »kaj prida upoštevala« in je niso zanimale njihove izkušnje, kako »zastaviti uspešno gospodarsko strategijo«.⁸⁰ Kljub začetnim težavam in črnogledosti je Krka prebrodila tranzicijsko krizo. Postopek lastninskega preoblikovanja Krke je bil končan decembra 1996, ko se je registrirala kot delniška družba. S tem je prišla v last 75.000 delničarjev in je ena največjih delniških družb v Sloveniji. Prav tako se je s težavami spopadalo izjemno uspešno mednarodno podjetje s sedežem v Velenju – Gorenje d. d. Prestrukturiranje in lastninska preobrazba tega pod-

⁷⁹ Žakelj, Razvoj malih in srednje velikih podjetij, str. 37–38.

⁸⁰ Jože Princič, Neven Borak, Iz reforme v reformo. Slovensko gospodarstvo 1970–1991, Ljubljana, 2006, str. 618–619.

jetja je potekala v letih 1991–1996. Podjetje je močno prizadela izguba jugoslovanskega trga. Je pa na drugi strani ustanavljalo podjetja v tujini, predvsem v Vzhodni Evropi, in sicer na Češkem, Madžarskem, Poljskem, v Bolgariji ter na Slovaškem. To je bila seveda izjemno pametna poteza. Podjetje se je sicer že v osemdesetih letih širilo na trge Velike Britanije in Združenih držav Amerike. Leta 1997 je Gorenje postalo delniška družba. Po tem letu se je počasi začelo tudi vračanje na trge nekdanje Jugoslavije. Podjetje je torej uspešno preživel tranzicijo in velja danes za največjega slovenskega proizvajalca gospodinjskih aparatov, pohištva, keramike, grelnikov vode, klimatskih naprav in drugih izdelkov za dom. Je tudi med največjimi slovenskimi izvozniki.⁸¹ Prvi mož podjetja Talum Kidričevo (podjetje se je iz Tovarne glinice in aluminija – TGA Kidričevo v Talum Kidričevo preimenovalo leta 1992) Danilo Toplek je nekaj časa po nastopu mandata nove slovenske vlade 1990 o odnosu države in podjetja dejal: »Direktnih odnosov še nismo imeli, saj se naša vlada praktično šele seznanja s situacijo in z vodilnimi v posameznih podjetjih. Zagotovo pa bo vpliv glede na takšne vrste industrije, kot je v Kidričevem in podobnih infrastrukturnih objektih, zelo pomemben in prisoten. Čeprav slovenska vlada zatrjuje, da ne bo posegala direktno v gospodarstvo, sem prepričan, da bo slej ko prej spoznala, da bo na nekaterih področjih to vendarle potrebno.«⁸² Podjetje je imelo tudi blokiran žiro račun, in to ne enkrat. Prvo blokado so uspeli premostiti komaj 59. dan. Vzroki za resne težave in nezmožnost plačevanja so bili predvsem precenjena vrednost dinarja, težave zaradi odplačila domačih kreditov (vzrok so bile nemoralne obresti, ki so bile od 35- do 45-odstotne) ter cena električne energije, ki je bila pri nas močno pretirana. Za primerjavo; v Nemčiji je znašala cena električne energije na tono aluminija 460 dolarjev, v kidričevskem podjetju pa kar 960 dolarjev. Direktor podjetja Danilo Toplek je o krizi, v kateri se je znašlo podjetje v času tranzicije, še dejal: «Aluminijska industrija v Sloveniji je v krizi, ki je posledica izredno

⁸¹ <http://www.gorenjegroup.com>, 11. 12. 2007.

⁸² Tednik, št. 23,14. junij 1990, str. 2.

poslabšanih domačih gospodarskih razmer in že dalj časa trajajoče nizke cene na svetovnem tržišču!»⁸³ Podjetje so redno obiskovali državni funkcionarji in politiki in vse več je bilo resnih politikov, ki so kljub različni strankarski pripadnosti razmišljali v prid temu okoli 2000-članskemu delavskemu kolektivu.⁸⁴ Podjetje je prebrodilo vse krize, se lastninsko preoblikovalo v delniško družbo leta 1998 in je še danes izjemno uspešno.⁸⁵ Prav tako je v veliko krizo v času tranzicije zašlo eno najpomembnejših slovenskih podjetij v živilski industriji Perutnina Ptuj. Tako je Alojz Gojčič, nekdanji predsednik poslovnega odbora Perutnine, v kriznem prehodnem obdobju dejal: »Če se ekonomski odnosi v Jugoslaviji prekinejo, pomeni to za Perutnino izredno težek položaj. Jugoslovanski trg nam je potreben, brez njega ne preživimo. Perutnina je bila v osnovi vselej slovenska, jugoslovanska in svetovna firma. V Jugoslavijo izvozimo 20–30 odstotkov proizvodnje.«⁸⁶ Prav tako je to krizno obdobje komentiral prvi mož Perutnine dr. Roman Glaser, ki je dejal: »Tako kot za vse slovensko gospodarstvo je bilo leto 1991 težko tudi za Perutnino Ptuj. Na naš položaj so vplivali problemi z likvidnostjo, izguba jugoslovanskega trga, padec standarda naših kupcev, pa še nekaj vzrokov je. Je pa kljub temu leto 1991 Perutnina prebrodila dokaj normalno tako v proizvodnem kot finančnem poslovanju. Niti enkrat nismo imeli blokirane računa.«⁸⁷ Perutnina je prebrodila krizno obdobje in prehod iz enega v drug družbenopolitični sistem, se lastninsko preoblikovala v delniško družbo leta 1997 in je še danes izjemno uspešno slovensko podjetje.⁸⁸ V obdobju po osamosvojitvi so podjetniki pogrešali predvsem stimulatивно podporno okolje za ustanavljanje podjetij, z zmanjševanjem davčnih spodbud za registracijo novih podjetij in z neurejenostjo zakonodaje na področju finančnega poslovanja. Ekonomska politika ni sledila potrebam razvoja malega gospodar-

---

⁸³ Tednik, št. 20, 23. maj 1991, str. 2.

⁸⁴ Tednik, št. 48, 5. december 1991, str. 1.

⁸⁵ <http://www.talum.si> (avgust 2005).

⁸⁶ Tednik, št. 48, 13. november 1990, str. 3.

⁸⁷ Tednik, št. 2, 16. januar 1992, str. 2.

⁸⁸ <http://www.perutnina.si> (avgust 2005).

stva. Slovenija je Strategijo razvoja malega gospodarstva dobila šele leta 1996.⁸⁹

***

Država v razvitem tržnem gospodarstvu posega v podjetja, ki so njena last, in v podjetja tako imenovane javnega sektorja, ki so pod njenim neposrednim ali posrednim nadzorom. Prisotna pa je tudi v podjetjih, ki bi sicer lahko delovala povsem po tržnih načelih, vendar pa se brez državne pomoči niso sposobna prestrukturirati. Država s svojo aktivno politiko tudi posredno pospešuje nastajanje novih, privatnih hitro rastočih podjetij. Na ta način s svojo aktivnostjo blaži ostrino poslovnih ciklov, kar je še posebej pomembno v obdobjih krize.

V vladi je prišlo do velikih sporov pri sprejemanju Zakona o lastninskem preoblikovanju podjetij, kar je že omenjeno v prispevku. Prav tako se je vlada ukvarjala s problemom prestrukturiranja. Zanj je le-to predstavljalo velik problem, saj so bile izgube podjetij vse večje in so dosegale kar nekaj odstotkov bruto domačega proizvoda. Zmanjšanje proizvodnje, izjemno nizka izkoriščenost proizvodnih zmogljivosti in delovne sile, povečanje stalnih stroškov na proizvod in ogromne izgube, ki so veliko število podjetij privedle v stečajne razmere, so zahtevali hitre ukrepe. Da ne bi prišlo do plaza stečajev, je Vlada Republike Slovenije leta 1991 sprejela sklep o moratoriju na stečaje, ki je sicer preprečil verižno propadanje podjetij, toda hkrati je skoraj za dve leti ustavil tudi korenite procese prestrukturiranja podjetij. Šele z odpravo tega moratorija so bila podjetja prisiljena iskati dolgoročnejshe rešitve, primerne mednarodni konkurenci. Tudi gospodarska politika je s tem morala začeti iskati ustrezne rešitve.⁹⁰ Leta 1991 so izgube podjetij znašale 31 milijard tolarjev oziroma skoraj 9 odstotkov bruto domačega proizvoda. Od tega je kar 24 milijard odpadlo

⁸⁹ Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije, št. 34, 20. 09. 1996, str. 133.

⁹⁰ Tajnikar, Prestrukturiranje realnega sektorja v slovenskem gospodarstvu v devetdesetih letih, str. 48-70.

na prvih sto podjetij.⁹¹ Odgovor na aktualne probleme je bil zasnovan sredi leta 1992, ko je prva vlada dr. Janca Drnovška sprejela dokument »Zasnovna ekonomske politike«, v katerem je napovedala aktivnejši odnos do nastalih razmer. Dokument je predvidel tudi pripravo načrta posegov v podjetja, ki so iz različnih naslovov prejemala proračunski denar, pripravo načrta reprogramiranja in zmanjševanja dolgov podjetij, tudi tistih, nastalih v letih 1990–1991 z neplačevanjem prispevkov in davkov, in načrta prenašanja določenih obveznosti na državo oziroma državni dolg. Glede na državne ustanove, ki so bile vključene v preoblikovanje, lahko dejansko razlikujemo med štirimi skupinami podjetij. V prvi skupini so bila podjetja, ki so postala državna last in jih je država prek ministrstev neposredno prestrukturirala. To so bila podjetja gospodarske infrastrukture, železarne in del naftnega gospodarstva. V drugi skupini so bila podjetja, največ jih je bilo iz industrije, ki so postala last Sklada Republike Slovenije za razvoj. V tretji skupini so bila podjetja, katerih dolgove bankam je prevzela Agencija Republike Slovenije za sanacijo bank in hranilnic. Četrto skupino pa so sestavljala podjetja, ki so preoblikovanje praviloma izvajala samostojno, vendar ob državni podpori in ponekod tudi ob aktivni vlogi bank upnic. Na bančnem področju so bile tri banke, na katere je odpadlo skoraj 70 odstotkov vseh slabih naložb bank, vključene v individualne programe sanacije. To so bile Ljubljanska banka, d. d., Kreditna banka Maribor, d. d., in Kreditna banka Nova Gorica, d. d., ki so bile s tem podržavljene in sanirane z emisijo državnega dolga. Osnovna instrumenta prestrukturiranja podjetij in bank sta postala državni dolg in državna poroštva.⁹²

Če vzamemo pod drobnogled leto 1994, ugotovimo, da je bila država v tem letu dokaj pregledno prisotna v gospodarstvu, bila je lastnica več kot 140 javnih gospodarskih služb, 28 podjetij Slovenskih železarn, več kot 280 podjetij na Skladu za razvoj ter več kot 25 podjetij na Agenciji za sanacijo bank in hranilnic. Po uspešno izvedenem lastninjenju podjetij in dela javnega sektorja

---

⁹¹ Borak, Spočetje ekonomske samostojnosti, str. 207–208.

⁹² Princič, Borak, Iz reforme v reformo, str. 625–631.

ter sanaciji gospodarstva naj bi se vloga države bistveno zmanjšala. Ostala naj bi lastnica le še dela javnih gospodarskih služb in tistih gospodarskih družb, v katerih bi imela kapitalske deleže. Na poslovanje gospodarskih podjetij in družb je država vplivala z oblikovanjem dohodkovne in odhodkovne strani svoje blagajne. Država je svoj vpliv na gospodarstvo v tem obdobju povečevala posredno, prek številnih novoustanovljenih državnih skladov in družb. V letu 1994 so pomembno vlogo pri vodenju gospodarstva opravljali Sklad Republike Slovenije za razvoj, Agencija za sanacijo bank in hranilnic, Sklad Republike Slovenije za pospeševanje razvoja malega gospodarstva, Sklad kmetijskih in gozdnih zemljišč, Slovenska izvozna družba, Družba za izgradnjo avtocest in Stanovanjski Sklad Republike Slovenije.

Kot že omenjeno, je bila vloga države povezana tudi z lastninjenjem in privatizacijo, ki je potekala relativno počasi. Do 7. 11. 1994 je Agenciji Republike Slovenije za prestrukturiranje in privatizacijo oddalo programe preoblikovanja 700 podjetij, to je bilo 52 odstotkov vseh zavezancev za preoblikovanje po zakonu. Osnovni kapital teh podjetij je predstavljal 57 odstotkov celotnega osnovnega kapitala zavezancev po zakonu. Nedokončano lastninjenje je pomenilo odlaganje pomembnih poslovnih in razvojnih odločitev v podjetjih in je povečevalo vlogo države v družbenih podjetjih nad želeno in potrebno raven.⁹³

Prehod iz socialističnega v tržno gospodarstvo, iz regionalnega v nacionalno gospodarstvo ter prehod v velike strukturne spremembe predvsem zaradi prilaganja novim trgom, je za slovensko državo oziroma podjetništvo predstavljal velik izziv in preizkušnjo. Kljub vsem preizkušnjam tranzicije ne gre mimo dejstva, da je slovensko podjetništvo zahvaljujoč tranziciji zaživelo v novi podobi in postalo bolj odprto, konkurenčno ter primerljivo z zahodnimi državami.

---

⁹³ UMAR, Delovni zvezek, št. 10, Ljubljana, 1994, str. 25–27.

Povzetek

Pričujoče delo je rezultat raziskovalcev Inštituta za novejšo zgodovino, ki so v programskem obdobju 2005–2008 delovali v okviru programa *Podobe gospodarske in socialne modernizacije na Slovenskem v 19. in 20. stoletju*. Ob zaključku programskega obdobja so raziskovalci svoje znanje pregledno predstavili in tako je nastal pričujoči zbornik, ki je sestavljen iz 4 večjih poglavij in ga tvorijo prispevki različnih avtorjev. Poglavja iz gospodarske in socialne modernizacije Slovenije v 19. in 20. stoletju, ki jih ponuja zbornik, vsekakor pomenijo velik prispevek k celovitejši podobi in predstavitvi življenja Slovencev v omenjenih stoletjih.

V prvem poglavju z naslovom *Podobe zgodovinopisja* je opredeljena pot razvoja slovenskega gospodarskega zgodovinopisja, ki je bilo dolgo časa na obrobju zanimanja strokovne javnosti. Vzrok za to je mogoče najti v omejenosti raziskovalnih tem (predvsem industrializacija) in slovenocentričnem raziskovalnem in referenčnem okvirju. Oblikovanje gospodarske zgodovine kot prepoznavne discipline je bilo omejeno tudi z družbenim kontekstom. V času po drugi svetovni vojni, vse tja do srede osemdesetih let 20. stoletja, je bila namreč zamejena z okviri komunističnega interpretacijskega vzorca. Slovensko gospodarsko zgodovinopisje se je tako kot usmeritev začelo oblikovati šele v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Temu empiričnemu dejstvu je potrebno dodati konceptualno-metodološki poudarek, da se je slovensko gospodarsko zgodovinopisje konstituiralo

na podlagi tradicionalnega deskriptivno pozitivističnega vzorca. Prestrukturiranje ekonomskega zgodovinarstva se je povsem izoblikovalo v devetdesetih letih prejšnjega stoletja in je sovpadalo z generacijskim prelomom, se pravi z nastopom mlajših gospodarskih zgodovinarjev, ki so se kot raziskovalci formirali na začetku devetdesetih let. Kasneje je prišlo do kadrovske okrepitve, število raziskovalcev se je podvojilo, s tem pa tudi obseg raziskav. Spremembe so bile postopne na obeh ravneh – tako na konceptualni kot tudi na metodološki ravni. Poudariti pa je tudi potrebno, da v času od devetdesetih let dalje ne moremo govoriti o prevladujočem vzorcu. S posplošitvijo lahko izoblikujemo dve usmeritvi in sicer bolj poudarjeno usmeritev ambiciozne problemske obravnave v dolgih časovnih obdobjih s težnjo k interdisciplinarnosti in tradicionalni historiografski deskriptivno pozitivistični pristop.

Drugo poglavje, *Gospodarske podobe*, je vsebinsko zelo raznoliko. Predstavljene so zagate in metodološke težave, s katerimi se je spopadala zgodovinarska stroka pri raziskovanju podjetništva. V zgodovinarstvu sta se uveljavili zlasti dve metodi prepoznavanja podjetnika znotraj institucije podjetja. Prva, funkcionalna definicija, določa za podjetnika osebo, ki v podjetju sprejema temeljne oziroma tako imenovane strateške odločitve, druga definicija podjetništva, ki je tudi primernejša za prepoznavanje podjetnikov, pa je tako imenovana položajna definicija. Ta vidi podjetnika v osebi, ki na hierarhični lestvici podjetja zaseda najvišji položaj. Položajna definicija se opira na formalno strukturo avtoritete znotraj podjetja, določeno s pravnimi predpisi, ki so položaj z največjo formalno avtoriteto v podjetju praviloma povezovali z odločanjem. Na ta način se funkcionalna in položajna definicija deloma prekrivata, saj je zelo verjetno in logično, da so sprejemale strateške odločitve osebe na najvišjih položajih v podjetju.

V drugem poglavju je predstavljen tudi razvoj podjetja in sicer Tiskarne Merkur, kjer so osemdeset let tekli tiskarski stroji. Tiskarna je od leta 1923 pa vse do leta 2003 delovala neprekinjeno, njeno ime pa se je v skladu z družbenimi razmerami v tem času nekajkrat spremenilo. Nastala je po prvi svetovni vojni, v obdo-

bju nastajanja slovenskega narodnega gospodarstva, v novi državi in presahnila v razmerah tranzicije po razpadu Jugoslavije. V okviru narodnega gospodarstva se je uspešno razvijala in sledila tehničnemu napredku tiskarske stroke, ni pa sledila združevanju grafične industrije, ni se povezovala v večje podjetniške družbe in ni se vključevala v mednarodno delitev dela. Tiskarna je ostala ves čas majhno samostojno podjetje, samozadostno in kot takega ga je globalizacija povozila.

Razprava z naslovom »Regionalne razlike v Dravski banovini v tridesetih letih« nam ponuja nekaj statističnih podatkov o Dravski banovini sredi 30-ih let prejšnjega stoletja, ko lahko regionalne razlike na tem področju v osnovi opredelimo predvsem kot nasprotje med vzhodnim in zahodnim delom. Kot gospodarsko najbolj razvita so se pokazala večja mesta, po številu delavskega prebivalstva pa še okraja Laško in Radovljica. Industrijski obrati so bili skoncentrirani predvsem v Mariboru, Ljubljani, Kranju, Celju, Jesenicah, Trziču, Hrastniku in Kamniku – v veliki meri torej na Gorenjskem. Na drugi strani so kot najbolj agrarni izstopali okraji s skrajnega vzhodnega dela banovine. Tudi po številnih drugih kazalnikih razvitosti se je v grobem izrisovala slika nasprotja vzhod:zahod. Pri tem so bili med okraji, ki so imeli slabše rezultate, najpogosteje naslednji okraji: Murska Sobota, Lendava, Ljutomer, Črnomelj ter Šmarje pri Jelšah. Tako je bila največja gostota prebivalstva v okrajih Laško, Lendava, Ptuj (vključno z mestom), Maribor levi breg, Murska Sobota, Brežice, Maribor desni breg, Ljutomer, Celje in Šmarje. Hiše z največ gospodinjstvi so bile predvsem v mestih ter v okrajih z razvito industrijo, najmanj gospodinjstev pa je sobivalo v hišah okrajev Ptuj, Metlika, Šmarje, Črnomelj in Krško. Gospodinjstva so bila najmanjša v večjih mestih, v Radovljici ter okrajih Maribor desni breg in Laško. Nizko nataliteto in mortaliteto hkrati je izkazovalo le mesto Ljubljana ter delno še okraji Radovljica, Šmarje pri Jelšah in Murska Sobota. Umrljivost dojenčkov je bila največja na skrajnem vzhodnem delu banovine, najmanjša pa v večjih mestih (z izjemo Maribora) in v radovljiškem okraju. Medtem ko je bila umrljivost zaradi tuberkuloze največja v vzhodnih okrajih ter v mestih, kjer je v bolnišnicah umiralo tu-

di okoliško prebivalstvo, je bila umrljivost zaradi tifusa in griže posebej velika v okrajih Novo mesto, Črnomelj, Lendava in dolenjsko območje na splošno pa tudi v pasu od konjiškega, preko celjskega do gornjegrajskega okraja. Nepismenost je bila največja v obmejnih okrajih Dravograd, Murska Sobota, Metlika, Gornji grad in Dolnja Lendava. Če pogledamo kmetijsko sliko banovine, bi kot njeno žitnico lahko označili skrajni vzhodni del – največ žit na kmečkega prebivalca so pridelali v lendavskem in ljutomerskem okraju, v Mariboru desnem bregu, Murski Soboti in Laškem. Okraj, v katerem so pridelali največ sadja na kmečkega prebivalca, je bil Maribor levi breg, sledil mu je slovenjgraški, temu pa ljutomerski in nato še drugi mariborski okraj. Tudi vinogradništvo je bilo razširjeno predvsem v vzhodnih okrajih, največje površine, zasajene s trto, pa so imeli v ptujskem okraju ter v okrajih Maribor levi breg in Krško. Po drugi strani je bilo največ gozdov v severnem delu banovine (z izjemo panonskega dela), zlasti v pasu od dravograjskega, preko slovenjgraškega do konjiškega okraja. Govedoreja je bila glede na število živali na 1 kmečko osebo najpomembnejša na Gorenjskem – v okrajih Radovljica, Ljubljana okolica, Kranj s Škofjo Loko in Kamnik; svinjereja je bila bolj razširjena na področju bivše Štajerske; gojenje perutnine pa je bilo razširjeno po vsej banovini. Po merilu industrijske razvitosti v tridesetih letih torej lahko govorimo o nasprotjih med vzhodnim in zahodnim delom Dravske banovine in medtem ko po teh merilih zahodnejšim okrajem pripnemo oznako bolj razvitih, vzhodni del označimo za manj razvitega. Pri tem pa se, seveda, odpira vprašanje, ali je stopnja industrializacije zadostno merilo napredka. Če slednja prebivalcem prinese težje življenje s slabšimi delovnimi in življenjskimi pogoji, je takšna definicija namreč nekoliko vprašljiva. A okraj z vzhoda banovine so poleg industrijske zaostalosti kazali slabšo podobo tudi po nekaterih merilih kakovosti življenja (umrljivost dojenčkov, umrljivost zaradi tuberkuloze, tifusa in griže itd.), zato lahko brez večjih težav sklenemo, da so bili v resnici manj razviti, življenje v njih pa težje in manj prijazno.

Razprava o modernizaciji ter gospodarskem razvoju Slovenije v obdobju 1945–1991 pojasnjuje, da so v

času druge jugoslovanske države pojem modernizacija začeli uporabljati šele na začetku šestdesetih let in so jo nato vse do razpada države razumeli v njenem širšem smislu, se pravi poleg posodobitve opreme in proizvodnih zmogljivosti, še kot uvajanje sodobnih znanstveno tehničnih in tehnoloških dosežkov ter kot izpopolnitev organizacije, kadrov in poslovanja. V letih 1945 do 1991 je Slovenija med jugoslovanskimi republikami izstopala po svojih prizadevanjih po hitrejšem posodabljanju svojega gospodarstva in povečanju njegove konkurenčne sposobnosti. Kljub težavam zaradi počasnega razhajanja s starimi in utrjevanja novih načinov gospodarjenja, je sestav slovenskega gospodarstva že sredi petdesetih let dobil bolj sodobno podobo. Predvsem zaradi neustreznega gospodarskega sistema in razvojne politike je v naslednjih letih prihajalo do precejšnjega odstopanja med modernizacijskimi cilji in stopnjo njihovega uresničevanja. Prevladala je enosmerna investicijska politika, ki je glavnilo naložbenih sredstev pretakala v gradnjo energetskih in prometnih poti. Slovensko politično vodstvo je sredi osemdesetih let izrabilo kaotične razmere in začelo samo pripravljati pogoje za hitrejšo posodobitev svoje gospodarske sestave. Do leta 1989 je Slovenija, v primerjavi s predvojnimi stanjem, zelo spremenila gospodarsko sestavo. Postala je industrijska deželja, v kateri sta industrija in rudarstvo prispevala 48 odstotkov vsega družbenega proizvoda. Zelo so se povečali tudi deleži storitvenih dejavnosti, ki so spremljali razvoj industrije. Izpolnitev tega prvotnega in splošnega modernizacijskega cilja pa samo po sebi še ni pomenilo, da je bilo slovensko gospodarstvo pripravljeno na spremenjene pogoje, ki so nastali z ustanovitvijo samostojne države. Poleg obravnave splošnih značilnosti in poteka modernizacijskega procesa, razprava vključuje še analizo modernizacije na lokalni ravni, kjer sta kot primer pa sta obravnavani mestna občina Celje in Tovarna vijakov Plamen iz Kroke.

Pomembno vlogo v procesu modernizacije našega prostora predstavlja izgradnja Južne železnice, ki je bila prek slovenskega ozemlja projektirana predvsem kot tranzitna proga, ki naj bi čim prej dosegla Trst. Gradnja le-te je tako v notranje-avstrijskih deželah in Trstu kot tudi v avstrijskem državnem vrhu vzbudila velika prič-

kovanja, da bo Trst po izgradnji železnice postal pristanišče za najširše avstrijsko, južno-nemško in severno-italijansko industrijsko zaledje. Avstrijske oblasti so pri načrtovanju in gradnji proge proti Trstu v tej luči precej bolj upoštevale interese industrijsko hitreje se razvijajočih čeških in spodnje-avstrijskih področjih kot pa koristi počasneje se razvijajočih pokrajin, skozi katere je železnica tekla. Po prepustitvi komaj zgrajene Južne železnice zasebni družbi v večinski lasti francoskega kapitala, je ta, v nasprotju z načrti avstrijskega državnega vrha in tržaških trgovcev, zavzela stališče, da je prihodnost Trsta predvsem v posredniški trgovini z ogrskimi in srednjeevropskimi kmetijskimi pridelki. Južna železnica tako neposredno po izgradnji ni opazneje pospešila razvoja neagrarne proizvodnje na slovenskem ozemlju, je pa poglobila krizo v kmetijstvu. To je med odgovornimi za gospodarski razvoj dežel v tržaškem zaledju še okrepilo prepričanje, da je treba z gradnjo železnic nadaljevati in jih čim prej povezati v učinkovito prometno mrežo. Burne razprave je povzročalo zlasti vprašanje druge, od južne železnice neodvisne zveze s Trstom, ki jo je prekinila šele odločitev pristojnega ministrstva na Dunaju o gradnji karavanško-bohinjske proge konec 19. stoletja. Odločitev za karavanško-bohinjsko progo je temeljila na prepričanju, da je to najkrajša zveza med Trstom na eni in Salzburgom, Gornjo Avstrijo ter Češko na drugi strani in da bo prometno-trgovske poti iz severnejših, industrijsko razvitejših dežel, dotlej zvečine usmerjene proti severno-nemškim pristaniščem, končno preusmerila proti jugu. Trst namreč do konca stoletja ni uspel postati niti izvozno pristanišče za ogrsko žito in kmetijske pridelke, kot so pričakovali v upravi južne železnice, niti tranzitno pristanišče za avstrijsko industrijo, kot so upali na Dunaju. Nasprotno – njegovo zaledje se je zvečine skrčilo na Primorsko, notranje-avstrijske dežele ter Zgodnjo in Spodnjo Avstrijo. Južna železnica je bila sicer za dežele, skozi katere je tekla, življenjsko pomembna uvozno-izvozna pot, toda ambicioznejše industrializacije na Kranjskem in spodnjem Štajerskem ni spodbudila.

V tretjem poglavju z naslovom *Socialne podobe* se avtorji dotikajo različnih družbenih tem in problematik.

Tako se seznanimo z, že v 19. stoletju izredno perečim problemom, alkoholizmom. V industrijski dobi se je na področju gostinstva izoblikoval in utrdil dvojni sistem družabnosti. Na eni strani so bila za meščansko javnost značilna stalna moška omizja v »boljših« gostilnah in kavarnah, na drugi pa so se pojavile gostilne za proletarske moške, za katere je bilo obiskovanje gostiln, kot družbeno priznana oblika organiziranja prostega časa, nekaj povsem običajnega. Ritualni kozarček ob koncu delovnega časa je veljal za nenapisano moško pravico ter na novo pridobljeno svoboščino tovarniških delavcev, ki so lahko odslej izkoristili svoj prosti čas tako, kot so želeli. Gostilniška kultura je postala najočitnejši izraz delavske patriarhalnosti, obisk gostilne pa je predstavljal tudi beg moških pred socialno bedo in slabimi življenjskimi razmerami, saj so tam pod vplivom alkohola vsaj za trenutek lahko pozabili na resničnost. Poleg družabnosti se je v gostilnah začelo razvijati tako socialistično gibanje kot tudi, zavrlo pijančevanja, diskurz o vse bolj perečem alkoholnem vprašanju. V 19. stoletju je bil namreč vse bolj zaskrbljujoč zmagoviti osvajalski pohod cenenežganja, ki je bilo odslej na razpolago kot masovni proizvod. Alkohol je postal droga 19. stoletja. Zloraba alkohola je bila opazna že med delavstvom prvih tovarniških obratov v predmarčni dobi. Neznosno stanje in beda delavcev pa je bila v tesni zvezi z alkoholizmom tudi v naslednjih desetletjih pred prvo svetovno vojno. Na širjenje žganjarske kuge so ves čas opozarjali protialkoholni borci. Alkoholizem naj bi bil poguben tako za posameznika kot celoten narod. Moralisti so neoprestano opozarjali na škodljivost alkohola za telesno in duševno zdravje, pa tudi na nepotrebne izdatke zaradi nenehnega zahajanja v gostilne, zaradi katerih naj bi obubožane delavske družine še bolj trpele. Z izboljšanjem stanovanjskih razmer delavcev, ki bi omogočile dostojno družinsko življenje, naj bi zaježili alkoholizem. A prizadevanja protialkoholnega gibanja niso obrodila sadov. Po besedah delavskega aktivista in ozdravljeneega alkoholika, Leopolda Puharja, naj bi leta 1913 zaradi »očeta pijanca« še vedno trpela vsa družina. Žena naj bi bila za pijanca samo »moderna sužnja«, otroci pa nesrečniki, ki se lačni, zanemarjeni, bosí in raztrgani

potikajo po cestah. Tudi brezalkoholne gostilne po švicarskem zgledu so na Slovenskem ostale zgolj ideal.

Zanimiv je tudi prispevek o judovskem prebivalstvu na Slovenskem v obdobju do druge svetovne vojne. Evropski Judje so bili do 19. stoletja manjšina, ki se je glede vere, jezika, gospodarskega udejstvovanja in nenazadnje načina življenja povsem razlikovala od večinskega prebivalstva. Toda pod vplivom razsvetljenstva in liberalizma so evropski Judje postopoma dobili enake pravice kot ostali državljani. Z doseženo emancipacijo judovskega prebivalstva je tako nastopil proces vključevanja Judov v porajajočo se moderno družbo. Ta emancipacija je ključna za razumevanje judovske naselitve na slovenskem ozemlju. Po izgonu Judov iz Štajerske in Koroške leta 1497 ter iz Kranjske leta 1515 se namreč Judje na tem ozemlju niso smeli za stalno naseljevati vse do dokončne emancipacije avstrijskih Judov leta 1867. Toda tudi potem so se naseljevali le v manjšem številu. Nasprotno so se Judje v Prekmurju podobno kot drugje na Ogrskem lahko naseljevali. Z njihovo postopno emancipacijo in gospodarsko uspešno vključitvijo v agrarno okolje se je do konca 19. stoletja v Prekmurju tako oblikovala najbolj številčna judovska skupnost z ozemlja današnje Slovenije. Na podlagi uradnih popisov prebivalstva do leta 1931 in skoraj popolnega popisa članov judovskih verskih občin iz leta 1937 je avtor v prispevku lahko natančno analiziral razvoj judovskega prebivalstva Slovenije. Ta razvoj se je v Prekmurju odvijal povsem drugače kot drugje po Sloveniji. Iz gospodarsko zaostalega Prekmurja so se Judje iz vasi in malih mest vedno bolj izseljevali v večja mestna središča izven Slovenije. Nasprotno so judovsko skupnost drugje po Sloveniji sestavljali večinoma priseljenci, od katerih je velik del prišel šele pred kratkim in so kot izrazito moderno prebivalstvo večinoma živeli v mestih. Toda v primerjavi z razvojem ostalega prebivalstva Slovenije sta se obe judovski skupnosti tako zelo uspešno vključili v moderno meščansko družbo, da sta v primeru mobilnosti, urbanizacije in demografske modernizacije najavljali trend, po katerem se bo v prihodnosti razvijalo večinsko prebivalstvo.

Obdobje druge svetovne vojne je globoko zarezalo v

vsakdanje življenje. Na podlagi prispevka v zborniku pa ugotovimo, da je šolstvo tako med italijansko kot tudi kasneje med nemško okupacijo ostalo slovensko. Italijanski visoki komisar je že prvo leto okupacije sprejel vrsto novih predpisov z določili italijanske zakonodaje, saj je želel slovensko šolstvo vključiti v obstoječi italijanski šolski sistem. Tako je ukinil vse spominske dneve in šolske svečanosti, ki so bili do takrat stalnica v slovenskem šolskem sistemu, ter znižal starostno dobo za šolsko obveznost, s čimer so šoloobvezni postali že šestletni otroci. Nadalje je predpisal nove učne načrte, vendar pri tem k sreči ni poskušal črtati pouka slovenskega jezika oziroma je dopustil, da se je v tem jeziku celo poučevalo, je pa zato po eni strani z urnika ljudskih in srednjih šol zbrisal srbohrvaščino in po drugi strani vpisal več ur (fakultativne) italijanščine in telesne vzgoje. Velike spremembe so bile storjene tudi na področju pouka zgodovine in zemljepisa, saj naj bi se učenci in dijaki skozi povečevanje fašizma in spoznavanje Italije poglobljeno seznanili s kulturo okupatorja. Univerza je bila odprta ves čas italijanske okupacije, vendar je bilo njeno delovanje, predvsem pa študenti, pod budnim očesom okupatorskih oblasti. Tudi po italijanski kapitulaciji oziroma med nemško okupacijo je šolstvo ostalo slovensko. Kar se tiče telesne vzgoje in praznikov v šolah, so bile kmalu vzpostavljene osnove iz časa pred italijansko okupacijo. Nemški okupator se v strukturo in vsebinsko delo ljubljanskega šolstva načeloma ni spuščal, novi učni načrti pa so se v glavnem tikali le jezikov – pred italijanščino je prednost dobila nemščina. Za šolsko leto 1943/1944 je značilna tudi uvedba protikomunističnih predavanj. V tem šolskem letu so bila z Rupnikovo odredbo zaradi vojnih razmer (novačenje v domobransko vojsko in delovno službo) ukinjena predavanja in vaje na univerzi, kar pa ni pomenilo, da je univerza zaprla svoja vrata. Izpiti in promoviranja so potekali nemoteno dalje. Poleg šolske politike in posegov okupatorjev so na pouk negativno vplivali tudi tako imenovani spremljevalci vojne – prostorska stiska oziroma pomanjkanje šolskih prostorov, ki so jih zasedale vojaške enote in begunci, številni alarmi in prekinitve pouka, pomanjkanje kuriva, omejena razsvetljava, de-

lovna služba za izvršitev fortifikacijskih objektov, v katero so novačili tudi dijake itd. Ti so svoje posledice v največji meri pokazali v letih 1944 in 1945, vendar so kljub izrazito slabim razmeram s poukom nadaljevale vse ljubljanske osnovne in srednje šole, s svojo prilagodljivostjo in iznajdljivostjo so več kot le sledile odredbi prezidenta Rupnika iz oktobra 1944, ki je prepovedovala prekinitev pouka.

Z višjo življenjsko ravni prebivalstva po drugi svetovni vojni je postal cilj gospodarskega delovanja tudi boljši osebni in družbeni standard. Položaj le-tega je v času socialističnih družbenih odnosov v Sloveniji določala nova revolucionarna oblast oziroma komunisti, ki so imeli svojo gospodarsko razvojno usmeritev začrtano v centralnih in republiških družbenih planih. Ti so urejali odnose med posameznimi federalnimi enotami in določali ekonomsko politiko na zvezni in republiški ravni. V prvem povojnem obdobju je bilo težišče življenjske ravni predvsem usmerjeno v zagotavljanje skupnih potreb prebivalstva, kot so zdravstvo, socialno zavarovanje, izobraževanje in komunalna opremljenost, osebni standard pa je bil v tem obdobju povsem zanemarjen in je stagniral. Položaj osebnega in družbenega standarda se je postopoma začel izboljševati šele sredi petdesetih let, ko se je spremenila gospodarska razvojna usmeritev. Takrat se je težišče razvoja s politike kapitalne graditve preusmerilo na povečevanje življenjske ravni, ki se je nato v šestdesetih letih zaradi povečane osebne porabe opazneje zvišala in v sedemdesetih prerasla v potrošništvo (takrat se je zviševala življenjska raven večine prebivalstva, tako mestnega kot kmečkega prebivalstva). Čeprav je v osemdesetih letih vladalo splošno gospodarsko nazadovanje, bila pa je tudi politična ter vsesplošna kriza, zaradi pretakanja privarčevanih sredstev v porabo in sive ekonomije, ti faktorji le niso občutneje vplivali na znižanje življenjske ravni.

V zborniku je predstavljena tematika moderne, katere pomemben produkt je nastanek znanosti in oblikovanje narodne identitete. V razpravi tako lahko beremo o poskusih oblikovanja slovenske znanstvene terminologije po marčni revoluciji do izdaje Splošnega tehniškega slovarja. To več kot stoletno obdobje lahko

označimo kot dobo poskusov »oranja ledine« na področju naravoslovno-tehnične terminologije. Sočasno s tem procesom pa je tekel tudi proces konstituiranja slovenske identitete, kulturne izgradnje, družbene modernizacije in emancipacije na področju izobraževanja ter dostopnosti znanja in znanosti. Sam proces oblikovanja terminologije je bil namreč integralni del narodno-političnih zahtev po utrakvizaciji srednjih ter v manjši meri visokih šol in je zaradi le delnega uspeha slovenizacije srednjih šol tako trpelo tudi oblikovanje terminologije. Društvo Slovenska matica je bilo prvo slovensko znanstveno društvo in je imelo kot tako ključno vlogo tako pri izdajanju slovenskih šolskih knjig za srednje šole in s tem pri procesu oblikovanja terminologije, kot tudi pri združevanju slovenskih intelektualcev in izobražencev, s čimer je tvorilo slovenski komunikacijski prostor. Poleg sektorske izdelave terminologije je potekala priprava za tisk koherentno sestavljenega slovenskega naravoslovno-tehničnega besedišča. Prizadevanja so bila kronana z izdajo »Znanstvene terminologije s posebnim ozirom na srednja učilišča« leta 1880, kljub temu pa se z izdajo slovarja prizadevanja niso končala, saj je jezik živ organizem. Poleg tega je obdobje druge polovice 19. stoletja eno izmed najbolj plodnih, kar se tiče tehničnih izumov in s tem tudi rojstva novih izrazov. Skozi oblikovanje slovenskih terminov namreč lahko sledimo recepciji izumov. Prizadevanja za oblikovanje terminologije so tako slonela na društvih Slovenska matica, Društvu jugoslovanskih inženirjev in Društvu kranjskih zdravnikov. Skrb za terminologijo pa se je spremenil šele ob ustanovitvi Tehniške fakultete leta 1919, ko so se predavatelji soočili z akutnim problemom slovenske terminologije in literature. Predavatelji niso objavljali v slovenskem jeziku, saj so imeli težave pri iskanju založnikov, zato so morali slušatelji študirati po nemški literaturi. Prelom za slovensko tehnično izrazoslovje pomeni šele ustanovitev Terminološke sekcije pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, ko je tehnični del sekcije po desetletju priprav v letih 1962–1964 izdal Splošni tehniški slovar, s čimer je bila postavljena solidna platforma slovenske tehnične terminologije.

Zadnje, četrto poglavje z naslovom *Podobe tranzici-*

cije se dotika izjemno pomembne prelomnice v slovenskem gospodarstvu in sicer obdobje, ko je Slovenija prešla iz socialističnega v kapitalistični sistem. V času tranzicije je na gospodarskem področju v Sloveniji potekal intenziven proces preobrazbe v kapitalistično, tržno gospodarstvo, ki je bil najtesneje povezan z makroekonomsko stabilizacijo, lastninskim preoblikovanjem ter državnim prestrukturiranjem. Osnovni značilnosti slovenske tranzicije sta bili postopnost v spreminjanju gospodarskega sistema in pragmatičnost gospodarske politike, poimenovane gradualizem. Po začetni fazi prehoda, za katero je bilo značilno upadanje gospodarske rasti in življenjskega standarda prebivalstva, hitro zniževanje investicij ter zaposlenosti in še precejšnja makroekonomska nestabilnost, je slovensko gospodarstvo že sredi leta 1993 prešlo v obdobje transformacijskega okrevanja, ki sta ga zaznamovala intenzivno prestrukturiranje v proizvodnji in potrošnji ter dinamična gospodarska rast. V prvem prispevku zadnjega poglavja beremo o družbenih predstavah in idejah ljudi o modernizaciji v socializmu in postsocializmu v navezavi na tekstilno industrijo. Tekstilna industrija je vključena v več različnih zgodb modernizacije, saj se je prav v tekstilnih tovarnah porodila industrializacija, medtem ko se v sodobnem času v tekstilnih tovarnah pospešeno odvijajo procesi deindustrializacije, hkrati pa zavzema tekstilna industrija tudi ključno vlogo v razpravah o globalizaciji. Modernizacija in tranzicija sta termina, na katera so se intenzivno sklicevali ljudje tako v socializmu kot tudi v postsocialističnem času. Razprave o modernizaciji po drugi svetovni vojni so zajele industrializacijo, urbanizacijo in družbeno politični razvoj v socialističnem duhu. S propadom socialističnih držav se je začelo govoriti o novi globalni resnici, ki je socializem izenačila s historično stagnacijo. Diskurzi o modernizaciji so se v tem času v Sloveniji navezovali na ideje demokracije, tržnega gospodarstva in potrošništva. Čeprav so termini modernizacija, tranzicija in globalizacija ohlapni in pogosto niso analitično koncipirani, zgovorno kažejo na družbene ideje in predstave. V zborniku je na primeru še delujoče tekstilne tovarne Predilnica Litija predstavljeno, kako so postsocialistična podjetja vpeljevala no-

ve strategije dela v kontekstu tako imenovanih modernizacijskih procesov.

Tranzicija je za slovensko podjetništvo nasploh pomenila veliko preizkušnjo. Podjetništvo je bilo vsekakor eden od ključnih elementov za delovanje tržnega gospodarstva. Še posebej je to veljalo v času prehoda iz enega družbenopolitičnega sistema v drugega. Slovenska podjetja so bila v prejšnjem sistemu v tako imenovani družbeni lasti. Spremembe so se v Sloveniji na tem področju zgodile že v letu 1988, ko je na novo sprejeta zakonodaja omogočila ustanavljanje zasebnih podjetij in začetek privatizacije obstoječih podjetij. Sprejeta zakonodaja je sprožila dva procesa: množično so začela nastajati nova mala podjetja, velika pa so se drobila. V letu 1990 je bila zabeležena kar 1048 odstotna rast števila podjetij. Na razvoj malega podjetništva sta vplivala še leta 1991 sprejet Zakon o razvoju malega gospodarstva ter v letu 1994 sprejet Obrtni zakon. Glavna procesa, ki sta se odvijala v podjetništvu v času prehoda, sta bila privatizacija in prestrukturiranje. Decembra 1990 sta bili ustanovljeni dve državni ustanovi, ki sta nadzorovali in urejali izvajanje privatizacije in prestrukturiranja v Sloveniji: Agencija Republike Slovenije za prestrukturiranje in privatizacijo je spremljala in nadzirala proces, pripravljala navodila in potrjevala privatizacijske programe, Sklad Republike Slovenije za razvoj pa je prestrukturiral podjetja. Privatizacije, ki so bile izvedene pred sprejemom Zakona o lastninskem preoblikovanju podjetij (ZLPP), ki je bil po vseh zapletih sprejet šele novembra 1992, so se izvajale po jugoslovanskih zakonih. Podjetja so se, v kolikor so hotela uspešno poslovati naprej, morala prestrukturirati in to predvsem v lastninskem, velikostnem, finančnem, organizacijskem, tehnološkem in kadrovskem smislu. Položaj podjetij v začetku devetdesetih je bil namreč izredno slab, zato so v veliki meri poslovala z izgubo. Številna so izpolnila pogoje za izvedbo stečajnega postopka ali likvidacije, ravno novo nastalim malim podjetjem z do 50 zaposlenimi, ki so bila najpomembnejši vir ustvarjanja delovnih mest, pa se ima Slovenija zahvaliti, da ni bilo še večje nezaposlenosti. V obdobju prehoda so bili tudi direktorji slovenskih podjetij zelo črnogledi o prihodnosti slovenskega

podjetništva. Predvsem so bili nezadovoljni z odnosom države, ki je bila tista, od katere je bila več ali manj odvisna uspešnost prehoda. Država je v razvitem tržnem gospodarstvu namreč lahko posegala v podjetja, ki so bila njena last in v podjetja tako imenovanega javnega sektorja, ki so bila pod njenim neposrednim in posrednim nadzorom. Prav tako je bila prisotna v podjetjih, ki bi sicer lahko delovala povsem po tržnih načelih, vendar pa se brez državne pomoči niso bila sposobna prestrukturirati. S svojo aktivno politiko pa je posredno pospeševala tudi nastajanje novih, privatnih, hitro rastočih podjetij. Prehod iz socialističnega v tržno gospodarstvo, iz regionalnega v nacionalno gospodarstvo ter prehod v velike strukturne spremembe predvsem zaradi prilaganja novim trgov, je za slovensko državo oziroma podjetništvo predstavljal velik izziv in preizkušnjo. Kljub vsem preizkušnjam tranzicije ne gre mimo dejstva, da je slovensko podjetništvo zahvaljujoč tranziciji zaživelo v novi podobi in postalo bolj odprto, konkurenčno ter primerljivo z zahodnimi državami.

Abstract

The paper is a result of work carried out by researchers at the Institute of Contemporary History, within the 2005/2008 programme period in the framework of a research programme entitled »Images of Economic and Social Modernization on the Slovene Territory in the 19th and 20th Centuries« (*Podobe gospodarske in socialne modernizacije na Slovenskem v 19. in 20. stoletju*). At the end of the programme period, the researchers presented their knowledge in a transparent manner, and the anthology, which is comprised of 4 extensive chapters including contributions by many different authors, is the result of this process. Chapters on economic and social modernisation in the 19th and 20th centuries offered by the anthology are certainly additional contribution to a more comprehensive image and presentation of life in Slovenia during the two centuries.

Chapter 1 entitled »Images of Historiography« (*Podobe zgodovinopisja*) defines the development path of the Slovene economic historiography which has been on the margin of the expert public's interest for a long time. The reason for this may be found in the fact that the research topics (mainly the topic of industrialisation) were restricted, while the framework of research and referential work was focused on Slovenia. Emergence of the subject of economic history as a recognisable discipline was, among other things, restricted by the social context. After World War II and until the mid-1980s, economic history was limited by the framework of the Communist-

era interpretation pattern. As a study area, Slovenian economic historiography thus began to emerge as late as the 1960s. This empirical fact needs to be given the conceptual-methodological emphasis saying that the Slovenian economic historiography was constituted on the basis of a traditionally descriptive-positivistic pattern. The restructuring of economic historiography was fully shaped in the 1990s and coincided with the generation break, i.e. the appearance of a few younger economic historians who evolved into researchers in the early 1990s. The staff team was enhanced with the number of researchers doubled, and so did the scope of research. Changes were gradual at both levels – the conceptual as well as methodological. Moreover, it should also be emphasised that it is impossible to speak of a prevailing pattern from the 1990s onwards. By means of generalisation, we can define two study areas, the more emphasised area of an ambitious problem treatment carried out over longer time periods with aspirations towards inter-disciplinarity, and the traditional historiographic descriptive-positivist approach.

The content of Chapter II entitled »Images of Economy« (*Gospodarske podobe*) is very diverse. It presents problems and methodological issues which the history experts faced in their research of entrepreneurship. In historiography, two methods of recognising an entrepreneur within the institution of a company were established in particular. The first is called functional definition and defines the entrepreneur as a person who makes fundamental or »strategic« decisions in a company. The second definition, which is also more appropriate for recognising entrepreneurs, is »status definition«. The latter sees the entrepreneur as the person who assumes the highest position in the company's hierarchical scale. The status definition mainly relies on the formal structure of authority within a company determined by legal regulations which usually linked the position of the greatest formal authority with decision-making. The functional and status definition thus partly overlap, as it is both probable and logical that strategic decisions were made by persons who assumed the highest positions in companies.

Chapter II also presents the development of the Tiskarna Merkur printing company, where printing machines were in operation for eighty years. The printing works continuously operated without from 1923 until 2003, but the company name was changed several times in line with the social situation of the time. The company was established after WWI, in the period when the Slovene national economy was emerging, in the new state, and ceased to operate in the transition period after the state of Yugoslavia fell apart. In the framework of national economy, the company experienced successful development and kept up with technical advancements emerging in the printing business. However, it did not follow the trend of uniting in the graphic industry, it did not join with larger companies, nor did it enter the international work distribution scheme. The printing facility remained a small, independent and self-sufficient company throughout this entire period, and was as such over-run by the globalisation process.

The paper entitled »Regional Differences in the Drava Banovina Province in the 1930s« (*Regionalne razlike v Dravski banovini v tridesetih letih*) provides some statistical data on the Drava banovina province during the mid-1930s, when regional differences in this field could basically be defined as the contrast between the eastern and western part.

Larger towns proved to have achieved the highest level of economic development, and so did the districts of Laško and Radovljica, considering the number of their working population. Industrial facilities were concentrated mainly in Maribor, Ljubljana, Kranj, Celje, Jesenice, Tržič, Hrastnik and Kamnik, which means they were mostly located in the Upper Carniola region. On the other hand, districts found at the extreme east of the banovina stood out as the most agrarian areas. Other development indices also gave a rough indication of a contrasting image in terms of the eastern and western parts. The following appeared the most common districts showing the worst results: Murska Sobota, Lendava, Ljutomer, Črnomelj and Šmarje pri Jelšah.

The population density was the highest in the districts of Laško, Lendava, Ptuj (including the town), Mar-

ibor left bank, Murska Sobota, Brežice, Maribor right bank, Ljutomer, Celje and Šmarje.

Houses with the largest number of households were mainly situated in towns and districts with well-developed industry, whereas the least households were found in the houses of the Ptuj, Metlika, Šmarje, Črnomelj and Krško districts. The smallest households were found in large towns such as Radovljica and the districts of Maribor right bank and Laško. The low birth and death rates were recorded concurrently only in the city of Ljubljana and partly also in the districts of Radovljica, Šmarje pri Jelšah and Murska Sobota. The mortality rate in babies was the highest in the extreme eastern part of the banovina, and the lowest in larger town (with the exception of Maribor) and in the Radovljica district. While the mortality rate due to tuberculosis was the highest in the eastern districts and in towns, where also the population from the neighbouring districts was dying in hospitals, the mortality rate due to typhoid and dysentery was particularly high in the districts of Novo mesto, Črnomelj, Lendava and the Dolenjska region. Generally speaking, it was also quite high in the strip-shaped area extending from the Slovenske Konjice, via Celje and Gornji Grad districts. Illiteracy rate was the highest in the border districts of Dravograd, Murska Sobota, Metlika, Gornji Grad and Dolnja Lendava. Considering the agricultural image of banovina, its extreme eastern part could be named its granary – the largest quantities of grain per a rural inhabitant were produced in the Lendava and Ljutomer district, on the Maribor right bank, in Murska Sobota and in Laško. The district with the highest production of fruit per a rural inhabitant was the left bank of Maribor, which is followed by the Slovenj Gradec, Ljutomer and the second Maribor district. Similarly, wine growing was mostly prevalent in eastern parts, while the largest wine growing areas were found in the Ptuj district, Maribor left bank, and Krško district. On the other hand, the greatest number of forests was found in the northern part of banovina (with the exception of the Pannonian part), especially in the strap of land stretching from the Dravograd district, through the Slovenj Gradec and to the Slovenske Konjice districts.

With regard to the number of animals per one rural person, cattle farming was of the greatest importance in the Upper Carniola region, namely in the districts of Radovljica, the surrounding area of Ljubljana, Kranj with Škofja Loka and Kamnik. In this, pig breeding was more frequently practiced in the area of former Styria region, and poultry breeding was present throughout the entire banovina. According to the standard of industrial development, it is thus possible to speak of contrasts between the eastern and western part of the Drava banovina province, whereby western districts may be classified as those being more developed and eastern part as less developed. This naturally raises the question of whether the industrialisation level represents an adequate criterion for progress. If industrialisation brought harder life with inferior working and living conditions, such a definition can prove somewhat questionable. In addition to industrial underdevelopment, districts in the east of the banovina also showed a poor image by some other criteria defining the quality of life (mortality rate of babies, mortality rate due to tuberculosis, typhoid and dysentery etc), and so it can easily be concluded these parts were indeed less developed and life there was harder and less friendly.

The paper on modernisation and economic development of Slovenia between 1945 and 1991 explains that, during the second Yugoslavian state, the term »modernisation« began to be used as late as the beginning of the 1960s and was understood until the disintegration of the state in its widest sense. In addition to updating equipment and production capacities, the term also included the introduction of contemporary scientific, technical and technological achievements as well as improvements in organisation, human resources and operations. Between 1945 and 1991, Slovenia stood out among the Yugoslavian republics with its efforts towards faster modernisation of the economy and an increase in its competitive abilities. Despite the problems occurring due to slow parting with the old and strengthening the new economic methods, the structure of Slovenian economy acquired a more modern image as early as the mid-1950s. Significant deviations between the

modernisation goals and the level of their realisation occurred in the following years, mainly due to an inappropriate economic system and development policy. A one-way investment policy, which moved the majority of investment assets into the construction of energy and transport routes, prevailed. In the mid-1980s, the Slovene political elite took advantage of chaotic circumstances and began to prepare conditions for faster modernisation of its economic structure by itself. Compared with the situation prior to the war, Slovenia changed its economic structure significantly by 1989. It became an industrial country where industry and mining contributed 48% of the entire social product. The shares of service activities accompanying industry development also increased significantly. The fulfilment of this primary and general modernisation goal, however, did not mean per se that the Slovene economy was ready for the changed conditions which arose with the establishment of the independent state. Besides the treatment or general characteristics and the course of the modernisation process, the paper also includes an analysis of modernisation at a local level. The Municipality of Celje and the Tovarna vijakov Plamen screw factory from Kropa are discussed as examples.

In the process of modernising our environment, an important role was played by the construction of the Southern Railway which was planned mainly as a transit route through the Slovenian territory, by which Trieste was to be reached in the shortest time possible. In the provinces of Inner Austria and Trieste as well as at the Austrian state elite, the construction of this railway stirred great hopes that, once the railway would have been constructed, Trieste would become a port for the widest Austrian, Southern German and Northern Italian industrial hinterland. In planning and building the railway towards Trieste, the Austrian authorities considered the interests of the Czech and Lower Austrian areas, where industry developed faster, rather than interests of the countries which developed at a slower pace but through which the railway ran. After transferring the hardly built Southern Railway to a private company, the majority of which was under French capi-

tal, the latter took the position which was in opposition to the plans of the Austrian state, namely that the future of Trieste mainly lied in the intermediate trade in Hungarian and Middle European agricultural produce. This way, the Southern Railway failed to significantly accelerate the development of non-agrarian production in the Slovene territory directly after its construction. It did, however, deepen the agricultural crisis. This only served to strengthen the belief of those in charge of regional economic development in the Trieste hinterland that construction of railways should be continued and that railways should be connected into an efficient transport network as soon as possible. Discussions became especially sharp when it came to the question of another connection with Trieste independent of the Southern Railway, which was stopped only by the decision regarding the construction of the Karavanke-Bohinj route made by the competent ministry in Vienna at the end of the 19th century. The decision to build the Karavanke-Bohinj railway route was based on the belief that this was the shortest connection between Trieste on one side and Salzburg, Upper Austria and the Czech Republic on the other, and that it would re-direct the transport and trade routes from the northern countries with better developed industry, which were mostly directed towards the Northern German ports, towards the south. Trieste did not succeed in becoming the export port for Hungarian grain and agricultural produce as was expected by the Southern Railway management, nor did it become a transit port for the Austrian industry as the authorities in Vienna had hoped. Quite the contrary – the Trieste hinterland shrank mainly to the Primorje region, the Inner Austrian regions and the Upper and Lower Austria. Although the Southern Railway was a vital import and export route for the countries through which it ran, it did not encourage a more ambitious industrialisation process in the Carniola and lower Styria regions.

In Chapter III entitled »Social images« (*Socialne podobe*), the authors mention various social subjects and issues. The work also treats alcoholism, which represented a burning problem as early as the 19th century.

In the industrial era, a dual system of sociability was formed and strengthened in the hospitality industry. On the one hand, regular male guests in »better« public and coffee houses were typical of the bourgeoisie circles, while on the other hand, pubs for proletarian men who considered going to pubs as a socially accepted form of organised leisure perfectly normal. A ritual drink at the end of working shift was considered an unwritten male right and the newly-acquired privilege of the factory workers who were now free to spend their pastime whichever way they pleased. The culture of pubs became the most vivid manifestation of working class patriarchy, and, for men, going to a pub represented a means of escape from social misery and poor living conditions as the influence of alcohol enabled them to forget reality, even if it was only for a short while. Besides sociability, pubs were places where the social movement began to develop as well as, due to frequent drunkenness, the discourse on the ever more burning issue of alcoholism. In the 19th century, the triumph of cheap spirit now available as a mass product caused increasing worries. Alcohol became the drug of the 19th century. The abuse of alcohol became significant among the working classes of the first factory facilities occurring in the period prior to the March Revolution. The unbearable situation and misery experienced by working classes was also closely related to alcoholism in the decades that followed, the period prior to WWI. The anti-alcohol campaigners kept warning about the spread of the spirit plague. Alcoholism was said to be disastrous both for individuals as well as for the entire nation. Moralists kept warning of the harm alcohol could inflict on physical and mental health as well as the unnecessary expenses incurred due to frequent visits to the pub, which caused even more suffering to the impoverished workers' families. By improving the housing conditions of workers which would enable a decent family life, alcoholism was planned to be put under control. But efforts made by the anti-alcohol movements did not harvest crops. According to the words of Leopold Puhar, a workers' activist and recovered alcoholic, in 1913 the entire families still suffered on account of »the drunkard

father«. For a drunkard, his wife was said to be nothing more but a »modern slave« and the children the unfortunates wandering the streets hungry, neglected, bare-foot and dressed in rags. In Slovenia, non-alcohol pubs modelled according to the Swiss example remained an unrealised ideal.

Similarly, the contribution treating the Jewish population in Slovenia in the period up to WWII is also very interesting. Until the 19th century, the European Jews were a minority which was completely different from the majority of the population in terms of religion, language, economic participation and also their way of life. Due to the influence of enlightenment and liberalism, European Jews gradually acquired the same rights as the other citizens. Once the emancipation of Jewish population was achieved, the process of integrating Jews into the emerging modern society began. This emancipation process is of key importance when it comes to understanding the Jewish population in Slovenia. After the exile of Jews from Styria and Carinthia in 1497 and Carniola in 1515, Jews were not allowed to settle permanently in this territory until the final emancipation of Austrian Jews in 1867. However, even after that only a small number of Jews settled in these areas. In the Prekmurje region, however, Jews were able to populate the area in a similar way as in other places in Hungary. With their gradual emancipation and successful economic integration in the agrarian environment, the largest Jewish community in the territory of present-day Slovenia had formed in the Prekmurje region by the end of the 19th century. Based on official censuses held until 1931 and an almost complete census of the members of Jewish religious communities from 1937, the author of the contribution was able to conduct a thorough analysis of the development in Slovenian Jewish population. In comparison to other parts of Slovenia, the course of this development in Prekmurje was completely different. Jews left the villages and small towns of the economically underdeveloped Prekmurje and increasingly settled in the larger town centres outside Slovenia. On the contrary, the Jewish communities elsewhere in Slovenia were mainly composed of immigrants a large

portion of which had arrived only recently. As a distinctively modern population, they mostly lived in towns. In comparison to development in the rest of Slovene population, both Jewish communities were so successful in their integration into the modern bourgeois society that they represented a trend in terms of mobility, urbanisation and demographic modernisation upon which the majority of the population was to develop in the future.

The period of WWII brought grave disruptions into the course of everyday life. Based on a paper contained in the anthology, it can be established that schools remained Slovenian both during the Italian and, subsequently, under German occupation. Already during the first year of occupation, the Italian High Commissioner adopted a series of new regulations along with provisions of the Italian legislation, as he wished to integrate the Slovenian schools into the existing Italian school system. He thus abolished all memorial days and school festivities which were, at that time, a constant occurrence in the Slovene school system. Moreover, he lowered the age upon which children had to start attending school to the age of 6. Furthermore, he prescribed new curricula. Fortunately, he did not attempt to try and eliminate the Slovene language classes; he even allowed teaching to be conducted in our language, but he eliminated Serbo-Croatian from the curricula of folk schools and secondary schools and introduced more Italian (non-compulsory) and physical education classes. Great changes were also introduced to history and geography lessons, as primary and secondary school students were to become closely acquainted with the occupying force's culture through a glorification of Fascism and learning about Italy. University was open throughout the entire period of Italian occupation, but its functioning, and students in particular, were under the careful observing eye of the occupying forces. Even after the Italian capitulation and during the German occupation, schools remained Slovenian. As far as physical education and holidays in schools were concerned, the basic situation similar to the one from the time prior to the Italian occupation was soon established. In principle, the German occupying forces did not interfere

with the structure and contents taught at the Ljubljana schools. The new curricula were mainly concerned with languages – German now acquired priority over the Italian language. Among other things, anti-Communist lectures were introduced in the school year of 1943/1944. That year, Rupnik's order abolished lectures and practical lessons at the university due to war (recruitment into the Home Guard army and work service). This, however, did not mean that the university was closed. Examinations and promotions continued uninterruptedly. Besides the school policy and interferences by the occupying forces, classes were also affected by the negative influence of »war indicators«, i.e. spatial inadequacy or lack of school facilities occupied by military units and refugees, numerous alarms and class interruptions, lack of fuel, limited lighting, work service for the implementation of fortification facilities high school students were also recruited in, etc. To the greatest extent, the consequences were evident in 1944 and 1945, but, despite extremely aggravated conditions, all Ljubljana elementary and secondary schools continued with their classes. By being adaptable and resourceful, they did more than just follow the decree issued by President Rupnik in October 1944 which forbade discontinuance of classes.

With an improved living standard of the population after WWII, the objective of the economy was, among other things, to achieve better personal and social standard. Its position during the socialist regime in Slovenia was determined by the revolutionary power of communists whose economic development orientation was outlined in the central and republican social plans. These regulated relations between federal units and defined the economic policy at the federal and republican level. In the first period following the war, the centre of the living standard was mainly directed towards providing the common necessities for the population such as healthcare, social insurance, education and communal organisation, while personal standard was completely neglected and therefore stagnated at that time. The position of personal and social standard gradually began to improve only in the mid-1950s as directions in the

economic development changed. At that time, the centre of development shifted from the capital building policy towards the improvement of living standard, which was then significantly improved in the 1960s due to the increase in personal spending, and grew into consumerism in the 1970s (in that period, the quality of life improved for most of the population, both those who lived in cities and those living in province). Even though the 1980s witnessed general economic regression, along with political and overall crisis due to the flow of saved assets into consumption and grey economy, these factors did not have a significant impact in terms of lowering the quality of life.

The anthology presents the subject of the Modernist era, an important product of which was the emergence of science and establishment of national identity. The paper deals with the attempts of creating a Slovene scientific terminology after the March revolution, until the publication of the General Technical Dictionary (*Splošni tehniški slovar*). This period of more than one hundred years can be labelled as a period of attempts in »breaking ground« in the field of natural science and technical terminology. Simultaneously with this process, there were also processes emerging in the establishment of Slovene identity and culture as well as processes of social modernisation and emancipation in the field of education and availability of knowledge and science. The process of forming terminology per se was namely an integral part of national and political requirements after the »utraqism« in secondary schools and, to a lesser extent, also universities. Due to only partial success of Slovenisation underwent by secondary schools, the formation of terminology was also affected. The Slovene Society (*Slovenska matica*) was the first Slovene scientific association. As such, it played a key role in publishing Slovene school books used in secondary schools and thus also in the process of forming terminology. Also, it was important in the process of uniting Slovene intellectuals and scholars, thus forming a Slovene communication environment. In addition to composing terminology by sectors, preparations were also under way for the printing of a coherent Slovene

natural science and technical vocabulary. These efforts were crowned with the publication of the »Scientific Terminology with Special Regard to Secondary Schools« (*Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča*) in 1880. Nevertheless, efforts did not stop when the dictionary was published, as language is a living organism. The period of the second half of the 19th century was also one of the most fruitful periods as far as technical inventions were concerned, which also meant the emergence of new expressions. Through the formation of Slovene terms, one can namely follow the reception of inventions. Efforts in the field of forming terminology thus leant on societies such as the Slovene Society, the Yugoslav Engineering Society (*Društvo jugoslovanskih inženirjev*) and the Association of Carniolan Doctors (*Društvo kranjskih zdravnikov*). The concern for terminology changed only with the founding of Technical Faculty in 1919, when lecturers faced an acute problem regarding Slovene terminology and literature. Lecturers did not publish works in the Slovene language as they had problems finding publishers. Students therefore had to study by means of the German literature. A turning point for the Slovene technical terminology occurred with the founding of Terminology Section at the Slovenian Academy of Sciences and Arts, as the technical part of the Section published the General Technical Dictionary after a decade of preparations from 1962 to 1964. This represented a solid platform for Slovene technical terminology.

The last chapter, Chapter IV, which is entitled »Images of Transition« (*Podobe tranzicije*), mentions an extremely important milestone in the Slovene economy, namely the period when Slovenia abandoned the socialist and acquired the capitalist system. During the transition period, an intensive process of transforming into a capitalist, market economy took place in Slovenia. The process was closely connected to macroeconomic stabilisation, ownership restructuring and state restructuring. The basic characteristics of the Slovene transition were the gradual nature of changes in the economic system and pragmatism of the economic policy, which was called gradualism. After the initial transition phase

which witnessed a typical decline in economic growth and living standards of the population, a rapid decrease of investments and employment along with considerable macroeconomic instability, the Slovene economy entered the period of transformation recuperation as early as in 1993. This period was marked by intense restructuring in production and consumption as well as dynamic economic growth. In the first text of the final chapter, we can read about social conceptions and ideas of people regarding socialism and post-socialism in connection to the textile industry. The textile industry is included in several stories of modernisation, as the textile factories are the very place where industrialisation was born. In the modern period, textile factories became places where the processes of deindustrialisation are rapidly taking place. At the same time, the textile industry also has the key role in discussions about globalisation. Modernisation and transition are two terms which people in the socialist as well as the post-socialist period intensively referred to. Papers on modernisation after WWII comprise industrialisation, urbanisation and the social and political development carried out in the spirit of socialism. As the socialist countries dissolved, people began to speak of a new global truth which equated socialism with historic stagnation. In Slovenia of that time, discourses on modernisation were linked to the ideas of democracy, market economy and consumerism. Even though the terms modernisation, transition and globalisation are loose in meaning and are frequently not analytically conceived, they are eloquent in pointing out social ideas and conceptions. The example of the still existing Predilnica Litija textile factory included in the anthology shows how post-socialist companies introduced new work strategies in the context of »modernisation processes«.

For Slovene entrepreneurship, transition was generally considered a great trial. Entrepreneurship was certainly one of the key elements in the functioning of market economy. This was especially true during the transition from one social and political system to another. Under the previous system, Slovene companies were in »public ownership«. Changes in Slovenia in this field

occurred as early as in 1988, when the newly adopted legislation enabled establishment of private companies and the beginning of the privatisation of the existing companies. The adopted legislation triggered two processes: New, small companies were formed en masse, while large companies were broken up into smaller entities. In 1990, as much as 1048% growth in the number of companies was recorded. Development of small businesses was especially influenced by the Small Business Development Act adopted in 1991, and the Small Business Act adopted in 1994. The main processes taking place in entrepreneurship during transition were privatisation and restructuring. In December 1990, two state institutions were established which controlled and regulated the processes of privatisation and restructuring in Slovenia: The Agency of the Republic of Slovenia for Restructuring and Privatisation monitored and controlled the process, prepared instructions, approved privatisation programmes, while the Development Fund of the Republic of Slovenia was in charge of the restructuring process in companies. Cases of privatisation carried out prior to the adoption of the Ownership Transformation of Companies Act (ZLPP), which was adopted only in November 1992 due to various complications, were conducted in line with the Yugoslavian laws. If they wanted to continue to operate successfully, the companies had to restructure, especially in terms of ownership, size, finances, organisation, technology and human resources. The position of companies was very poor in the early 1990s and they mostly generated loss. Many of them met the criteria necessary to carry out the bankruptcy or winding off proceedings. It is to the newly established small companies with up to 50 employees that Slovenia should be grateful for, as they represented the most important source of new positions of employment, thus preventing an even greater unemployment rate. In the transition period, the directors of Slovene companies were also very pessimistic about the future of Slovene entrepreneurship. They were mainly unsatisfied by the attitude of the state, as the success of transition more or less depended on the latter. In a developed market economy, the state was able to in-

terfere with companies in its possession and with the companies from »the public sector« which were under its direct or indirect supervision. The state was also present in companies which could function in line with market principles but were unable to restructure without the help of the government. By means of its active policy, the state also indirectly facilitated the creation of new, private and rapidly growing companies. The transition from a socialist to market economy, from the regional to national economy and the transition to great structural changes mainly due to the need to adjust to new markets represented a major challenge and test for the Slovene state or entrepreneurship. Despite all trials brought by the transition, it is impossible to ignore the fact that transition is the reason why the Slovene entrepreneurship developed a new image and opened up and became more competitive as well as comparable with the entrepreneurship in western states.

Viri in literatura

Arhivski viri

A SŠM – Arhiv Slovenskega šolskega muzeja

SŠM, Dokumentacijska zbirka Osnovne šole

Arhiv Srbije i Crne gore

ASCG 37, Zbirka Milan Stojadinović

AS – Arhiv republike Slovenije

AS 1079, Zbirka normalij

AS 14, Gubernij v Ljubljani

AS 1589, Centralni komite ZKS 1941–1990

AS 1855, Odredi sedmega korpusa

AS 199, Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Prosvetni oddelek

AS 448, Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani

AS 621, Fond Slovenska matica

AS 68, Kraljeva banska uprava Dravske banovine, Upravninski oddelek

AS 77, Banski svet Dravske banovine

ASCG 37, Zbirka Milan Stojadinović

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

LJU 439, Zbirka Ulčar, Ljubljana

LJU 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, REG I

LJU 500, domovinski oddelek

LJU 504, popisi prebivalstva
LJU 708, Mesto Ljubljana, Mestni fizikat
LJU 88, Okrožno gospodarsko sodišče v Ljubljani, sodni
registri in spisovno gradivo

Tiskani in drugi viri

Tiskani viri

Bericht der Handels- und Gewerbekammer für das Kronland Krain zu Laibach an das hohe k. k. Ministerium für Handel und Volks-Wirthschaft über den landwirtschaftlichen, industriellen und commerziellen Zustand ihres Kammerbezirkes in den Jahren 1857 bis inclus. 1860, Laibach 1861.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine, knjiga 1 – prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava, Državna štamparija, Beograd 1937.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine, knjiga 3 – prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti, Državna štamparija, Beograd 1938.

Dokumentacija Tiskarne Tone Tomšič, osebno gradivo Franceta Kresala

Gesetz vom 25. Mai 1868, wodurch die interconfessionellen Verhältnisse der Staatsbürger in den darin angegebenen Beziehungen geregelt werden, št. 49. V: Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich, 1868, št. 19.

Gesetze und Verordnungen in Justiz Fache vom Jahre 1840 für die deutschen Staaten der Österreichische Monarchie.

Kaledoiskop razvoja obrti in industrije na slovenskem ozemlju gledan skozi prizmo reklame in propagande do razpada Avstrije, Rokopis, Ljubljana 1964.

Krajevni leksikon dravske banovine: krajevni repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujsko-prometnimi podatki vseh krajev dravske banovine, Uprava Krajevnega leksikona dravske banovine, Ljubljana 1937.

- Lastninsko preoblikovanje slovenskih podjetij, Poročilo o delu Agencije RS za prestrukturiranje in privatizacijo, Agencija RS za prestrukturiranje in privatizacijo, Ljubljana 1999.
- Leksikon občin za Kranjsko: izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudna 1900, Wien 1906.
- Oesterreichische Statistik, I. Band, 2. Heft: Die Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach Religion, Bildungsgrad, Umgangssprache und nach ihren Gebrechen, Wien 1882.
- Oesterreichische Statistik, I. Band, 2. Heft: Die Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach Religion, Bildungsgrad, Umgangssprache und nach ihren Gebrechen, Wien 1882.
- Oesterreichische Statistik, LXIII Band, 1. Heft: Die Summarischen Ergebnisse der Volkszählung, Wien 1902.
- Oesterreichische Statistik, LXIII Band, 1. Heft: Die Summarischen Ergebnisse der Volkszählung, Wien 1902.
- Oesterreichische Statistik, XXXII. Band., Wien 1892.
- Petit na petit. Sindikalno glasilo Tiskarne Tone Tomšič. Popis stanovništva 1921.
- Reichs Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich.
- Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich, 1868, št. 19.
- Reichsgesetzblatt für das Kaiserthum Österreich (RG-Bl).
- Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum.
- Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine.
- Special Orts-Repertorium von Krain: Obširen imenik krajev na Kranjskem, Wien 1884.
- Special Orts-Repertorium von Krain: Specijalni repertorij krajev na Kranjskem: na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890, Wien 1894.
- Special Orts-Repertorium von Steiermark: Obširen imenik krajev na Štajerskem, Wien 1883.

- Special Orts-Repertorium von Steiermark: Specijalni repertorij krajev na Štajerskem: na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890, Wien 1893.
- Specialni krajevni repertorij za Štajersko: izdelan na podlagi podatkov ljudskega štetja z dne 31. decembra 1910, Wien 1918.
- Spezialortsrepertorium von Krain: Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910, Wien 1919.
- Splošni pregled Dravske Banovine: Glavni statistični podatki. Upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939 z dvema zemljevidoma, Priredil Državni statistični urad v Zagrebu, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Ljubljana 1993.
- Splošni tehniški slovar, Zveza inženirjev in tehnikov LRS Slovenija, Tehniška sekcija Terminološke sekcije pri SAZU, Ljubljana 1962.
- Statistički godišnjak 1938–1939, knjiga IX. Državna štamparija, Beograd 1993.
- Statistički godišnjak 1938–1939; Statistički godišnjak 1940, knjiga X, državna štamparija, Beograd 1941.
- Stenographischer Bericht der 22. Sitzung des Landtages zu Laibach am 29. Jänner 1866. V: Berichte über die Verhandlungen des krainischen Landtages zu Laibach in den Monaten November bis Dezember 1865, Januar bis Februar 1866.
- The European Observatory for SMEs. First Annual Report. European Network for SME Research, Zoetermeer: EIM Small Business Research and Consultancy, 1993.

Uradni listi

Uradni list RS

Uradni list SFRJ

Uradni list SRS

Časopisje

Delo

Gospodarska gibanja

Gospodarski vestnik

Journal des osterreichischen Lloyd
Jutro
Ljubljanski škofijski list
Novice
Slovenec
Tednik
Triester Zeitung

Drugi viri

Banka Slovenije (Bilteni BS, Letna poročila 1991–1996)
EBRD – European Bank for Reconstruction and Development, <http://www.ebrd.com/>

Statistični letopisi ONZ (od leta 1994 MNZ)

Statistični urad Republike Slovenije (SURS), <http://www.stat.si/>

Uporabni internetni naslovi

Urad za makroekonomske analize in razvoj – UMAR
(Delovni zvezki, Ekonomska ogledala, Journal for Institutional Innovation Development and Transition, Pomladanska/jesenska poročila, Poročila o človekovem razvoju)

Zadnje poročilo o delu Agencije za revidiranje na dan 31. 07. 2004, <http://www.arlpp.gov.si/aktualno.htm>, 27. 02. 2008

Zavod SR Slovenije za statistiko

Literatura

AGNELLI, Arduino: La genesi dell'idea di Mitteleuropa, Pubblicazioni della Facolta di giurisprudenza della Universita di Trieste 11, Milano 1973.

AHASVERUS (dr. PAVEL Turner): Nekaj o naših socijalnih i ojkonomijskih zadevah, Kres, Leposloven in znanstven list, IV. Letnik, Celovec 1884, str. 33–35; 93–95.

ANDREJKA, Rudolf: Fidelis Terpinc. V: Kronika slovenskih mest, št. 2, 1934, str. 114–120.

ANDREJKA, Rudolf: Najstarejše ljubljanske industrije. V: Kronika slovenskih mest, št. 3, 1934.

ASHWIN, Sarah: Redefining the Collective: Russian Mineworkers in Transition. V: Burawoy, Michael in

- Katherine Verdery (ur.): *Uncertain Transition: Ethnographies of Change in the Postsocialist World*, Rowman & Littlefield, Lanham 1999.
- BARKAI, Avraham: *Jüdisches Leben unter der Vervollgung. V: Deutsch-jüdische Geschichte in der Neuzeit, 4. del: Aufbruch und Zerstörung*, München 1997.
- BAUMAN, Zygmunt: *The Polish Predicament: A Model in Search of Class Interests*, *Telos* 25/2, 1992.
- BECKER, Peter: *Verderbnis und Entartung. Eine Geschichte der Kriminologie des 19. Jahrhunderts als Diskurs und Praxis*, Göttingen 2002.
- BELLER, Steven: *Wien und die Juden 1867–1938*, Böhlau, Wien, Köln in Weimar 1993.
- BENEDER, Beatrix: *Männerort Gasthaus? Öffentlichkeit als sexualisierter Raum*, Frankfurt am Main, New York 1997.
- BENEDETIČ, Ana (ur.): *Slovenski študenti in Univerza 1941–1945: (fotografski zbornik)*, Univerza, Zveza druženj borcev in udeležencev NOB, Ljubljana 1999.
- BERČIČ, Branko: *Tiskarstvo na Slovenskem, Zgodovinski oris*, Odbor za proslavo 100-letnice grafične organizacije na Slovenskem, Ljubljana 1969.
- BERDAHL, Daphne, MATTI, Bunzl, LAMPLAND Martha (ur.): *Altering States: Ethnographies of transition in Eastern Europe and the former Soviet Union*. University of Michigan Press, Michigan 2000.
- BEREND, Tibor Ivan: *History derailed: Central and Eastern Europe in the long nineteenth Century*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles 2003.
- BERGHOFF, Hartmut: *Moderne Unternehmensgeschichte*, Padeborn, München, Wien, Zürich 2004.
- BIČANIĆ, Rudolf: *Ekonomska povijest medju ekonomskim in historijskim naukama. V: Kosov zbornik, Zgodovinski časopis* 1952/1953.
- BIERMANN, Benno: *Die Soziale Struktur der Unternehmerschaft*, Stuttgart 1971.
- BLAZNIK, Pavle et al. (ur.): *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I. (1970) in II. (1980)*, Državna založba Slovenije.

- BLEIWEIS, Janez: Slovensko berilo za drugi gimnazialni razred, Jožef Blaznik, Ljubljana 1852.
- BOHINC, Rado, MILKOVIČ, Nina (ur.): Privatizacija na Slovenskem 1990–1992, Zbornik, Slovenski inštitut za management Ljubljana d.d., DZS, d.d., Ljubljana 1993.
- BONCELJ, Jože: Bankrotirana družba, Izmišljeni lastniki, SAN-PRO, Ljubljana 1999.
- BORAK, Neven, LAZAREVIČ, Žarko (ur.): Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju, 1918–1945–1991, Cankarjeva založba, Ljubljana 1996.
- BORAK, Neven, LAZAREVIČ, Žarko, PRINČIČ, Jože (ur.): Od kapitalizma do kapitalizma, Izbrane zamisli o razvoju slovenskega gospodarstva v XX. Stoletju, Cankarjeva založba, Ljubljana 1997.
- BORAK, Neven, OVIN, Rasto (ur.): Prehod in prestrukturiranje slovenskega gospodarstva, 1. letna konferenca Znanstvene sekcije Zveze ekonomistov Slovenije, Zveza ekonomistov Slovenije, Ljubljana 1997.
- BORAK, Neven: Denarne reforme, Cankarjeva založba, Ljubljana 1998.
- BORAK, Neven: Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 2002.
- BORAK, Neven: Gospodarski vzroki razpadanja Jugoslavije: ekonomsko-zgodovinska razlaga, Doktorska disertacija, Ljubljana 2001.
- BORAK, Neven: Iskanje Guliverja ali kako preživeti?, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1994.
- BORAK, Neven: Spočetje ekonomske samostojnosti, Znanstveno in publicistično središče, 1. natis, Zbirka Forum, Ljubljana, 1992.
- BRADLEY, Harriet, ERICKSON, Mark, STEPHENSON Carol, WILIAMS Steve: Myths at Work, Polity Press, Cambridge 2000.
- BRAJER, Metod: Spomini na čas, ki ga je vredno pomniti, Maxinel, Ljubljana 2003.
- BRANDTSTÄDTER, Susanne: Transitional Spaces: Postsocialism as Cultural process: Introduction, Critique of Anthropology 27/2, 2007.

- BREZIGAR, Milko: Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva, Omladina, Celje 1918
- BRITOVŠEK, Marjan: Razkroj fevdalne agrarne strukture, Slovenska matica, Ljubljana 1964.
- BROLIH, Janez et al: 130 let Blasnikove tiskarne, Sindikalna podružnica Blasnikove tiskarne, Ljubljana 1959.
- BROVINSKY, Boris: Kako so konjske moči izpodrivale konje, Tehniški muzej Slovenije, Ljubljana 2005.
- BRUMEN, Borut: Na robu zgodovine in spomina: urbana kultura Murske Sobotne med letoma 1919 in 1941, Pomurska založba, Murska Sobota 1995.
- BUCHOWSKI, Michał: Rethinking Transformation: An Anthropological Perspective on Postsocialism, Wydawnictwo Humaniora, Poznan 2001.
- BURAWOY, Michael, LUKACS, János: The Radiant Past: Ideology and Reality in Hungary's Road to Capitalism, University of Chicago, Chicago 1992.
- BURAWOY, Michael, VERDERY, Katherine (ur.), Uncertain Transition: Ethnographies of Change in the Postsocialist World, Rowman & Littlefield, Lanham 1999.
- CASSIS, Youssef, MINOGLU, Ioanna Pepelasis: Entrepreneurship in Theory and History, State of the Art and New Perspectives. V: Youssef Cassis, Ioanna Pepelasis Minoglou (izd.), Entrepreneurship in Theory and History, New York 2005.
- CASSON, Mark et al.: Introduction. V: Mark Casson, Bernard Yeung, Anarudha Basu, Nigel Wadson, The Oxford Handbook of Entrepreneurship, Oxford 2006.
- CASSON, Mark, GODLEY, Andrew: Entrepreneurship and Historical Explanation. V: YOUSSEF, Cassis, MINOGLU, Ioanna Pepelasis: Entrepreneurship in Theory and History, New York 2005.
- CASSON, Mark: The Entrepreneur. An Economic Theory, Second Edition, Cheltenham/ Northampton 2003.
- CIGALE, Matej: Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča, Slovenska matica, Ljubljana 1880.

- CIPERLE, Jože, VOVKO, Andrej: Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja, Slovenski šolski muzej, Ljubljana 1987.
- CIPERLE, Jože: Okupatorjevo šolstvo. V: Pionir, št. 9, 1980/1981, str. 6–9.
- COLE, Arthur H.: Business Enterprise in it's Social Setting, Cambridge 1959.
- COLE, Arthur H.: Entrepreneurship and Entrepreneurial History. V: Change and the Entrepreneur: Postulates and Patterns for Entrepreneurial History, Cambridge 1949.
- COLE, Arthur H.: Preface. V: Change and the Entrepreneur, Postulates nad Patterns for Entrepreneurila History, Cambridge 1949.
- CVIRN, Janez. Ekološki problemi v Celju med obema vojnama. V: Celjski zbornik 1994, Celje 1994, str. 159–171.
- CVIRN, Janez: Aufbiks! Nacionalne razmere v Celju na prelomu 19. v 20. stoletje, Visual Production, Celje 2006.
- CVIRN, Janez: Kočevar, Ferdo. V: Enciklopedija Slovenije, 5. knjiga, Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 178–179.
- CVIRN, Janez: Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji: Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918), Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Ljubljana 2006.
- ČEPIČ, Zdenko (ur.): Podjetništvo na Slovenskem, Razprave s simpozija v Ljubljani 19. 1. 1994, Prispevki za novejšo zgodovino, letnik XXXIV, št. 1, 1994, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 1994.
- ČEPIČ, Zdenko et al.: Slovenska novejša zgodovina 1, Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992, Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2005.
- ČEPIČ, Zdenko et al: Slovenska novejša zgodovina 2, Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992, Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2005.

- ČEPIČ, Zdenko: Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji 1945–1948, Obzorja, Maribor 1995.
- ČERNY, Dragica: Rast prebivalstva v Prekmurju. V: Kronika, 1, št. 2, 1953.
- DEMŠAR, Viktorijan: Slovenske pridige Petra Pavla Glavarja, Mohorjeva družba, Celje 1991.
- DIENES, Gerhard: Südwärts, Die Südbahn, Vom Donauraum zur Adria (Wien-Graz-Marburg-Laibach-Triest), Leykam Verlag, Graz, Wien 1987.
- DUDECK, Heinz: Die Zukunft beginnt in den Köpfen, Ingenieure und die Geisteswissenschaft. V: Forschung und Lehre, 1. 4, št. 1, 1997, str. 3–6.
- DUKOVSKI, Darko: Židovi u Istri između dva svjetska rata. V: Časopis za suvremenu povijest, 29, 1997, št. 1, str. 81–82.
- DUNN, Elizabeth C.: Privatizing Poland, Baby food, Big Business, and the Remaking of Labor, Cornell University, London, Ithaca 2004.
- ERJAVEC, Fran: Slovenska terminologija za mineralogijo. V: Glasnik slovenski, let. 9, zv. 9, št. 7, 1866, str. 270–273.
- FALCONE, Thomas: Entrepreneurship, A Diverse Concept In a Diverse World, prispevek na konferenci Entrepreneurship in a Diverse World, January 13.–16. 2005. Objavljeno na spletni strani: <http://www.sbaer.uca.edu/research/sbi/2005/pdf/files/papers/21.pdf>, (4. 3. 2008).
- FERGUSON, James: Expectations of modernity: Myths and meanings of urban life on the Zambian copperbelt, Univeristy of California, Berkeley, Los Angeles 1999
- FERENC, Tone: Fašisti brez krinke: dokumenti 1941–1942, Obzorja, Maribor 1987.
- FISCHER, Jasna, GESTRIN, Ferdo, JANŠA - ZORN, Olga, KRESAL, France, LAZAREVIČ, Žarko (ur.): Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva, Razum, Vrhnika 1998.
- FISCHER, Jasna, LAZAREVIČ, Žarko, PRINČIČ, Jože: The Economic History of Slovenia (1750–1991), Razum, Vrhnika 1999.
- FISCHER, Jasna: Čas vesolniga socialnega punta se bliža- socialna in politična zgodovina delavskega

- gibanja v Ljubljani od začetkov do leta 1889, Republiška konferenca ZSMS, Univerzitetna konferenca ZSMS, Ljubljana 1983.
- FISCHER, Jasna: Družba, prebivalstvo in poklici, Institut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2005.
- FISCHER, Jasna: Modernizacija slovenskih dežel v Avstro-Ogrski monarhiji. V: Prispevki za novejšo zgodovino, letnik XLII, št. 2, 2002, str. 33 – 42.
- FISCHER, Jasna: Slovenska gospodarska bilanca ob vstopu v Jugoslavijo, Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju, Cankarjeva založba, Ljubljana 1996.
- FISCHER, Rolf: Entwicklungsstufen des Antisemitismus in Ungarn 1867–193, Die Zerstörung der magyarisch-jüdischen Symbiose, München 1988.
- GABERC, Slavko: Tiha asimilacija istrskih Židov. V: Primorska srečanja, št. 229, 2000, str. 345–349.
- GANTAR, Kajetan: Utrinki ugaslih sanj: spomini na mladost, Slovenska matica, Ljubljana 2005.
- GESTRIN, Ferdo, MELIK, Vasilij: Slovenska zgodovina: od konca 18. stoletja do 1918, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1966.
- GESTRIN, Ferdo: Nekaj pogledov na gospodarsko zgodovino v slovenskem zgodovinopisju. V: Zgodovinski časopis, XXXVI, št. 3, 1982, str. 205–211.
- GESTRIN, Ferdo: Oris gospodarstva na Slovenskem v prvem obdobju kapitalizma (do leta 1918). V: Kronika, letnik 17, zvezek 1, str. 1–8.
- GESTRIN, Ferdo: Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem, Slovenska matica, Ljubljana 1991.
- GLASER, Hermann: Industriekultur und Alltagsleben. Vom Biedermeier zur Postmoderne, Frankfurt am Main 1994.
- GODEŠA, Bojan: Kdor ni z nami, je proti nam: slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom, Cankarjeva založba, Ljubljana 1995.
- GOSCHLER, Constantin: Deutsche Naturwissenschaft und naturwissenschaftliche Deutsche, Rudolf Virchow und die »deutsche Wissenschaft«. V: Wissenschaft und Nation in der europäischen Geschichte,

- Campus Verlag, Frankfurt an der Main in New York 2002, str. 106–112.
- GRANDA, Stane: Obremenitev slovenskega kmeta z davki 1850–1914, Magistrska naloga, Ljubljana 1978.
- HANNERZ, Ulf: Transnational Connections: Culture, People, Places, Routledge, London 1996.
- HAUPTMANN, Fran: Neprodornost, v fiziki nepotreben izraz. V: Kres, podočen in znanstven list, let. 5, št. 1, 1885, str. 45–53.
- HENRIK, Rejc: Družbeni standard-stanovanja, rekreacija, izobraževanje, prehrana ..., Republiški svet Zveze sindikatov Slovenije, Center za raziskovanje javnega mnenja, Ljubljana 1969.
- HERTZ, dr. Friedrich: Die Schwierigkeiten der industriellen Produktion in Österreich, Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung, Organ der Gesellschaft österreichischer Volkswirte, Neunzehnter Band, Wien und Leipzig 1910.
- HIRST, Paul, THOMPSON, Grahae: Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance, Policy Press, Cambridge 1996.
- HLUBEK, F. Xaver: Der Verkehr zwischen Triest und der Monarchie, und die Wien-Triester Eisenbahn, Wien 1841, str. 14–15; 38–39.
- HLUBEK, F. Xaver: Herausgegeben von k. k. Landwirtschaftsgesellschaft für Steiermark, Gratz 1844.
- HOBSBAWM, Eric: O istoriji, Beograd 2003.
- HOČEVAR, Toussaint: Finančno posredovanje v večjezični državi – primer slovenskega delniškega bančništva v Avstriji, 1900–1912. V: Bančni vestnik, letnik 35, št. 12, 1986, str. 384–389.
- HOČEVAR, Toussaint: Slovenski družbeni razvoj: izbrane razprave, Prometej, New Orleans 1979.
- HOČEVAR, Toussaint: Slovensko poslovno bančništvo 1913–1941. V: Bančni vestnik, I. del št. 7, 1984, I. del, št. 7, 1984, str. 230–234.
- HOČEVAR, Toussaint: Slovensko poslovno bančništvo 1913–1941. V: Bančni vestnik, I. del št. 7, 1984, II. del, št. 9, 1984, str. 267–272.
- HOČEVAR, Toussaint: Slovensko poslovno bančništvo kot inovacijski dejavnik 1900–1930, KOS, Peter et

- al. (ur.): *Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem: posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije, Zveza zgodovinskih društev Slovenije*, Ljubljana 1987.
- HOČEVAR, Toussaint: Začetki slovenskega poslovnega bančništva 1900–1912. V: *Bančni vestnik*, št. 12, 1983, str. 335–343.
- HOEN, W. Herman: *The transformation of economic systems in central Europe*, Studies in comparative economic systems, Northampton, 1998.
- HORVAT, Avgust: Življenjska raven in nje problemi. V: *Meddobje*, 28, št. 1/2, 1994, str. 124–136.
- HRIBAR, Angelika: *Rodbinska kronika Dragotina Hribarja in Evgenije Šumi*, Knjižnica Kronike – časopisa za slovensko krajevno zgodovino 11 in Mohorjeva družba, Ljubljana 2008.
- HROCH, Miroslav: *Social preconditions of national revival in Europe: A comparative analysis of the social composition of patriotic groups among smaller European nations*, Cambridge University Press, Cambridge 1985.
- ILEŠIČ, Svetozar: *Gospodarska struktura Slovenije v luči poklicne statistike in delavskega zavarovanja*, Socialno ekonomski institut v Ljubljani, Ljubljana 1939.
- JENKO, Jože: *Vloga Škofje Loke v snovanju železniškega omrežja*. V: *Loški razgledi VI/1959*, Muzejsko društvo v Škofji Loki 1959, str. 182.
- JONES, Geofferey, WADHWANI, R. Daniel: *Entrepreneurship and Business History, Renewing the Research Agenda*, working paper, 2006. Working paper se nahaja na spletnem naslovu: <http://www.hbs.edu/research/pdf/07-007.pdf> / (4. 3. 2008).
- KANN, Robert A.: *The multinational Empire nationalism and national reform in the Habsburg Monarchy 1848–1918*, Octagon books, INC, New York 1964.
- KERSNIK, Aleš: *Pojam društvenih službi i opšte potrošnje*. V: *Teoretski osnovi odnosa izmedju lične i opšte potrošnje*, 1, Ekonomski inštitut SR Slovenije, Ljubljana 1962.

- KERSNIK, Aleš: Pojam lične potrošnje. V: Teoretski osnovi odnosa izmedju lične i opšte potrošnje, 1, Ekonomski inštitut SR Slovenije, Ljubljana 1962.
- KERSNIK, Aleš: Pojam potreba. V: Teoretski osnovi odnosa izmedju lične i opšte potrošnje, št. 1.
- KERSNIK, Aleš: Pojam životnog standarda. V: Teoretski osnovi odnosa izmedju lične i opšte potrošnje, 1, Ekonomski inštitut SR Slovenije, Ljubljana 1962.
- KERŠOVAN, Ferid G.: Spomini na gospodarsko in socialno življenje v Prekmurju. V: Kronika, XII, 1964, št. 3, str. 169–184.
- KOCKA, Jürgen: Unternehmer in der deutschen Industrialisierung, Göttingen 1975.
- KOČEVAR, Ferdo: Pomenki o naših literarnih zadevah, I. del, Slovstvo. V: Glasnik slovenski, let. 10, list 14, 1867, str. 218–220.
- KOKOLJ, Miroslav: Prekmurje v prevratnih letih 1918–1919. V: Liška, Janko et al. (ur.), Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918–1920: zbornik razprav s simpozija v Radencih, Pomurska založba, Ljubljana 1981.
- KOMEL, Vladka: Pregled zakonodaje na področju plač v Republiki Sloveniji od leta 1987 dalje, Elaborat Ministrstva za delo, rokopis.
- KOS, Janez: Kranjske deželne elektrarne. V: Zgodovinski časopis, št. 1–2, 1976.
- KOVAČ, Bogomir: Uvod v podjetništvo: analiza poslovnega načrta, Univerza, Ljubljana 1990.
- KOVACIČ, Lojze: Prišleki, Slovenska matica, Ljubljana 1984.
- KRANJC, Cene: Naše tiskarstvo v letih 1918–1938. V: Jože Lavrič et al. (ur.): Spominski zbornik Slovenije, Jubilej, Ljubljana 1939, str. 226–262.
- KRANJC, Janez: Prispevek Frana Miklošiča k oblikovanju slovenske pravne terminologije v prvem letniku dvojezičnega izhajanja državnega zakonika in vladnega lista avstrijskega cesarstva. V: Miklošičev zbornik. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti : Filozofska fakulteta, Odsek za slovanske jezike in književnosti, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture : Znanstveni inštitut v Mariboru : Univerza, str. 117–122.

- KRAŠOVEC, Tone: Deset let gospodarskega razvoja v samostojni Sloveniji, Združenje Manager, Razum, dr. Krašovec & Co. d.n.o., Ljubljana 2001.
- KREK, Janez Evangelist: Stanovanje delavskega ljudstva, Katoliški obzornik, letnik I, Ljubljana 1897.
- KRESAL, France.: Zgodovina predilnice Litija 1886–1986, Predilnica Litija 100 let, Predilnica Litija, Litija 1986.
- KRESAL, France: Mezde in plače na Slovenskem od novele obrtnega reda 1885 do kolektivnih pogodb 1991. V: Prispevki za novejšo zgodovino, letnik XXXV, št. 1/2, 1995, str. 7–23.
- KRESAL, France: Oris gospodarskega razvoja Slovenije in ekonomskega položaja delavstva 1918–1941. V: Janko Tedeško (ur.), Delavsko gibanje v Sloveniji 1918–1941, Center za obveščanje in propagando pri RK ZMS, Ljubljana 1974.
- KRESAL, France: Osební dohodek. V: Enciklopedija Slovenije – 8. zvezek, Ljubljana 1994, str. 185–186
- KRESAL, France: Tekstilna industrija v Sloveniji, Borec, Ljubljana 1976.
- KUBŮ, Eduard: Lusatian Sorbs in Germany before the Second World War: the influence of the economy on the national question. V: Teichova, Alice, Matis Herbert, Patek, Jaroslav (ur.): Economic Change and the National Question in the Twentieth-Century Europe, Cambridge University Press, Cambridge 2000.
- KŰRTI, Laszlo: Fieldwork Experiences in Socialist and Post-socialist Hungarian Communities. V: Šmitek, Zmago, Muršič, Rajko (ur.), MESS Mediterranean Ethnological Summer School Piran, Pirano, Slovenia 1997 and 1998, Vol. 3., Županičeva knjižnica, Ljubljana 1996.
- KUZMIČ, Franc: Posebnosti židovske populacije v panonskem prostoru glede izseljenstva in sezonstva. V: Lukšič Hacin, Marina (ur.), Sezonestvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosedstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2003.
- KYOVSKÝ, Rudi: Socialne razmere našega delavstva v Kropi, Kamni gorici in Železnikih proti koncu XIX. Stoletja. V: Kronika, leto I, 1953, št. 2, str. 81–89.

- LAMPLAND, Martha: The advantages of being collectivized: cooperative farm managers in the postsocialist economy. V: Hann, Chris (ur.), *Postsocialism, Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*, Routledge, London 2002.
- LAVRIČ, Jože et al. (ur.): *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije, Jubilej*, Ljubljana 1939.
- LAZAREVIČ, Žarko, BORAK, Neven (ur.): *Gospodarske krize in Slovenci*, Inštitut za novejšo zgodovino, Zveza ekonomistov Slovenije, Ljubljana 1999.
- LAZAREVIČ, Žarko, PRINČIČ, Jože: *Bančniki v ogledalu časa, Življenjske poti slovenskih bančnikov v 19. in 20. stoletju*, Združenje bank Slovenije, Ljubljana 2005.
- LAZAREVIČ, Žarko, PRINČIČ, Jože: *Zgodovina slovenskega bančništva*, Združenje bank Slovenije, Ljubljana 2000.
- LAZAREVIČ, Žarko.: *Economy and Nationalism in Yugoslavia*. V: Schultz, Helga Kubu, Edvard (eds.): *History and Culture of Economic nationalism in East Central Europe*, Berlin Wissenschafts-Verlag, Berlin 2006.
- LAZAREVIČ, Žarko: »Aristokrati« in »demokrati« med združniki? V: MIHELIČ, Darja (ur.): *Gestrinov zbornik*, Ljubljana 1999, str. 351–363.
- LAZAREVIČ, Žarko: Dr. Ivan Slokar –zgodovinar, geograf, pravnik bančnik in izumitelj. V: *Bančni vestnik*, letnik 51, št. 4, april 2002, str. 47–49.
- LAZAREVIČ, Žarko: *Društvo bančnih zavodov Slovenije, Ob osemdesetletnici ustanovitve društva 21. december 1921*, Združenje bank Slovenije, Ljubljana 2002.
- LAZAREVIČ, Žarko: *Gospodarski vidiki slovenskega življenja v Jugoslaviji do druge svetovne vojne, Slovenci in Makedonci v Jugoslaviji*, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, Inštitut za nacionalno zgodovino Skopje, Ljubljana, Skopje 1999.
- LAZAREVIČ, Žarko: *Kmečki dolgovi na Slovenskem, Socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848–1948*, Znanstveno in publicistični središče, Ljubljana 1994.

- LAZAREVIĆ, Žarko: Prebivalstvo, družba, gospodarstvo pri Slovencih v tridesetih letih, Slovenska trideseta leta, Simpozij 1995, Slovenska matica v Ljubljani, Ljubljana 1997.
- LAZAREVIĆ, Žarko: Slovenski bančniki in leto 1945. V: Bančni vestnik, letnik 51, št. 10, oktober 2002, str. 55–57.
- LAZAREVIĆ, Žarko: Slovenski nacionalni interes v gospodarstvu do druge svetovne vojne. V: Zgodovinski časopis št. 1–2, 2005, str. 101–110.
- LAZAREVIĆ, Žarko: Slovensko kmetijstvo od zemljiške odveze do druge svetovne vojne, Zbornik ob 100-letnici Kmetijskega inštituta Slovenije, Kmetijski inštitut Slovenije, Ljubljana 1998.
- LAZAREVIĆ, Žarko: Slovensko kmetijstvo od zemljiške odveze do druge svetovne vojne. V: Adamič, France et al: Zbornik ob 100-letnici Kmetijskega inštituta Slovenije, Kmetijski inštitut Slovenije, Ljubljana 1998, str. 13–30.
- LAZAREVIĆ, Žarko: Sočasnost slovenskega gospodarstva razvoja. V: Zgodovinski časopis, letnik 61, št. 3–4, 2007, str. 393–410.
- LESKOVEC, Antoša: Gospodarstvo v Mariboru od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne, Od Maribora do Trsta (1850–1914). V: Friš, Darko, Rozman, Franc (ur.): Zbornik referatov, Pedagoška fakulteta, Maribor 1998, str. 105–125.
- LESKOVEC, Antoša: Upravni in gospodarski razvoj Maribora v 19. Stoletju. V: Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, št. 2–3, 1983, str. 167–175.
- LEVIČNIK, Avgust: Alkohol in tuberkuloza. V: Zlata doba, letnik VII, 1913, str. 32–35.
- LUKMAN, Franjo: Sadjarstvo v Dravski banovini. V: Kmetijstvo dravske banovine, Ljubljana 1933, str. 36–58.
- LUTHAR, Oto, ŠUMI, Irena: Living in Metaphor, Jews and anti-Semitism in Slovenia. V: Moskovich, Wolf, Jews and anti-semitism in the Balkans, Scientific Research Center of the of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Hebrew University, Jerusalem 2004, str. 29–48.

- MAKAROVIČ, Gorazd: Slovenci in čas. Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja, Krtina, Ljubljana 1995.
- MAKAROVIČ, Gorazd: Slovenci in čas. Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja. Ljubljana, Krt, Ljubljana 1995.
- MARTIN, Emily: *Flexible Bodies*, Beacon Press, Boston 1994.
- MCCAGG, William O: *A History of Habsburg Jews 1670–1918*, Indiana University Press, Bloomington, Indianapolis 1989.
- MELIK, Vasilij: Rast mestnega prebivalstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno. V: *Ekonomska revija*, 1956.
- MILČINSKI, Fran: Alkoholizem, kapitalizem, birokrati- zem. V: *Zlata doba*, letnik VII, 1913, str. 46–51.
- MOHORIČ, Ivan: *Industrializacija mežiške doline*, Založba Obzorja, Maribor 1954.
- MOHORIČ, Ivan: *Zgodovina obrti in industrije v Trziču*, Državna založba Slovenije, Tržič 1957.
- MOHORIČ, Ivan: *Zgodovina železnic na Slovenskem*, Slovenska matica, Ljubljana 1968.
- MRKUN, Anton: *Zgodovina protialkoholnega gibanja po vsem svetu, zlasti v Sloveniji 1902–1927*, Protialkoholna zveza »Sveta vojska«, Ljubljana 1927.
- MÜLLER, Birgit: *Productivity and the Person: From Socialist Competition to the Capitalist Mission in Eastern Europe*. V: Procolli, Angela (ur.), *Workers and Narratives of Survival in Europe, The Management of Precariousness at the End of the Twentieth Century*, State University Press, New York 2004.
- MÜLLER, Friedrich: *Der Branntwein*. V: *Culturbilder aus Steiermark*, Graz 1890.
- MURŠIČ, Borut in Rajko (ur.): *Cultural processes and transformations in transition of the Central and Eastern European post-communist countries – Etnološka stičišča 9*, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Ljubljana 2007.
- MURŠIČ, Rajko: *On globalisation, westernisation, popular music and similar issues in the times of the transition of post-socialist countries*. V: Brumen, Borut, Muršič, Rajko (ur.): *Cultural processes and*

- transformations in transition of the Central and Eastern European post-communist countries – Etnološka stičišča 9, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1999.
- NIEDERMÜLLER, Peter: Arbeit, Identität, Klasse: Der Sozialismus als Lebensentwurf. V: Roth, Klaus (ur.), Arbeit im Sozialismus – Arbeit im Postsozialismus: Erkundungen zum Arbeitsleben im östlichen Europa, Lit. Verlag, Münster 2004.
- NOVAK, Mirko: Razmestitev industrije v Sloveniji. V: Geografski vestnik, let. XV, št. 1–4, 1939.
- ONG, Aihwa: Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality, Duke University, Durham 1999.
- PAJK, Josip: Svobodne misli o naši izobrazbi. V: Kres, Poučen in znanstven list, let. I, št. 9, 1881, str. 510–520.
- PANČUR, Andrej: Ekonomska vloga Avstro-Ogrske v evropskem prostoru s stališča modernizacijskih procesov in položaja posameznih dežel v njej. V: Prispevki za novejšo zgodovino, št. 2, 2002, str. 17–31.
- PANČUR, Andrej: Teritorialni obseg judovskih verskih občin na ozemlju sedanje Slovenije pred drugo svetovno vojno. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 48, št. 1, 2008, str. 43–55.
- PANČUR, Andrej: V pričakovanju stabilnega denarnega sistema, Zgodovinsko društvo, Celje 2003.
- PATERNU, Boris: Problem literarno-stilne diferenciacije v slovenski književnosti razsvetljenstva. V: Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobja, let. 1, 1980, str. 52.
- PAVLIN, Miran: Ljubljana 1941 : pričevanja fotoreporterja, Modrijan, Ljubljana 2004.
- PEROVŠEK, Jurij et al (ur.): Slovenska osamosvojitve 1991. Pričevanja in analize, Simpozij Brežice, Zbornik, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Državni zbor, 2002.
- PIERENKEMPER, Toni: Die westfälischen Schwerindustriellen 1852–1913, Göttingen 1979.
- PILCZ, Alexander: O ozdravljivosti alkoholikov, Piščalka, leto II, št. 6, 1906, str. 197–200.

- PINE, Frances: Dangerous Modernities? Innovative Technologies and the Unsettling of Agriculture in Rural Poland, *Critique of Anthropology* 27/2, 2007.
- PIRKOVIČ, Jelka: Južna železnica in razvoj mest na Slovenskem v drugi polovici 19. Stoletja. V: *Kronika*, časopis za slovensko krajevno zgodovino, letnik 35, št. 1–2, 1987, str. 198–199.
- PLETERŠNIK, Maksimilijan: Pripomnje. V: *Pleteršnik Maksimilijan* (ur.): *Slovensko-nemški slovar*, Ljubljansko knezoškofijstvo, Ljubljana 1894, str. VIII.
- PRAŠNIKAR, Janez: Obnašanje slovenskega podjetja v prehodnem obdobju. Prehod in prestrukturiranje slovenskega gospodarstva. V: *Ovin, Rasto in Neven Borak* (ur.), 1. letna konferenca Znanstvene sekcije Zveze ekonomistov Slovenije, Zveza ekonomistov Slovenije, Ljubljana 1997.
- PRIJATELJ, Ivan: O kulturnem pomenu slovenske reformacije, K Trubarjevemu jubileju. L. Scwentner, Ljubljana 1908.
- PRINČIČ, Jože, BORAK, Neven: *Iz reforme v reformo, Slovensko gospodarstvo 1970–1991*, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 2006.
- PRINČIČ, Jože: [Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu], *Kapitalna, ključna kapitalna in temeljna investicijska izgradnja v Sloveniji: 1945–1956*, Dolenjska založba, Novo mesto 1992.
- PRINČIČ, Jože: *Gospodarski stiki Slovenije z državami naslednicami Avstro-Ogrske po drugi svetovni vojni (1945–1960)*. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, št. 1, 1997, str. 57–68.
- PRINČIČ, Jože: *Gospodarstvo Celja od konca drugega svetovnega spopada do slovenske osamosvojitve, zv. 4*. V: *Marija Počivavšek* (gl. ur.), *Iz zgodovine Celja 1945–1991*, Muzej novejšje zgodovine, Celje 2006.
- PRINČIČ, Jože: *Povojne nacionalizacije v Sloveniji: 1945–1963*, Dolenjska založba, Novo mesto 1994.
- PRINČIČ, Jože: *Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu (1945–1956)*, Dolenjska založba, Novo mesto 1992.
- PRINČIČ, Jože: *Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu*, *Kapitalna, ključna kapitalna in temeljna*

- investicijska izgradnja v Sloveniji: 1945–1956, Dolenjska založba, Novo mesto 1992.
- PRINČIČ, Jože: Sovjetizacija slovenske industrije v letih 1945–1950. V: Prispevki za novejšo zgodovino, št. 2, 2005, str. 121–132.
- PRINČIČ, Jože: Temeljne dileme in problemi modernizacije slovenskega gospodarstva. V: Prispevki za novejšo zgodovino, št. 2. 2002, str. 165–176.
- PRINČIČ, Jože: Tovarna vijakov Plamen Kropa: od konca druge svetovne vojne do stečaja in novega začetka (1945–1997), Muzeji radovljiške občine, Radovljica 2007.
- PRINČIČ, Jože: V začaranem krogu. Slovensko gospodarstvo od nove ekonomske politike do velike reforme 1955–1970, Cankarjeva založba, Ljubljana 1999.
- PRINČIČ, Jože: Zveza ekonomistov Slovenije v času in prostoru 1934–1950–2000, Inštitut za novejšo zgodovino, Zveza ekonomistov Slovenije, Ljubljana 2001.
- PRUNČ, Erich: Prispevek k poznavanju virov za Gutmanov slovar. V: Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobja, let. 1, 1980, str. 209–211.
- PŠENIČNY, Viljem et al.: Podjetništvo: Podjetnik, podjetniška priložnost, podjetniški proces, podjem. Visoka strokovna šola za podjetništvo, Gea College, Portorož 2000.
- PUHAR, Leopold: Delavstvo in alkohol. V: Zlata doba, letnik VII, 1913, str. 64–67.
- PUŠAVEC, Zupančič Nina: Oblike organiziranja gospodarstva na Slovenskem od 1918 do 1941, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 2003.
- RADOVANOVIČ, Sašo, ČARNI, Srečko: Zgodovina zavarovalništva v Mariboru, 80 let Zavarovalnice Maribor, Kapital, Maribor 2007.
- RIBNIKAR, Ivan: Money and Finance in the Eight Year of Transition – The Case of Slovenia. Članek pripravljen za Mednarodno konferenco ob 50. obletnici Ekonomske fakultete v Ljubljani, 18.–19. september 1996, Ljubljana 1996.

- RICHARZ, Monika: Die Entwicklung der jüdischen Bevölkerung. V: Deutsch-Jüdische Geschichte in der Neuzeit, 3. del: Umstrittene Integration 1871–1918, München 1997.
- RICKETTS, Martin: Theories of Entrepreneurship, Historical Development and Critical Assessments. V: Mark Casson, Bernard Yeung, Anuradha Basu, Nigel Wadeson (izd.), The Oxford Handbook of Entrepreneurship, Oxford 2006.
- RIEMER, Gerhard K: Vom »traditionellen Unternehmerbegriff« zu den »unternehmerisch Tätigen« V: A. Brusatti (izd.), Wandel des Unternehmerbegriffes, Wien 1977.
- Ritter, Gerhard A.: Klaus Tenfelde, Arbeiter im Deutschen Kaiserreich 1871 bis 1914, Bonn 1992.
- ROBERTS, James S.: Drink and industrial work discipline in 19th century Germany. V: Journal of social history, 2001.
- ROBIDA, dr. Ivan: Alkoholizem. V: Ljubljanski zvon, XXI leto, Ljubljana 1901, str. 338–341; 385–390; 448–452; 531–533.
- ROBIDA, dr. Ivan: Poročilo o alkoholizmu na Kranjskem. V: Piščalka, leto II, 1906, št. 5, str. 161–168; 181–183.
- ROBIDA, Ivan: Alkohol und Irresein, Sonderabdruck aus der Laibacher Zeitung, Laibach 1899.
- ROFEL, Lisa: Rethinking Modernity: Space and Factory Discipline in China. V: Gupta, Akhil in James Ferguson (ur.), Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology. Durham, London, Duke University Press, Durham, London 2001.
- ROSELLI, Giulio: Trieste e la Ferrovia Meridionale, S.A.T. Editrice, Trieste 1977.
- RUMPLER, Helmut: Economia e potere politico. Il ruolo di Trieste nella politica di sviluppo economico di Vienna, Storia economica e sociale di Trieste, Volume II, La città dei traffici 1719–1918, a cura di Roberto Finzi, Loredana Panariti, Giovanni Panjek, Lint, Trieste 2004.
- RUSTJA, Karol: Proga predorov, Zbirka Tiri in čas 2, Železniško gospodarstvo, Ljubljana 1990.

- SADAR, Vinko: Poljedelstvo in travništvo Dravske banovine. V: Kmetijstvo Dravske banovine, Ljubljana 1933, str. 17–35.
- SAMEC, Maks: Vpliv vpijanljivih pijač na posamezni človeški organizem in na človeško društvo v obče, Matica Slovenska, Ljubljana 1880.
- SANDGRUBER, Roman: Die Anfänge der Konsumgesellschaft. Der Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert, München 1982.
- SCHEY, Josef: Das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für das Kaiserthum Österreich in der Fassung nach den drei Teilnovellen, Manzsche k.u.k. Hof-Verlags und Universitäts-Buchhandlung, Wien 1916.
- SCHÖLLGEN, Gregor: »Ein wilder Hazard. Max Weber Rede »Wissenschaft als Beruf. V: Forschung und Lehre, let. 6, 1999, št. 5, str. 246–248.
- SCHUMPETER, Joseph A.: Economic Theory and Entrepreneurial History. V: Change and the Entrepreneur: Postulates and Patterns for Entrepreneurial History, Cambridge 1949.
- SHORE, Chris, WRIGHT, Susan: Coercive Accountability, The Rise of Audit Culture in Higher Education. V: Strathern, Marilyn (ur.), Audit Cultures, Routledge, London 2000.
- SIMONETI, Marko et al.: Spremembe v strukturi in koncentraciji lastništva ter poslovanje podjetij po razdelitveni privatizaciji v Sloveniji v razdobju 1995–99, Empirična in institucionalna analiza, CEEPNI Raziskave, Ljubljana 2001.
- SLOMŠEK, Anton Martin: Krščansko devišтво. Nauki, vzgledi in molitve za dekleta, Celovec 1894.
- SLOMŠEK, Anton Martin: Žalostna pesm. V: Heinrich Zschokke, Čujte, čujte, kaj žganje dela! Prigodba žalostna ino vesela za Slovence, poslovenil Felicijan Globočnik, Celovec 1847.
- STEFAN, Jožef: Naturoznanske poskušnje. V: Glasnik slovenski, let. 3, zv. 3, št. 6, 1859, str. 96–98.
- STROMBERGER, Monika: Stadt, Kultur, Wissenschaft. Urbane Identität, Universität und (geschichts)wissenschaftliche Institutionen in Graz und Ljubljana um 1900, SH Verlag, Köln 2004.

- STROMBERGER, Monika: Znanost kot dejavnik kulturnega transferja. Ljubljana na začetku 20. stoletja. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, let. 49, št. 2, 2007, str. 7–11.
- STUDEN, Andrej, KOBILICA, Katarina: Volja do dela je bogastvo, Mikrozgodovinska študija o ljubljanskem stavbnem podjetniku Matku Curku (1885–1953) in njegovi družini, Nova revija, Ljubljana 1999.
- STUDEN, Andrej: Slovenci, problem alkoholizma in katoliška morala pred prvo svetovno vojno, Glasnik Slovenskega etnološkega društva, leto 46, št. 3, 4, 2006, str. 15–24.
- STUDEN, Andrej: Stanovati v Ljubljani: socialnozgodovinski oris stanovanjske kulture Ljubljančanov pred prvo svetovno vojno, ISH – Institutum studiorum humanitatis, Ljubljana 1995.
- SUNČIČ, Mitja: »Tudi lažje delo, če traja 13 ur in pol na dan, je prenaporno za nežna otroška leta in ubija duha«. K zgodovini otroškega dela v ljubljanskem guberniju. V: *Zgodovina za vse*, leto XIII, št. 2, 2006, str. 17–25.
- SVETEC, Zoran: Izobraževanje za kakovost, Organizacija, informatika, kadri pri vodenju in upravljanju družb/ XIII. posvetovanje organizatorjev dela, Portorož, Avditorij, 7. in 8. april 1994, Moderna organizacija, Kranj 1994.
- SVETOKRIŠKI, Janez: Pridige, Mladinska knjiga, Ljubljana 1969.
- SZELENYI, Ivan: The Rise of Managerialism: the New Class after Fall of Communism, Collegium Budapest/Institute for advanced study, discussion paper 16, Budapest 1996.
- ŠABEC, Srečko: Mlekarstvo v Dravski banovini. V: *Kmetijstvo dravske banovine*, Ljubljana 1933, str. 105–110.
- ŠEFER, Berislav: Ekonomsko-društvena sadržina životnog standarda. V: *Životni standard i privredni razvoj Jugoslavije*, Zagreb 1964.
- ŠEFER, Berislav: Neki problemi metodološkog i analitičkog okvira životnog standarda. V: *Životni standard i privredni razvoj Jugoslavije*, Zagreb 1964.

- ŠEPETAVC, Anton: Ubogi otrok v fáberkah. V: Slovenska kronika XIX. stoletja 1800–1860, Ljubljana 2001.
- ŠIRCELJ, Milivoja: Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja. V: Statistični urad Republike Slovenije: Posebne publikacije, št. 5, Ljubljana 2006.
- ŠKAFAR, Ivan: Kovačičevi spomini na prekmursko iz leta 1893. V: Časopis za zgodovino in narodopisje, 41, št. 2, 1970.
- ŠKERL, Franc: Ljubljanske srednje šole v letih 1941–1945, Ljubljana 1964.
- ŠKUFGA, Franc: Zavarovalstvo na Slovenskem, Pegaz International, Ljubljana 2003.
- ŠLEBINGER, Janko: Slovenski časniki in časopisi: bibliografski pregled od 1797–1936, Ljubljana 1937.
- ŠORN, Jože, Začetki industrije na Slovenskem, Založba Obzorja, Maribor 1984.
- ŠORN, Jože: In memoriam – dr. Ivan Slokar. V: Zgodovinski časopis št. 1–2, Ljubljana 1971.
- ŠORN, Jože: Karakteristični premiki v industrializaciji slovenskega prostora 1873–1929. V: Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1978, 10. zvezek, Osijek 1978, 1982.
- ŠORN, Jože: Premogovništvo na slovenskem do sredine devetnajstega stoletja, Ljubljana 1961.
- ŠORN, Jože: Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnama. V: Kronika, št. 1, 1959, str. 9–22.
- ŠORN, Jože: Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924, Cankarjeva založba, Ljubljana 1997.
- ŠORN, Jože: Začetki industrije na Slovenskem, Založba Obzorja, Maribor 1984.
- ŠTEBI, Alojzija: Ženstvo v boju proti alkoholizmu. Poročilo Alojzije Štebijeve dne 22. junija 1924 na protialkoholni skupščini v Ljubljani, ki jo je priredilo Društvo za gojitev treznosti, Ljubljana 1925.
- ŠUBIC, Ivan: Električna nje proizvodnja in uporaba, Slovenska matica, Ljubljana 1897.
- ŠUBIC, Simon: Nikolaj Kopernik in sledi njegovega duha. V: Vestnik, znanstvena priloga Zori, tečaj I, št. 5, 15. 5. 1873, str. 71–75.
- ŠUŠTERŠIČ, Janez: Politično gospodarski cikli v socialističnih državah in tranzicija, Doktorska disertacija, Ljubljana 2001.

- tacija, Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, Ljubljana 1999.
- ŠVOB, Melita: Židovi u Hrvatskoj: židovske zajednice, Izvori, Židovska občina Zagreb, Zagreb 2004.
- TEUTEBERG, Hans-Jürgen: Westfälische Textilunternehmer in der Industrialisierung. Sozialer Status und betriebliches Verhalten im 19. Jahrhundert, Dortmund 1980.
- TURNOCK, David: The Economy of East Central Europe, stages of transformation in a
Univerzitetna konferenca ZSMS, Ljubljana 1983.
- VAHČIČ, Aleš: Stanje podjetništva v Sloveniji. V: Neven Borak (ur.): Slovensko podjetje v devetdesetih, Zveza ekonomistov Slovenije, Ljubljana 2000, str. 49–59.
- Valenčič, Boris (ur.): Razvoj elektroenergetike Slovenije: 1945–1980, Tehniška založba Slovenije, Ljubljana 1982.
- VALENČIČ, Vlado et al.: Židje v preteklosti Ljubljane, Park, Ljubljana 1992.
- VALENČIČ, Vlado: Delniške družbe na Kranjskem V: Demšar, Vinko et al. (ur.), Zbornik ob devetdesetletnici arhiva, Zgodovinski arhiv, Ljubljana 1988, str. 50–76.
- VALKOVA, A. Olga: Konflikte unter russischen Naturwissenschaftler in der Mitte des 19. Jahrhunderts. V: Wissenschaft und Nation in der europäischen Geschichte, Campus Verlag, Frankfurt an der Main in New York, 2002, str. 59–79.
- VERDELSKI, J. G.: Potrebe Slovincov glede prirodnih ved. V: Glasnik slovenski, let. I, zv. 1, št. 2, 1858, str. 52–56.
- VERDELSKI, J. G.: Glasnik literarni, Odgovor sostavku »Potrebe Slovencev glede prirodnih ved«. V: Glasnik slovenski, let. I, zv. 1, št. 3, 1858, str. 87–90.
- VERDELSKI, J. G.: Nekaj o stanji in potrebah našega slovstva. V: Glasnik slovenski, let. 6, zv. 9, št. 1, 1863, str. 24–26.
- VERDERY, Katherine: What Was Socialism and What Comes Next?, Princeton University Press, Princeton 1996.

- VIDMAR, Josip: Spomini, prvi zvezek, Založba Obzorja, Maribor 1964.
- VODOPIVEC, Nina: Labirinti postsocializma-socialni spomin tekstilnih delavk in delavcev, Knjižna zbirka Documenta, 16, Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana 2007.
- VODOPIVEC, Peter: O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2006.
- VODOPIVEC, Peter: O narodnem in političnem organiziranju. Društvena in klubska kultura v Sloveniji, Inštitut za civilizacijo in kulturo, Ljubljana 2004, str. 33–42.
- VOIGT, Chris. Aug.: Vorschlag zu einer Eisenbahn, welche Triest und Fiume direkt untereinander und... mit Laibach verbindet, Wien 1850.
- VOLČIČ, Janez: Žganju slovo! Vojsko! Škodljivost žganja v pogovoru, J.R.Milic, Ljubljana 1853.
- VORANC, Prežihov: Jamnica, roman soseske, Slovenski knjižni zavod, Ljubljana 1945.
- VOŠNJAK, Josip: Bericht über die am 17. und 18. April 1884 in Laibach abgehaltene Agrar-Enquete, Laibach 1884.
- VOVKO, Andrej: Šolstvo stare Jugoslavije. V: Pionir, 1980/1981, št. 8, str. 14–16.
- VRANC, Ernest: Šolski razred v preteklosti, sedanosti in bodočnosti. V: Popotnik, Časopis za sodobno pedagogiko, 1938/1939, str. 46.
- WADL, Wilhelm: Geschichte der Juden in Kärnten im Mittelalter: mit einem Ausblick bis zum Jahre 1867, Verlag des Kärntner Landesarchivs, Klagenfurt 1981.
- WALZL, August: Die Juden in Kärnten und das Dritte Reich, Carinthia, Klagenfurt 1987.
- WEBER, Tomaž: 150 zgodb Ljubljančana (1910–2002), Ljubljana 2004.
- WENKO, Beno: Živinoreja. V: Kmetijstvo dravske banovine, Ljubljana 1933, str. 76–101.
- WEYRICH, Sonja: Die wirtschaftliche Bedeutung der Südbahn für das Gebiet des heutigen Slowenien, Eisenbahnen und Kapitalinteressen in den Bezi-

- ehungen der österreichischen mit den südslawischen Ländern, (Hg. von Richard Plaschka, Anna Drabek und Birgitta Zaar), Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1993.
- WULFFEN, Erich: Der Sexualverbrecher. V zbirki: Enzyklopädie der modernen Kriminalistik, Bd. VII, Berlin-Gross-Lichterfelde 1910.
- ZELKO, Ivan: Gospodarska in družbena struktura turistične prazupnije po letu 1381, SAZU, Ljubljana 1972.
- ZEMLJIČ, Igor: Pregled založniške dejavnosti v Ljubljanski pokrajini leta 1942 z bibliografijo izdanih knjig, Diplomaska naloga, Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo, Ljubljana 1998.
- ZORN JANŠA, Olga: Agrarna reforma v Sloveniji. V: Zgodovinski časopis XVIII, 1964.
- ZUPANIČ, Ivo: Vinogradništvo v Dravski banovini. V: Kmetijstvo dravske banovine, Ljubljana 1933, str. 59–72.
- ZWITTER, Fran: Gospodarska zgodovina kot znanost. V: Zgodovinski časopis št. 1–4, 1954, str. 169–172.
- ZWITTER, Fran: Odgovor. V: Zgodovinski časopis, letnik 9, št. 1–4, 1955, str. 197–201.
- ŽAGAR, France: Vojna, kaj je to? : utrinki mojega otroštva, Oživljanja, Ljubljana 2005.
- ŽARGI, Matija: Železarna na Dvoru ob Krki 1795–1891, Novo mesto 2000.
- ŽIGON, Joka: Veliko pismo slovenske duhovne združitve, Slovenska matica, Ljubljana 1935.
- ŽIGON, Tanja: Nemški časnik za slovenske interese, Triglav, 1865–1870, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 2004.
- ŽNIDARŠIČ KRANJČ, Alenka: Planirani stečaj? Značilnosti, razlogi, koristi in škoda v stečajih slovenskih podjetij, Didakta, Radovljica 1993.
- ŽNIDARŠIČ KRANJČ, Alenka: Privatizacija ali zakonita kraja. Divja privatizacija, načrtovana kraja, neznanje ali slovenska nevoščljivost?, DEJ d.o.o., Postojna 1994.
- ŽUGELJ, Damjan et al.: Tvegani kapital: si upate tvegati?, Lisac & Lisac, Ljubljana 2001.

Osebno kazalo

A

- Adamič Mlakar Jana 248
Agnelli Arduino 61
Ahasverus 234, 235
Akhil Gupta 392
Andrejka Rudolf 143, 146, 147
Aplinc Miran 44
Ashwin Sarah 401
Attems Karel Mihael 219
Avsec Franc 229

B

- Bajt Aleksander 420
Baković Zorana 388
Barkai Avraham 280
Bartol Zorka 305
Basu Anurandha 134
Bauman Zygmunt 386
Baumgartner Ivan 146, 147
Baumgartner Jožefina 147
Baumgartner Marija 147
Baumgartner Mary 146
Becker Peter 221
Beller Steven 277
Beneder Beatrix 214–216, 218, 219
Berčič Branko 113, 115, 122, 130
Berend Ivan 29
Berghoff Hartmut 138, 139

Bičanić Rudolf 14
Biermann Beno 135, 141
Bihl Wolfdieter 251, 254, 258, 261, 265, 266, 277
Bleiweis Janez 65, 66, 354, 360, 361, 369, 370
Bloudek Stanko 158
Bohinc Rado 414
Bonač Fran 116
Boncelj Jože 426, 427, 429
Bontoux Eugene 64
Borak Neven 34, 41, 47, 48, 51, 166, 174, 177, 183,
185, 186, 188, 190, 336, 337, 348, 380, 405, 426,
427, 429, 430, 434
Boroš Josip 263
Božič Mirko 118
Bradl Anton 75, 77
Bradley Harriet 390
Brajner Metod 306, 309
Brandtstädter Susanne 379
Brate Tadej 62, 63
Bratuž Lojzka 219
Brendes Detlef 311
Brennan Thomas 213
Brezigar Milko 72
Britovšek Marjan 21, 22, 24, 25, 30
Broljih Janez 122
Brovinsky Boris 43
Bruck Karl Ludwig von 59, 60, 63–65
Brumen Borut 255, 259, 379
Buchowski Micha 386
Bučar France 418
Bukošek Metka 159
Bunzl Matti 401
Buravoy Michael 379
Burawoy Michael 394, 401

C

Cassis Youssef 139
Casson Mark 134, 136, 137, 139, 140
Cigale Matej 359, 360, 362, 364, 366–370, 372
Ciperle Jože 304
Cole H. Arthur 134
Costa Etbin 66, 365

Curk Matko 44
Cvelfar Bojan 74–77
Cvirn Janez 42, 246, 264, 265, 364

Č

Čarni Srečko 45
Čepič Zdenko 45, 51, 324, 326, 333, 340, 342, 344,
345, 414
Černy Dragica 260

D

Damijan Jože 419
Daphne Berdahl 401
Demšar Viktorijan 219
D' Este Antonio 306
Detela Oton 118
Dežman Dragotin 66
Dietz Kristjan 156
Dolenc Matija 359
Drabek Anna 72
Drnovšek Janez 434
Drnovšek Marjan 87
Dudeck Heinz 353, 354, 357
Dukovski Darko 270
Dular Lojze 205
Dultinger Josef 59
Dunn C. Elizabeth 393–395

E

Erickson Mark 390
Erjavec Fran 365, 366

F

Falcone Thomas 134
Ferenc Tone 306
Fereri Klun Vinko 65
Ferguson James 377, 378
Ferguson Nil 64
Finzi Roberto 61
Finžgar S. Fran 117, 118, 120
Fischer Andrej 279
Fischer Jasna 28, 30, 44, 50, 51, 72, 73, 75

Fischer Rolf 253, 254, 258, 261
Flajs Andrej 120
Ford Henry 393
Franc I. 19
Friš Darko 74

G

Gaberc Slavko 270
Gale Viktor 76
Gantar Kajetan 304
Garčev Emilija 147
Gašpar Mirjana 253
Geršanovič Salomon 287
Gestrin Ferdo 25, 29, 37, 40, 44, 48–50, 73
Ghega Carl vitez von 60, 63
Giuliani G. 76
Glaser Hermann 217
Glaser Roman 432
Glavar Peter Pavel 219
Globočnik Felicijan 228
Godeša Bojan 306
Godley Andrew 139
Gojčič Alojz 432
Goldstein Ivo 264
Gole Viljem 114
Golija Adolf 117
Goschler Constantin 356
Gottas Friedrich 254
Govekar Fran 218
Granda Stane 22, 24
Grazioli Amilio 303, 306
Gruber Max 239
Gunz Samuel 251

H

Haas Hans 65
Hančič Damjan 277
Hann Chris 390
Hannerz Ulf 390
Hauptmann Fran 371
Heimann Abraham 251, 252
Heimann Mojzes 251, 252

Hertz Friedrich 69
Himmelreich Bojan 42
Hirst Paul 390
Hlubek Xaver Franz 58, 59, 221
Hobsbawm Eric 48
Hočevar Toussaint 22–24, 49, 50
Hoen W. Herman 403
Horvat Avgust 319
Hribar Dragotin 76
Hribar Rado 118
Hroch Miroslav 23
Hübner Manfred 216
Hübner Regina 216

I

Ilešič Fran 372
Ipavec Josip 44

J

Jančar Drago 47
Janša Zorn Olga 37
Japelj Jurij 219
Jelačin Ivan 115, 116
Jenko Jože 63, 66
Jovan Janko 156
Jožef II. 250, 251, 253

K

Kacin Josip 118
Kačičnik - Gabrič Alenka 42
Kann A. Robert 251, 354
Kardelj Edvard 16, 163
Kaschuba Wolfgang 217
Kavčič Stane 173–176, 184
Kellerman Ingeborg 218
Kersnik Aleš 319–323
Kersnik Janko 117, 118
Keršovan G. Ferid 259
Kladnik Darinka 300
Klein Maver 263
Knaflič Franc 77
Kobal Nada 303

Kobilica Katarina 44
Kocka Jürgen 139
Kočvar Ferdo 355, 356, 357, 363, 364
Kohn Artur 263
Kokolj Miroslav 262
Komeč Vladka 132
Kopernik Nikolaj 357
Kopitar Jernej 356
Kos Janez 35
Kos Jelka 279
Kos Josip 120
Kovač Bogomir 378, 405
Kovačič Lojze 312, 317
Kovačič Miloš 430
Kraigher Boris 173
Kranjc Cene 114
Kranjc Janez 360
Krapeš Stane 127
Krašovec Tone 425
Krek E. Janez 237, 238, 302
Kresal France 33, 34, 35, 36, 44, 51, 112, 130, 132,
399
Križanič France 414, 416
Kubu Eduard 23
Kubu Edvard 40
Kuhar Lovro 16
Kulišer Josif 134
Kürti Laslo 399
Kuzmič Franc 253, 255, 259
Kyovský Rudi 226

L

Lajovic Emil 155, 156
Lampland Martha 401
Lampland Matha 390
Lampret Anton 155, 156
Lazar Beata 253
Lazarevič Žarko 9, 13, 17, 18, 26, 32–34, 38–41, 43,
44, 47, 50, 51, 190, 421
Lazar Ivan 203
Lenassi Marjan 306
Leskovec Antoša 74, 77

Leskovec Peter 63
Levičnik Avgust 241–244
Levi Lavra 287
Levin Anica 397
Levstik Fran 370
Lichtblau Albert 264, 265, 284
Lichtenberg 57
Liebig 226
Lind Christoph 250
Lipič Fran Viljem 220, 221, 228, 245
Lippich Franz Wilhelm 220
Lohrmann Klaus 251
Lorenčič Aleksander 9, 403
Lovše Andrej 120
Löwy Regina 281
Lukacs János 394
Lukman Franjo 96
Luthar Oto 255, 259

M

Makarovič Gorazd 213, 385
Marković Ante 408
Martin Emily 395
Marušič Rajko 379
Matis Herbert 23
Mažgon Anton 359
McCagg O. William 251, 253
Meden Viktor 118
Melik Vasilij 32, 49, 50, 260
Mencelj Martin 298
Mencinger Jože 404, 420
Mihalek Otmar 117, 118, 120
Miklošič Fran 359, 360
Mikola Milko 42
Milčinski Fran 239, 240
Milkovič Nina 414
Mill John 137
Minoglou Ioanna Pepelasis 139
Missia Jakob 219
Mitzky Geza 281
Mlinarič Jože 249
Mohorič Ivan 28, 29, 36, 57, 60, 68, 117

Mohorič Matilda 281
Molina Charles 143
Molina David 143
Moline Charles 143
Moškrič Jože 114
Mrkun Anton 229
Müller Birgit 382
Müller Friedrich 235, 239
Muršič Rajko 379, 399

N

Niedermüller Peter 401
Nolli Josip 365
Novak Mirko 73, 103
Novak Sidonija 279

O

Ogrinc Viljem 367, 368
Ogrinec Viljem 367
Ong Aihwa 390
Oplotnik Žan 414, 416
Orožin Josip 120
Oset Željko 350
Ovin Rasto 380, 426

P

Pajk Josip 367, 371
Panariti Loredana 61
Pančur Andrej 41, 42, 51, 69
Panjek Giovanni 61
Panur Andrej 244, 249, 256, 258, 277
Patek Jaroslav 23
Paternu Boris 356
Pavelski Vincencij 300
Pavlin Ciril 117
Pavlin Miran 305
Peterle Lojze 183
Pierenkemper Toni 137, 140
Pilcz Alexander 240, 241
Pine Frances 401, 402
Pinter Andrej 118
Pipping E. Hugo 319

Pirc Vinko 204
Pirkovič Jelka 62
Plascha Richard 72
Pleiweis Jože 146, 147
PleTERSNIK Maksimilijan 372
PleTERSNIK Maksimilijan 368
Podbersič Renato 277
Podgorjanski J. K. 281
Pogačar Niko 120
Pohar Robert 120
Popper Karl 354
Potočnik Drago 293
Prašnikar Janez 380
Prepeluh Albin 113
Priatelj Ivan 356
Prinčič Jože 38, 39, 44, 47, 48, 50, 51, 160, 162, 164,
166–168, 170–172, 174, 177, 182–184, 186, 192,
199, 201, 204, 324, 328, 329, 331, 333, 335, 383,
430
Pritz Adolf 216
Procolli Angela 382
Prunč Erich 359, 363
Pšeničny Viljem 409, 411
Puhar Leopold 244, 245
Pušavec Z. Nina 42, 143, 147, 153, 156

R

Radovanović Sašo 45
Rapper Karel 352
Rau Susanne 214
Ravnikar Vladimir 118
Redlich Fritz 138, 139
Reinscher M. 58
Rejc Henrik 322
Rekar Ciril 205
Remec Helena 158
Remec Vladimir 158
Rendla Marta 318
Ribnikar Ivan 22, 380, 407
Richarz Monika 277
Ricketts Martin 134
Riemer K. Gerhard 135, 136

Riepl Xaver Franz 59
Rijavec Leopold 299
Ritter A. Gerhard 217
Roberts S. James 224
Robida Ivan 217, 229, 230, 238
Rofel Lisa 392, 396
Roselli Giulio 58
Rosenberg Roza 281
Rotschild Salomon 59, 60
Rozman Franc 74, 216
Rudaš Andreja 253
Rumpler H. 64
Rumpler Helmut 61, 62, 65, 72
Rupel Dimitrij 419
Rustja Karol 70

S

Sadar Vinko 94
Saj J. B. 137
Samec Maks 226–228, 230–232
Sandgruber Roman 216, 217
Schallgruber Ernest 143
Schey Josef 278
Schöggl-Ernst Elisabeth 249
Schöllgen Gregor 353, 355
Schultz Helga 40
Schumpeter Joseph Alois 135, 137, 138
Schwegel Ivan 118
Schwerhoff Gerd 214
Sedlaček Janja 79
Sernec Dušan 117, 156
Sever Andrej 117
Shore Chris 395
Simoneti Marko 415, 418
Sina Georg Simon 59, 60
Sirc Franjo 44
Skubic Tatjana 385
Slokar Ivan 18–21, 26, 28, 156
Slomšek Anton Martin 217–219, 225, 228, 231
Sojer Vladimir 120
Stare Vladimir 158
Stefan Jožef 355, 362, 363

Stephenson Carol 390
Stepišnik Drago 309
Stermecki Rudolf 116
Strach Hermann 59
Strathern Marilyn 395
Stromberger Monika 354
Studen Andrej 44, 51, 213, 217, 219, 237
Stupica Fran 116
Sunčič Mitja 133, 222
Sušnik Lovro 303, 304, 307, 308
Sveteč Zoran 393
Svetokriški Janez 219
Szekely Czaba 61
Szelenyi Ivan 381

Š

Šabec Srečko 102
Šarabon Andrej 116, 118
Šefer Berislav 320, 321, 329
Šepetavc Anton 225
Šinigoj Dušan 189
Šircelj Milivoja 80, 83, 88
Škafar Ivan 255, 259
Škerl Franc 303, 304, 308, 312, 316, 317
Škufca Franc 45
Šlebinger Janko 116
Šorn Jože 20, 26–28, 33–35, 62, 75
Šorn Mojca 42, 277, 297
Štebi Alojzija 219
Štefanič Karol 246
Šubic Ivan 355, 356, 371, 372
Šubic Simon 357
Šumi Evgenija 76
Šumi Irena 255, 259
Šušteršič Janez 403, 404
Švob Melita 263, 264, 277

T

Tajnikar Maks 426
Tajnikar Maks, 433
Taylor Edward 393
Teichova Alice 23

Terček Franc 118
Terčon Nadja 42
Terpinc Fidelis 146
Teuteberg Hans-Jürgen 135
Thompson Grahame 390
Tomšič Tone 112, 115, 120, 122–124, 128
Toplek Danilo 431
Trstenjak Davorin 367
Turner Pavel 234, 235, 236
Turnnock David 29
Tuschel Manfred 61
Tušek Ivan 364, 366–368

U

Ude Johann 246
Urbanitsch Peter 251

V

Vahčič Aleš 405, 407, 408, 424, 425
Valenčič Vlado 142, 249–252, 265, 282
Valkova A. Olga 359
Verdelski J. G. 362–364, 370
Verdery Katherine 394
Verdey Katherine 379
Vidmar Ciril 120
Vidmar Josip 353, 373
Vidmar Milan 353, 370
Virchow Rudolf 356
Vodopivec Nina 377, 393
Vodopivec Peter 28–30, 32, 47, 51, 53, 57, 66, 68, 361
Voigt C. A. 63
Volčič Janez 219, 228
Voranc Prežihov 16
Vošnjak Josip 226
Vovko Andrej 297, 299, 304, 310
Vranc Ernest 298
Vrhovec Kristina 240

W

Wadson Nigel 134, 140
Wadl Wilhelm 249, 251
Walzl August 270

Wandruszha Adam 251
Weber Max 353
Weber Tomaž 307–309, 311–313, 316, 317
Weixl Vinko 116
Wenckheim Jožefina 146
Wenko Beno 101, 102
Weyrich Sonja 72
Wiliams Steve 390
Wright Susan 395
Wulffen Erich 240

X

Xilai Bo 388

Y

Yeung Bernard 134, 140

Z

Zaar Brigita 72
Zagožen Franc 419, 420
Zdovc Hedvika 42
Zebal Fran 116
Zelko Ivan 255, 259
Zemljich Igor 119
Zescha Pavel 146
Zescha Valentin 146
Zeschka Erik 145
Zeschko Albert 144, 145
Zeschko Pavel 147
Zescho Erik 145
Zorn Janša Olga 36, 37, 44
Zschokke Heinrich 217, 228
Zupanc Jernej 367
Zupančič Bogo 44
Zupanec Jernej 367
Zupanič Ivo 97
Zwitter Fran 14

Ž

Žagar France 308, 311, 312
Žakelj Luka 405, 406, 408, 410, 411, 420, 430
Žargi Matija 224, 225

Žerjav Gregor 113
Žigon Joka 361
Žigon Tanja 370
Žnidaršič Kranjc Alenka 426, 427
Žontar Jože 44, 80
Žontar Majda 44
Žugelj Damjan 405
Žurc Jože 306
Žužek Nande 383